

Перелік умовних скорочень

ВРУ	Верховна Рада України
ВСУ	Верховний Суд України
грн.	гривня
ДПтС України	Державна пенітенціарна служба України
ЗМІ	засоби масової інформації
КСУ	Конституційний Суд України
КЗУпП	Кодекс законів України про працю
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КК	Кримінальний кодекс
КК України	Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року
КВК України	Кримінально-виконавчий кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КПК України 1960 р.	Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року
КПК України 2012 р.	Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
п.	пункт
р.	рік
РБ	Республіка Білорусь
РНК	Рада народних комісарів
РФ	Російська Федерація
РРФСР	Російська радянська федеративна соціалістична республіка
с.	сторінка
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	стаття
т. ч.	тому числі
УРСР	Українська радянська соціалістична республіка
УСРР	Українська соціалістична радянська республіка
ч.	частина

Передмова

Минуло майже три роки з моменту опублікування мною монографії, присвяченої кримінально-правовим проблемам звільнення від покарання та його відбування¹. Для теми із Загальної частини кримінального права – строк не великий. Тим не менш вважаю за доцільне знову звернутися до неї, виходячи з таких міркувань. По-перше, за цей час дещо змінилося відповідне кримінальне законодавство та кардинально оновилося кримінальне процесуальне (у квітні 2012 р. ухвалений новий КПК України). По-друге, виникла необхідність у більш глибокому дослідженні нових проблемних питань, пов'язаних із правовим регулюванням і практикою застосування звільнення від покарання та його відбування. По-третє, відбулось переосмислення низки концептуальних аспектів виконаного раніше дослідження, що передусім зумовлено прагненням вийти на новий рівень наукового пізнання.

Окрема подяка знаним українським фахівцям (докторам юридичних наук, професорам Богатирьову І.Г., Музиці А.А. і Савченку А.В.), які знайшли можливість відреагувати на зазначену роботу, загалом позитивно відізвавшись про неї у сво-

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія : передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.

їх рецензіях¹. Разом з тим слушні пропозиції і конструктивні зауваження названих науковців допомогли в підготовці нової книги, зробили її більш змістовною, дозволили вдосконалити майже всі складові роботи.

Усвідомлюючи об'єктивну неможливість і, мабуть, непотрібність відпрацювання усього без винятку масиву літературних джерел (сучасного періоду та минулих років, вітчизняних фахівців і зарубіжних), висловлю сподівання на те, що жодна по-справжньому цінна наукова ідея не залишилась поза межами поданого на суд читача дослідження.

У масовій свідомості панівною є думка про те, що кожен, хто вчиняє злочин, має підлягати державному осуду, бути притягнутим до кримінальної відповідальності і, як наслідок, підданий покаранню. Разом із тим у правозастосовній діяльності досить поширеними є випадки, коли особа, котра вчинила злочин і підлягає покаранню, через певні фактичні обставини не заслуговує на суворі заходи кримінально-правового впливу щодо неї або їх застосування є зайвим, недоцільним, неможливим тощо. Будь-які заходи кримінально-правової репресії орієнтовані на позитивний соціальний ефект, але не стосовно кожного засудженого. Завдання держави в особі компетентних органів полягає в ювелірному визначенні кола

¹ Див.: Богатирьов І.Г. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / І.Г. Богатирьов // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». – 2012. – № 3 (24). – С. 159 – 160; Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 343 – 358; Савченко А.В. Сучасний погляд на проблеми звільнення від покарання та його відбування / А.В. Савченко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 347 – 352.

тих осіб, застосування покарання до яких не призведе до бажаної превенції та може більше зашкодити винному і суспільству, ніж допомогти. З огляду на сказане, не є дивним, що кримінальне законодавство багатьох сучасних країн світу, у т. ч. України передбачало з давніх-давен і містить нині можливість звільнення особи від покарання. За справедливим твердженням В.Т. Маляренка, пом'якшена кримінальна політика держави та судова практика, широке застосування альтернативних видів покарань і нев'язничних запобіжних заходів до злочинців, які не становлять великої суспільної небезпеки, надають можливість істотно зменшити державні витрати на утримання пенітенціарної системи, знизити рівень рецидивної злочинності та забезпечити соціальну реабілітацію частини правопорушників, а в підсумку – зменшити вплив цього внутрішнього чинника на національну безпеку держави¹.

У КК України 2001 р. інституту звільнення від покарання та його відбування присвячено самостійний розділ, а саме Розділ XII Загальної частини. Таке рішення законодавця вважаю прогресивним і правильним, оскільки в КК України 1960 р. норми про звільнення від покарання та його відбування були розпорошені в межах кількох глав, що в багатьох випадках ускладнювало розуміння правової природи окремих видів звільнення від покарання, а також застосування відповідних законодавчих приписів.

З ухваленням понад десять років тому нового кримінального закону в правовій регламентації зазначеного інституту відбулися зміни не лише за формою, а і за змістом. КК України 2001 р. максимально відобразив нові явища, що відбуваються в житті суспільства. У кримінальне законодавство була включена низка принципово нових правових положень, удосконалені ті з них, що мали місце раніше, і водночас виключені архаїчні норми, що не відповідали реаліям сьогодення. Так, умовне засу-

¹ Див.: Маляренко В.Т. Гуманізація кримінального покарання / В.Т. Маляренко // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 5.

дження та відстрочка виконання вироку трансформувалися у звільнення від відбування покарання з випробуванням; були виключені окремі види звільнення від покарання, зокрема, умовне звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці; з'явилися нові види звільнення, наприклад, звільнення від покарання за хворобою. Більшість з цих змін слід оцінити схвально як такі, що сприяли подальшому вдосконаленню кримінального законодавства та покращенню практики його застосування.

Проте відхід від деяких законодавчих підходів, як і збереження низки інших, були навряд чи до кінця продуманими. Наприклад, мова йде про: скасування заборони застосування умовно-дострокового звільнення від покарання до окремих категорій осіб¹; даремність відмови від термінологічного звороту «відстрочка відбування покарання» щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років²; необґрунтоване збереження звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності³.

Істотний вплив на кримінальне законодавство загалом і в частині звільнення від покарання та його відбування зокрема здійснив КПК України від 13 квітня 2012 року. Так, законодавча новела щодо угоди про примирення та про визнання вини зумовила зміни до ст. 75 КК України. Разом з тим КПК у багатьох своїх аспектах залишається неузгодженим з кримінальним законом і, навіть більше того, – зумовлює необхідність його кардинального реформування.

¹ Див.: Письменський Є. Формальна підстава застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3 (183). – С. 82.

² Див.: Письменський Є. Особливості погашення судимості за перебігом певних строків після виконання або відбуття покарання / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 120.

³ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності: кримінально-правовий аспект / Є.О. Письменський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 1. – С. 91.

Розвиток кримінально-правового інституту звільнення від покарання та його відбудування неминуче спричинив появу низки проблем, важливих як з теоретичної, так і практичної точок зору. На жаль, закон містить явні суперечності, невизначені формулювання тощо. Окремі, досить очікувані зміни так і не знайшли свого відбиття у правових нормах. Як результат, зазначені вади впливають на правильне розуміння нормативних положень, і в деяких випадках тягнуть за собою неоднозначне тлумачення і застосування відповідних кримінально-правових приписів.

Однак за понад десять років чинності нового кримінального закону законодавець рідко звертав увагу на проблеми правової регламентації звільнення від покарання та його відбудування. У відповідний розділ вносилися переважно незначні технічні зміни, жоден вид звільнення не зазнав змін змістовного характеру.

Заради справедливості слід указати на намагання законодавців ініціювати зміни, спрямовані на вдосконалення чинної редакції окремих статей КК України, якими регламентовано звільнення від покарання та його відбудування. Висувались пропозиції: запровадити пробацію у виді додаткового виду звільнення від покарання або додаткового виду звільнення від кримінальної відповідальності; заборонити повторне звільнення від відбудування покарання з випробуванням особи, яка вчинила новий злочин упродовж іспитового строку, встановленого судом у зв'язку з її звільненням від відбудування покарання, призначеного за попередній злочин; встановити у ст. 76 КК України серед обов'язків, що суд покладає на особу, звільнену від відбудування покарання з випробуванням, обов'язкові для цієї особи громадські роботи тощо. На сьогодні зазначені та інші законопроекти мають шанс бути ухваленими, однак, на жаль, не всі з них здатні покращити ефективність дії кри-

мінального закону через відсутність системного підходу в реформуванні досліджуваного правового інституту¹.

За таких умов особливого значення набувають комплексні наукові розробки теоретико-прикладного характеру, які дозволяли б проаналізувати правові приписи та узагальнити практику застосування кримінального закону, теоретично обґрунтувати та сформулювати пропозиції з удосконалення цих приписів. Але треба визнати, що за останні десять – п'ятнадцять років науковці працювали з обраної проблематики досить інертно. З безлічі актуальних проблем звільнення від покарання та його відбування (а їх накопичилось їх чимало) було захищено всього дев'ять кандидатських дисертацій. Кримінально-правові аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням досліджували О.О. Книженко і А.О. Клевцов, амністії – С.М. Школа, О.В. Палійчук і В.С. Малишев, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання – О.В. Дащенко і Д.В. Казначеева, заміни покарання більш м'яким – В.П. Герасименко, звільнення від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності – А.І. Золотарьов². Усього в період після відновлення незалежності України

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування з позиції десятирічної дії КК України / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – С. 327.

² Інтерес науковців до зазначених видів звільнення від покарання та його відбування не можна вважати випадковим. Так, за даними дослідників, звільнення від відбування покарання з випробуванням є найбільш застосовуваним видом звільнення. Друге місце посідає умовно-дострокове звільнення. На третьому місці знаходиться такий вид звільнення від відбування покарання, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. Застосування всіх інших видів звільнень в середньому становить менше 1 % кожен (див. : Тубелець О.С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом застосування інституту звільнення від покарання та його відбування / О.С. Тубелець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8 (142). – С. 118). Ураховуючи сучасну практику правозастосування, у цій роботі максимальна увага звернута на найбільш розповсюджені та затребувані види звільнення від покарання та його відбування.

над проблематикою звільнення від покарання та його відбування працювало близько двадцяти науковців¹.

Щодо комплексного вивчення інституту звільнення від покарання та його відбування в його співставленні зі звільненням від кримінальної відповідальності, з ґрунтовним аналізом законодавчої регламентації кожного з видів такого звільнення в сукупності з практикою їх застосування, то такого вітчизняні науковці поки що не проводили. За справедливим твердженням О.П. Гороха, сформульованим ним після вивчення судової практики звільнення засуджених від покарання та його відбування, наявність помилок щодо застосування кримінального закону в цій частині (зокрема, суди неоднаково застосовують закон щодо застосування конфіскації майна при звільненні засудженого від відбування покарання з випробуванням, при покладанні обов'язків на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, є нестабільною судовою практика стосовно умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким) певною мірою зумовлена недостатнім дослідженням проблем звільнення від покарання та його відбування в сучасній кримінально-правовій доктрині². Безумовно, слід урахувати той факт, що різні види звільнення від покарання та його відбування розрізняються за часом виникнення та закріплення в праві. Так, якщо історія помилування обчислюється століттями, то звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, застосовується не більше останніх двадцяти років. Відповідно, рівень науко-

¹ Див.: Галабала М.В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини : монографія / М.В. Галабала. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 122.

² Див.: Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: деякі проблеми теорії і практики / О.П. Горох // Теорія та практика протидії злочинності : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції 15 квітня 2011 року. – Х., 2011. – С. 34.

вого опрацювання кожного з видів звільнення від покарання та його відбування різних.

Проблематика деяких видів звільнення від покарання стала об'єктом ґрунтовних досліджень у минулих сторіччях. У дореволюційний період вельми активно її розробляли Л.С. Білогірь-Котляревський, Д.А. Дриль, О.О. Жижиленко, А.А. Піонтковський, С.В. Познишев, В.К. Саблер, М.Д. Сергієвський, В.К. Случевський, М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький та інші.

У радянський період окремим аспектам розуміння та правової регламентації інституту звільнення від покарання та його відбування були присвячені праці, зокрема, Ю.В. Голіка, М.А. Єфімова, С.Й. Зельдова, Г.А. Кригера, В.А. Ломако, О.С. Міхліна, Л.Є. Орла, Н.Ф. Саввіна, Е.А. Саркісової, В.В. Скибицького, Ю.М. Ткачевського, С.Я. Улицького та інші.

Серед сучасників, які у своїх дослідженнях звертали увагу на проблеми звільнення від покарання, варто згадати таких науковців, як Ю.В. Баулін, А.А. Березовський, П.С. Берзін, І.Г. Богатирьов, Р.І. Брящей, В.М. Бурдін, О.П. Горох, С.В. Данелян, О.О. Дудоров, О.Ф. Ковітіді, І.В. Красницький, В.М. Куц, В.Т. Мальяренко, В.О. Меркулова, К.В. Михайлов, А.А. Музика, Є.С. Назимко, О.М. Нізамітдінова, Ю.А. Пономаренко, М.В. Романов, С.М. Сабанін, В.І. Тютюгін, О.В. Ус, В.В. Устименко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.І. Халимон, П.В. Хряпінський, І.І. Чутуников, С.Д. Шапченко, Л.В. Яковлева, С.С. Яценко та інші.

Незважаючи на відносну численність, теоретичну і практичну значущість праць названих авторів, багато кримінально-правових аспектів звільнення від покарання та його відбування залишаються гостро дискусійними (зокрема, йдеться про побудову оптимальної системи норм про звільнення особи від покарання та його відбування, коректність законодавчого визначення підстав і умов застосування такого звільнення, ефективність правових наслідків умовних видів звільнення від покарання та його відбування). Недаремно відомий україн-

ський правник В.К. Грищук називає звільнення від покарання та його відбування серед найважливіших сучасних проблем удосконалення КК України¹. О.М. Лемешко за підсумками спеціального дослідження слушно констатує, що питання забезпечення якості законодавства про звільнення від покарання залишається вкрай проблемним². О.П. Горох справедливо виділяє серед пріоритетних напрямів наукових досліджень формування засад сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання, яка має ґрунтуватися на належному науковому рівні, що має забезпечити розроблення її концепції³. Міжнародна науково-практична конференція «10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн» (14 жовтня 2011 року, м. Харків, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого») зробила аналогічні висновки, запропонувавши у своїх рекомендаціях вважати пріоритетними та такими, що потребують подальшого розвитку, проблеми звільнення від покарання та його відбування.

Закономірною на цьому фоні видається увага до проблем звільнення від покарання з боку деяких вищих навчальних закладів, що готують фахівців-правознавців. За останні роки в навчальний процес впроваджено нові навчальні дисципліни,

¹ Див.: Грищук В.К. Деякі сучасні проблеми удосконалення Кримінального кодексу України / В.К. Грищук // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 22.

² Див.: Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – С. 79.

³ Див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 263 – 264.

спрямовані на поглиблене вивчення проблем звільнення від покарання та його відбування; здійснено їх навчально-методичне забезпечення. Так, у Львівському національному університеті імені Івана Франка розроблена та викладається навчальна дисципліна «Звільнення від покарання та його відбування»¹, у Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка – «Проблеми кримінально-правового впливу», вагомою складовою якої є питання звільнення від покарання². У Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого здійснюється викладання навчальної дисципліни «Звільнення від відбування покарання»³, відповідно до якої підготовлено два видання навчального посібника «Звільнення від відбування покарання», орієнтованого на студентів, аспірантів і викладачів⁴.

Пропоноване увазі читача дослідження не охоплює весь спектр кримінально-правових проблем звільнення від покарання та його відбування⁵ і, тим більше, не може претендува-

¹ Див.: Звільнення від покарання та його відбування : програма навчальної дисципліни / розробник О.К. Марін. – Львів, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Zvlnennja_vid_pokarnnja_ta_igogo_vidbuvannja.pdf

² Див.: Проблеми кримінально-правового впливу : програма навчальної дисципліни / розробник Є.О. Письменський. – Луганськ, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp-lduvs.at.ua/load/0-0-0-142-20>

³ Див.: Звільнення від відбування покарань : програма навчальної дисципліни / уклад. М.В. Романов. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 9 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/111/1/Pr_0009.htm

⁴ Див.: Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – 90 с.; Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. – Х. : Права людини, 2012. – 112 с.

⁵ Так, у монографії не розглядаються проблеми спеціальних видів звільнення від покарання та його відбування щодо неповнолітніх та деяких видів звільнення від покарання та його заміни, що передбачені іншими розділами Загальної частини КК України (у зв'язку з їх іншою правовою природою). Вказані проблеми цілком можуть претендувати на те, щоб стати предметом окремих наукових робіт.

ти на їхнє вичерпне розв'язання. У монографії зроблено наголос на тих питаннях, які, на моє переконання, є ключовими та першочерговими на сучасному етапі розвитку вітчизняної науки кримінального права і законотворення

Мета цієї праці полягає в тому, щоб з урахуванням з'ясування правової природи звільнення від покарання та його відбування, вітчизняного та зарубіжного досвіду правової регламентації цього інституту визначити і комплексно вирішити найбільш складні теоретико-прикладні питання звільнення від покарання та його відбування, розробивши доктринальну модель розділу КК України про звільнення від покарання та його відбування, і сформулювати на цій основі пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування. Для цього в монографії: визначене місце звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу; розглянуті вихідні засади реалізації кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання та його відбування, з'ясовані його особливості; проаналізовані питання взаємозв'язку та співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання та його відбування як суміжних кримінально-правових інститутів; вироблене авторське розуміння звільнення від покарання та його відбування, запропонована його класифікація; досліджені передбачені Розділом XII Загальної частини КК України види звільнення від покарання та його відбування з позиції теоретичної обґрунтованості побудови відповідних норм та практики їх застосування; з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки сформульовані рекомендації, спрямовані на подальший її розвиток, а також внесені пропозиції щодо вдосконалення КК України та практики його застосування.

Об'єктом цього дослідження виступає система заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин. Предметом є теоретичні та прикладні проблеми звільнення від по-

карання та його відбування за кримінальним правом України, визначені завданнями дослідження.

У праці використано законодавство України, якщо інше спеціально не застережене, станом на 1 січня 2014 року.

Висловлюю щиру вдячність рецензентам цієї монографії Наталії Олександрівні *Гуторовій*, Олександру Миколайовичу *Костенку* та Вячеславу Олександровичу *Навроцькому*.

Окремо хочу висловити щиру вдячність і глибоку повагу науковому редакторові Олександру Олексійовичу *Дудорову* за постійну допомогу, творче натхнення, критичні зауваження та постійну підтримку під час написання цієї книги. Її вихід був би неможливим без допомоги й активної участі ректора Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка Віталія Мар'яновича *Комарницького*.

Хочеться сподіватися на те, що монографія зацікавить широкий загал читачів – від студентів (курсантів, слухачів), аспірантів (ад'юнктів) до науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, співробітників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами сучасного кримінального права України. У випадку виникнення зауважень та (або) пропозицій з приводу прочитаної книги прошу їх направляти на адресу електронної пошти: *ye.pysmenskyu@i.ua*

РОЗДІЛ 1

Правова природа звільнення від покарання та його відбування і місце цього інституту в системі кримінального права України

1.1. Реалізація кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання та його відбування: вихідні засади

Кримінальна відповідальність є засобом державної оцінки суспільно небезпечних людських учинків, способом реагування на них. Кримінальна відповідальність – це метод активного впливу на злочинців і попереджувального впливу на інших осіб, на членів суспільства загалом. Реальний вираз кримінальна відповідальність набуває головним чином поки в покаранні¹.

Такі міркування на початку ХХІ століття висловлював відомий український криміналіст Л.В. Багрий-Шахматов, який, як

¹ Див.: Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Юридическая литература, АО БАХВА, 2000. – С. 22, 38.

видається, небезпідставно у формулюванні своєї думки використав слово «поки». Адже з огляду на нові об'єктивні реалії, пов'язані з перманентним реформуванням системи кримінального законодавства, зміст вітчизняної кримінально-правової політики поступово змінюється. У кримінальній політиці позначається тенденція до розширення сфери застосування покарання у виді не реальної кари, а відмови від будь-яких заходів карального впливу (їх елементів) або актуалізованої погрози виконання вже призначеного судом покарання. Такий підхід повністю кореспондується з основним напрямом кримінально-правової політики світового співтовариства, яке прагне до найбільш допустимого скорочення застосування покарання і перш за все пов'язаного з позбавленням волі. У літературі з цього приводу зазначають, що на сьогодні все частіше принципи гуманізму і справедливості визначають стратегію кримінальної політики більшості сучасних демократичних держав. Зокрема, для цих країн загальною є тенденція до формування багатоколіїної системи прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу, що не обмежуються виключно примусом і характеризуються орієнтацією на більш широке використання реабілітаційно-заохочувальних заходів, зменшення числа вироків, пов'язаних із реальним позбавленням волі¹, заміни каральних заходів превентивними та в цілому розширення арсеналу заходів кримінально-правового впливу на правопорушників, поліпшення становища в'язнів у місцях відбування покарання, мінімізації кількості неповнолітніх і жінок, які відбувають покарання в пенітенціарних установах².

¹ Див.: Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Козаченко. – Одеса, 2012. – С. 16.

² Див.: Аскеров Э. Институт освобождения от уголовного наказания в уголовном законодательстве зарубежных стран / Эльчин Аскеров // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С. 8; Меркулова В.О. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування / В.О. Меркулова, Д.С. Смоков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 29; Журова І.І. Інститут звільнення від відбування покарання в сучасному розумінні / І.І. Журова // Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Бровари, 11 – 12 травня 2011 р.). – Бровари : Поліцейська фінансово-правова академія ; Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2011. – С. 38.

Діяння, що містить ознаки складу злочину, не може залишатися некараним, так бимовити, за визначенням¹. Утім не

¹ Оригінальну думку висловлює в цьому аспекті В.М. Трубников, зауважуючи, що відома аксіома «немає злочину без покарання» і, навпаки, «немає покарання без злочину» не повинна підлягати сумніву в її істинності та правдивості, а твердження про те, що не завжди злочин може потягти за собою покарання, не просто неправильне, а і шкідливе, оскільки може слугувати теоретичною основою для прояву всіляких відтінків суб'єктивізму. Злочин завжди, в усіх випадках життя тягне за собою покарання. Однак якщо в деяких випадках злочин не тягне покарання, це ще раз доводить, що кримінальне право не повинно бути догматичним, неповоротким і непорушним, а іноді, навпаки, має бути чутливим та уважним до потреб і життя, і особи винного. Але перш за все кримінальне право має виходити із зазначеної аксіоми і лише потім уже діяти відповідно до своїх положень про звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (див.: Трубников В.М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказаний / В.М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 945. Серія «Право». – 2011. – № 9. – С. 193 – 194).

На метаморфозу, що відбувається зі зв'язкою «злочин – покарання», вказує відомий російський дослідник Л.Л. Крутліков, який констатує, що в історії розвитку кримінального права значний час положення, згідно з яким злочин неминуче тягне покарання, справді виглядало аксіоматичним. Згодом це положення почало втрачати свою аксіоматичність та набуло характеру презумпції, ймовірний характер якої, до того ж із часом зменшувався: щорічно істотна кількість осіб, які порушили кримінально-правову заборону, стала звільнятися від кримінальної відповідальності та покарання, тобто реально покарання не реалізовувалося. Як результат, невідворотність покарання, що передбачає неминучість кари за скоєне, законодавцем заперечується як принцип кримінального права, оскільки забезпечити реалізацію вимоги невідворотності неможливо. Відповідно, а ргіорі держава і суспільство погоджуються з тим, що не в усіх випадках практика може та повинна забезпечити обов'язкове покарання як наслідок вчиненого злочину. Але чи відповідає ситуація, яка склалася, суті кримінального права, – замишлюється науковець, – і сам же відповідає: навряд чи. Доречно оптимізувати зв'язку «злочин – покарання», зокрема шляхом посилення вимог до застосування окремих видів звільнення від покарання. Подальше її послаблення, а тим більше – повний розрив злочину і покарання неприпустимі (див.: Крутліков Л.Л. Об аксиомах, презумпциях и фикциях в уголовном праве / Л.Л. Крутліков // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 72 – 73). Безперечно, висновки Л.Л. Крутлікова мають суттєве теоретичне значення та можуть стати поштовхом у подальший науковий розвідці досліджуваної проблематики.

кожна особа і не за будь-яких обставин має неодмінно підлягати покаранню, яке вже давно не є єдиним проявом кримінально-правового впливу на злочинність¹. У деяких випадках самого факту державного осуду, самого ритуалу додержання процедури призначення покарання або відбуття його певної частини може бути цілком достатньо для того, щоб особа виправилася та надалі не вчиняла злочинних діянь. За слушним висловлюванням І.Я. Козаченка, з позиції життєвої прозорливості і законодавчої мудрості, а загалом – з позиції здорового глузду і соціальної доцільності, не будь-яке злочинне діяння одночасно і неминуче вимагає призначення покарання². Саме за таких

¹ О.П. Горох, здійснивши історичне дослідження кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання, стверджує, що кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях має свою давню історію. Щоправда, законодавство, яке було чинним на території українських земель до першої половини XVI ст. не містило норм про звільнення від покарання (див.: Горох О. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині X ст. – першій половині XIX століття / Олексій Горох // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – С. 18). Вони беруть свій початок з I Литовського статуту 1529 р., у ст. 6 якого передбачалася можливість звільнення від покарання у виді смертної кари у зв'язку із одруженням жінки з чоловіком, який її раніше згвалтував. Згодом норми про звільнення від покарання отримали свій подальший розвиток, а їх види ставали менш казуїстичними (див.: Горох О.П. Розвиток кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання (перша половина X – перша половина XX ст.) / О.П. Горох // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса: Фенікс 2012. – С. 58 – 61; Горох А.П. Становление института освобождения от наказания в украинском уголовном праве / А.П. Горох // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 32).

² Див.: Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – Т. I: Преступление и наказание. – С. 986.

умов до особи має застосовуватися звільнення від покарання або його відбування, яке є ефективним засобом економії примусових заходів та проявом до особи, яка вчинила злочин, довіри, заснованої на можливості досягнення мети покарання без реального його відбування або шляхом часткового відбування покарання. Справедливими в цьому контексті слід визнати слова Ю.В. Голіка про те, що заохочення та покарання – парні категорії, і використовувати їх потрібно, виходячи з їх парності. Недаремно Ваги Правосуддя мають саме дві філіжанки. Без покарання кримінальне право перестане бути кримінальним, а без заохочення вся кримінальна юстиція втратить смисл, перетвориться в бездушний каральний механізм¹. Українські дослідники теж цілком слушно називають примус лише одним із двох базових методів реалізації кримінально-правового впливу – поряд із заохоченням².

Немає сумніву в тому, що дієюю та невід’ємною формою протидії злочинності має вважатися застосування не тільки тих заходів, які замінюють або доповнюють покарання (примус), а і таких заходів, що виключають кримінальне переслідування, звільняють від кримінальної відповідальності і загалом пом’якшують кримінально-правове обтяження, зокрема через застосування заохочення (стимулювання) правомірної, соціально-корисної поведінки особи³. Наприклад, П.В. Хряпінський

¹ Виклад. за: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 397.

² Див.: Вечерова Є.М. Примус та заохочення як базові методи реалізації кримінально-правового впливу: сучасний вимір проблеми / Є.М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 1. – С. 40.

³ Див.: Письменський Є.О. Місце звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу / Є.О. Письменський, А.В. Андрєєв // матеріали Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення». – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – С. 119.

з приводу цього пише, що в сучасних умовах реалізація принципу невідворотності кримінальної відповідальності й покарання зазнає раціональної модифікації. До механізму кримінально-правового регулювання все частіше залучаються засоби, засновані на заохоченні позитивної поведінки. Реалізація принципів гуманізму, економії кримінальної репресії об'єктивно зумовлює появу в КК України норм, які заохочують, стимулюють осіб, котрі потрапили у сферу кримінально-правового регулювання, вчиняти правомірні, соціально-корисні діяння, загалом поводитися як законослухняні громадяни¹.

У кримінальному праві під заохоченням традиційно розуміють кримінально-правовий наслідок позитивної кримінально-правової поведінки, який виражається в усуненні або пом'якшенні кримінально-правових наслідків вчинення злочину². Кримінально-правове заохочення, – слушно зауважує Н.А. Орловська, – це сфера компромісу між державою та винним у вчиненні злочину, сфера нормативно визначеного «обміну» позитивних посткримінальних дій на повне або часткове усунення кримінально-правових обмежень³.

Більшість норм про звільнення від покарання та його відбування є заохочувальними та застосовуються у відповідь на позитивну посткримінальну поведінку особи. Відповідно, кримінально-правовий зміст низки видів звільнення від покарання та його відбування полягає в тому, щоб на їх підставі сти-

¹ Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. – Х.: Харків юридичний, 2009. – С. 3 – 4.

² Див.: Звечаровский И.Э. Ответственность в уголовном праве / И.Э. Звечаровский. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – С. 36.

³ Див.: Орловська Н.А. Економія заходів заохочення як принцип побудови кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/ChaaU/2013-1/13onakps.pdf>

мулювати добровільну (свідому), позитивну поведінку особи та сприяти її соціальній реабілітації за допомогою менш інтенсивних заходів кримінально-правового характеру або з виключенням їх застосування взагалі.

Інша частина норм, що складають досліджуваний інститут, передбачає певні правові пільги засудженим. Ці норми не мають заохочувального характеру, оскільки надання пільг не пов'язане з поведінкою осіб та не здатне їх стимулювати до правослухняної поведінки¹. У цьому зв'язку не досить точними видаються твердження окремих науковців про те, що закон пов'язує можливість звільнення особи від покарання тільки з його позитивною постзлочинною поведінкою², або, що «у розділі XII КК «Звільнення від покарання та його відбування» закріплено такі заохочувальні норми як звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна покарання більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання»³.

Водночас М.І. Хавронюк види звільнення від покарання та його відбування, що не мають заохочувального характеру, обгрунтовано відносить до категорії так званих квазізаходів кримінально-правового впливу, характеризуючи їх як уявні, несправжні заходи, такі, що не здатні повноцінно вплинути на вирішення кримінально-правового конфлікту. Однією з характерних рис цих заходів учений називає те, що вони не сти-

¹ Див.: Бабаян С.Л. Поощрительные нормы и институты уголовно-исполнительного права как средства позитивного стимулирования исправления осужденных / С.Л. Бабаян // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 537.

² Див.: Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Євдокімова Олена Володимирівна. – Х., 2007. – С. 110.

³ Литвинов О.М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навч. посіб. / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко / за заг. ред. О.М. Литвинова. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – С. 130.

мулюють, не спонукають правопорушника до суспільно корисної, правильної поведінки¹.

Звільнення від покарання та його відбування традиційно пов'язують із формами реагування держави на злочин у межах реалізації кримінальної відповідальності. З одного боку, цей різновид заходів кримінально-правового впливу², під якими слушно розуміють регламентовані кримінальним законодавством заходи реагування щодо осіб, які вчинили злочин³, дозволяє не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а, з іншого, – досягти мети покарання без його невідкладного, реального або повного виконання, а також не допустити реалізації покарання через його недоречність або надмірність. Як зазначає І.І. Митрофанов, у системі заходів кримінально-правового впливу звільнення від покарання та його відбування або припиняє реалізацію кримінальної відповідальності, або корегує межі її реалізації, уточнюючи обсяг правообме-

¹ Див.: Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 22 (935). – С. 5; Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність / М.І. Хавронюк // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 132.

² Як пише О.І. Чучаєв, виходячи з лексичного тлумачення, звільнення від кримінальної відповідальності й (або) від покарання (від його відбування) можна відносити до спеціальних кримінально-правових *заходів* (див.: Чучаєв А.І. Уголовно-правовое воздействие: сущность и общая характеристика / А.И. Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 315). Слово «захід» в українській мові має декілька значень: сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чогонебудь; намір, задум здійснити що-небудь (Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін'я: ВТФ «Перун», 2005. – С. 433). Видається, що саме в першому контексті слово «захід» слід уживати для позначення складових кримінально-правового впливу. Інколи використовуване в цьому ж сенсі слово «засіб» є менш точним, оскільки будь-який засіб є елементом заходу, відповідно, за обсягом охоплюється поняттям «захід».

³ Див.: Зельдов С.Й. Актуальные проблемы совершенствования форм реализации уголовной ответственности: учебное пособие / С.Й. Зельдов. – Орджоникидзе: Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1990. – С. 8.

жень, що застосовуються до засудженого або до особи, достроково звільненої від подальшого відбування покарання¹.

О.М. Литвинов і Є.С. Назимко відносять звільнення від покарання та його відбування, пом'якшення покарання до засобів кримінально-правового регулювання суспільних відносин². Щоправда, такий підхід, будучи вірним по суті, видається не зовсім точним концептуально. У цьому сенсі заслуговує на підтримку позиція О.В. Наден, яка засобом кримінально-правового регулювання (на правотворчому рівні) називає норму кримінального права, диспозиція якої визначає правові наслідки для особи, яка вчинила злочин, що стосуються її правового статусу (зокрема звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання)³.

Незважаючи на широкий спектр заходів реагування на злочин, у ч. 2 ст. 1 КК України законодавець указав лише на його єдиний наслідок, а саме на покарання, забувши чомусь про інші, передбачені кримінальним законодавством заходи кримінально-правового впливу на осіб, які вчиняють злочини⁴. Правий А.А. Березовський, котрий зазначає у зв'язку з цим, що реальні

¹ Див.: Митрофанов І.І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. – С. 333.

² Див.: Литвинов О.М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навч. посіб. / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко / за заг. ред. О.М. Литвинова. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – С. 18.

³ Див.: Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О.В. Наден. – Х. : Право, 2012. – С. 244 – 245.

⁴ Аналіз зарубіжного законодавства засвідчує, що в деяких країнах аналогічне положення формулюється більш чітко та правильно. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 1 КК Республіки Білорусь кримінальний закон визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та встановлює покарання й інші заходи кримінальної відповідальності, які можуть бути застосовані до осіб, котрі вчинили злочини. Ще вдалішим є припис у КК Республіки Вірменія, за яким кримінальне законодавство визначає, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами, і встановлює види покарань та інші заходи кримінально-правового впливу за їх вчинення. Щоправда, вітчизняний законодавець у ч. 3 ст. 3 та ч. 2 ст. 4 КК України, говорячи про злочинність та караність діяння, пише про інші кримінально-правові наслідки злочину, що є досить вдалими формулюваннями, використати яке було б доцільним і в ч. 2 ст. 1 КК України. Схожу думку висловлює В.М. Трубников, який вважає правильним урегулювати в перших частинах КК України питання застосування разом із покаранням й інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили злочин (див.: Трубников В.М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказаний / В.М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 945. Серія «Право». – 2011. – № 9. – С. 200).

соціальні відносини та їх правове унормування є значно складнішими за концепт реагування на злочинність, закріплений у ч. 2 ст. 1 КК України¹. О.О. Книженко справедливо додає, що за сучасних умов розвитку кримінального права кримінально-правовий примус не можна ототожнювати лише з покаранням².

Солідарна з цією позицією й О.П. Рябчинська, яка визнає, що сучасна кримінально-правова політика має досить розгалужений арсенал заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин, адже поряд з різними видами покарань кримінальний закон передбачає і підстави звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від кримінального покарання, звільнення від кримінального покарання з випробуванням³. Не зрозуміло однак, чому авторка в цьому аспекті розрізняє звільнення від покарання і звільнення від покарання з випробуванням?

Згідно з КК України заходи кримінально-правового впливу можуть застосовуватися як у межах реалізації кримінальної відповідальності яка, за твердженням науковців, є лише однією з форм «реалізації охоронних кримінально-правових відносин, які виникають між державою і особою у зв'язку з вчиненням останньою суспільно-небезпечного діяння, що містить склад злочину»⁴ (при застосуванні покарання або звільненні від нього), так і поза нею (наприклад, при звільненні від кримінальної відповідальності, застосуванні примусових заходів медичного характеру тощо). Слушно розмірковує А.М. Яценко, який до структури кримінально-правового впливу відносить: 1) кримі-

¹ Див.: Березовський А.А. Концептуальні засади кримінального права: необхідність визначення та узгодження / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 121.

² Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монографія / О.О. Книженко. – Х. : Акта, 2013. – С. 54.

³ Див.: Рябчинська О.П. Співвідношення системи покарань з іншими засобами кримінально-правового впливу / О.П. Рябчинська // Право та державне управління. – 2012. – № 3. – С. 135.

⁴ Див.: Красницький І.В. Поняття та форми кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України / І.В. Красницький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3 – 4. – С. 222.

нальну відповідальність, яка знаходить свою реалізацію в різних формах; 2) інші заходи кримінально-правового впливу, зокрема такі, як примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування; 3) звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної та Особливої частин КК України¹. Деяко іншу структуру кримінально-правових заходів (але певною мірою схожу по суті) пропонує О.В. Козаченко, котрий пише, що заходи, закріплені в кримінальному законі, становлять певну трихотомію: кримінально-правові заходи, не пов'язані з покаранням і кримінальною відповідальністю, кримінальна відповідальність (не пов'язана з покаранням) і покарання². Не зрозуміло, щоправда, чи відносить цей науковець звільнення від покарання до самостійних заходів кримінально-правового впливу, оскільки, на його думку, їх систему згідно з чинним

¹ Див.: Ященко А.М. Звільнення від кримінальної відповідальності як окремий засіб кримінально-правового впливу / А.М. Ященко // Вісник Кримінологічної асоціації України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х.: Золота миля, 2012. – С. 218.

² Див.: Козаченко О.В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів / О.В. Козаченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 239, 241.

У літературі зустрічаються й інші підходи щодо системи заходів кримінально-правового впливу (див., наприклад: Якушин В.А. Наказание и его применение / В.А. Якушин, О.В. Тюшнякова. – Тольятти: Волжский ун-т им. В.Н. Татищева, 2006. – С. 38 – 40; Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / В.К. Гришук. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 369), деякі з яких з тих чи інших причин є менш прийнятними. Скажімо, І.І. Митрофанов пише про такі заходи: 1) різні види заохочення в кримінальному праві, до яких передусім відноситься переважна більшість видів звільнення від покарання та його відбування; 2) підсистема покарань; 3) примусові заходи лікування, що застосовуються разом з іншими засобами кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини; 4) судимість як кримінально-правовий засіб впливу на осіб, які вчинили злочини і відбули призначене судом покарання (див.: Митрофанов І.І. Окремі методологічні помилки при дослідженні проблем кримінальної відповідальності / І.І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 188.).

Як бачимо, названий автор вдається до безсистемного викладення зазначених заходів, більшість з яких можна пов'язати з тією або іншою формою реалізації кримінальної відповідальності. До того ж деякі з заходів, передбачених кримінальним законом України (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності), чомусь не знаходять свого відображення у пропонуваній класифікації.

кримінальним законодавством утворюють покарання, судимість, примусові заходи медичного і виховного характеру, примусове лікування, спеціальні кримінально-правові заходи¹.

Тут доречно звернути увагу на положення ст. 2 КПК України 2012 р., де визначаються завдання кримінального провадження, одним з яких декларується забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини.

Реалізація кримінальної відповідальності щодо винної особи, звісно, є основною формою реагування держави на злочин, але, як бачимо, не єдиною в системі заходів кримінально-правового впливу. Тому і завдання кримінального провадження не може зводитися лише до забезпечення притягнення особи до кримінальної відповідальності. У зазначеній частині кримінальний процесуальний закон виглядає не узгодженим з КК України і потребує уточнення, яке пропоную зробити, переформулювавши в такий спосіб ст. 2 КПК України 2012 р.: *«Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, зазнав адекватних заходів кримінально-правового впливу, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура»*.

Є доцільним також відмовитися від використаної в чинній редакції ст. 2 КПК України 2012 р. вказівки на міру вини як невдалої спроби відобразити необхідність індивідуалізації

¹ Див.: Козаченко О.В. Видові характеристики кримінально-правових заходів / О.В. Козаченко // Новітні наукові дослідження держави і права - 2012 [Електронний ресурс]: збірник наукових праць / за ред. П.М. Шапірка, О.В. Козаченка. - Миколаїв: Іліон, 2012. - 574 с. - Режим доступу: www.nikolaevonua.org.ua/12_Sbornik_molodezh_2012.doc

кримінальної відповідальності. Більш прийнятною може бути категорія адекватності кримінально-правового впливу, яка полягає в такому результаті його здійснення, за якого кожна особа, котра заслуговує максимально суворих заходів впливу, знавала б їх на собі, а кожна особа, до якої слід застосувати по-благливість, буде піддана найменш репресивним заходам, зокрема заохочувального характеру¹. Адже, за справедливим висловлюванням Т.В. Кльонової, стратегічна мета кримінально-правового впливу полягає не в зниженні карального пресингу на осіб, які скоїли злочини, а в забезпеченні правопорядку шляхом необхідного, тобто ненадлишкового примусу².

Деякі автори класифікують заходи кримінально-правового впливу за ступенем репресивності, поділяючи їх на покарання та інші заходи, які є, умовно кажучи, некаральними (заохочувальними), з віднесенням до них підсистеми видів звільнення від покарання та його відбування, а також підсистеми видів звільнення від кримінальної відповідальності³. Викладена позиція слушно критикується, оскільки окремі види звільнення

¹ Див.: Письменский Е.А. Об адекватности уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: тезисы докладов Международной научно-практической конференции (г. Минск, 4 апреля 2013 г.); УО «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Минск: Изд-во Академии МВД РБ, 2013. – С. 177.

² Див.: Кленова Т.В. Об условных видах освобождения от наказания как альтернативе наказанию / Т.В. Кленова // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 61.

³ Див.: Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.М. Вечерова. – Одеса, 2010. – С. 8; Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є.М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 125, 126.

від кримінальної відповідальності та покарання далеко не завжди є вираженням кримінально-правового заохочення¹, про що частково вже зазначалось.

Разом з тим у літературі наведена точка зору є досить усталеною. Так, Н.А. Орловська, виокремлюючи примусові та заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, відносила до перших покарання та примусові заходи, відмінні від покарання, а до других – звільнення від кримінальної відповідальності та покарання². Схожий, проте більш ускладнений підхід пропонує О.В. Козаченко, котрий зауважує, що кримінально-правові заходи утворюють багатокільніну систему заходів кримінально-правового впливу, до якої можуть бути включені: система покарання і судимість, система інших заходів (позбавлених ознак кари) як примусових: примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування; спеціальні-кримінально-правові заходи, реституційно-компенсаційні кримінально-правові заходи; превентивний та профілактичний нагляд, так і позбавлених ознак державного примусу: заходи реабілітаційно-заохочувального впливу, під якими науковець розуміє систему прийомів і способів впливу на поведінку особи, яка вчинила злочин, з метою спонукання її до соціально-позитивної поведінки шляхом

¹ Див.: Андреев А.В. Форми реалізації кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андреев Андрій Васильович. – Луганськ, 2013. – С. 42.

² Див.: Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – С. 5.

Щоправда, згодом авторка уточнить свою позицію: «не завжди, коли законодавець застосовує словосполучення «звільнення від кримінальної відповідальності» чи «звільнення від покарання», можна говорити про заохочувальну кримінально-правову санкцію» (Орловська Н.А. Економія заходів заохочення як принцип побудови кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaa/2013-1/13onakps.pdf>).

пом'якшення або відмови від застосування примусового кримінально-правового впливу¹.

За логікою роздумів О.В. Козаченка, звільнення від покарання та його відбування можна визнати одним із реабілітаційно-заохочувальних заходів впливу, однак сумнівним є беззаперечна відсутність у ньому елементів державного примусу. Крім того, не всі види звільнення від покарання та його відбування мають заохочувальний характер. Постає також питання: до яких прийомів і способів у такому разі мають відноситись ті види звільнення, які не мають на меті заохочення, а реалізуються через інші причини?

Більш точною з розглядуваного питання є позиція М.І. Хавронюка, який заходи кримінально-правового характеру поділяє на примусові (покарання, пробація, примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру, судимість, інші), заохочувальні (зокрема деякі види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, що стосуються позитивної посткримінальної поведінки і заохочують до неї) та квазізаходи,² про які вже йшлося на сторінках цієї роботи. І хоча погодитися з усіма аргументами вченого складно (наприклад, пробація, тобто звільнення від покарання з випробуванням має скоріш примусово-заохочувальний, ніж виключно примусовий характер), запропонована М.І. Хавронюком система побудови заходів кримінально-правового впливу видається найбільш вдалою.

Варто зауважити, що поряд із вузьким підходом до розуміння заходів кримінально-правового впливу, що втілює в собі кон-

¹ Див.: Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Козаченко. – Одеса, 2012. – С. 21, 24; Козаченко О. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічна концепція / Олександр Козаченко // Право України. – 2013. – № 1 – 2. – С. 353, 354.

² Див.: Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6 – 7; 2013. – № 22 (935). – С.5.

кретні предметно-сутнісні заходи, передбачені нормами кримінального права, науці кримінального права відомий і більш широкий підхід. У межах такого підходу результат кримінально-правового впливу оцінюється не лише з позиції реалізації певних норм кримінального закону, а і дії інших «механізмів», пов'язаних із сферою кримінального права (правосвідомістю, правовою культурою тощо)¹. Виходячи з цього, методологічні основи концепції кримінально-правового впливу пропонується вибудовувати на інтегративному його розумінні, що включає в себе стратегію та тактику кримінально-правової політики та її реалізацію у вигляді кримінального законодавства, практику реалізації норм та принципів кримінального права в контексті всієї системи соціальних, економічних, культурних та інших відносин суспільства зі злочинністю².

З огляду на предмет цього монографічного дослідження, більш прийнятним є розуміння кримінально-правового впливу в узькому сенсі як установлені законом системи способів реагування держави на вчинений злочин і діяльності правозастосовних органів, спрямованої на втілення цих способів у життя³.

О.О. Книженко розглядає звільнення від покарання та його відбування в системі кримінально-правових санкцій, до яких, залежно від підстав застосування та репресивного впливу, вона відносить також покарання, звільнення від кримі-

¹ Див.: Березовський А.А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочинність / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 1. – С. 35, 38.

² Див.: Березовський А.А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2012. – № 4. – С. 146.

³ Див.: Ус О.В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст / О.В. Ус // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 217. Ідеться про діяльність держави в особі спеціально уповноважених органів щодо застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачених кримінальним законом заходів.

нальної відповідальності, примусові заходи виховного та медичного характеру, примусове лікування (тобто систему заходів кримінально-правового впливу до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння – Є.П.).

Такий підхід зумовлюється широким розумінням кримінально-правової санкції. Складно сперечатися із запропонованою точкою зору, враховуючи те, що авторка наполягає на розумінні санкції як припису, що має юридичне закріплення, є обов'язковим до виконання і підтримується примусовою силою держави¹. Хоча не зовсім зрозуміло, чому в такому разі до санкцій науковець не відносить судимість, що відповідає наведеному вище визначенню, як це робить, зокрема Ю.В. Баулін. Останній санкцією кримінально-правової норми називає кримінальну відповідальність і характеризує її як сукупність положень КК, викладених не тільки в санкції відповідної статті Особливої частини, а й у відповідних розділах Загальної частини КК (розділ X «Покарання та його види», розділ XI «Призначення покарання», розділ XII «Звільнення від покарання та його відбування», розділ XIII «Судимість»)².

¹ Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – С. 12.

² Див.: Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України / Ю.В. Баулін // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25 – 26 жовт. 2001 р. / редкол. Стапис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 40.

Ухвалення в 2013 р. законів України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України» (стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України) та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» дозволяє на сьогодні відносити до кримінально-правових санкцій, якщо сприйняти відповідне їх розуміння, спеціальну конфіскацію як окремий різновид заходів кримінально-правового характеру та систему заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV¹ Загальної частини КК «Інші заходи кримінально-правового характеру»).

З урахуванням сказаного можна констатувати, що в сучасній кримінально-правовій науці все більше утверджується розуміння санкції не лише як несприятливого наслідку (заходу впливу, що тягне виключно негативні наслідки). Як зазначається в літературі, засоби соціального контролю не повинні асоціюватися винятково з примусом, оскільки сучасний світ перейшов до розуміння права як засобу та результату соціального компромісу, що дає можливість визнати наявність заохочувальних санкцій взагалі, та в кримінально-правовому сенсі зокрема¹. Так, П.В. Хряпінський відносить до заохочувальних санкцій окремі види звільнення від покарання та його відбування відповідно, які мають прояв у вигляді звільнення від кримінально-правового обтяження та пом'якшення кримінально-правового обтяження².

Санкціями норм Загальної частини КК України вважає положення про звільнення від покарання і Н.А. Орловська, котра всі заходи, що включаються до змісту кримінально-правових санкцій, називає заходами кримінально-правового впливу³. Її підтримує О.О. Книженко, яка наголошує на тому, що кримінально-правові санкції та заходи кримінально-правового впливу перебувають у діалектичному зв'язку, оскільки, з одного боку, санкції є формою закріплення заходів кримінально-правового впливу, а, з іншого – кримінально-правова норма,

¹ Див.: Орловська Н.А. Питання заохочувальних санкцій у контексті кримінально-правової політики / Н.А. Орловська // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1 – 2 березня 2013 р.). – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 66.

² Див.: Хряпінський П.В. Кримінально-правові санкції скрізь призму кримінальної відповідальності / П.В. Хряпінський // Вісник Запорізького національного університету [Юридичні науки]. – 2010. – № 3. – С. 178 – 179.

³ Див.: Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – С. 22 – 23.

закріпивши заходи кримінально-правового впливу, розкриває їхній зміст¹.

Результатом вироблення О.О. Книженко теоретичних засад установлення санкцій у кримінальному праві стала пропозиція доповнити КК України статтею 2¹ «Санкції та цілі їх застосування», яка сприймається автором цих рядків дещо критично. Так, у пропонованій статті, на думку авторки, має бути зафіксовано, що санкціями у КК за вчинення суспільно небезпечних протиправних діянь є покарання, звільнення від покарання та його відбування (пробація), звільнення від кримінальної відповідальності, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру².

По-перше, виникає питання, чому широкоживане (та більш точне, як видається, з позиції сутнісної характеристики) поняття заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння, замінюється неоднозначним у загально-правовому розумінні та більш формальним поняттям «санкції». По-друге, якщо і потрібна законодавча регламентація зазначеного питання (а з цього приводу є певні сумніви), то санкції потребують певної систематизації в Загальній частині кримінального закону. Відправною точкою в цьому плані має бути думка про те, що за вчинення злочину серед іншого до особи можуть застосовувати заходи кримінально-правового впливу, пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності та звільненням від неї, а у випадку вчинення суспільно небезпечного, протиправного діяння (за відсутності інших ознак злочину) – примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру тощо³.

¹ Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – С. 11.

² Там само. – С. 370.

³ Див.: Письменский Е.А. Освобождение от наказания и отбывания его части как меры уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгосударственный сборник научных статей / редкол. : Е.А. Письменский (отв. ред.) [и др.] ; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2013. – С. 362.

Не бажаючи виходити за межі обраного предмета дослідження, тим не менш зазначу, що цікавою виглядає позиція В.К. Дуюнова (яку підтримує і О.О. Книженко, пропонуючи об'єднати всі форми реакції держави на вчинене суспільно небезпечне протиправне діяння такою категорією, як «заходи кримінально-правового впливу»¹). В.К. Дуюнов указує на потребу комплексного підходу до нормативного регулювання заходів кримінально-правового впливу і більш ефективного їх застосування на практиці та пропонує закріпити в кримінальному законі в системному виді комплекс взаємодіючих кримінально-правових заходів протидії злочинним проявам, необхідних і достатніх для вирішення складних кримінально-правових завдань. На переконання дослідника, інститути покарання, звільнення від покарання і звільнення від кримінальної відповідальності традиційно розглядаються не у зв'язку одного з іншим, практично як взаємовиключні. Між тим названі інститути, будучи альтернативними, мають загальну юридичну природу, що впливає з їх суті: всі вони виникли з потреби держави мати необхідні інструменти для ефективного реагування на порушення встановлених нею кримінально-правових заборон².

¹ Див.: Книженко О.О. Актуальні питання заходів кримінально-правового впливу / О.О. Книженко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 245; Книженко О.О. Співвідношення кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового впливу / О.О. Книженко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 1028. Серія «Право». – 2012. – № 12. – С. 267.

² Див.: Дуюнов В.К. Реагирование на преступления должно быть комплексным, системным и последовательным / В.К. Дуюнов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2012. – № 4. – С. 138; Дуюнов В.К. Системность – важнейшее свойство права, необходимая предпосылка его эффективности / В.К. Дуюнов // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса: Фенікс 2012. – С. 81.

У контексті сказаного вважаю за доречне звернутись до проблеми ефективності в кримінальному праві, розглянувши її щодо аналізованого інституту звільнення від покарання та його відбування.

Незважаючи на те, що серед учених-юристів немає єдності в поглядах з питання, що варто розуміти під ефективністю кримінально-правових норм, частіше за все її слухно пов'язують з категорією цілей в кримінальному праві. Цей підхід є загальнотеоретичним (функціонально-цільова концепція) і ґрунтується на тому, що «дія права є одночасно ефективною, корисною, економічною, а дослідження кінцевих результатів дії та зіставлення їх із цілями правових приписів дає змогу визначити сумарну ефективність дії правових норм, що складається з досконалості цих норм і правозастосовчої практики»¹. Відповідно, ефективність у правовій сфері становить собою відношення між метою, досягнення якої передбачалося, та фактично досягнутим результатом (за словами О.І. Левченкова, ідеться про відношення між фактично досягнутим, дійсним результатом і тією метою, для досягнення якої було прийнято і задіяно ту чи іншу законодавчу модель)². Ключовим напрямом забезпечення правової ефективності справедливо називається створення чітких норм права³.

Криміналісти сприйняли таке розуміння ефективності та адаптували його до своїх потреб, визначаючи ефективність кримінально-правових норм та інститутів через ступінь досяг-

¹ Левченков О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : монографія / О.І. Левченков ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 404.

² Див.: Левченков О.І. Знову до питання ефективності дії права / О.І. Левченков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 3. – С. 8 – 9.

³ Див.: Рясина А.С. Оценочные категории: общетеоретический и нравственно-правовой аспекты : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / А.С. Рясина. – Саратов, 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ssla.ru/dissertation/referats/07-05-2013-2.pdf>.

нення цілей, поставлених перед ними. Як зазначає С.В. Максимов, ефективність кримінального закону знаходиться в тісному зв'язку з його цілями і становить собою об'єктивну можливість, що перебуває в прямій залежності від результату дії. Досягнуто поставлену мету – отже, закон працює ефективно, відповідно, а закономірності об'єктивного характеру при постановці мети враховані максимально повно і точно. Формулюючи те або інше кримінально-правове положення, законодавець уявляє собі певний результат, що повинен бути досягнутий саме за допомогою дії кримінально-правових норм¹.

Не виникає сумніву в тому, що цілі звільнення від покарання та його відбування, тобто ті уявні результати, заради досягнення яких функціонує весь механізм кримінально-правового впливу, мають важливе значення в теорії кримінального права і юридичній практиці. Однак зрозуміти, що має на меті законодавець, передбачивши в Розділі XII Загальної частини КК України інститут звільнення від покарання та його відбування, – справа не легка.

Безпосередньо з тексту кримінального закону цього дізнатись неможливо, оскільки він чітко визначає мету лише одного свого інституту – інституту покарання. Разом з тим системний аналіз нормативних положень дозволяє зробити висновок, що цілі, які ставляться перед інститутом звільнення від покарання та його відбування, можна поділити на загальні (властиві всім видам звільнення) та спеціальні (характерні для окремих видів звільнення)². Так, загальну мету можна визначити як прагнен-

¹ Див.: Максимов С.В. Цель в уголовном праве / С.В. Максимов // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 152, 160.

² Як резонно зауважує М.В. Бавсун, наявність загальних цілей кримінально-правової протидії злочинності не виключає необхідності формулювання самостійних цілей для кожної групи заходів впливу, які вирізняються властивим лише їм передбачуваним результатом реалізації (див.: Бавсун М.В. Уголовно-правовое воздействие: идеология, цели и средства реализации : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / М.В. Бавсун. – Омск, 2013. – С. 14).

ня диференціювати реалізацію кримінальної відповідальності. У цьому контексті має рацію В.К. Дуюнов, зауважуючи, що смисл застосування звільнення від покарання полягає в гнучкому, диференційованому підході до проблеми кримінально-правового впливу на засуджених для того, щоб у кожному конкретному випадку, з одного боку, реалізовувалась мета покарання і цілі кримінально-правового впливу загалом, а, з іншого боку, забезпечувалась невідворотність, справедливість та інші принципи кримінально-правового впливу¹.

Диференціація (від латинського *differentia*) розуміється як відмінність, тобто поділ, розчленування, розшарування на різноманітні і різні форми і ступені. У кримінальному праві поняття диференціації має більш вузьке значення, однозначного трактування якого не існує. На підтвердження сказаного можна пригадати проведений у 2009 р. в м. Львові міжнародний симпозіум, повністю присвячений проблемним питанням диференціації кримінальної відповідальності. Як показало вивчення матеріалів цього заходу, науковці по-різному ставляться до визначення поняття диференціації кримінальної відповідальності. Ураховуючи вузькість предмета монографічного дослідження, вважаю за доцільне звернути увагу на визначення диференціації кримінальної відповідальності, запропоноване В.К. Грищуком, яке, на моє переконання, є найбільш змістовним і точним. Як вважає зазначений учений, диференціація кримінальної відповідальності – це визначення раціональних способів, форм реалізації кримінальної відповідальності з метою реалізації принципів кримінального права для забезпечення виправлення осіб, які вчинили злочини, а також запобігання вчиненню нових злочинів цими та іншими особами, що сприяє становленню і зміцненню законності і правопорядку як передумов розбудови суверенної і незалежної, демократичної,

¹ Див.: Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дуюнов Владимир Кузьмич. – Тольятти, 2001. – С. 395.

соціальної, правової держави в Україні¹. Найбільш загальним та універсальним можна визнати погляд на диференціацію кримінальної відповідальності як на поділ законодавцем кримінальної відповідальності на форми й встановлення обсягу кожної з цих форм на підставі вказаних у законі обставин². Отже, інститут звільнення від покарання та його відбування є важливим елементом у системі заходів диференціації кримінальної відповідальності – одним із засобів її здійснення.

Диференціація кримінальної відповідальності є одним з найбільш важливих положень українського кримінального права. Як обґрунтовано зауважує Н.О. Гуторова, чим вищим є рівень диференціації кримінальної відповідальності, тим обмеженішим стає судовий розсуд. Позитивним у цьому є те, що за таких обставин знижується можливість неправового впливу на прийняття судових рішень (починаючи від особистих симпатій або антипатій, що притаманні будь-якій людині, і закінчуючи корупційним впливом на суддів). Виходячи з цього, диференціацію кримінальної відповідальності слід розглядати як важливий чинник забезпечення законності судових рішень у кримінальних справах, як засіб охорони прав і свобод людини³.

Диференціація відповідальності в кримінальному праві нерозривно пов'язана з індивідуалізацією відповідальності

¹ Див.: Гришук В.К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності / В.К. Гришук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності. Міжнародний симпозіум, 11 – 12 вересня 2009 р. – Львів, 2009. – С. 72.

² Див.: Соловьев О. Понятие дифференциации уголовной ответственности / О. Соловьев, А. Самойлов // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 75 – 80.

³ Див.: Гуторова Н.О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності / Н.О. Гуторова // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 142 – 143.

ті¹. Вимоги індивідуалізації відповідальності відображають загальний дух, свого роду ідеологію вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність та пронизують багато його норм та інститутів². Так, надаючи правозастосувачу можливість для звільнення особи від покарання, законодавець у такий спосіб розширює арсенал заходів з індивідуалізації кримінальної відповідальності, що, поза всяким сумнівом, слід оцінити позитивно. Адже обсяг і характер відповідальності має бути настільки ж індивідуальним, наскільки життєво неповторним є той злочин, за вчинення якого кримінальна відповідальність настає. Варто погодитися з І.М. Алексєєвим у тому, що індивідуалізація кримінальної відповідальності є, по

¹ З приводу співвідношення та розуміння суті диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності в науці кримінального права склалася ціла палітра думок. Їх теоретичне осмислення дозволяє приєднатися до міркувань про те, що диференціація кримінальної відповідальності виступає важливою передумовою індивідуалізації цієї відповідальності (див.: Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві: проблеми розроблення теоретичних засад їх установлення / О.О. Книженко // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн.: Є.О.Письменський, Ю.Г.Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О.Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2012. – С. 232 – 233). Слушними є міркування Т.О. Леснієвські-Костаревої стосовно того, що зазначені явища взаємозалежні та в часі впливають одне на іншого. Спочатку законодавець встановлює кримінальну відповідальність і типове покарання за той або інший вид злочину, окреслює загальний контур караності; потім він градирує цю відповідальність, передбачаючи можливість, так би мовити, рухатися «сходами», збільшуючи або зменшуючи відповідальність, аж до можливості повного звільнення від неї; нарешті, правозастосувач обирає конкретну, індивідуальну міру відповідальності в межах, уже визначених законодавцем на попередніх етапах (див.: Леснієвски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Леснієвски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: NORMA, 2000. – С. 35).

² Див.: Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – С. 321.

суті, логічним завершенням її диференціації. Вона передбачає обрання правозастосувачем конкретного обсягу кримінальної відповідальності з числа всіх заходів кримінально-правового характеру, диференційованих законодавцем у кримінальному законі (як застосування покарання, так і звільнення від нього)¹. Таку ж думку висловлює Л.В. Іногамова-Хегай, підкреслюючи, що індивідуалізація кримінальної відповідальності знаходить свій прояв у застосуванні різних форм державного примусу – покарання, умовного та безумовного звільнення від нього то-що².

Доктринальним є положення про те, що індивідуалізація кримінальної відповідальності здійснюється на етапі правозастосування, на відміну від диференціації, що проводиться на рівні правотворчості. Зокрема подібну точку зору висловлює О.О. Книженко, яка зазначає, що суб'єктом диференціації є законодавець, який, ураховуючи типову суспільну небезпечність вчиненого діяння, визначає межі відповідальності особи, яка його вчинила³. Суд як суб'єкт індивідуалізації на підставі матеріалів конкретного кримінального провадження, відповідно до здійсненої законодавцем диференціації норм про кримінальну відповідальність, індивідуалізує останню стосовно кожної особи, яка вчинила злочин: призначає певне покарання; обмежується засудженням, звільняючи від нього; засуджує, призначає

¹ Див.: Алексеев И.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – С. 34 – 35.

² Див.: Іногамова-Хегай Л.В. Индивидуализация уголовной ответственности и наказания / Л.В. Іногамова-Хегай // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 113, 114.

³ Див.: Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві: монографія / О.О. Книженко. – Х. : НикаНова, 2011. – С. 266.

покарання та звільняє від його відбування. Як справедливо констатує О.О. Книженко, саме від того, наскільки «якісно» диференційовано в законодавстві застосування заходів кримінально-правового впливу, залежить не лише їх індивідуалізація, а й ефективність закону про кримінальну відповідальність¹.

Під час відбування покарання (на стадії виконання вироку) здійснюється індивідуалізація процесу реалізації покарання, що може знаходити прояв у зміні виду та обсягу застосовуваної репресії. І.І. Митрофанов стверджує, що на цій стадії виникає потреба індивідуалізації покарання в процесі його виконання головним чином внаслідок змін в особі засудженого. Обставини, що характеризують такі зміни, можуть набути статусу юридичних фактів, з якими закон пов'язує корегування змісту тих або інших правовідносин².

Щодо спеціальних цілей досліджуваного кримінально-правового інституту, то виокремлю такі з них: 1) стимулювати винного, заохочуючи його позитивну посткримінальну поведінку (наприклад, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким); 2) не допустити застосування покарання, не здатного належним чином здійснити каральний, виправний та профілактичний вплив на засудженого (зокрема, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, звільнення від покарання за хворобою); 3) реагувати на зміни законодавства в частині декриміналізації (звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння) та депеналізації (звільнення від призначеного покарання у зв'язку з пом'якшенням покарання)

¹ Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – С. 313.

² Див.: Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – С. 273.

окремих злочинів; 4) забезпечити реалізацію конституційного права верховної влади на прощення особи, яка вчинила злочин (амністія та помилування). У деяких випадках той або інший вид звільнення може передбачати реалізацію відразу декількох із зазначених цілей. Наприклад, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, спрямоване як на заохочення соціально-корисної поведінки жінки (у спосіб, визначений у ч. 4 ст. 83 КК України), так і на запобігання відбуванню покарання, яке через об'єктивно виражені обставини не здатне досягти своєї мети.

Спеціальна мета будь-якого виду звільнення від покарання та його відбування підпорядковується меті вищого порядку. Оскільки норми про це звільнення є складовими кримінальної відповідальності, доречно говорити про реалізацію мети кримінальної відповідальності шляхом реалізації мети того або іншого виду звільнення. І в цьому сенсі спеціальна мета виступає в ролі засобу досягнення мети кримінальної відповідальності.

Слід також указати на мету, так чи інакше характерну для кожного з передбачених кримінальним законом видів звільнення від покарання та його відбування. Це – оптимізація правозастосовного процесу щодо реалізації кримінальної відповідальності (полягає в прагненні держави запобігти нераціональній витраті власних коштів). Як пише О.В. Ус, теоретичні розробки і практика застосування різних видів звільнення від покарання серед іншого зумовлені тим, що соціальні, духовні та матеріальні витрати, пов'язані з його відбуванням, доволі значні¹. Зверну увагу на наведений у літературі приклад з реформування кримінально-правової сфери, що здійснювалось у середині минулого століття у Фінляндії. Проведений аналіз ефективності реформ шляхом вимірів «витрат на результат» у цій країні показав з усією очевидністю, що у Фінляндії з порівняно високим рівнем здійснюваних арештів і кількістю вине-

¹ Див.: Ус О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання / О.В. Ус // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 98.

сення вироків з покаранням у виді позбавлення волі більша кількість грошей, порівняно з сусідніми країнами, витрачалася на сферу виправної системи, і при цьому рівень злочинності в них був приблизно однаковий. З урахуванням цього реформу сфери правосуддя було вирішено спрямувати на скорочення санкцій, декриміналізацію деяких видів злочинів, а також на розширення можливостей звільнення від відбування покарання¹.

Як бачимо, економічний аспект звільнення від покарання та його відбування має істотне значення для будь-якої держави, і його не можна не враховувати при побудові системи заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочини. О.В. Брілліантов з цього приводу слушно підкреслює, що суспільство повинне розуміти: виконання покарання лежить на його плечах, у т. ч. матеріально. Разом з тим учений небезпідставно переконує в недоречності превалювання економічних позицій над усіма іншими². Натомість Н.Є. Меняйло закликає правоохоронні органи та суд урахувати ситуацію, яка склалася в кримінально-виконавчій системі України (маючи на увазі, що нові установи виконання покарань в державі активно не будуються, а існуючі потребують приведення у відповідність з міжнародними стандартами, що пов'язано з додатковим фінансуванням), і активніше застосовувати у своїй практиці інститут звільнення від відбування покарання, зокрема з випробуванням³.

¹ Див.: Кури Х. Эффективность наказания: результаты международных исследований / Х. Кури, О. Ильченко // Актуальные проблемы экономики и права. – 2013. – № 2. – С. 246.

² Отчет по проекту «Условное осуждение как мера альтернативного уголовному наказанию воздействия на преступность: понятие, социальная и правовая обусловленность, проблемы социальной легитимизации и повышения качественной эффективности» (2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sartraccc.ru/print.php?print_file=Explore/calenditog2013.htm

³ Див.: Меняйло Н.Е. Проблемы освобождения от отбывания наказания в Украине / Н.Е. Меняйло // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгосударственный сборник научных статей / редкол. : Е.А. Письменский (отв. ред.) [и др.] ; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2013. – С. 352.

Таким чином, ефективність кримінального закону в частині звільнення від покарання та його відбування має визначатись з точки зору можливості досягнення як його загальної мети, так і цілей певних видів звільнення від покарання або його відбування. Якщо те чи інше нормативне положення сконструйоване таким чином, щоб досягти відповідних цілей, то можна говорити про його ефективність (принаймні потенційну), якщо ні – про неефективність. Як слушно зазначається в літературі, невідповідність змісту закону його цілям і завданням нівелює його значення, адже він не спрямований на досягнення встановлених для нього цілей і не може вирішити поставлених перед ним завдань¹.

Ефективність кримінально-правової норми завжди складається з її внутрішньої побудови (змісту) та її правозастосовної практики. Як справедливо зазначає Ю.В. Баулін, необхідними умовами ефективності кримінально-правового регулювання є як доброякісність кримінально-правових норм, передбачених у КК, так і ступінь досягнення судом мети застосування зазначених норм².

Отже, обов'язковою умовою ефективності закону є правильне (адекватне) застосування його компетентними органами, оскільки ефективний закон не завжди означатиме його ефективну реалізацію. При вивченні ефективності тієї або іншої норми необхідно виходити не тільки з певних вад самої норми, а і дефектів її застосування. Адже внутрішній зміст самої норми може бути ідеальним, однак практика її застосування, через низку об'єктивних і суб'єктивних факторів, виявиться дефектною та не здатною досягати цілей, а отже, можна говорити про низьку ефективність застосування криміналь-

¹ Див.: Розенфельд Н.А. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства / Н.А. Розенфельд. – К. : Юстініан, 2009. – С. 25.

² Див.: Баулін Ю.В. Конституционные основы уголовно-правового регулирования общественных отношений. В кн. : Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – С. 785.

но-правової норми¹. З цього приводу О.М. Костенко слушно зауважує, що закон – це не більш ніж інструмент (хороший або поганий) у руках тих людей, які його застосовують (або повинні застосовувати)².

Наприклад, українські реалії свідчать про те, що на сьогодні впроваджується і широко розвивається в повсякденному житті корупційна взаємодія, а корупція стає складовою частиною суспільної практики. Фахівці переконують у тому, що зараз у нашій країні корупція набуває форми мережових відносин, форми звичайної, повсякденно застосовуваної моделі публічного взаємозв'язку суспільства та влади. Вона стала «тіньовим», дієвим й **ефективним** (виділено мною – Є.П.) регулятором суспільних відносин³. Маю констатувати, що за умов такої ситуації будь-яка правова норма, якою б ідеальною вона не була за своїм змістом, а priori не зможе досягти найвищої за ступенем своєї благородності мети.

Разом з тим високі і низькі показники ступеня досягнення цілей юридичних норм не завжди свідчать про ефективність самих норм. Норма може бути неефективною, але ступінь досягнення мети її високий за рахунок дії інших чинників (зокрема, рівень правосвідомості та правової культури правозастосувача, високий рівень його моральності, релігійності тощо – Є.П.) і, навпаки, норма забезпечує певний ступінь досягнення мети, але внаслідок дії інших чинників (на кшталт

¹ Див.: Орлов В.В. О характеристике эффективности норм уголовного права / В.В. Орлов // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. / ред. колл. : С.Г. Емельянов [и др.] ; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 67.

² Див.: Костенко О.М. Кримінальний кодекс і доктрина / О.М. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43.

³ Див.: Левченков О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : монографія / О.І. Левченков ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 418.

згаданої корупції – Є.П.), а відповідні показники не будуть задовільні¹.

З огляду на сказане, не можна оминати увагою цікаве дослідження ефективності звільнення від кримінальної відповідальності, здійснене українською дослідницею О.С. Козак, яка пропонує оцінювати ефективність інституту звільнення від кримінальної відповідальності як ефективність механізму його правового регулювання. При цьому повинні враховуватись не тільки результати досягнення поставлених цілей, а і засоби досягнення результатів, а також діяльність відповідних державних органів щодо реалізації поставлених перед ними завдань².

На думку О.С. Козак, механізм оцінки ефективності звільнення від кримінальної відповідальності складається з чотирьох елементів: 1) оцінка рівня застосування звільнення від кримінальної відповідальності; 2) оцінка рівня недопущення вчинення нових злочинів особами, які раніше були звільнені від кримінальної відповідальності (критерієм цього показника є мінімальна кількість осіб, раніше звільнених від кримінальної відповідальності, які знову вчиняють злочини); 3) оцінка рівня компетентності суду при застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності; 4) оцінка рівня узгодженості роботи суб'єктів застосування звільнення від кримінальної відповідальності (слідчий – прокурор – суддя)³.

Користуючись запропонованим методологічним підходом з певними застереженнями⁴ і виходячи з базового положення

¹ Див.: Левченков О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загально-теоретичні аспекти : монографія / О.І. Левченков ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 402.

² Див.: Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Козак Олександра Сергіївна. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 96.

³ Там само. – С. 96 – 100.

⁴ Урахування рівня компетентності суду та рівня узгодженості роботи суб'єктів правозастосування для визначення ефективності звільнення від покарання вважаю зайвим. Адже перший рівень може свідчити про неефективне застосування відповідних норм лише однією з судових ланок, а другий рівень зовсім недоречний, оскільки рішення про звільнення від покарання приймається виключно судом. Крім цього, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності більшість видів звільнення від покарання та його відбування є умовними, що теж певно мірою змінює підхід до визначення її ефективності.

про те, що співвідношення мети правової норми з досягнутим результатом є обов'язковим показником її ефективності, можна запропонувати такі головні критерії ефективності звільнення від покарання та його відбування:

1. *Динаміка застосування звільнення від покарання та його відбування.* Цей критерій свідчить про затребуваність досліджуваного інституту практикою правозастосування. Відсутність випадків застосування звільнення від покарання та його відбування чи їх незначна кількість може свідчити про те, що та або інша норма належним чином «не працює».

2. *Вчинення нового злочину після звільнення від покарання та його відбування або (та) порушення визначених законом умов його застосування.* Передусім зазначений критерій стосується ситуацій реалізації заохочувальних норм, за яких імовірність недосягнення відповідної мети є істотною, а також тих видів звільнення, що відносять до категорії умовних. Вчинення нового злочину (так само порушення певних умов) свідчить про те, що заохочувальна норма не дала очікуваного результату, а мета більш високого рівня (мета кримінальної відповідальності) залишилась не досягнутою. Так, при звільненні від покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК України) суд виходить з необхідності заохочення позитивної поведінки особи та марності реального виконання (відбування) призначеного їй покарання. Ефективність реалізації цієї мети може підтверджувати становлення на правомірний шлях життя, що передусім відображається у відмові від вчинення нових злочинів. Наприклад, застосоване до особи звільнення від покарання з випробуванням, після якого вона скоює новий умисний злочин, можна вважати неефективним.

Для фахового опрацювання зазначених критеріїв вагоме значення повинні мати офіційні статистичні дані, що узагальнювали б всі заходи кримінально-правового впливу та давали реальну можливість установити певні тенденції їх застосування. На жаль, можливості дослідження статистичної інформації

в нашій країні вкрай обмежені. Достеменно відомо, що у звітах судів відсутня інформація стосовно: осіб, звільнених від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); осіб, звільнених від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України); звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); осіб, звільнених від покарання через хворобу (ст. 84 КК України); осіб, яким невідбута частина покарання була замінена більш м'яким покаранням (ст. 82 КК України); осіб, звільнених від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 81 КК України)¹. Так само не завжди можливо визначити, скільки осіб вчиняють новий злочин після їх звільнення від покарання. Усе це істотно ускладнює вивчення питання про ефективність звільнення від покарання та його відбування.

З огляду на сказане, погоджуюсь з думкою М.І Хавронюка про те, що в статистичному обліку повинна бути повна картина юридичних наслідків злочину – покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, звільнення від покарання, причин припинення переслідування і реальних наслідків такого припинення². Так само правий А.А. Музика, який стверджує, що КК України потребує всебічної статистичної інформації про себе, адже не зрозуміло як він діє (відсутня, напри-

¹ Аналіз наявних статистичних даних дозволяє констатувати, що на сьогодні певну інформацію можна отримати лише щодо застосування звільнення від покарання з випробуванням, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та звільнення від покарання у зв'язку з амністією (див.: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : лист № 511 – 981/0/4-13 від 27 червня 2013 р.).

² Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне покарання: що змінилося за останні п'ять тисяч років? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 223.

клад, інформація про застосування заохочувальних норм, здійснення помилування засуджених, щодо застосування всіх видів звільнення від покарання)¹. На думку вченого, проблема належного дослідження ефективності того чи іншого кримінально-правового інституту наразі є «заручницею» вітчизняної практики статистичного обліку злочинності (зокрема, відсутність державного контролю за діяльністю МВС України у цій сфері, брак офіційного аналізу тенденцій та закономірностей злочинності в Україні, неабиякі ускладнення, пов'язані із запровадженням Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також зумовлені іншими новелами у зв'язку з набранням чинності КПК України 2012 р.)².

Оцінюючи за наявних можливостей сучасні реалії судової практики застосування норм про звільнення від покарання, зазначу що, вони (реалії) засвідчують все більшу схильність держави до обрання стосовно особи, яка вчинила злочин, загалом ліберальних заходів кримінально-правового впливу. Але чи це є виключно позитивною тенденцією? Чи можна із впевненістю стверджувати, що зазначені норми діють лише стосовно гідних – тих осіб, на яких вони були розраховані за логікою законодавця? Дуже точно зауважував А.П. Закалюк: «... ніколи особа, що притягнута до відповідальності за вчинення злочину, не буде вважати це справедливим, коли знає, що інших осіб, які вчинили подібні або навіть більш тяжкі злочини, залишено поза відповідальністю з мотивів, що не мають нічого спільного із законом»³.

¹ Див.: Музика А.А. Казки Кримінального кодексу та реальність / А.А. Музика // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 160 – 161.

² Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 355.

³ Закалюк А.П. Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань / А.П. Закалюк // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 14.

Аналіз системи кримінально-правових заходів впливу, здійснений І.І. Митрофановим, свідчить, що на сьогодні в Україні покарання не є ні єдиним, ні навіть головним кримінально-правовим засобом протидії злочинним проявам. Різні види заохочення – це не винятки з «правил», а реальні альтернативи кримінальній відповідальності та (чи) покаранню – самостійні і дуже важливі, у багатьох випадках навіть кращі способи кримінально-правового впливу. Так, сукупний обсяг застосування альтернативних покаранню засобів кримінально-правового впливу в судовій практиці помітно перевищує обсяг застосування передбачених ст. 51 КК України видів покарання. Тільки один вид таких засобів – звільнення від відбування покарання з випробуванням – застосовується щодо майже 60 % осіб, засуджених судами України¹. До того ж і політика держави у сфері протидії злочинності все більше орієнтується на гнучке поєднання покарання та інших засобів кримінально-правового впливу, що не є покаранням, з перевагою на користь останніх². Таке поєднання, звісно, може призвести до позитивного соціально-правового ефекту, якщо не зважати на наявні факти неадекватного застосування привілейованих норм кримінального права. Чи не тому далі у своїй роботі І.І. Митрофанов називає винесення судом обвинувального вироку з призначенням засудженому покарання ефективнішою та самою дієвою формою реалізації кримінальної відповідальності на сучасному етапі розвитку держави та кримінального права³?

Невиправдано широка диференціація покарання на практиці під впливом тотальної корупції, необґрунтованої судової

¹ Слід зауважити, що наведене число є дещо перебільшеним і не узгоджується з даними офіційної статистики. Також автор цієї монографії у розглядуваному аспекті використовує, на відміну від І.І. Митрофанова, термін «захід», а не термін «засіб», про що йшлося вище.

² Див.: Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – С. 65 – 66.

³ Див.: Там само. – С. 83, 89.

дискреції та інших факторів здобуває перекручені, виродливі форми, – пише М.І. Хавронюк. Судова статистика демонструє, що деякі з положень кримінального закону, які повинні були б розглядатися як винятки, перетворюються на правило. Наприклад, від покарання звільняються 53 % засуджених, при цьому за особливо тяжкі злочини – 25 %. Потім частина осіб, які почали відбувати покарання, звільняється від його подальшого відбування у зв'язку з помилюванням, амністією, умовно-достроково і за іншими підставами¹.

Варто також звернути увагу на результати спеціального наукового дослідження, присвяченого якості законодавства про кримінальну відповідальність. Як справедливо констатували його автори, широка практика звільнення від відбування покарання за різними правовими підставами, яка набула в останні роки (не дивлячись на зростання злочинності) неогрунтованого характеру, небезпідставно сприймається в суспільстві як корумпованість і службова недбалість правоохоронних органів і органів правосуддя та своєрідною формою «інфляції» закону про кримінальну відповідальність. Зроблено висновки про те, що гуманізація каральної політики повинна здійснюватись у певних межах, щоб не підірвати поваги до закону, правосуддя і влади. Повага до права в сучасних умовах України зазнає випробування, коли всі бачать і приймають до відома, що можливо безкарно ухилитися від дотримання закону. Надмірний оптимізм злочинців згасає перед реальним правозастосуванням, а не його імітацією, що часто спостерігається зараз². Схожого висновку, але стосовно російських реалій

¹ Див.: Хавронюк Н.И. Каким должно быть уголовное наказание, или почему юриспруденция отстаёт от физики? / Н.И. Хавронюк [Електронний ресурс] / Веб-сайт Центру Політико-правових реформ. – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Khavronyuk_Pekin_globalization.pdf

² Див.: Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х.: Право, 2011. – С. 234.

доходить О.І. Коробєєв, стверджуючи, що цілком схвальне прагнення законодавця пом'якшити (з урахуванням загально-світової тенденції до гуманізації кримінальної юстиції) вістря кримінальної репресії не має доводитися до абсурду¹.

На жаль, необґрунтованість у застосуванні деяких видів звільнення від покарання має і зворотний бік. Зокрема, йдеться про випадки «маскування» судом виправдувальних вироків за рахунок реалізації кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання та його відбування. Показовим є приклад, у якому суд опосередковано вказує на неможливість постановлення обвинувального вироку, у зв'язку з чим застосовує до особи найменш репресивні заходи впливу.

Так, Кіровський районний суд м. Кіровограда не знайшов підстав для призначення підсудному реального покарання і застосував до нього звільнення від покарання з випробуванням. При цьому суд урахував обставини справи, особу підсудного, наявність пом'якшуючих обставин, відсутність обтяжуючих обставин, а також мотивував своє рішення ненаданням стороною обвинувачення можливості суду допитати у справі свідків, тобто тим фактом, що вирок ґрунтується лише на показах самого підсудного. Суду під час розгляду справи не було надано можливості перевірити покази свідків, які викладені в обвинувальному висновку з приводу обставин скоєння злочину, правдивість та добровільність показів свідків, що вони давали під час досудового слідства².

Переходячи до розгляду специфічних рис звільнення від покарання та його відбування, які дозволяють індивідуалізувати досліджуване явище при реалізації кримінальної відповідальності, слід зазначити, що, як на мене, найбільш ґрунтовно

¹ Див.: Коробєєв А.И. Уголовно-правовая политика современной России: проблемы пенализации и депенализации / А.И. Коробєєв // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 37.

² Архів Кіровського районного суду м. Кіровограда. Справа № 1-10/2011 за 2011 рік.

розкрити змістовні характеристики такого звільнення дозволяє визначення, запропоноване А.М. Бойком і М.І. Хавронюком як співавторами одного з коментарів КК України. Науковці називають звільнення від покарання та його відбування формою реалізації кримінальної відповідальності¹, що застосовується у випадках, коли мета покарання вже досягнута без реального відбування покарання, або до закінчення строку його відбування, у силу позитивної поведінки засудженого чи за інших передбачених КК підстав, або не може бути досягнута через хворобу засудженого². Специфіка цієї форми реалізації кримінальної відповідальності полягає в тому, що особа вироком суду засуджується за вчинення злочину, однак їй або взагалі не призначається покарання³, або ж від відбування призначеного покарання вона повністю звільняється, або ж, відбувши лише його частину, звільняється від подальшого відбування частини, що залишилася⁴.

¹ Форма реалізації кримінальної відповідальності – це відповідне поєднання в її змісті взаємопов'язаних і доповнюючих один одного елементів, які надають їй певну якість. Необхідним елементом змісту кримінальної відповідальності є засудження (осуд) з боку держави злочину і особи, визнаної винною в його скоєнні. Решта елементів її змісту лише матеріалізує це засудження (див.: Низамитдинова Е.М. Освобождение от отбывания наказания по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Низамитдинова Елена Марсовна. – Казань, 2006. – С. 191). Інше визначення пропонує В.К. Гришук, котрий називає формою кримінально-правової відповідальності передбачений чинним КК України спосіб застосування норми (норм) кримінального законодавства до особи, яка вчинила злочин (див.: Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / В.К. Гришук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 571 – 572).

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 192.

³ Дискусійне в літературі питання про можливість реалізації кримінальної відповідальності без призначення покарання розглядатиметься в роботі далі.

⁴ Див.: Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В.О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – С. 191.

Таким чином, необхідність звільнення від покарання та його відбування зумовлюється наявністю хоча б однієї з таких причин: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання (передусім одна з її складових – виправлення засудженого¹) без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання (*юридична недоцільність*); 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається не лише у зв'язку з виправданою економією заходів кримінально-правової репресії, а і через *об'єктивну неспроможність* досягнення мети покарання².

Однак за наявності будь-якої з названих обставин головним фактором, що впливає на прийняття судом рішення про звільнення засудженого від покарання та його відбування, є особа цього засудженого, у якій, за вдалим висловлюванням І.Я. Козаченка, як у фокусі концентруються і набувають статусу основоположних такі риси її характеру, такий стан її здоров'я, такі властивості її соціально-моральної орієнтації і такі її поведінкові характеристики, які у своїй сукупності волають

¹ Погоджуюсь з міркуваннями А.А. Музики та О.П. Гороха, котрі з приводу мети покарання пишуть, що українськими аналогами російського слова «цель» є два слова – «ціль» і «мета». Якщо перше з них можна використовувати у множині – «цїлі», а слово «мета» використовується у множині – «цїлі», то слово «мета» використовується виключно в однині, тобто «цель» – це мета. Саме у цьому значенні визначена мета покарання у КК України (ст. 50). З огляду на це, мета покарання – єдина, вона характеризується відповідними складовими, а не поділяється на чотири самостійні цїлі. Застосовуючи покарання до винного, суд прагне досягти мети покарання в цілому, а не окремих її складових (див.: Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – К. : ПАЛІВОДА А.В., 2012. – С. 19). Щоправда, аналіз Розділу XII Загальної частини КК України дозволяє стверджувати, що одній зі складових покарання, а саме виправленню законодавець надає першочергового значення. Заради виправлення дозволяється, так би мовити, проігнорувати інші складові мети покарання, хоча, з іншого боку, доречно вести мову про їхню взаємозалежність.

² Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу / Є.О. Письменський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 5 (8). – С. 111.

про кримінально-правове милосердя, і тому призначення покарання цьому засудженому, а в багатьох випадках і його відбування, стає недоцільним або неможливим¹. Інакше кажучи, звільнення від покарання покликане звузити сферу застосування покарання з тим, щоб не реалізовувати його в тих випадках, коли мета покарання може бути досягнута в інший спосіб або в разі унеможливлення як такого її досягнення.

З урахуванням сказаного та на підставі аналізу окремих положень КК України можна визначити характерні ознаки досліджуваного інституту.

1. Системне тлумачення кримінального закону дозволяє констатувати, що звільнення від покарання та його відбування як різновид кримінально-правових наслідків² учиненого злочину може застосовуватися тільки до особи, визнаної винуватою в його вчиненні та засудженої обвинувальним вироком суду. В.О. Меркулова та Д.С. Смоков зазначають, що під час засудження держава в особі спеціальних органів надає негативну оцінку антисуспільній суті вчиненого діяння, особистим властивостям винної особи, які зумовили мотивацію вчиненого³. Звідси випливає, що так само, як і при застосуванні покарання, кримінальна відповідальність у розглядуваній ситуації реалізується (особа щонайменше засуджується від імені держави, і це засудження передбачає осуд як її самої, так і вчиненого нею злочину), однак, на відміну від відповідної

¹ Див.: Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – т. I : Преступление и наказание. – С. 992.

² Поняття «кримінально-правові наслідки» слушно пропонується використовувати для позначення системи заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються за відповідний тип суспільно небезпечної поведінки (див.: Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія / П.С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – С. 155 – 156, 720).

³ Див.: Меркулова В.О. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування / В.О. Меркулова, Д.С. Смоков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 30.

форми, покарання не відбувається (не виконується) або відбувається (виконується) частково.

2. Будь-який з видів звільнення від покарання (крім амністії та помилування) здійснюється тільки судом у випадках, передбачених Розділом XII Загальної частини КК України (ст.ст. 74 – 87), про що йдеться в ч. 1 ст. 74 КК України. Рішення про звільнення за амністією приймає ВРУ, однак фактично всі різновиди звільнення від покарання та його відбування на підставі закону України «Про амністію» здійснює так само суд. Лише в порядку помилування конкретне рішення про застосування до особи звільнення від покарання (його відбування) ухвалює Президент України. Буде доречним у цьому зв'язку зауважити, що судова влада має бути організована відповідно до певних вимог і норм як закону, так і моралі, адже покараною особою і громадськістю призначене покарання і процес призначення покарання оцінюватимуться через призму образу суду. Природно, що при порушенні судом тієї чи іншої норми ефективність призначення і звільнення від покарання буде значною мірою втрачена. Призначення покарання і подальше звільнення від нього сприймаються адекватно лише за наявності високоморального і справедливого образу судді і суду загалом¹. На жаль, із цим у сьогоденній Україні величезні проблеми, а тому зазначений фактор, на моє переконання, повинен обов'язково враховуватись при подальшому розв'язанні проблем вдосконалення чинного кримінального законодавства.

3. Перелік підстав, за якими особа може бути звільнена від покарання та його відбування, встановлений виключно КК України. Він є вичерпним, а отже, суд не вправі за своїм розсудом звільнити засудженого від покарання за підставами, не передбаченими кримінальним законодавством.

¹ Див.: *Енциклопедия уголовного права*. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 61.

4. Правова суть звільнення від покарання та його відбування полягає у відмові держави від застосування до особи, щодо якої настала кримінальна відповідальність, призначеного їй покарання (повністю або певної частини) через нецільність або неможливість реалізації мети покарання. Ця ознака ґрунтується на теоретичному положенні про те, що засобом досягнення цілей у кримінальному праві може бути не тільки покарання як найбільш суворий захід примусового впливу, який застосовується до особи, визнаної винуватою у вчиненні злочину. У літературі з цього приводу небезпідставно зазначається, що покарання є основним, однак не єдиним засобом у кримінальному праві. Крім нього, кримінальне право містить низку інших заходів, і загальним для них є зокрема те, що всі вони забезпечуються примусовою силою держави¹.

З огляду на викладене, поняття звільнення від покарання та його відбування доцільно вживати у двох значеннях. По-перше, звільнення від покарання та його відбування – це передбачені КК України випадки незастосування судом до особи, винуватої у вчиненні злочину, покарання чи припинення подальшого його відбування, або застосування до неї більш м'якого покарання. По-друге, це комплексний міжгалузевий правовий інститут², який передусім утворюють ст.ст. 74 – 87 КК України, однак зміст якого в широкому сенсі не обмежується нормами, вміщеними в Розділі XII Загальної частини КК

¹ Див.: Максимов С.В. Цель в уголовном праве / С.В. Максимов // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 149.

² Оскільки дія норм матеріального права забезпечується нормами процесуального та виконавчого права, інститут звільнення від покарання та його відбування має міжгалузевий характер, включаючи в себе не норми лише кримінального, а і кримінально-виконавчого та кримінального процесуального права.

України¹. У цьому значенні під *звільненням від покарання та його відбування* слід розуміти сукупність правових норм, відповідно до яких через можливість досягнення мети покарання без його невідкладного, реального чи повного відбування і недоцільність відбування покарання за відсутності об'єктивної можливості досягнення мети покарання особа, яка визнана судом винуватою у вчиненні злочину та котрій було призначено покарання, звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або їй замінюється покарання більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання.

Аксіоматичним є положення про безпосередню залежність ефективності дії кримінального закону від точності та ясності законодавчих приписів. Наскільки юридичні формулювання логічно пов'язані та послідовні, конкретні і повні, чітко визначені та зрозумілі правозастосувачу, настільки правильним, од-

¹ Частина норм інституту звільнення від покарання та його відбування міститься в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року з подальшими змінами і доповненнями та Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 16 вересня 2010 року № 902/2010, в інших розділах Загальної частини КК України (ч. 3 ст. 19, якою виключається призначення покарання до особи, котра після вчинення злочину захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; ч. 5 ст. 53, згідно з якою у разі неможливості виплати штрафу цей вид покарання може бути замінений громадськими роботами, виправними роботами або позбавленням волі; ч. 3 ст. 57, якою передбачено можливість заміни покарання у виді виправних робіт штрафом; ч. 1 ст. 58 і ч. 1 ст. 62, якими передбачено заміну більш суворого покарання службовими обмеженнями для військовослужбовців і триманням у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців відповідно; ч. 5 ст. 72, яка дозволяє суду звільнити засудженого від покарання у разі його попереднього ув'язнення; ст.ст. 104 – 107, якими встановлено спеціальні види звільнення від покарання та його відбування щодо неповнолітніх), а також у деяких положеннях КВК України (зокрема ч. 3 ст. 37 як спеціальний вид звільнення від відбування громадських робіт, ч. 6 ст. 42 як спеціальний вид звільнення від відбування виправних робіт, ч. 8 ст. 59 як спеціальний вид звільнення від відбування обмеження волі).

наковим і відповідним «духові»¹ закону буде його застосування, що в кінцевому підсумку унеможливиловатиме зловживання правом. На жаль, юридична техніка, що використана при побудові Розділу XII Загальної частини КК України, характеризується безсистемністю у викладенні законодавчого матеріалу, наявністю термінологічної плутанини, системним використанням безлічі неоднозначних формулювань. Хоча, як добре відомо, неточне слово в праві створює підґрунтя для різного розуміння веління закону та неоднакового його застосування, що підриває суспільні відносини та дискредитує законність. У мові закону важливо все до дрібниць і розділових знаків².

¹ Варто зауважити, що розуміння духу закону та його співвідношення з так званою буквою у правовій теорії є неоднозначним. Іронічно з цього приводу висловлюється А.А. Музика: «Мені завжди не подобався подібний «дух» (я його на дух не сприймаю)». Науковець пропонує для відображення адекватності праворозуміння використовувати зворот «кримінально-правовий зміст», який відповідає ідеї верховенства права (див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 347 – 348).

Думка слушна та гідна підтримки. Разом з тим вважаю, що поняття духу і букви закону, як алегоричне пояснення кримінально-правового смислу, є достатньо усталеним у юридичному середовищі, його зміст зрозумілий багатьом юристам, а тому видається цілком прийнятним використання зазначеного поняття в науковій матерії. Ось що стосовно духу та букви закону писали зарубіжні теоретики права. Існують випадки, коли людина, надаючи своїм діям повну видимість юридичної правильності, насправді використовує надані їй права з метою, протилежною тій, яку має на увазі позитивне право. Інакше кажучи, вона дотримується букви права, але порушує його дух. Тому саме дух права має бути в центрі уваги, оскільки він є синонімом природної спрямованості, кінцевої мети, на якій ґрунтується будь-яка юридична система. Право не може захищати випадки, що його порушують, закони не можуть вже однією своєю буквою легітимувати або виправдовувати ігнорування їх духу, самого сенсу їх існування. Випадки, за яких не порушується «буква» об'єктивного права, але порушується «дух», і пов'язані з поняттям зловживання правом (див.: Бергель Ж.-Л. Общая теория права : пер с фр. / Ж.-Л. Бергель ; под общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – С. 441 – 443).

² Див.: Панько К.К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России : монография / К.К. Панько ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – С. 138.

Почнемо з термінологічної недбалості, допущеної законодавцем у ч. 1 ст. 74 КК України, яка вже давно стала благодатним ґрунтом для наукової полеміки. У правників не викликає сумнівів, що відповідний розділ КК України має бути переглянутий і вдосконалений таким чином, щоб звороти «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання» і «звільнення від подальшого відбування покарання» вживались у ньому в точній відповідності з їх змістом і могли тлумачитись більш-менш однозначно, а не так, як сьогодні¹.

Недосконалість термінологічного апарату Розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» КК України добре обґрунтовував І.В. Красницький. У своєму дослідженні він, зокрема, продемонстрував такі проблеми.

1. *Невідповідність назви розділу його змісту.* Проведений цим автором аналіз статей Розділу XII Загальної частини КК України дозволив йому зробити висновок про те, що в ньому передбачено принаймні п'ять самостійних кримінально-правових субінститутів: 1) звільнення від покарання; 2) звільнення від відбування покарання; 3) звільнення від подальшого відбування покарання; 4) заміна покарання більш м'яким; 5) пом'якшення покарання. При цьому в назві відповідного розділу згадується щонайбільше два з них. Ураховуючи, що за правилами правотворчості назва розділу нормативного акту повинна відповідати його змісту, І.В. Красницький пропонує уточнити назву Розділу XII Загальної частини КК, сформулювавши її таким чином:

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Бєніцького, В.С. Гусласького, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 721; Бряцей Р.І. Про необхідність вдосконалення кримінально-правового інституту звільнення від покарання / Р.І. Бряцей // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 91 – 92.

«Звільнення від покарання, його відбування, подальшого відбування, заміна покарання більш м'яким та пом'якшення покарання». З цих саме причин доцільним вважається уточнення і ч. 1 ст. 74 КК України.

2. Позначення одним терміном різних за своїм змістом та кримінально-правовим значенням інститутів. Термінологічні звороти «звільнення від покарання», «звільнення від відбування покарання», «звільнення від подальшого відбування покарання», що використовуються в Розділі XII Загальної частини КК України, позначають різні за своєю суттю та правовими наслідками субінститути. В одних випадках законодавець вживає їх невдало, а в інших одним терміном позначається декілька відмінних за змістом понять. Наприклад, у ч. 1 ст. 74 КК України законодавець закріпив, що звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування може застосовуватись тільки судом у випадках, передбачених КК. Разом з тим у ч. 4 і 5 цієї ж статті вживається зворот «звільнення від покарання», у ст. ст. 75, 79 – словосполучення «звільнення від відбування покарання», у ст. 78 говориться про те, що особа «звільняється судом від призначеного покарання», про які в ч. 1 ст. 74 КК України не згадується¹

Підтримуючи висловлену думку І.В. Красницького про доцільність узгодження термінології, що вживається у статтях КК України про звільнення від покарання та його відбування, можу запропонувати альтернативний шлях вирішення порушених цим дослідником питань. На мій погляд, у перспективі в складі інституту звільнення від покарання та його відбування доцільно чітко сформувати чотири самостійні субінститу-

¹ Див.: Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Красницький Іван Васильович. – Львів, 2005. – С. 172 – 173.

ти¹, з урахуванням змісту яких мають відбуватися зміни у відповідному розділі КК України². До цих субінститутів пропоную відносити такі:

1. *Звільнення від покарання*, за якого особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй призначається конкретна міра покарання, яку вона умовно або безумовно не відбуває (не виконує). У деяких випадках таке звільнення можна прирівняти до заходів кримінально-правового впливу, альтернативних покаранню (зокрема, звільнення від покарання з випробуванням згідно зі ст.ст. 75 – 78 КК України).

¹ Субінститутами можна назвати структурні частини, які регулюють відносно самостійні групи суспільних відносин, які водночас існують як складові предмети основних інститутів кримінального права. Як правильно зауважує О.К. Марін, система права передбачає не тільки поділ права на інститути та галузі, який випливає з «галузевого поділу праці» між нормами права, а і функціональний розподіл праці між ними, який, своєю чергою, випливає з того, що різні норми здійснюють різні функції у складному механізмі правового регулювання. Саме «функціональний розподіл праці» між нормами права, їх функціональна спеціалізація надають нормам права такої якості, як системність, властивості, яка передбачає не стільки віднесення норм права до окремих його частин, скільки зв'язок норм права з іншими нормами відповідного правового інституту, нормами інших інститутів та галузей права, їх тісну взаємодію в процесі регулювання суспільних відносин (див.: Марін О.К. Окремі думки щодо змісту системності в кримінальному праві / О.К. Марін // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 301).

² Першим кроком на цьому шляху мала б стати зміна назви та змісту ст. 74 КК України. На сьогодні назва зазначеної статті не узгоджується з тими приписами, які вона містить. Більше того: вона невідрізнено дублює назву розділу. З метою вдосконалення законодавства пропоную залишити в ст. 74 КК України лише її першу частину, виклавши її в новій редакції («Звільнення засудженого від покарання або відбування його частини, заміна покарання більш м'яким, а також відстрочка виконання покарання, крім випадків, передбачених законом України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом згідно з цим Кодексом») і назвавши статтю «Загальні засади звільнення від покарання, відбування його частини, відстрочки виконання покарання».

Звільнення від покарання також відбувається у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України – в разі, якщо відповідний закон набрав чинності до початку виконання обвинувального вироку), через хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України).

Ураховуючи правову природу такого виду звільнення від покарання, як звільнення з випробуванням, доцільно в ч. 1 ст. 78 та ч. 4 ст. 79 КК України вести мову не про так зване повторне звільнення від покарання (оскільки воно вже відбулося відразу після засудження), а про анулювання правових наслідків такого звільнення в результаті успішного завершення випробувального періоду. Відповідно, ч. 1 ст. 78 КК України варто викласти в такій редакції: *«Правові наслідки засудження зі звільненням від покарання з випробуванням анулюються щодо особи, яка після закінчення іспитового строку виконала покладені на неї обов'язки та не вчинила нового злочину»*. Частину 4 ст. 79 КК України доцільно сформулювати таким чином: *«Після закінчення іспитового строку за відсутності обставин, зазначених у частинах п'ятій і шостій цієї статті, правові наслідки засудження особи зі звільненням від покарання з випробуванням анулюються»*.

2. Звільнення від відбування частини покарання, за якого особа починає відбувати або виконувати призначене покарання та звільняється від частини покарання, що залишилася. Йдеться, наприклад про умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК України), звільнення через психічну або іншу важку хворобу (ч.ч. 1 і 2 ст. 84 КК України), звільнення на підставі закону про амністію (ст. 86 КК України).

Варто погодитися з думкою О.І. Чучаєва та Г.П. Фірсової про те, що відповідні кримінально-правові норми вже не є заходами кримінально-правового впливу. Вони визначають умови, порядок і спосіб перетворення правового статусу особи в процесі реалізації кримінально-правового впливу в бік меншого обмеження (позбавлення) її прав. Їх можна назвати засобами посткримінальної диференціації державної діяльності або коригувальними засобами. Ці засоби відповідають усім вто-

ринним ознакам кримінально-правового впливу, а саме передбачаються кримінальним законом, застосовуються судом, здійснюють істотне перетворення об'єкта правообмеження. Вони не є самостійними елементами механізму кримінально-правового впливу, виконуючи функцію юридичних підстав зміни примусу на стадії його реалізації¹. Зауважу, що свого часу С.Й. Зельдов небезпідставно включав зазначені заходи до прогресивної системи реалізації кримінальної відповідальності, відносячи їх до окремої форми такої системи².

3. *Заміна покарання більш м'яким*, за якої призначене особі основне покарання рішенням суду замінюється більш м'яким видом основного покарання. Це, наприклад, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), заміна покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК України). За своєю суттю заміна покарання більш м'яким містить елементи звільнення від відбування частини покарання, адже в такому випадку особа звільняється від первісно призначеного покарання та їй призначається новий вид покарання.

Щодо пом'якшення покарання (ч. 3 ст. 74 КК України), то його пропоную вважати окремим випадком звільнення особи від відбування частини покарання або заміни покарання, а тому викремлення в межах самостійного субінституту воно не потребує.

З висловленою думкою не погоджуються В.М. Куц та Р.І. Брящей, котрі переконують у тому, що заміна покарання та його пом'якшення є самостійним щодо звільнення від покарання чи звільнення від відбування призначеного покарання

¹ Див.: Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монография. / А.И. Чучаев, А.П. Фирсова. – М. : Проспект, 2010. – С. 311.

² Див.: Зельдов С.Й. Актуальные проблемы совершенствования форм реализации уголовной ответственности : учебное пособие / С.Й. Зельдов. – Орджоникидзе : Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1990. – С. 38 – 40.

кримінально-правовим явищем, пропонуючи його іменувати корегуванням призначеного покарання. За твердженням науковців, ні до звільнення від покарання, ні до звільнення від його відбування воно не належить, оскільки при заміні покарання більш м'яким та при його пом'якшенні особа не звільняється ні від покарання, ні від його відбування¹.

Безперечно, при заміні покарання більш м'яким та його пом'якшенні відбувається корегування призначеного покарання. Але звільнення від відбування покарання є неодмінним елементом такого корегування, оскільки при заміні або пом'якшенні покарання особа так чи інакше звільняється від того покарання, яке їй призначив суд при ухваленні вироку, після чого їй призначається нове більш м'яке покарання².

4. Відстрочка виконання покарання, яка, за твердженням фахівців, передбачає відкладення виконання певного заходу впливу на певний строк у зв'язку з неможливістю або недоцільністю негайної реалізації³. На сьогодні кримінальне законодавство не знає такого субінституту. Законодавець відмовився від нього з ухваленням у 2001 р. чинного КК, невинуватив замаскувавши його під окремі види звільнення від покарання та відбування його частини. Більш докладно про необхідність установлення норм про відстрочку виконання покарання йтиметься в роботі далі.

Названі субінститути становлять собою єдину систему, об'єднану загальною ідеєю покращення становища осіб, які зазнали державного примусу. Вони застосовуються на різних

¹ Див.: Куц В. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Віталій Куц, Руслан Бряцей // Вісник прокуратури. – 2012. – № 12. – С. 60, 66.

² Розгляд цього дискусійного питання буде продовжений у межах підрозділу 3.2.

³ Див.: Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: сущность и общая характеристика / А.И. Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 336.

стадіях реалізації кримінальної відповідальності – при постановленні обвинувального вироку і засудженні особи та під час виконання цього вироку, передбачаючи практично всі можливі способи пом'якшення становища засудженого через зміни в його поведінці і стані здоров'я або інші обставини, які мають юридичне значення.

Відповідно до запропонованого підходу матимемо дві форми реалізації кримінальної відповідальності: **1) ліберальну** або привілейовану (засудження + покарання + умовне / безумовне звільнення від нього або відстрочка виконання покарання) та **2) репресивну** (засудження + покарання + відбування покарання + судимість). Ліберальна форма може додатково диференціюватися залежно від умовності або безумовності звільнення особи від покарання, оскільки при умовному звільненні також може виникати судимість. Репресивна форма, своєю чергою, так само може бути представлена двома напрямками в її реалізації: перша передбачає застосування до особи звільнення від частини призначеного судом покарання, заміну покарання більш м'яким або відстрочку виконання покарання, а друга – повне відбуття покарання без застосування будь-яких кримінально-правових привілеїв¹.

Принагідно зауважу, що в юридичній літературі питання про реалізацію кримінальної відповідальності та її форми завжди розв'язувалися по-різному, неоднозначно. Як слушно зауважував М.І. Загородніков, реалізація кримінальної відповідальності – це складний, динамічний процес. У ньому матері-

¹ Див.: Письменський Є.О. Правова природа звільнення від покарання та його відбування і місце цього інституту в системі кримінального права України / Є.О. Письменський // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 246.

алізуються функції кримінального права, права та обов'язки учасників кримінально-правових відносин, кінцеві результати кримінально-правового впливу¹.

З огляду на зазначені вище міркування, привертає увагу думка І.І. Чугуникова, який у дещо спрощеному ракурсі класифікував форми реалізації кримінальної відповідальності за правовим аспектом на такі, що пов'язані із застосуванням покарання, і такі, що не пов'язані із застосуванням покарання². І.І. Митрофанов пише, що КК України визначає дві форми реалізації кримінальної відповідальності: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання, а отже, без судимості; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання та судимістю³.

Схожу позицію займають й інші фахівці. Так, О.В. Ільїна з урахуванням приписів чинного КК виділяє такі форми кримінальної відповідальності, як покарання (становить собою поєднання покарання та державного осуду) і звільнення від покарання та його відбування (зводиться до державного осуду)⁴. В.М. Бурдін на основі аналізу чинного КК України всі форми прояву кримінальної відповідальності об'єднує в дві групи: 1) призначення покарання, яке засуджений зобов'язаний ре-

¹ Див.: Уголовная ответственность и ее реализация в деятельности органов внутренних дел : учебное пособие. – М. : МВШМ МВД СССР, 1987. – С. 23.

² Див.: Чугуников І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / І.І. Чугуников. – Одеса, 2001. – С. 14.

³ Див.: Митрофанов І.І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. – С. 87.

⁴ Див.: Ільїна О.В. Проблеми впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність / О.В. Ільїна // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 192.

ально відбутися після того, як обвинувальний вирок суду вступить в законну силу; 2) звільнення особи від покарання або звільнення від відбування призначеного судом покарання (ст.ст. 75, 79, 80, 84, 104, 105, 106 КК України). На думку науковця, загальною та істотною ознакою всіх зазначених форм кримінальної відповідальності є осуд злочинця від імені держави¹.

Дещо інше бачення, на відміну від запропонованого, з приводу питання про форми реалізації кримінальної відповідальності висловлювали в різні часи Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, В.К. Грищук, А.О. Пінаєв, Ф.Р. Сундуков, В.М. Хомич, С.Д. Шапченко та інші юристи. З останніх вітчизняних публікацій найбільшою змістовністю вирізняються роботи О.О. Дудорова, А.В. Ландиної, І.В. Красницького, В.О. Меркулової та Д.С. Смокова, І.І. Митрофанова, М.І. Хавронюка і А.М. Хавронюка.

Так, за О.О. Дудоровим, підхід якого превалює в сучасній кримінально-правовій думці, форми реалізації кримінальної відповідальності виокремлюються залежно від того, чи поєднується здійснений в обвинувальному вирокі суду державний осуд злочинця із застосуванням до нього заходів кримінально-правового впливу, а також залежно від того, який саме із зазначених заходів фактично застосовано до злочинця. *Перша форма* передбачає винесення обвинувального вироку суду, а отже, здійснення державного осуду злочинця, що, однак, не поєднується із призначенням злочинцю будь-якої міри покарання. *Друга форма* характеризується винесенням обвинувального вироку суду, яким злочинцю призначається конкретна міра покарання і в якому водночас міститься рішення суду про (умовне або

¹ Див.: Бурдін В.М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні / В.М. Бурдін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 338 – 339.

безумовне) звільнення особи від відбування призначеного їй покарання. *Третя форма* реалізації кримінальної відповідальності полягає в тому, що суд в обвинувальному вирокі призначає злочинцю покарання та ухвалює рішення про його реальне відбування, а засуджений відбуває (повністю або частково) призначене йому покарання і перебуває в особливому правовому становищі, що тягне загальноправові та кримінально-правові наслідки, – стані судимості¹.

Загалом погоджуючись з наведеною класифікацією, М.І. Хавронюк і А.М. Хавронюк зауважують, що недоцільно розглядати призначення конкретного покарання з одночасним рішенням суду про умовне та про безумовне звільнення особи від відбування покарання як одну і ту саму форму². До певної міри враховано цей нюанс у роботах А.В. Ландиної та І.В. Красницького, інтегрувавши думки яких можна назвати такі форми реалізації кримінальної відповідальності:

¹ Див.: Дудоров О.О. Про поняття кримінальної відповідальності / О.О. Дудоров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2007. – № 4. – С. 160 – 161.

У контексті розгляду третьої форми реалізації кримінальної відповідальності звертає на себе увагу певна неточність у її визначенні деякими науковцями. Так, В.К. Гришук переконує в тому, що відповідною формою реалізації кримінальної відповідальності є покарання як найбільш суворий, крайній засіб державного примусу (див.: Гришук В.К. Поняття «покарання» за чинним КК України: проблеми удосконалення / В.К. Гришук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 39, 44).. Між тим, покарання є лише окремим елементом у певній формі реалізації кримінальної відповідальності, зокрема тієї, яка пов'язана з його реальним відбуванням.

² Див.: Хавронюк М.І. Закон про кримінальну відповідальність: у чому сенс? / М.І. Хавронюк, А.М. Хавронюк // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 431.

1. Осуд без призначення покарання (ч.4 ст. 74, ч.1 ст. 105 КК України).

2. Осуд із звільненням від відбування призначеного покарання (ст. 80, ч. 3 ст. 84, ст. 86, ст. 106 КК України).

3. Осуд із умовним звільненням від відбування покарання (ст. 75, ст. 79, ч. 2 ст. 84, ст. 104 КК України).

4. Осуд з призначенням покарання та його відбуванням¹.

Схожий підхід у визначенні форм кримінальної відповідальності обстоюють В.О. Меркулова та Д.С. Смоков, які виокремлюють: 1) звільнення від покарання (коли покарання взагалі не призначається); 2) звільнення від відбування покарання (коли покарання призначається, проте суд у вирокі постановляє про остаточне безумовне його не виконання); 3) звільнення від відбування покарання з випробуванням (суд призначає покарання, проте, звільняє особу від його відбування лише через певний випробувальний строк за умови дотримання всіх зобов'язань, визначених законом); 4) призначення та реальне відбування покарання (суд визначає вид, розмір покарання, яке потім реально виконується)².

Запропонована згаданими авторами система форм реалізації кримінальної відповідальності є далеко не беззаперечною хоча б через те, що звільнення від відбування покарання з випробуванням (третя форма) є не єдиним видом умовного звільнення від покарання, а тому вона, щонайменше, могла би бути сформульована більш абстрактно.

¹ Див.: Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Красницький Іван Васильович. – Львів, 2005. – С. 171 – 172; Ландина А.В. Кримінальна відповідальність: форми реалізації / А.В. Ландина // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2011. – № 4. – С. 116.

² Див.: Меркулова В.О. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування / В.О. Меркулова, Д.С. Смоков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 30.

Запропоновані вище та інші висловлені в юридичній літературі¹ позиції щодо розуміння суті реалізації кримінальної відповідальності так чи інакше є прийнятними, оскільки мають під собою певне законодавче підґрунтя, а саме базуються на формально дозволений законом можливості реалізації кримінальної відповідальності за умови наявності лише одного елементу кримінальної відповідальності – осуду (засудження), доцільність чого потребує окремої дискусії.

Отже, звільнення від покарання, яке деякі фахівці виокремлюють як самостійну форму реалізації кримінальної відповідальності, передбачає непризначення винному покарання. До такого звільнення, зокрема, відносять: звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 2) звільнення від покарання через закінчення строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України) тощо. Як зауважує І.В. Красницький, логічно, що у випадку, коли покарання відповідно до закону не може бути застосоване, то воно не може бути і призначене². Аналогічний підхід обстоює Ю.В. Баулін,

¹ Див.: Вознюк А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань частини 3 статті 2 Кримінального кодексу України / Андрій Вознюк // Кримінальне право. – 2010. – № 8. – С. 144; Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності: монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – С. 88 – 89; Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія / Ю.А. Пономаренко. – К.: Атіка, 2005. – С. 160; Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія / П.П. Сердюк. – Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2012. – С. 707; Сердюк П.П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П.П. Сердюк. – Запоріжжя, 2013. – С. 7.

² Див.: Красницький І.В. Про звільнення від покарання за чинним КК України та його відмежування від суміжних кримінально-правових інститутів / І.В. Красницький // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 200 – 201.

Щоправда, дещо раніше цей науковець писав по-іншому. Він вважав осуд і призначене покарання обов'язковими елементами кримінальної відповідальності, а застосування ч. 4 ст. 74 КК України називав однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, за якої відбувається засудження з призначенням покарання і звільненням від нього (Див.: Красницький І.В. Поняття та форми кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України / І.В. Красницький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3 – 4. – С. 224).

називаючи при цьому зазначені види звільнення обмеженням особи, винуватой в учиненні злочину, у праві на «добре ім'я», тобто обмеженням її гідності¹. Подібним чином розмірковує М.І. Панов, на думку якого трактування кримінальної відповідальності лише як державного примусу – як обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, безпідставно звужує поняття кримінальної відповідальності: остання можлива і без застосування покарання як державно-правового примусу².

Про звільнення від покарання як відмову від його визначення в обвинувальному вирoku суду, винесеному конкретній особі, пишуть Р.І. Брящей і В.М. Куц. Учені підкреслюють, що таке звільнення має місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, разом з тим у самому вирoku зазначає, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без покарання (як приклад – ч. 4 ст. 74 КК України)³. Пізніше В.М. Куц (уже з іншим співавтором) розвинув висловлену думку, зазначивши, що винесення обвинувального вирoku без призначення покарання не охоплюється ні звільненням від покарання, ні, що одне й те ж, звільненням від його відбування. Найточніше, на переконання вчених, відображає суть так званого звільнення від покарання поняття відмови від визначення покарання в обвинувальному вирoku суду. За своєю правовою природою відмова від покарання є формою кримінальної відповідальності, яка знаходить свій

¹ Див.: Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. В кн. : Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – С. 671.

² Див.: Панов М. Кримінальна відповідальність та її підстава / Микола Панов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 47.

³ Див.: Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його здійснення / Р.І. Брящей, В.М. Куц // Протидія злочинності: теорія і практика : матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів та молодих учених, Київ – Луганськ, 21 жовтн. 2011 р. – Київ – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 93; Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його застосування / Р.І. Брящей // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 303.

вияв, зокрема, у нормах, передбачених ч.ч. 4 і 5 ст. 74 та ч. 2 ст. 84 КК України¹.

Однак на протигагу висловленої існує й інша точка зору, що за вчинення злочину завжди призначається конкретна міра покарання. Наприклад, як категорично стверджує О.В. Євдокімова, «звільнення від покарання або його відбування може мати місце лише після того, як покарання було призначене»².

Такий висновок, зокрема, впливав з ч. 3 ст. 327 КПК України 1960 р., у якій говорилося таке: якщо підсудний визнається винним у вчиненні злочину, суд постановляє обвинувальний вирок і призначає підсудному покарання, передбачене кримінальним законом. Звільнення від покарання без призначення його взагалі як самостійний різновид звільнення від покарання кримінально-процесуальним законодавством України не передбачалося³. Аналіз судової практики підтверджував цінність такого застереження. Скажімо, 24 березня 2008 року за рішенням Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області особу засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 172 КК України. Вироком суду їй було призначено покарання у виді штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з одночасним звільненням від зазначеного покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України⁴.

¹ Див.: Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В.М. Куц, А.М. Яценко. – Х.: Юрайт, 2013. – С. 208.

Не можу погодитись з віднесенням ч. 2 ст. 84 КК України до відмови суду від призначення покарання, оскільки ч. 4 ст. 84 КК України передбачає після одужання хворої особи її направлення для відбування покарання. Виникає питання, для відбування якого покарання може бути направлена особа, якщо його не зазначено у вирокі?

² Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Євдокімова Олена Володимирівна. – Х., 2007. – С. 111.

³ Див.: Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-е вид., переробл. и доповн.]. – К.: А.С.К., 2005. – С. 186.

⁴ Архів Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області. Справа № 1-91/08 за 2008 рік.

З цього приводу деякі науковці зауважували, що положення кримінального процесуального законодавства як документа, норми якого стосовно кримінального закону носять допоміжний (обслуговуючий) характер, мають бути узгоджені з приписами КК України в частині уможливлення постановлення обвинувального вироку суду без призначення покарання. Адже КК України 2001 р. номінально відомі зазначені випадки осуду, не поєднаного із призначенням засудженому покарання (згідно з ч. 3 ст. 88 КК України особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання, визнаються такими, що не мають судимості)¹.

На сьогодні КПК України 2012 р., вирішує висвітлюване питання неоднозначно. Так, з одного боку можна стверджувати, що кримінальний процесуальний закон залишився на попередніх позиціях, вимагаючи від суду в ч. 4 ст. 374 в разі визнання особи винуватою в резолютивній частині вироку зазначати покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточну міру покарання, обрану судом. Якщо ж обвинувачений визнається винним, але звільняється від відбування покарання, суд також має зазначити про це в резолютивній частині вироку. З іншого боку, ч. 1 ст. 377 КПК України 2012 р. містить припис, відповідно до якого суд звільняє обвинуваченого з-під варті в залі судового засідання серед іншого в разі ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання. Імовірно, – пише О.П. Горох, – у цьому випадку законодавець має на увазі звільнення від покарання у зв'язку із втраченою особою суспільної безпеки (ч. 4 ст. 74 КК). Адже саме ця форма реалізації кримінальної відповідальності у кримі-

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 719.

нально-правовій доктрині асоціюється із засудженням особи без призначення покарання¹.

Так чи інакше, але КПК України 2012 р., справді, має допоміжний характер щодо норм матеріального кримінального права й при буквальному розумінні зазначених положень кримінального закону може бути зроблений висновок про необов'язкове призначення покарання при застосуванні будь-якого виду звільнення від нього. Судовій практиці відомі й такі випадки, незважаючи на твердження окремих юристів про те, що на винесення обвинувального вироку без покарання суди ще й досі не рішаються, імовірно перебуваючи під враженням КПК України 1960 р., який фактично не допускав таких вироків². *Наприклад, вироком Краснокутського районного суду Харківської області особа була засуджена за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України. У резолютивній частині вироку зазначається: визнати особу винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України, та на підставі ч. 4 ст. 74 КК України звільнити її від покарання. Як бачимо, покарання судом призначено не було³.*

Існуючі підходи є суперечливими, а тому повністю погоджуюсь з думкою про необхідність узгодження приписів КК та КПК України в частині визначення порядку винесення обвинувального вироку суду без призначення покарання⁴. Однак

¹ Див.: Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: комплексний аналіз норм кримінального та кримінального процесуального кодексів України / О.П. Горох // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 44.

² Див.: Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його застосування / Р.І. Брящей // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 304.

³ Архів Краснокутського районного суду Харківської області. Справа № 1-18/08 за 2008 рік.

⁴ Див.: Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. – Х. : Юрайт, 2013. – С. 207.

вважаю, що такі зміни мають бути побудовані на основі підходу про неможливість звільнення від покарання, що не призначене. Для того, щоб звільнити винного у вчиненні злочину від покарання, його треба спочатку призначити: за відсутності покарання звільняти особу немає від чого. Щодо відмови від покарання, то введення в обіг цього поняття видається не доцільним. Осуд і покарання є парними категоріями. Без покарання, хай навіть формального, втрачається попереджувальне значення здійсненого засудження за вчинений злочин. Відповідно, якщо суд відмовляється від призначення покарання, він має відмовлятися і від осуду, що означатиме звільнення особи від кримінальної відповідальності.

З урахуванням сказаного пропоную:

1. Внести зміни до КПК України 2012 р., виклавши в новій редакції такі його положення:

1) ч. 2 ст. 373: *«Якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність»;*

2) ч. 1 ст. 377: *«Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі виправдання; звільнення від покарання; засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі».*

2. Внести зміни до ч. 3 ст. 88 КК України, сформулювавши її таким чином: *«Особи, звільнені від покарання (крім випадків, передбачених ст. 89 цього Кодексу) чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості».*

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що у випадку реалізації зазначених вище пропозицій виникає необхідність в уточненні назви Розділу XII Загальної частини КК України, сформулювати яку пропоную таким чином: *«Звільнення від покарання та відбування його частини. Відстрочка виконання пока-*

рання». Ця назва повністю відповідатиме змісту розглядуваного розділу¹. Крім того, у тексті його статей використовуватимуться чіткі, зрозумілі та уніфіковані термінологічні звороти: «звільнення від покарання» (зокрема, у ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ст.ст. 75 – 79, ст. 80, ч. 2 ст. 84, ч. 3 ст. 84 КК України), «звільнення від відбування частини покарання» (наприклад, у ч. 3 ст. 74, ст. 81, ст. 83, ч.ч. 1 і 2 ст. 84, ст. 86, ст. 87 КК України) та «заміна покарання більш м'яким» (зокрема, у ст. 82, ч. 4 ст. 83, ст. 85 КК України), «відстрочка виконання покарання». Безумовно, для забезпечення правильного та однакового застосування положень Загальної частини кримінального закону в судовій практиці зміст цих інституціональних понять не буде зайвим розкрити в ст. 74 КК України (або, що краще, в іншій статті чи навіть розділі), на чому слушно наголошують окремі

¹ З приводу назви Розділу XII Загальної частини КК України фахівці висловлюють і інші думки. Наприклад, О.П. Горох наполягає на тому, що будь-який із видів звільнення від покарання, які передбачені ст.ст. 74 – 87 КК України є, по суті, нічим іншим, як звільненням від покарання, призначеного судом в обвинувальному вирокі. У зв'язку з цим учений пропонує таку назву зазначеного розділу: «Звільнення від покарання» (див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 264). Висловлена позиція заснована на так званому широкому розумінні інституту звільнення від покарання, за якого саме звільнення від покарання є родовим поняттям, а звільнення від відбування покарання – повністю або частково його різновидами (див.: Терентьева В.А. Соотношение понятий «освобождение от уголовного наказания» и «освобождение от отбывания наказания» / В.А. Терентьева // Правовые проблемы укрепления российской государственности: сб. статей. – Ч. 54 / под ред. С.А. Елисеева, Л.М. Прокументова, В.А. Уткина, О.И. Андреевой, М.К. Свиридова, Н.С. Дергача – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2012. – С. 15). Вважаю, що пропонуваний широкий підхід до розуміння поняття «звільнення від покарання» є цілком прийнятним у теорії кримінального права, однак його використання в законодавчій площині навряд чи доцільне через менш точне відображення змісту відповідної групи кримінально-правових норм.

правники¹. Те саме стосується в цілому загальних положень про кримінальну відповідальність та форм її реалізації. Серед інших на доцільність доповнення відповідним розділом Загальної частини КК України звертає увагу М.І. Хавронюк².

З урахуванням визначених форм реалізації кримінальної відповідальності розгляд видів звільнення від покарання та його відбування в цій роботі та її структурна побудова базуватиметься на таких класифікаційних критеріях: 1) види звільнення від покарання, які охоплюють лише ліберальну форму реалізації кримінальної відповідальності; 2) види звільнення від відбування частини покарання, які охоплюють лише перший напрям репресивної форми реалізації кримінальної відповідальності; 3) види звільнення від покарання та відбування його частини, які за логікою законодавця синтезують дві попередні категорії (тобто залежно від ситуації передбачають як повне звільнення від покарання, так і звільнення від його частини в процесі відбування покарання).

1.2. Співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування

Будучи в основному заохочувальними, норми про звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від по-

¹ Див.: Горох О.П. Про визначення понять Загальної частини Кримінального кодексу України / О.П. Горох // Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. – Х. : Права людини, 2011. – С. 52.

² Див.: Хавронюк М.І. Перспективи розвитку Загальної частини КК України / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 123.

карання та його відбування згруповані в чинному КК України в самостійні кримінально-правові інститути, кожен з яких має особливості як у законодавчій регламентації, так й у практичному застосуванні. «Кримінальний кодекс 2001 року підняв ці інститути на якісно вищий рівень – виділивши в окремі розділи, розширивши кількість їх видів, здійснивши суттєве пом'якшення умов їх застосування»¹.

Як свідчить аналіз юридичної літератури останніх років, у вітчизняній доктрині бракує досліджень, присвячених порівняльно-правовій характеристиці цих суміжних інститутів. Необхідність звернення до зазначеної проблематики зумовлена, крім всього іншого, появою у юридичній літературі (В.М. Бурдін², О.М. Костенко³, О.О. Кваша⁴, М.І. Хавронюк⁵, С.С. Яцен-

¹ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – С. 61.

² Див.: Бурдін В.М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України / В.М. Бурдін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9 (47). – С. 71 – 72.

³ Див.: Костенко А.Н. О криминологических основаниях реформирования уголовной юстиции в Украине / А.Н. Костенко // Криминологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 25; Костенко А.Н. О законах природного права как первоисточнике законодательства об уголовной ответственности / А.Н. Костенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 81.

⁴ Див.: Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О.О. Кваша ; НАН України; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – С. 531; Кваша О.О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кваша Оксана Олександрівна. – К., 2013. – С. 362.

⁵ Див.: Хавронюк М. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? / Микола Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 6 – 7; Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 7.

ко¹) досить радикальних пропозицій замінити передбачені КК види звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними видами звільнення від покарання, розширити сферу дії інституту звільнення від покарання або іншим чином модифікувати його. Зазначені пропозиції не в останню чергу породжені тим, що масштабність звільнення від кримінальної відповідальності, яку засвідчують дані судової статистики, так би мовити, девальвує кримінальну відповідальність, збурює громадську думку про правосуддя (це можна чітко простежити за повідомленнями у ЗМІ). Одним з аргументів на користь вказаної трансформації слугує те, що в більшості європейських країн «подвоєння» таких схожих кримінально-правових інститутів, як звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування, немає. Справді, у зарубіжному кримінальному законодавстві елементи звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання, як правило, розглядаються як єдине ціле. Так, за результатами проведеного дослідження С.С. Яценко констатує, що законодавство Франції, ФРН, США, а так само англійське право не знають інституту звільнення від кримінальної відповідальності². Водночас у чинному КК України – це самостійні, відокремлені один від одного інститути при тому, що ще за часів дії КК України 1960 р. вони були об'єднані в одній главі.

¹ Див.: Яценко С.С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності / С.С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 165; Яценко С.С. Совместим ли институт освобождения от уголовной ответственности с принципом презумпции невиновности? / С.С. Яценко // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 325.

² Див.: Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав: навчальний посібник / С.С. Яценко. – К.: ВД Дакор, 2013. – С. 123.

Реалізація пропозиції про заміну більшості видів звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними видами звільнення від покарання, безумовно, сприяла б вирішенню багатьох теоретичних проблем, пов'язаних з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності¹, ключовою з яких деякі фахівці вважають неузгодженість інституту звільнення від кримінальної відповідальності з ч. 1 ст. 62 Конституції України (принципом презумпції невинуватості)².

Разом з тим, на моє переконання, висловлена ідея, якщо її розглядати стосовно всіх без винятку видів звільнення від кримінальної відповідальності, є занадто радикальною та, щонайменше, передчасною. Деякі з таких видів, справді, мають підлягати скасуванню (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки як такий собі радянський анахронізм), а правова регламентація інших – вдосконаленню (зокрема, мова йде про трансформацію звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності в аналогічний вид звільнення від

¹ Див.: Лемешко О.М. Звільнення від кримінальної відповідальності: диференціація чи індивідуалізація кримінальної відповідальності? / О.М. Лемешко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 99 – 100.

² Див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 264 – 265.

Варто зауважити, що далеко не всі дослідники поділяють точку зору про неконституційність звільнення від кримінальної відповідальності. Так, за словами О.О. Дудорова «здійснюване судом звільнення від кримінальної відповідальності з формальної точки зору в ч. 1 ст. 62 Конституції України не суперечить, а твердження окремих вітчизняних авторів про невідповідність інституту звільнення від кримінальної відповідальності конституційному принципу презумпції невинуватості навряд чи можуть вважатись переконливими» (Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 745).

покарання, про що докладніше йтиметься в наступному розділі роботи). За таких умов досягатиметься розумний баланс заходів кримінальної відповідальності та звільнення від такої. Вважаю, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності заслуговує на свою реалізацію щодо вузької категорії осіб, які вчинили нетяжкі злочини, характеризуються невеликим ступенем суспільної небезпечності або її втратою та не заслуговують за конкретними обставинами на застосування до них хоча б одного заходу (елементу) кримінальної відповідальності. Вказаний інститут потрібний для того, щоб правильно обрати найбільш адекватний у певній ситуації захід кримінально-правового впливу¹. Як резонно зазначає Б.М. Головкін, «інститут звільнення від кримінальної відповідальності закладає підвалини для послаблення кримінального протистояння між державою і певною частиною суспільства, сприяє зменшенню кримінальної активності осіб із нестійкими злочинними намірами, а отже, забезпечує запобіжну функцію закону про кримінальну відповідальність»².

Шляхом, який дозволить зберегти інститут звільнення від кримінальної відповідальності (а його є підстави вважати втіленням низки поважних кримінально-правових принципів), могло б стати закріплення умовного характеру всіх без винятку видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених КК. Відповідно, постає питання про розроблення розгалуженої системи обов'язків і обмежень, що покладатимуться на звільнену від кримінальної відповідальності особу

¹ Див.: Письменський Є.О. Про класифікацію звільнення від покарання та його відбування / Є.О. Письменський // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 416.

² Див.: Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – С. 224.

протягом певного строку, а також кримінально-правових наслідків невиконання цих обов'язків чи недотримання обмежень.

Якщо в загальному вигляді порівнювати досліджувані інститути, то варто зазначити, що вони обидва покликані у привілейованій формі впливати на осіб, які вчинили злочини, однак, застосування щодо яких суворих заходів кримінально-правового впливу через різні причини недоцільне або навіть шкідливе. Тобто соціальне-правове призначення аналізованих видів звільнення в основному збігається, оскільки вони спрямовані на полегшення долі особи, яка притягається або вже притягнута до кримінальної відповідальності.

Закріплення у кримінальному законодавстві інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання (його відбування) має завдячувати принципам гуманізму, економії кримінально-правової репресії і справедливості. Суть цих та інших принципів прямо не відображена в тексті кримінального закону, існують лише доктринальні підходи щодо їх розуміння. Так, з найбільш загальної точки зору принцип гуманізму полягає в тому, що людина як вища цінність охороняється всією системою кримінального права¹. Гуманістичний потенціал, – стверджує В.К. Грищук, – є органічною властивістю, якістю цивілізованого суспільства і з огляду на це не може бути «дарований» суспільству за чієюсь доброю волею «зверху» або «з-за кордону», а мусить бути вистражданий самим суспільством, його працею. Таке формування гуманістичного потенціалу відбувається у всіх сферах суспільного життя впродовж багатьох років під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів. До числа цих факторів належить кримінально-правова політика дер-

¹ Див.: Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 671.

жави, яка ефективно сприяє гуманізації суспільства, коли сама базується на гуманних засадах¹.

Якщо підійти до характеристики принципу гуманізму з огляду на розглядувані в цьому підрозділі питання, то можна звузити його суть до необхідності впровадження і розвитку альтернативних покаранню зокрема та кримінальній відповідальності загалом заходів впливу на особу, яка вчинила злочин. Історія розвитку держави і права свідчить, що з постулатом про невідворотність покарання або кримінальну відповідальність нереально здійснювати ефективну кримінально-правову політику. Правий В.М. Куц, зауважуючи, що принцип невідворотності відповідальності вже вичерпав себе і разом із принципом невідворотності покарання відійшов до історії юриспруденції. Нині законодавство України сповідує принцип невідворотності кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення².

Справді, життя не прямолінійне, у зв'язку з чим для того, щоб адекватно реагувати на кожен випадок вчинення злочинного посягання та виконувати завдання кримінального законодавства, державі потрібен арсенал різноманітних за змістом заходів. Закріплення в чинному КК України таких гнучких форм реагування на злочин, як звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування, їх досить активне застосування на практиці фактично означає трансформацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності в положення про невідворотність кримінально-правового впливу на осіб, які вчинили злочин. Як слушно зазначає Л.В. Головка, звільнення від кримінальної відповідальності є альтернативним спо-

¹ Див.: Гришук В.К. Проблеми сучасної кримінальної політики України. В кн.: Вибрані наукові праці / В.К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 318.

² Див.: Куц В.М. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру / В.М. Куц // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 171.

собом реакції держави на злочин, коли реакція має місце, однак, поза традиційною дихотомією «злочин-покарання», на якій ґрунтується класичне кримінальне право¹. Поєднання уважного і чуйного ставлення до людини, яка, можливо, «ненароком» вчинила нетяжкий злочин, і застосування суворих заходів впливу (покарання) щодо небезпечних злочинців – це і є справжній вияв гуманізму в кримінальному праві.

У такій же площині слід розглядати і принцип справедливості. Вчинення будь-якого злочину потребує найбільш адекватного (відповідного, пропорційного) впливу з боку держави. Принцип справедливості означає, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця². Так, якщо особа не вперше вчиняє тяжкий злочин, не кається у вчиненому, не бажає відшкодовувати завдані збитки, реакція держави повинна бути максимально суворою, з обов'язковим призначенням такої особі відповідного покарання та його реальним відбуванням. Водночас особа, яка порушує кримінальний закон вперше і після цього співпрацює зі слідством і судом, сумлінно працює тощо, вправі претендувати на ліберальний підхід у вигляді звільнення від осуду та (чи) покарання. Застосування звільнення від покарання та його відбування – не лише засіб економії кримінально-правової репресії, а і прояв до особи, яка вчинила злочин, довіри, заснованої на можливості досягнення мети покарання без реального його відбування або з частковим відбуванням покарання.

Звільнення від кримінальної відповідальності не змінює правової природи вчиненого особою діяння – воно як було злочинним у момент його скоєння, так і залишається таким у момент звільнення від кримінальної відповідальності. Так са-

¹ Див.: Головка Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головка. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 356 – 357.

² Див.: Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / Микола Панов, Людмила Герасіна // Право України. – 2001. – № 8. – С. 39.

мо не піддається сумніву злочинний характер діяння при звільненні від покарання (його відбування). Положення про те, що звільнення від кримінальної відповідальності і покарання можливе лише за наявності у вчиненому суспільно небезпечному діянні ознак складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності вже давно є загальновизнаним¹. Відповідно, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання не свідчить про виправдання особи, про визнання її невинуватою у злочині. Кримінальний закон, регламентуючи розглядувані правові інститути, виходить із встановлення факту вчинення особою кримінально караного діяння, а тому передбачені законом підстави, зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності визнаються не реабілітуючими.

З урахуванням того, що від кримінальної відповідальності або покарання може звільнитись лише та особа, яка зобов'язана її нести (якій має бути призначене покарання), вирішенню питання про звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) має передувати повне і точне встановлення фактичних обставин і правильна кваліфікація вчиненого злочину. Свого часу на це орієнтував Пленум ВСУ, який у п. 2 постанови від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» (далі – постанова Пленуму від 23 грудня 2005 року № 12)², роз'яснивши, що при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідаль-

¹ Див.: Скибицький В. Про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання / Василь Скибицький // Радянське право. – 1984. – № 3. – С. 59.

² На сьогодні правова природа такого роду документів залишається не до кінця зрозумілою. Можна погодитися з думкою М.І. Хавронюка, який вважає, що постанови Пленуму ВСУ, які містять роз'яснення законодавства і були видані до набрання чинності Законом України «Про судочесті і статус суддів» від 7 липня 2010 року, поступово втрачають свою силу. Вони відійдуть в історію, стануть чимсь на рівні наукової доктрини, однак правозастосувача будуть «по старинці» їх враховувати (див.: Постановлення Пленума Верховного Суду України поступово утратять силу, – начальник правового управління ВСУ Н. Хавронюк // Юридическая практика. – 2010. – 21 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurpractika.com/news.php?id=0023497>). Наразі рекомендаційні роз'яснення з питань застосування кримінального законодавства має давати Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а не ВСУ. Щоправда, ситуація з цього питання може найближчим часом змінитись.

ності суд повинен переконатись у тому, що діяння, яке поставлено особі за провину, дійсно мало місце, що воно містить склад злочину, особа винна в його вчиненні, а також, що умови та підстави її звільнення від кримінальної відповідальності передбачені КК України. Лише після цього має бути постановлене (ухвалене) відповідне судове рішення у визначеному КПК України порядку. З огляду на сказане, важко погодитись із висловлюванням про те, що «суд може припинити справу і звільнити особу від кримінальної відповідальності, не намагаючись впевнитися у наявності вини особи (за умов, визначених законом)»¹.

За обох видів звільнення відповідне рішення (постанову про закриття кримінального провадження або обвинувальний вирок) ухвалює лише суд. Винятком є вже згадувані амністія та помилування: оголошення амністії здійснює ВРУ у формі ухвалення відповідних законів; помилування ж здійснює Президент України.

Незважаючи на показану вище спільність рис звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання (його відбування), з іншого, між цими кримінально-правовими інститутами існує і суттєва різниця.

По-перше, регламентуючи підстави, умови та порядок звільнення від кримінальної відповідальності і покарання та його відбування, законодавець робить це дещо по-різному. Звільнення від кримінальної відповідальності регламентується не лише Загальною, а й Особливою частиною КК України, у зв'язку з чим традиційно виокремлюють загальні і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Загальні види передбачені Загальною частиною КК України і можуть застосовуватись до осіб, які вчинили різні види злочинів, а спеціальні види закріплені в Особливій час-

¹ Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 50 – 51.

тині КК України і стосуються складів конкретних злочинів. Визнавши спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Особливою частиною КК України, перспективною формою депеналізації, законодавець у КК України 2001 р. істотно збільшив кількість відповідних заохочувальних приписів (це, зокрема, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 212, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309 КК України). Натомість звільнення від покарання та його відбування – інститут виключно Загальної частини кримінального права, який складають норми, розміщені в Розділі XII Загальної частини КК України.

По-друге, принципова різниця розглядуваних інститутів полягає в тому, що звільнення від кримінальної відповідальності припиняє або змінює правовідносини кримінальної відповідальності, водночас при звільненні від покарання такі правовідносини можуть зберігатись до погашення або зняття судимості¹. Звільнення від покарання та його відбування відбувається завжди в межах реалізації кримінальної відповідальності, а саме у формі винесення обвинувального вироку суду, яким призначається конкретна міра покарання і в якому водночас міститься рішення про умовне або безумовне звільнення особи від призначеного їй покарання (наприклад, ідеться про звільнення від відбування покарання з випробуванням, у т. ч. вагітних жінок і жінок, які мають дітей до семи років згідно зі ст. ст. 75 – 79 КК України). Розміщення Розділу XII після розділів, присвячених покаранню та його призначенню, Ю.В. Баулін слушно називає логічним, адже звільнення від покарання та його відбування, як і покарання, є реалізацією кримінальної відповідальності².

З огляду на сказане, складно погодитися з висловлюванням Н.Є. Меньяло, котра пише таке: якщо судом до особи покаран-

¹ Див.: Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дуюнов Владимир Кузьмич. – Тольятти, 2001. – С. 392.

² Див.: Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – С. 59 – 60.

ня не застосовується, то не застосовується, по суті, і сама кримінальна відповідальність¹.

Звільнення від покарання та його відбування застосовується тільки до осіб, які були визнані винуватими обвинувальним вироком суду та засуджені за вчинення злочину. Незважаючи на звільнення особи від певних позбавлень та обмежень прав і свобод, що становлять каральний потенціал конкретного виду покарання, судом дається негативна оцінка вчиненому злочинному посягання, а також відбувається осуд особи, яка його вчинила. Такий осуд несе в собі каральний елемент. Офіційне, від імені держави визнання людини злочинцем незалежно від призначення їй покарання та його відбування ганьбить («таврує») члена суспільства, принижує його соціальний статус. С.Й. Зельдов, підкреслюючи юридичну нерівнозначність понять «звільнення від кримінальної відповідальності» та «звільнення від покарання», виражено зазначав, що припиненням кримінальних правовідносин для особи, винуватої в скоєнні конкретного злочину, кримінальна відповідальність виявляється вичерпаною. Але, на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення тільки від покарання, коли воно здійснюється судом при постановленні обвинувального вироку, є реалізацією кримінальної відповідальності. Вона полягає в осуді іменем держави злочинця за скоєне ним діяння, у публічному засудженні органом держави².

Щодо звільнення від кримінальної відповідальності, то особа звільняється від обов'язку бути не тільки покараною і суди-

¹ Див.: Меньяйло Н.Е. Проблемы освобождения от отбывания наказания в Украине / Н.Е. Меньяйло // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгосударственный сборник научных статей / редкол. : Е.А. Письменский (отв. ред.) [и др.]; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2013. – С. 349.

² Див.: Зельдов С.Й. Актуальные проблемы совершенствования форм реализации уголовной ответственности : учебное пособие / С.Й. Зельдов. – Орджоникидзе : Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1990. – С. 38 – 40.

мою, а і засудженою. Як слушно зазначалось у літературі, «за вітчизняним законодавством єдиним випадком визнання особи винною у вчиненні злочину без постановлення обвинувального вироку є звільнення особи від кримінальної відповідальності шляхом винесення постанови (ухвали) суду про закриття справи, що не є засудженням, не пов'язано із судимістю і не може бути формою реалізації кримінальної відповідальності»¹.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності, регламентоване як Загальною, так і Особливою частиною КК України, немає підстав відносити до форм реалізації кримінальної відповідальності (як це, до речі, робили деякі вітчизняні вчені²). Річ у тім, що в разі звільнення від кримінальної відповідальності відсутній державний осуд того, хто вчинив злочин, який є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності. У такому випадку не постановляється обвинувальний вирок суду, яким особа офіційно визнається винуватою у вчиненні злочину і який виражає негативну оцінку вчиненому і діячу з боку держави. У разі звільнення від кримінальної відповідальності при тому, що його підстави, як вже зазначалось, є nereабілітуючими, держава з різних міркувань відмовляється від свого права піддати особу, яка вчинила злочин, осуду і, тим більше, примусу, передбачених кримінальним законом. Вказане дає змогу стверджувати, що звільнення від кримінальної відповідальності – це форма реалізації кримінально-правових норм (охоронних кримінально-правових відносин) поза інститутом кримінальної відповідальності. Поділяю висловлену в літературі думку про те, що звільнення від кримінальної відповідальності за своїм змістом становить ви-

¹ Хруслова Л. Недоліки законодавчого визначення сутності кримінальної відповідальності та форм її реалізації / Лариса Хруслова // Вісник прокуратури. – 2010. – № 7 (109). – С. 48.

² Див.: Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В.В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 14.

від кримінально-правового впливу на особу за межі «негативної» форми відповідальності, форму реалізації кримінальних правовідносин в іншому, позитивному сенсі¹.

З огляду на зазначене, неприйнятною видається пропозиція звільняти особу від кримінальної відповідальності обвинувальним вироком суду. Адже з винесенням такого вироку і набранням ним законної сили відбувається державний осуд порушника кримінально-правової заборони, тобто на особу, яка вчинила злочин, вже покладається кримінальна відповідальність (навіть якщо це і не поєднується із застосуванням до винуватого примусових заходів кримінально-правового впливу). «З моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили можливе звільнення від покарання або його відбування чи застосування інших кримінально-правових заходів впливу, що входять до змісту окремих форм кримінальної відповідальності, проте звільнити особу від кримінальної відповідальності вже неможливо»². Вимагати, щоб при звільненні від кримінальної відповідальності виносився обвинувальний вирок, означає відмову від цього інституту взагалі, оскільки складовою звільнення від кримінальної відповідальності є, як вже зазначалось, відмова від офіційного осуду (негативної оцінки) злочинної поведінки винуватої особи та від її засудження від імені держави. До того ж з процесуальної точки зору звільнення від кримінальної відповідальності можливе лише до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Як

¹ Див.: Сундуров Ф.Р. Социально-правовая природа института освобождения от уголовной ответственности / Ф.Р. Сундуров, А.М. Балафендиев // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 125.

² Бурдін В.М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України / В.М. Бурдін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9. – С. 71.

пише Ю.В. Баулін, щойно обвинувальний вирок набрав законної сили, можна констатувати, що держава застосувала до особи, яка вчинила злочин, один із кримінально-правових засобів протидії злочину – кримінальну відповідальність. Відповідно, з цього ж моменту застосування до такої особи іншого кримінально-правового засобу протидії злочинності – звільнення від кримінальної відповідальності – стає об'єктивно неможливим¹.

Отже, звільнення від кримінальної відповідальності не може здійснюватись шляхом постановлення вироку (як обвинувального, так і виправдувального).

Заходи кримінально-процесуального характеру, хоч і відіграють важливу роль у реалізації кримінальної відповідальності, складовою останньої не визнаються. Регламентований КПК України кримінально-процесуальний примус, незважаючи на істотність пов'язаних з його застосуванням обмежень прав і свобод особи (підозрюваного, обвинуваченого), не свідчить про виникнення кримінальної відповідальності як інституту матеріального (кримінального) права.

Зазначені заходи, будучи покликаними забезпечувати швидке, повне та неупереджене кримінальне провадження, не є заходами кримінально-правового впливу і лише створюють необхідні передумови для застосування кримінально-правових норм, а надалі – норм кримінально-виконавчого права. У зв'язку з цим важко погодитись із віднесенням звільнення від кри-

¹ Див.: Баулін Ю.В. Структура Загальної частини нового Кримінального кодексу України. В кн.: Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х.: Право, 2013. – С. 628; Баулін Ю.В. Освобождение от уголовной ответственности по законодательству Украины: правовая природа, понятие, процессуальный порядок / Ю.В. Баулин // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 26.

мінальної відповідальності до форм кримінальної відповідальності на тій підставі, що рішенням суду звільнити особу від кримінальної відповідальності може передувати застосування до особи, яка вчинила злочин, заходів кримінально-процесуального примусу, наприклад, взяття її під варту¹. Резонно зазначається в літературі, що вважати звільнення від кримінальної відповідальності формою реалізації відповідальності – це суперечити здоровому глузду. Якщо міркувати відповідним чином, то можна зробити закономірний висновок, наприклад, про те, що відмова в наданні їжі голодній людині є особливою формою задоволення її почуття голоду².

Прибічники наведеної точки зору праві хіба що в тому, що позиції Пленуму ВСУ з питання про суть звільнення від кримінальної відповідальності бракує чіткості. Роз'яснивши в п. 1 своєї постанови від 23 грудня 2005 року № 12, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом здійснюваного судом закриття кримінальної справи, Пленум не уточнив галузеву належність закону, який передбачає відповідні обмеження прав і свобод людини. Мова ж у цьому разі повинна йти про те, що на особу не покладаються втрати й обмеження особистого, майнового та іншого характеру, передбачені кримінальним законом як покарання, а також про відсутність судимості як результат невинесення судом обвинувального вироку.

Резюмуючи викладене, слід підтримати точку зору П.С. Берзіна про те, що в основі відмежування порівнюваних інститутів

¹ Див.: Колб О.Г. Диференціація кримінальної відповідальності / О.Г. Колб, З.В. Журавська // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності. Міжнародний симпозіум, 11 – 12 вересня 2009 р. – Львів, 2009. – С. 123 – 129.

² Див.: Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2011. – С. 218 – 219.

кримінального права (будь-яких їх різновидів) знаходиться розуміння звільнення від покарання та його відбування як такого, що передбачає обов'язкове настання кримінальної відповідальності, яка згодом може пом'якшуватись. Що стосується інституту звільнення від кримінальної відповідальності, то в його «межах» настання кримінальної відповідальності взагалі не передбачається¹.

По-третє, для звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання та його відбування, з іншого, спільним є фактичне незастосування щодо особи, винуватої у вчиненні злочину, покарання. Інакше кажучи, звільнення від кримінальної відповідальності завжди охоплює і звільнення від покарання. «Для будь-якого виду звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання, притаманним є звільнення особи від реального відбування покарання за вчинений злочин», – правильно пише С.М. Школа².

Разом з тим звільнення від покарання не означає звільнення від кримінальної відповідальності³, адже в разі звільнення від покарання (його відбування) має місце, щонайменше, такий обов'язковий елемент кримінальної відповідальності, як осуд особи, яка вчинила злочин, обвинувальним вироком суду. Крім того, особа, піддана кримінальній відповідальності, може зазнавати певних правообмежень у деяких випадках звільнення від покарання та його відбування. Наприклад, у ст. 76 КК перераховані обов'язки, які можуть покладатися судом на

¹ Див.: Берзін П.С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / П.С. Берзін // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Том 23 (62), № 2. – С. 242.

² Див.: Школа С.М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації / С.М. Школа // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 151.

³ Див.: Павлухин А.Н. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояние, перспективы : монография / А.Н. Павлухин, А.А. Чистяков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – С. 36.

особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням у порядку, передбаченому ст. 75 і ст. 79 КК України.

Якщо звільнення від кримінальної відповідальності відбувається до набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то від покарання та його відбування звільняється засуджений, тобто особа, стосовно якої постановлено обвинувальний вирок, що набрав законної сили, і яку в такий спосіб вже піддано кримінальній відповідальності. Наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) передбачає винесення обвинувального вироку, призначення винній особі покарання, а тому вважається не звільненням від кримінальної відповідальності, а специфічним різновидом реалізації кримінальної відповідальності. Отже, про те, що особу вже не може бути звільнено від кримінальної відповідальності свідчить винесений та оголошений судом обвинувальний вирок, який набрав законної сили та яким особу може бути звільнено від покарання чи відбування покарання. Водночас до набрання винесеним вироком законної сили звільнення від кримінальної відповідальності не виключається (зокрема, у випадку скасування судом апеляційної інстанції вироку, постановленого судом першої інстанції).

Зайвий раз переконуємось у тому, що кримінальна відповідальність і покарання – поняття не тотожні та співвідносяться між собою як ціле і частина.

По-четверте, не всі цілі звільнення від кримінальної відповідальності властиві звільненню від покарання та його відбування. Так, за змістом закону звільнення від кримінальної відповідальності має на меті у т.ч. оптимізацію правозастосовного процесу в частині зменшення витрат на розслідування й розгляд справи в суді, а також відновлення порушених злочином прав (відшкодування шкоди, заподіяної злочином). При звільненні від покарання (його відбування) перша з названих цілей може реалізовуватися в іншому вигляді – у вигляді економії державних коштів для забезпечення процесу відбування або виконання покарання. Встановлюючи підстави та порядок

звільнення від покарання (його відбування), законодавець впливає на обсяг контингенту, стосовно якого реалізується кримінально-виконавча політика.

Щодо другої із названих цілей, то при звільненні від покарання (його відбування) не вимагається відновлення порушених злочином прав, тоді як для деяких видів звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, передбачених ст. 45 або ст. 46 КК України) це є обов'язковим. Таку ситуацію деякі правники визнають неприйнятною, оскільки вона не сприяє усуненню негативних наслідків злочину, відновленню соціальної справедливості і залагодженню соціального конфлікту. Тому гідною уваги є ідея обмежити застосування деяких видів звільнення від покарання та його відбування (передусім для звільнення з випробуванням, умовно-дострокового звільнення, помилування) без відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди¹.

По-н'яте, через відсутність обвинувального вироку, яким особі призначається покарання, звільнена від кримінальної відповідальності особа вважається такою, що не має судимості. Згідно з ч. 3 ст. 88 КК України особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання, також визнаються такими, що не мають судимості². Між тим при такій формі реалізації кримінальної відповідальності, як засудження особи зі звільнен-

¹ Див., наприклад: Хряпінський П.В. Відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди у законі про кримінальну відповідальність / П.В. Хряпінський // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 553; Мишкин В.Б. Смягчение наказания в уголовном праве : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В.Б. Мишкин. – Омск, 2013. – С. 7 – 8.

² Ця проблема вже дискутувалась вище, а зазначене положення кримінального закону було запропоновано викласти в новій редакції.

ням її від відбування призначеного покарання, виникнення судимості не виключається.

Більше того: звільнення від кримінальної відповідальності має ті ж наслідки, що і погашена чи знята судимість. Визнання особою, яка вчинила злочин вперше, того, кого за раніше вчинений злочин було звільнено від кримінальної відповідальності, і того, з кого судимість за раніше вчинений злочин було знято чи погашено, варто розглядати як приклад кримінально-правової фікції. Формулювання «особа, яка вперше вчинила злочин...» фактично дозволяє звільняти особу від кримінальної відповідальності необмежену кількість разів, що нівелює профілактичне навантаження на відповідні статті КК України. Вчинення нового злочину особою, раніше звільненою від кримінальної відповідальності, свідчить про марність реалізованого щодо неї найм'якшого заходу кримінально-правового впливу¹. Пільговий підхід, який уособлює звільнення від кримінальної відповідальності, неправильно без жодних застережень поширювати на подальшу поведінку цієї особи. Як справедливо зазначається в літературі, факт звільнення від кримінальної відповідальності, що мав місце, не менше, ніж судимість, вказує на недостатність раніше застосованих заходів впливу для виправлення особи, а отже, на недоцільність нового звільнення від кримінальної відповідальності. Тому особа, раніше звільнена від кримінальної відповідальності, як правило, не повинна знову звільнитись від неї, особливо у випадках, коли вона вчинила однорідні злочини².

На мою думку, проблему можна вирішити шляхом внесення змін до КК України, які б забороняли повторне звільнення від кримінальної відповідальності за передбаченими в

¹ Див.: Письменский Е.А. Соотношение освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания и его отбывания (на примере УК Украины) / Е.А. Письменский // Российский следователь. – 2013. – № 8. – С. 47.

² Див.: Песлякас В.Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее : учебное пособие / В.Ч. Песлякас. – Минск : МВШ МВД СССР, 1988. – С. 44.

законі підставами протягом певного строку. При визначенні тривалості строку, після спливу якого звільнена від кримінальної відповідальності особа за своїм правовим становищем може бути прирівняна до того, хто раніше взагалі не вчиняв злочину (строку своєрідного законодавчого «мораторію» на застосування звільнення від кримінальної відповідальності), доцільно орієнтуватись на встановлені у ст. 49 КК України строки давності. Чи не єдиний сумнів у правильності використання строків давності для обмеження застосування звільнення від кримінальної відповідальності, який спонукає не відкидати повністю і шлях законодавчого надання звільненню від кримінальної відповідальності згаданого вище умовного характеру, полягає в недостатній обґрунтованості закріплених чинним КК України строків давності. Останні «прив'язуються» до класифікації злочинів (ч. 1 ст. 49 КК України), яка, своєю чергою, визначається караністю злочинів, а, як відомо, передбачені вітчизняним кримінальним законом покарання за конкретні злочини – його «ахілесова п'ята».

Оригінальною і такою, що відрізняється від викладених вище і певною мірою традиційних міркувань, є думка О.В. Наден, переконаної в тому, що здійснювати принципове протиставлення звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання немає підстав. Якщо виходити з того, що кримінальна відповідальність полягає в передбачених кримінальним законом обмеженнях прав та свобод, що підлягають застосуванню до особи, яка вчинила злочин, а покарання як складова кримінальної відповідальності є найбільш типовим з цих правообмежень, то цілком логічним буде висновок про те, що повне або часткове звільнення від покарання є частковим звільненням від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин. У зв'язку з викладеним авторка пропонує поставити питання про доцільність уведення до наукового обігу понять «повне звільнення від кримінальної відповідальності» та «часткове звільнення від кримінальної відпо-

відальності», розуміючи під першим звільнення від кримінальної відповідальності, що відбувається шляхом винесення ухвали суду щодо особи, яка не засуджується за вчинення злочину, а під другим – звільнення від окремих передбачених кримінальним законом правообмежень тієї особи, яка вже засуджена за вчинення злочину, наприклад, звільнення від покарання чи його відбування, дострокове зняття судимості¹.

Висловлену ідею вважаю теоретично значущою і такою, що неодмінно заслуговує на обговорення. Підґрунтям для її появи є ступінь привілею, що застосовується до особи: якщо йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності, то передбачається звільнення особи від усіх наслідків механізмів державного примусу. А ось звільнення від відбування покарання та його відбування означає звільнення від обов'язку зазнати конкретного набору правообмежень, тобто від частини наслідків кримінальної відповідальності².

Тому науковці, звісно, можуть використовувати запропоновані понятійні звороти у своїх дослідженнях, спираючись на ознаку ступеня «звільненості», як і робить сама О.В. Наден (хоча викладений вище комплекс сутнісних відмінностей між звільненням від кримінальної відповідальності та звільненням від покарання залишатиметься незмінним). Проте чи є доцільним такий теоретичний підхід без можливості відображення висловлених пропозицій у законодавчій матерії? На жаль, викладені міркування дослідниці залишаються незавершеними. Не зовсім зрозуміло, чому О.В. Наден не робить наступного кроку – не ставить питання про зміну структури Загальної частини КК України. Адже з точки зору чинного КК співвідношення між

¹ Див.: Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О.В. Наден. – Х. : Право, 2012. – С. 237 – 238.

² Романов М.В. До питання про сутність і поняття «звільнення від відбування покарання» / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 1 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Romanov.pdf

інститутами звільнення від кримінальної відповідальності, з одного боку, та звільнення від покарання та його відбування, з іншого, є таким, що не враховує існування виділеного цією авторкою поняття «часткове звільнення від кримінальної відповідальності».

На мій погляд, заміна в кримінальному законодавстві України понять «звільнення від покарання» поняттям «часткове звільнення від кримінальної відповідальності» на сьогодні призведе лише до плутанини та незрозумілості мови закону, яка має бути максимально зрозумілою для кожного правозастосувача. У цьому аспекті повністю погоджуюсь з думкою В.Я. Тація, В.І. Борисова і В.І. Тютюгіна, котрі, говорячи про ефективність законодавства про кримінальну відповідальність, слушно указують на його відповідність таким основним вимогам, як ясність і доступність викладених у ньому приписів¹.

Підбиваючи підсумки, зазначу, що звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування, будучи самостійними кримінально-правовими інститутами, є взаємозалежними і характеризуються значною кількістю подібних властивостей. Разом з тим їх правова природа є різною: при звільненні від покарання та його відбування особа, визнана винуватою у вчиненні злочину, звільняється від застосування щодо неї заходів державного примусу, що полягають в передбаченому законом обмеженні її прав і свобод і становлять зміст покарання; при звільненні від кримінальної відповідальності держава взагалі відмовляється від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад конкретного злочину, унаслідок чого така особа уникає кримінально-правових заходів несприятливого характеру, які могли бути накладені на неї у зв'язку з її засудженням. Ураховуючи різну юридичну природу та інші відмінності, законодавець перед-

¹ Див.: Тацій В. Стабильность как условие эффективности законодательства Украины об уголовной ответственности / Василий Таций, Вячеслав Борисов, Владимир Тютюгин // Голос Украины. – 5 апреля 2013 года. – № 66 (5566). – С. 4.

бачає регламентацію звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання та його відбування в різних розділах Загальної частини КК України (відповідно, розділи IX і XII). Розглянуті інститути загалом відповідають світовим стандартам практики протидії злочинності, узгоджуються із гуманістичними тенденціями розвитку кримінального законодавства, широко застосовується на практиці, довели свою спроможність бути ефективними, а тому вважаю за доцільне з певними застереженнями їх подальше паралельне існування.

1.3. Проблеми класифікації звільнення від покарання та його відбування

Розділ XII Загальної частини «Звільнення від покарання та його відбування» КК України передбачає такі різновиди звільнення:

1. *Звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання* (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України).

2. *Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності* (ч. 4 ст. 74 КК України).

3. *Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності* (ч. 5 ст. 74 КК України).

4. *Звільнення від відбування покарання з випробуванням* (ст. 75 – 78 КК України).

5. *Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років* (ст. 79 КК України).

6. *Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку* (ст. 80 КК України).

7. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України).

8. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України).

9. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України).

10. Звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК України).

11. Звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію» (ст.ст. 85, 86 КК України).

12. Звільнення від покарання на підставі акту про помилування (ст.ст. 85, 87 КК України).

Законодавець у ч. 1 ст. 74 КК України певним чином систематизував зазначені різновиди звільнення від покарання та його відбування, назвавши конкретні їх групи (форми): 1) звільнення від покарання; 2) звільнення від подальшого відбування покарання; 3) заміна покарання більш м'яким; 4) пом'якшення призначеного покарання. Ця систематизація, на думку П.С. Берзіна, передбачає: а) узагальнення в КК України таких різновидів за найбільш типовими, значущими в кримінально-правовому розумінні ознаками (в результаті такого узагальнення законодавець виділяє різновиди інституту звільнення як «найбільш типові»); б) визначення кожного з таких різновидів залежно від передбачення ними певних юридичних фактів, сформульованих законодавцем, а також їх взаємозв'язків між собою¹.

У результаті аналізу окремих положень чинного кримінального законодавства можна зробити висновок, що до кожної з цих груп (форм) варто віднести такі види звільнення від покарання (його відбування):

1. *Звільнення від покарання*, за яким особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй при-

¹ Див.: Берзін П.С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / П.С. Берзін // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Том 23 (62), № 2. – С. 246.

значається конкретна міра покарання, яку вона взагалі не відбуває або не виконує:

- у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України – у разі, якщо відповідний закон набрав чинності до початку виконання покарання);
- внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України);
- у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України);
- з випробуванням (ст.ст. 75 – 78 КК України);
- з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України);
- у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України – у разі, якщо до закінчення таких строків особа не розпочала виконувати призначене покарання);
- через тяжку хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України – у разі, якщо наявність хвороби встановлена до початку виконання покарання);
- через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України – у разі, якщо непридатність до військової служби встановлена до початку виконання покарання);
- на підставі закону про амністію (ст. 86 КК України).

2. *Звільнення від відбування покарання*, згідно з яким особа починає відбувати або виконувати призначене покарання та звільняється від частини покарання, що залишилася:

- у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України – у разі, якщо відповідний закон набрав чинності під час відбування особою покарання);
- у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України – у разі, якщо до закінчення таких строків особа відбула частину призначеного покарання);
- умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК України);
- вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України);

- через психічну або іншу тяжку хворобу (ч.ч. 1 і 2 ст. 84 КК України);
- через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України – у разі, якщо непридатність до військової служби встановлена під час відбування призначеного покарання);
- на підставі закону про амністію (ст. 86 КК України);
- за актом про помилування (ст. 87 КК України).

3. Заміна покарання більш м'яким, що передбачає за рішенням суду заміну призначеного особі основного покарання більш м'яким видом основного покарання:

- заміна покарання у виді довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі на певний строк (ч. 5 ст. 80 КК України);
- заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України);
- вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років (ч. 4 ст. 83 КК України);
- заміна невідбутої частини покарання більш м'яким на підставі акта про помилування (ст. 87 КК України).

4. Пом'якшення призначеного покарання становить передбачені кримінальним законом випадки зменшення або скорочення розміру раніше призначеного судом покарання. На сьогодні пом'якшення покарання можливе лише у зв'язку з прийняттям нового кримінального закону, санкція якого менше, ніж закону, за яким особу було засуджено (ч. 3 ст. 74 КК України).

Щодо доктрини кримінального права, то науковці робили спроби класифікувати види звільнення від покарання та його відбування за різними критеріями. Вважаю, однак, що не всі з цих класифікацій (як з теоретичної, так і з практичної точок зору) є вдалими¹.

¹ Див.: Меркулова В.О. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування / В.О. Меркулова, Д.С. Смоков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 29.

З урахуванням особливостей правової регламентації інституту звільнення від покарання та його відбування вважаю за доцільне здійснювати поділ на види звільнення від покарання та його відбування за пропонованими нижче напрямками.

1. За ступенем обов'язковості застосування звільнення від покарання (його відбування):

1.1. *Обов'язкове (імперативне).*

1.2. *Факультативне (дискреційне).*

Окремі види звільнення є обов'язковими для суду, тобто суд зобов'язаний їх застосовувати. Такий висновок можна зробити з огляду на використані законодавцем прийоми нормотворчої техніки при формулюванні норм про звільнення від покарання та його відбування. Про дискреційність того або іншого припису свідчать такі законодавчі конструкції: «особа може бути звільнена» (ст. 84 КК України), «особу може бути за вироком суду звільнено» (ч. 4 ст. 74 КК України), «суд може прийняти рішення про звільнення» (ч. 1 ст. 75 КК України), «суд може звільнити» (ч. 1 ст. 83 КК України) тощо. Щодо імперативних приписів, то на них указують такі законодавчі звороти: «особа звільняється» (ч. 1, ч. 3 ст. 84 КК України) або «особа підлягає негайному звільненню» (ч. 2 ст. 74 КК України).

Обов'язковими (імперативними) для суду визнаються такі види звільнення від покарання та його відбування: 1) у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); 2) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку за винятком випадку засудження особи до довічного позбавлення волі (ст. 80 КК України); 3) через психічну хворобу, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК України); 4) через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України).

Усі інші види звільнення, передбачені законом, є факультативними, рішення за якими приймається судом на свій роз-

суд з урахуванням конкретних обставин, установлених під час кримінального провадження.

З.А. Тростюк, проаналізувавши формулювання норм, що складають інститут звільнення від покарання та його відбування, підкреслює, що законодавець, регламентуючи окремі види такого звільнення, досить часто вказує на суд як на орган, який уповноважений звільняти особу від покарання та його відбування. Авторка слушно вважає, що такі вказівки є зайвими, оскільки загальна норма (ч. 1 ст. 74 КК України) одностайно передбачає, що це – компетенція виключно суду. Повністю погоджуючись зі сказаним, приєднуюсь до пропозиції відповідні формулювання викласти без зазначення на суд як на суб'єкт ухвалення рішення про звільнення від покарання та його відбування на кшталт «звільнюється» і «може бути звільнена»¹.

2. За наявності спеціальних обов'язків у засудженої особи після її звільнення:

2.1. *Умовне.*

2.2. *Безумовне.*

За безумовного звільнення перед особою не ставляться жодні вимоги у зв'язку з її звільненням, і за жодних обставин, що виникли згодом, неможливим є перегляд прийнятого судом рішення по суті звільнення. Умовне звільнення пов'язане з висуненням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку. У разі порушення таких вимог рішення суду про звільнення може бути

¹ Див.: Тростюк З.А. Институты освобождения от уголовной ответственности, наказания и его отбывания: отдельные аспекты нормотворческой техники Уголовного кодекса Украины / З.А. Тростюк // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 138.

скасоване, а до особи повністю або частково має бути застосоване покарання¹.

За змістом Розділу XII Загальної частини КК України до безумовного звільнення належать: 1) звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); 2) внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України); 3) у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України); 4) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); 5) через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України); 6) на підставі закону про амністію (ст. 86 КК України); 7) на підставі акта про помилювання (ст. 87 КК України).

Із виконанням певних умов, що мають відношення до звільнення, закон пов'язує: 1) звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75 – 78 КК України); 2) звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК України); 3) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України); 4) заміну невідбутої частини покарання

¹ Аналіз кримінального законодавства низки країн світу дозволив зробити висновок про те, що в них віддають перевагу саме умовному звільненню від відбування покарання, а не його безумовним видам. Це пояснюється тим, що умовне звільнення має багато переваг над безумовним: дає можливість певний час контролювати звільнену особу, застосовувати до неї заходи виховного та виправного характеру, маючи при цьому можливість реально виконати покарання, від якого таку особу було звільнено, що значно її дисциплінує (див.: Казначєєва Д.В. Питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у законодавстві закордонних країн / Д.В. Казначєєва // Вісник Кримінологічної асоціації України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х.: Золота миля, 2012. – С. 85 – 86).

більш м'яким (ст. 82 КК України); 5) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України); 6) звільнення від покарання через хворобу (ч.ч. 1 і 2 ст. 84 КК України).

Слід зауважити, що поділ усіх видів звільнення від покарання та його відбування має не лише вагоме теоретичне значення, а і може стати в нагоді при розв'язанні деяких проблем прикладного характеру. У ситуаціях, коли суд може застосувати до особи одночасно два чи більше види звільнення від покарання та його відбування, перевага має бути на боці саме безумовного звільнення як такого, що є найбільш сприятливим для засудженого. Зазначений висновок можна зробити, зокрема, завдяки застосуванню прийнятої, на мій погляд, аналогії кримінального закону в Загальній частині¹, ураховуючи положення ч. 2 ст. 65 КК України про обсяг мінімальної кари: «Більш суворий вид покарання із числа передбачених за вчинений злочин призначається лише в разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів».

Наприклад, за певних обставин між собою фактично конкурують норма про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України) та норма про звільнення від відбування покарання з випробу-

¹ Приєднуюсь до висловленої в науковій літературі думки про те, що дія ч. 4 ст. 3 КК України (щодо аналогії застосування закону про кримінальну відповідальність) має певні виключення і до неї слід застосовувати обмежувальне тлумачення. Норми кримінального закону можуть бути застосовані за аналогією, коли вони скасовують злочинність діяння, пом'якшують кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшують становище особи, до якої застосовуються (див.: Антипов В.В. Аналогія у кримінальному праві України / В.В. Антипов // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 18).

ванням (ст.ст. 75 – 78 КК України). За правилами конкуренції застосуванню підлягає лише одна з них. У наведеному прикладі при конкуренції норм про умовні та безумовні види звільнення пріоритетною слід вважати норму про безумовне звільнення як більш привабливу для винного, а отже, застосуванню підлягає ч. 4 ст. 74 КК України.

Такий підхід (щодо застосування норми про більш м'який вид звільнення) знаходить свою підтримку і в літературі. Зокрема Л.В. Иногамова-Хегай обґрунтовує доцільність розв'язання позначеної проблеми саме у вказаний спосіб, спираючись на конституційний принцип, згідно з яким будь-які сумніви трактуються на користь обвинуваченого, та кримінально-правовий принцип, відповідно до якого більш м'яка норма має пріоритет над менш м'якою¹. Схожим чином розмірковує П.В. Коробов, котрий доводить, що за наявності принципової можливості використати певний вид звільнення від покарання варто дотримуватися правила про мінімум державного примусу². У цьому сенсі будь-який безумовний вид звільнення від покарання має перевагу над будь-яким умовним його видом.

На жаль, законодавець допускає не завжди виправдану конкуренцію кримінально-правових норм про звільнення від покарання та його відбування, про що більш докладно йтиметься далі при розгляді окремих видів звільнення.

Застосування всіх видів умовного звільнення та деяких видів безумовного звільнення (зокрема, внаслідок втрати особою суспільної небезпечності, амністії, помилування) безпосередньо залежить від поведінки засудженого, будучи, відповідно, засобом його поміркованого заохочення. Звідси випливає третій критерій класифікації.

¹ Див.: Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция норм об освобождении от наказания / Л.В. Иногамова-Хегай // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 59.

² Див.: Коробов П. О первоначальной индивидуализации уголовной ответственности / Петр Коробов // Уголовное право. – 2011. – № 2. – С. 39.

3. За юридичними фактами, з якими законодавець пов'язує звільнення від покарання та його відбування:

3.1. *Пов'язані з поведінкою особи, яка звільняється від покарання.*

3.2. *Зумовлені певною подією незалежною від поведінки особи, яка звільняється від покарання.*

Більшість видів звільнення від покарання та його відбування пов'язані з дією засудженого у вигляді його позитивної поведінки після вчинення злочину і до ухвалення рішення у кримінальному провадженні чи до остаточного відбуття вже призначеного судом покарання. За П.В. Хряпінським йдеться про різновиди звільнення від покарання, що стимулюють соціально-корисну поведінку особи¹. Саме така поведінка покладена в основу законодавчого визначення підстав для звільнення особи від покарання, зумовлюючи можливість досягнення мети покарання без його відбування. Мова йде про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України), звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75 – 78 КК України), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України), заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) тощо.

Наявність у КК України значної кількості видів звільнення від покарання та його відбування, пов'язаних з поведінкою засудженого, якнайкраще свідчить про прагнення законодавця максимально диференціювати кримінальну відповідальність, підвищити ефективність процесу виправлення осіб, які вчинили злочини, без реального відбування призначеного судом покарання.

Звільнення від покарання, зумовлене певною подією, здійснюється поза зв'язком з поведінкою особи, яка звільняється від покарання. Безумовно, на таке звільнення у деяких випад-

¹ Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія / П.В. Хряпінський. – Х.: Харків юридичний, 2009. – С. 218.

ках засуджений може вплинути (зокрема, не вчинюючи нових злочинів), але все ж підстава його застосування безпосередньо не залежить від поведінки особи¹. Доцільність виконання або відбування покарання втрачає будь-який сенс, а реалізація мети покарання стає неможливою.

Зокрема, до зазначених видів звільнення належать звільнення від покарання: у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання (ч.ч. 2 і 3 ст. 74 КК України); у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК України); у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України); через психічну хворобу, що позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК України); через хворобу військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України).

До інших ознак, за якими розмежовуються різновиди звільнення від покарання та його відбування, у літературі відносять такі: вчинене засудженою особою діяння (зокрема, такого, караність якого усунена законом; яке за певних умов визнається злочином невеликої або середньої тяжкості); особу, яка скоїла злочин (наприклад, особа, котра на час розгляду справи в суді не є суспільно небезпечною; особа, яка визнана непридатною до військової служби за станом здоров'я); закінчення чи не закінчення строків давності виконання обвинувального вироку суду; те, що засуджений розпочав відбувати призначене

¹ Зауважу, що серед учених зустрічається і протилежна думка з цього приводу. Так, на переконання П.В. Хряпінського, хоча ні в ч. 5 ст. 74 КК України, ні в ст. 80 КК України не вказується на зникнення суспільної небезпечності особи, яка раніше вчинила злочин, тим не менше саме ця обставина «незримо присутня» у звільненні від кримінально-правового обтяження. На звільнення від покарання впливає не тільки сплив строків давності, а і позитивна посткримінальна поведінка особи, що полягає у невчиненні нового злочину та неухилянні від слідства, суду та відбування покарання (див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія / П.В. Хряпінський. – Х.: Харків юридичний, 2009. – С. 220, 225).

йому покарання; вид призначеного покарання; прийняття закону про амністію або акта про помилювання; порядок призначення покарання особі тощо. Наведені ознаки мають різний зміст, а окремі різновиди звільнення від покарання та його відбування можуть включати кілька таких ознак¹.

З часу ухвалення нового КПК України, який передбачив порядок кримінального провадження окремо щодо злочинів і кримінальних проступків, у юридичному середовищі не припиняють наукові дискусії з проблеми втілення в життя відповідного нормативного положення. Ураховуючи наявність різноманіття підходів до вирішення проблеми запровадження в законодавство України інституту кримінального проступку, жоден з яких не виглядає бездоганим, слід підтримати думку тих фахівців, які переконують в поспішності запровадження у вітчизняній системі права інституту кримінальних проступків та пропонують на шляху системного вдосконалення адміністративного та кримінального законодавства розробити та затвердити Державну Концепцію кодифікаційних робіт (або Концепцію запровадження інституту кримінального проступку в систему українського законодавства тощо)².

З огляду на предмет цього дослідження, виникає питання, яким же чином потенційне запровадження інституту кримінального проступку може вплинути на законодавчі підходи

¹ Див.: Берзін П.С. Особливості систематизації різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування / П.С. Берзін // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 202 – 203.

² Див.: Соболев О.І. Класифікація злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.І. Соболев. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 4; Тацій В. Стабильность как условие эффективности законодательства Украины об уголовной ответственности / Василий Таций, Вячеслав Борисов, Владимир Тютюгин // Голос Украины. – 2013. – 5 апреля (66).

щодо звільнення від покарання та його відбування. Вважаю, що оскільки до особи, яка вчинила кримінальний проступок, не застосовуватиметься більшість суворих покарань, то і звільнення від них не матиме сенсу. Через м'якість покарання, яке може застосовуватись за скоєння кримінального проступку, система видів звільнення від нього має бути змінена за рахунок виключення з неї тих видів звільнення, які не мають універсального характеру, а орієнтовані на окремі випадки заохочення позитивної посткримінальної поведінки. Використання зазначеного підходу дозволяє сформувати таку систему видів звільнення від покарання, призначеного за вчинення кримінального проступку:

1. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання.
2. Звільнення від покарання за впливом строків давності вчиненого проступку.
3. Звільнення від покарання (відбування його частини) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
4. Звільнення від покарання (відбування його частини) за хворобою.
5. Звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію».

Останнім часом у літературі все частіше лунають неординарні пропозиції про доповнення Розділу XII Загальної частини КК України новими видами звільнення від покарання або новими умовами їх застосування. Більшість з цих пропозицій добре аргументовані та, поза всяким сумнівом, заслуговують на увагу; втім пропоную з'ясувати, чи справді є необхідність у подальшому розширенні арсеналу засобів диференціації кримінальної відповідальності.

Так, І.І. Чугуников ще за часів дії КК України 1960 р. висловлював ідею запровадження нового виду звільнення від покарання з *притягненням особи до суспільно-корисних робіт*, який (вид) міг стати ефективним засобом боротьби зі злочинами

невеликої або середньої тяжкості, а також певною мірою вирішити проблему надмірного «таврування» суспільства кримінальним законом¹.

Ознайомлення з редакцією запропонованої статті, яка регламентувала б зазначений вид звільнення від покарання, дає можливість констатувати недоречність доповнення нею КК України. Адже суспільно-корисні роботи, які мають застосовуватися до звільненої особи, нагадують таке потенційно ефективне покарання, як громадські роботи. Тому видається наразі більш правильним не звільняти особу від покарання, застосовуючи суспільно-корисні роботи, а активніше використовувати покарання у виді громадських робіт.

Є.С. Назимко пропонує передбачити в КК України ще одну норму про звільнення від покарання чи його відбування – *передачу особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації*, який би мав право клопотати перед судом про звільнення особи від покарання чи його відбування, надаючи кримінальну історію засудженого, зобов'язуючись виправити особу та не допустити вчинення ним нових злочинів. На думку правника, таке положення сприятиме підвищенню ролі громадськості у справі виправлення засуджених, надання можливості більш ефективної ресоціалізації осіб, яким було призначено покарання, які звільненні від нього та його відбування².

З метою розширення сфери застосування примирення у кримінальному праві А.М. Яценко вважає за доцільне допов-

¹ Див.: Чугуников І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / І.І. Чугуников. – Одеса, 2001. – С.14, 16.

² Див.: Назимко Є.С. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням: реформування з урахуванням зарубіжного досвіду / Є.С. Назимко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4 – 5. – С. 222; Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 81.

нити ст. 74 КК України новою частиною такого змісту: «Особа, яка вчинила злочин середньої тяжкості, звільняється за вироком суду від покарання, якщо вона, відшкодувавши завдані збитки або усунувши заподіяну шкоду, чи погодивши порядок відшкодування збитків або усунення шкоди, *примирилася з потерпілим*»¹.

У зв'язку з тим, що нормативні приписи інших галузей права, до яких відсилає бланкетна диспозиція в статті КК України, повинні мати зворотну силу в часі Г.З. Яремко висловлювала пропозицію про доповнення Розділу IX Загальної частини КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності» статтею 48-1 такого змісту: «Прийняття, зміна, скасування законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини цього Кодексу, у зв'язку з чим *пом'якшується або скасовується відповідальність особи*, є підставою для пом'якшення відповідальності або звільнення особи від кримінальної відповідальності». Своєю чергою, ст. 74 КК України пропонується доповнити частиною шостою такого змісту: «Особа підлягає звільненню від подальшого відбування покарання на підставах, передбачених ст. 48-1 цього Кодексу»².

З огляду на те, що деякі санкції статей Особливої частини кримінального закону не можуть бути застосовані до певних категорій засуджених, А.І. Золотарьов вважає за необхідне як варіант розв'язання цієї проблеми доповнити ст. 74 КК України положенням приблизно такого змісту: «У разі *неможливості*

¹ Див.: Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яценко Андрій Миколайович. – Х., 2006. – С. 162.

² Див.: Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яремко Галина Зіновівна. – Львів, 2010. – С. 160.

призначення особі будь-якого покарання, передбаченого санкцією статті, суд засуджує її і звільняє від покарання»¹.

Змістовний аналіз наведених пропозицій дозволяє констатувати переважну передчасність або недоречність їх реалізації.

Так, запропоновані Є.С. Назимком та А.М. Ященком види звільнення від покарання за підставами їх застосування певною мірою дублюють вже відомі види звільнення від кримінальної відповідальності, а їх відсутність на сьогодні зовсім не означає, що особа, стосовно якої наявне клопотання певного підприємства чи яка примирилася з потерпілим, не може бути заохочена іншими заходами. Крім цього, ідею Є.С. Назимка, не зважаючи на її цікаву аргументацію, на вряд чи можна визнати такою, що узгоджується зі специфікою сучасного правового буття в Україні. Ось як щодо передбаченого наразі виду звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок передачі особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації висловлюється О.А. Губська, логіку міркувань якої можна екстраполювати на обговорювану пропозицію.

На переконання вченої, у контексті кримінальної політики та забезпечення дієвості правосуддя передача особи на поруки вже себе не виправдовує. По-перше, за нинішньої соціально-економічної ситуації існує дуже багато так званих фіктивних підприємств і організацій, які виробництвом або якоюсь іншою діяльністю не займаються взагалі. У трудових відносинах з такими організаціями нерідко перебуває чимала кількість населення, яка фактично не працює, але юридично є зарахованою на певні посади. По-друге, багатьом фіктивним організаціям чималою мірою притаманні криміногенні фактори (так звані

¹ Див.: Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолий Иванович. – Х., 2007. – С. 165.

піраміди, установи для відмивання грошей, нажитих злочинним шляхом тощо). По-третє, суспільство переходить на ринкові відносини. За таких умов покладати надію на беззаперечне та безкорисне виконання будь-ким складних обов'язків з перевиховання особи, винної у вчиненні злочину, є невиправданим і безпідставним оптимізмом. Комерціалізація стосунків між людьми стає фактом. Вона може статися і в разі взяття особи на поруки¹.

Критично також ставлюся до новели Г.З. Яремко. На мій погляд, проблема, яку висвітлює науковець, знаходиться в площині праворозуміння та правильного застосування норм чинного законодавства, а не в його прогалинах. У відгуку О.О. Дудорова як офіційного опонента на дисертацію Г.З. Яремко «Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України» слушно зазначається, що поза увагою авторки залишилось обґрунтоване із посиланням на ст. 58 Конституції України положення про існування випадків опосередкованої декриміналізації – декриміналізації, яка стає результатом змін не закону про кримінальну відповідальність (ст. 5 КК України), а пов'язаних із бланкетними диспозиціями нормативно-правових актів регулятивного законодавства. На думку О.О. Дудорова, пропонується Г.З. Яремко редакція ст. 48-1 КК України породжує цікаве запитання. Якщо зміни вказаних нормативно-правових актів своїм результатом мають скасування кримінальної відповідальності, то чому особу треба звільняти від кримінальної відповідальності (зважаючи на nereабілітуючий характер цього інституту особа вважатиметься такою, яка вчинила злочин), а не закривати щодо неї кримінальну справу за реабілітуючою підста-

¹ Див.: Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Губська Олена Анатоліївна. – К., 2002. – С. 103 – 104.

вою – за відсутністю складу злочину у зв'язку із декриміналізацією (скасуванням злочинності діяння)¹?

Отже, у разі декриміналізації діяння через зміну або скасування законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей Особливої частини КК України, треба керуватись конституційно-правовим приписом про зворотну дію законів та інших нормативно-правових актів у часі (ч. 1 ст. 58 Основного Закону України). На необхідності в таких випадках безпосередньо застосовувати Конституцію України як акт прямої дії, що має найвищу юридичну силу, наполягають О.О. Дудоров², А.А. Музика¹ та інші

¹ Підтвердженням справедливості сказаного є той факт, що під час захисту дисертації Г.З. Яремко, пославшись в обґрунтування своєї позиції на рішення КСУ у справі про зворотну дію кримінального закону в часі, водночас погодилась із тим, що розглядувана проблема має вирішуватись в аспекті вдосконалення законодавчої регламентації не інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, а зворотної дії закону в часі та приведення ст. 5 КК України у відповідність з ч. 1 ст. 58 Конституції України (див.: Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: [монографія] / О.О.Дудоров, Р.О. Мовчан; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 225). Згодом Г.З. Яремко ініціювала доповнення ч. 1 ст. 5 КК України абзацом другим такого змісту: «Закони та інші підзаконні нормативно-правові акти, до яких відсилають бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини цього Кодексу, мають зворотну дію у часі у випадках, якщо у зв'язку з їх прийняттям, зміною чи скасуванням діяння, передбачені статтями Особливої частини цього Кодексу, перестають бути злочинними, пом'якшується кримінальна відповідальність особи або іншим чином поліпшується становище особи» (Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія; за ред. В.О. Навроцького / Г.З. Яремко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 164). Щоправда, як стверджує А.А. Музика з приводу пропонуваної новели, залишається відкритим питання про джерела кримінального законодавства (Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 349).

² Див.: Дудоров А.А. Изменение обстановки или декриминализация? / А.А. Дудоров // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 49 – 50.

вітчизняні вчені. Своєю чергою, пропоную з ч. 2 ст. 74 КК України вилучити слово «законом», наявність якого дозволяє звужувати сферу її застосування. Можливість звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунена, дозволить реагувати на випадки як безпосередньої, так і опосередкованої декриміналізації.

Щодо згаданої вище пропозиції А.І. Золотарьова, то сам автор вважає її не зовсім ідеальною, вказуючи, що найбільш оптимальним, хоч і найбільш складним шляхом розв'язання порушеної проблеми є детальний і послідовний перегляд санкцій в чинному КК України і введення до них таких видів покарань, які можуть застосовуватися до будь-якого засудженого за відповідною статтею. Не менш удалим виглядає варіант, запропонований В.В. Антиповим, який з метою усунення виявлених правових колізій сформулював редакцію окремої норми Загальної частини КК України, що має передбачати перелік обставин, що виключають застосування певних видів покарання, та встановлювати правила заміни покарань, які неможливо призначити з огляду на існування вказаних обставин, на інші покарання². Свої міркування з приводу порушеної проблеми та шляхи її розв'язання висловлювали також інші дослідники³.

¹ Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 349.

² Див.: Антипов В.В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Антипов Владислав Володимирович. – К., 2005. – С. 10.

³ Див.: Тютюгин В.И. Некоторые вопросы реализации норм об особенностях уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних / В.И. Тютюгин // Питание борьбы зі злочинністю : зб. наук. праць. – 2004. – № 8. – С. 47 – 50; Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Євдокімова. – Х., 2007. – С. 14; Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 513 – 514.

О.П. Горох ініціює вивчення питання про можливість передбачити в Розділі XII Загальної частини КК України низки нових різновидів звільнення від покарання: звільнення від покарання внаслідок надзвичайних обставин; звільнення від відбування покарання чоловіків, котрі є єдиними утримувачами дітей певного віку; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким жіноці, котра була звільнена від відбування покарання у зв'язку з вагітністю і наявністю малолітньої дитини, у якої дитина померла; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким у разі захворювання військовослужбовця, що робить його непридатним до військової служби та відбування призначеного покарання¹. Треба підкреслити, що порушене питання є слухним і потребує свого фахового обговорення. Однак, оскільки говориться не стільки про нові види звільнення, скільки про вдосконалення вже існуючих, то зазначене питання розв'язуватиметься у відповідних частинах монографії (за винятком звільнення від покарання внаслідок надзвичайних обставин, про яке йтиметься в цьому підрозділі далі).

Неординарною є пропозиція І.І. Митрофанова для приведення застосування кримінально-правових засобів впливу у відповідність із завданнями закону про кримінальну відповідальність і метою кримінальної відповідальності заборонити будь-яке пом'якшення порядку і умов виконання (відбування) призначеного засобу впливу в разі, якщо не відшкодована шкода потерпілому. З цієї мети дослідник пропонує доповнити ст. 74 КК України частиною шостою такого змісту: «Особа, яка вчинила злочин, звільняється від покарання та його відбування у випадках, передбачених цим Кодексом, якщо

¹ Див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 264.

вона відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Ця умова не розповсюджується на особу, яка під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними»¹. Схожу думку висловлює О.П. Горох, який, вітаючи законодавче рішення про встановлення залежності між можливістю застосування амністії та відшкодованими засудженим збитками, вважає, що відшкодування потерпілому завданих збитків або усунення заподіяної злочином шкоди має бути умовою застосування й інших видів звільнення від покарання, зокрема, передбачених статтями 75, 79, 81 – 83, 87 КК України².

Безумовно, така ідея є цікавою та мала б імпонувати кожному, хто став жертвою злочину. Проте держава, звільняючи особу від покарання чи його відбування, вирішує не єдине завдання – відновлення порушених злочином прав. При реалізації запропонованих змін неможливість відшкодування шкоди може стати суттєвою перепорою в ситуаціях явної доцільності та навіть корисності застосування ліберальних заходів кримінально-правового впливу. До того ж у деяких ситуаціях може мати більш вагоме значення факт вчинення певних дій, спрямованих на відшкодування завданих злочином збитків,

¹ Див.: Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Шербатих О.В., 2010. – С. 399 – 400; Митрофанов І.І. Роль амністии и помилования в механизме реализации уголовной ответственности / И.И. Митрофанов // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 62 – 63.

² Див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 265.

аніж, наприклад, «бездумна» компенсація шкоди за рахунок родичів, друзів та інших небайдужих осіб. Отже, порушене науковцями питання є вкрай важливим, але має розв'язуватися в інші способи, про що докладніше йтиметься в наступних підрозділах роботи.

Примітно, що російський законодавець, турбуючись про інтереси потерпілих, 25 грудня 2013 року прийняв Федеральний закон «Про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації з метою удосконалення прав потерпілих у кримінальному судочинстві»¹. Його новели загалом мали б імпонувати українським правникам, які висловлюються за встановлення обов'язкового зв'язку між застосуванням звільнення від покарання та відшкодуванням завданої злочинном шкоди, оскільки закон установлює як додаткову умову для умовно-дострокового звільнення, заміни покарання на більш м'яке або дострокового зняття судимості повне або часткове відшкодування засудженим шкоди потерпілому.

Щоправда, ідею зазначеного нормативного акту сприйняли не всі російські парламентарі. Так, деякі з них мають сумнів щодо справжньої корисності та ефективної дії прийнятого закону. Може відбутися комерціалізація кримінального права, оскільки свободу після умовно-дострокового звільнення здатний отримати той, хто має гроші, а хто не має і не зможе відшкодувати збиток – ні. Засуджені позбавлятимуться мотивації на зразкову поведінку в разі відсутності в них фінансів для відшкодування шкоди².

Звернення до зарубіжного досвіду правової регламентації звільнення особи від покарання та його відбування дозволяє

¹ Див.: Проект Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в целях совершенствования прав потерпевших в уголовном судопроизводстве», поданный депутатами Государственной Думы РФ И.Я. Яровой и др., реестр. № 173958-6. – Режим доступа: [http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/\(SpravkaNew\)?OpenAgent&RN=173958-6&02](http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/(SpravkaNew)?OpenAgent&RN=173958-6&02)

² Див.: Берсенева Т. Госдума ввела платное УДО [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pravo.ru/news/view/99945/>

зробити висновок про те, що в законодавстві провідних країн континентальної Європи (зокрема Австрії, Болгарії, Голландії, Данії, Іспанії, Норвегії, Німеччини, Польщі, Франції, Швейцарії, Швеції) кількість видів звільнення від покарання є досить незначною. Так, за кримінальними кодексами майже всіх зазначених держав до видів звільнення від покарання належать лише звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (за винятком Данії) та умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування покарання (за винятком Норвегії та Франції). Достатньо розповсюдженими є умовне засудження та пробація¹.

Відомі зарубіжному законодавству й інші, досить оригінальні види звільнення (наприклад, *звільнення від покарання особи, для якої наслідки вчиненого діяння є настільки тяжкими, що застосування покарання не досягло б позитивного результату* – КК Швейцарії, КК Німеччини; *звільнення від покарання особи, яка перебувала в стані сильного алкогольного отруєння, під впливом токсичних або одурманюючих наркотичних засобів, психотропних речовин і не могла передбачати можливості вчинення злочину, а також перебувала під впливом синдрому абстиненції* – КК Іспанії; *звільнення від покарання у зв'язку з невеликою тяжкістю правопорушення, суспільною небезпекою особи злочинця та у зв'язку з іншими обставинами вчиненого злочину* – КК Голландії). Щоправда, підстави застосування згаданих видів звільнення за чинним кримінальним законом України можуть бути охоплені такими видами звільнення, як звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України), звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 – 78 КК України), звільнення від покарання за хворобою

¹ Див.: Горох О.П. Види звільнення від покарання за кримінальними кодексами деяких європейських держав / О.П. Горох // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 119 – 120.

(ст. 84 КК України), і ці види звільнення сформульовані вітчизняним законодавцем менш казуїстично.

Інша річ – кримінальне законодавство держав пострадянського простору, яке зі зрозумілих причин переважною більшістю передбачає ті самі види звільнення від покарання та його відбування, що і КК України. Однак закони деяких з цих країн містять певні особливості. Так, за КК Республіки Узбекистан передбачається звільнення від покарання у зв'язку з дійовим каяттям винного, а за кримінальними кодексами РБ, Вірменії та Казахстану особа може бути звільнена від покарання внаслідок надзвичайних обставин (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї засудженого тощо)¹.

Звернення до цих законодавчих актів дозволяє стверджувати, що звільнення від покарання у зв'язку з дійовим каяттям винного як таке не є унікальним: КК України передбачає схожий вид звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які вчинили злочини невеликої суспільної небезпечності. Щодо звільнення внаслідок надзвичайних обставин, то відповідні норми можуть становити інтерес для українського законодавця, оскільки, по-перше, чинний кримінальний закон відповідних аналогів не містить і, по-друге, підстава, через яку особа звільняється від покарання, є гідною для припинення застосування заходів кримінально-правової репресії. За таких обставин не лише якнайкраще реалізується принцип гуманізму в кримінальному праві, а і досягається позитивний соціальний ефект. На сьогодні в Україні цей вид звільнення від покарання міг би набути додаткового значен-

¹ Див.: Горох О.П. Види звільнення від покарання за кримінальним законодавством держав-учасниць СНД / О.П. Горох // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 224.

ня з урахуванням реформованого штрафу як виду основного покарання та зміни змістовної складової ступенів тяжкості злочинів. Утім мову доцільніше вести не про звільнення від покарання, а про відстрочку його відбування.

Цікавим є той факт, що КПК України 2012 р. в п. 3 ч. 1 ст. 536 передбачив можливість відстрочки виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі в разі, якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) – на строк, встановлений судом, але не більше одного року з дня набрання вироком законної сили. Наведене законодавче положення спонукає висловити такі міркування.

По-перше, викладена новела є колізійною та не узгоджується з чинним КК України, який має визначати правові підстави для різних видів звільнення від покарання, у т. ч. пов'язаних з відстрочкою виконання покарання¹. У цьому контексті повністю погоджуюсь з В.В. Навроцькою, яка ст. 536 КПК України 2012 р. називає яскравим свідченням відірваності

¹ Не можу погодитись з висловленою О.О. Наумовим думкою про те, що відстрочка виконання покарання (відстрочка вироку) – категорія кримінального процесу. Як слушно зазначає сам автор, відстрочка застосовується у випадках, коли негайному виконанню покарання стають на заваді будь-які суттєві, неблагополучні для засудженого та його сім'ї обставини або ж інші виключні обставини (див.: Наумов О.О. Становлення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей у правових пам'ятках України / О.О. Наумов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 4 (38). – С. 157). Ці обставини мають безпосередній вплив на розвиток кримінально-правових відносин, визначаючи інтенсивність кримінально-правового реагування на злочин, а отже, вимагають матеріально-правової регламентації. Водночас кримінальний процесуальний закон покликаний у притаманний для нього спосіб забезпечити реалізацію відповідного положення матеріального кримінального закону.

матеріального та процесуального кримінальних законів, унаслідок якої кримінальний процесуальний закон передбачив положення, матеріально-правова природа якого не викликає сумніву¹.

По-друге, не зрозуміло, чому не застосовується відстрочка до осіб, які засуджені до інших видів покарання, передусім штрафу. Невже деякі з цих осіб не заслуговують на більш гуманне ставлення?

По-третє, викликає заперечення однорічний строк зазначеної відстрочки. Цілком очевидно, що в деяких випадках причини, які зумовили її застосування, можуть не втрачати актуальності і після спливу цього строку. З огляду на сказане, відстрочку виконання вироку стосовно осіб, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості, резонно було б дозволити в межах строків давності виконання обвинувального вироку.

З урахуванням викладеного та враховуючи, що «неодноразове колісійне регулювання одних і тих же відносин різними нормами законів призводить до неоднозначності їхньої реалізації і породжує корупційні дії виконавців»², пропоную:

1. Доповнити КК України ст. 80¹ «Відстрочка виконання покарання у зв'язку з надзвичайними обставинами» з таким змістом:

«1. За наявності надзвичайних обставин, які становлять небезпеку для близьких родичів засудженого, або тяжкої хвороби чи смерті єдиного працездатного члена сім'ї особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, на її прохання відстрочується виконання покарання або відбування його частини.

2. Якщо засуджений не сприяє усуненню наслідків надзвичайної події або не надає допомоги в утриманні сім'ї, а також у разі вчинення

¹ Див.: Навроцька В.В. Проблеми співвідношення та застосування КК України 2001 р. та нового КПК 2012 р. / В.В. Навроцька // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 164.

² Розенфельд Н.А. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства / Н.А. Розенфельд. – К.: Юстініан, 2009. – С. 14.

нового злочину суд за поданням контролюючого органу направляє засудженого для відбування визначеного вироком покарання або частини, що є невідбутою. При вчиненні нового злочину суд призначає покарання за правилами, передбаченими в статтях 71 і 72 цього Кодексу.

3. Після усунення обставин, які зумовили відстрочку відбування покарання, особа має бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання».

2. Урегулювати в КПК України 2012 р. порядок реалізації зазначеної відстрочки, виключивши з нього ст. 536 як таку, що має матеріально-правову природу.

Висновки до розділу 1

1. Звільнення від покарання та його відбування є досить прогресивним кримінально-правовим явищем, спроможним бути корисним і ефективним. Про це свідчить світова практика нормотворення. Однак українські правові реалії змушують звернути увагу на «зворотну сторону медалі» цього інституту: звільнення від покарання все більше стає не винятком, а правилом, що дозволяє ставити під сумнів адекватність його застосування. Покарання уникають не лише гідні, а і ті особи, яким його відбувати потрібно. З огляду на це, реформуючи інститут звільнення від покарання, варто зробити його норми більш конкретними та зрозумілими, а в деяких випадках – звужити сферу застосування такого звільнення. Потрібно на законодавчому рівні зробити так, щоб кожен, хто потребує застосування досліджуваного кримінально-правового привілею, отримував його, а той, хто не заслуговує на нього, не мав би можливості незаслужено уникнути справедливого покарання. Подальші висновки зумовлені необхідністю реалізації висловленої ідеї.

2. Звільнення від покарання та його відбування слушно пов'язують із реагуванням держави на злочин (заходами кри-

мінально-правового впливу на особу, яка його вчинила), здійснюваним у межах різних форм реалізації кримінальної відповідальності. Поряд із звільненням від покарання та його відбування як однієї зі складових кримінальної відповідальності систему заходів кримінально-правового впливу за чинним КК України утворюють звільнення від кримінальної відповідальності, примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Частина норм про звільнення від покарання та його відбування відноситься до заохочувальних (реалізуються «в обмін» на позитивну посткримінальну поведінку), інша – до пільгових (їх існування зумовлюється певними подіями, безпосередньо не пов'язаними з поведінкою засудженого).

3. Оскільки завдання кримінального провадження не можна зводити лише до забезпечення притягнення особи до кримінальної відповідальності (як це наразі передбачено КПК України 2012 р.), необхідно узгодити в цій частині кримінальний процесуальний закон із КК України шляхом уточнення положення, передбаченого ст. 2 КПК України 2012 р., яке пропонується викласти в такій редакції: *«Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, зазнав адекватних заходів кримінально-правового впливу, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура»*.

4. Ефективність кримінального закону в частині звільнення від покарання та його відбування має визначатись з точки зору можливості досягнення його загальної мети та цілей кримінально-правових норм, що регламентують певний вид звільнення від покарання або відбування його частини. Якщо те або інше нормативне положення сконструйоване таким чином,

щоб досягти відповідних цілей, то можна говорити про його ефективність (принаймні потенційну), якщо ні – про неефективність. Запропоновано такі основні критерії визначення ефективності звільнення від покарання та його відбування: 1) *динаміка застосування звільнення від покарання та його відбування*. Цей критерій свідчить про затребуваність досліджуваного інституту практикою правозастосування. Відсутність випадків застосування звільнення від покарання та його відбування чи їх незначна кількість можуть свідчити про те, що та або інша норма належним чином «не працює»; 2) *вчинення нового злочину після звільнення від покарання (його відбування)*. Передусім зазначений критерій стосується ситуацій реалізації заохочувальних норм, за яких імовірність недосягнення відповідної мети є істотною. Вчинення нового злочину свідчить про те, що заохочувальна норма не спрацювала, а мета більш високого рівня (мета кримінальної відповідальності) залишилась не досягнутою.

5. Інститут звільнення від покарання та його відбування є важливим елементом у системі заходів диференціації кримінальної відповідальності – одним із заходів її здійснення. Індивідуалізація кримінальної відповідальності, становлячи собою завершення її диференціації, передбачає обрання судом серед інших заходів кримінально-правового впливу, диференційованих у КК України, звільнення від покарання.

6. Правова доцільність звільнення від покарання та його відбування зумовлюється наявністю хоча б однієї з таких причин: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання, передусім одна з її складових – виправлення засудженого, без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання (*юридична недоцільність*); 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається не лише у зв'язку з виправданою економією заходів кримінально-правової репресії, а і через *об'єктивну неспроможність* досягнення мети покарання.

7. Є підстави поняття звільнення від покарання та його відбування використовувати у двох значеннях. По-перше, звіль-

нення від покарання та його відбування – це передбачені КК України випадки незастосування судом до особи, винуватої у вчиненні злочину, покарання чи припинення подальшого його відбування, або застосування до неї більш м'якого покарання. По-друге, це комплексний міжгалузевий правовий інститут, який передусім утворюють ст.ст. 74 – 87 КК України, однак зміст якого в широкому сенсі не обмежується нормами, розташованими в Розділі XII Загальної частини КК України. У цьому значенні під *звільненням від покарання та його відбування* розуміється сукупність правових норм, відповідно до яких через можливість досягнення мети покарання без його невідкладного, реального або повного відбування і недоцільність відбування покарання за відсутності об'єктивної можливості досягнення мети покарання особа, яка визнана судом винною у вчиненні злочину та котрій було призначено покарання, звільняється від реального його відбування або від подальшого відбування тієї частини покарання, що залишилася, або їй замінюється покарання більш м'яким чи пом'якшується призначене покарання.

8. Установлено, що юридична техніка, використана при побудові Розділу XII Загальної частини («Звільнення від покарання та його відбування») КК України, характеризується безсистемністю у викладенні законодавчого матеріалу, наявністю термінологічної плутанини, системним використанням безлічі неоднозначних формулювань. Для розв'язання порушеної проблеми серед іншого вважаю за доцільне чітко сформулювати чотири самостійні субінститути в межах єдиного інституту звільнення від покарання та його відбування, з урахуванням змісту яких пропонується здійснити термінологічні зміни у відповідному розділі КК України. Цими субінститутами є: 1) *звільнення від покарання*, за якого особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй призначається конкретна міра покарання, яку вона умовно або безумовно не відбуває; 2) *звільнення від відбування частини покарання*, за якого особа починає відбувати призначене покарання та звільняється від частини покарання, що залишилася; 3) *заміна*

покарання більш м'яким, за якої призначене особі основне покарання замінюється більш м'яким видом основного покарання; 4) *відстрочка виконання покарання* (de lege ferenda), яка передбачає відкладення виконання покарання на певний строк у зв'язку з неможливістю або недоцільністю його виконання.

У випадку реалізації зазначених вище пропозицій виникає необхідність в уточненні назви Розділу XII КК України, сформулювати яку пропонується таким чином: «Звільнення від покарання та відбування його частини. Відстрочка виконання покарання». Ця назва повністю відповідатиме змісту розглядуваного розділу, у тексті статей якого мають використовуватись чіткі, зрозумілі та уніфіковані термінологічні звороти: «звільнення від покарання» (зокрема, у ч. 4 ст. 74, ч. 5 ст. 74, ст.ст. 75 – 79, ст. 80 КК України), «звільнення від відбування частини покарання» (наприклад, у ч. 3 ст. 74, ст. 81, ст. 86, ст. 87 КК України), «заміна покарання більш м'яким» (зокрема, у ст. 82, ч. 4 ст. 83, ст. 85 КК України), «відстрочка виконання покарання» (наприклад, ст. 80¹ КК України).

9. За певними ознаками звільнення від покарання та його відбування схоже із суміжним кримінально-правовим інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, незважаючи на спільність їх рис, між цими інститутами існує і суттєва різниця. Так, при звільненні від покарання особа, визнана винуватою у вчиненні злочину, звільняється від застосування щодо неї заходів державного примусу, що полягають у передбаченому законом обмеженні її прав і свобод і становлять зміст покарання; при звільненні від кримінальної відповідальності держава взагалі відмовляється від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад конкретного злочину, унаслідок чого така особа уникає кримінально-правових заходів несприятливого характеру, які могли бути накладені на неї у зв'язку з її засудженням.

10. Визнається недоречною пропозиція окремих науковців про заміну передбачених КК України видів звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними видами звільнення від покарання і розширення сфери дії інституту звіль-

нення від покарання. Передбачений чинним кримінальним законодавством широкий арсенал заходів із диференціації кримінально-правового впливу є корисним для процесу правозастосування, оскільки дозволяє забезпечувати максимально індивідуалізований підхід до кожної особи, яка вчинила злочин. Разом з тим інститут звільнення від кримінальної відповідальності підлягає подальшому реформуванню, у т. ч. за рахунок скасування окремих видів такого звільнення.

11. Потенційне запровадження інституту кримінального проступку може вплинути на законодавчі підходи щодо звільнення від покарання та його відбування. Установлено, що, оскільки до особи, яка вчинила кримінальний проступок, не застосовуватиметься більшість суворих покарань, то і звільнення від них не має сенсу. Через м'якість покарання, яке може застосовуватись за скоєння кримінального проступку, система видів звільнення від нього має бути змінена за рахунок виключення з неї тих видів звільнення, які не мають універсального характеру, а орієнтовані на окремі випадки заохочення позитивної посткримінальної поведінки. Використання зазначеного підходу дозволяє сформуванню такої системи видів звільнення від покарання, призначеного за вчинення кримінального проступку: 1) звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання; 2) звільнення від покарання за спливом строків давності вчиненого проступку; 3) звільнення від покарання (відбування його частини) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; 4) звільнення від покарання (відбування його частини) за хворобою; 5) звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію».

12. У випадку декриміналізації діяння через зміну або скасування законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, до яких відсилають бланкетні диспозиції статей Особливої частини КК України, треба керуватись конституційно-правовим приписом про зворотну дію законів та інших нормативно-правових актів у часі (ч. 1 ст. 58 Основного Закону Украї-

ни). Для використання з цією метою кримінально-правових норм пропонується з ч. 2 ст. 74 КК України вилучити слово «законом», наявність якого звужує сферу її застосування. Можливість звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунена, дозволить реагувати на випадки як безпосередньої, так і опосередкованої декриміналізації.

13. Змістовний аналіз висловлюваних фахівцями (А.І. Золотарьов, І.І. Митрофанов, Є.С. Назимко, І.І. Чугуников, Г.З. Яремко, А.М. Ященко та інші) пропозицій про доповнення Розділу XII Загальної частини КК України новими видами звільнення від покарання або новими умовами їх застосування дозволяє через різні причини констатувати переважну передчасність або недоречність їх реалізації.

Разом із тим, ураховуючи позитивний законодавчий досвід окремих зарубіжних країн і з огляду на необхідність забезпечення не лише широкого, а і дієвого диференційованого впливу на різні категорії осіб, а також всебічного та реального утвердження принципу гуманізму, пропоную доповнити КК України ст. 80¹ під назвою «Відстрочка виконання покарання у зв'язку з надзвичайними обставинами», яка дозволить відстрочувати виконання покарання для осіб, які вчинили нетяжкі злочини, з урахуванням виникнення складних форс-мажорних обставин у засудженого або в його родині.

РОЗДІЛ 2

Звільнення від покарання: проблеми тлумачення, застосування та вдосконалення кримінального законодавства

2.1. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності

Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності вважається яскравим прикладом найбільш м'якої та ліберальної форми реалізації кримінальної відповідальності, яку фахівці визнають самодостатньою для певної категорії засуджених (випадкових злочинців)¹. При такому звільненні суть кримінальної відповідальності полягає в здійсненні судом від імені держави осуду винної у скоєнні злочину особи, що поєднується із призначенням їй певного виду покарання та одночасним остаточним (безумовним) звільненням від нього.

¹ Див.: Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 156 – 157.

Відповідно до ч. 4 ст. 74 КК України особа може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо вона вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості і з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи не можна вважати суспільно небезпечною. За таких обставин як у момент вчинення злочину, так і в момент досудового розслідування або судового провадження, саме діяння залишається злочинним, але особа втрачає суспільну небезпеку. Інакше кажучи, суспільна небезпека особи винного суттєво знижується порівняно з тією, яка була на момент вчинення злочину.

Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності, як зауважувалося раніше, є факультативним, тобто суд не зобов'язаний у кожному випадку ухвалювати рішення про таке звільнення. У цьому контексті привертає увагу пропозиція А.І. Золотарьова, який, погоджуючись з висловленою ще за радянських часів думкою В.В. Скибицького, пропонує в ч. 4 ст. 74 КК України вказати на обов'язковість її застосування, оскільки покарання особи, яка засвідчила самовиправлення, виглядає лише як кара¹.

На перший погляд, ідея приваблива, проте, не беззаперечна. Зазвичай обов'язкове звільнення наявне лише там, де підставою звільнення є певні події, що безпосередньо не пов'язані з доброю волею особи та її поведінкою (наприклад, виникнення хвороби, закінчення строку давності), з більш-менш чітким відображенням певної події у законі. У всіх інших випадках суд приймає рішення на свій розсуд, що зрозуміло з огляду на необхідність оцінки поведінки винного, стосовно якої чітких та однозначних критеріїв законом не встановлено.

¹ Див.: Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. – Х., 2007. – С. 170 – 171.

Розгляданий вид звільнення від покарання не є універсальним і може застосовуватися лише за певної умови, а саме, якщо вчинений особою злочин відноситься до категорії злочинів невеликої або середньої тяжкості. Ступінь тяжкості злочину визначається відповідно до положень ч. 2 і ч. 3 ст. 12 КК України, у яких дається характеристика злочинів невеликої та середньої тяжкості¹.

Крім категорії тяжкості, до вчинених злочинів законодавець у ч. 4 ст. 74 КК України не встановлює жодних додаткових критеріїв, що, на думку окремих правників, є неправильним. Зокрема, П.В. Хряпінський пропонує обмежити передумови звільнення від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України вказівкою на вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості «вперше»². А.В. Андрєєв вважає за доцільне здійснювати зазначене звільнення від покарання лише в разі вчинення вперше злочину невеликої тяжкості³.

Підставою застосування звільнення від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України слід визнати *втрату* на час розгляду справи в суді *суспільної небезпечності* особи, яка вчинила злочин. Наявність зазначеної підстави підтверджується за допомогою двох критеріїв: бездоганності поведінки та сумлінності ставлення до праці.

¹ Питання про взаємозв'язок класифікації злочинів за ступенем тяжкості з інститутом звільнення від покарання та його відбування висвітлено в роботах: Кривоченко Л.М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія / Л.М. Кривоченко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 87 – 90; Соболев О.І. Класифікація злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.І. Соболев. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 13 – 14.

² Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – С. 219.

³ Див.: Андрєєв А.В. Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування / А.В. Андрєєв // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 164.

Як правило, суспільна небезпечність особи визначається через усі як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки складу вчиненого нею злочину (сам факт вчинення злочину є свідченням певної суспільної небезпечності особи), а також характеризується особистісними властивостями винного, що не знайшли конкретно відбиття в типових елементах злочину. Тобто характеристика особи винного не має зводитися лише до вчиненого ним злочину. Як відзначають дослідники, за одним вчинком ще не можна судити в цілому про людину та її потенційну поведінку¹. Від себе додаю: особливо тоді, коли цей вчинок не несе серйозної небезпеки для інших людей, суспільства, держави.

З урахуванням викладеного вважається, що за умов бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці (універсальних критеріїв втрати особою суспільної небезпеки) виконання винним покарання втрачає будь-який сенс, адже на час розгляду справи мета покарання досягнута і без цього. Так, можна з великою часткою вірогідності констатувати досягнення передусім виправлення особи, якщо вона після вчинення злочину не скоює будь-яких правопорушень, а також (що є найголовнішим) якщо в неї за цей час сформувалася внутрішня суб'єктивна установка і виникла мотивація на правомірне існування в суспільстві, які активно втілюються в життя.

Час бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці з боку особи може стосуватися лише періоду після вчинення злочину, оскільки сам факт вчинення злочину вже яскраво свідчить про певну бездоганність поведінки особи. При цьому, на думку переважної більшості юристів, зазначені показники повинні мати місце протягом більш-менш тривалого часу, достатнього для загального висновку про недоцільність застосування покарання. Але скільки конкретно часу (не менше півроку, року, півтора року тощо) достатньо для висновку про втрату суспільної небезпечності, зрозуміти складно.

¹ Див.: Личность преступника и применение наказания : монография / под науч. ред. Б.С. Волкова, В.П. Малкова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. – С. 40. 138

Наприклад, А.І. Золотарьов таким проміжком часу пропонує вважати строк, що дорівнює, як мінімум, одному календарному року (маючи на увазі випадки, коли такий строк не пов'язаний з тим, що умисно «затягується» розслідування, особа ухиляється від слідства тощо). Це, на думку дослідника, необхідно для того, щоб прослідкувати тривалу лінію поведінки особи, переконатися в справжньому відпадині її суспільної небезпечності¹.

Із цього приводу думаю, що зазначений строк має диференціюватися залежно від фактичних обставин справи, специфіки вчиненого злочину, певних характеристик особи винного і, відповідно, визначатися по-різному в кожному кримінальному провадженні: для когось кілька місяців буде достатнім строком, щоб продемонструвати недоцільність застосування заходів кримінально-правової репресії, а комусь і кілька років для цього не вистачить. Переважно на такій позиції стоїть і судова практика. Водночас у деяких випадках суди визнають винного таким, що втратив суспільну небезпечність, після закінчення неприпустимо короткого строку (зокрема, одного місяця або двох).

Так, Старокостянтинівський районний суд Хмельницької області ухвалив вирок, звільнивши від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України особу, винувату в скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України, усього через півтора місяця після вчинення інкримінованого їй злочину².

У зв'язку з тим, що суть бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці засудженої особи законодавчо не конкретизована і чітко в літературі не визначається, питання про правильне розуміння і тлумачення зазначених критеріїв втра-

¹ Див.: Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. – Х., 2007. – С. 172.

² Архів Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області. Справа № 1-301/10 за 2010 рік.

ти особою суспільної небезпечності завжди варто вирішувати індивідуально, виходячи з аналізу фактичних обставин. На жаль, через їх оціночний характер¹ потенційно можливим є довільне, поверхнєве трактування відповідного законодавчого положення, що здатне суттєвим чином дискредитувати ідею законодавця. Підтримую В.О. Тулякова, який пише про аморфність кримінально-правової норми як передумову системного свавілля та корупції, що призводить до масових порушень прав людини та до керованої судової дискреції².

Принагідно треба зауважити, що використання в тексті кримінального закону оціночних понять має неоднозначний ефект: з одного боку, це є прийнятним, з огляду на різноманітність явищ правової дійсності, з іншого – застосування кри-

¹ Установлення змісту оціночного поняття означає інтелектуальну діяльність суб'єкта правозастосування, яка спрямована на виявлення ознак цього поняття. З точки зору ідеальної моделі їх встановлення – це суто творчий процес, який спирається на аналіз та тлумачення норм кримінального законодавства та інших нормативно-правових актів, реалізацію загальних принципів кримінального права, обставин кримінальної справи, рекомендації теорії кримінального права та судової практики і врешті власну правосвідомість правозастосувача (див.: Лановенко К.С. Правова сутність оціночних понять кримінального законодавства / К.С. Лановенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 327).

² Див.: Туляков В.А. Методология пустыни: в поисках оптимизации уголовного-правового регулирования / В.А. Туляков [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Національного університету «Одеська юридична академія». – Режим доступу: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&catid=3&Itemid=139&lang=ru

До речі, згідно з раніше чинною Методологією проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 року № 1346 (документ втратив чинність 2 листопада 2011 року), незрозумілі лінгвістичні формулювання, що використовуються в нормативно-правовому акті, відносились до корупціогенних чинників. Характерною ознакою таких формулювань визнавалось використання термінів, понять, словосполучень, які тлумачаться неоднозначно, *категорій оцінного характеру*, що дають можливість для розширення дискреційних повноважень державного органу, його посадової чи службової особи та застосування положень залежно від інтересів осіб, відповідальних за їх виконання.

мінально-правових норм з оціночними поняттями викликає складнощі в переважній більшості правозастосувачів. Відповідно, завдання законодавця – зробити використання оціночних понять оптимальним з тим, щоб закон залишався гнучким, але одночасно не дозволяв зловживання ним.

Намагаючись розв'язати позначені проблемні питання та з інших причин, деякі автори пропонують конкретизувати критерії визначення підстави застосування звільнення від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України такими вимогами до посткримінальної поведінки, як усунення різних форм залежної поведінки, оформлення на роботу або навчання, участь у програмах соціально-психологічної реабілітації (для соціально неблагополучних осіб), активна участь у благодійних програмах допомоги незахищеним категоріям населення¹, відшкодування завданих збитків та примирення з потерпілим². Але чи насправді це є вирішення проблеми?

Аналізуючи критерії втрати особою суспільної небезпечності *de lege lata*, слід зазначити, що в кримінально-правовій літературі під бездоганною зазвичай розуміють таку поведінку в сім'ї, стосовно сусідів, членів трудового колективу, інших колективів, членом яких є засуджений, усього суспільства, яка соціально схвалюється, з позицій суспільної моралі гідна для наслідування іншими особами³. Можна не погоджуватися з наведеним визначенням, але за будь-яких обставин бездоганна поведінка – це передусім з правової точки зору добрий і сум-

¹ Див.: Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – С. 29.

² Див.: Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його застосування / Р.І. Брящей // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 305.

³ Див.: Михайленко П.П. Кримінальне право України / П.П. Михайленко, В.В. Кузнєцов, В.П. Михайленко, Ю.В. Опалинський. – К., 2006. – С. 405; Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. – [2-е вид.] – К.: Вид. Паливода А.В., 2006. – С. 240.

лінний спосіб життя особи, який обов'язково має систематичний, стабільний і незмінний характер.

Тому досить сумнівним є тлумачення бездоганної поведінки авторами одного з науково-практичних коментарів до КК України, які називають поведінку бездоганною, якщо особа не лише утримується від вчинення злочинів та інших правопорушень, а і цілком дотримується загальноприйнятих норм поведінки та моралі, іншими словами, поводить себе ідеально¹. Видається, що ідеальність поведінки (особливо з позиції моралі) є занадто завищеною вимогою до особи, яка претендує на застосування до себе будь-якого кримінально-правового привілею. Цієї якості людських вчинків складно вимагати від переважної більшості людей, не кажучи вже про злочинців².

У будь-якому разі поняття бездоганної поведінки є неоднозначним, і питання про його наявність має вирішувати суд, виходячи з аналізу конкретних ознак поведінки особи. При цьому другорядні ознаки (паління, несистематичне вживання, але не зловживання алкогольними напоями, використання в повсякденному спілкуванні ненормативної лексики тощо) не повинні мати ключового значення. Однак їх відсутність, безумовно, додатково свідчатиме про бездоганність поведінки засудженої особи. Типовим же її підтвердженням слід визнати нормальні стосунки в родині, утримання малолітніх (неповнолітніх) осіб чи інвалідів, наявність постійного місця проживання і роботи, корисне проведення дозвілля, прояв активної громадянської позиції у вирішенні тих чи інших життєвих питань, недопу-

¹ Див.: Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Украины / под ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронюка. – [8-е изд., переаб. и доп.]. – Х. : Фактор, 2011. – С. 187.

² О.П. Горох з цього приводу висловлює іншу точку зору, вважаючи, що «сама особа, поведінка якої є ідеальною, гідною для наслідування іншими особами заслуговує на звільнення від покарання. І, навпаки, засуджений, поведінка якого не заслуговує такої оцінки не повинен розраховувати на застосування до нього заохочувальних норм» (Горох О.П. Втрата особою суспільної небезпечності як підстава для звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 КК України) / О.П. Горох // Наука і правоохорона. – 2013. - № 3. (21). – С. 141).

щення будь-яких правопорушень, незловживання алкогольними напоями, погіршення стану здоров'я тощо. Суттєве значення також мають обставини, що характеризують поведінку винної особи у зв'язку зі вчиненням злочином (так звана посткримінальна поведінка): надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких, повне визнання вини, щире каяття у вчиненому злочині, сприяння розкриттю злочину, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди тощо.

Переконаний у тому, що тільки за наявності сукупності декількох різних за змістом обставин, що свідчать про набуття поведінкою позитивних властивостей, можна робити висновок про її бездоганність. На підтвердження сказаного один із найбільш авторитетних дослідників особи злочинця Н.С. Лейкіна пише про те, що вказана соціально-психологічна характеристика повинна базуватися не на окремих вчинках, а на способі, ладі життя людини, на властивих йому стійких рисах¹.

У цьому контексті слід звернути увагу на вирок Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 10 травня 2007 року, яким особа була засуджена за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 164 КК України, та звільнена від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України. Обґрунтовуючи наявність у засудженого бездоганної поведінки, суд указав лише на те, що після вчинення злочину підсудний повністю відшкодував заборгованість зі сплати аліментів, попросив вибачення в потерпілої та запевнив, що такої ситуації більш не відбудеться, у вчиненому злочині розкаявся².

Навряд чи характеристика поведінки як бездоганної має зводитися лише до однієї її складової – пов'язаної зі вчиненням злочином. Для порівняння: в іншому випадку Врадіївський районний суд Миколаївської області, засуджуючи особу за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 126 КК України, навпаки, залишив поза увагою посткримінальну поведінку винного щодо потерпілого, ука-

¹ Див.: Лейкіна Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность : монография / Н.С. Лейкіна. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1968. – С. 96.

² Архів Онуфріївського районного суду Кіровоградської області. Справа № 1-50/07 за 2007 рік.

завши на таке. Поведінка особи після вчинення злочину характеризується як бездоганна (не вчиняє адміністративних правопорушень, здійснює догляд за двома неповнолітніми дітьми, забезпечує їх матеріально та духовно), а ставлення до праці – як сумнівне (має постійне місце роботи – «ЮгрегіонПлюс», де працює різноробочим, обробляє земельну ділянку, утримує підсобне господарство)¹.

Треба зауважити, що, як показує аналіз правозастосовної практики, у більшості інших судових рішень про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності описання бездоганної поведінки набагато скромніше та фактично має неконкретизований характер.

Наприклад, Новосанжарський районний суд Полтавської області в рішенні від 24 квітня 2009 року визнав за можливе звільнити особу від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, урахувавши обставини справи та особу винного². А в рішенні Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 10 лютого 2010 року засуджений був визнаний таким, що не є суспільно небезпечним, з урахуванням його особи та визнання вини³.

Щодо сумнівного ставлення до праці, то воно може характеризуватися відповідальним і позитивним ставленням винної особи до роботи⁴, наявністю заохочень, передбачених трудовим законодавством, статутом або положенням⁵, підвищенням

¹ Архів Врадіївського районного суду Миколаївської області. Справа № 1-111/10 за 2010 рік.

² Архів Новосанжарського районного суду Полтавської області. Справа № 1-51/09 за 2009 рік.

³ Архів Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області. Справа № 1-39/10 за 2010 рік.

⁴ Див.: Коробков Г.Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву : учебное пособие / Г.Д. Коробков. – М., 1981. – С. 45; Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / П.Л. Фріс. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 323.

⁵ Див.: Хряпінський П.В. Кримінально-правове заохочення дострокового зняття судимості / П.В. Хряпінський // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15 – 16 травня 2008 р. / за заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 454.

освітнього рівня і кваліфікації в будь-якій сфері¹ тощо. Сумлінне ставлення до праці може передбачати, що особа бере участь у суспільно корисній праці в одній з організаційно-правових форм (підприємництво, виконання роботи за цивільно-правовими договорами, індивідуальна трудова діяльність, робота за наймом тощо). Воно означає добросовісне виконання трудових обов'язків, постійну старанність у роботі, дотримання дисципліни, ощадливе ставлення до засобів праці, дотримання правил охорони праці, прагнення до підвищення кваліфікації та набуття нової спеціальності тощо.

З приводу зазначеного критерію виникає серйозне питання, адже особа може не працювати з об'єктивних, не залежних від неї причин (інвалідність, похилий вік тощо). Вважаю, що термін «бездоганна поведінка» цілком може охоплювати і сумлінне ставлення до праці, якщо в особі є всі можливості працювати, і вона не ухиляється від роботи². У випадку, коли засуджений з об'єктивних причин не має змоги працювати, ця обставина сама по собі не слугує спростуванням втрати суспільної небезпечності. Таку позицію поділяє і судова практика.

Зокрема, показовою є кримінальна справа з обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, розглянута Чемеровецьким районним судом Хмельницької області. Було встановлено, що підсудний характеризується позитивно, раніше не судимий, хворіє на гіпертонію. При цьому він не працює, оскільки

¹ Див.: Кримінальне право України: навч. посіб. / [С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.] ; за ред. О.М. Омельчука. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – С. 85.

² Див.: Письменський Є.О. Окремі проблеми диференціації кримінальної відповідальності та вдосконалення законодавства (на прикладі звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності та у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності) / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності: матеріали міжнародного симпозиуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 181.

знаходиться на пенсії за віком. Приймаючи рішення про звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України, суд зробив висновок про можливість такого звільнення, незважаючи, по суті, на відсутність даних, які мали б свідчити про сумнівне ставлення засудженого до праці¹.

З огляду на сказане, законодавцю доцільно було б відмовитися від такого критерію оцінки втрати суспільної небезпечності, як сумнівне ставлення до праці, обмежившись вказівкою на бездоганність поведінки. Раніше така пропозиція вже висловлювалося на сторінках юридичної літератури, є добре аргументованою та заслуговує на підтримку. Так, слушними є міркування П.Л. Фріса про те, що сумнівне ставлення до праці як характеристика втрати особою суспільної небезпечності не може бути визнана вдалою. По-перше, вона достатньою мірою охоплюється попередньою оцінкою особи. По-друге, вона є рудиментом епохи соціалізму, коли виробничій сфері діяльності особи надавалось зайве ідеологічне навантаження. У сучасних умовах, які характеризуються відмовою від ідеологічних стереотипів і великим безробіттям, надання цій характеристиці визначального значення є невиправданим². Виключити з ч. 4 ст. 74 КК вказівку на «сумнівне ставлення до праці» пропонує і А.І. Золотарьов з тих міркувань, що вона необґрунтовано перешкоджає застосуванню аналізованого виду звільнення до осіб, які навчаються, не працюють у зв'язку з досягненням пенсійного віку або втратою працездатності за хворобою, а також самозайнятих осіб, у т. ч. й приватних підприємців³.

¹ Архів Чемеровецького районного суду Хмельницької області. Справа № 1-11/07 за 2008 рік.

² Див.: Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – С. 396.

³ Див.: Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. – Х., 2007. – С. 9.

Ураховуючи оціночний характер критеріїв втрати особою суспільної небезпечності, є дуже важливим, щоб в мотивувальній частині вироку обов'язково наводились конкретні факти, які свідчать про бездоганність поведінки особи та її сумлінне ставлення до праці, а також обґрунтовувався висновок суду про те, що особу не можна вважати суспільно небезпечною. Саме рішення про звільнення від покарання має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку як окремий її елемент з обов'язковим посиланням на ч. 4 ст. 74 КК України.

Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності необхідно відрізняти від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України). Обидва види звільнення стосуються ситуацій, пов'язаних з втратою суспільної небезпечності. Однак якщо в першому випадку мова йде про особу, яка вчинила злочин, після чого внаслідок справної поведінки позбулася суспільної небезпечності, то в другому – про втрату суспільної небезпечності діянням або особою, котра його вчинила, через зміну обстановки.

При звільненні від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України, за загальним правилом, зміна обстановки значення не має, а вчинене діяння не втрачає характеру суспільно небезпечного. Особу на період судового провадження, не можна вважати суспільно небезпечною саме через те, що вона виправилась, довівши це бездоганною поведінкою і сумлінним ставленням до праці. На цьому наголошує І.Г. Івасюк, який розмірковує таким чином. Факт суттєвої зміни обставин життя особи, яка вчинила злочин, ще не означає втрату нею суспільної небезпечності, настільки ж зберігає свою справедливість і теза про те, що факт зникнення суспільно небезпечних рис (властивостей) особи після вчинення нею злочину не означає зміну обстановки. Якщо факт зміни обстановки як об'єктивних перетворень дійсності, що оточує особу, був відсутній, а суспільна небезпечність, як сукупність негативних особистісних рис, ставиться під сумнів у

зв'язку з наступною після вчинення злочину бездоганною поведінкою і сумлінним ставленням до праці, то в такому випадку виникає передбачена ч. 4 ст. 74 КК України підстава для звільнення особи від покарання. На відміну від ст. 48 КК України, яка передбачає випадки зміни обстановки, внаслідок яких діяння чи особа втрачають свою суспільну небезпечність, у ч. 4 ст. 74 КК України йдеться про зміни в особі самого правопорушника, зміни в його поведінці, ставленні до суспільно корисних видів діяльності, що виникли без істотних змін об'єктивного характеру в оточуючій цю особу обстановці¹.

У контексті сказаного слід звернути увагу на справу з обвинувачення особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України, у якій ухвалено рішення про звільнення винного від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК України. Суд, обґрунтовуючи свою думку, зокрема зазначив, що підсудний не може вважатись суспільно небезпечним на час розгляду справи, оскільки припинили існувати умови, які сприяли вчиненню ним протиправної дії, а саме припинився зв'язок його залежності від засновників ТОВ «Інсахарпром – К» і створеної ним наглядової ради, виконуючи вказівки, яких винний допустив неналежне виконання своїх службових обов'язків².

За встановлених обставин особа, яка вперше вчинила інкримінований їй злочин, на мою думку, мала б підлягати застосуванню іншого заходу кримінально-правового впливу – звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, адже відбулася локальна зміна обстановки скоєння злочину.

В іншому випадку суд, розмірковуючи з приводу можливості звільнення особи від покарання внаслідок втрати нею суспільної небезпечності, безпідставно зазначає, що втрата суспільної небезпечнос-

¹ Див.: Івасюк І.Г. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Івасюк Ігор Георгійович. – Львів, 2002. – С. 70 – 71.

² Архів Любашівського районного суду Одеської області. Справа № 1518/1000/2012 за 2012 рік.

ті з боку особи може пояснюватися суттєвою зміною обстановки в житті конкретної людини. Особа перестає бути суспільно небезпечною, якщо після вчинення злочину як за її волею, так і всупереч їй, вона потрапляє в інші об'єктивні умови життя або діяльності, що виключає її суспільну небезпечність, і ці зміни мають об'єктивний характер¹.

Однак такий підхід є прийнятним лише для обґрунтування звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 48 КК України. З тих же причин недоречним видається посилення на постанову Пленуму ВСУ від 23 грудня 2005 року № 12, як це зробив суд у наведеному вище прикладі.

У літературі висловлюють цікаву думку про необхідність скасування можливості звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності. Так, Ю.А. Пономаренко вважає, що положення ч. 4 ст. 74 КК України мають бути або реформовані в напрямі перетворення їх на умовну підставу звільнення від покарання зі встановленням іспитового строку, або трансформовані в інститут звільнення від кримінальної відповідальності, або ж взагалі виключені². М.І. Хавронюк, обґрунтовуючи доцільність прийняття рішення про відмову від досліджуваного різновиду звільнення від покарання, стверджує, що «в умовах тотальної корупції в Україні передбачені кримінальним законом засоби диференціації кримінальної відповідальності, які роблять можливою найширшу судову дискрецію, є додатковим і надзвичайно потужним корупційним ризиком»³. Міркування науковців створюють добре підґрунтя для розду-

¹ Архів Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області. Справа № 2310/609/2012 за 2012 рік.

² Див.: Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності / Ю.А. Пономаренко // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 144.

³ Див.: Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозіуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 248.

мів про доцільність подальшого існування в КК України аналізованого виду звільнення від покарання.

Вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн наводить на думку про певну «унікальність» звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності, принаймні якщо розглядати його в тому вигляді, у якому відповідна норма існує в Україні. Деякі з елементів розглянутого звільнення властиві іншим його видам, зокрема, умовному засудженню або засудженню без призначення покарання. Навіть кримінальні кодекси переважної більшості країн пострадянського простору не передбачають можливості звільнення особи від покарання на таких пільгових умовах і підставах, як це зроблено в ч. 4 ст. 74 КК України.

Наприклад, схожий вид звільнення від покарання встановлює ст. 79 КК РБ, згідно з якою, якщо в процесі судового розгляду кримінальної справи стосовно особи, котра вчинила *вперше злочин*, який не є тяжким або особливо тяжким, буде визнано, що внаслідок *тривалої* бездоганної поведінки після вчинення злочину ця особа довела своє прагнення до законослухняної поведінки та з *урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного* її подальше виправлення можливе без застосування покарання, але в умовах здійснення за ним *профілактичного спостереження*, суд може винести такій особі обвинувальний вирок без призначення покарання. Як бачимо, по-перше, білоруський законодавець посилив вимоги до умов і підстав такого звільнення, звузивши коло осіб, які можуть підлягати засудженню у цьому разі, а, по-друге, особа остаточно не випадає з поля зору держави після звільнення – за нею здійснюється профілактичний нагляд.

Звернення до КК України 1960 р. та інших законодавчих актів радянської доби¹ дає можливість з'ясувати, що розглядува-

¹ За даними фахівців, законодавче положення про звільнення особи від покарання через втрату суспільної небезпечності з'явилося в 1926 році (див.: Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В.О. Меркулова. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 144).

ний вид звільнення від покарання існував і до ухвалення в 2001 році чинного КК. Так, ч. 2 ст. 50 КК України 1960 р. дозволяла суду з винесенням вироку звільнити від покарання особу, яка вчинила злочин, коли буде визнано, що в силу наступної бездоганної поведінки і чесного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Тобто практично без істотних змін (виняток – можливість звільнення від покарання стала пов'язуватися з тяжкістю вчиненого злочину) цей текст відтворено у ч. 4 ст. 74 чинного КК України, навіть незважаючи на появу нових заходів кримінально-правового впливу, що мають пільговий характер.

У зв'язку з цим виникає питання, чи не створюється невинуватита конкуренція між нормою про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України) та нормою про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75 – 78 КК України). Переконаний у тому, що така конкуренція існує, але вона жодним чином не впливає на якість диференціації кримінальної відповідальності, навпаки, породжує плутанину та непорозуміння у правозастосуванні.

Розглянемо для прикладу підстави цих видів звільнення в порівнянні. Так, для звільнення від відбування покарання з випробуванням суду потрібно установити *можливість виправлення особи без відбування покарання* (враховуючи особу винного та тяжкість злочину), а для звільнення від покарання за ч. 4 ст. 74 КК України слід констатувати *втрату особою суспільної небезпечності* (за критеріями бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці, що є певною характеристикою особи винного). Видається, що мова фактично йде про одне і те саме з тією лише різницею, що звільнення з випробуванням через інші умови здійснення зазвичай можливе в більшому колі випадків.

Як приклад – *ситуація, відображена у вирокі Новосанжарського районного суду Полтавської області від 8 квітня 2009 року. Звільняючи засудженого за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 122*

КК України, від покарання внаслідок утрати особою суспільної небезпечності, суд мотивував своє рішення наявністю обставин, які пом'якшують покарання (щире каяття, позитивна характеристика, відшкодовані збитки), та відсутністю обставин, які обтяжують покарання¹.

За цих обставин жодних перешкод для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням немає. Більше того: напевно, саме таке звільнення було б доцільнішим, оскільки про сумнівне ставлення до праці (засуджена – пенсіонерка) та конкретні прояви бездоганності поведінки у вирокі суду не йдеться.

Підстава застосування звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності, як зауважувалося вище, сформульована розпливчато, неконкретно, що може призводити до певних зловживань у процесі правозастосування. Максимально можливе скорочення таких норм, на мою думку, повинне визначати тенденцію подальшого вдосконалення чинного кримінального законодавства. Як слушно констатується в літературі, кримінально-правові норми, якими серед іншого встановлено підстави звільнення від покарання та його відбування, сформульовано із розрахунку на дуже широку, а іноді просто безмежну судову дискрецію². Відповідно, відмова від надання надто широких дискреційних повноважень суб'єктам владних повноважень у сфері кримінального правозастосування має стати тенденцією подальшого розвитку кримінального права³.

¹ Архів Новосанжарського районного суду Полтавської області. Справа № 1-50/09 за 2009 рік.

² Див.: Азаров Д.С. Диференціація кримінальної відповідальності та судова дискреція: утопія і реальність / Д.С. Азаров // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 5.

³ Див.: Гуменюк Ю. Окремі проблеми судової дискреції (розсуду) при призначенні покарання / Юлія Гуменюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції 3 – 4 лютого 2011 року. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 291.

Отже, основним аргументом на користь виключення ч. 4 зі ст. 74 КК України є необхідність скорочення норм, які дозволяють невинувато широко тлумачити певне законодавче положення, та загалом звуження негативного суддівського розсуду (у значенні суддівського свавілля)¹ у механізмі реалізації кримінально-правових норм. Мають рацію А.А. Музика та О.П. Горох, котрі пишуть, що, хоч жодна норма права не здатна охопити всіх численних обставин, які мають визначати застосування кримінального закону, очевидним є те, що свобода суддівського розсуду, переступаючи певні межі, зумовлює небезпеку постановлення помилкових, а то і довільних рішень. А найбільш драматичним є те, що законодавчі негаразди стали підґрунтям неабиякого поширення корупції у судовій сфері. Сьогодні вітчизняне правосуддя «хворіє» на зловживання правом².

Гуманізація кримінально-правової політики держави не має відбуватися довільно, без урахування особливостей системи чинного законодавства. У цьому аспекті актуальними є слова В.К. Грищука, який зауважив, що жодні благородні, але невиважені односторонні наміри гуманізації кримінального зако-

¹ Фахівці слушно визначають суддівський розсуд у кримінальному праві як здійснюваний у процесуальній формі специфічний аспект правозастосовної діяльності, що полягає у використанні наданій судді кримінально-правовими нормами правомочності на вибір рішення в межах, установлених законом, відповідно до його правосвідомості та волі законодавця, виходячи з принципів права і конкретних обставин вчинення злочину. Поняття суддівського розсуду тісно пов'язано з поняттям суддівського свавілля, яке означає різновид правового свавілля та розуміється як вчинювана судом процесуальна дія, яка може як виходити за межі закону, так і формально міститися в їх межах, але, по суті, суперечити змісту закону (див.: Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – Режим доступа: <http://sartracc.ru/Disser/grachova.rar>).

² Див.: Музика А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / Анатолій Музика, Олексій Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 177.

нодавства, що не ґрунтуються на реальних економічних, політичних та соціальних передумовах, єдності соціального і морального прогресу суспільства, не можуть принести суспільству користі, бути стимулом його розвитку, забезпечити нормальне функціонування правоохоронної системи. При недодержанні цього принципу гуманізація кримінальної політики матиме чисто пропагандистський, суб'єктивний, шкідливий характер, що означатиме перехід на позиції волюнтаризму в кримінально-правовій політиці і породить нові соціальні диспропорції¹.

Таким чином, вважаю, що звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності як такий собі радянський анахронізм потребує скасування, а ч. 4 ст. 74, відповідно, – виключення з КК України. Таке рішення не лише не завадить реалізації ідеї законодавця про гуманізацію кримінальної відповідальності (оскільки залишаться інші, аналогічні підстави для звільнення від покарання), а і сприятиме скороченню негативного суддівського розсуду та загалом оптимізації привілейованих норм кримінального права України.

2.2. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності

Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності врегульовано ч. 5 ст. 74 КК України. Воно зумовлюється недоцільністю застосування до винного каральних заходів через значне зменшення су-

¹ Див.: Гришук В.К. Проблеми сучасної кримінальної політики України. В кн.: Вибрані наукові праці / В.К. Гришук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 318.

спільної небезпечності злочину за впливом тривалого строку з моменту його вчинення. Слушними є міркування О.О. Дудорова, який підкреслює, що з точки зору загальної і спеціальної превенції, а також виправлення правопорушника покарання може бути ефективним лише у випадку його застосування невдовзі після вчинення злочину. Покарання, призначене після того, як вплив тривалий строк, є актом, несумісним з принципом гуманізму, набуває рис необґрунтованої помсти з боку держави¹. Синтезуючу думку з цього приводу висловив М.М. Головачк, на переконання якого інститут давності в кримінальному праві виконує стабілізуючу, охоронну, дисциплінуючу та гуманістичну функції².

Розглядуване звільнення відбувається на підставах, передбачених ст. 49 КК України. Оскільки за технікою побудови і способом описання зазначена норма про звільнення від покарання є відсильною, її застосування можливе лише з обов'язковим зверненням до положень кримінального закону в частині регламентації звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

У вітчизняній літературі давність як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності досліджена досить змістовно. З останніх кримінально-правових публікацій найбільшою повнотою вирізняється характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінчен-

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 796.

² Див.: Головачк М.М. Функции института давности в уголовном праве Украины / М.М. Головачк // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост.: Л.В. Лобанова, Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 92 – 94.

ням строків давності в роботах Ю.В. Бауліна¹, О.О. Дудорова², О.Ф. Ковітіді³. Узагальнюючи позиції цих вчених, можна зауважити, що передбачене ст. 49 КК України звільнення від кримінальної відповідальності застосовується за наявності таких умов: 1) закінчення зазначених у законі строків; 2) невчинення протягом цих строків нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину; 3) неухилення особи від слідства або суду.

На погляд багатьох юристів, досліджуваний вид звільнення від покарання можливий у випадку, коли обвинувачений заперечує проти звільнення від відповідальності за строками давності (що є nereабілітуючою підставою) і вимагає закриття кримінального провадження, наприклад, за відсутністю в його діянні складу злочину або події злочину⁴. За цих обставин суд повинен продовжити провадження по справі у звичайному порядку, за наявних до того підстав засудивши особу за вчинений злочин з винесенням обвинувального вироку.

¹ Див.: Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

² Див.: Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 795 – 807; Дудоров О.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 64 – 78.

³ Див.: Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 2 (54). – С. 43 – 47.

⁴ Див., зокрема: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-те вид., переробл та доповн.] – К. : А.С.К., 2005. – С. 163; Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / [І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін.] – К. : КНТ, 2006. – С. 141; Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник / за заг ред. О.М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 290; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та доповн.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 195; Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 621.

З огляду на сказане та, враховуючи окремі положення ст. 49 КК України, стверджується, що процес звільнення в такому разі (якщо злочин не є особливо тяжким, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі), полягає в тому, що суд зобов'язаний: а) після визнання особи винуватою у вчиненні злочину призначити їй покарання за цей злочин; б) звільнити особу від призначеного покарання, виклавши окреме рішення про таке звільнення в резолютивній частині вироку з обов'язковим посиленням на ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК України. У тому випадку, якщо особа визнається винуватою у вчиненні особливо тяжкого злочину, за який може бути призначене покарання у виді довічного позбавлення волі і з моменту вчинення якого минули передбачені ст. 49 КК України строки, суд, призначивши за цей злочин покарання, може: або застосувати давність і звільнити особу від призначеного покарання, або не визнати за можливе застосувати давність і прийняти рішення про відбування особою призначеного покарання¹. Розглянемо в цьому контексті один із прикладів практики найвищої судової інстанції України.

Ленінський районний суд м. Луганська вироком від 17 червня 2008 року засудив П.О. за ч. 1 ст. 286 КК України на один рік обмеження волі без позбавлення права керувати транспортними засобами. Засуджений П.О., пославшись на односторонність і неповноту досудового та судового слідства, що призвели до незаконного, на його думку, рішення, просив у клопотанні постановлений щодо нього вирок скасувати, а справу направити на нове розслідування. Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені в клопотаннях, судді Судової палати у кримі-

¹ Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – [4-те вид., переробл та доповн.] / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – С. 163; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – С. 212.

нальних справах ВСУ вирішили, що висновки про доведеність винуватості засудженого у вчиненні інкримінованого йому злочину ґрунтуються на зібраних у справі і детально досліджених доказах. Однак відповідно до положень ст. 49 КК України судові рішення щодо П.О. підлягає зміні. За вчинений ним 6 березня 2005 року злочин, віднесений до категорії невеликої тяжкості, постановлено вирок 17 червня 2008 року, тобто більше ніж через три роки після дня скоєння злочину. Таким чином, як констатував ВСУ, у розглядуваній ним справі допущено неправильне застосування кримінального закону, яке істотно вплинуло на правильність судового рішення. Вирок Ленінського районного суду м. Луганська від 17 червня 2008 року підлягає зміні, а П.О. – звільненню від покарання на підставі ч. 5 ст. 74, п. 2 ч. 1 ст. 49 КК України у зв'язку із закінченням строків давності¹.

Пропоноване трактування змісту ч. 5 ст. 74 КК України варто визнати досить логічним, а отже, прийнятним через своєрідну додаткову умову звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності², яка була зафіксована в ч. 3 ст. 7¹ КПК України 1960 р.: направлення кримінальної справи до суду для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності не допускається, якщо обвинувачений, підсудний проти цього заперечує. Як слушно зауважував А.М. Ященко, ч. 3 ст. 7¹ КПК України істотно гарантує забезпечення прав і законних інтересів особи, яка вважає себе невинуватою, а ч. 5 ст. 74 КК України – забезпечує настання

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 2 лютого 2012 року // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 4. – С. 27 – 28.

² Зокрема, так вважає О.О. Дудоров, зазначаючи, що законодавче положення про відсутність відповідного заперечення з боку обвинуваченого (підсудного) – це фактично невідома кримінальному закону додаткова умова звільнення від кримінальної відповідальності (див.: Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – С. 734).

сприятливого правового наслідку для особи, яка, навпаки, визнана судом винуватою у вчиненні злочину¹.

Слід зауважити, що КПК України 2012 р. в цій частині залишився незмінним, адже згідно з ч. 7 ст. 284 зазначеного акта закриття кримінального провадження або ухвалення вироку у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує.

Щоправда, треба звернути увагу на такий нюанс. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання за ч. 5 ст. 74 КК України є правом, а не обов'язком суду. Тому не зовсім коректною видається згадана думка авторів коментарів КК України про обов'язковість звільнення від покарання після його призначення (як бачимо, вона знаходить своє відображення і в судовій практиці). Згідно із законодавчим приписом, зафіксованим у ч. 5 ст. 74 КК України, суду надається право не застосовувати таке звільнення, що, однак, є досить дивним з огляду на чинники давності в кримінальному праві².

Не заперечуючи проти наведеної вище позиції, Ю.А. Пономаренко пропонує ще один варіант, за якого суд може прийняти рішення про звільнення у зв'язку з закінченням строків давності від покарання, а не від відповідальності. На думку науковця, таке є можливим, якщо винесення вироку припадає на останні дні строку давності, коли для суду є очевидним, що

¹ Див.: Яценко А.М. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності / А.М. Яценко // Теорія та практика протидії злочинності: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції 15 квітня 2011 року. – Х., 2011. – С. 237 – 238.

² Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності: дискусійні аспекти / Є.О. Письменський // Протидія злочинності: теорія і практика: матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених, Київ – Луганськ, 21 жовтн. 2011 р. – Київ – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 26.

набуття вироком законної сили відбудеться уже після закінчення строку давності. У такому разі не існує ні матеріально-правових, ні процесуально-правових перешкод для постановлення судом обвинувального вироку. Однак з урахуванням того, що на момент набрання вироком законної сили неминуче сплинуть строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, суд постановляє його зі звільненням особи від призначення покарання¹.

У деяких науковців (зокрема у І.В. Красницького) залишаються питання щодо доцільності існування аналізованої підстави звільнення особи від покарання. Адже ч. 5 ст. 74 КК України, яка встановлює можливість звільнення від покарання на підставі ст. 49 КК України, суперечить змісту самої ст. 49 КК України. Особа вважається такою, до якої кримінальна відповідальність не може бути застосована, з моменту закінчення зазначених у цій статті строків. Відтак, щодо такої особи не може бути постановлено обвинувального вироку. Суд, розглядаючи справу, лише констатує факт, що такі строки справді минули². Отже, навіть у випадку, коли обвинувачений заперечує проти звільнення від відповідальності за строками давності, суд повинен розглянути справу по суті і закрити її, звільнивши особу від кримінальної відповідальності.

Висловлена позиція не бездоганна. Чи має право суд ігнорувати заперечення особи проти звільнення її від відповідальності за строками давності? Напевно, що ні. Сьогодні в суду немає іншого виходу, як ухвалення за таких обставин обвину-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 301.

² Див.: Красницький І.В. Про звільнення від покарання за чинним КК України та його відмежування від суміжних кримінально-правових інститутів / І.В. Красницький // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 201 – 202.

вального вироку. Зазначену проблему можна розв'язати, уточнивши редакцію ч. 5 ст. 74 КК України вказівкою в ній на те, що відповідне звільнення від покарання застосовується в разі, коли особа заперечує проти звільнення її від кримінальної відповідальності¹. Так само її здатне вирішити виключення з КК України ч. 5 ст. 74 (на чому вже наполягав як І.В. Красницький, так й інші фахівці²) або, що, на мою думку, є більш доречним, виключення такої підстави звільнення від кримінальної відповідальності, як спливи строків давності з залишенням її лише як підстави для звільнення від покарання.

Паралельне співіснування пов'язаного з давністю звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання видається, щонайменше, суперечливим і здатне лише заплутувати правозастосувача. У цій ситуації відмова саме від звільнення від кримінальної відповідальності є більш привабливим шляхом удосконалення законодавства, оскільки закінчення строку давності робить неефективним (зайвим, надмірним) застосування покарання (особа доводить це своєю правомірною поведінкою після вчинення злочину), а не відповідальності загалом. Перекоаний у тому, що звільнення від кримінальної відповідальності за умови скоєння нетяжкого злочину має залишитись виключно інструментом заохочення позитивної посткримінальної поведінки, безпосередньо пов'язаної зі вчиненням злочином (ст. ст. 45 – 47 КК України), або бути реакцією на втрату суспільної небезпечності (ст. 48 КК України)³.

¹ Див.: Андреев А.В. Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування / А.В. Андреев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 164.

² Див., наприклад: Осадчий В.І. Звільнення від покарання та його відбування: проблемні питання / В.І. Осадчий, Г.В. Подзігун // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 2. – С. 5.

³ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності: проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування / Є.О. Письменський // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2 (3). – С. 137 – 138.

Таким чином, *de lege ferenda* якщо суд визнає особу винуватою у вчиненні злочину, строк давності за який сплив, він повинен постановити обвинувальний вирок, засудивши за це обвинуваченого. При цьому відбувається паралельне звільнення від призначеного покарання. Якщо ж тривалий проміжок часу з моменту вчинення злочину унеможливило засудження особи внаслідок негативного впливу на докази, суд має прийняти рішення про виправдання обвинуваченого через недоведеність його участі у вчиненні злочину. За таких обставин, на мою думку, втримуватиметься баланс між необхідністю реалізації кримінальної відповідальності щодо кожного, хто вчинив злочин, не продемонструвавши позитивної посткримінальної поведінки тощо, і доцільністю уникнення необґрунтованої помсти з боку держави.

2.3. Звільнення від покарання з випробуванням

Кримінально-правова політика на сучасному етапі розвитку нашої держави характеризується тенденцією до звуження сфери застосування найбільш репресивних заходів кримінально-правового впливу, реального втілення важливих принципів кримінального права – справедливості та гуманізму. Адже, як резонно зауважується в літературі, «людство перепробувало всі можливі види кримінальної репресії стосовно злочинців, і усвідомлення неефективності традиційних засобів контролю над злочинністю (позбавлення волі) веде до пошуку альтернативних рішень як стратегічного, так і тактичного характеру»¹. Одним із варіантів такого рішення є передбачена чинним КК

¹ Див.: Алексеев А. На шляху до нової практики кримінальних покарань / Андрій Алексеев // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 10. 162

України можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням, тобто незастосування до засудженого призначеного покарання на певний строк, за підсумками успішного закінчення якого воно не відбуватиметься зовсім.

Навіть короткочасне позбавлення волі щодо окремих категорій осіб, тих, яким властивий невисокий ступінь суспільної небезпечності (невипадково розглядуваний захід кримінально-правового впливу адресований у першу чергу особам, котрі вчинили нетяжкі злочини), здатне в майбутньому завдати суспільству більшої шкоди, ніж дати очікуваний соціальний ефект. Для фактичного (справжнього, реального) виправлення таких осіб достатньо буває лише засудження обвинувальним вироком суду з призначенням конкретної міри покарання та без її реального виконання, що і відбувається при звільненні від покарання з випробуванням. Найскладніше завдання – правильно визначити осіб, гідних цього кримінально-правового привілею, не помилитися у визначенні наявності або відсутності підстав для звільнення з випробуванням. Помилкове застосування такого звільнення здатне призвести до істотних негативних наслідків, у т. ч. вчинення звільненими нових злочинів.

Одним із суттєвих факторів, що зумовлюють існування у вітчизняному кримінальному законодавстві розглядуваного виду звільнення від відбування покарання, вважається зниження витрат держави на утримання за її рахунок осіб у виправних установах, що є дуже важливим з огляду на перманентні кризові явища в українській економіці¹. Цей же чинник превалює й у зарубіжній практиці. Так, за інформацією польського вченого С. Хипса, важливим аргументом на користь

¹ Окрім прямих видатків на утримання одного ув'язненого, потрібно врахувати те, що в комерційному праві називають упущеною вигодою, в нашому випадку – це упущена вигода або певні втрати суспільства, які ніколи не прийнято рахувати, але які, тим не менш, реально існують. Більш докладне про це: Беца О. Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства / Олександр Беца // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 17.

використання умовного покарання за кримінальним законодавством Республіки Польща є економічні причини, оскільки такі заходи дозволяють досягти цілей покарання за більш «низькою ціною», заощаджуючи час і витрати на судові провадження або на перебування злочинця у виправному закладі¹.

Науковці вказують і на інші фактори, що роблять доцільним застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Серед іншого йдеться про зменшення кількості осіб, які засуджені до позбавлення волі, що, своєю чергою, полегшує криміногенну обстановку в країні, а також про повне врахування та дотримання принципу адекватності та економії кримінально-правової репресії². Цю думку поділяють і окремі практики, відзначаючи, що винесення вироків у справах про вчинення невеликої та середньої тяжкості злочинів, що передбачають ув'язнення людини, є економічно, аксіологічно та соціально необґрунтованим. З огляду на сказане, робиться висновок, що виховання в суспільстві адекватного праворозуміння і чітке застосування норм чинного законодавства – це першооснова якісних змін, а орієнтація судової системи на розширення судової практики застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, за невеликої та середньої тяжкості злочини – об'єктивна необхідність та соціальне замовлення держави в складний період виходу зі світової економічної кризи та реформування нашої держави. Тому призначення у вирок покарання, альтернативного позбавленню волі, має стати не приємним виключенням з правил, а свідомим спрямуванням в діяльності суддів, які повинні не лише покарати того,

¹ Див.: Хипс С. Система покарань за кримінальним правом Республіки Польща / Славомир Хипс // Право України. – 2011. – № 9. – С. 189 – 190.

² Див.: Назимко Є.С. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням: реформування з урахуванням зарубіжного досвіду / Є.С. Назимко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4 – 5. – С. 220.

хто вчинив злочин, але і подбати про його подальшу соціальну долю, зберегти людину для родини та країни¹.

Наважусь припустити, що бажана автором вищенаведених слів тенденція вже склалася в Україні та спостерігається далеко не перший рік. Адже на сьогодні звільнення від відбування покарання з випробуванням (як альтернатива реальному відбуванню покарання) активно застосовується в судовій практиці України, перетворившись на найбільш затребуваний захід кримінально-правового впливу.

Так, у 2009 р. 72,2 тис. осіб були звільнені від покарання при їх засудженні (49,3 % від загальної кількості засуджених); із них 70,5 тис. осіб – з випробуванням, або 48,2 %²; у 2010 р. 80767 осіб були звільнені від покарання при їх засудженні (47,8 % від загальної кількості засуджених); із них 79955 осіб – з випробуванням, або 47,4 %.; у 2011 р. 65642 особи були звільнені від покарання при їх засудженні (42,5 % від загальної кількості засуджених); із них 64584 особи – з випробуванням, або 41,8 %.; у 2012 р. 69058 осіб були звільнені від покарання при їх засудженні (42,3 % від загальної кількості засуджених); із них 67912 осіб – з випробуванням, або 41,7 % (див. таблицю А)³. Як бачимо, наведені показники є загалом стабільно високими. Можна додати, що, починаючи з 2002 р. – часу, так би мовити, повноцінної дії КК 2001 р., вони суттєво не змінюються. Щоправда, в

¹ Див.: Титаренко О.М. Щодо перспективи розширення судової практики застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, як передумова реформування судової системи в Україні / О.М. Титаренко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 198 – 199, 201.

² Див.: Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/09F805995C5F5CA6C2257752002A196D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=09F805995C5F5CA6C2257752002A196D&Count=500&>.

³ Див.: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : лист № 511 – 981/0/4-13 від 27 червня 2013 р.

останні роки намітилась тенденція до зниження рівня застосування звільнення від покарання з випробуванням.

Разом з тим така статистика дає підстави констатувати істотну гуманізацію кримінально-правової практики та одночасно замислитися над низкою закономірних питань. Наскільки виправданим з точки зору ефективної реалізації кримінально-правової політики є масштабне перетворення покарання в умовно застосовуване? Яка ж форма реалізації кримінальної відповідальності є найбільш поширеною та типовою? Чи не втратило покарання загальнопревентивного значення¹?

Відповіді на ці питання для багатьох юристів очевидні, а спроби кваліфіковано висвітлити їх вже робилися на сторінках фахової літератури. Зокрема, оперуючи даними за 2008 р. (які суттєво не відрізняються від наведених вище), М.І. Хавронюк зазначає: судова статистика демонструє, що закріплена в КК України надзвичайно широка диференціація кримінальної відповідальності на практиці також застосовується в широких масштабах, а деякі з положень кримінального закону, які мали б розглядатися як винятки, перетворюються в правило. Ця ситуація призводить до забуття принципу невідворотності кримінальної відповідальності і принципу рівності громадян перед законом, поступово стирає межу між принципом справедливості (адекватності) та принципом гуманізму (милосердя) і зводить в абсолюти принцип індивідуалізації покарання². Ана-

¹ Див.: Письменский Е.А. Место освобождения от наказания и его отбывания в системе мер уголовно-правового воздействия (на примере законодательства Украины) / Е.А. Письменский // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост.: Л.В. Лобанова, Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 282.

² Див.: Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозиуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 245, 247.

логічну думку висловлює О.П. Горох, який, спираючись на статистичні дані за 2010 р., резюмує, що законодавець має забезпечити зменшення кількості звільнених від відбування покарання з випробуванням і, як наслідок, дотримання принципу невідворотності відповідальності за вчинений злочин¹.

Сказане потребує певного уточнення щодо порушення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Навряд чи формально можна говорити про таке порушення, адже навіть при наймасовішому застосуванні звільнення від покарання (зокрема з випробуванням) реалізація кримінальної відповідальності відбувається, хоча і робиться це у ліберальній формі, що, як не дивно, ототожнюється з уникненням відповідальності загалом. Свідченням цього є почуття безкарності за скоєне, що все більше вкорінюється в масовій свідомості. Так, за даними спеціального дослідження встановлено, що у свідомості майже у 80 % засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини домінуючим психологічним чинником було почуття страху перед майбутнім покаранням. Незважаючи на це, у підсумку в їх злочинній мотивації «перемогла» упевненість у безкарності². А згідно з аналітичною довідкою, підготовленою за результатами соціологічного дослідження «Міліція у дзеркалі громадської думки» (м. Луганськ, 22 – 28 квітня 2013 року), пріоритетним мотивом для звернення громадян до правоохоронних органів є

¹ Див.: Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 265 – 266.

² Див.: Голіна В.В. Проблеми кримінально-правової правосвідомості в Україні / В.В. Голіна // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 59.

покарання злочинця. Як припускають організатори дослідження, такий результат втілює незадоволення населення недостатньою реалізацією принципу невідворотності покарання в кримінальному правосудді¹.

Висновки, подібні до зроблених, формулюють фахівці з сусідньої Росії, у якій практика застосування аналогічного заходу кримінально-правового впливу характеризується тими самими тенденціями, що і в Україні. Так, за даними офіційної статистики, суди РФ застосовують умовне засудження до близько 70 % осіб, зокрема і тих, які скоїли тяжкі та особливо тяжкі злочини. На таке поширене застосування судами умовного порядку відбування покарання, на переконання Т.Ф. Мінязевої, вплинули як спрямованість кримінальної політики держави, так і неспроможність діючих виправних установ Росії². Оцінюючи практику використання умовного засудження, О.І. Коробєєв зазначає, що вона не тільки виявила його уразливі місця, а і призвела деяких учених до висновку про небездоганність самого рішення оперувати ним як домінуючим та майже універсальним засобом у системі заходів боротьби зі злочинністю. Застосування умовного засудження одержало настільки масштабне поширення, що з винятку, яким воно повинне бути за своєю юридичною природою, умовне засудження перетворилося практично в правило. У підсумку традиційний зв'язок між злочином і покаранням починає поступово втрачатися, а замість типових кримінально-правових за-

¹ Див.: Милиция в зеркале общественного мнения: опрос населения города Луганска 22 – 28 апреля 2013 года // Архив Научно-исследовательской лаборатории уголовно-правовых и криминологического-социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко. – Луганск, 2013.

² Див.: Миняева Т.Ф. Эффективность условного осуждения сегодня в современной России / Т.Ф. Миняева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 213.

ходів впливу в усе більших масштабах застосовуються їх сурогати¹. Правозастосовна ситуація в Росії, яка склалася на тлі захоплення ідеєю умовності покарання, врешті-решт здатна спричинити дестабілізацію всієї системи кримінальної юстиції, різке зниження ефективності її функціонування. Тимчасові матеріальні вигоди від масового застосування випробування не повинні заспокоювати. Вони не йдуть у жодне порівняння з тією втратою, що може бути заподіяна авторитету державної влади, якщо населення перестане сприймати її як справедливую захисницю від злочинних посягань².

Дещо по-іншому пояснює наведені вище статистичні дані Є.С. Назимко, зауважуючи, що така ситуація, з одного боку, може бути зумовлена гуманістичним спрямуванням практики призначення покарання українськими судами, з іншого – може свідчити про кризу побудови санкцій, про їх явну невідповідність ступеню та характеру суспільної небезпечності злочинів чи взагалі про їх неісність³. Інтегруючою є думка О.П. Гороха, котрий широке застосування норм про звільнення від покарання загалом і з випробуванням зокрема пояснює як занадто суворими санкціями окремих статей Особливої частини КК України, так і незапровадженням у санкціях за відповідні злочини видів покарань, альтернативних позбавленню волі, переповненням установ виконання покарання, а також надмірною ліберальною су-

¹ Див.: Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика современной России: проблемы пенализации и депенализации / А.И. Коробеев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 37.

² Див.: Нечепуренко А.А. Статистический подход к оптимизации практики условного осуждения / А.А. Нечепуренко // Российская юстиция. – 2008. – № 11. – С. 27.

³ Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 37.

довою практикою, яка може вказувати на корумпованість суддів¹.

Так, навесні 2012 р. у ЗМІ набув широкого розголосу як несправедливий та заангажований вирок, постановлений 21 березня 2012 року Довгинцівським районним судом м. Кривого Рогу, з обвинувачення депутата Софіївської райради, який у червні 2010 р. з хуліганських мотивів, на очах дитини та родичів потерпілого убив останнього. За даними прокуратури Дніпропетровської області, державний обвинувач наполягав на кваліфікації дій обвинуваченого за п. 7 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 296, ч. 1 ст. 263 КК України та просив суд призначити покарання у виді 14 років позбавлення волі. Проте суд, змінивши кваліфікацію дій підсудного (ст. 118, ч. 2 ст. 296 і ч. 1 ст. 263 КК України), призначив йому покарання у виді 3 років позбавлення волі та звільнив від відбування цього покарання з випробуванням².

Для мене беззаперечним є той факт, що застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням має

¹ Див.: Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: деякі проблеми теорії і практики / О.П. Горох // Теорія та практика протидії злочинності: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції 15 квітня 2011 року. – Х., 2011. – С. 33.

² Див.: Прокуратура оскаржує вирок суду, яким депутату райради дали три роки умовно за вбивство людини [Електронний ресурс] / Офіційний інтернет-сайт Прокуратури Дніпропетровської області. – Режим доступу: <http://dnipr.gp.gov.ua>

Як відомо, народний депутат України Дмитро Шпенів ініціював звільнення суддів, які ухвалили зазначене рішення. Він звернувся до Вищої ради юстиції з вимогою звільнити суддів за порушення присяги, а також пообіцяв домогтися справедливого вироку для засудженого та притягнення до кримінальної відповідальності суддів за незаконне рішення. Вища рада юстиції позитивно відреагувала на це звернення, і 23 травня 2013 року ВРУ звільнила суддів Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області за порушення присяги. Крім того, рішення Довгинцівського суду було оскаржене до Апеляційного суду Дніпропетровської області, який засудив винного до 14 років позбавлення волі. Цей вирок залишив у силі Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (див.: Рада звільнила суддів, які дали умовний термін убивці [Електронний ресурс] / Інтернет-портал Міжнародного фонду «Центр суддівських студій». – Режим доступу: <http://http://judges.org.ua/dig4566.htm>).

здійснюватись більш помірковано та виважено. Потрібно відходити від розуміння його як універсального заходу кримінально-правового впливу. З цього приводу слушно розмірковує І.Я. Козаченко, вказуючи, що інститут звільнення від покарання дозволяє впливати на осіб, засуджених за скоєні ними злочини, менш інтенсивними і суворими заходами, ніж покарання, що, своєю чергою, створює додатковий кримінально-правовий і соціально-моральний стимул для реалізації принципу розумної економії кримінальної репресії. Разом з тим, застосовуючи зазначений інститут кримінального права в умовах бурхливого зростання організованої, професійної та насильницької злочинності, судові органи до звільнення від покарання повинні ставитися з особливою обережністю, уважністю та фаховою принциповістю, щоб не викликати справедливого гніву законотворчих громадян. На тлі зростання агресивної злочинності звільнення від покарання повинно мати в першу чергу законний і, крім того, винятковий характер. Це положення стосується і законодавця, який надає правозастосувачу можливість користуватися зазначеним інститутом¹. Повністю поділяючи логіку міркувань І.Я. Козаченка, зауважу, що аномально високі показники в застосуванні звільнення з випробуванням створюють додаткові підстави для його глибокого теоретичного осмислення.

Проблематика звільнення від відбування покарання з випробуванням належить до числа помірно досліджуваних в Україні і всебічно розроблених за її межами. Українські вчені за минуле десятиріччя присвятили певним аспектам аналізованого виду звільнення від покарання чотири кандидатські дисертації. Йдеться про базові роботи, підготовлені О.О. Кни-

¹ Див.: Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 996 – 997.

женко¹ та А.О. Клевцовим²; щоправда, остання стосується спеціальної норми щодо неповнолітніх (ст. 104 КК України). Ще в двох дослідженнях розглядаються кримінально-виконавчі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням³ та особливості такого звільнення за злочини у сфері господарської діяльності⁴. Натомість у Росії за той же час захищено понад п'ятнадцять кандидатських і докторських дисертацій, присвячених дослідженню різних кримінально-правових проблем російського аналогу звільнення від відбування покарання з випробуванням – умовного засудження (І.М. Алексєєв, І.А. Бурлакова, М.Г. Гусєйнов, С.В. Дьяконова, Д.Т. Зайцева, Г.Л. Земляний, Т.І. Ерхітуєва, М.В. Ольховик, О.Л. Островський, В.В. Пронніков, Д.О. Рябко, С.Ю. Скобелін, Р.В. Смаєва, О.М. Шатанкова, Л.В. Яковлєва та інші).

Незважаючи на теоретичну й практичну значущість праць названих та інших авторів, багато кримінально-правових аспектів звільнення від відбування покарання з випробуванням

¹ Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.О. Книженко. – Х., 2003. – 20 с.

² Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

³ Див.: Звенигородський О.М. Контроль та нагляд кримінально-виконавчої інспекції за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.М. Звенигородський. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

⁴ Див.: Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.І. Золотарьов. – К., 2008. – 20 с.

за КК України 2001 р. залишаються гостро дискусійними. Наприклад, мова йде про: розуміння підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням; перспективи запровадження пробації; необхідність розширення або звуження переліку покарань, призначення яких дозволяє звільнити особу від покарання з випробуванням; доцільність застосування додаткових покарань; обмеження в застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо окремих категорій осіб; ефективність іспитового строку; характер і види обов'язків (заходів безпеки), що покладаються на засудженого; правові наслідки звільнення з випробуванням.

Починаючи з другої половини ХІХ століття, звільнення від відбування покарання з випробуванням (відоме під назвами пробація, умовне засудження, відстрочка покарання, відстрочка виконання вироку, умовне незастосування покарання тощо) отримало своє визнання та істотне поширення в багатьох країнах світу. Відповідні правові норми виникли під впливом необхідності в заміні і скороченні застосування короткострокового позбавлення волі більш дієвими засобами у Франції в 1884 р., а вперше таке звільнення було законодавчо визнане в Бельгії в 1888 р.¹ Однією з основних цілей його впровадження

¹ Див.: Пионтковский А.А. Об условном осуждении или системе испытания / А.А. Пионтковский. – Одеса : Типо-Литограф. Штаба Одес. воен. округа, 1894. – С. 33.

Слід зауважити, що стосовно моменту виникнення досліджуваного виду звільнення від покарання висловлено декілька протилежних точок зору. Так, за свідченням сучасних юристів, вперше умовне засудження було застосоване в 40-х роках ХІХ століття одним із англійських суддів у Бірмінгемі. Потім цей інститут був закріплений в Англії Законом 1887 р. «Про випробування вперше засуджених» і остаточно оформлений Законом 1907 р. «Про випробування злочинців» (див.: Ткачевский Ю.М. Понятие условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 484; Годилю Н.Н. Теоретические проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Годилю Николай Николаевич. – Пятигорск, 2004. – С. 164).

стало бажання ізолювати особу, яка вчинила злочин, від осіб хибної моральності, уберегти від шкідливого впливу в'язниці випадкових злочинців. На початку ХХ століття умовне засудження набуло значного поширення і до 1914 р. застосовувалося в 110 державах і автономних територіях¹.

На сьогодні можливість звільнення від покарання з випробуванням передбачає законодавство багатьох держав, щоправда, цей захід кримінально-правового впливу в різних країнах називається по-різному (зазвичай пробацією або умовним засудженням) та характеризується певними особливостями щодо умов і порядку застосування. Як з'ясувала О.М. Шатанкова, в одних державах законодавець визначає його як покарання (наприклад, Швеція, Фінляндія, Латвія), в інших – відносить до інших заходів кримінально-правового характеру (наприклад, Англія, Данія), у третіх – пов'язує застосування цього заходу зі звільненням від покарання (наприклад, Естонія), а в деяких країнах взагалі не визначає природу цього інституту (наприклад, США). Незважаючи на розходження в поглядах і особливостях законодавчого оформлення, у кожній окремій державі суть умовного засудження скрізь однакова – відкласти виконання покарання за вчинений злочин під певною умовою, якщо є підстава вважати, що мета покарання може досягатися без його реального відбування². Наявність у зарубіжному кримінальному законодавстві заходів, аналогічних звільненню від відбування покарання з випробуванням, фахівці пов'язують із стимулюванням процесу виправлення злочинця та цілями індивідуалізації й диференціації кримінальної відповідальності. Ці заходи покликані впливати на особу, яка

¹ Див.: Филимонов О.В. Посткриминальный контроль: теоретические основы правового регулирования / О.В. Филимонов. – Томск : изд-во Томск. ун-та, 1991. – С. 69.

² Див.: Шатанкова Е.Н. Условное осуждение и probation за рубежом: сравнительно-правовой анализ : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Е.Н. Шатанкова. – М., 2008. – С. 15.

вчинила злочин, таким чином, щоб не зобов'язувати, а спонукати її до соціальної переорієнтації з протиправного способу життя на законослухняний¹.

Принагідно зауважу, що окремим українським юристам настільки сподобалась пробація як закордонний аналог звільнення від покарання з випробуванням, що вони пропонують запровадити її у вітчизняне кримінальне законодавство. Наскільки неоднозначним є прояв пробації в зарубіжних країнах, настільки суперечливими виглядають й українські варіанти пробації. Науковці розглядають пробацію як самостійний інститут Загальної частини кримінального права², вид виправних заходів кримінально-правового характеру³, захід виховного характеру в системі заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних із позбавленням волі⁴, спеціальний режим відбування покарання⁵, систему заходів із ресоціалізації зло-

¹ Див.: Рябко Д.А. Уголовно-правовая характеристика условного осуждения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.А. Рябко. – СПб., 2007. – С. 13.

² Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 175; Карпушева И.Ю. Необходимость введения в законодательство Украины института probation / И.Ю. Карпушева, С.О. Новиков, Т.Ш. Алиев // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. – Т. 1 – Одеса, 2010. – С. 120 – 123.

³ Див.: Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / Т.А. Денисова. – Запоріжжя, 2011. – С. 25 – 26.

⁴ Див.: Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Северин Оксана Олександрівна. – Х., 2009. – С. 6.

⁵ Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 344.

чинців¹ тощо. Про доцільність запровадження інституту пробації у вітчизняне кримінальне законодавство пише О.І. Шапоренко, яка, між тим, не оговорює ні його місця в системі кримінального права, ні підстав його застосування².

Не відстають від науковців суб'єкти законодавчої ініціативи, висувуючи власні пропозиції з вдосконалення кримінального законодавства. Зокрема, деякі з них пропонували вважати пробацію додатковим видом звільнення від покарання (як умовне непризначення покарання з поміщенням засудженого на певний термін під індивідуальний нагляд спеціальної посадової особи, яка здійснює контроль за поведінкою засудженого, та виконанням ним певних обов'язків і умов пробації)³ або додатковим видом звільнення від кримінальної відповідальності (із застосуванням заходів пробації)⁴. Дотепер ВРУ ці законопроекти перетворити на закони не вдалося. Напевно, для цього були причини, адже з приводу запропонованих новацій фахівці висловлювали не завжди схвальні думки.

Так, щодо обох законопроектів Головне науково-експертне управління Апарату ВРУ констатувало необхідність їх доопрацювання, зокрема через те, що запропоновані нові статті КК України дублюють існуючі норми, що передбачають звіль-

¹ Див.: Швец В. Как восстановить баланс между правами лиц, совершивших преступление, и интересами потерпевших? / Виктор Швец, Валерия Гусева // Голос Украины. – 16 ноября 2010 г. – № 215 (4965). – С. 4.

² Див.: Шапоренко О.И. Институт пробації как альтернатива лишению свободы / О.И. Шапоренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 113 – 114.

³ Див.: Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства шляхом впровадження пробації)», поданий народним депутатом України О. Фельдманом, реєстр. № 3413-1 від 28.11.2008 р.

⁴ Див.: Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)», поданий народним депутатом України В. Швецем, реєстр. № 3413 від 26.11.2008 р.

нення від покарання з випробуванням з одночасним покладанням на особу певних обов'язків (ст.ст. 75 – 78)¹. Такої ж думки дотримується ВСУ, вважаючи, що прийняття запропонованих змін призведе до існування подвійної пробації, погіршення становища осіб, які вчинили злочини, та загалом до плутанини в правозастосуванні².

Проаналізувавши зазначені вище та інші, викладені в літературі, думки з приводу українського варіанту пробації, А.В. Андрєєв слушно підкреслює, що банальне перейменування звільнення від покарання з випробуванням, або створення додаткового аналогу цього виду звільнення під назвою «пробація» не є ефективним і не сприятиме підвищенню якості кримінального закону. Разом з тим ідея про пробацію як своєрідний режим нагляду для всіх осіб, які звільняються від покарання, та перебувають під контролем держави, є слушною та гідною підтримки³.

На моє переконання, чинне кримінальне законодавство України насправді вже передбачає пробацію (хоч вона і має іншу назву – звільнення від відбування покарання з випробуванням), а тому створювати щось аналогічне недоцільно. Розвиток законодавства в цьому напрямі має відбуватися шляхом

¹ Див.: Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства шляхом впровадження пробації)» (реєстр. № 3413-1 від 28.11.2008 р.): лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України № 16/3-599/3413-1 від 30 липня 2009 р.; Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» (реєстр. № 3413 від 26.11.2008 р.): лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України № 16/3-897/3413 від 29 липня 2009 р.

² Див.: Верховний Суд України : лист № 20 – 352/0/8-09 від 29 січня 2009 р.; Верховний Суд України : лист № 20 – 355/0/8-09 від 29 січня 2009 р.

³ Див.: Андрєєв А.В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А.В. Андрєєв // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 239.

удосконалення вже існуючих норм¹. Зокрема багатоаспектну діяльність служби пробачії (що пропонується створити) може виконувати кримінально-виконавча інспекція, напярми роботи якої з особами, котрі вчинили злочини, поза всяким сумнівом, варто розширювати².

Вважаю, що пробачію не слід розглядати як суто кримінально-правове поняття, передусім воно має знаходити свій

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від відбування покарання чи пробачія? / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Донецьк, 25 лютого 2011 року : матеріали у 2 ч. – Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2011. – Ч. II. – С. 9.

² За результатами дисертаційного дослідження О.М. Звенигородського, деякі заходи впливу на засуджених є неефективними, що потребує розширення повноважень кримінально-виконавчих інспекцій (див.: Звенигородський О.М. Контроль та нагляд кримінально-виконавчої інспекції за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.М. Звенигородський. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 10). Є доцільним замислитися над питанням залучення громадських волонтерів, складання соціальної доповіді (див.: Денисова Т.А. Пробачія як форма контролю суспільства за виконанням покарань / Т.А. Денисова, В.М. Пальченкова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса : Фенікс 2012. – С. 73), створення системи обліку повторних злочинів (див.: Богатирьова О.І. Впровадження елементів пробачії – крок до зниження рівня злочинності в Україні / О.І. Богатирьова // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 184) тощо. При цьому обов'язково потрібно брати до уваги, що процес реформування кримінально-виконавчих органів обов'язково має враховувати наявне фінансування й кадрове забезпечення. Не варто покладати на службу пробачії того, що вона не буде здатна «перетравити» через очевидні та об'єктивні соціально-економічні реалії (див.: Ягунов Д.В. Якою має бути служба пробачії в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробачії / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 64 / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін., відп. за вип. В.М. Дрємін. – Одеса : Юридична література, 2012. – С. 687).

розвиток у кримінально-виконавчій площині, дозволяючи вдосконалити кримінально-виконавчий вплив. Відрадно, що остання відповідна законодавча ініціатива¹, незважаючи на певну недосконалість, переважно в такому аспекті розкриває зміст пробації (як системи наглядових та соціально-виховних заходів) та не передбачає утворення нових кримінально-правових норм.

Ретроспективний аналіз звільнення від покарання з випробуванням дає підстави для висновку про те, що на теренах нашої країни цей вид звільнення від покарання в дореволюційний період не був законодавчо закріплений, однак ідея про умовне засудження дуже жваво обговорювалася серед провідних учених-криміналістів того часу. Так, М.С. Таганцев уважав за доцільне запровадження умовного засудження в кримінальне законодавство з його застосуванням лише у виключних випадках; О.О. Жижиленко висловлювався за застосування відстрочки виконання покарання до певної категорії засуджених; А.А. Піонтковський пропонував авторський проект закону про умовне засудження. Вперше ж питання про умовне засудження на офіційному рівні обговорювалося в пенітенціарній комісії Санкт-Петербурзької юридичної громадськості під час підготовки до IV Міжнародного тюремного конгресу в Санкт-Петербурзі (1890 р.). У доповіді професора В.К. Случевського про умовне засудження було вказано на корисність і практичну значущість запровадження в обвинувальні вироки елементів умовності².

¹ Див.: Проект Закону України «Про пробацію», поданий Кабінетом Міністрів України, реєстр. № 1197-1 від 18.01.2013 р.

² Див.: Доклад Случевского В.К. IV Международному пенитенциарному конгрессу в Санкт-Петербурге по вопросу о приостановлении исполнения наказания // Сборник исследований и статей по вопросу об условном осуждении. – СПб., 1898. – С. 309 – 318 (виклад. за: Тарасов А.Н. Условное осуждение по законодательству России: вопросы теории и практики / А.Н. Тарасов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 21).

У радянському кримінальному праві умовне засудження вперше отримало визнання в законодавстві саме Української Республіки. Перший Радянський уряд в Україні 4 січня 1918 р. прийняв постанову «Про запровадження народного суду», яка поширювала на територію України основні положення Декрету про суд № 1, затвердженого 22 листопада 1917 р. РНК РРФСР, а також внесла в цей правовий документ низку важливих змін і доповнень. Зокрема, враховуючи, що умовне засудження фактично застосовувалося багатьма судами, Народний Секретаріат УСРР узаконив його, вказавши в ст. 20 постанови на право судів застосовувати умовне засудження. У подальшому таке право було надано і революційним трибуналам України, про що спеціально зазначалося в ст. 9 Положення про революційні трибунали від 23 січня 1918 р.¹

У наступні роки радянське законодавство в частині регламентації умовного засудження розвивалося поступово, неодноразово змінювалася його юридична природа, правові норми насичувались додатковою конкретикою. Так, за КК УСРР 1922 р. умовне засудження фактично ототожнювали з особливим різновидом покарання, а після прийняття в 1924 р. Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік воно виключалося з переліку покарань. КК УСРР 1927 р. вже розглядав умовне засудження як особливий порядок виконання вироку. Ухваливши КК УРСР 1960 р., законодавець передбачив, що якщо при призначенні покарання у виді позбавлення волі чи виправних робіт суд, ураховуючи обставини справи та особу винного, дійде висновку про недоцільність відбування винним призначеного покарання, він може ухвалити рішення про умовне незастосування покарання. Схожий підхід до фор-

¹ Див.: Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Том первый. 1917 – 1925 гг. / П.П. Михайленко. – К., 1966. – С. 12; Тарасов А.Н. Условное осуждение по законодательству России: вопросы теории и практики / А.Н. Тарасов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 36.

мулювання підстав та умов застосування досліджуваного заходу кримінально-правового впливу залишився донині, що, очевидно, дозволяє деяким юристам навіть з позиції чинного законодавства писати про умовне засудження особи¹.

КК України (ст.ст. 75 – 79) вимагає від суду вирішувати питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням лише після обов'язкового з'ясування наявності в діянні особи складу злочину та її засудження до певних видів покарання. Так, згідно з ч. 1 ст. 75 КК України, якщо при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, ураховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, суд зробить висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Після ухвалення КПК України 2012 р. ст. 75 КК України зазнала певних змін, будучи доповненою положенням (ч. 2) такого змісту: «Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням».

Така новела викликає низку проблемних питань. Йдеться фактично про виникнення альтернативної можливості звільнення від покарання з випробуванням щодо передбаченої в ч. 1 ст. 75 КК України. Треба так розуміти, що на сьогодні закон регулює два, умовно кажучи, різновиди звільнення від по-

¹ Див.: Юрченко Л.В. Притягнення до кримінальної відповідальності – як стадія кримінального провадження / Л.В. Юрченко, А.Г. Забатуріна // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25 (64), № 2. – С. 240.

карання з випробуванням: 1) загальний – коли вимагається встановлення можливості виправлення засудженого без відбування покарання; 2) спеціальний – у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, для укладення якої з'ясування питань, визначених у ч. 1 ст. 75 КК України, не є обов'язковим¹. Спеціальний різновид звільнення від покарання з випробуванням порівняно із загальним може здійснюватись на кардинально інших умовах, за яких достатньо лише досягнення домовленості з потерпілим або прокурором. Він має здебільшого процесуально-правову природу, оскільки підстави, умови та порядок укладення відповідних угод визначає кримінальне процесуальне законодавство, а ч. 2 ст. 75 КК України певною мірою носить відсильний характер.

В.М. Куц та А.М. Ященко називають підставою застосування цього (спеціального) виду звільнення угоду про примирення або угоду про визнання вини. Умовами, згідно з ч. 3 ст. 469 КПК України 2012 р., є 1) вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості; 2) узгодження сторонами покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 3) узгодження власне звільнення від відбування покарання з випробуванням. Оскільки угода про примирення укладається при вчиненні злочинів невеликої та середньої тяжкості (що дослідники оцінюють критично і пропонують дозволити примирення у разі вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості), суд за наявних до того підстав (висновку про

¹ Г.А. Далматова пише про дві підстави для звільнення від відбування покарання з випробуванням: перша, коли суд урахувуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання; друга, коли суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини (див.: Далматова Г.А. Історико-правовий аналіз звільнення від відбування покарання з випробуванням / Г.А. Далматова // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3 (11). – С. 131).

можливість виправлення засудженого без відбування покарання) може застосувати до винного ч. 1 ст. 75 КК України¹.

Передбачена КПК України 2012 р. можливість узгоджувати звільнення від покарання з випробуванням видається вельми неоднозначним рішенням законодавця (до речі, не зрозуміло, чому йдеться саме про цей різновид звільнення? Чому не можна домовитись про застосування інших?). Перекоаний у тому, що питання про застосування кримінально-правового заохочення узгодженню підлягати не можуть. Визначення підстави застосування будь-якого звільнення від покарання знаходиться виключно у площині судового розсуду, а не розсуду інших учасників кримінального процесу. Саме суд як компетентний арбітр, ухвалюючи рішення про звільнення, може та повинен оцінити можливість досягнення мети покарання без його фактичного застосування. Складно уявити, як обвинувачений буде робити те саме².

Як слушно розмірковує В.М. Бурдін, існування відповідних процесуальних положень дає підстави стверджувати, що вирішення питання про звільнення від покарання з випробуванням може відбуватися без урахування вимог матеріального кримінального законодавства. Адже в іншому випадку втрачається значення самої угоди – просто не було би про що домовлятися. Проте такі угоди фактично нівелюють значення мате-

¹ Див.: Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. – Х.: Юрайт, 2013. – С. 212, 218.

² Відверто кумедною виглядає ситуація, коли обвинувачений і потерпілий домовляються щодо покарання у виді одного року обмеження волі та звільнення від нього на підставі ст. 75 КК України. При цьому суд, затверджуючи відповідну угоду, лише слідує попередній домовленості. Залишається не дослідженою належна матеріально-правова складова звільнення від покарання з випробуванням, не визначається можливість виправлення особи без відбування покарання (див.: Архів Ковпаківського районного суду м. Сум. Справа № 592/3342/13-к за 2013 рік). Справді, навіщо це робити, якщо сторони вже дійшли «компетентного» висновку про її наявність, а закон не заперечує проти такого рішення.

ріальних підстав застосування відповідних кримінально-правових інститутів. Більше того: можна однозначно стверджувати, що інтереси винного завжди будуть перебувати в перманентному конфлікті з відповідними положеннями матеріального кримінального законодавства, і з його боку угода про примирення завжди буде вимагати порушення відповідних положень КК України¹.

Г.А. Карелова небезпідставно зауважує, що відповідно до статті 471 КПК України, у якій регламентується зміст угоди про примирення, винний з потерпілим можуть домовитися про вид та розмір покарання, а також про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Але згідно зі статтями 65, 75, 79 КК України питання призначення покарання та звільнення від відбування покарання з випробуванням належать до інститутів матеріального кримінального права, а отже, і підстави їх застосування повинні регламентуватися нормами КК України².

Завершуючи роздуми з цього приводу, зазначу, що можливість застосування звільнення від покарання з випробуванням через передбачений КПК України 2012 р. механізм укладення угод навряд чи є доречна. Адже за такої ситуації, поперше, невиправдано розширюються можливості для застосування відповідного звільнення, які і так на сьогодні чималі. По-

¹ Див.: Бурдін В.М. Вплив нового Кримінального процесуального кодексу України на інститути матеріального кримінального права / В.М. Бурдін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. – 2012. – № 4. – С. 262; Бурдін В.М. Деформація новим КПК України окремих положень КК України / В.М. Бурдін // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 37 – 38.

² Див.: Карелова Г.А. Окремі питання взаємодії положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України / Г.А. Карелова // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 62.

друге, встановлюючи в законі той або інший вид звільнення від покарання, як вже зазначалося вище, законодавець прагнув досягнути певної мети. За наявності аналізованих нововведень досягнення мети звільнення від покарання з випробуванням стає безглуздом. Воно перетворюється в безцільний бонус до консенсусу, досягнутого між сторонами кримінально-правового конфлікту. У зв'язку зі сказаним є необхідним дозволити суду застосовувати звільнення від покарання з випробуванням на підставі, визначеній у ч. 1 ст. 75 КК України, у випадках затвердження угоди, де сторони узгодили види та розміри покарань, які передбачені в ч. 1 ст. 75 КК України¹.

У випадку реалізації висловленої думки для визначення матеріально-правової можливості застосування звільнення від покарання з випробуванням не матиме жодного значення, яким шляхом до визначення конкретного виду та розміру покарання дійшов суд; або через механізм угод з винним, або на загальних підставах. При цьому суд в обох випадках буде зобов'язаний для ухвалення рішення оцінювати тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи.

При звільненні від покарання з випробуванням суд обов'язково постановляє обвинувальний вирок, установлюючи в ньому вид і розмір покарання, що належало б відбутися засудженому, якби до нього не застосовувалося звільнення. Застосування норм про звільнення від покарання з випробуванням є можливим лише при засудженні особи до таких покарань: 1) виправних робіт; 2) службових обмежень для військовослужбовців; 3) обмеження волі; 4) позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Роль призначеного покарання при звіль-

¹ Див.: Дудоров О.О. Проблеми звільнення від покарання та його відбування в контексті нового КПК України / Дудоров О.О., Є.О. Письменський // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьВДУВС, 2013. – С. 56.

ненні від відбування покарання з випробуванням зводиться винятково до погрози його реального виконання, яка повинна змушувати особу переосмислити свою поведінку, замислитися про її моральну складову, докласти певних зусиль для недопущення вчинення нових злочинів.

Засуджений звільняється від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки (ч. 3 ст. 75 КК України). Фактично суд ухвалює щодо винного два взаємопов'язані кримінально-правові рішення: засуджує, призначаючи покарання, та одночасно звільняє від цього покарання, покладаючи на особу замість нього передбачені законом обов'язки.

Ступінь тяжкості вчинених злочинів згідно з їх класифікацією за ст. 12 КК України прямо не впливає на можливість звільнення від відбування покарання. Так, визначення максимального п'ятирічного строку позбавлення волі навіть за умови призначення особі покарання за сукупністю злочинів (кожен з яких може бути тяжким) не впливатиме на вирішення питання по суті, оскільки остаточне покарання не має перебільшувати п'яти років. Виключність переліку зазначених покарань означає, що при призначенні особі будь-яких інших основних видів покарань, у т. ч. більш м'яких, застосування ст. 75 КК України унеможливорюється. Хоча правозастосовна практика знає і такі випадки.

Наприклад, вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 18 липня 2008 року К. засуджено за ч. 2 ст. 384 і ч. 1 ст. 396 КК України до покарання у виді арешту на загальний строк 1 місяць 10 днів. Відповідно до ст. 75 КК України суд звільняє засудженого від відбування призначеного покарання з іспитовим строком на 1 рік. Вирішивши, що місцевий суд неправильно застосував кримінальний закон, прокурор Волинської області звернувся до ВСУ з відповідним касаційним поданням. Як результат, вирок суду першої інстанції скасовано через те, що суд, призначивши К. покарання у

виді арешту, звільнив засудженого від його відбування з випробуванням, не з'ясувавши, що це звільнення може бути застосоване лише до покарань, чітко визначених у ст. 75 КК України¹.

Якщо суд зробить висновок про необхідність застосування ст. 75 КК України щодо особи, яка вчинила два або більше злочинів, за умови призначення видів покарання, перерахованих вище, то це рішення приймається не стосовно кожного злочину, а при остаточному призначенні покарання за сукупністю злочинів. У такому разі рішення про звільнення від відбування покарання можливе тільки після визначення на підставі ч. 1 ст. 70 КК України остаточного покарання, виходячи з його виду й розміру.

Наприклад, Золотоніський міськрайонний суд Черкаської області вироком від 2 листопада 2009 року за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 150-1 і ч. 2 ст. 304 КК України, засудив К. до п'яти років позбавлення волі. При цьому за перший із злочинів призначено покарання три роки позбавлення волі, а за другий – п'ять років. На підставі ст. 70 КК України п'ять років позбавлення воля як більш суворе покарання поглинуло три роки. Остаточне покарання дозволило звільнити винного від покарання згідно зі ст. 75 КК України².

Істотне значення також має дотримання вимог ст. 71 КК України щодо призначення покарання за сукупністю вироків, порушення яких може призвести до незаконного звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Так, вироком Ленінського районного суду м. Севастополя від 26 січня 2012 року Т.В. засуджено за ч. 2 ст. 309 КК України до покарання у виді позбавлення волі на строк 2 роки 6 місяців. На підставі ст. 75 КК України засуджений був звільнений від відбування покарання з випробуванням. Як убачається з матеріалів справи, Т.В.

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 14 квітня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 370 – 371.

² Архів Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області. Справа № 1-147/09 за 2009 рік.

на момент вчинення нового злочину та засудження за його вчинення ще не виконав покарання у виді штрафу, призначеного за попереднім вироком. У такому випадку на підставі ч. 1 ст. 71 КК України покарання у виді штрафу мало б бути приєднано до позбавлення волі, чого суд не зробив. Те, що суд не призначив засудженому покарання за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК України, потягло за собою порушення вимог ч. 1 ст. 75 КК України, оскільки штраф не входить до тих видів покарань, до яких може бути застосоване звільнення від відбування покарання з випробуванням¹.

У юридичній літературі жваво обговорюють питання про доцільність звільнення з випробуванням від таких покарань, як виправні роботи та службові обмеження для військовослужбовців². Вважається, що реальне виконання покарань, про які йдеться, здатне більшою мірою сприяти досягненню мети покарання, ніж умовне. Погоджуючись з цією точкою зору, підтримую думку І.М. Алексєєва, який стверджує, що зазначені покарання не є настільки суворими, щоб погроза їх реального виконання змогла б забезпечити виправлення засудженого³. Правий В.В. Сверчков, зазначаючи, що виправні роботи умов-

¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 лютого 2013 року // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 2 (11). – С. 98 – 100.

² Так, на переконання деяких авторів, задля обмеження можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 75 КК України, виключивши застосування такого звільнення у випадку призначення особі виправних робіт (див.: Волинець Р.А. Кримінальна відповідальність за порушення бюджетного законодавства України (ст. 210 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Р.А. Волинець. – К., 2011. – С. 11). Як пояснюють російські юристи, природа і суть виправних робіт навряд чи здатні бути стримуючим фактором при умовному засудженні. Такі покарання доцільно було б виконувати реально (див.: Грачева Ю.В. Источники судейского усмотрения в институтах освобождения от уголовной ответственности и от наказания: монография / отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Чучаев. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 109).

³ Див.: Алексєєв І.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексєєв. – Ростов н/Д.: Феликс, 2007. – С. 88.

но більшою мірою перетворюються у фарс. На погляд правника, імовірно законодавець виходив з того, що немає альтернативи в багатьох санкціях, а виправні роботи досить поширені в них. Однак умовне засудження треба розглядати як альтернативу реальному позбавленню волі. Тим більше, що воно так історично і з'явилося. На 7-му Конгресі з кримінального права в Мілані 1985 року вирішили, що треба частіше використовувати заходи впливу, не пов'язані з позбавленням волі: умовне засудження та відстрочку відбування покарання¹.

У своїй попередній монографії я писав, що для звільнення з випробуванням цілком достатньо двох найбільш суворих покарань (обмеження волі та позбавлення волі), додавши до них третє покарання (схоже за характером карального впливу з попередніми), що застосовується до військовослужбовців, – утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. З урахуванням цього робився висновок про неприйнятність пропозиції деяких вітчизняних дослідників про розширення переліку покарань, призначення яких дозволяє застосувати звільнення з випробуванням, за рахунок штрафу² або штрафу та арешту³. Адже основна роль призначеного пока-

¹ Див.: Отчет по проекту «Условное осуждение как мера альтернативного уголовному наказанию воздействия на преступность: понятие, социальная и правовая обусловленность, проблемы социальной легитимизации и повышения качественной эффективности» (2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sartraccc.ru/print.php?print_file=Explore/calenditog2013.htm

² Див.: Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.А. Бурлакова. – М., 2003. – С. 14; Назимко Є.С. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням: реформування з урахуванням зарубіжного досвіду / Є.С. Назимко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4 – 5. – С. 221.

³ Див.: Ткачевский Ю.М. Применение условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской ; вступительные статьи В.С. Комисарова, Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 506.

рання полягає в погрозі його реального виконання. Покарання має змушувати особу замислитися про скоєне, застерігає від негативних наслідків порушення умов випробування. У випадку зі штрафом як номінально найменш суворим видом покарання це є неможливим¹. Щодо арешту, то за специфічним характером карального впливу це покарання відрізняється від інших аналогічних по суті покарань, а отже, воно теж не повинне застосовуватися при звільненні від покарання з випробуванням.

Разом з тим зміни до КК України, що відбулися з ухваленням 15 листопада 2011 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» дозволяють переглянути раніше висловлену позицію. Як слушно підкреслює Ю.А. Пономаренко, попри задекларовану в назві зазначеного Закону гуманізацію відповідальності реальний стан речей свідчить про те, що в окремих випадках становище осіб, які вчиняють злочини, цим законом було погіршено. Зокрема, хоча місце штрафу в системі покарань і лишилося незмінним, його співвідношення з іншими елементами цієї системи переглянуті в бік посилення суворості штрафу². Метаморфози, які відбулись зі штрафом після ухвалення закону щодо гуманізації відповідальності у сфері господарської діяльності, змістовно аналізує С.Д. Шапченко, указуючи на низку інших негативних аспектів³.

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія : передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 100.

² Див.: Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю.А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю.В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – С. 5, 74.

³ Див.: Шапченко С.Д. Закон щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: деякі кримінально-правові аспекти / С.Д. Шапченко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012 – С. 372 – 375.

Справді, після реформування зазначеного виду покарання штраф *de facto* вже не може вважатись найм'якшим видом покарання, передбачаючи застосування до засуджених грошові стягнення у великих розмірах, які відповідно до ступеня тяжкості скоєного є еквівалентними позбавленню волі. За таких обставин штраф слушно визнається одним із найсуворіших видів покарань (незважаючи на його незмінне місце в «драбині» покарань), звільнення від виконання якого законом суттєво обмежені. Більше того: за наявності в санкції штрафу як основного безальтернативного виду покарання можливості суду в індивідуалізації кримінальної відповідальності взагалі мінімальні. Особливо це стосується тяжких і особливо тяжких злочинів, у випадку вчинення яких існує єдина можливість заохотити винного у вигляді ст. 69 КК України. Перекоаний у тому, що проблеми штрафу як найбільш суперечливого наразі покарання мають бути вирішені шляхом внесення системних законодавчих коректив. Однак за ситуації, яка склалася (чи принципового небажання законодавця виправляти зроблені помилки), доцільно дозволити звільняти від виконання штрафу (як основного виду покарання) з випробуванням. При цьому потрібно враховувати істинну суворість цього виду покарання, звільняючи від покарання з випробуванням лише в разі призначення «великого» штрафу – штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, який використовується для диференціації правових наслідків несплати штрафу в ст. 53 КК України та покладений в основу розмежування злочинів невеликої тяжкості та всіх інших категорій.

Звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, установлення іспитового строку і наступне остаточне звільнення від відбування покарання стосується лише основного покарання і не поширюється на додаткові. Так, відповідно до ст. 77 КК України в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може призначити засудженому

будь-яке із передбачених ст. 52 КК України покарань, що застосовуються як додаткові¹. Наприклад, за порушення правил безпеки дорожнього руху, що заподіяло потерпілому тяжке тілесне ушкодження, винний засуджується до двох років позбавлення волі з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк три роки. У цій ситуації суд може звільнити від відбування основного покарання з випробуванням, а що стосується додаткового покарання, то воно повинне виконуватися реально, і засуджений позбавляється протягом установленого судом строку права керувати транспортними засобами. На жаль, суди не завжди вчиняють саме таким чином. Розглянемо приклад із практики.

Вироком Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 19 лютого 2008 року Б. визнаний винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, і йому призначено покарання – 5 років позбавлення волі з позбавленням права керування транспортними засобами строком на 2 роки. На підставі ст. 75 КК України Б. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на 3 роки. Як відзначив ВСУ, розглядаючи касаційне подання прокурора, при звільненні Б. від відбування призначе-

¹ Погоджуюсь з думкою О.О. Книженко, яка стверджує, що зміст ст. 77 КК України є некоректним, оскільки йдеться про можливість призначення додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням, хоча вони вже є призначеними, і суд аналізує можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням лише після того, як призначить винному покарання згідно з санкцією норми статті Особливої частини КК (див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 141).

Правильніше було б зафіксувати в ст. 77 (або навіть окремій частині ст. 75) КК України, що звільнення від відбування покарання з випробуванням не виключає застосування до засудженого додаткових покарань, крім конфіскації майна. Про інші шляхи розв'язання проблеми, пов'язаної із ст. 77 КК України, йдеться в роботі: Шиян Д.С. Застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при звільненні засудженого від покарання та його відбування / Д.С. Шиян // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 272 – 273.

ного йому покарання з випробуванням місцевий суд всупереч вимогам кримінального закону звільнив засудженого від відбування і основного покарання у виді позбавлення волі, і додаткового у виді позбавлення права керування транспортними засобами. За таких обставин вирок щодо Б. був скасований¹.

Призначення засудженому додаткових покарань у випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням здійснюється на підставах і в порядку, безпосередньо визначених у кримінальному законі для зазначених видів покарання, і лише за умови дотримання всіх положень як Загальної, так і Особливої частини КК України.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 53 КК України штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Окремі фахівці цілком слушно зауважують, що ст. 77 не може розглядатись як самостійна правова підстава для призначення штрафу як додаткового покарання². Таку ж позицію займав і Пленум ВСУ, вказавши в постанові від 24 жовтня 2003 р № 7. «Про практику призначення судами кримінального покарання», що при звільненні з випробуванням від відбування основного покарання суд відповідно до ст. 77 КК України може призначити додаткове покарання у виді штрафу, однак за умови, що він передбачений санкцією закону, за яким засуджується особа.

На жаль, судовій практиці відомі ситуації, коли суди, звільняючи від покарання з випробуванням, призначали штраф як додаткове покарання, незважаючи на те, що він не перед-

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 378 – 380.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 199.

бачений санкцією статті, за якої засуджено особу. Розглянемо такий приклад.

Великоолександрівський районний суд Херсонської області засудив К. за ч. 3 ст. 185 КК України до 3 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК України його було звільнено від відбування покарання з випробуванням із іспитовим строком два роки. Відповідно до ст. 77 КК України засудженому призначено додаткове покарання у виді штрафу в розмірі 510 грн. Колегія суддів Судової палати в кримінальних справах ВСУ задовольнила внесені прокурором касаційне подання щодо неправомірності застосування штрафу, зазначивши, що, оскільки ч. 3 ст. 185 КК передбачає покарання лише у виді позбавлення волі, додаткове покарання (штраф) суд призначив неправильно. Посилання на ст. 77 КК є безпідставним. Хоча вона передбачає можливість призначення додаткового покарання – штрафу, проте це допустимо тільки за умови, що покарання передбачено санкцією тієї статті, за якою особа засуджується. Враховуючи наведене, ВСУ змінив вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області, виключивши з вироку вказівку на додаткове покарання у виді штрафу¹.

Щодо такого додаткового покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, то згідно з ч. 2 ст. 55 КК України воно може бути призначене й у випадках, коли не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

При призначенні цього покарання як додаткового до інших основних покарань його строк обчислюється з моменту набрання законної сили вироком. Як слушно зазначає

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2003 року // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 11.

Д.С. Шиян, це є принциповим питанням, оскільки при звільненні від відбування покарання з випробуванням іспитовий строк установлює суд тривалістю від одного до трьох років. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю також може бути призначене судом винному як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. Отже, у випадку застосування зазначеного виду покарання при звільненні від відбування покарання з випробуванням протягом іспитового строку щодо засудженого може виконуватися додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Із цього зокрема випливає, що ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є підставою для засудження його за цей злочин і призначення покарання за сукупністю вироків¹.

Позбавленню військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу присвячена ст. 54 КК України. Особливістю цього виду покарання є те, що воно не передбачене жодною санкцією статей Особливої частини КК України. Його може бути призначено на розсуд суду лише на підставі ст. 54 КК України, тобто за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину стосовно осіб, які мають відповідні звання, ранги, чини та класи.

Викликає подив пропозиція (а особливо її аргументація), висловлена О.П. Рябчинською, про виключення можливості призначення покарання у виді позбавлення спеціального, військового звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу відповідно до ст. 77 КК України². На думку авторки, «суд при

¹ Див.: Шиян Д.С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шиян Денис Сергійович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 185.

² Див.: Рябчинська О.П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2013. – С. 30 – 31.

призначенні цього покарання має керуватись ст. 54 КК України, яка чітко визначає, що цей вид покарання може бути призначений тільки за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Натомість ст. 75 КК допускає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Відповідні види покарань передбачені за вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості, тоді як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може призначатись тільки до осіб, засуджених за тяжкий чи особливо тяжкий злочин»¹.

Складно коментувати таку позицію, адже виходить, що О.П. Рябчинська заперечує можливість звільнення від покарання з випробуванням осіб, які вчинили тяжкі злочини, на хибність чого вже зверталась увага як у цій роботі, так і в попередніх моїх працях².

Згідно зі ст. 77 КК України в разі звільнення особи від відбування покарання з випробуванням конфіскація майна як додаткове покарання призначена бути не може. Утім судовій практиці відомі і такі випадки.

Вироком Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 23 грудня 2008 року Г. засуджено за ч. 2 ст. 307 КК України до позбавлення волі на строк 5 років з конфіскацією всього майна, що є його власністю, та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування цього покарання з випробуванням. Розглядаючи касаційне подання прокурора про скасування постановленого вироку, ВСУ зробив висновок, що місцевий суд додаткове покарання у виді конфіска-

¹ Див.: Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – С. 315 – 316.

² Див.: Письменський Є. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: окремі аспекти законодавчого регулювання та практики застосування / Є. Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2 (170). – С. 114.

ції майна призначив незаконно, оскільки згідно з положеннями, передбаченими ст. 77 КК України, таке покарання в разі застосування ст. 75 КК України призначено бути не може¹.

Деякі науковці ставлять під сумнів можливість призначення додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням. Так, В.П. Філонов і Є.С. Назимко зазначають: «...незрозуміло, на яких підставах закон дозволяє в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовувати додаткові покарання, крім конфіскації майна (ст. 77 КК України). Згідно з ч. 4 ст. 52 КК України додаткове покарання може бути приєднане лише до основного. Але основного (одного з тих, що визначені в ст. 75 КК України) немає, оскільки суд уже звільнив особу від нього»².

Не можу погодитись з таким твердженням, адже при звільненні від відбування покарання з випробуванням основне покарання призначається (воно є), однак тимчасово або взагалі не виконується.

Варто звернути увагу на те, що в науковій літературі порушене питання вже давно та активно обговорюється. Пропозиція про відмову від застосування додаткових покарань озвучувалася раніше іншими юристами (В.К. Дуюнов, Г.Л. Земляний, Г.А. Кригер, М.Ф. Саввін, В.В. Скибицький та інші). Зокрема А.О. Клевцов стверджує, що при застосуванні додаткового виду покарання виникає ситуація, за якої особа звільняється від відбування основного покарання з одночасним застосуванням до неї додаткового покарання, тобто держава, проявляючи довіру до особи, звільняє її від відбування покарання,

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 29 вересня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 376 – 378.

² Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України / Володимир Філонов, Єгор Назимко // Право України. – 2010. – № 3. – С. 186.

а, з іншого боку, виявляє сумніви щодо виправлення цієї особи, призначаючи їй додаткове покарання¹. Як додає П.В. Коробов, додаткове покарання, на відміну від основного покарання, не є самостійним. Воно може призначатися лише в поєднанні з основним покаранням і повинне слідувати його долі. Якщо основне покарання не застосовується, відповідно, не повинне застосовуватися і додаткове покарання².

Досить категорично висловлюється Н.В. Марченко, яка вважає, що застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням є очевидним спотворенням значення, суті та змісту такого звільнення. Вона пропонує замість додаткових покарань застосовувати до звільненого заходи безпеки на кшталт позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю³. У зв'язку з цим постає скоріш за все риторичне питання: а що зміниться по суті?

Надмірний гуманізм у кримінальній політиці (відмова *de lege ferenda* від застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням є його яскравим проявом) небезпечний своїми негативними дисфункціональними наслідками. Досліджуваний вид звільнення позбавляє засудженого суттєвого репресивного впливу у формі незастосування основного покарання, проте, не може бути безмежним виявом довіри до засудженого. Суд, хоч і звільняє за-

¹ Див.: Клевцов А.О. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / А.О. Клевцов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 173.

² Див.: Коробов П.В. Некоторые вопросы применения условного осуждения / П.В. Коробов // Противодействие современной преступности: оценка эффективности уголовной политики и качества уголовного закона : сборник научных трудов / под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции : Сателлит, 2010. – С. 260.

³ Див.: Марченко Н.В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марченко Нінель Валеріївна. – Запоріжжя, 2009. – С. 46, 90.

судженого від покарання, тим не менш, виходить з презумпції наявності суспільної небезпечності особи винного (назвемо це умовним виправленням), інакше цю особу слід було б звільняти безумовно. При цьому призначення додаткових покарань має зумовлюватися фактичними обставинами справи та застосовуватися на розсуд суду у виключних випадках, коли такі заходи здатні ефективно доповнити виправний вплив, що здійснюється в умовах режиму випробування, та іншим чином сприяти досягненню мети покарання (передусім спеціальної превенції). Правий Т.Ш. Шарипов, який вважає, що ставлення законодавця до можливості застосування додаткових покарань покликане сприяти та фактично сприяє підвищенню ефективності й авторитету умовного незастосування покарання за сучасних умов. Зокрема, таке додаткове покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, – зазначає дослідник, – не лише не суперечить суті умовного незастосування покарання, а і відповідає його внутрішньому смислу, може посилювати виховне значення іспитового строку щодо окремої категорії засуджених, сприяючи їх найшвидшому виправленню¹.

Поділяють такий підхід інші вітчизняні та зарубіжні дослідники. Наприклад, І.А. Бурлакова зазначає, що поєднання умовного засудження з іншими додатковими покараннями підвищує його ефективність. Тому розв'язання питання про застосування додаткових покарань при умовному засудженні вимагає диференційованого підходу до визначення покарання особам, котрі вчинили менш небезпечні злочини з використанням своєї професії або службового становища². На думку

¹ Див.: Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики : монография / Т.Ш. Шарипов. – М. : Проспект, 2008. – С. 69, 74.

² Див.: Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.А. Бурлакова. – М., 2003. – С. 14.

О.І. Чучаєва та Г.П. Фірсової, застосування додаткових покарань при умовному засудженні забезпечує диференційований підхід до визначення змісту цього заходу впливу, що відповідає кримінально-правовому принципу справедливості¹. Схожі міркування ще в радянський період висловлював В.А. Ломако², за наших часів – В.О. Попрас³.

Науковці юридичну природу звільнення від відбування покарання з випробуванням у минулі роки і дотепер розуміють по-різному⁴. Сьогодні, оцінюючи правову природу зазначеного кримінально-правового заходу впливу, цілком можливо в загальній формі охарактеризувати його як різновид звільнення особи від покарання, що одночасно виступає однією з найбільш поширених складових ліберальної форми реалізації кримінальної відповідальності. Акцентуючи увагу на безпосередньому зв'язку звільнення від відбування покарання з випробуванням з реалізацією кримінальної відповідальності, А.Б. Виноградов називає цей вид звільнення від покарання заходом кримінальної відповідальності, що полягає в особливому порядку її реалізації шляхом призначення основного покарання, яке умовно не відбувається, і здійсненні кримінально-правового впливу з метою виправлення засудженого за умов контролю за його поведінкою впродовж іспитового строку⁵. Утім будь-яку форму реалізації кримінальної відповідаль-

¹ Див.: Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монография. / А.И. Чучаев, А.П. Фирсова. – М. : Проспект, 2010. – С. 47.

² Див.: Ломако В.А. Применение условного осуждения / В.А. Ломако. – Харьков : Вища школа, 1976. – С. 60 – 61.

³ Див.: Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Попрас Віктор Олексійович. – Х., 2007. – С. 170.

⁴ Див. докладніше: Кондалов А.Н. Условное осуждение и механизмы его обеспечения / А.Н. Кондалов // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 102 – 103.

⁵ Див.: Виноградов А.Б. Місце звільнення від відбування покарання з випробуванням в системі заходів кримінальної відповідальності / А.Б. Виноградов // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Том 19 (58), № 3. – С. 74.

ності, не пов'язану з відбуванням призначеного судом покарання, можна розглядати як особливий порядок її реалізації.

Визначаючи правову природу звільнення від відбування покарання з випробуванням, частково можна погодитися з думкою О.О. Книженко про те, що цей вид звільнення є самостійним інститутом кримінального права в системі норм про кримінальну відповідальність, який надає засудженому можливість відвернути відбування призначених за вироком суду виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років¹. Запропонований підхід до розуміння суті досліджуваного виду звільнення від відбування покарання загалом відповідає положенням чинного кримінального закону, але видається недостатньо змістовним, дещо однобічним. До того ж вкрай сумнівним видається віднесення звільнення від покарання з випробуванням до інститутів кримінального права.

З іншої причини слід визнати неприйнятним визначення, сформульоване І.Г. Богатирьовим, котрий пише: «Звільнення від відбування покарання з випробуванням – це самостійний інститут кримінальної відповідальності, який застосовується судом від імені держави і надає засудженому право відбувати покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на певний строк, але не більше п'яти років в умовах, не пов'язаних із позбавленням волі»².

По-перше, не зрозуміло, що науковець розуміє під інститутом кримінальної відповідальності. По-друге, вважаю,

¹ Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 59.

² Богатирьов І.Г. Місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України / І.Г. Богатирьов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 158.

що ключовою характеристикою звільнення від відбування покарання за ст. 75 КК України слід визнавати наявність в особи не «права відбувати покарання ... в умовах, не пов'язаних з позбавленням волі», а законної можливості уникнути реального покарання, залишаючись у специфічному режимі випробування. Такий режим своїми обмеженнями певною мірою нагадує покарання, становлячи собою його своєрідний соціально-правовий еквівалент¹. Однак каральний характер режиму випробування настільки незначний, що навряд чи є смисл ототожнювати звільнення від покарання з випробуванням та покаранням. М.І. Хавронюк правильно зазначає, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є певним проміжним кримінально-правовим заходом між покаранням та звільненням від покарання². У розвиток сказаного наведу цікаву думку російських науковців, котрі називають досліджуваний різновид звільнення від покарання комплексним видом впливу, що поєднує в собі систему заходів кримінально-правового характеру, у якому «паралельно» та «послідовно» поєднані заходи покарання, заохочення, безпеки та поновлення³.

¹ Т.Ф. Миняева резонно визначає такі властивості покарання, які є характерними як для звільнення від відбування покарання з випробуванням за КК України, так і для умовного засудження за КК Російської Федерації: об'єктивно негативна реакція держави на порушення встановленої нею заборони; негативна оцінка факту злочину та особи, яка його вчинила; невідворотність відповідальності та обмеження винного в правах і свободах (див.: Миняева Т.Ф. Эффективность условного осуждения сегодня в современной России / Т.Ф. Миняева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 212).

² Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 343.

³ Див.: Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: монография / под науч. ред. Н.В. Щедрина; Сиб. федер. ун-т. – Красноярск : СФУ, 2010. – С. 198.

Назва досліджуваного виду звільнення від відбування покарання ставиться під сумнів окремими українськими науковцями. Так, на думку А.О. Клевцова, назва «звільнення від відбування покарання з випробуванням» однобічно відповідає його суті. З огляду на зазначену назву, виникає не тільки асоціація з випробуванням машин, механізмів, а й уявлення про те, що особа, котра звільняється від відбування покарання з випробуванням, піддається катуванню, знуцанню з боку держави. Тому в ученого складається враження, ніби цей вид звільнення є проявом репресій, він має жорстокий характер та нівелює свою гуманістичну спрямованість. За таких обставин його було б доречніше назвати звільненням від відбування покарання з умовою. Ця назва повністю відповідає суті цього виду звільнення від покарання¹. А.В. Андреев дотримується схожого підходу, пропонуючи назвати ст. 75 КК України «Умове звільнення від покарання»².

Питання про найменування звільнення від покарання, відомого чинному законодавству саме як звільнення від відбування покарання з випробуванням, не є новим. Фахівці висловлюють різні пропозиції щодо зміни його назви: від кардинальних (наприклад, пробація за О.О. Книженко) до незначного уточнення вже існуючої назви, що роблять А.В. Андреев та А.О. Клевцов. Міркування останнього стосовно неприйнятності використання слова «випробування» до людини певною мірою має раціональне зерно, чого не скажеш про інші аргументи. Не зрозуміло, як будь-яка назва, хай навіть дещо невдало сформульована, здатна нівелювати гуманістичну спрямованість певної правової норми та бути проявом репресій.

¹ Див.: Клевцов А.О. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / А.О. Клевцов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 171.

² Див.: Андреев А.В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А.В. Андреев // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 238.

Кримінальний закон загалом є проявом репресії, при чому як переважно по суті, так і у свідомості громадян. До речі, запропонована А.О. Клевцовим нова назва також не позбавлена вад. Звільнення від відбування покарання з умовою є поняттям родовим, що охоплює й інші різновиди умовного звільнення від відбування покарання. Його використання може викликати суттєву плутанину та непорозуміння серед правозастосувачів, а це на порядок гірше існуючої нині назви, хай навіть вона має жорстокий характер та створює відчуття репресивності. З цього питання солідаризуюся з В.М. Куцом та А.М. Ященком, котрі вважають, що існуюча наразі назва найбільш повно відображає суть звільнення від покарання з випробуванням¹.

Визначити підставу (підстави) застосування будь-якого виду звільнення від покарання – означає відповісти на питання: за що і чому особа має підлягати такому звільненню? Чому в держави виникає право на звільнення особи від найсуворішого заходу кримінально-правового впливу, чим зумовлюється можливість застосувати передбачені кримінальним законом пільги? Відповісти на зазначені та інші питання спробуємо, розглянувши підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Закон ці підстави не конкретизує, їх розуміння фактично «віддано на відкуп» правозастосовній практиці, вони інтерпретуються різними науковцями і практиками аж занадто суперечливо. Так, у теорії кримінального права існують різні позиції, відповідно до яких науковці дають тлумачення підстав застосування розглядуваного виду звільнення від покарання, серед яких можна назвати: наявність таких обставин, які свідчили б, що виправлення і перевиховання засудженого цілком

¹ Див.: Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. – Х.: Юрайт, 2013. – С. 211.

допускаються без ізоляції його від суспільства¹; наявність обставин справи, які не лише характеризують особу винного і вчинений нею злочин, а і дозволяють суду переконатися, що особа через свої моральні якості і невтрачене почуття обов'язку перед державою та суспільством заслуговує на довіру і може виправитися без застосування до неї покарання²; сукупність обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, яка свідчить про незначну небезпечність вчиненого діяння і відсутність стійких антигромадських нахилів і звичок у характері винного³; переконання суду про недоцільність відбування засудженим покарання⁴; сукупність фактичних обставин, які дозволяють суду зробити висновок про можливість виправлення засудженого без реального відбування призначеного йому покарання⁵; висновок суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, тобто про можливість досягнення мети спеціального запобігання шляхом спеціального виправного впливу на засудженого⁶; об'єктивно існуючі фактори, які переконливо свідчать про те, що особа, яка звільняється від відбування покарання, не становить суспільної небезпечності і здатна випра-

¹ Див.: Ефимов М.А. Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания / М.А. Ефимов, Н.Ф. Савин. – М.: Госуд. изд-во юрид. лит., 1963. – С. 6.

² Див.: Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении / Г.А. Кригер. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – С. 101.

³ Див.: Ломако В. Підстави застосування умовного засудження / Володимир Ломако // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 46.

⁴ Див.: Курс советского уголовного права : в 6 т. / под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чихвадзе. – М.: Наука, 1970. – Т. 3. – С. 238.

⁵ Див.: Уголовное право России: Общая часть: учебник / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербург. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербург. гос. ун-та, 2006. – С. 843.

⁶ Див.: Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российском уголовном праве, законодательстве и практике его применения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Р.В. Смаева. – Ижевск, 2002. – С. 20.

витись без реального застосування до неї призначеного судом покарання¹.

Безумовно, кожна з наведених думок має свої переваги та певні вади (до того ж варто враховувати, що наукові позиції будуються на основі законодавчого матеріалу, який для кожної країни та епохи є різним). Не зупиняючись на їх докладній характеристиці, вважаю, що при визначенні підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням треба спиратись на положення чинного КК України (ч. 1 ст. 75), відповідно до якого звільнення від покарання з випробуванням – результат об'єктивованої можливості досягнення мети покарання (передусім виправлення особи²) без його реального ви-

¹ Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 15.

² Складові мети покарання доречно вважати взаємозалежними елементами однієї системи, вони реалізуються одночасно, без відриву один від іншого. Тому має рацію О.О. Книженко, яка вважає, що досягнення мети виправлення не тільки не виключає можливості досягнення спеціальної і загальної превенції, а, навпаки, при такому звільненні особа перебуває під певним правовим режимом – режимом випробування, який, по-перше, значною мірою перешкоджає або повністю позбавляє можливості вчинити новий злочин, і, по-друге, застосовуючи звільнення з випробуванням, законодавець тим самим переконує, що особа зазнає певних правових обмежень, які, будучи однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, чинять на інших осіб загальнопревентивний вплив (див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 81).

Тут доречно також згадати роз'яснення, яке містилося в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 4 березня 1961 року «Про судову практику із застосування умовного засудження» (з наступними змінами). У п. 1 цього документа прямо зазначалося, що при застосуванні умовного засудження необхідно в кожному конкретному випадку відповідно до ст. 20 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік виходити з цілей як виправлення та перевиховання засудженого, так і попередження вчинення нових злочинів засудженим та іншими особами.

З огляду на сказане, було б правильним указати в ч. 1 ст. 75 КК України не на висновок про можливість *виправлення* засудженого без відбування покарання, а на висновок про можливість *досягнення мети покарання* без відбування покарання.

конання. Наявність цієї підстави підтверджується сукупністю обставин справи, що за законом характеризують *вчинений злочин і особу винного*.

Як зауважувалося вище, у законі підстава застосування досліджуваного виду звільнення від відбування покарання сформульована занадто загально і не зовсім конкретно. Нечіткість нормативних положень дозволяє говорити про здійснення звільнення з випробуванням з позиції оціночних категорій, сукупність яких утворює зазначену підставу. Через це дуже важливим є обов'язкове з'ясування всього масиву фактичних даних, які без суттєвої частки сумніву дозволяли б суду ухвалювати рішення про доцільність звільнення від покарання. Права В.О. Меркулова, що в такому рішенні відбивається факт довіри до особи, яка вчинила злочин, сподівання на те, що для неї сам факт засудження та винесення вироку вже є достатньою карою як такою, що сприятиме виправленню та ресоціалізації людини, пристосуванню її до умов нормального, правопослухняного способу життя¹.

До даних, що характеризують вчинений злочин, передусім слід віднести його тяжкість. Про це законодавець прямо зазначає в ч. 1 ст. 75 КК України. У вузькому сенсі тяжкість злочину визначається насамперед тим, до якої категорії злочинів належить вчинене особою діяння. Згідно зі ст. 12 КК України як критерій тяжкості злочину визнано санкцію статті Особливої частини КК України. Ще раз підкреслю, що граматичне тлумачення ст. 75 КК України дозволяє однозначно стверджувати: звільнення від відбування покарання з випробуванням не виключається при вчиненні навіть тяжких злочинів. Під призначеним слід визнавати таке покарання, яке визначається винному судом, а не те покарання,

¹ Див.: Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2007. – С. 170.

що передбачається санкцією кримінально-правової норми. У цьому плані не зовсім точно висловлюється П.Л. Фріс, коли пише, що «стаття 75 КК встановлює можливість застосування цього виду виключно при засудженні до позбавлення волі на строк до 5 років і більш м'яких видів покарання, тобто при вчиненні злочинів, які належать до категорій нетяжких та середньої тяжкості»¹.

Не викликає сумнівів, що для звільнення від покарання за вчинення тяжких (тим більше, особливо тяжких) злочинів мають бути екстраординарні, виключні причини. Як справедливо пише А.А. Стрижевська, суди повинні враховувати, що звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка вчинила тяжкий злочин умисно або особливо тяжкий умисно чи з необережності, може відбуватися лише як виняток»². Н.О. Гуторова також зазначає, що стосовно звільнення з випробуванням осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, мають бути передбачені значні застереження³. У протилежному випадку застосування ст. 75 КК України вважатиметься не виправдано м'яким заходом.

Саме це констатувала колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ, скасувавши вирок суду першої інстанції

¹ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – С. 397.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. – 2009. – С. 213.

³ Див.: Гуторова Н.О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності / Н.О. Гуторова // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 145.

через невідповідність призначеного покарання тяжкості вчиненого злочину й особі засудженого внаслідок м'якості. За результатами розгляду касаційного подання прокурора встановлено, що винний за короткий проміжок часу вчинив два злочини, які згідно із законом належать до особливо тяжких; за місцем проживання характеризується негативно – як конфліктна та неврівноважена людина; ніде не працює¹.

Такою, що суттєво дисонує з висловленою, є точка зору В.П. Філонова та Є.С. Назимка. Вони зауважують, що законодавець обмежив можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку вчинення тяжких злочинів та взагалі позбавив права його застосовувати за особливо тяжкі злочини, що, на думку авторів, позбавляє покарання, до якого засуджена особа, заохочувальних рис². Виникає питання: чи властиві покаранню певні заохочувальні риси як такі? Якщо виходити з його законодавчого визначення та доктринального розуміння, то ні. Огульна можливість звільнення від покарання за ст. 75 КК України у випадку вчинення злочинів будь-якої тяжкості нівелює принцип справедливості в кримінальному праві.

Необхідно суттєво обмежити застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини (про те, яким чином це варто зробити, йтиметься далі). Повністю ж виключати можливість звільнення від покарання з випробуванням за скоєння тяжких злочинів, як пропонують зроби-

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 грудня 2007 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (16). – С. 102 – 103.

² Див.: Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України / Володимир Філонов, Єгор Назимко // Право України. – 2010. – № 3. – С. 188.

ти деякі правники¹, теж не варто з огляду на не завжди чітко вивірені санкції кримінально-правових норм, на підставі яких визначається тяжкість вчиненого злочину, функціональну роль, що виконував засуджений, ступінь реалізації умислу та інші обставини, які істотно пом'якшують вину. Як і Ю.М. Ткачевський, вважаю, що умовне засудження (звільнення від відбування покарання з випробуванням) до осіб, винних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, може застосовуватися судами, але тільки у виняткових випадках: щодо тих учасників таких злочинів, роль яких у їх вчиненні була незначною; якщо

¹ Так, П.В. Хряпінський називає правильною позицію теорії та практики щодо незастосування умовного засудження до осіб, які вчинили тяжкі злочини (див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – С. 222). Схожі думки висловлюються в таких роботах: Батхулэг С. Уголовно-правовая и криминопенологическая характеристика условного осуждения в Монголии : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / С. Батхулэг. – Краснодар, 2005. – С. 20; Гареев М.Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гареев Марат Фанзович. – Казань, 2005. – С. 136; Грачева Ю.В. Источники судебного усмотрения в институтах освобождения от уголовной ответственности и от наказания : монография / отв. ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Чуачаев. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 114, 117; Погосян А.Р. Условное осуждение как мера уголовно-правового характера: история и современность / А.Р. Погосян // материалы Научной сессии, г. Волгоград 23 – 27 апреля 2012 г. – Вып. 4 : Право / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т» ; редкол. : А.Э. Калинина (отв. ред.), И.С. Дикарев (зам отв. ред.) [и др.]. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 91; Андреев А.В. Проблеми питання звільнення від відбування покарання з випробуванням / А.В. Андреев // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 542.

особа винного та обставини скоєння злочину дають підстави вважати реальне відбuvання покарання недоцільним¹.

Так, уявимо собі, що при вчиненні грабежу двоє осіб були виконавцями, а участь третього полягала у вказівці на місце, з якого можна здійснити викрадення, після чого останній покався у вчиненому та загалом характеризується позитивно. Не завжди за таких обставин пособнику буде доцільним призначати покарання з наступним його відбuvанням.

До речі, аналіз судової статистики дозволяє встановити цілком позитивну тенденцію до помірного використання ст. 75 КК України у випадку вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів. Так, у 2009 р. за вчинення тяжких злочинів від відбuvання покарання з випробуванням звільнено 26,7 тис. осіб (18,2 %), за особливо тяжкі – 1,3 тис. осіб (0,9 %); у 2010 р. за вчинення тяжких злочинів звільнено 32162 особи (19,1 %), за особливо тяжкі – 1031 особа (0,6 %); у 2011 р. за вчинення тяжких злочинів звільнено 25593 особи (16,6 %), за особливо тяжкі – 674 особи (0,4 %); у 2012 р. за вчинення тяжких злочинів звільнено 25938 осіб (15,9 %), за особливо тяжкі – 646 осіб (0,4 %)².

Розуміння тяжкості злочину лише в контексті ст. 12 КК України (як типового показника суспільної небезпеки певної групи злочинів) було б неправильним, адже ця складова підстави звільнення з випробуванням може охоплювати значно більше коло індивідуальних показників суспільної небезпеки конкретного вчинку особи. Як слушно зауважує П.С. Берзін, на визначення тяжкості впливають перш за все індивідуальні

¹ Див.: Ткачевский Ю.М. Применение условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 511.

² Див.: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : лист № 511 – 981/0/4-13 від 27 червня 2013 р. Узагальнені дані викладені в додатках (таблиця А).

особливості, що виявляються при вчиненні злочину (залежать вони у т.ч. і від певної стадії незакінченого злочину, його вчинення у співучасті тощо)¹. У цьому сенсі тяжкість злочину як критерій встановлення можливості виправлення особи без реального відбування покарання за ст. 75 КК України слід вважати індивідуальним показником рівня суспільної небезпеки вчиненого особою злочину (індивідуальний ступінь тяжкості).

В аспекті, що розглядається, є доречним згадати рекомендацію Пленуму ВСУ, сформульовану в п. 3 постанови від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання». Йдеться про те, що при визначенні ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину суд повинен виходити із сукупності всіх обставин справи, зокрема, форми вини, мотиву й цілі, способу, обстановки і стадії вчинення злочину, кількості епізодів, наявних кваліфікуючих ознак, ролі кожного із співучасників (якщо злочин вчинено групою осіб), тяжкості наслідків, що настали.

На жаль, суди при ухваленні рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням зазвичай обмежуються визначенням тяжкості злочину згідно зі ст. 12 КК України (як справедливо підкреслює Д.С. Азаров, важко уявити, що дає суду подібне «врахування» і як воно може вплинути на ухвалені рішення²), не беручи до уваги інші особливості вчиненого особою діяння.

Як приклад можна навести кримінальну справу з обвинувачення особи (умовно назвемо її А.) у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України. Вироком Глибоцького районного суду Чернівець-

¹ Див.: Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 622.

² Див.: Азаров Д.С. Проблеми диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності з урахуванням ступеня тяжкості злочинів / Д.С. Азаров // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 259.

кої області від 28 червня 2008 року цю особу було засуджено за ч. 1 ст. 164 КК України та їй призначено покарання у виді 80 годин громадських робіт. Однак після проголошення вироку А. без поважних на те причин ухилився від відбування громадських робіт. Через це вже 9 січня 2009 року А. був засуджений за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 389 КК України, та йому призначено покарання у виді обмеження волі строком на один рік. Від відбування призначеного покарання суд вирішив звільнити А. з випробуванням. Як зазначається в описово-мотивувальній частині вироку, таке рішення ухвалюється з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, тобто того, що ухилення від відбування громадських робіт є злочином невеликої тяжкості¹.

У цій ситуації суд зовсім не враховував індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого злочину і залишив поза увагою той факт, що новий вирок як такий є реакцією на ухилення засудженого від виконання попереднього вироку.

Складно сформулювати вичерпний перелік обставин, що характеризують вчинене діяння і які, своєю чергою, складуть підставу для застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки така характеристика повинна даватися з огляду на конкретні обставини кримінального провадження. Тяжкість злочину (його індивідуальний ступінь) завжди формується з об'єктивних і суб'єктивних елементів – як тих, що утворюють склад злочину, так і інших. Відповідно, вона має бути максимально конкретизованою з урахуванням значущості: 1) предмета посягання (як приклад, ним може бути майно, вогнепальна зброя, наркотичні засоби, порнографічні предмети, радіоактивні матеріали); 2) характеру діяння (його вчинення без насильства, із застосуванням психічного насильства, застосування фізичного насильства, поєднання декількох типів суспільно небезпечної поведінки тощо); 3) виду причинного зв'язку (зокрема, безпосередній, опосередкований, з особливими умовами на боці потерпілого); 4) обстанов-

¹ Архів Глибоцького районного суду Чернівецької області. Справа № 1-19/09 за 2009 рік.

ки (перевищення меж необхідної оборони, бойова обстановка, небезпечний для життя стан тощо); 5) способу (наприклад, підпал, вибух, особлива жорстокість, небезпечність для життя багатьох осіб, використання службового становища); 6) засобу та знаряддя (випадкові предмети, найпростіші прилади (ключі, відмички тощо), більш складні прилади, зброя, транспортні засоби тощо); 7) місця і часу його вчинення (наприклад, житло, приміщення, сховище, вибухонебезпечне підприємство, заповідник, місце позбавлення волі).

У першу чергу при вирішенні питання про застосування звільнення за ст. 75 КК України має братися до уваги важливість об'єкта, на який було спрямовано злочин, що, відповідно, вказує на потенційну чи реальну тяжкість наслідків. Чим більшу цінність становить об'єкт, тим більш небезпечним повинно визнаватися діяння, що посягає на такий об'єкт. Наприклад, якщо злочин вчинений проти особи, особливо проти її життя чи здоров'я, то до вирішення питання про звільнення з випробуванням слід ставитися вкрай обережно. У цьому зв'язку виключно важливу роль має відігравати правильне встановлення об'єкта злочину. Ігнорування різної за своєю соціальною значущістю цінності об'єкта посягання, неправильне його встановлення здатні призвести на практиці до серйозних помилок у застосуванні розглядуваного кримінально-правового привілею.

Окреме значення при визначенні тяжкості злочину мають його наслідки, характер і розмір спричиненої шкоди. Наприклад, відшкодування завданої злочином шкоди є тією обставиною, на яку обов'язково треба зважати при ухваленні рішення про звільнення. Адже відшкодування шкоди є важливим суспільно-корисним проявом активності особи після вчинення нею злочину.

Не менш значущими є суб'єктивні ознаки злочину: 1) форма та вид вини (прямий або непрямий умисел, визначений чи невизначений, заздалегідь обдуманий чи такий, що виник раптово, злочинна самовпевненість чи недбалість, подвійна фор-

ма вини), 2) мотив та мета (хуліганські спонукання, корисливі спонукання, приховування раніше вчиненого злочину тощо), 3) емоції (зокрема, сильне душевне хвилювання, статевий потяг, кохання, лютя). Так, застосування звільнення з випробуванням більш припустимо за необережні злочини порівняно з умисними злочинами, оскільки перші в більшості випадків є менш суспільно небезпечними. Традиційно вважається, що необережний злочинець становить значно меншу загрозу суспільству, ніж суб'єкт, котрий вчинив умисний злочин.

У випадку, якщо факультативні ознаки того або іншого елемента складу злочину не обов'язкові для встановлення при кваліфікації, їх з'ясування все рівно необхідно, адже воно допомагає більш точно визначити ступінь небезпечності скоєного. Наприклад, відсутність нищих (негативних) мотивів може значно знизити суспільну небезпечність злочину. Як підкреслює Т.Ш. Шарипов, багато злочинів вчиняється за мотивами, позбавленими нищої, корисливої та егоїстичної властивості – за мотивами неправильно зрозумілих суспільних інтересів, упертості, ощадливості, жалю, з почуття сорому, любові тощо. Характерно, що і мета при вчиненні таких злочинів позбавлена нищих властивостей. В окремих випадках вона не злочинна й зазнає осуду лише тому, що винний обрав суспільно небезпечні шляхи її реалізації¹. Навпаки, недоцільно застосовувати розглядуваний вид звільнення, якщо злочин скоюється загальнонебезпечним способом, з особливою жорстокістю тощо.

Підлягають неодмінному врахуванню інші обставини: чи був злочин закінченим або незакінченим (готування, незакінчений замах, закінчений замах), вчинений він у співучасті або однією особою (вид співучасника, характер і функціональна роль кожного із співучасників, форма співучасті), чи мала місце множин-

¹ Див.: Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики: монография / Т.Ш. Шарипов. – М.: Проспект, 2008. – С. 94.

ність злочинів (передусім повторність або рецидив)¹. Наприклад, готування до злочину або незначний ступінь участі винного у вчиненні злочину є тими обставинами, що зазвичай істотно впливають на рішення про звільнення від покарання з випробуванням. За результатами спеціального наукового дослідження В.Л. Чубарев з цього приводу відзначає: у правовій свідомості утверджена точка зору, відповідно до якої за інших рівних умов менш небезпечним є той винний, котрий був залучений до вчинення злочину або потрапив під стійкий поганий вплив певних осіб. Найменш небезпечними також визнаються особи, які відігравали в злочині другорядну роль (якщо вони, звісно, не були ініціаторами вчинення злочинного діяння)².

Звісно, перелік обставин, що характеризують тяжкість вчиненого злочину і підлягають урахуванню при ухваленні рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням, є невичерпним. Для кожного конкретного провадження ці обставини можуть бути різними і залежать від фактичних ознак учиненого злочину.

Не менш важливого значення набуває врахування даних, що характеризують *особу винного*, глибоке та всебічне вивчення якої дозволить суду зробити висновок про перспективи виправлення засудженого без відбування покарання. Якісне вивчення особи винного здатне мінімізувати судову помилку при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням і водночас забезпечити справедливість, обґрунтованість і законність ухваленого рішення. У закордонній практиці, як зазначає С.І. Халимон, таке вивчення особи винного отримало назву «соціальне дослідження

¹ Докладний розгляд впливу кожної з об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, інститутів множинності, співучасті й незакінченого злочину на ухвалення рішення суду про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням (російський аналог – умовне засудження) наводиться в такій роботі: Алексеев И.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – С. 99 – 166.

² Див.: Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния : монография / В.Л. Чубарев. – К. : Вища школа. – 1992. – С. 118.

особи підсудного» і проводиться офіцерами служби пробації¹. В Україні таку ж функцію міг би виконувати спеціально уповноважений державний орган, але враховуючи, що це питання знаходиться скоріше в адміністративно-правовій площині, залишимо його розв'язання іншим фахівцям.

Вирішуючи питання про реалізацію кримінальної відповідальності, суд у кожному випадку встановлює наявність ознак, що характеризують особу як суб'єкта злочину. До них насамперед відносяться загальні ознаки, що визначають суб'єкта будь-якого злочину (вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, осудність), певні ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, наявність родинних зв'язків тощо). Щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, то суд має також досліджувати також особистісні дані винного, які виходять за межі ознак суб'єкта злочину (поняття «особа винного» та його змістові ознаки в законі не розкриті²).

¹ Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 27.

² Визначення особи винного, яке можна вважати типовим для вітчизняної правової доктрини, дає О.С. Яцун: «Особа винного – це сукупність індивідуальних, соціальних, психологічних і біологічних особливостей людини, яка вчинила злочин» (Яцун О. Особливості врахування особи неповнолітнього при призначенні покарання / О. Яцун // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 20).

Треба зауважити, що, крім суспільної небезпечності (негативної спрямованості), фахівці криміногенну особу резонно характеризують позитивною спрямованістю та ретроспективною цінністю. Можна уявити реальну ситуацію, коли дві особи вчинили однакові за ступенем небезпеки злочини, але істотно розрізняються за своєю позитивною спрямованістю та ретроспективною цінністю. Безумовно, вони обидві повинні понести рівну відповідальність за скоєне, але разом з тим у межах одного виду відповідальності було б неправильно застосувати до них однаковий захід впливу (див.: Манойлова С.А. Значение гуманизации уголовно-правовых предписаний, влияющих на оценку свойств личности виновного при назначении наказания / С.А. Манойлова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М.: Проспект, 2011. – С. 203). Отже, звільнення від покарання з випробуванням дозволяє якнайкраще за рахунок урахування сукупності особистісних властивостей по-різному реагувати на злочини, однакові за своєю тяжкістю.

До зазначених даних фахівці слушно відносять такі: 1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення злочину (передкримінальна поведінка): законослухняність, що передуює вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті, заслуги перед Батьківщиною тощо (позитивні дані про особу нерідко свідчать про те, що вчинений злочин для неї є випадковим епізодом у житті, і що їй можна виявити довіру); 2) обставини, безпосередньо пов'язані із вчиненням злочину: ініціатива, готування, організація злочину, фактична роль у його вчиненні тощо; 3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення злочину (посткримінальна поведінка): надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких, щире визнання вини, каяття у вчиненому злочині тощо; 4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання алкогольними напоями тощо¹.

Більш ускладнений підхід застосовує російська дослідниця О.В. Чунталова, пропонуючи обставини, які характеризують особу винного, класифікувати за такими підставами: 1) зв'язком безпосередньо з особою винного (обставини, що утворюють специфічний соціально-правовий статус особи, яка вчинила злочин; психобіологічні властивості особи; демографічні дані); 2) спрямованістю впливу (обставини, що знижують суспільну небезпечність особи винного; обставини, що мають нейтральний характер; обставини, що підвищують суспільну небезпечність особи винного); 3) зв'язком зі скоєним злочином (обставини, що характеризують поведінку суб'єкта після вчинення злочину; обстави-

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 383; Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – С. 317 – 318.

ни, що характеризують особу винного, не пов'язані зі скоєним злочином; обставини, пов'язані з мотивацією поведінки винного)¹.

На обставини, що характеризують особу винного поза зв'язком з ознаками суб'єкта злочину, суду треба звертати особливу увагу. Як свого часу зауважував В.В. Скибицький, установлення обставин, які характеризують особу, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, має важливе значення для звільнення від покарання, оскільки рівнозначні за ступенем суспільної небезпечності злочини можуть бути скоєні особами, які мають різну суспільну небезпечність. Учений резонно підкреслював, що позитивний результат при визначенні ступеня суспільної небезпечності особи дає встановлення лише характерних для неї обставин, які відображають її суть. Установлення випадкових, другорядних обставин зазвичай призводить до помилок в оцінці ступеня суспільної небезпечності такої особи². Отже, керуючись висловленими рекомендаціями, враховуючи здобутки кримінально-правової теорії та дані сучасної практики правозастосування, спробую виокремити найбільш типові ознаки, що характеризують особу винного та отримують істотне значення для визначення підстави звільнення від покарання з випробуванням³.

¹ Див.: Чунталова О.В. Личность виновного: проблемы назначения наказания по уголовному законодательству России и других стран СНГ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чунталова Олеся Вячеславовна. – Краснодар, 2005. – С. 65 – 67.

² Див.: Скибицький В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В.В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 56.

³ Слід погодитися з думкою Д.С. Дядькіна, який категорично заперечує необхідність при оцінці особи винного встановлювати та врахувати всі властивості та риси особи. Розширення досліджуваних властивостей суб'єкта, коли суд повинен враховувати особу винного загалом, призводить до того, що ці обставини або взагалі не систематизуються, або піддаються систематизації за неспецифічними кримінально-правовими підставами (див.: Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.С. Дядькин. – М., 2009. – Режим доступа: <http://sartracc.ru/Disser/dyadkin.ar>).

1. Вік. При застосуванні будь-яких кримінально-правових привілеїв, як правило, вирішальне значення має молодий вік (з характерними для нього недосвідченістю, підвищеною емоційністю, піддатливістю зовнішньому впливу) та похилий вік (що супроводжує уразливість, погіршення розумових властивостей, порушення у вольовій сфері тощо¹) особи і, відповідно, пов'язані з ними ступінь розвитку людини, обсяг знань, характер інтересів, широта світогляду².

2. Соціальний та професійний статус, робота або навчання. Наявність позитивної орієнтації на працю як природне джерело людського існування можна розглядати як важливий критерій здатності особи до виправлення за умов режиму випробування. І, навпаки, низька соціальна активність може свідчити про недоречність застосування кримінально-правового привілею. Так, згідно з інформацією С.А. Шалгунової, більшість засуджених насильницьких злочинців (найбільш небезпечної категорії винних – Є.П.) офіційно не працювали і не мали коштів для існування³.

¹ Див.: Байбарин А.А. Пожилой возраст субъекта преступления / А.А. Байбарин // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. / ред. колл. : С.Г. Емельянов [и др.]; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 29.

² Так, ухвалюючи рішення про звільнення Ш. від відбування покарання з випробуванням, Ленінський районний суд м. Севастополя вказав на молодий вік засуджено як на обставину, що характеризує особу винного при визначенні можливості застосування ст. 75 КК України (Архів Ленінського районного суду м. Севастополя. Справа № 1-16/10 за 2010 рік).

³ Див.: Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення : монограф. / С.А. Шалгунова. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – С. 361.

З огляду на сказане, до певної міри дивним виглядає вирок Апостолівського районного суду Дніпропетровської області, у якому при обґрунтуванні застосування до винного звільнення від покарання з випробуванням констатується, що засуджений не працює та не має постійного джерела доходів. При цьому до обставин, які дозволили суду прийняти відповідне рішення віднесено: щире каяття у вчиненому, дані про особу підсудного, який посередньо характеризується за місцем проживання, на обліку у лікаря психіатра та нарколога не перебуває (Архів Апостолівського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 171/820/13-к за 2013 рік).

3. *Сімейний стан, діти.* Скажімо, наявність на утриманні неповнолітнього або особи похилого віку може якнайкраще засвідчувати необхідність звільнення від відбування покарання¹. За інформацією О.О. Книженко, суди при застосуванні тієї чи іншої форми реалізації кримінальної відповідальності враховували наявність неповнолітніх дітей або інших осіб, які знаходяться на піклуванні, у 68 % випадків, що є досить суттєвим показником². Не останню роль відіграє і позитивна соціальна спрямованість найближчого оточення засудженого. Між тим, урахування судами одного лише факту наявності дружини (чоловіка) і тому подібних обставин не повинне здійснюватися зовсім через звичайність такої ситуації, її відповідність соціальним нормам³.

4. *Стан здоров'я, зловживання алкогольними напоями.* Певні фізичні або психічні вади засудженого можуть зумовити втрату суспільної небезпечності винного, його нездатність вчинювати злочини в майбутньому. Щодо зловживання особою алкогольними напоями, то, як зауважують Л.Л. Крутліков і О.О. Батманов, воно підлягає врахуванню як одна з обставин, що негативно характеризують особу поза зв'язком із вчиненням злочином⁴.

¹ Апеляційний суд Івано-Франківської області слушно відмовив у задоволенні вимог апеляції прокурора про безпідставність застосування ст. 75 КК України, серед іншого тому, що винна особа має на утриманні двох неповнолітніх дітей, з яких у одного з них незадовільний стан здоров'я. Діти залишені на виховання засудженої, адже шлюб з чоловіком розірвано (Архів Апеляційного суду Івано-Франківської області. Справа № 11-158/2011 за 2011 рік).

² Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – С. 419.

³ Див.: Батманов А.А. Личность виновного вне связи с преступлением как критерий дифференциации ответственности и наказания: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.А. Батманов. – Казань, 2008. – С. 19.

⁴ Див.: Крутліков Л.Л. Данные, характеризующие личность виновного вне связи с преступлением, и вопросы уголовно-правового воздействия / Л.Л. Крутліков, А.А. Батманов // Следователь. – 2007. – № 10. – С. 22.

Неодозначним слід визнати рішення Гоцанського районного суд Рівненської області, який звільнив особу від покарання з випробуванням, незважаючи на те, що вона за місцем проживання характеризується негативно, перебуває на диспансерному обліку в лікаря нарколога та вчинила злочин в стані алкогольного сп'яніння (Архів Гоцанського районного суд Рівненської області. Справа № 557/437/13-к за 2013 рік).

5. *Первинність вчиненого злочину*, що в більшості випадків свідчить про випадковість злочинної поведінки особи. Так, С.І. Халимон, який здійснив характеристику осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, наявність попередньої судимості слушно називає одним із важливих критеріїв оцінки ризиків вчинення засудженою особою нового злочину (за даними науковця, 80,9% осіб були засуджені вперше, 19,1% – раніше притягувалися до кримінальної відповідальності та мали судимість)¹.

6. *Щире каяття у вчиненому злочині, визнання вини*. Воно може бути сигналом до зміни поведінки на правомірну, є одним із ключових критеріїв, що засвідчує можливість виправлення особи без реального відбування покарання. Відповідно, цей показник досить часто враховують суди, визначаючи адекватний захід кримінально-правового впливу. Наприклад, за твердженням О.О. Книженко, явка з повинною враховується в 38 % випадків, а каяття у вчиненні злочину – в 68 % випадків².

¹ Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 119.

Показовою в цьому плані є відмова суду в застосуванні до засудженого звільнення від покарання з випробуванням з огляду на те, що до кримінальної відповідальності він притягається вшосте (Архів Апеляційного суду Вінницької області. Справа № 1-208/11 за 2011 рік).

² Див.: Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – С. 419.

На прикладі вироку Самбірського міськрайонного суду Львівської області зверну увагу на те, яке значення може надаватися цій обставині. Так, в обґрунтування рішення про звільнення особи від покарання з випробуванням суд зазначає: підсудна давала послідовні показання, що слід розцінювати разом із висловленням підсудної про каяття з приводу вчиненого як щире і дійове. Вона усвідомила протиправність своїх дій, суспільну небезпеку вчиненого злочину, відверто осудила свою поведінку; під час досудового та судового слідства давала систематичні показання про злочин. Підсудна визнанням вини в тому, що наведене в описовій частині вироку, критично оцінила свою злочинну поведінку і показала готовність понести кримінальну відповідальність (Архів Самбірського міськрайонного суду Львівської області. Справа № 1-2/2011 за 2011 рік).

7. *Поведінка в побуті і на роботі чи за місцем навчання* (як до, так і після вчинення злочину). Якщо особа в повсякденному житті характеризується переважно позитивно, то це підтверджує її здатність якнайшвидше повернутися до правомірної поведінки. Разом з тим поділяю думку О.О. Батманова, який зауважує, що навряд чи можна визнати обґрунтованим урахування задовільної характеристики, що іноді має місце на практиці. Такий характеристиці не можна надавати ні пом'якшуючого, ні обтяжуючого значення, оскільки неможливо однозначно сказати, характеризується ця особа більшим або меншим ступенем суспільної небезпечності. А тому її варто визнавати нейтральною обставиною¹.

8. *Відносини винного з потерпілим* (родич, знайомий, незнайомий, такий, що знаходився в безпорадному стані, приведенний в безпорадний стан, вагітна жінка, особа, яка знаходилась у залежності від винного, особа похилого віку, неповнолітній, малолітній тощо). Позитивна поведінка потерпілого до моменту вчинення злочину і під час його вчинення зазвичай посилює суспільну небезпечність злочину, і, навпаки, негативна поведінка потерпілого може свідчити про меншу суспільну небезпечність вчиненого діяння. У першому випадку суттєве значення повинна мати позиція потерпілого щодо можливості звільнення від покарання особи, котра вчинила злочин².

¹ Див.: Батманов А.А. Личность виновного вне связи с преступлением как критерий дифференциации ответственности и наказания: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.А. Батманов. – Казань, 2008. – С. 17.

Щонайменше неоднозначним у цьому сенсі видається підхід до мотивування рішення про звільнення від покарання з випробуванням особи, яка за місцем проживання та місцем навчання характеризується задовільно (Архів Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим. Справа № 115/1610/13-к за 2013 рік), тобто ніяк.

² Як приклад, за рішенням Деражнянського районного суду Хмельницької області особа була звільнена від покарання на підставі ст. 75 КК України з урахуванням позиції потерпілого, який не має жодних претензій до підсудного (Архів Деражнянського районного суду Хмельницької області. Справа № 1/673/20/13 за 2013 рік).

Слушною також є думка А.М. Яценка про те, що при з'ясуванні наявності підстав звільнення від відбування покарання з випробуванням необхідно брати до уваги досягнення між особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та потерпілим примирення за умови відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди чи погодження порядку відшкодування збитків або усунення шкоди. За результатами проведеного науковцем опитування працівників МВС, прокуратури та суду, переважна більшість з них (72,4 %) відповіли, що примирення слід ураховувати при застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням¹. Водночас дещо критично сприймається пропозиція А.С. Макаренка про обов'язкове врахування думки потерпілого щодо меж та обсягів покарання². Позиція потерпілого має істотне значення при визначенні доцільності застосування певних кримінально-правових заходів; між тим, небезпечно її зводити до рівня імперативу. Адже в деяких випадках суд може і повинен «ослухатися» потерпілого, який з різних (не завжди обґрунтованих) причин наполягатиме на обранні неадекватного заходу впливу.

Варто звернути увагу на той факт, що для правильного застосування досліджуваного виду звільнення суд у вирокі повинен обов'язково зазначати, які конкретно обставини, що характеризують особу винного, ним ураховані в обґрунтування наявності підстави звільнення з випробуванням. Неприпустим-

¹ Див.: Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яценко Андрій Миколайович. – Х., 2006. – С. 166 – 167.

Добровільне відшкодування заподіяної шкоди було визнане судом як обставина, що безпосередньо зумовлює застосування до винного звільнення від покарання з випробуванням, навіть незважаючи на особливу тяжкість злочину (Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області. Справа № 1/1005/214/2012 за 2012 рік).

² Див.: Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.С. Макаренко. – Одеса, 2012. – С. 10.

мі загальні посилення на врахування особи винного без належної конкретизації даних, якими суд обґрунтовує застосування ст. 75 КК України. Слід виключити «мотивування» звільнення від відбування покарання з випробуванням одним-двома лаконічними, позбавленими конкретики фразами на кшталт «з огляду на особу винного та тяжкість злочину». Можна припустити, що за таким «мотивуванням» найчастіше ховаються факти необґрунтованого звільнення від покарання. Більше того: досить розповсюджені випадки, коли суди безпідставно ігнорують негативні дані, пов'язані з особою обвинуваченого та вчиненим ним злочином. Як зауважує Д.С. Азаров, суди зазвичай не обтяжують себе якоюсь змістовною мотивацією, а лише констатують, що вони дійшли висновку про можливість виправлення особи без відбування покарання. З вироків неможливо встановити, чому певна особа заслуговує або не заслуговує на звільнення. За схожих обставин вчинення злочину, за схожої характеристики підсудних рішення щодо застосування ст. 75 КК України може бути абсолютно різним¹. Г.В. Чеботарьова, вивчивши вирок у справах про злочини у сфері медичної діяльності, зробила висновок про те, що суди не завжди конкретизують у них, які саме відомості, що характеризують особу підсудного, були ними враховані². Нерідко у вироків містяться лише загальні вказівки, що суд «враховує особу винного».

У кримінально-процесуальній літературі слушно підкреслюють, що відсутність умотивованості висновків суду або неправильне їх викладення робить вирок незрозумілим, непере-

¹ Див.: Азаров Д.С. Диференціація кримінальної відповідальності та судова дискреція: утопія і реальність / Д.С. Азаров // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 8.

² Див.: Чеботарьова Г.В. Особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за злочини у сфері медичної діяльності / Г.В. Чеботарьова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2012. – № 3. – С. 104.

конливим через неправильне відображення в ньому об'єктивного змісту внутрішнього переконання судді. Невипадково порушене питання численні рази ставало предметом розгляду найвищої судової інстанції України¹.

Так, вироком Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 11 червня 2007 року Б. було засуджено за ч. 1 ст. 307, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 309, ч. 1 ст. 311, ст. 263, ч. 1 ст. 164 КК України з визначенням йому остаточного покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України Б. був звільнений від відбування покарання з випробуванням. Розглядаючи касаційне подання прокурора про невідповідність призначеного покарання ступеню тяжкості злочину та особі Б. через м'якість, ВСУ дійшов таких висновків. Ухвалюючи рішення про звільнення Б. від відбування покарання з випробуванням, суд належним чином не мотивував, які саме дані про його особу дають підстави для висновку про можливість направлення засудженого без відбування покарання. Пославшись на пом'якшуючі покарання обставини, зокрема, на позитивну характеристику засудженого, суд не зазначив, у чому саме полягає його позитивність. З наявної ж в матеріалах справи характеристики убачається тільки те, що до житлово-комунального підприємства за місцем проживання Б. не надходило скарг від сусідів. Натомість з даних, що містяться у висновку наркологічної експертизи, випливає, що він є наркозалежним, з 2006 р. систематично зловживає психотропними засобами. Б. ніде не працює. При цьому, за повідомленням Ізюмського міськрайонного центру зайнятості, його знято з обліку з підстави невідвідування Центру більше 30 днів. Засуджений не цікавиться життям своєї неповнолітньої доньки, матеріально їй не допомагає. Цим даним суд не дав належної оцінки, а ті обставини, що Б. має погашену судимість, повністю визнав себе винуватим, щиро покаюв-

¹ Див.: Дроздович Н.Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: монографія / Н.Л. Дроздович; [наук. ред. М.І. Сірий]. – К.: Наук. світ, 2013. – С. 82.

ся, не дають підстав для висновку про можливість виправлення без відбування покарання¹.

КК України не ставить перед судом певних формалізованих обмежень щодо випадків застосування норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Зокрема, застосування цього виду звільнення від покарання формально-юридично не виключається щодо судимих осіб або тих, які раніше звільнялися від кримінальної відповідальності або покарання. Утім, виходячи з того, що відповідно до ч. 3 ст. 75, ч. 3 ст. 78 КК України вчинення протягом іспитового строку нового злочину є підставою для направлення засудженого для відбування призначеного покарання, Пленум ВСУ в постанові від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» вказував на неприпустимість повторного застосування до таких осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням під час розгляду справи про новий злочин, одночасно констатуючи наступне: обмежень щодо повторного застосування ст. 75 КК України стосовно особи, яка вчинила новий злочин після звільнення від призначеного покарання на підставі ч. 1 ст. 78 КК України, закон не містить.

Суть звільнення від відбування покарання з випробуванням полягає в тому, що реальне відбування призначеного судом покарання ставиться в залежність від поведінки засудженого протягом іспитового строку. Якщо засуджений не довів своєю поведінкою виправлення, вчинивши протягом іспитового строку новий злочин, викликає сумнів можливість його виправлення знову за допомогою того самого заходу кримінально-правового впливу. Повторне вчинення злочину є свідченням наявності в особи стійких антисуспільних звичок та поглядів і свідчить про неможливість звільнення з випробуванням мети покарання.

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15 січня 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 62 – 64.

Повторне застосування ст. 75 КК України стосовно цієї особи є недоцільним, оскільки воно не здатне здійснювати належний виправний вплив¹. На неприпустимість повторного звільнення від відбування покарання з випробуванням неодноразово вказувала найвища судова інстанція, розглядаючи справи в касаційному порядку. Наведу лише один приклад.

Вироком Чаплинського районного суду Херсонської області від 18 листопада 2008 року Г., раніше судимого за ч. 3 ст. 185 КК України та на підставі ст. 75 КК України звільненого від відбування покарання з випробуванням, засуджено за вчинення нового злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України до покарання у виді позбавлення волі строком на 4 роки. Ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 27 січня 2009 року цей вирок змінено: на підставі ст. 75 КК України Г. звільнено від відбування призначеного місцевим судом покарання з випробуванням. ВСУ, розглядаючи касаційне подання прокурора щодо неправильного застосування кримінального закону, констатував таке. Ухвалюючи рішення про звільнення Г. від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, апеляційний суд не звернув уваги на те, що Г. був засуджений за вчинення аналогічного злочину, при цьому йому судом надавалась можливість виправитися без позбавлення волі, але він належних висновків для себе не зробив, на шлях виправлення не став та під час іспитового строку вчинив новий аналогічний злочин. Призначене покарання із застосуванням ст. 75 КК України визнано явно несправедливим через його м'якість².

Поза всяким сумнівом, питання про повторне звільнення від відбування покарання з випробування щодо однієї і тієї ж

¹ Див.: Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми визначення підстави застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.О. Письменський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 369.

² Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 372 – 373.

особи потребує фахового обговорення та остаточного нормативного вирішення. Певні кроки в розв'язанні порушеної проблеми вітчизняний законодавець уже робив: у 2010 р. народний депутат України В.Р. Мойсик зареєстрував законопроект, за яким через нечіткість формулювання ч. 3 ст. 78 КК України пропонується законодавчо закріпити заборону повторного звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка вчинила новий злочин упродовж іспитового строку, встановленого судом у зв'язку з її звільненням від відбування покарання, призначеного за попередній злочин¹. Деякі правники пропонують внести більш радикальні зміни до кримінального закону. Зокрема, О.О. Книженко зауважує, що в законі доцільно: по-перше, встановити граничний мінімальний строк, протягом якого було б неможливим застосування цього виду звільнення до осіб, щодо яких воно вже застосовувалося; по-друге, вказати на те, що при повторному призначенні звільнення від відбування покарання з випробуванням іспитовий строк не повинен бути меншим, ніж він був при попередньому застосуванні цього виду звільнення².

Висловлена пропозиція видається цікавою, але в першій її частині не є цілком прийнятною, оскільки передбачається, що особа зазнає негативних наслідків злочину, правове значення яких вже анульовано у зв'язку з припиненням судимості.

Більш вдалою є думка про пряму законодавчу заборону звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо певної категорії осіб, суспільна небезпечність яких виглядає сум-

¹ Див.: Проект Закону України «Про внесення змін до статей 78 і 79 Кримінального кодексу України (щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням)», поданий народним депутатом України В. Мойсиком, реєстр. № 6232 від 29.03.2010 р.

² Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 125.

нівною. За твердженням Н.О. Гуторової, необхідно вирішити питання щодо законодавчих обмежень застосування ст. 75 КК України¹. Конкретним шляхом реалізації такої пропозиції (крім висловлених у цій роботі раніше) можуть бути запровадження заборони здійснювати звільнення від покарання з випробуванням щодо рецидивістів², осіб, які не розкалися у вчиненому злочині, тощо. Відсутність обмежень щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням до конкретних категорій осіб здатна призвести до того, що мета покарання не досягатиметься. Ті, на кого здійснюється вплив при реалізації такої складової мети покарання, як загальна превенція, спостерігають, як за вчинення нового злочину уникає покарання особа, котра має судимість за умисний злочин. Може скластися впевненість у суцільному прощенні будь-якого злочину.

¹ Див.: Гуторова Н.О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів / Н.О. Гуторова // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 221.

² Таку ідею свого часу висловлювали російські фахівці (див., наприклад: Тарасов А.Н. Условное осуждение по законодательству России: вопросы теории и практики / А.Н. Тарасов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 83; Алексеев И.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – С. 115 – 116; Эрхитуева Т.И. Условное осуждение: юридическая природа, основания применения и порядок исполнения : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Т.И. Эрхитуева. – Иркутск, 2007. – С. 17). Деякі з цих фахівців пропонували більш помірковані зміни до кримінального законодавства. Зокрема Ю.В. Грачова вважала за необхідне застосовувати умовне засудження до осіб, які мають непогашену або незняту судимість, лише в тому випадку, якщо знову вчинений злочин є необережним (див.: Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – Режим доступа: <http://sartracc.ru/Disser/grachova.rar>). Урешті-решт російський законодавець відреагував на позицію вчених у власний спосіб, заборонивши застосування умовного засудження, зокрема, при небезпечному та особливо небезпечному рецидиві.

Сформульована вище пропозиція знаходить підтримку серед законодавців багатьох зарубіжних країн. Наприклад, згідно з ч. 6 ст. 73 Пенітенціарного кодексу Естонії умовне звільнення від покарання не застосовується до особи, яка вчинила умисний злочин та якій раніше було призначене покарання у виді тюремного ув'язнення. Обов'язковою умовою відстрочки виконання покарання у виді позбавлення волі за КК Іспанії є вчинення злочину вперше. В Італії умовне засудження не може застосовуватися до особи, яка раніше засуджувалася до покарання, пов'язаного з позбавленням або обмеженням волі, а також до особи, котра є «звичним» або «професійним» злочинцем (ч. 2 ст. 164 КК Італії)¹.

Вивчення вітчизняної практики правозастосування дає можливість зрозуміти, що відсутність конкретних законодавчих вимог стосовно характеристики особи винного призводить до ухвалення судами досить суперечливих рішень. У тих випадках, коли особа обвинуваченого в цілому характеризується негативно і, тим більше, вкрай негативно (наприклад, за наявності рецидиву злочинів), застосування до нього звільнення від відбування покарання з випробуванням занадто ризиковане з точки зору виправданості ухвалюваного судом рішення.

У цьому аспекті викликає інтерес кримінальна справа, розглянута Олександрійським міськрайонним судом Кіровоградської області, з обвинувачення Я. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. 27 січня 2009 року на підставі ст. 75 КК України Я. був звільнений від відбування призначеного покарання з випробуванням. За даними цієї справи обставин, які б пом'якшували покарання підсудному, не встановлено (хіба що засудженого може позитивно характеризувати відсутність скарг від сусідів за місцем проживання); обставиною, яка обтяжує покарання, суд визнав вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння. Найголовніше: Я. вчинив злочин повторно, будучи 13 листопада 2008 року засудженим тим же судом за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, до 3 років позбавлення волі зі звіль-

¹ Див.: Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перерб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – С. 512.

ненням від відбування покарання з випробуванням строком на 2 роки. Незважаючи на це, суд ухвалює рішення ще раз звільнити Я. з випробуванням, але вже строком на 3 роки¹.

Застосування звільнення від відбування покарання в наведеній вище ситуації здатне підірвати соціальний авторитет цього важливого заходу кримінально-правового впливу, знижуючи його ефективність.

У юридичній літературі широко дискутується питання про доцільність одночасного застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням і призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Як засвідчує практика, їх «співіснування» є явищем досить поширеним.

Так, вироком Березнегуватського районного суду Миколаївської області від 14 березня 2008 року Х. був засуджений за ч. 2 ст. 172 і ч. 2 ст. 150 КК України. Призначаючи покарання, суд врахував характер та ступінь суспільної небезпечності вчинених злочинів, які не є тяжкими, дані про особу підсудного, котрий не є судимим, злочин учинив вперше, щиро покався, добровільно відшкодував завдані злочином збитки. Суд взяв до уваги ці обставини, що пом'якшують покарання, і вважав за необхідне застосувати щодо Х. ст. 69 КК України, призначивши покарання нижче від найнижчої межі передбаченого законом за ці злочини (на підставі ст. 70 КК України – два роки позбавлення волі). Після цього суд на підставі ст. 75 КК України постановив звільнити Х. від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на один рік².

Добре відома практика найвищої судової інстанції, відповідно до якої вироки місцевих судів скасовуються за м'якістю покарання при безпідставному застосуванні ст. 69 і ст. 75 КК України до осіб, засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Так, в одному з випадків районний суд, застосовуючи ст. 69 і ст. 75 КК України не врахував того, що засуджений вчинив тяжкий

¹ Архів Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області. Справа № 1-44/09 за 2009 рік.

² Архів Березнегуватського районного суду Миколаївської області. Справа № 1-20/08 за 2008 рік.

злочин, у результаті якого загинуло п'ять осіб, зокрема одна малолітня дитина¹.

У розв'язанні порушеного питання приєднуюсь до думки тих правників, які вважають за недоцільне або неприпустиме застосування норми, яка дозволяє призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, і одночасне застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Якщо вважати можливим одночасне їх застосування, то суд повинен фактично одні й ті самі пом'якшувальні обставини враховувати двічі: при вирішенні питання про розмір покарання винного в порядку звернення до ст. 69 КК України та при застосуванні ст. 75 КК України. Як слушно підкреслює О.О. Книженко, одночасне застосування звільнення з випробуванням з призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, значно розширює межі застосування звільнення від відбування покарання з випробування, що, у принципі, зведе нанівець формальні вимоги (умови) його застосування². Такої ж думки дотримуються і деякі інші автори³. З огляду на сказане, треба законодавчо заборонити одночасне застосування ст. 69 і ст. 75 КК України⁴.

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 квітня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 339 – 341.

² Див.: Книженко О.О. Щодо підвищення ефективності застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням / О.О. Книженко // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. / ред. кол.: В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2008. – С. 46.

³ Див.: Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики: монография / Т.Ш. Шарипов. – М.: Проспект, 2008. – С. 124.

⁴ Російський дослідник В.Б. Малинін ще більш категоричний, виступаючи за виключення з кримінального законодавства норми про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, оскільки, на його думку, відповідна стаття підриває всю систему покарань, відкриває дорогу найширшому суддівському розсуду (див.: Малинин В.Б. «Пошаговая» система назначения наказания / В.Б. Малинин // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М.: Проспект, 2011. – С. 202). Існують і інші пропозиції щодо вдосконалення норми про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, але вони суттєвим чином не впливають на застосування ст. 75 КК України і, відповідно, не є предметом цього дослідження.

Як проміжний висновок у дослідженні підстави застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням варто зауважити, що при вирішенні питання про можливість такого звільнення має враховуватися однаковою мірою суспільна небезпечність вчиненого діяння й особа винного в їх конкретному прояві, а саме у виді системи обставин, які пом'якшують та обтяжують відповідальність¹. Тільки в поєднанні обставин, що характеризують вчинений злочин та особу винного (а вони завжди ма-

¹ Пом'якшуючі та обтяжуючі обставини можуть бути визначені як дані, які: 1) відносяться до злочину і (або) до особи винного, 2) значно пом'якшують або посилюють покарання через: а) їх суттєвий вплив на ступінь суспільної небезпечності злочину та особи (або лише особи) чи б) з гуманних міркувань (див.: Кругликов Л.Л. О месте смягчающих и отягчающих обстоятельств в уголовном праве / Л.Л. Кругликов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 228 – 229).

У теорії кримінального права аналізовані обставини називались по-різному – обставинами, які збільшують і зменшують міру покарання, обставинами, які пом'якшують та обтяжують вини, обставинами, які впливають на ступінь вини, обставинами, які пом'якшують та обтяжують суспільну небезпечність діяння etc (див.: Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 526). На мій погляд, наразі законодавець у КК України використовує не зовсім удалі формулювання «обставини, що пом'якшують покарання» (ст. 66) і «обставини, що обтяжують покарання» (ст. 67), адже зазначені обставини впливають на обрання судом не лише покарання, а й загалом різних форм кримінальної відповідальності, у т. ч. пов'язаних зі звільненням від покарання. Тому правильніше було б говорити про обставини, що пом'якшують та обтяжують не покарання, а відповідальність. Слушно свого часу зазначав П.В. Коробов, що значення зазначених факторів ширше: вони враховуються не лише при призначенні покарання, а і при звільненні від покарання (див.: Коробов П.В. К вопросу о понятии уголовной ответственности / П.В. Коробов // Реализация уголовной ответственности: уголовно-правовые и процессуальные проблемы. – Куйбышев : Изд-во Куйбышев. гос. ун-та, 1987. – С. 7 – 8).

Щоправда, не всі науковці солідарні з цією позицією, висловлюючи протилежну думку. Оскільки застосування покарання є однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, найбільш концентрованим її виразом, то законодавець цілком справедливо говорить про обставини, що пом'якшують або обтяжують не відповідальність, а покарання (див.: Александров А.С. Назначение уголовного судопроизводства и наказания : монография / А.С. Александров, И.А. Александрова, И.В. Круглов. – Н. Новгород : Нижегородская правовая академия, 2006. – С. 72; Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Євдокімова Олена Володимирівна. – Х., 2007. – С. 138).

Аналіз інших точок зору з порушеного питання зроблений Т.І. Іванюк (див.: Іванюк Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – С. 18 – 23).

Звісно, запропоновані мною зміни породжуватимуть необхідність вироблення нового підходу до побудови тих структурних елементів Загальної частини КК України, які стосуються системи заходів кримінально-правового впливу, адже на сьогодні пом'якшуючі та обтяжуючі обставини регламентовані розділом про призначення покарання. Зазначене питання виходить за межі цієї роботи та потребує додаткового наукового розроблення.

ють або пом'якшувальний або обтяжуючий відтінок), суд може зробити висновок про можливість виправлення засудженого без застосування до нього найсуворішого заходу кримінально-правового впливу, яким є будь-який вид основного покарання.

Перекоаний у тому, що найбільш об'єктивним підтвердженням такого висновку є встановлення не менше трьох обставин, що можуть пом'якшувати покарання (як тих, що передбачені ч. 1 ст. 66 КК України, так і інших) та не більше однієї обставини, що обтяжує покарання¹ (навіть за умов неврахування при призначенні покарання певних обставин відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України). Для осіб, які вчинили тяжкі злочини, застосування ст. 75 КК України має бути можливим за наявності не менше чотирьох обставин, що суд визнає як такі, що пом'якшують покарання, та за відсутності обставин, що обтяжують покарання². Отже, чим більш небезпечні зло-

¹ Вплив обтяжуючих обставин не лише на покарання, а і загалом на кримінальну відповідальність на прикладі звільнення від відбування покарання з випробуванням розглянуто в роботі О.В. Ільїної (див.: Ільїна О.В. Проблеми впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність / О.В. Ільїна // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 192 – 195).

² Привертають увагу окремі аспекти сучасної практики застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням (за наявності обставин, що обтяжують покарання), які підтверджують доцільність запропонованих змін. Як зауважують А.А. Музика і О.П. Горох, нерідко суди, звільняючи засудженого від покарання на підставі ст. 75 КК України, залишають без уваги обтяжуючі обставини. Зокрема в деяких випадках наявність такої обтяжуючої обставини, як «рецидив злочину» у проаналізованих справах навіть не відображалася (див.: Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2012. – С. 248).

Цікавим є той факт, що в травні 2012 р. член Вищої ради юстиції А.В. Портнов звернувся до цієї установи з пропозицією про звільнення судді одного з районних судів Київської області за порушення присяги, яке виявилось в неправильному застосуванні звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, засудженої за сукупністю злочинів (у т. ч. тяжких). Ішлося про ігнорування суддею низки обставин, які свідчили про суспільну небезпеку діянь засудженого (зокрема тих, які обтяжують покарання). Вони не були враховані суддею та їм не була дана належна оцінка, а до уваги фактично взято лише пом'якшувальні обставини. За таких умов звільнення від відбування покарання з випробуванням призвело до нівелювання принципу справедливості в кримінальному праві (див.: Портнов А.В. Довідка-пропозиція щодо наявності підстав для звільнення судді Баричівського районного суду Київської області Єременка Володимира Максимовича з посади за порушення присяги судді [Електронний ресурс] / Інтернет-сайт газети «Дзеркало тижня». – Режим доступу: http://static.zn.ua//system/ckeditor_assets/attachments/000/003/051/rada.pdf?1337259401).

чин і особа, яка його вчинила, тим більше має бути обставин, що пом'якшують відповідальність особи, і навпаки, такі обставини в меншій кількості можуть враховуватися при вчиненні менш небезпечних злочинів¹. Ці конкретні обставини, які у своїй сукупності свідчать про можливість досягнення мети покарання без його відбування, мають обов'язково відображатися у вирокі суду.

Висловлені міркування обґрунтовуються необхідністю вирішення ключової проблеми, пов'язаної з правильним встановленням підстави застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, адже ухвалення судом рішення про таке звільнення лише на підставі власної правосвідомості (як це фактично є зараз) через суб'єктивність останньої створює ризики для виникнення істотних помилок. Найбільш оптимальне співвідношення небезпечності скоєного злочину та особи винного з можливістю застосування розглядуваного різновиду заходів кримінально-правового впливу є можливим лише за умови поєднання формального та суб'єктивного підходів². Звісно, суддівський розсуд при встановленні підстави для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням за запропонованого підходу збережеться, оскільки абсолютній алгоритмізації (формалізації) він, вочевидь, не піддається. Як правильно зазначається в літературі, право ширше, ніж закон, а в законі є не лише буква, а і дух, який запрограмувати, алго-

¹ Див.: Письменський Є.О. Проблеми вдосконалення законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 295 – 296.

² З цього приводу, щоправда, у контексті призначення покарання слушно зазначає Д.С. Дядькін: формалізованість процесу покликана гарантувати повну відповідність прийнятого рішення нормам законодавства, тоді як елементи неформалізовані (або, висловлюючись інакше, суддівський розсуд) – волю суду враховувати такі обставини справи, які не знайшли свого відбиття в нормах кримінального закону (див.: Дядькін Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология»; уголовно-исполнительное право» / Д.С. Дядькин. – М., 2009. – Режим доступа: <http://sartraccc.ru/Disser/dyadkin.rar>).

ритмізувати, «шкалувати» неможливо¹; завжди були і будуть справи з винятковими обставинами, які неможливо заздалегідь передбачити в жодному алгоритмі². Утім застосування судового розсуду в значних і не завжди виправданих межах істотно ускладниться, що має зорієнтувати практику на заохочення тільки тих осіб, які справді заслуговують на це, дозволить уникнути необґрунтованого звільнення від покарання, сприятиме зниженню корупційних ризиків у системі пільгових норм кримінального законодавства тощо. Принагідно зауважу, що в напрямі звуження суддівського розсуду вітчизняний законодавець уже зробив певні кроки (у 2008 р. ст. 68 КК України доповнено положеннями, які регламентують порядок призначення покарання за готування до злочину та замах на злочин; крім того КК України доповнено ст. 69-1, яка встановила порядок призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання). То ж чекаємо на продовження.

У цьому плані, поза всяким сумнівом, має рацію Т.Г. Понятовська, яка пише, що суддівський розсуд при застосуванні кримінально-правових норм має існувати, але в обмежених рамках. Проблема його обмеження зводиться до пошуку оптимального співвідношення зв'язаності правозастосувача суворими межами, встановленими в законі, з волею його оцінок і вибору заходів кримінально-правового характеру. Надмірне розширення меж суддівського розсуду поставило б під сумнів можливість реалізації принципу законності, а за повного виключення оціночної діяльності правозастосувача була б унеможливлена реалізація принципів справедливості та гуманізму.

¹ Див.: Толкаченко А. Пределы судебного усмотрения при назначении уголовного наказания / Анатолий Толкаченко // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 59.

² Див.: Федотов А.В. Фикция «среднего» человека в российском уголовном праве. Часть 2 / А.В. Федотов; под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ Жалинского А.Э. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 516.

Тому в правозастосовній діяльності необхідно знайти розумний компроміс між формальною визначеністю права та оціночною діяльністю суду¹. Ідею про оптимізацію суддівського розсуду у виді розумного оптимуму співвідношення формальних і дискреційних засад при введенні певних обмежень висловлюють також українські правники².

Звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язано з визначенням у вирокі конкретного періоду часу, протягом якого засуджений має виконати покладені на нього обов'язки, а за його поведінкою здійснюватиметься контроль (*іспитовий строк*). Як слушно зазначає А.О. Клевцов, іспитовий строк – це встановлений вироком суду при звільненні від відбування покарання з випробуванням певний проміжок часу, протягом якого особа повинна дотримуватися умов випробування, залежно від чого настають певні правові наслідки³.

З приводу правового значення іспитового строку В.А. Ломако підкреслює, що характерною особливістю іспитового строку є те, що він втілює в собі загрозу й обіцянку: загрозу реального застосування призначеного покарання в разі недотри-

¹ Див.: Понятовская Т.Г. Уголовно-политическое значение судейского усмотрения при назначении наказания / Т.Г. Понятовская // *Держава та регіони. Серія : Право.* – 2010. – № 2. – С. 187.

² Див.: Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.С. Макаренко. – Одеса, 2012. – С. 9; Рожко В.В. Справедливість як межа суддівського розсуду / В.В. Рожко // *Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару* (м. Львів, 7 грудня 2012 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 210.

³ Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 11.

мання вимог випробування і обіцянку заохочення і навіть погашення судимості, якщо умови випробування будуть дотримані¹. Справді, режим іспитового строку дисциплінує особу, нагадує їй про те, що тривають кримінально-правові відносини і вона є судимою. При цьому засуджений має усвідомлювати, що найшвидше припинення зазначених відносин, а отже, припинення судимості повністю залежить від його справного повсякденного способу життя.

Тривалість іспитового строку, протягом якого засуджена особа повинна довести своє виправлення, – від одного до трьох років (ч. 3 ст. 75 КК України). Незважаючи на те, що в кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн (Грузія, Естонія, Польща, Російська Федерація, ФРН) передбачається іспитовий строк понад три роки, рішення українського законодавця слід визнати обґрунтованим. Строк від одного до трьох років є достатнім для того, щоб здійснити належний вплив на поведінку засудженого і впевнитися в правильності прийнятого судом рішення. Адже строк до одного року є замалим для забезпечення належного виправлення засудженого і здатним зменшити ефективність випробування в цілому. Строк понад три роки втрачає своє виправне значення, поступово перетворюючись на непотрібну формальність. Тривалий строк незручний також з тих міркувань, що практично дуже складно тримати засудженого з випробуванням під контролем протягом усього часу. Як правильно підкреслює Т.Ш. Шарипов, життя показує, що надмірно тривалі іспитові строки виявляються не виправданими, оскільки практично дуже важко контролювати засудженого тривалий час: за цей період суб'єкт може змінити місце роботи, місце проживання тощо. До того ж у переважній більшості випадків вирішальними є перші два ро-

¹ Див.: Ломако В.А. Применение условного осуждения / В.А. Ломако. – Харьков : Вища школа, 1976. – С. 69.

ки випробування: за цей період особи або підтверджують своє виправлення, або зневажають довірою суду та знову вчиняють злочин¹. Керуючись висловленими думками, вважаю невідповідною пропозицію про встановлення максимальної межі іспитового строку на рівні п'яти років².

Закон не регламентує порядку призначення іспитового строку, який, крім того, на відміну від законодавства деяких зарубіжних країн (Болгарія, ФРН, Польща), не диференціюється залежно від виду і розміру призначеного покарання або інших обставин. Цей строк може бути як рівним строку призначеного основного покарання, так і перевищувати його або ж бути менш тривалим, ніж строк покарання. Утім можна з упевненістю стверджувати, що співвідношення строку призначеного судом покарання та іспитового строку повинне бути якнайбільш оптимальним. Конкретний період, що визначається як іспитовий строк, має залежати від фактичних обставин, які встановлюються судом у кожному випадку на основі оцінки й врахування зазначених вище даних, зумовлених вчиненням злочином і особою винного. Обов'язково слід ураховувати ту обстановку, у якій засуджений проходитиме випробування, можливість і характер впливу його найближчого оточення, громадськості, родини тощо. Вважаю, що тривалість строку випробування в кожному випадку має зумовлюватися перспективами виправлення винного. За загальним правилом, чим менше буде в суду обґрун-

¹ Див.: Шарипов Т.Ш. Институт условного не применения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики : монография / Т.Ш. Шарипов. – М. : Проспект, 2008. – С. 130.

² Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 190.

тованої впевненості у виправленні засудженого, тим тривалішим має бути іспитовий строк, і навпаки¹.

Як свідчить аналіз судової практики, узагальненої в Апеляційному суді м. Києва за період 2011 – 2012 р.р. вироки в частині призначення покарання зі звільненням від нього за ст. 75 КК України серед іншого скасовувались через м'якість визначеного засудженим іспитового строку при звільненні від відбування покарання. Так, з цієї підстави було скасовано вирок Подільського районного суду щодо Л.М.С., Б.І.Г., М.Є.В., засуджених за ч. 2 ст. 186 КК України до 4 років позбавлення волі та звільнених від покарання з випробуванням з іспитовим строком 1 рік. Вироком Апеляційного суду всім засудженим визначено розмір іспитового строку 3 роки та зазначено, що суд першої інстанції не врахував належним чином конкретні обставини справ, дані про особу засуджених, їх участь у скоєному тяжкому злочині із застосуванням насильства².

У юридичній літературі існує точка зору щодо можливості скорочення іспитового строку, а разом із ним – дострокового скасування звільнення з випробуванням. На думку А.О. Клевцова, у законодавстві слід передбачити можливість скасування іспитового строку за певних обставин при звільненні від від-

¹ Разом з тим звертає на себе увагу пропозиція російської дослідниці Т.Ф. Мінязевої про те, що у випадку застосування умовного засудження за злочини з тяжкими наслідками суду треба призначати максимальний іспитовий строк і покладати на засуджених обов'язки, які суттєво обмежують їх свободу (див.: Мінязева Т.Ф. Эффективность условного осуждения сегодня в современной России / Т.Ф. Мінязева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 214.). З метою обмеження невинуватого суддівського розсуду висловлену ідею вважаю за доцільне певним чином трансформувати в таке законодавче положення: «При звільненні від покарання з випробуванням, призначеного особі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, установлюється максимальний іспитовий строк».

² Див.: Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання від 1 вересня 2013 року // Юридичний вісник України. – 2013. – № 49 (вкладка). – С. 18.

бування покарання з випробуванням¹. Є.С. Назимко, висловлюючи аналогічну пропозицію, додає: «...відсутність можливості досягти своєю поведінкою дострокового скасування іспитового строку позбавляє засудженого стимулюючого фактору, що обмежує можливість використовувати додаткові фактори впливу на звільненого в питанні його виправлення»². Згодом цей науковець задля практичного втілення своїх ідей запропонував викласти ч. 2 ст. 78 КК України в новій редакції: «Якщо після відбуття не менш ніж половини іспитового строку засуджений своєю поведінкою довів своє виправлення, суд має право скасувати іспитовий строк та зняти судимість з засудженого»³. Доповнити КК України аналогічним положенням (однак у вигляді окремої статті) пропонував С.І. Халимон, який, крім скорочення іспитового строку, ратував і за його збільшення в разі, якщо особа, звільнена від відбування покарання з випробуванням, ухиляється від виконання покладених судом обов'язків або допустила порушення громадського порядку, за яке на неї було накладено адміністративне стягнення⁴.

Проаналізувавши палітру думок з приводу порушеного питання, А.В. Андреев пише, що ідея про скорочення іспито-

¹ Див.: Клевцов А.О. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / А.О. Клевцов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 175.

² Див.: Назимко Є.С. До перспектив розвитку законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.С. Назимко // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19 – 20 лютого 2010 року. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 265.

³ Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 191.

⁴ Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 163 – 164.

вого строку може бути підтримана та розвинута. Однак, ураховуючи корисність скорочення лише тривалого строку, дослідник вважає за необхідне передбачити таку можливість щодо осіб, яким установлений максимальний – п'ятирічний іспитовий строк (у разі урахування пропозиції про збільшення його тривалості)¹.

На моє переконання, внесення пропонованих змін до КК України слід визнати недоцільним, адже тривалий строк (від двох до трьох років) зазвичай встановлюється у випадках вчинення найбільш суспільно небезпечних діянь, за наявності сумнівів у швидкому досягненні мети покарання без його відбування. Відповідно, скорочувати або достроково скасовувати іспитовий строк є занадто ризикованим кроком, з огляду на закономірно посилений характер виправного впливу, що застосовується до таких осіб у режимі випробування. Строк до двох років є незначним за тривалістю, а отже, його скорочення взагалі виглядає позбавленим сенсу. Щодо збільшення іспитового строку, то така новація теж видається недоцільною, оскільки за умов суттєвого порушення вимог режиму випробування особа має неодмінно підлягати покаранню як така, що не виправдала високої довіри суду.

КК України не визначає, з якого моменту слід починати відрахування іспитового строку. Однак про це йдеться в ч. 1 ст. 165 КВК України: іспитовий строк обчислюється з моменту проголошення вироку суду: вирок, що звільняє підсудного від покарання, виконується негайно після його оголошення. Така ситуація справедливо обурює О.О. Книженко, яка вважає, що, враховуючи положення ст. 88 КК України, згідно з якою в особи виникає судимість з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості, цілком імовірним є припущення, що й іспитовий строк має відрахо-

¹ Див.: Андреев А.В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А.В. Андреев // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 243.

уватися з дня набрання законної сили обвинувальним вироком¹. А.О. Клевцов також пропонує початком іспитового строку вважати момент набрання вироком законної сили, адже іспитовий строк є одним з основних елементів звільнення від відбування покарання з випробуванням і завдяки йому приводиться в дію весь механізм цього виду звільнення². Аналогічний висновок роблять і інші правники, зокрема Ю.М. Ткачевський³.

Іншу точку зору мав В.В. Скибицький, який зауважував, що перенесення початку іспитового строку на час набрання вироком законної сили суперечить суті умовного засудження і знижує його ефективність. Виявлена засудженому довіра повинна ним виправдуватися відразу ж після винесення вироку, а не через деякий час після його проголошення⁴. Як додає С.В. Маликов, іспитовий строк має значення як інструмент впливу на засудженого, що полягає в наявності певних обмежень, яких, по суті, він не відчуває, а цілком можливо, що і не буде відчувати, якщо до моменту набрання вироком законної сили іспитовий строк закінчиться. У цьому випадку губиться його значення як способу впливу з метою виправлення винного⁵.

¹ Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 160 – 161.

² Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 12.

³ Див.: Ткачевський Ю.М. Применение условного осуждения / Ю.М. Ткачевський // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 523.

⁴ Див.: Скибицький В. Іспитовий строк при умовному засудженні / Володимир Скибицький // Радянське право. – 1971. – № 3. – С. 45.

⁵ Див.: Маликов С.В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика: монография / под ред. А.И. Чучаева. – М.: Проспект, 2009. – С. 89.

244

Компромісну та, як на мене, найбільш виважену точку зору з цього приводу виклала у своєму дисертаційному дослідженні Ю.В. Грачова, яка слушно пропонує іспитовий строк відраховувати з моменту набрання вироком законної сили, однак до зазначеного строку зараховувати час, що минув з моменту проголошення вироку¹.

Як уже зазначалося, протягом визначеного судом іспитового строку засуджена особа має не тільки не вчинювати нових злочинів, а і виконати покладені на неї *певні обов'язки* (один або кілька). За С.С. Яценком, ідеться про кримінально-правові заходи, що виконують при звільненні з випробуванням роль так званих заходів безпеки (дій обмежувального характеру)². Поділяючи висловлену думку, М.В. Щедрін і Н.О. Нікітіна слушно пишуть про некаральний характер таких обов'язків,

¹ Див.: Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – Режим доступа: <http://sartracc.ru/Disser/grachova.rar>

² Див.: Яценко С. Заходи безпеки у кримінальному праві: порівняльно-правовий огляд / Станіслав Яценко // Юридичний вісник України. – 2011. – № 4 (812). – С. 6.

У вітчизняній літературі заходи безпеки в порівняльно-правовому аспекті докладно розглядалися в роботах А.В. Савченка та М.І. Хавронюка. Одним з останніх дослідників зазначеного питання є І.М. Горбачова, яка за аналогією з кримінальним законодавством деяких зарубіжних країн відносить до заходів безпеки за КК України встановлення певних обмежень при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням, підкреслюючи їх профілактичну спрямованість (див.: Горбачова І.М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Горбачова Ірина Михайлівна. – Одеса, 2008. – С. 157 – 159). Про резонансність співвідношення звільнення від відбування покарання з випробуванням із заходами безпеки пише Ю.А. Пономаренко, який називає останні заходами примусу, що застосовуються від імені держави за вироком або постановою суду до особи, яка вчинила злочин, і полягають у передбаченому кримінальним законодавством обмеженні прав і свобод такої особи для запобігання вчиненню нею інших злочинів (див.: Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Юрій Пономаренко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 9 (123). – С. 66 – 67).

які передусім спрямовані на обмеження соціально небажаної поведінки засуджених з метою запобігання злочинних проявів з боку таких засуджених¹. Недаремно характер обов'язків, які можуть бути покладені на особу судом, визначає ефективність звільнення від відбування покарання з випробуванням, має суттєвий вплив на можливість проводити повноцінну профілактичну роботу із засудженими та здійснювати якісний контроль за ними.

Обов'язки можуть мати пасивний (не вчиняти чи утриматися від вчинення яких-небудь дій) або активний (здійснити конкретні дії) характер. Інакше кажучи, обов'язки, покладені судом на засуджену особу, дістають вияв або у виді безпосередньої вимоги щодо певної поведінки, або як заборона на здійснення чого-небудь.

У ч. 1 ст. 76 КК України міститься перелік таких п'яти обов'язків:

1. Попросити публічно або в іншій формі пробачення в потерпілого (п. 1 ч. 1 ст. 76 КК України).

Пробачення може бути викладене засудженим усно (у залі судового засідання, через радіо, телебачення, інші ЗМІ тощо) або письмово (наприклад, через газету, журнал, лист). Покладання цього обов'язку несе в собі певний вплив виправного характеру і корисне при засудженні за менш тяжкі злочини й особливо проти здоров'я, честі, гідності, проти громадського порядку, моральності тощо².

2. Не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи (п. 2 ч. 1 ст. 76 КК України).

¹ Див.: Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности : монография / под науч. ред. Н.В. Щедрина ; Сиб. федер. ун-т. – Красноярск : СФУ, 2010. – С. 200.

² Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1: Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 305.

Покладання цього обов'язку означає заборону судом самовільно, без дозволу кримінально-виконавчого органу виїжджати за межі України на постійне проживання. Його виконання пов'язане з необхідністю знаходження засудженого протягом періоду іспитового строку в межах України для можливості здійснення контролю за ним. Хоча вказана вимога в законі прописана чітко, на практиці з цього приводу трапляються прикрі помилки.

Так, ВСУ змінив вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12 квітня 2007 року, замінивши при застосуванні п. 2 ч. 1 ст. 76 КК України посилання суду не виїжджати засудженому за межі України без дозволу органу кримінально-виконавчої системи на посилання не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи. Як справедливо констатувала найвища судово інстанція, місцевий суд, заборонивши особі виїжджати за межі України, порушив конституційні права засудженого на вільне пересування через кордон в інші держави¹.

Який же підхід суду є найбільш удалим *de lege ferenda*? Припустимо, що органи кримінально-виконавчої системи надали дозвіл особі виїхати за межі України на постійне проживання, розмірковує О.О. Книженко. У зв'язку з цим постають такі питання: хто (який орган) буде звільняти особу від відбування покарання по закінченні іспитового строку; який орган контролюватиме її поведінку, якщо вона виїхала за межі України; який орган здійснюватиме контроль за виконанням додат-

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 січня 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 65 – 66.

Аналогічне рішення з мотивів обмеження гарантованої Конституцією України свободи пересування особи у визначених законом межах ухвалила колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ 11 січня 2010 року за справою щодо М., засудженого вирокі Судової палати у кримінальних справах м. Херсона (див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2010 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2011. – № 1 (22). – С. 104 – 106).

кового покарання, якщо воно призначено? Було б доцільним встановити обов'язок не виїжджати за межі України на постійне проживання протягом іспитового строку¹.

А.А. Музика, погоджуючись зі слушністю висловленої пропозиції, йде далі та вважає за доцільне зазначений обов'язок поширити на будь-який виїзд за межі України, і, відповідно, слова «на постійне проживання» із наведеного тексту вилучити². Позиція цього вченого видається правильною, а тому обов'язок, установлений п. 2 ч. 1 ст. 76 КК України, варто сформулювати в такій редакції: *«Не виїжджати за межі України протягом іспитового строку»*.

3. Повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання (п. 3 ч. 1 ст. 76 КК України).

У випадку зміни місця проживання, роботи або навчання засуджений у будь-який спосіб повинен в обов'язковому порядку повідомити про це органи кримінально-виконавчої системи для здійснення ефективного контролю за ним.

Ігнорування виконання цього обов'язку негативно впливає на дієвість контролю органів кримінально-виконавчої системи за поведінкою засудженого. За цей час особа може не виконувати й інші обов'язки, покладені на нього судом. Як правильно підкреслює А.О. Клевцов, відсутність контролю протягом певного часу може стати причиною появи у свідомості засудженого антигромадських поглядів, негативного впливу осіб, схильних до антигромадської поведінки³.

¹ Див.: Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – С. 150.

² Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 344.

³ Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Клевцов Андрій Олексійович. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 159.

4. Періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції (п. 4 ч. 1 ст. 76 КК України).

Суд не встановлює періодичність та дні проведення реєстрації. Відповідно до ч. 3 ст. 13 КВК України вирішення цього питання віднесено до компетенції кримінально-виконавчих інспекцій. Щодо засуджених, на яких покладено такий обов'язок, працівник кримінально-виконавчої інспекції має винести постанову про встановлення днів явки на реєстрацію (від одного до дванадцяти разів на квартал). Періодичність явки на реєстрацію може змінюватися постановою працівника інспекції залежно від поведінки особи¹. Розглянемо приклад із судової практики.

Миколаївський районний суд Львівської області вироком від 23 лютого 2007 року засудив Ш. за ч. 1 ст. 263 КК України до покарання у виді 2 років позбавлення волі. На підставі ст. 75 КК засудженого звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на 2 роки та покладено на нього обов'язки, передбачені ст. 76 КК України, а саме: не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи, повідомляти ці органи про зміну місця свого проживання і один раз на місяць з'являтися туди для реєстрації. Розглядаючи справу у касаційному порядку, ВСУ ухвалив через порушення вимог ч. 3 ст. 13 КВК України вирок районного суду змінити, виключивши з нього вказівку на періодичність явки Ш. в органи кримінально-виконавчої системи для реєстрації².

5. Пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (п. 5 ч. 1 ст. 76 КК України).

¹ Див.: Проблеми кримінально-виконавчого права: навчальний посібник / [Кальман О.Г., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М., Плотнікова В.П., Туркот М.С.] ; за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. – К.: Національна академія прокуратури України, 2011. – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – С.319.

² Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 22 січня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (16). – С. 104.

Цей обов'язок може бути покладений за умови, якщо особа страждає на специфічний різновид захворювань і потребує лікування від нього. Його виконання має бути засвідчене відповідною довідкою медичної установи. Захворюваннями, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, можуть бути венеричні захворювання, вірус імунодефіциту людини, туберкульоз тощо.

А.А. Музика і О.П. Горох, досліджуючи шляхи вдосконалення законодавства про примусове лікування осіб, які вчинили злочин, визнали за необхідне внести зміни до п. 5 ч. 1 ст. 76 КК України, виклавши його в такій редакції: «пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії чи токсикоманії або іншого соціально небезпечного захворювання»¹. Очевидно, що запропоновані зміни здатні підвищити ефективність кримінально-правового впливу на осіб певної категорії в межах застосовуваного до особи звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Ухвалюючи рішення про покладення певних обов'язків на винну особу, суд має враховувати низку нюансів, детально досліджених у літературі. Мається на увазі таке:

1. Перелік передбачених ст. 76 КК України обов'язків є вичерпним – не можна покласти на засуджену особу обов'язки, які не передбачені законом, скасовувати чи доповнювати раніше покладені обов'язки². Ці обов'язки суд не може ні звужувати, ні розширювати. Таку ж позицію займає найвища судова інстанція України.

При розгляді касаційного подання прокурора щодо скасування рішення Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ конста-

¹ Див.: Музика А.А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів: монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – Хмельницький: вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. – С. 165.

² Див.: Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти: монографія / В.О. Меркулова. – Одеса: ЮЮ ХНУВС, 2007. – С. 174.

тувала таке. Суд, звільнивши винну особу від відбування покарання з випробуванням і поклавши на неї обов'язок «не змінювати без відома та згоди органів кримінально-виконавчої системи місце постійного проживання», допустив порушення вимог кримінального закону, оскільки розширив перелік обов'язків, зазначених у ст. 76 КК України, що є неприпустимим¹.

Рішення законодавця стосовно закритості (вичерпності) переліку обов'язків, що розглядаються, є обґрунтованим. Межі допустимості таких обов'язків повинні бути визначені законом. У літературі висловлена думка переконливо аргументується таким чином. По-перше, покладання обов'язків припускає певне вторгнення в права та законні інтереси особи. По-друге, на практиці інший підхід може призвести до зловживань правозастосовних органів. По-третє, можливість покладання на засудженого обов'язків, не передбачених КК, суперечила б принципу законності².

2. Виконання певних обов'язків має сприяти здійсненню виправного впливу та полегшувати компетентним органам здійснення контролю за поведінкою особи³.

При обранні того чи іншого обов'язку з переліку, передбаченого ч. 1 ст. 76 КК України, варто брати до уваги певні особливості вчиненого засудженим злочину (наприклад, особливою значення можуть набувати причини та умови, що сприяли його скоєнню). Треба також ураховувати особистісні дані злочинця, реальність виконання обов'язків, що покладаються на особу. Аналіз такої інформації може зорієнтувати суд у правильному визначенні обов'язків щодо конкретної особи. Як

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2009. – № 1 (18). – С. 101 – 103.

² Див.: Шарипов Т. Обязанности, возлагаемые судом на осужденного при условном неприменении наказания / Такдиршош Шарипов // Уголовное право. – 2008. – № 3. – С. 62.

³ Див.: Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий / отв. ред. С.С. Яценко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – К.: А.С.К., 2003. – С. 189.

свідчить вивчення судової практики, суди не завжди дотримуються цієї рекомендації при звільненні від відбування покарання з випробуванням.

Так, вироком Сокирянського районного суду Чернівецької області особа (умовно назвемо її Б.) була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 162, ч. 1 ст. 129 та ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 162 КК України. На підставі ст. 75 КК України Б. був звільнений від відбування покарання з покладанням на нього таких обов'язків: не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи, повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання та періодично з'являтися для реєстрації в зазначені органи. При цьому згідно з матеріалами справи Б. за висновком наркологічної експертизи страждає на хронічний алкоголізм та потребує примусового лікування від нього¹.

Як бачимо, при обранні обов'язків указаний факт чомусь залишився поза увагою суду, хоча логічним було б рішення про покладення на Б. обов'язку пройти курс лікування від алкоголізму.

3. На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, може не покладатися жодних обов'язків, якщо, на думку суду, це буде не потрібно. Утім за такого рішення суд не матиме можливості дорікнути засудженому в тому, що він не виконує покладені на нього обов'язки, а отже, з цієї підстави направити його для відбування призначеного покарання відповідно до ч. 2 ст. 78 КК України².

З огляду на сказане, виглядає сумнівною категорична думка А.А. Стрижевської про те, що «при формулюванні попереднього висновку про можливість звільнення особи від відбування покарання з випробуванням суд зобов'язаний покласти

¹ Архів Сокирянського районного суду Чернівецької області. Справа № 1-51/09 за 2009 рік.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та доповн.]. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 198.

на засудженого принаймні один із передбачених в ч. 1 ст. 76 обов'язків»¹. Про таке зобов'язання у ст. 76 КК України не йдеться. Суду надається право покладати на засудженого певні обов'язки, тому цілком логічно допустити, що він своїм правом може і не скористатися.

Інша річ, що формулювання, використане законодавцем у ч. 1 ст. 76 КК України стосовно права суду не покладати на засудженого будь-яких обов'язків, виглядає вкрай суперечливим і недосконалим. У ч. 2 ст. 75 КК України зазначається, що звільнення засудженого від відбування призначеного покарання відбувається за умови, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. Ураховуючи, що протягом іспитового строку засуджений повинен не лише не вчинити нового злочину, а і виконати покладені на нього обов'язки, правильним було б зобов'язати суд покладати на кожного засудженого певні обов'язки².

Заслужовують на підтримку і більш категоричні пропозиції про покладення низки обов'язків на всіх без винятку засуджених, наприклад, вимоги не змінювати постійного місця проживання, роботи чи навчання без дозволу органів кримінально-виконавчої системи як необхідної умови здійснення контролю за звільненою від покарання особою³. Адже, за даними фахівців, суди рідко користуються правом покладати на звільнених від покарання осіб ті обов'язки, виконання яких

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. – 2009. – С. 213.

² Див.: Осадчий В.І. Звільнення від покарання та його відбування: проблемні питання / В.І. Осадчий, Г.В. Подзігун // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 2. – С. 5.

³ Див.: Алексеев И.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – С. 42 – 43; Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 160.

повинно сприяти їхньому виправленню і невчиненню нових злочинів. Майже на 67 % опитаних покладено обов'язок повідомляти про зміну місця перебування, не виїжджати за межі України, з'являтися на реєстрацію до кримінально-виконавчої інспекції. На 33,2 % – не покладено взагалі жодних обов'язків. Своєю чергою, це призводить до ситуації, що в більшості випадків працівники кримінально-виконавчих інспекцій не мають жодних інструментів впливу на цих засуджених, у результаті чого не може бути забезпечений і реальний контроль за їх поведінкою. Формальна відсутність покладених судом обов'язків дає можливість таким особам говорити про неправомірність дій кримінально-виконавчих інспекцій щодо них та перебувати у стані переконаності в неможливості настання будь-яких негативних наслідків¹.

У цьому контексті хотілося б звернути увагу на суперечливість положення ч. 3 ст. 164 КВК України, відповідно до якого особа, звільнена від відбування покарання з випробуванням, зобов'язана виконувати обов'язки, які покладені на неї судом, а також *повідомляти інспекцію про зміну місця проживання та з'являтися за викликом до кримінально-виконавчої інспекції*. Тобто фактично йдеться про ті самі обов'язки, які визначені в ч. 1 ст. 76 КК України, однак їх виконання цілком справедливо є обов'язковим для кожного звільненого з випробуванням. Для усунення колізії, що склалася, доцільно в кримінальному законі зобов'язати суд у кожному випадку звільнення особи від відбування покарання з випробуванням покладати на неї обов'язки, передбачені в пп. 2, 3 і 4 ч. 1 ст. 76 КК України. Таку

¹ Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 121, 157; Яковець І.С. Проблемні питання практичного здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, на яких судом не покладено обов'язки / І.С. Яковець // Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 грудня 2006 р.). – Чернігів, 2007. – С.125 – 127.

ж позицію займає О.В. Грошова, яка зазначає, що, хоча ст. 164 КВК України необґрунтовано покладає на засудженого додаткові обов'язки, порушуючи тим самим вичерпний перелік їх за КК України, але вона допомагає інспекції виконувати свої функції та основні цілі її діяльності¹.

У юридичній літературі (С.В. Черкасов) висловлена обґрунтована позиція, відповідно до якої за чинної редакції ст. 76 КК України органи кримінально-виконавчої інспекції мало що можуть протиставити протиправній поведінці засудженого і не можуть ефективно здійснювати контроль за проходженням ним випробувального строку. Справді, існуючий перелік обов'язків виглядає дещо звуженим, він не передбачає застосування низки більш дієвих контрольних-профілактичних заходів. З огляду на це, пропонується передбачити в законі такі обов'язки: відшкодувати в певний строк заподіяні збитки, не відвідувати певні місця, утримуватися від спілкування в тій або іншій формі з певними особами, не виходити з будинку в певний час доби².

Прибічниками встановлення додаткових обов'язків при звільненні від відбування покарання з випробуванням є й інші науковці, зокрема А.О. Клевцов, І.Г. Богатирьов і О.М. Звенигородський, які вслід за С.В. Черкасовим вважають за необхідне внести зміни до ст. 76 КК України і передбачити як обов'язки усунення спричиненої шкоди та заборону відвідування певних місць, що визначаються судом, з урахуванням характеру вчиненого злочину та особи винного (останній обов'язок спрямований на перешкодження негативного впливу на винну особу з боку осіб, які схильні до вчинення суспільно небез-

¹ Див.: Грошова О.В. Проблемні аспекти здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням / О.В. Грошова // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 140.

² Див.: Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Черкасов Святослав В'ячеславович. – Одеса, 2005. – С. 135 – 137.

печних діянь і які ведуть антигромадський спосіб життя)¹. З метою посилення ролі кримінально-виконавчої інспекції в боротьбі зі злочинністю доповнити ч. 1 ст. 76 КК України обов'язком не залишати місця постійного проживання в період часу з 22.00 до 6.00 години пропонує С.І. Халимон².

Аналогічні міркування висловлює О.Ф. Ковітіді, яка зазначає, що в законодавстві України не вирішено питання про зобов'язання звільненої від відбування покарання особи компенсувати майнову шкоду, іншу заподіяну внаслідок вчинення злочину шкоду (повністю чи хоча б частково, або посилено), завдяки чому незадовільно виконується одне з основних завдань судочинства – охороняти права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, які постраждали від вчинення щодо них злочинів³. Як стверджує В.М. Степашин, установлення в законі такого обов'язку, як відшкодування завданої злочинном шкоди, мало б стати ефективним інструментом відновлення соціальної справедливості, дозволило б зробити більш точний висновок про те, чи витримав засуджений випробування, повною мірою відповідало інтересам потерпілих⁴. Поділяє такий

¹ Див.: Клевцов А.О. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / А.О. Клевцов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 176, 178; Богатирьов І.Г. Статті 75, 76 Кримінального кодексу України потребують удосконалення / І.Г. Богатирьов, О.М. Звенигородський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 3. – С. 91.

² Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 160.

³ Див.: Ковітіді О. Обов'язки, що покладаються на особу, умовно звільнену від покарання чи його відбування: досвід деяких країн Європейського Союзу / О. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 9 (61). – С. 47.

⁴ Див.: Степашин В.М. Обязанности, возлагаемые на условно осужденного / В.М. Степашин // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост.: Л.В. Лобанова, Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 339.

підхід і Н.О. Гуторова, яка наголошує на недосконалості переліку обов'язків, які суд на підставі ст. 76 КК може покласти на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Ці обмеження не є відчутними, зокрема для представників так званої білокомірцевої злочинності, оскільки з не зовсім зрозумілих причин не передбачають обов'язку відшкодування завданої злочином шкоди, сплати штрафу у випадку його призначення як додаткового покарання тощо¹.

Як свідчить зарубіжний досвід, деякі з обов'язків, про які йшлося вище, та низка інших уже давно відомі кримінальному законодавству багатьох країн. У ньому досить чітко і набагато краще, ніж в Україні, простежується увага держави до ефективного забезпечення прав і законних інтересів потерпілих, ресоціалізації винних, запобігання вчиненню нових злочинів. Наведу декілька прикладів. Відповідно до федерального законодавства США умовами пробації можуть бути такі: участь у виконанні корисних громадських робіт; невідвідування певних місць; здійснення реституції; утримання від вживання алкоголю, володіння вогнепальною зброєю; регулярні зустрічі з чиновником служби пробації, який здійснює нагляд за поведінкою підопічного і у випадку порушення умов пробації може арештувати засудженого без ордера². За КК Франції при відстрочці виконання покарання з випробуванням на засудженого можуть покладатися такі невідомі вітчизняному КК обов'язки: утримуватися від здійснення певної діяльності; пройти курс освіти чи професійного навчання; відшкодувати

¹ Див.: Гуторова Н.О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності / Н.О. Гуторова // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 146.

² Див.: Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав : навчальний посібник / С.С. Яценко. – К. : ВД Дакор, 2013. – С. 116.

шкоду, завдану злочинним діянням; утримуватися від управління транспортними засобами; утримуватися від появи в певних місцях; не відвідувати співучасників злочинного діяння і не зустрічатися з потерпілими та інші¹. Обов'язок не відвідувати певні місця, не наближатися до потерпілого та не спілкуватися з ним також передбачений ст. 83 КК Іспанії. Згідно ж з КК ФРН суд може покласти на засудженого обов'язки з: відшкодування збитків, заподіяних злочинним діянням; виконання суспільно корисної роботи; заборони спілкуватися з певними особами; заборони зберігання предметів, що можуть бути використаними при скоєнні злочину, тощо. При цьому КК ФРН містить важливе застереження про те, що засудженому не можуть висуватися вимоги, які він не зміг би виконати². У ч. 2 ст. 75 Пенітенціарного кодексу Естонії встановлено схожі обов'язки: відшкодувати заподіяну злочином шкоду до встановленого судом строку; знайти місце роботи, отримати загальну освіту або набути спеціальність; не відвідувати зазначені судом місця та утриматися від спілкування із зазначеними судом особами.

Дещо неоднозначно сприймається пропозиція деяких вітчизняних науковців передбачити як додатковий обов'язок працевлаштування (для засуджених, які не мають роботи) та обов'язок виплачувати щомісячно грошову суму в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на здійснення за ними нагляду³.

¹ Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 349 – 350.

² Див.: Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Г.А. Есаков, Н.Е. Крылова, А.В. Серебrenникова. – М.: Проспект, 2008. – С. 319.

³ Див.: Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України / Володимир Філонов, Єгор Назимко // Право України. – 2010. – № 3. – С. 185; Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 191.

Для осіб, які вчинили злочини певної категорії (передусім корисливої спрямованості), такий обов'язок мав би стати ефективним стимулом до виправлення. Між тим обов'язок працевлаштуватися може виявитися заздалегідь приреченим на невиконання, оскільки проблема працевлаштування в сьогоденній Україні є досить гострою. Чи можна буде в разі невиконання зазначеного обов'язку дорікнути особі після спливу іспитового строку? Впевнений, що не завжди. Особа може залишитися не працевлаштованою з об'єктивних, не залежних від неї причин. Інша річ, що держава в межах соціально-адаптаційних наслідків судимості має здійснювати щодо судимих осіб (якими є звільнені з випробуванням) заходи з їх соціальної адаптації, а саме створювати житлово-побутові умови, сприяти в трудовому та побутовому влаштуванні, надавати медичну і соціальну допомогу тощо¹. Найголовніше ж це те, що примусова праця (а саме так запропонований Є.С. Назимком обов'язок можна трактувати) заборонена Конституцією України, ч. 3 ст. 43 якої містить відповідне застереження. Роботою, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду, вільне (будь-яке) працевлаштування вважатися не може².

Щодо оплати «послуг» держави з нагляду за звільненою з випробуванням особою нею самою, то знову стикаємося, на

¹ Див.: Письменський Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України: монографія; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка / Є.О. Письменський. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – С. 67 – 69.

² Зауважу, що в сучасному юридичному просторі ідея запровадження примусової праці для вирішення завдань кримінального права не є новою. Так, Р.М. Пяталев називає примусову працю єдиним надійним способом забезпечення соціальної справедливості та вирішення проблеми усунення наслідків злочину, і саме цей спосіб повинен стати одним із ключових ланок у перебудові застосовуваних до злочинців заходів впливу (див.: Пяталев Р.М. Альтернативи уголовному преследованию и наказанию в виде лишения свободы – случайное заимствование зарубежного опыта или последовательное развитие отечественного законодательства и практики правоприменения? / Р.М. Пяталев // Проблемы укрепления законности и правопорядка – наука, практика, тенденции. – 2011. – № 4. – С. 144).

перший погляд, з чудовою ідеєю, яка з аналогічних причини здатна завдати більше шкоди процесу виправлення, ніж його покращенню (не кажучи вже про сумнівну адекватність запропонованого розміру платні типовим матеріальним можливостям винуватого на фоні цілком імовірної паралельної необхідності усунути завдану злочином шкоду).

Не менш оригінальною є пропозиція у зв'язку з новелами ч. 2 ст. 75 КК України доповнити перелік обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, обов'язком виконання угод про примирення або про визнання винуватості¹. Критично оцінюючи таку ідею, зазначу, що виконання або невиконання угоди має суто процесуально-правову природу. Так, правові наслідки невиконання угоди чітко визначені КПК України 2012 р. (ст. 476) і є привабливішими для засудженого, на відміну від тих, що визначені в ч. 2 ст. 78 КК України. Крім того, за умов реалізації висловленої пропозиції суд покладатиме на засудженого обов'язок, який останній сам поклав на себе при укладанні угоди.

Поки що вітчизняний законодавець ігнорує пропозиції доктрини і позитивний досвід зарубіжних країн щодо вирішення розглядуваного проблемного питання. До певної міри виняток – законопроект, ініційований народним депутатом України О.О. Зарубинським, згідно з яким пропонується встановити у ст. 76 КК України серед обов'язків, що суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, обов'язкові для цієї особи громадські роботи на умовах, визначених ст.ст. 56, 100 КК України². Принагідно зауважу, що

¹ Див.: Далматова Г.А. Історико-правовий аналіз звільнення від відбування покарання з випробуванням / Г.А. Далматова // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3 (11). – С. 132.

² Див.: Проект Закону України «Про внесення зміни до статті 76 Кримінального кодексу України» (щодо встановлення обов'язкових громадських робіт для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням), поданий народним депутатом України О. Зарубинським, реєстр. № 6160 від 10.03.2010 р.

ідея не нова: раніше схожим обов'язком пропонував доповнити ст. 76 КК України С.І. Халимон, розмірковуючи таким чином: якщо на звільнених від відбування покарання з випробуванням буде покладений обов'язок виконувати суспільно корисні роботи на об'єктах комунальної власності, це матиме більш ефективний вплив на свідомість засудженого¹. Проте позицію цього автора можна визнати, щонайменше, неоднозначною, оскільки він же пропонує віднести громадські роботи до категорії додаткових покарань та доповнити ними ст. 77 КК України, яка регламентує застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням². Загалом підтримуючи точку зору про більш активне застосування громадських робіт, зауважу, що залишається не зрозумілим, яким чином громадські роботи як вид додаткового покарання та громадські роботи як обов'язок, який покладається на засудженого, співвідноситимуться один з одним.

Повернемося однак до зазначеної вище законодавчої ініціативи, щодо якої виникає низка інших питань. По-перше, чому не розглядається можливість передбачити в законі інші обов'язки, які є не менш корисними з огляду на мету застосування звільнення з випробуванням? По-друге, якщо і встановлювати обов'язок виконувати громадські роботи, то варто чітко визначитися з їх правовою природою, яка має бути відмінною від однойменного покарання. Як правильно зауважують фахівці Головного науково-експертного управління Апарату

¹ Див.: Халимон С.І. Деякі проблеми застосування та виконання покарань у виді громадських робіт (перспективні питання теорії і практики) / С.І. Халимон // Право і безпека. – 2006. – № 5/1. – С. 104; Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 160 – 161.

² Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 161.

ВРУ щодо названого законопроекту, по суті, пропонується не тільки призначати особі покарання, не передбачене санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України (ст. 75 не передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо особі призначено покарання у виді громадських робіт), а і створити ситуацію, за якої суд звільняє засудженого від реального відбування покарання та одразу ж призначає нове. До того ж згідно з ч. 4 ст. 52 КК України суд призначає лише одне з передбачених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини основних покарань за один вчинений особою злочин¹.

Застосування до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням закон пов'язує із здійсненням *контролю* за поведінкою такого засудженого з метою встановлення факту його виправлення. Зміст контролю полягає у встановленні того, чи належно засуджений виконує покладені на нього обов'язки, і чи не вчинив він правопорушень. Суб'єкти такого контролю – органи виконання покарань за місцем проживання засудженого (кримінально-виконавчі інспекції Державної кримінально-виконавчої служби України), а щодо засуджених військовослужбовців – командири військових частин (ч. 1 ст. 163 КВК України).

На підставі проведеного дослідження О.М. Звенигородський пропонує розмежовувати контроль та нагляд кримінально-виконавчої інспекції за звільненими з випробуванням, виходячи з обсягу, характеру та змісту владних повноважень цієї служби. Контроль і нагляд є видами діяльності, що перед-

¹ Див.: Письменський Є.О. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням: проблеми вдосконалення кримінального законодавства / Є.О. Письменський // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2011 – С. 240 – 241.

бачають повноваження, у першому випадку, з перевірки звільнених з випробуванням щодо дотримання ними громадського порядку та виконання обов'язків, покладених на них судом (контроль), а в другому – зі спостереження за дотриманням засудженими умов режиму випробування, застосування до них заходів впливу та сприяння у їх виправленні та ресоціалізації (нагляд)¹.

Правовою основою діяльності органів виконання покарання є Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затверджена спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 року № 270/1560.

Протягом іспитового строку кримінально-виконавчі інспекції здійснюють персональний облік осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням, за участю працівників органів внутрішніх справ контролюють дотримання засудженими особами належної поведінки в громадських місцях та за місцем проживання й виконання покладених на них судом обов'язків.

Контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, передбачає: персональний облік засуджених осіб протягом іспитового строку; проведення спільно з органами внутрішніх справ та відповідними громадськими формуваннями індивідуально-профілактичної роботи із засудженими особами; додержання засудженими особами громадського порядку і виконання обов'язків, покладених на них судом; привід засуджених осіб, які не з'явилися за викликом до інспекції; проведення початкових розшукових заходів

¹ Див.: Звенигородський О.М. Контроль та нагляд кримінально-виконавчої інспекції за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.М. Звенигородський. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 7.

засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме; проведення інших заходів, передбачених законодавством.

Проблеми, які виникають при здійсненні контролю за звільненими від відбування покарання з випробуванням, досить змістовно дослідив С.І. Халимон. Зокрема він звертає увагу на багатофункціональні обов'язки та непомірне навантаження кримінально-виконавчих інспекцій. Майже весь робочий час інспектор вимушений витрачати на виконання вимог відомих нормативних актів, які стосуються оформлення особових справ засуджених. Як підсумок, через формальний і нерідко недостатній контроль за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, зазначена категорія засуджених, перебуваючи на обліку інспекції, не відчуває на собі необхідного впливу з боку останньої¹. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція російських експертів, на думку яких до основних шляхів підвищення ефективності умовного засудження мають відноситись: більш суровий та індивідуальний контроль за умовно засудженими, для чого потрібно розширювати штат компетентних органів (в ідеалі – у кожної особи повинен бути свій куратор, який не лише здійснює контроль, а і допомагає в ресоціалізації засудженого); удосконалення матеріально-технічної бази кримінально-виконавчих органів (передусім ідеться про новітні технології спостереження за місцем розташування засудженого)².

Цікавим є той факт, що КПК України 2012 р. (ч. 4 ст. 374) передбачив можливість суду покладати на трудовий колектив або особу (за їх згодою або на їх прохання) обов'язок щодо на-

¹ Див.: Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 26.

² Див.: Отчет по проекту «Условное осуждение как мера альтернативного уголовному наказанию воздействия на преступность: понятие, социальная и правовая обусловленность, проблемы социальной легитимизации и повышения качественной эффективности» (2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sartracc.ru/print.php?print_file=Explore/calenditog2013.htm

гляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи. Цей законодавчий припис, який, хоч і видається сумнівним з точки зору можливості його практичної реалізації, заслуговує на підтримку, оскільки дозволяє розширити арсенал контролюючих заходів у межах режиму випробування¹. Як пише М.Ф. Гарєєв, зазначені заходи можна було б посилити за рахунок залучення до їх здійснення громадян або громадських об'єднань, тим більше, що такий досвід існує в зарубіжних країнах, наприклад, у Польщі². Однак новела кримінального процесуального законодавства, про яку йдеться, є не узгодженою з КК України, ч. 2 ст. 76 якої варто було б доповнити відповідним положенням.

Підсумовуючи сказане, вважаю за потрібне замінити викладеними нижче пунктами п.п. 2 – 4 ч. 1 чинної редакції ст. 76 КК України, розширивши перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу при звільненні її від відбування покарання з випробуванням:

«2) відшкодувати завдані злочином збитки, усунути заподіяну шкоду або примиритися з потерпілим;

3) не відвідувати певні місця й утримуватися від контактування з потерпілим або іншими особами, визначеними судом;

¹ Як свідчить вивчення досвіду роботи служби пробачії в США, нагляд за звільненими особами може здійснювати не лише державні органи, що, своєю чергою, сприяє розвантаженню нижчої ланки державних служб, які здійснюють нагляд за такими особами. Генеральний атторней має право укладати контракт з будь-якою групою осіб, приватними агенціями та громадськими організаціями для спостереження, вивчення поведінки засуджених та піклування за ними (див.: Кубанцев С.П. Применение пробации и досрочного освобождения от отбытия наказания в виде лишения свободы в США / С.П. Кубанцев // Журнал российского права. – 2006. – № 1. – С. 128). Розвиток взаємодії держави в особі її компетентних органів з окремими особами, громадськими інституціями тощо при реалізації контролюючих функцій за особами, звільненими від покарання, видається вельми перспективним. Разом з тим основи такої взаємодії мають відповідати вітчизняним реаліям та бути ретельно обміркованими.

² Див.: Гарєєв М.Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гарєєв Марат Фанзович. – Казань, 2005. – С. 147.

4) не залишати місця постійного проживання в певний період часу»¹.

Разом з тим треба зауважити, що встановлення зазначених обов'язків з метою покладання їх у кожному випадку наявності формальних підстав для того не є прийнятним. Особа, на яку покладаються обов'язки при звільненні від відбування покарання з випробуванням, потребує диференційованого ставлення. Адже цілком можливо, що в окремих випадках повне примирення з потерпілим, усунення шкоди тощо є реально здійсненим, і тоді відповідний обов'язок буде ефективним і корисним, в інших ситуаціях – особа, наприклад, не буде мати можливості (за наявності бажання, що набагато важливіше) залагодити спричинену шкоду, тож покладання обов'язку її усунути буде неправильним та спонукатиме до вчинення нового злочину або настання інших негативних наслідків.

Відповідно, пропоную доповнити ст. 76 положенням такого змісту: *«Обов'язки, передбачені п.п. 2 – 4 ч. 1 цієї статті, покладаються лише в разі, якщо буде доведено, що з урахуванням особливостей вчиненого злочину та інших обставин справи вони можуть бути реально виконані»*.

Оскільки обов'язки, які зафіксовані в п.п. 2 – 4 ч. 1 ст. 76 КК України, у її чинній редакції мають безпосереднє відношення до контролю за поведінкою засуджених, звільнених з випробуванням, вони повинні регламентуватися в ч. 2 ст. 76 КК України, саме у якій йдеться про такий контроль. У зв'язку з цим пропоную доповнити ч. 2 ст. 76 таким положенням:

«Для забезпечення ефективності здійснення контролю за звільненою від покарання особою суд покладає на неї такі обов'язки:

¹ Примітно, що цю ідею підтримали учасники Міжнародної науково-практичної конференції з проблем кримінальної відповідальності, яка відбулась 10 – 11 жовтня 2013 року в м. Харкові, відзначивши її у своїх рекомендаціях (див.: Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності» (м. Харків, 10 – 11 жовтня 2013 року). – Х., 2013. – С. 8).

- 1) не виїжджати за межі України протягом іспитового строку;
- 2) повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- 3) періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції.

Суд має право покласти на трудовий колектив або особу, за їх згодою або на їх прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи».

Залежно від поведінки під час іспитового строку, пов'язаної з виконанням обов'язків, визначених у законі, для звільнення від покарання особи можуть настати **різні правові наслідки**. Вони можуть бути як сприятливими (позитивними), так і несприятливими (негативними).

Найбільш бажаним є сприятливий наслідок, тобто остаточне звільнення винуватої особи від покарання. Так, якщо засуджений після закінчення іспитового строку (можливості звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням до закінчення іспитового строку законом не передбачено) виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, він звільняється судом від покарання (ч. 1 ст. 78 КК України). У цьому разі згідно з п. 9 ч. 1 ст. 537 КПК України 2012 р. суд у порядку, передбаченому ст. 539 КПК, приймає рішення про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку.

До несприятливих наслідків належать направлення судом (у порядку, передбаченому ст. 539 КПК України 2012 р.) звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком, та призначення нового покарання за сукупністю вироків. Для цього достатньо невиконання особою однієї з двох умов: 1) ігнорування обов'язків, визначених у ст. 76 КК України; 2) систематичне вчинення правопорушень, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про небажання особи стати на шлях виправлення.

Щодо першої з підстав, які зумовлюють скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням, то О.В. Гро-

шова слушно звертає увагу на те, що невиконання обов'язків, про які йдеться в ч. 2 ст. 78 КК України, вживається у множинному значенні. Відповідно, виникає питання, а скільки повинен не виконати обов'язків засуджений, щоб його матеріали особової справи були направлені до суду з поданням про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням? Згідно з ч. 3 ст. 166 КВК України невиконання обов'язків має місце, коли засуджений не виконав хоча б один з обов'язків, які було покладено на нього судом. Ця норма розкриває зміст зазначеного поняття та має бути, на думку авторки, закріплена в КК України¹. Напевно, проблема може бути вирішена ще простіше – шляхом уточнення ч. 2 ст. 78 КК України, саме в якій має йтися про невиконання засудженим хоча б одного обов'язку.

Беззаперечно розцінюється як порушення умов застосування ст. 75 КК України про звільнення від відбування покарання з випробуванням вчинення особою під час іспитового строку нового злочину. Скоєний злочин, через небажання особи виправлятися та зневажливе ставлення до наданої довіри з боку держави, фактично свідчить про невинуватість застосування до засудженого заохочувального заходу кримінально-правового впливу.

У такому випадку суд відповідно до ч. 3 ст. 78 КК України до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує покарання, яке було призначено засудженому за попереднім вироком, і від якого він був умовно звільнений, або призначає покарання за сукупністю вироків за іншими правилами, визначеними у ст. ст. 71 і 72 КК України. Незважаючи на чіткість та однозначність наведеного законо-

¹ Див.: Грошова О.В. Проблемні аспекти здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням / О.В. Грошова // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 141.

давчого припису, у судовій практиці трапляються прикрі помилки при його застосуванні.

Так, вироком Старобільського районного суду Луганської області від 3 лютого 2006 року К., раніше судимого 29 вересня 2005 року за ч. 1 ст. 309 КК України на 3 роки позбавлення волі зі звільненням від відбування покарання з випробуванням, засуджено за ч. 2 ст. 309 КК України із застосуванням ст. 69 КК України до штрафу в розмірі 510 грн. З касаційним поданням до ВСУ звернувся заступник Генерального прокурора України, посиляючись на те, що суд неправильно застосував кримінальний закон при призначенні К. остаточного покарання за сукупністю вироків. За результатами розгляду подання його було задоволено, оскільки районний суд мав урахувати те, що К. засуджений за попереднім вироком до 3 років позбавлення волі з іспитовим строком на 2 роки, протягом якого вчинив новий злочин, а тому покарання відповідно до вимог ч. 3 ст. 78 КК України повинно бути призначено за сукупністю вироків на підставі ст. 71 КК України¹.

Якщо про вчинення під час іспитового строку нового злочину стало відомо після винесення постанови про звільнення засудженого від покарання (ч. 1 ст. 78 КК України), суд, який розглядає справу про новий злочин, вправі призначити покарання за сукупністю вироків після скасування цієї постанови (п. 10 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»).

Стосовно другої підстави, то згідно з ч. 4 ст. 166 КВК України під систематичним вчиненням правопорушень слід розуміти вчинення засудженим трьох і більше правопорушень, за які його було притягнуто до адміністративної відповідальності. Заходом такої відповідальності є адміністративне стягнення, яке застосовується з метою виховання особи, яка вчинила

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К.: Істина, 2011. – С. 66 – 67.

адміністративне правопорушення, у дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (ст. 23 КУпАП). При цьому, якщо особа, піддана адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то вона вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню (ст. 39 КУпАП).

З огляду на формулювання, використане в ч. 2 ст. 78 КК України, можна допустити, що не будь-яке адміністративне правопорушення з накладеним після його вчинення стягненням може потягти несприятливі наслідки для засудженого з випробуванням, а лише те, яке свідчить про небажання особи стати на шлях виправлення. Безумовно, суд має вирішувати це питання комплексно, зважаючи на всю сукупність обставин, пов'язаних із вчиненими проступками (характером і ступенем небезпечності скоєного, формою вини, завданою шкодою тощо).

Розмірковуючи з приводу вдосконалення нормативних положень, які встановлюють правові наслідки звільнення від покарання з випробуванням, фахівці вносять різні за змістом пропозиції, які підлягають обговоренню.

Так, А.О. Клевцов вважає, що не всі адміністративні правопорушення, за вчинення яких на особу накладаються стягнення, можуть бути підставою для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням, а лише ті, які порушують громадський порядок і громадську безпеку. Саме адміністративні правопорушення проти громадського порядку і громадської безпеки свідчать про небажання стати на шлях виправлення, чого не можна сказати про інші правопорушення (порушення правил безпеки дорожнього руху тощо)¹.

¹ Див.: Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 13.

На переконання Є.С. Назимка, у разі невиконання засудженим покладених на нього обов'язків або систематичного вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд повинен мати право застосовувати до нього різноманітні заходи кримінального примусу, а не винятково направляти засудженого для відбування призначеного покарання¹.

Оцінюючи поведінку засудженого, звільненого від відбування покарання з випробуванням, під час іспитового строку, необхідно зважати на його ставлення до виконання додаткових покарань, про що не йдеться в законі. Свого часу таку ідею висловлював Ю.М. Ткачевський, який писав: якщо умовно засуджений під час іспитового строку шанобливо ставиться до людини, суспільства, не порушує громадський порядок тощо, але злісно ухиляється від виконання додаткового покарання, то є всі підстави вважати його злісним порушником вимог умовного засудження². Погоджуюсь зі сказаним і вважаю, що ухилення від виконання додаткового покарання, призначеного при звільненні з випробуванням, повинне розцінюватися як порушення режиму випробування, складовим якого воно є та, як наслідок, тягти для засудженого несприятливі наслідки.

Щодо пропозицій А.О. Клевцова та Є.С. Назимка варто зазначити, що за змістом ст.ст. 75 – 78 КК України для успішного завершення випробування до особи, яка звільняється від пока-

¹ Див.: Назимко Є.С. До перспектив розвитку законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.С. Назимко // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19 – 20 лютого 2010 року. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 265.

² Див.: Ткачевський Ю.М. Исполнение условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 525.

рання, висуваються вичерпні вимоги: не вчиняти нового злочину та виконати покладені обов'язки. Відповідно, установлення якихось додаткових критеріїв для розв'язання зазначеного питання видається надмірним і таким, що не здатне впливати на оцінку ефективності звільнення від покарання, про критерії якої йшлося в попередньому розділі монографії¹.

Спеціальним різновидом звільнення від відбування покарання з випробуванням є *звільнення від нього вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років* (ст. 79 КК України). Цей різновид за багатьма ознаками не відрізняється від звільнення від покарання з випробуванням, установленого в ст. 75 КК України, проте має певні особливості. Насамперед таке звільнення застосовується лише щодо специфічного контингенту засуджених – вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Особливе ставлення законодавця до жінок зумовлюється необхідністю реалізації державної політики щодо підтримки материнства, створення належних умов для народження, розвитку та виховання дитини, стимулювання та заохочення почуття любові до дитини, відповідальності за її фізичний і психічний розвиток, здоров'я тощо. Такий підхід узгоджується з положенням ст. 24 Конституції України про дотримання рівності прав чоловіка та жінки в різних сферах життєдіяльності за умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

У юридичній літературі лунають пропозиції про поширення цього різновиду звільнення від відбування покарання з випробуванням на чоловіків, які мають малолітніх дітей, для того, щоб усунути гендерну нерівність та зрівняти жінок і чо-

¹ До речі, аналогічний підхід законодавець застосував у ч. 5 ст. 79 та ч. 5 ст. 83 КК України, від якого теж варто відмовитись.

ловіків, які мають однакові права¹. Так, Т.М. Головка зазначає: не викликає сумніву, що вагітність жінки є достатньою підставою для особливих, порівняно з іншими суб'єктами кримінальної відповідальності, умов. Що ж до підтримки материнства, то не можна ігнорувати той факт, що інколи дитину виховує один батько, без матері. Тоді чи буде справедливим ураховувати такі обставини щодо жінки і не враховувати їх щодо чоловіка? В такому випадку можна говорити про гендерну асиметрію, тобто привілеї за ознакою статі². Немає сумнівів у наявності певних біологічних і соціальних розбіжностей між представниками обох статей, але для вирішення питання в контексті застосування ст. 79 КК України вони не повинні мати суттєвого значення. Тому було б цілком справедливо надати чоловіку, який має малолітню дитину, рівні з жінкою можливості для більш привілейованих умов звільнення від відбування покарання з випробуванням і, відповідно, забезпечення кращих умов для виховання дитини, її гармонійного фізичного та психічного розвитку, повноцінного піклування за нею.

Варто зазначити, що в 2010 р. на окремі аспекти гендерної нерівності при звільненні від відбування покарання вже звернув увагу російський законодавець, надавши можливість відстрочки відбування покарання не лише жінкам, які мають малолітніх дітей, а і чоловікам. Єдине обмеження, на яке слід звернути увагу з огляду на можливість внесення аналогічних змін до КК України: такий чоловік повинен бути одним із батьків, тобто в його дитини через різні причини немає матері. Обґрунтовуючи доцільність внесених до КК РФ змін, Т.Ф. Міняєва зазначає: життя показало, що діти, які з тих чи інших причин позбавлені матері, часто потрапляють у дитячі будин-

¹ Див.: Головка Т.М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / Т.М. Головка. – К., 2010. – С. 11 – 12.

² Див.: Головка Т.М. Правове забезпечення гендерної рівності в законодавстві України (кримінально-правовий контекст) / Т.М. Головка // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 222.

ки при живому батьку, якому до лютого 2010 р. не могла надаватися відстрочка відбування покарання. Така ситуація не влаштовувала засуджених батьків і не йшла на користь дітям-сиротам. До того ж з батьківством, як і з материнством, законодавець слушно пов'язує корінні зміни у свідомості та поведінці засуджених, їх зростаюче прагнення змінитися¹.

Звільнення за ст. 79 КК України можливе стосовно жінок, які засуджені лише до двох видів покарання, – обмеження волі² або позбавлення волі. Справедливий виняток становлять ті, кому позбавлення волі призначено на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини. Відповідно, жінки, засуджені до позбавлення волі на строк більше п'яти років за злочини невеликої або середньої тяжкості, у разі призначення їм покарання за сукупністю злочинів або сукупністю вироків відповідно до положень ст.ст. 70 – 72 КК України, на зазначених підставах підлягають звільненню від покарання. Такий підхід слід визнати цілком прийнятним, оскільки застосування загального виду звільнення від відбування покарання має відбу-

¹ Див.: Минязева Т.Ф. Отсрочка отбывания наказания мужчине / Т.Ф. Минязева // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. – Т. 1 – Одеса, 2010. – С. 197, 199.

² Системний аналіз кримінального законодавства дозволяє констатувати наявність неузгодженості між кримінально-правовими нормами, одна з яких унеможливує застосування покарання у виді обмеження волі для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років (ч. 3 ст. 61 КК України), а інша передбачає можливість призначення такого покарання для зазначеної категорії засуджених (ч. 1 ст. 79 КК України). Якщо керуватися положеннями ст. 61 КК України в частині, зазначеній вище, то звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, можливе лише при призначенні їм покарання у виді позбавлення волі. На думку науковців, за таких підстав правова норма – ч. 1 ст. 79 КК України – у зазначеній частині потребує законодавчого виправлення, а розглядуваний припис – скасування як такий, що не відповідає закону, у нашому випадку – це ч. 3 ст. 61 КК України (див.: Лизогуб Я. Колізії чинного Кримінального кодексу України / Ярослав Лизогуб // Юридичний вісник України. – 2005. – № 4. – С. 4; Попович Н.П. Окремі колізії Кримінального кодексу України 2001 року / Н.П. Попович // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 203 – 204).

274

ватися за менш пільгових умов. Адже звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачене ст. 79 КК України, стосується специфічної категорії осіб, ставлення до якої порівняно з усіма іншими не може бути більш суворим.

Треба також звернути увагу і на ту обставину, що, на відміну від загального виду звільнення з випробуванням, закон надає суду право звільнити засуджену за ст. 79 КК України від відбування не тільки основного, а і додаткового покарання (звісно, у разі, якщо воно було призначене). Зазначене рішення законодавця так само зумовлюється специфікою осіб, до яких застосовується звільнення: по-перше, вони заслуговують на більш гуманне ставлення, і, по-друге, виконання окремих додаткових покарань може ускладнити якісне виконання материнських обов'язків і виховання дитини.

За подальшу гуманізацію звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, висловлюється П.В. Хряпінський, який пропонує обмежити коло осіб щодо заохочення, передбаченого ст. 79 КК України, тільки засудженими до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі насильницькі злочини. Крім того, науковець ратує за розширення цього різновиду звільнення від відбування покарання не тільки на вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, а загалом на жінок, які мають малолітніх дітей¹.

Будучи прихильником поміркованої реалізації принципу гуманізму в кримінальному праві, вважаю, що такі кроки здатні призвести до ускладнення правозастосовного процесу та не виправданого застосування найбільш привілейованої кримінально-правової норми. Так, поняття «насильницькі злочини» є не лише невідомим кримінальному законодавству України, а і складним для розуміння будь-якому правозастосувачу. Суттєве збільшення віку дитини, наявність якої у жінки дозво-

¹ Див.: Хряпінський П.В. Щодо гуманізації звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей / П.В. Хряпінський // Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 70.

ляє звільнити її від покарання, є зайвим. Адже якщо засуджується жінка, котра має малолітню дитину, то в розпорядженні суду вже є належний арсенал диференційованого кримінально-правового впливу на неї поза можливостями, закріпленими у ст. 79 КК України.

Ураховуючи, що застосування цього виду звільнення від покарання є правом, а не обов'язком суду, йому при прийнятті рішення варто враховувати обставини, що свідчили б про доцільність звільнення від покарання. Необхідно звертати увагу на тяжкість злочину, особу винної та інші обставини справи, передусім спосіб її життя, стан здоров'я, сімейний стан, з'ясовувати, чи зловживає засуджена алкогольними напоями, вживає наркотичні засоби або психотропні речовини, страждає на небезпечні захворювання, має можливість забезпечити належні умови для розвитку та виховання дитини тощо. Як і при звільненні за ст. 75 КК України, потрібно формалізувати підхід до визначення доцільності звільнення від відбування покарання з випробуванням. Вважаю для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, найбільш об'єктивним підтвердженням висновку про можливість звільнення з випробуванням встановлення судом у конкретному прояві наявності не менше двох обставин, що можуть пом'якшувати покарання (як тих, що передбачені ч. 1 ст. 66 КК України, так й інших) та не більше однієї обставини, що обтяжує покарання (навіть за умов неврахування при призначенні покарання певних обставин відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України). У такому випадку підстава для звільнення з випробуванням згідно зі ст. 79 КК України матиме уніфікований зі ст. 75 КК України вигляд. При цьому для жінок передбачатиметься більш м'який підхід у її визначенні.

Особливості встановлення іспитового строку при застосуванні ст. 79 КК України зумовлені тим, що мінімальної та максимальної межі такого строку закон прямо не передбачає. Йдеться лише про те, що тривалість іспитового строку визначається межами строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку. Таке неточне форму-

лювання дозволило правникам дещо по-різному трактувати, якими можуть бути межі іспитового строку. У будь-якому разі треба звернутися до означеного закону, яким є КЗУпП. Ст. 179 цього нормативно-правового акта передбачає, що жінкам надається відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів (у разі народження двох і більше дітей, або в разі будь-яких ускладнень при пологах – 70) після пологів, починаючи з дня пологів. Відпустка також може надаватися для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а в деяких випадках – шестирічного віку. Так, згідно з ч. 6 ст. 179 КЗУпП в разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку¹.

Отже, максимальний іспитовий строк може навіть перевищувати шестирічну межу, а мінімальний – нічим не обмежений, однак він повинен встановлюватися з урахуванням можливості впевнитися в законслухняній поведінці особи, звільненої від покарання. На мою думку, строк, який є менш тривалим, ніж один рік, у переважній більшості випадків неефективний і встановлюватися не повинен.

Переконаний у тому, що використаний законодавцем підхід у визначенні періоду іспитового строку не є вдалим, він здатний вносити плутанину у вирішення цього важливого питання. Відповідно, оскільки спеціальний вид звільнення від покарання з випробуванням орієнтований на осіб, які матимуть або мають дітей, то й іспитовий строк повинен обмежуватися досягненням дитиною певного віку, але не менше одного року. Вік, досягнення якого дитиною має обмежувати іспитовий строк, пропоную вважати три роки (на рівні загального розміру відпустки по догляду за дитиною).

¹ Див.: Ковальський Д. Відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною: українське законодавство та закордонний досвід / Д. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2010. – № 1 – 2 (757 – 758). – С. 16.

Відповідно до ч. 2 ст. 79 КК України в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, суд може покласти на засуджену обов'язки, передбачені ст. 76 КК України. Як зауважує П.В. Хряпінський, покладання на вагітну жінку або жінку, яка має малолітню дитину, загальних обов'язків при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 76 КК України) суттєво перевантажує умови цього різновиду заохочення та відволікає жінку від основного соціального спрямування звільнення жінок від відбування покарання – належного догляду і виховання новонародженої чи малолітньої дитини¹. Складно погодитися з висловленою думкою, оскільки загальні обов'язки виконують власну функцію, зокрема вони надають можливість ефективно здійснювати контроль за засудженою. Тому покладення обов'язків, передбачених ст. 76 КК України, залежно від фактичних обставин справи є корисним елементом режиму випробування для жінок, які звільняються від відбування покарання.

Контроль за поведінкою засудженої під час випробування згідно з ч. 3 ст. 79 КК України здійснюють органи кримінально-виконавчої системи за місцем проживання засудженої. Такий контроль полягає в регулярній перевірці дотримання засудженою умов, за яких випробування буде вважатися успішним. Перевірці підлягає, як жінка ставиться до виконання материнських обов'язків, чи вона належно доглядає за дитиною, які в неї умови проживання тощо. Якщо іспитовий строк минув успішно, то засуджена остаточно звільняється від відбування призначеного покарання. При цьому успішність випробування пов'язується з виконанням обов'язків, передбачених ст. 76 КК України (при їх покладенні), обов'язків щодо догляду та виховання дитини, а також правомірним способом життя

¹ Див.: Хряпінський П.В. Щодо гуманізації звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей / П.В. Хряпінський // Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 70.

(критерієм якого визначається несклоєння систематичних правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення).

У разі, якщо випробування засудженої не буде визнано успішним, суд за поданням контролюючого органу направляє особу для відбування покарання згідно з вироком суду. Це може мати місце тоді, коли жінка: 1) відмовилася від дитини; 2) передала її в дитячий будинок; 3) зникла з місця проживання; 4) ухиляється від виховання дитини, догляду за нею; 5) не виконує покладених на неї судом обов'язків; 6) систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення.

Якщо засуджена в період іспитового строку вчинить новий злочин, суд відповідно до ч. 6 ст. 79 КК України призначає їй покарання за сукупністю вироків згідно з правилами, передбаченими ст.ст. 71 – 72 КК України.

Висновки до розділу 2

1. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності як радянський анахронізм потребує скасування, а ч. 4 ст. 74 – виключення з КК України. Таке рішення не лише не завадить реалізації ідеї законодавця про гуманізацію кримінальної відповідальності (оскільки залишаться інші, аналогічні підстави для звільнення від покарання), а і сприятиме оптимізації привілейованих норм кримінального законодавства України та забезпечить звуження негативного суддівського розсуду.

2. Положення про закінчення строків давності вчиненого злочину як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності потребує виключення з КК України із залишенням її лише як підстави для звільнення від покарання (ч. 5 ст. 74 КК України). Якщо суд визнає особу винуватою у вчи-

ненні злочину, строк давності за який сплив, він постановляє обвинувальний вирок, засуджуючи за це підсудного. При цьому відбуватиметься паралельне звільнення від покарання. Якщо ж тривалий проміжок часу з моменту вчинення злочину унеможливило засудження особи внаслідок негативного впливу на докази, суд має прийняти рішення про виправдання підсудного через недоведеність його участі у вчиненні злочину. За таких обставин втримуватиметься баланс між необхідністю реалізації кримінальної відповідальності щодо кожного, хто вчинив злочин, не продемонструвавши позитивної посткримінальної поведінки, і доцільністю уникнення необґрунтованої помсти з боку держави.

3. Установлено, що законодавче визначення умов та підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням допускає його не виправдано широке застосування. Таке звільнення суду варто здійснювати лише у випадках недоцільності відбування найсуворіших видів покарання. Практика застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням набула відверто лібералізованого характеру, що загалом здатне негативно вплинути на практику протидії злочинності, знижуючи її ефективність. Тому необхідно на законодавчому рівні виключити можливість довільного та безмежного застосування ст. 75 і ст. 79 КК України.

4. Аналіз підходів до визначення шляхів запровадження в українське кримінальне законодавство пробації дозволив зробити висновок, що чинний КК України передбачає аналог пробації у виді норм про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75 – 79), а тому створювати щось додаткове недоцільно. Розвиток законодавства в цьому напрямі має відбуватися шляхом удосконалення чинних кримінально-виконавчих норм. Зокрема багатоаспектну діяльність служби пробації (що пропонується створити) може виконувати кримінально-виконавча інспекція, напрями роботи якої з особами, котрі вчинили злочини, поза всяким сумнівом, варто розширювати.

5. Можливість застосування звільнення від покарання з випробуванням через передбачений КПК України механізм укладення угод є недоречною. Адже за такої ситуації, по-перше, не виправдано розширюються можливості для застосування відповідного звільнення, які і так на сьогодні чималі. По-друге, встановлюючи в законі той або інший вид звільнення від покарання, як зазначалося вище, законодавець прагнув досягнути певної мети. За аналізованих нововведень досягнення мети звільнення від покарання з випробуванням стає безглуздом. Воно перетворюється у безцільний бонус до консенсусу, досягнутого між сторонами кримінально-правового конфлікту. У зв'язку із цим пропонується дозволити суду застосовувати звільнення від покарання з випробуванням на підставі, визначеній у ч. 1 ст. 75 КК України, у випадках затвердження угоди, де сторони узгодили види та розміри покарань, які передбачені в ч. 1 ст. 75 КК України.

За умов реалізації висловленої думки для визначення матеріально-правової можливості застосування звільнення від покарання з випробуванням не матиме жодного значення, яким шляхом до визначення конкретного виду та розміру покарання дійшов суд: або через механізм угод з винним, або на загальних підставах. При цьому суд в обох випадках буде зобов'язаний для ухвалення рішення оцінювати тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи.

6. Здійснювати звільнення з випробуванням цілком достатньо від трьох найбільш репресивних покарань (обмеження волі, позбавлення волі та утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців), додавши до них четверте покарання, яке після реформи згідно з Законом України від 15 листопада 2011 р. стало схожим за характером карального впливу з попередніми, а саме штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Інші покарання не є настільки суворими, щоб погроза їх реального виконання могла забезпечити виправлення засудженого.

7. Обґрунтовано доцільність застосування додаткових покарань при звільненні особи від покарання з випробуванням. Цей вид звільнення позбавляє засудженого суттєвого репресивного впливу у виді основного покарання, однак не може бути безмежним виявом довіри до засудженого. Суд, хоч і звільняє засудженого від покарання, тим не менш, виходить із презумпції наявності суспільної небезпечності особи винного.

8. Доведено хибність позиції, згідно з якою пропонується заборонити застосування звільнення від покарання з випробуванням до осіб, які вчинили тяжкі злочини. Повністю виключати таку можливість, як пропонується в науковій літературі, не варто з огляду на не завжди чітко вивірені санкції кримінально-правових норм, на підставі яких визначається тяжкість вчиненого злочину, функціональну роль, що виконував при вчиненні злочину засуджений, ступінь реалізації умислу та інші обставини, які істотно пом'якшують відповідальність.

9. Треба заборонити застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням: щодо осіб, які вчинили новий злочин упродовж іспитового строку, встановленого судом у зв'язку з їх звільненням від покарання, призначеного за попередній злочин; щодо осіб, які мають непогашену або незняту судимість за вчинення умисного злочину; з одночасним застосуванням ст. 69 КК України («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»).

10. При вирішенні питання про можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням має однаковою мірою враховуватися суспільна небезпечність учиненого діяння й особа винного в їх конкретному прояві, а саме у виді наявності системи обставин, які пом'якшують та обтяжують відповідальність. Тільки в поєднанні обставин, що характеризують вчинений злочин та особу винного (а вони завжди мають або пом'якшувальний або обтяжуючий характер), суд може зробити висновок про можливість виправлення засудженого без застосування до нього найсуровішого заходу кримінально-правового впливу, яким є будь-який вид основного покарання.

Визначено, що найбільш об'єктивним підтвердженням такого висновку повинно бути встановлення не менше трьох обставин, що можуть пом'якшувати покарання (як тих, що передбачені ч. 1 ст. 66 КК України, так й інших), та не більше однієї обставини, що обтяжує покарання (навіть за умов неврахування при призначенні покарання певних обставин відповідно до ч. 2 ст. 67 КК України). Для осіб, які вчинили тяжкі злочини, а також тих, хто раніше звільнявся з випробуванням, застосування ст. 75 КК України має бути можливим за наявності не менше чотирьох обставин, що суд визнає як такі, що пом'якшують покарання, та за відсутності обставин, що обтяжують покарання.

Чим більш небезпечними є злочин і особа, яка його вчинила, тим більше має бути обставин, що пом'якшують покарання особи, і, навпаки, такі обставини в меншій кількості можуть враховуватися при вчиненні менш небезпечних злочинів. Ці конкретні обставини, які у своїй сукупності свідчать про можливість досягнення мети покарання без його відбування, мають обов'язково відображатися у вироку суду.

11. З метою підвищення ефективності випробувального режиму при звільненні від покарання з випробуванням вважаю за потрібне замінити викладеними нижче пунктами п.п. 2 – 4 ч. 1 чинної редакції ст. 76 КК України, розширивши перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу при звільненні її від покарання з випробуванням:

«2) відшкодувати завдані злочином збитки, усунути заподіяну шкоду або примиритися з потерпілим;

3) не відвідувати певні місця й утримуватися від контактування з потерпілим або іншими особами, визначеними судом;

4) не залишати місця постійного проживання в певний період часу».

Разом із тим установлення зазначених обов'язків з метою покладання їх у кожному випадку наявності формальних підстав для того не є прийнятним. Особа, на яку покладаються обов'язки при звільненні від відбування покарання з випробуванням, потребує диференційованого ставлення. Відповідно,

пропоную доповнити ст. 76 частиною 2-1, зміст якої може бути таким: *«Обов'язки, передбачені п.п. 2 – 4 ч. 1 цієї статті, покладаються лише в разі, якщо буде доведено, що з урахуванням особливостей вчиненого злочину та інших обставин справи вони можуть бути реально виконані».*

Оскільки обов'язки, які зафіксовані в п.п. 2 – 4 ч. 1 ст. 76 КК України, у її чинній редакції мають безпосереднє відношення до контролю за поведінкою засуджених, звільнених з випробуванням, вони повинні регламентуватися в ч. 2 ст. 76 КК України, у якій і йдеться про такий контроль. Пропоную доповнити ч. 2 ст. 76 таким положенням: *«Для забезпечення ефективності здійснення контролю за звільненою від покарання особою суд покладе на неї такі обов'язки:*

- 1) не виїжджати за межі України протягом іспитового строку;*
- 2) повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання;*
- 3) періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції.*

Суд має право покласти на трудовий колектив або особу, за їх згодою або на їх прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи».

12. Підтримана висловлена в літературі ідея надання чоловіку, який має малолітню дитину, рівні з жінкою можливості для більш привілейованих умов звільнення від відбування покарання з випробуванням, визначених у ст. 79 КК України, і, відповідно, забезпечення кращих умов для виховання дитини, її гармонійного фізичного та психічного розвитку, повноцінного піклування за нею.

РОЗДІЛ 3

Проблемні питання звільнення від відбування частини покарання в доктрині, законотворчій діяльності та правозастосуванні

3.1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Визнавши особу такою, яка вчинила злочин, сумлінний суддя має впоратися з одним з найскладніших завдань у процесі своєї професійної діяльності – домогтися правильної оцінки скоєного, обрати адекватний захід кримінально-правового впливу на винного, не допустивши при цьому помилки у визначенні подальшої долі особи. Покарання, будучи найсуворішим заходом кримінально-правового впливу, не може призначатися «на дотик», за шаблоном, без ретельного вивчення обставин справи, з порушенням принципів і засад призначення покарання тощо. На жаль, у нашій правовій дійсності досить часто мають місце інші ситуації, зумовлені як недбалістю ставленням суддів до виконання своїх обов'язків, так і об'єк-

тивною неспроможністю врахувати всі нюанси злочину та особи, яка його вчинила.

Закон (ч. 1 ст. 65 КК України) суворо вимагає від суду, індивідуалізуючи покарання винному, урахувати різноманітні дані, у т. ч. особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Усі ці аспекти мають знайти своє відбиття у вироку суду. Як результат винуватому призначається покарання, необхідне і достатнє для його виправлення та запобігання нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК України). Визначені вид і розмір покарання повинні мати виключно індивідуальний характер, тобто не можуть бути застосовані ні до кого іншого, крім особи, визнаної винуватою в скоєнні конкретного злочину. Немає сумнівів у тому, що виважено оцінити необхідний масив інформації й зробити правильний прогноз щодо реалізації мети покарання здатен не кожен суддя, хай навіть досвідчений, висококваліфікований і не перевантажений роботою.

Таким чином, конкретне покарання, що призначається винному, слід розглядати як імовірно прогностичне щодо досягнення мети покарання. Жодна міра покарання під час її призначення а priori не може вважатися оптимальною та визначеною правильно, а покарання – загалом самоціллю. Зайве, надмірне покарання, – справедливо зазначає Є.Р. Азарян, – завжди небезпечне тими чи іншими дискфункціональними наслідками, тим більше, якщо не забувати реальних умов утримання засуджених у місцях позбавлення волі¹.

Мета покарання може досягатися до закінчення призначеного судом строку покарання, що зумовлює втрату будь-якого сенсу подальшого його виконання. Виникає потреба в достроковому припиненні реалізації покарання. Кримінальне законодавство України таку можливість суду надає за допомогою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання,

¹ Див.: Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок / Е.Р. Азарян. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 178 – 179.

що відіграє суттєву роль, даючи можливість засудженому, так би мовити, самостійно скоротити час відбування покарання порівняно з тим строком, що призначений за вироком суду. Надана можливість сприяє більш ранньому поверненню засудженого в соціум, забезпечуючи поступовий перехід від режимних обмежень покарання до законослухняного способу життя на волі. Одночасно з цим зменшується не тільки несприятливий вплив покарання на засудженого, а і згладжуються його негативні наслідки, що випробовує на собі суспільство¹.

Шляхом застосування умовно-дострокового звільнення реалізуються такі важливі принципи кримінального права, як справедливість та гуманізм. Невипадково особливу роль умовно-дострокове звільнення відіграє у процесі відбування одного з найжорсткіших видів покарань – позбавлення волі, адже «його застосування дозволяє засудженому ще задовго до закінчення строку покарання повернутися з умов суворої фізичної ізоляції до суспільства, відновити свої ще не до кінця втрачені соціально-корисні зв'язки та стати повноцінним членом суспільства»². Правильно у зв'язку з цим підкреслює Ю.М. Ткачевський: необґрунтована, така, що суперечить закону, відмова від умовно-дострокового звільнення може певною мірою підірвати віру в його реальну можливість, що здатне завдати шкоди виправленню засуджених³.

З іншого боку, не виключено, що довільне застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, які не довели свого

¹ Науковці звертають увагу і на інші позитивні риси умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (див., наприклад: Іванченко Я.М. Застосування умовно-дострокового звільнення від покарання в умовах переходу до нового кримінального законодавства України / Я.М. Іванченко // Наукові записки НаУКМА. – 2002. – Т. 20: Спеціальний випуск : у двох частинах. Частина 2. – С. 352; Евтушенко І. Каким быть условно-досрочному освобождению? / Инна Евтушенко // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 20 – 21).

² Безпалок О. Застосування інституту умовно-дострокового звільнення / О. Безпалок, А. Гель // Вісник прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 71.

³ Див.: Ткачевский Ю.М. Досрочное освобождение от наказания / Ю.М. Ткачевский. – М. : Юрид. лит., 1962. – С. 15.

виправлення, завдає ще більшої шкоди діяльності кримінально-виконавчої системи держави. Звільнення порушників режиму, осіб, котрі не виправилися та не намагаються цього робити, позбавляє засуджених стимулу до правомірної поведінки та сумлінної праці. У них може скластися думка, що досить відбути частину призначеного судом строку покарання, і незалежно від поведінки чи успіхів у праці відбудеться умовно-дострокове звільнення.

Як засвідчує вивчення статистичних даних, у 2009 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 146,4 тис. осіб, з яких були раніше судимими і мали незняту або непогашену судимість 36,8 тис. осіб (25,1 %). З них раніше були звільнені умовно-достроково 9 тис. осіб або 24,6 %¹. У 2010 р. засуджено 168,7 тис. осіб, з них 39,3 тис. осіб (23,3 %) мали неприпинену судимість, з яких 9,6 тис. (24,4 %) були умовно-достроково звільненні від відбування покарання; у 2011 р. засуджено 154,4 тис. осіб, з них 35,8 тис. осіб (23,2 %) мали неприпинену судимість, з яких 8,2 тис. (23 %) були умовно-достроково звільненні від відбування покарання; у 2012 р. засуджено 162,8 тис. осіб, з них 36,9 тис. осіб (22,6 %) мали неприпинену судимість, з яких 7,8 тис. (21,2 %) були умовно-достроково звільненні від відбування покарання (див. додаток – Таблицю Б)².

Отже, не дивлячись на широке поширення розглядуваного виду звільнення від відбування покарання, виникає питання про якість його застосування на практиці. Зазначені статистичні дані дають підстави вважати, що зберігається достатньо високий показник повторення вчинених злочинів серед осіб,

¹ Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 році (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: [//www.scourt.gov.ua/cli-ents/vs.nsf/0/09F805995C5F5CA6C2257752002A196D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=09F805995C5F5CA6C2257752002A196D&Count=500&](http://www.scourt.gov.ua/cli-ents/vs.nsf/0/09F805995C5F5CA6C2257752002A196D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=09F805995C5F5CA6C2257752002A196D&Count=500&)

² Див.: Державна судова адміністрація України: лист № інф/П-174/13 від 31 травня 2013 р.; Державна судова адміністрація України: лист № інф/П-275/13 від 22 серпня 2013 р.

умовно-достроково звільнених від відбування покарання, і, відповідно, таке звільнення не здійснює належного впливу на засуджених. Переконалий у тому, що не останньою чергою це пов'язано з недосконалістю законодавчих норм, що регламентують умовно-дострокове звільнення, про що докладніше йтиметься далі.

Незважаючи на суттєву практичну значущість та актуальність у теоретичному аспекті, більшість кримінально-правових проблем умовно-дострокового звільнення від відбування покарання залишаються поза увагою сучасних українських фахівців. Можна пригадати поодинокі публікації А.П. Геля, С.В. Гізімчука, Є.С. Назимка, В.В. Скибицького, М.І. Скригонюка, В.М. Трубникова, В.І. Тютюгіна, А.М. Яценка. Умовно-дострокове звільнення розглядається також на сторінках науково-практичних коментарів КК, підручників, посібників та іншої навчальної літератури, але переважно в загальних рисах. Свідченням недостатньої наукової розробленості зазначеної проблематики є той факт, що за останні роки в Україні було захищено лише дві кандидатські дисертації, присвячені кримінально-правовим питанням умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, одна з яких стосується спеціальної норми щодо неповнолітніх (ст. 107 КК України)¹. І це при тому, що умовно-дострокове звільнення є одним із найчастіше застосовуваних видів звільнення від відбування частини покарання. Для порівняння: у РФ від початку 2000-х років було захищено більше десяти кандидатських (зокрема С.Г. Барсуковою у 2000 р., П.М. Маліним у 2000 р., І.І. Євтушенко у 2003 р.,

¹ Див.: Казначесва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначесва. – Х., 2011. – 20 с.; Дашенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Дашенко. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.

М.Ф. Нестерцем у 2004 р., І.Д. Бадамшиним у 2005 р., Ш.М. Рашидовим у 2005 р., О.О. Горшеніним у 2006 р., Д.А. Щербою в 2007 р., О.А. Пилипенко в 2009 р., В.В. Степановим у 2009 р., Д.В. Горбачем у 2012 р.) і одна докторська (Л.В. Яковлевою у 2003 р.) дисертації, в яких досліджуються різні аспекти умовно-дострокового звільнення¹.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є одним з найбільш універсальних, загальноновизнаних у світі видів звільнення від відбування частини покарання. У літературі немає єдиної точки зору з приводу моменту зародження цього виду звільнення. Як зазначають деякі правники, він бере свій початок від англійської системи заслання в 1842 р., коли його вперше було застосовано на австралійській каторзі. Існувало правило, за яким: кращі арештанти замість заслання могли бути випущені із загальних каторжних робіт прямо на волю; звільнений одержував особливий звільнювальний квиток з позначенням у ньому умов, на яких надавалася воля. Цими умовами були не тільки не вчинення нового злочину, а й навіть неведення підозрілого способу життя². На думку інших дослідників, уперше умовно-дострокове звільнення від відбування покарання було запроваджене у Франції в 1885 р. У наш час його передбачає кримінальне або кримінально-проце-

¹ Вдалою спробою усунути зазначену прогалину стала змістовна монографія з проблем умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, видана в 2012 р. харківським правознавцем І.С. Яковець (див.: Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія / І.С. Яковець. – РІІ, 2012. – 212 с.).

² Див.: Казначесва Д.В. Історико-правовий аналіз виникнення та розвитку інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Д.В. Казначесва // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (50). – С. 55; Журова І.І. Ретроспективний аналіз звільнення засуджених від відбування покарання / І.І. Журова // Вісник Запорізького національного університету [Юридичні науки]. – 2013. – № 1. – С. 183.

суальне (Франція та її колишні колонії) законодавство майже всіх держав світу¹.

На території сучасної України своє повноцінне законодавче закріплення умовно-дострокове звільнення від відбування покарання одержало лише на початку ХХ століття. Цього часу в місцях позбавлення волі склалася вкрай складна ситуація, що зумовлювалося низкою причин (зростання чисельності ув'язнених, формування професійного злочинного співтовариства в місцях позбавлення волі, зростання державних витрат на утримання осіб, які відбувають покарання, тощо). Усе це змусило уряд Російської імперії переглянути свої погляди на проведену в країні кримінально-правову політику. Результатом змін у кримінально-правовій політиці в той період стало внесення Міністерством юстиції до Державної Думи проекту закону «Про умовно-дострокове звільнення». Законопроект був ухвалений Державною Радою 12 липня 1909 року і затверджений імператором 22 червня 1909 року. Цей Закон визначав, що умовно-дострокове звільнення могло застосовуватися до засуджених, котрі відбувають покарання у в'язниці, виправному арештантському відділенні або у виправному будинку, за умов відбуття ними трьох чвертей строку призначення покарання (але не менше шести місяців)². За твердженням фахівців, поява норм про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання в Російській імперії пов'язана з розвитком ідей гуманізму, справедливості застосовуваних до злочинця позбавлень і подальшого його виправлення та повернення до суспільства³.

¹ Див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 396 – 397.

² Див.: Степанов В.В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретические и правоприменительные проблемы : монография / В.В. Степанов; под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 27 – 28.

³ Див.: Бадамшин И.Д. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в законодательстве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бадамшин Ильфат Давлетнурович. – Уфа, 2005. – С. 42.

У радянському праві першу згадку про дострокове звільнення містив Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про суд» від 7 березня 1918 року¹. Подальший розвиток норми про умовно-дострокового звільнення отримали в постанові Народного комісаріату юстиції РРФСР від 23 липня 1918 року «Про позбавлення волі як міру покарання і про порядок відбування такого», згідно з якою розподільним комісіям надавалося право перед народним судом порушувати клопотання про дострокове умовне звільнення. Таке звільнення здійснювалося стосовно будь-яких засуджених, причому по закінченню половини строку призначеного покарання.

Постанова Надзвичайного VI Всеросійського З'їзду Рад від 6 листопаду 1918 року дозволяла всім народним судам і революційним трибуналам застосовувати дострокове звільнення стосовно тих засуджених, звільнення яких не становило небезпеки для республіки. Детальну законодавчу регламентацію умовно-дострокового звільнення отримало вже в 1919 р. в Декретах РНК УСРР «Про умовне засудження» і «Про дострокове звільнення»². Із цього часу розглядуваний вид звільнення міцно закріпився у вітчизняному кримінальному законодавстві. Лише перед Другою світовою війною (1939 р.) його було на певний час скасовано, але вже в 1954 р. відновлено і закріплено в Основах кримінального законодавства СРСР і радянських республік (1958 р.) та у КК УРСР 1960 р. Відповідно до цих нормативних актів підставою для умовно-дострокового звільнення визнавалось доведення засудженим свого виправлення, що підтверджувалося зразковою поведінкою і чесним ставленням до праці.

¹ Див.: Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917 – 1952 гг. / под ред. И.Т. Голякова. – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1953. – С. 23.

² Див.: Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / П.П. Михайленко. – Ч. 1. – К. : АН УРСР. – 1959. – С. 279.
292

Як впливає з чинного закону (ст. 81 КК України), суть умовно-дострокового звільнення від відбування покарання полягає в тому, що засуджений при доведеності того, що він не потребує повного відбуття покарання, може підлягати звільненню від невідбутої частини покарання, але не беззастережно, а за певних умов. Порушення цих умов призводить до настання негативних кримінально-правових наслідків для особи, яка достроково звільнилася.

Крім кримінально-правового змісту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, законодавство встановлює також певні кримінально-процесуальні (п. 2 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК України 2012 р.¹) та кримінально-виконавчі особливості реалізації такого звільнення (ст.ст. 154, 160 – 162 КВК України), а окремі його аспекти розглянуто в постанові Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 року № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким». Отже, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання має яскраво виражений комплексний правовий характер, адже регулюється нормами кримінального (які мають пріоритетне значення, оскільки визначають зміст, підстави та умови застосування або незастосування цього виду звільнення), кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права.

Цілком справедливо закон віддає застосування умовно-дострокового звільнення на розсуд суду: згідно з ч. 1 ст. 81 КК

¹ Зокрема в п. 1 ч. 2 ст. 539 КПК України 2012 р. передбачено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання застосовується місцевим судом, у межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання. У судові засідання викликаються засуджений, його захисник, законний представник, прокурор. Про час та місце розгляду клопотання (подання) зокрема повідомляються орган або установа виконання покарань, що відає виконанням покарання або здійснює контроль за поведінкою засудженого, спостережна комісія, якщо розглядається погоджене з ними клопотання, інші особи в разі необхідності.

України воно не є обов'язковим. Правий Є.С. Назимко, зауважуючи, що саме право, а не обов'язок суду в застосуванні умовно-дострокового звільнення є стимулювальним елементом, дозволяє відійти від системи «показників на папір» та більш повно врахувати різноманітні чинники під час застосування цього виду депеналізації¹. Однак потрібно враховувати, що будь-які дискреційні повноваження небезпечні з огляду на можливість ухвалення несправедливого рішення, передусім через розповсюджені в нашій країні корупційні механізми в діяльності органів державної влади.

До речі, у РФ фахівці Міністерства юстиції констатували, що процедура умовно-дострокового звільнення непрозора і становить собою «колосальний ресурс для корупції»². Для виправлення ситуації, що склалася, не виключено, що в перспективі достроково автоматично звільнятиметься кожен засуджений, котрий відповідає певним критеріям: наприклад, він відбув дві третини (три чверті) строку покарання, дотримувався режиму та брав участь у реабілітаційних програмах³.

На моє переконання, умовно-дострокове звільнення може бути обов'язковим лише в тому випадку, коли закон пе-

¹ Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 181.

² Як свідчать дані російських дослідників, навіть на сайтах Інтернету публікується інформація на кшталт: «Термінове УДЗ по Центральному федеральному округу», «Ефективно та недорого вирішимо питання по УДЗ», «Замовити послугу по УДЗ» тощо (див.: Трапицын А.Ю. Условно-досрочное освобождение в контексте современной уголовной политики / А.Ю. Трапицын, И.А. Зинченко // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – 2011. – № 2. – С. 18). Відрадно, що в українському інформаційному просторі аналогічних пропозицій мені знайти не вдалось (поки що?).

³ Див.: Коновалов А. Досрочно без суда / А. Коновалов // Ведомости. – 2010. – 17 декабря // http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/251981/dosrochno_bez_suda#ixzz18Udj06YO

редбачатиме чіткі та конкретні критерії застосування такого заходу заохочення. За відсутності прозорості, більш-менш односторонньої та зрозумілої для всіх підстави застосування умовно-дострокового звільнення останнє слово залишається за судом (з надією на його сумлінність)¹. Правильно в цьому зв'язку пише А.В. Андреев: для ефективної дії принципу імперативності в ухвалюваних рішеннях щодо умовно-дострокового звільнення потрібно спочатку формалізувати самі підстави його застосування, сформулювати їх таким чином, щоб у правозастосувачів і самих засуджених не виникало жодних сумнівів у їх наявності або відсутності. Передусім це потрібно для того, щоб звужена судова дискреція не трансформувалася в розширену дискрецію представників пенітенціарної служби².

Особа може бути достроково звільнена від відбування не будь-якого покарання. Умовно-дострокове звільнення застосовується до осіб, котрим призначено види покарання, що є найбільш суворими з огляду на обсяг їх карального впливу. У ч. 1

¹ Погоджуються з цією думкою і російські вчені. Зокрема, як пише О.М. Мяханова, якщо розглянути з практичного боку вищезазначену пропозицію, то ситуація, навпаки, погіршиться. Складно сперечатися з тим, що на сьогодні судовий контроль, навіть за його недоліків, все ж більш дієвий. У судовому засіданні є можливість вислухати претензії особи, котра не погоджується зі стягненням. І, навпаки, можна виявити, що в засудженого були стягнення, але вони проховані, оскільки на засіданні перевіряються всі первинні документи. Відповідно, потрібно залишити судовий порядок розгляду питання про умовно-дострокове звільнення (див.: Мяханова А.Н. К вопросу о коррупции при условно-досрочном освобождении / А.Н. Мяханова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 553).

² Див.: Андреев А.В. Засоби посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин, за КК України / А.В. Андреев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 72.

ст. 81 КК України встановлено вичерпний перелік покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення (за О.В. Дашенко, йдеться про передумову такого звільнення¹). Загальним для них є те, що всі вони є строковими. Отже, умовно-дострокове звільнення застосовується лише стосовно таких видів покарань: а) виправні роботи, б) службові обмеження для військовослужбовців, в) обмеження волі, г) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, ґ) позбавлення волі.

Законодавство окремих зарубіжних країн передбачає умовно-дострокове звільнення і від інших покарань, наприклад, арешту (ч. 1 ст. 90 КК РБ). Поділяю висловлену з цього приводу думку Ю.М. Ткачевського про те, що, оскільки арешт призначається на відносно невеликий строк (за який вивчити особу засудженого практично неможливо), регламентація умовно-дострокового звільнення від його відбування навряд чи доцільна².

Серед науковців активно обговорюється важливе питання щодо можливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі. На перший погляд, будь-які заперечення цього факту в законі відсутні. Більше того: на переконання деяких фахівців, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі на сьогодні визначено в кримінальному законо-

¹ Див.: Дашенко О.В. Юридичний аналіз умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені неповнолітніми / О.В. Дашенко // Право і безпека. – 2007. – № 2. – С. 69.

² Див.: Ткачевський Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 458.

давстві України¹. Як роз'яснюється в літературі, таке звільнення може бути застосоване лише в разі попереднього помилування та заміни покарання на позбавлення волі на певний строк, який становить не менше 25 років (ч. 2 ст. 87 КК України). Порядок обчислення мінімальної частини, необхідної для застосування умовно-дострокового звільнення, у цьому разі має полягати в тому, що за основу приймається строк покарання, відбутий після помилування. Строк позбавлення волі, відбутий до помилування, враховуватися не повинен².

Т.В. Дуюнова, обґрунтовуючи можливість застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на строк не менше 25 років, посилається на ч. 5 ст. 82 КК України³. Вважаю такий підхід хибним, оскільки відповідне законодавче положення не підлягає поширювальному тлумаченню та має застосовуватись лише щодо покарань, визначених у ч. 1 ст. 82 КК України (позбавлення волі та обмеження волі).

Якщо тлумачити закон буквально, то умовно-дострокове звільнення до осіб, яким довічне позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк, не може бути застосоване, оскільки судом покарання *призначається* саме у виді довічного

¹ Див.: Казначесва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначесва. – Х., 2011. – С. 9.

² Див.: Гізімчук С. Умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: перспективи вдосконалення / Сергій Гізімчук, Дар'я Говорун // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 116 – 118.

³ Див.: Дуюнова Т.В. Обчислення строків звільнення засуджених до довічного позбавлення волі у разі заміни цього покарання позбавленням волі на певний строк / Т.В. Дуюнова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 324.

позбавлення волі, а не позбавлення волі на певний строк, три чверті якого має відбути особа для звільнення відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України¹. Неможливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі також засвідчує положення ч. 4 ст. 81 КК України, у якому йдеться про наслідки вчинення нового злочину протягом невідбутої частини покарання. Про яку невідбуту частину покарання може йти мова? Буквальне розуміння цього положення дозволяє стверджувати, що законодавець, формулюючи зазначене правило, унеможливив застосування умовно-дострокового звільнення щодо осіб, котрі відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі.

Так чи інакше, складно погодитися з тим, що особа, засуджена до найвищої міри покарання, має, по суті, двічі звільнятися від відбування покарання. У перший раз – в порядку помилування, у другий – умовно-достроково на підставі ст. 81 КК України. Помилування із заміною довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк уже є суттєвим і досить гуманним кроком держави назустріч особі, засудженій за особливо тяжкий злочин². Необхідно враховувати і те, що більшість із засуджених до довічного по-

¹ Таку ж думку висловлює Ю.А. Пономаренко, який зауважує, що умовно-дострокове звільнення від покарання особи, котрій довічне позбавлення волі в порядку помилування було замінене позбавленням волі на певний строк, неможливе, оскільки в усіх пунктах ч. 3 ст. 81 КК України йде мова про необхідність відбуття засудженим певної частини призначеного судом покарання. У розглядуваному ж випадку строкове позбавлення волі призначається не судом, а застосовується Президентом у порядку помилування як більш м'яке покарання. Відповідно, умовно-дострокове звільнення від такого покарання на підставі ст. 81 КК України неможливе (див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография / Ю.А. Пономаренко. – Х.: Издательство «ФИНН», 2009. – С. 239).

² Див.: Письменський Є. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства / Євген Письменський, Андрій Рязький // Юридична Україна. – 2009. – № 10. – С. 121.

збавлення волі раніше вчинили насильницькі злочини, а, звільнившись у т. ч. достроково, через стійкість своєї протиправної поведінки можуть вчинити нові, не менш небезпечні злочини. Крім того, говорячи про гуманізм і проявляючи його до злочинця, не слід забувати про гуманізм стосовно потерпілого. Як слушно підкреслюють фахівці, проголошувана гуманність стосовно ката обертається жорстокістю щодо жертви, і це вкрай несправедливо¹.

З огляду на сказане, критично ставлюсь до пропозиції О.І. Фролової про надання засудженим до довічного позбавлення волі після відбуття ними не менш ніж 15 років цього покарання права на дострокове або умовно-дострокове звільнення з місць позбавлення волі, якщо вони позитивно себе зарекомендували², та пропозиції Л.О. Мостепанюк щодо запровадження умовно-дострокового звільнення довічно засуджених після відбуття 25 років позбавлення волі (навіть при виконанні ними ряду умов)³. Натомість приєднуюсь до

¹ Див.: Волкова Т. Пожизненная альтернатива: уместна ли гуманность? / Татьяна Волкова // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 18 – 19.

² Див.: Фролова О.І. Довічне позбавлення волі у вітчизняному законодавстві / О.І. Фролова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2001. – № 2. – С. 317.

³ Див.: Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мостепанюк Людмила Олександрівна. – К., 2005. – С. 152.

Пропозицію передбачити можливість застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, висловлювали пізніше й інші українські автори, зокрема Є.С. Назимко (див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 187) та Т.В. Дуюнова (див.: Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Т.В. Дуюнова. – Х., 2013. – С. 5, 11, 14).

думки В.В. Степанова, який пропонує передбачити в кримінальному законі пряму заборону на застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до тих осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, що разом із застосуванням інших заходів має посилити ефективність розглядуваного виду звільнення від відбування покарання¹.

Будучи висловленою раніше, така точка зору відразу отримала критичні відгуки в юридичній періодиці. Так, А.П. Гель назвав її помилковою, оскільки, на його думку, лише після застосування акту помилування в засудженого може виникнути право на умовно-дострокове звільнення, рішення про застосування якого належить до виключної компетенції суду. Законодавець не повинен перебирати на себе функції суду та запроваджувати дискримінаційні обмеження стосовно засуджених до позбавлення волі за ознакою строку покарання².

Немає жодних сумнівів у тому, що суд має право умовно-достроково звільнити особу від відбування покарання саме після її помилування (звісно, якщо відповідним чином тлумачитиме закон). Інше і неможливе за ст. 81 КК України. Щодо другого твердження, то, справді, законодавець не повинен перебирати на себе функції суду, але ж саме він ці функції визначає. Дискримінаційні обмеження для певної категорії осіб при застосуванні до них норм про звільнення

¹ Див.: Степанов В.В. Ограничения применения условно-досрочного освобождения к отдельным категориям осужденных / В.В. Степанов // Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью : сборник научных трудов / под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции : Сателлит, 2008. – С. 326.

² Див.: Гель А. Застосування елементів прогресивної системи відбування покарання до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: проблеми правової регламентації / Андрій Гель // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8. – С. 160.

від відбування покарання є вкрай необхідними, позаяк вихолощувалася б складова принципу справедливості в кримінальному праві. Інша річ, що за будь-яких сприятливих обставин засуджена до довічного позбавлення волі особа зможе повернутися на волю після спливу мінімум сорока п'яти років (згідно з ч. 7 ст. 151 КВК України клопотання про помилування може подаватися після відбуття не менш як двадцяти років)¹. Передбачений законом строк відбуття покарання для звернення з клопотанням про помилування до Президента України все ж слід визнати необґрунтовано зави-

¹ Зауважу, що серед юристів не існує однозначного підходу до визначення мінімально необхідного строку, який засуджений до довічного позбавлення волі має відбутися для виходу на свободу в результаті застосування до нього помилування (див.: Мостепанюк Л.О. Особливості заміни окремих видів покарань в процесі їх відбування / Л.О. Мостепанюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2011. – Вип. 53. – С. 503 – 504). Зокрема в літературі висловлюються протилежні (від представлені) думки, які є цілком обґрунтованими через можливість подвійного тлумачення закону. Наприклад, Ю.А. Пономаренко вважає, що рішення зазначеної проблеми повинне ґрунтуватися на принципі «всякий непереконливий сумнів тлумачиться на користь людини». У зв'язку з цим той не менш ніж двадцятип'ятилітній строк позбавлення волі, яким Президент у порядку помилування може замінити довічне позбавлення волі, повинен обчислюватися від дня, з якого особа відбуває це покарання. Таким чином, строк, уже відбутий до моменту помилування (як мінімум двадцять років), підлягає зарахуванню до розміру строкового позбавлення волі, визначеного Президентом. Помилуваному залишиться відбутися лише ту частину покарання, яка перевищує строк його знаходження в місцях позбавлення волі (див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : издательство «ФИНН», 2009. – С. 238).

З метою забезпечення ясності тексту закону та його однакового розуміння вважаю за доцільне уточнити в ст. 87 КК України, що відбутий до моменту ухвалення рішення про помилування строк покарання не враховується при обчисленні строку покарання у виді позбавлення волі, яким замінюється довічне позбавлення волі. Такий підхід до цього питання є необхідним з огляду на максимально репресивний характер покарання у виді довічного позбавлення волі та передбачену в законі (ч. 1 ст. 64, ч. 2 ст. 65 КК України) винятковість випадків його застосування. Відповідно, можливості якнайшвидшого звільнення від відбування зазначеного покарання мають бути обмеженими.

щеним і таким, що потребує скорочення, щонайменше, вдвічі¹, адже десяти років цілком достатньо для «насичення» матеріалів, що додаються до клопотання. За цей час можна сформувати повноцінне уявлення про засудженого та мати можливість розв'язати питання про доречність застосування помилування. Крім того, відповідне законодавче положення повинне бути сформульоване чітко та зрозуміло, щоб виключати можливість суперечливого тлумачення. Пропоную таку редакцію ч. 7 ст. 151 КВК України: *«Після відбуття не менше десяти років покарання у виді довічного позбавлення волі засуджений може порушити клопотання про помилування, яким невідбуте покарання замінюється покаранням у виді позбавлення волі строком на двадцять п'ять років»*. До речі, схожу позицію з розглядуваного питання зайняла Т.В. Дуюнова, висунувши пропозицію щодо зменшення до п'ятнадцяти років строку, після відбування якого засуджений до довічного позбавлення волі може звертатися з клопотанням про помилування².

При умовно-достроковому звільненні, як зазначено в ч. 1 ст. 81 КК України, засудженого може бути повністю або частково звільнено і від відбування додаткового покарання. Повним називається умовно-дострокове звільнення засудженого від основного покарання та всього додаткового покарання. Якщо ж судом застосовується часткове звільнення від додаткового покарання, то частина, що залишилася, виконується реально. Паралельно реалізується умовно-дострокове звільнення

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є.О. Письменський ; передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров]. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 176.

² Див.: Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Т.В. Дуюнова. – Х., 2013. – С. 4.

від основного покарання та відбувається реальне виконання частини додаткового покарання. Частковість звільнення має бути обґрунтована судом при ухваленні відповідного рішення, адже вірогідно може зумовлюватися певними сумнівами щодо виправлення засудженого.

Закон не встановлює будь-яких обмежень щодо видів додаткових покарань, від яких може бути звільнений засуджений. Однак, ураховуючи, що розглядуваний різновид звільнення від відбування покарання за своєю природою поширюється лише на строкові покарання (ті, що повинні обчислюватися в роках, місяцях і днях), єдине додаткове покарання, стосовно якого можливе застосування ст. 81 КК України, – це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю¹. Така ж позиція свого часу була висловлена в постанові Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 року № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким». Зокрема, у п. 7 названої постанови йдеться про те, що додатковим покаранням, від якого можна звільнити достроково (тобто до закінчення строку), є лише позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

З огляду на те, що чіткої відповіді на це питання саме в законі відшукати неможливо, у літературі висловлюють інші, не менш логічні міркування. Так, В.І. Тютюгін вважає, що умовно-дострокове звільнення від додаткового покарання після відбуття особою строку основного покарання однаковою мірою по-

¹ Див.: Сверчков В. Пределы условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / В. Сверчков // Российская юстиция. – 2002. – № 10. – С. 49; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 207; Казначеева Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначеева. – Х., 2011. – С. 9.

ширюється на всі без винятку види додаткових покарань¹. Підтвердженням такої думки може слугувати положення ч. 2 ст. 82 КК України, у якій чітко зазначено вид додаткового покарання (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), від якого може бути звільнений засуджений при заміні покарання більш м'яким; водночас аналогічне положення в ст. 81 КК України такого застереження не містить.

У будь-якому разі, якщо додаткове покарання виконане (стягнений штраф, конфісковано майно, особа позбавлена військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу), питання про звільнення від додаткового покарання вирішуватися не повинне.

У контексті досліджуваного питання привертає увагу така рекомендація Пленуму ВСУ, викладена ним у п. 10 постанови від 26 квітня 2002 року № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» та відтворена в деяких науково-практичних коментарях КК та підручниках: «Коли питання про умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання виникло після повного відбуття засудженням основного покарання, суд за поданням зазначених у ч. 1 ст. 407 КПК органів може повністю або частково звільнити його від додаткового покарання після фактичного відбуття встановленої законом частини останнього та за наявності інших зазначених у законі умов».

На мою думку, умовно-дострокове звільнення особи від додаткового покарання можливе тільки одночасно з ухваленням рішення про застосування цього ж виду звільнення від основного покарання. Фактичне відбуття певної частини покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як підстава для умовно-дострокового звільнення є недопустимим з огляду на вичерпний перелік покарань, які має відбувати особа, щоб здобути право на

¹ Див.: Тютюгин В.И. Условно-досрочное освобождение от наказания / В.И. Тютюгин. – Харьков, 1981. – С. 27.

звільнення. Цей перелік взагалі не містить тих видів покарань, які можуть призначатися як додаткові. Тобто законодавець передбачив можливість звільнення від відбування покарання за ст. 81 КК України лише осіб, які відбувають основний вид покарання, до речі, одночасно доводячи своє виправлення (визначені у ч. 2 ст. 81 КК України критерії виправлення додаткових покарань стосуватися не можуть). Коли ми встановлюємо певну частину строку, необхідну для умовно-дострокового звільнення, то беремо до уваги лише основне покарання, а звільнення від додаткового виду покарання може відбуватися паралельно з основним як своєрідний бонус. Такий висновок також можна зробити із застосуванням граматичного тлумачення ч. 1 ст. 81 КК України, згідно з якою «особа може бути умовно-достроково звільнена повністю або частково і (підкреслено мною – Є.П.) від відбування додаткового покарання». Використання сполучника «і» може означати, що саме по собі (окреме) звільнення від додаткового покарання неможливе. Мінімально необхідна частина строку покарання, після відбуття якої допустиме умовно-дострокове звільнення від покарання, визначається з урахуванням основного покарання. Це – основа, до якої може примкнути й умовно-дострокове звільнення від відбування додаткового покарання. Якщо ж період відбування основного покарання закінчився, і особа не могла претендувати на застосування умовно-дострокового звільнення від нього, для звільнення від виконання додаткового покарання також немає жодних підстав.

У цьому зв'язку звернемо увагу на рішення Солонянського районного суду Дніпропетровської області, яким особі було відмовлено у звільненні від додаткового покарання у виді позбавлення права керування транспортними засобами через те, що на день розгляду справи засуджений відбув менше половини призначеного строку додаткового покарання. При цьому, на думку суду, мінімально необхідну частину основного покарання засуджений відбув і заслуговує на умовно-дострокове звільнення від нього¹.

¹ Архів Солонянського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 5-549/10 за 2010 рік.

Порушене питання знаходить своє відбиття на сторінках наукової літератури. Зокрема, Д.С. Шиян торкався його при написанні дисертаційного дослідження, роблячи слушний висновок про те, що в ч. 1 ст. 81 КК України умовно-дострокове звільнення від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання після фактичного відбуття основного покарання не передбачено. Для усунення недоліків, що тягнуть неоднозначне тлумачення змісту ч. 1 ст. 81 КК України, автор навіть пропонував доповнити цю статтю положенням такого змісту: «Умовно-дострокове звільнення від додаткового покарання після фактичного відбуття основного покарання не допускається»¹. Як не дивно, але згодом Д.С. Шиян без певних пояснень категорично змінив свою точку зору на протилежну, називаючи позицію Пленуму ВСУ, викладену в п. 10 зазначеної вище постанови, цілком обґрунтованою².

Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання вимагає обов'язкової наявності двох підстав, які в юридичній літературі зазвичай називають *матеріальною* (фактичною) та *формальною* (правовою)³ або *фор-*

¹ Див.: Шиян Д.С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шиян Денис Сергійович. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 12, 186 – 187.

² Див.: Шиян Д.С. Застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при звільненні засудженого від покарання та його відбування / Д.С. Шиян // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 274.

³ Див.: Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 391; Российское уголовное право. В двух томах. Том I. Общая часть / под ред. проф. А.И. Рарога. – М. : Профобразование, 2003. – С. 504 – 505; Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Ю.В. Александров, В.А. Клименко]. – К. : МАУП, 2004. – С. 281; Уголовное право России : Общая часть : учебник / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб. : Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. – С. 910 – 911.

малізованою¹. Єдність матеріальної та формальної підстав є тією основою, за наявності якої може бути ухвалено рішення про зміну правового статусу засудженого. Як установив О.С. Міхлін, таке поєднання підстав цього виду звільнення від відбування покарання забезпечує досягнення цілей покарання й дозволяє докладно вивчити засудженого, а останньому надає час довести своє виправлення. Поділяє зазначений підхід С.В. Маликов, який переконує, що встановлення певної частини строку, відбуття якого є обов'язковим, слугує реалізації цілей покарання. Певний ступінь виправлення також свідчить про досягнення мети покарання. Виходячи з цього, стверджується, що обидві із зазначених підстав спрямовані на здобуття одного результату, є взаємозумовленим єдиним «важелем», що дозволяє правозастосувачу зробити однозначний висновок про можливість застосування дострокового звільнення. Їх єдність обґрунтовується і тим, що окремо вони не тягнуть тих правових наслідків, які можуть виникнути за їх сукупності². Разом із тим у літературі небезпідставно звертають увагу на певну пріоритетність саме матеріальної підстави. Так, С.О. Левітін пише, що вивчення практики діяльності виправних установ, причин і умов, які сприяють вчиненню рецидивної злочинності, переконливо демонструє, що значна частина помилок припускається при оцінці ступеня виправлення засуджених, оскільки в основі застосування всіх заохочувальних заходів на першому місці мають бути показники виправлення засу-

¹ Див.: Іванюк Т.І. Проблеми застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за новим Кримінальним кодексом України / Т.І. Іванюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 4. – С. 115.

² Див.: Маликов С.В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика : монография / под ред. А.И. Чучаева. – М.: Проспект, 2009. – С. 85.

джених, а не період відбутого ними покарання чи інші формальні умови¹.

Однак не всі науковці погоджуються з висловленою думкою. Наприклад, М.І. Бажанов вважав: засудження особи до певного виду покарання, а також відбуття особою визначеної частини строку призначеного їй вироком суду покарання є передумовами умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Підстави цього виду звільнення від відбування покарання – це фактори, що свідчать про виправлення особи². Не маючи на меті розгортати ґрунтовну дискусію з цього приводу, для подальшого розгляду питання про умовно-дострокове звільнення візьмемо за основу поділ підстав звільнення на матеріальну та формальну як найбільш поширений і зрозумілий.

Отже, *матеріальна* підстава відображає її якісну характеристику та полягає в тому, що засуджена особа виправилась і це доведено нею під час відбування покарання. Принагідно зауважу, що деякі юристи не погоджуються з думкою, згідно з якою підставою умовно-дострокового звільнення є виправлення засудженого під час відбування покарання, оскільки вона

¹ Див.: Левитин С.А. Актуальные вопросы применения условно-досрочного освобождения к лицам, отбывающим наказание за преступления, предусмотренные главой 30 УК РФ / С.А. Левитин // Уголовно-правовые нормы об экономических и служебных преступлениях: проблемы правоприменительной и законодательной техники : итоговые материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 1000-летию г. Ярославля (1 октября 2010 г.) / отв. ред. Л.Л. Кругликов ; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль : ЯрГУ, 2010. – С. 194.

² Див.: Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К. : Вища школа, 1980. – С. 158 – 160.

Інші позиції вчених з цього приводу розглянув С.В. Маликов (див.: Маликов С.В. Значение сроков в институте освобождения от наказания или его отбывания / С.В. Маликов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 241 – 245).

нібито не узгоджується з умовним характером цього звільнення. Зокрема, як уважає О.В. Дашченко, якщо особа виправилася, логічно остаточно звільнити її від заходів кримінально-правового впливу, оскільки продовження реалізації кримінальної відповідальності в цих випадках, вочевидь, недоцільне¹. Аналогічно розмірковує Ю.М. Ткачевський: якщо засуджений виправився, навіщо його звільняти умовно? На думку вченого, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання має застосовуватися до осіб, які твердо стали на шлях виправлення².

Можна погодитися з недосконалістю законодавчого формулювання, адже, говорячи про наявність підстави для умовно-дострокового звільнення, маємо на увазі не остаточне виправлення засудженого, а лише можливість такого виправлення поза режимом відбування покарання. Але, забігаючи наперед, зауважу, що головна проблема законодавчого визначення матеріальної підстави полягає зовсім не в цьому.

До того ж можна визнати прийнятним і нині існуюче формулювання, оскільки підставою застосування аналізованого виду звільнення фактично є не виправлення як комплекс об'єктивно-суб'єктивних факторів, а доведеність для суду такого виправлення з боку засудженого. Йдеться про сприйняття судом лише об'єктивних даних, що можуть свідчити про виправлення та доцільність здійснення звільнення. Однак виправлення засудженої особи є досить складним процесом, який глибоко сягає у сферу індивідуальної психології. Однозначно й беззаперечно відповісти на питання, чи виправилася особа,

¹ Див.: Дашченко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Дашченко. – Запоріжжя, 2009. – С. 9.

² Див.: Ткачевський Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 467.

яка продемонструвала зовнішню зразкову поведінку, без урахування її внутрішнього стану неможливо.

Зрозуміло, що зовнішня поведінка засудженого далеко не завжди відповідає його внутрішній складовій. Трапляється, що засуджені пристосовуються до умов відбування покарання, не порушують режиму, але зовсім не прагнуть змінитися або виправитися. Формально вони виглядають благополучно, і не застосовувати до них передбачені законом пільги немає підстав. Дізнатися, що вони насправді думають, неможливо, тому судити про засуджених, як і про всіх людей загалом, можна тільки за їх вчинками. Істинну ж щирість певної поведінки, а отже, істинність виправлення засудженого можна перевірити з часом, контролюючи особу поза режимом виконання певного виду покарання. Як правильно зазначає М.І. Скригонюк, обов'язкові показники виправлення охоплюють низку оцінок і складаються із сукупності цілеспрямовано здійснених засудженим дій, котрі лише в більшості випадків, але далеко не завжди, є усвідомлюваними. Характер цих дій залежить від багатьох чинників, у т. ч. від типу нервової системи засудженого, структури й спрямування психіки, його індивідуальних рис. Виправлення засудженого пов'язане з основними станами в його психіці на момент скоєння злочину: свідомою антисоціальною позицією; тимчасовою втратою самоконтролю. У першому випадку виправлення передбачає корінну переміну антисоціальної позиції, а в другому – щонайменше, підвищення вольових якостей, рівня інтелектуального розвитку та виховання, вміння володіти собою тощо¹.

Аналіз правозастосовної практики засвідчує, що суди не завжди чітко розуміють, що складає матеріальну підставу умо-

¹ Див.: Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – С. 14.

вно-дострокового звільнення, і замість констатації доведеності виправлення відзначають повне, остаточне або тверде становлення на шлях виправлення. Така плутанина, хоч і неприпустима, може жодним чином не впливати на вирішення питання по суті. Наведу такі приклади.

Рішенням Володимир-Волинського міського суду Волинської області особа була умовно-достроково звільнена від відбування покарання у виді виправних робіт з огляду на те, що за час відбування покарання вона повністю стала на шлях виправлення¹.

У постанові Миколаївського районного суду Миколаївської області від 24 лютого 2010 року зазначається, що засуджений звільняється умовно-достроково від покарання як такий, що твердо став на шлях виправлення².

На сторінках юридичної літератури можна відшукати цікаві питання до законодавця: чому в законі в частині встановлення підстави для умовно-дострокового звільнення мова йде лише про виправлення особи? А як же інші складові мети покарання? Чи не правильніше говорити про можливість досягнення мети покарання без його повного відбуття як підставу застосування умовно-дострокового звільнення³?

Спробуємо стисло відповісти на ці питання. По-перше, виконання всіх складових мети покарання нереальне. Загальна превенція навряд чи може реалізовуватися шляхом дострокового звільнення засудженого від відбування покарання. По-друге, як уже зауважувалось на сторінках цієї роботи, можна виходити з того, що виправлення, на думку законодавця, є пріоритетною, найголовнішою, найсуттєвішою складовою мети покарання порівняно з іншими. Тому констатація достат-

¹ Архів Володимир-Волинського міського суду Волинської області. Справа № 5-42/07 за 2007 рік.

² Архів Миколаївського районного суду Миколаївської області. Справа № 5-01-02/10 за 2010 рік.

³ Див.: *Енциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 521.*

ності відбутого строку покарання обмежується реалізацією саме виправлення.

Про виправлення засудженого говорить не лише в кримінальному законі. Так, у ч. 1 ст. 6 КВК України чітко зазначається: виправлення засудженого – це процес позитивних змін, що відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Можна зробити висновок, що виправлення передбачає початок формування в засудженого стійкої правослухняної поведінки. Відповідно, в основу умовно-дострокового звільнення повинна бути покладена зміна в засуджених ціннісних орієнтацій, зумовлених злочином, на позитивні орієнтації. Адже в педагогіці та психології традиційне поняття «виправлення» є передусім психолого-педагогічним процесом, пов'язаним із змінами психологічних і моральних якостей особи, а також корекцією попереднього результату виховання. Як не згадати у зв'язку з цим цікаве висловлювання М.С. Таганцева про те, що покарання має бути спрямоване, наскільки це досяжно, на відродження в злочинцеві людини та корисного члена суспільства, спрямоване на розвиток та зміцнення в ньому моральних засад, викорінювання в ньому згубних звичок, на приучення його до праці та порядку¹.

Інакше кажучи, говорячи про доведеність виправлення як матеріальну підставу умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, потрібно мати на увазі моральне виправлення, що, за словами В.В. Степанова, передбачає зміни в духовно-моральній, емоційно-вольовій і мотиваційній сферах особи засудженого, що відбулися в результаті комплексного виховного впливу в період відбування покарання й роблять її поведінку соціально адаптивною². Результат з виправлення засу-

¹ Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2 / Н.С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – С. 121.

² Див.: Степанов В.В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретические и правоприменительные проблемы : монография / В.В. Степанов ; под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 73.

дженого досягається відповідними засобами, що застосовуються до нього протягом усього строку відбування покарання, а саме: режимом, суспільно корисною працею, соціально-виховною роботою, загальноосвітнім і професійно-технічним навчанням, громадським впливом (ч. 3 ст. 6 КВК України).

Показниками (узагальненими поведінковими орієнтирами), за якими суд може вірогідно допустити, що людина виправилася, є чітко визначені в законі критерії виправлення, а саме: *сумлінна поведінка*¹ засудженого та його *сумлінне ставлення до праці*.

Сумлінна поведінка оцінюється залежно від виду призначеного для відбування покарання. Так, якщо особа відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, сумлінна поведінка може полягати у: зразковому дотриманні вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку; свідомому додержанні дисципліни; виконанні вказівок і розпоряджень адміністрації установи; наявності заохочень і відсутності стягнень; одержанні певної спеціальності, підвищенні загальноосвітнього рівня й професійної кваліфікації; участі в громадському житті взагалі і самодіяльних творчих колективах засуджених зокрема; активній участі у виховних заходах; товариському ставленні до інших осіб, які відбувають покарання; підтриманні стійкого зв'язку з рідними та близькими тощо.

Згідно з Методичними рекомендаціями Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо орга-

¹ Як переконує О.В. Ус, оцінювати поведінку засудженого як сумлінну (чого вимагає ч. 2 ст. 81 КК України) не зовсім правильно. При характеристиці позитивної поведінки особи її необхідно розглядати як зразкову, оскільки це більш точне і емне формулювання. Про сумлінність слід говорити при характеристиці ставлення засудженого до праці. У зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 81, ч. 2 ст. 107 КК України і ч. 2 ст. 67 КВК України (див.: Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / Ольга Ус // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол. : В.Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. № 2 (65). – С. 186 – 187). З логікою міркувань О.В. Ус цілком можна погодитися; водночас я не вважаю запропоновані зміни принципово необхідними.

нізації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання *сумлінна поведінка* засудженого полягає у свідомому та безперечному дотриманні ним режиму відбування покарання та обов'язків, установлених Правилами внутрішнього розпорядку, виконанні законних вимог адміністрації виправної установи. При цьому сумлінна поведінка передбачає не тільки наявність у засудженого заохочень, застосованих у порядку, визначеному законодавством, а і те, що засуджений подає позитивний приклад для поведінки інших засуджених. Не рекомендується вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності в засудженого незнятих або погашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання вимог режиму відбування покарання є обов'язком засудженого. Рекомендовано також відрізнити від сумлінної поведінки пристосування засуджених до вимог адміністрації установи з метою отримання пільг або уникнення покарання у той час, коли: а) реальна поведінка свідчить про негативну спрямованість особи; б) засуджені дотримуються вимог режиму тільки під контролем з боку адміністрації установи¹.

Окремі фахівці підтримують зазначене вище трактування сумлінної поведінки (як більш вузьке), визначаючи її лише як свідоме і безперечне дотримання засудженим режиму відбування покарання, виконання законних вимог адміністрації. З огляду на це, робиться висновок, що основним критерієм оці-

¹ Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення, затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань : збірник методичних документів з питань організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, засуджених до позбавлення волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та переведення до колоній-поселень / уклад. : С. Скоков, Ю. Олійник, О. Двойнос. – К. : МП Леся, 2002. – С. 2 – 18.

нки поведінки засудженої особи має стати ступінь дотримання засудженим порядку та умов відбування покарання, виконання належним чином своїх обов'язків. Інші критерії оцінки поведінки засудженого характеризуються другорядним значенням і не повинні суттєво впливати на рішення адміністрації виправної установи щодо дострокового звільнення від відбування покарання¹.

Наведена позиція заслуговує на увагу та загалом може бути підтримана, оскільки система заохочень та стягнень займає провідне місце у визначенні виправлення засудженого. Так, заходи заохочення – це, з одного боку, засіб, що стимулює подальше виправлення осіб, які відбувають покарання, а, з іншого – свідчення позитивних змін в поведінці засудженого. Однак хотілося б застерегти від надмірного ігнорування зазначених В.Я. Конопельським другорядних факторів, які здатні різнобічно характеризувати особу засудженого, сформувавши уявлення про неї як таку, що гідна заохочення. Має рацію А.Х. Степанюк, зауважуючи, що не можна вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності не знятих або не погашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання порядку та умов відбування покарання є обов'язком засудженого². Водночас наявність фактів порушень режиму в процесі відбування покарання не завжди свідчить

¹ Див.: Конопельський В.Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення / В.Я. Конопельський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 169 – 170.

² У цьому зв'язку привертає увагу ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області, у якій сумлінна поведінка як критерій матеріальної підстави для умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі визначалась таким чином: за період відбування покарання засуджений притягувався до дисциплінарної відповідальності та має стягнення, однак вони погашені та зняті у встановленому законом порядку (Архів Коростенського міськрайонного суду Житомирської області. Справа № 279/2024/13-к за 2013 рік).

про несумлінну поведінку, оскільки на це може впливати низка різних чинників¹.

При відбуванні інших видів покарання важливого значення набуває позитивна діяльність засудженого, який у своєму повсякденному житті, без ізоляції від суспільства доводить, що виправився та заслуговує на дострокове звільнення. Так, при відбуванні покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців про сумлінну поведінку свідчитиме точне та неухильне виконання вимог військових статутів і наказів командирів; при виконанні виправних робіт – дотримання правил трудової дисципліни та громадського порядку, правил людського співжиття, етичних норм, підтримання добрих взаємин у колективі, стримування від вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, азартних ігор тощо.

Щодо сумлінного ставлення до праці, то, на думку фахівців, воно характеризується виконанням виробничих завдань, надбанням спеціальності, підвищенням кваліфікації тощо². Оцінюючи ставлення до праці, обов'язково потрібно враховувати специфіку покарання, яке відбувається. Так, для осіб, які відбувають виправні роботи, обмеження волі чи позбавлення волі, сумлінне ставлення до праці може полягати у: добропорядному, відповідальному та чесному ставленні до покладених на особу трудових обов'язків; їх повному виконанні; працьовитості, дотриманні правил трудового розпорядку, вимог трудового законодавства, охорони праці; покращенні кількис-

¹ Див.: Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х. : Кроссруд, 2011. – С. 8.

² Див.: Хряпінський П.В. Кримінально-правове заохочення позитивної пенітенціарної поведінки засуджених / П.В. Хряпінський // Визначальні тенденції генезису державності і права [Електронний ресурс] : збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Треті Прибузькі юридичні читання» / за ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв, 2007. – Режим доступу : www.nikolaevonua.org.ua/04_Treti%20Prybuzski%20chitannya.doc

них та якісних показників роботи, що виконується; підвищенні професійної кваліфікації; внесенні раціоналізаторських пропозицій, винахідницькому відкритті; бережливому використанні певного обладнання, інструментів, матеріалів тощо. Військовослужбовці, які відбувають покарання, повинні сумлінно виконувати свої статутні обов'язки (у т. ч. ті, що стосуються безпосередньо трудової діяльності), демонструвати успіхи у військовій службі.

Як відзначають у літературі, при визначенні сумлінного ставлення засудженого до праці зазвичай ураховується лише кінцевий результат його трудової діяльності. Але з виховної точки зору велике значення мають і мотиви участі в трудових процесах. Тому визначати, чи є ставлення до праці чесним і сумлінним, необхідно з урахуванням мотивів, цілей і стимулів цієї участі¹. Вважаю, що ця рекомендація, яка дана ще в радянський період, не втратила актуальності і сьогодні.

Однак, якщо в ті часи виправлення особи оцінювали переважно за її ставленням до праці², то наразі праця в місцях позбавлення волі вже не є обов'язковою, а отже, відмова засудженого працювати не кваліфікується як порушення режиму відбування покарання (згідно зі ст. 107 КВК України засуджені *мають право* брати участь у трудовій діяльності). Тому так само не відмова від виконання засудженим роботи, а мотивація такої відмови повинна мати суттєве значення для вирішення питання про застосування умовно-дострокового звільнення. Хоча особи, котрі беруть активну участь у трудових процесах, заслуговують на заохочення у формі застосування до них ст. 81 КК України набагато більше тих, хто відмовляється від праці з будь-яких причин. І.С. Яковець правильно зауважує, що праця

¹ Див.: Сорока В.Г. Про критерії виправлення і перевиховання засуджених до позбавлення волі / В.Г. Сорока // Радянське право. – 1984. – № 12. – С. 47.

² Див.: Васильєв І.М. Наказание по советскому уголовному праву : учеб. пособие. / И.М. Васильев ; под ред. докт. юрид. наук, проф. В.А. Владимирова. – М., 1970. – С. 77.

сприяє формуванню та становленню засудженого, дає йому можливість усвідомити свою корисність для суспільства, укріплює свідомість та почуття відповідальності за доручену справу. У праці формується особистість людини, зокрема, такі її якості, як колективізм (здатність працювати в команді), дисциплінованість, повага до себе та інших¹. Разом з тим авторка справедливо вказує на існування низки проблем, пов'язаних із залученням засуджених до суспільно корисної праці. Зокрема, прикриваючись декларативними заявами про те, що праця визнається засобом виправлення і ресоціалізації, а головна її мета – виховний вплив на засуджених, посиляючись на безумовне дотримання міжнародних рекомендацій у цій сфері, персонал органів і установ виконання покарань надає перевагу «працевикористанню» засуджених перед їх «трудовим вихованням». На думку І.С. Яковець, яку цілком поділяю, залучення засуджених до праці буде ефективним лише при дотриманні таких положень: 1) праця має на меті не отримання прибутку, а спрямована на створення умов для самозабезпечення особи на свободі; 2) пропонується праця відповідає кон'юктурі ринку праці на свободі; 3) організація праці та її оплата відбувається на тих же засадах, що і праця громадян на свободі; 4) праця в місцях позбавлення волі є правом засудженого, а не його обов'язком².

Розуміння суті зазначеної проблеми та визначення шляхів її вирішення знайшли відображення в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої указом Президента Украї-

¹ Див.: Яковець І.С. Місце суспільно корисної праці в системі прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі / І.С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 166.

² Див.: Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х. : Кроссроуд, 2011. – С. 95, 114.

ни від 8 листопада 2012 року № 631/2012, у п. 1 якої констатується, що критичний стан підприємств та установ виконання покарань не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці, яка є одним із засобів виправлення та ресоціалізації. Принципи діяльності таких підприємств не відповідають сучасним умовам ринкової економіки, через що вони неспроможні ефективно функціонувати¹. Має рацію І.І. Євтушенко, зауважуючи, що в ситуації, коли працюю забезпечені не всі засуджені, під сумнівним ставленням до праці варто розуміти і згоду засуджених на виконання неоплачуваних робіт із благоустрою території, самостійну творчу діяльність засуджених, виробництво предметів народної творчості тощо². Як приклад урахування досліджуваних критеріїв виправлення при ухваленні судом рішення про умовно-дострокове звільнення розглянемо таку ситуацію.

26 травня 2008 року особа була умовно-достроково звільнена від виконання покарання у виді виправних робіт. Установлюючи факт виправлення, суд констатував, що засуджений за час відбування покарання зарекомендував себе з позитивної сторони, порушень громадського порядку та трудової дисципліни не допускає³.

Як бачимо, матеріальна підстава звільнення за таких обставин фактично відсутня: мова йде лише про сумлінну поведінку, а стосовно сумлінного ставлення до праці (особливо беручи до уваги специфіку призначеного покарання) постановою суду не містить жодної інформації.

¹ Див.: Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : схвалена указом Президента України від 8 листопада 2012 року №631/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

² Див.: Євтушенко І.І. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация : монография / И.И. Евтушенко. – Волгоград : ВолГТУ, 2005. – 174 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.window.edu.ru/resource/830/45830/files/kti75.pdf

³ Архів Верховинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-15/08 за 2008 рік.

При визначенні сумлінності в поведінці засудженого та його ставленні до праці мають значення не окремі вчинки, а стабільна, постійна лінія поведінки та спосіб життя засудженого. Відомості про це повинні отримуватися з матеріалів, що характеризують поведінку засудженого, його ставлення до праці не лише за період, що безпосередньо передує поданню його до умовно-дострокового звільнення, а за весь час відбування ним покарання або, принаймні, за суттєвий період цього терміну¹.

З огляду на сказане, цілком зрозумілим є рішення Староміського районного суду м. Вінниці, яким відмовлено в задоволенні подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, оскільки засуджений не демонстрував сумлінні поведінку та ставлення до праці протягом усього періоду відбування покарання. Як зазначається у відповідній постанові, адміністрація виправної установи звернулася до суду з проханням умовно-достроково звільнити від покарання засудженого, мотивуючи свої вимоги тим, що він за час відбування покарання в установі характеризувався негативно, допустив 12 порушень режиму утримання, проте на час розгляду питання в суді змінив своє ставлення до праці, режим утримання не порушує, неодноразово заохочувався адміністрацією колонії².

Можна навести ще один приклад, однак зворотної ситуації, стосовно типового характеру якої свого часу В.В. Скибицький писав таке: не слід завищувати вимоги до умовно-достроково звільнених осіб; виправлення – поняття відносне, його мета полягає у відновленні в осіб, які скоїли суспільно небезпечні

¹ Див.: Бадамшин И.Д. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в законодательстве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бадамшин Ильфат Давлетгнурович. – Уфа, 2005. – С. 93; Дашченко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років [Електронний ресурс] / О.В. Дашченко // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 42. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FR/2007-1/07dovdvr.pdf>.

² Архів Староміського районного суду м. Вінниці. Справа № 5-425/09 за 2009 рік.
320

діяння, передбачені кримінальним законом, принципів і норм, порушення яких призвело до вчинення злочину¹.

Так, до Самарського районного суду м. Дніпропетровська звернулися адміністрація виправної установи та міська спостережна комісія із поданням про умовно-дострокове звільнення засудженого, оскільки той за час відбування покарання довів своє виправлення. Під час слухання справи в суді з'ясувалося, що засуджений вчинив порушення, за яке його правами начальника відділення було притягнуто до відповідальності (накладено дисциплінарне стягнення). Отримавши інформацію про накладене стягнення, суд відмовив у задоволенні порушеного клопотання, незважаючи на те, що протягом досить тривалого часу відбування покарання особа характеризувалася позитивно².

У літературі відображена позиція, згідно з якою критерії оцінки позитивної поведінки засудженого не слід пов'язувати з виконанням ним функцій засудженого в межах пенітенціарної установи, з його правомірною поведінкою, сумлінним ставленням до праці всередині виправної системи, адже пенітенціарна установа не є місцем постійного проживання людини. Ці критерії мають вказувати на зміни в системі соціалізації засудженого, пристосування, підготовку і навчання до життя в нормальному соціальному середовищі³. Видається однак, що саме правильна поведінка особи під час відбування покарання (з різними її проявами, у різних сферах життя) головною мірою свідчить про готовність засудженого спробувати йти тим же шляхом і поза інституціями виправної системи. Питання полягає лише в тому, як достовірно встановити, що ця поведін-

¹ Див.: Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В.В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 40.

² Архів Самарського районного суду м. Дніпропетровська. Справа № 5-75/10 за 2010 рік.

³ Див.: Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 68.

ка, справді, була доброю й особа не продовжить злочинної поведінки.

Наприклад, жодних проблем із вирішенням цього питання не мав Полтавський районний суд Полтавської області, отримавши від виправної колонії подання про умовно-дострокове звільнення особи, на яку за час відбування покарання накладали 21 (!) стягнення (з них вона 4 рази поміщалася до дисциплінарного ізолятору), маючи при цьому всього 5 заохочень¹.

Така відверто зухвала поведінка особи, засудженої до позбавлення волі, може свідчити про недоречність її дострокового звільнення від відбування покарання, неготовність жити в правомірний спосіб.

Разом з тим жодному показникові, за яким визначається підстава умовно-дострокового звільнення, не варто надавати визначального значення, оцінюючи можливість виправлення засудженого за системою чинників, деякі з яких цілком імовірно не будуть варті уваги. Проаналізувавши рішення судових органів, у яких робиться висновок про відмову в застосуванні умовно-дострокового звільнення з огляду на відсутність доказів виправлення особи, І.С. Яковець визначила низку найбільш розповсюджених причин, які зумовлювали прийняті рішення: 1) факти притягнення засудженого до дисциплінарної відповідальності в період відбування покарання (навіть за умови їх погашення або зняття в установленому порядку); 2) незалучення засудженого до праці та невідшкодування шкоди; 3) факт звільнення в минулому умовно-достроково та вчинення злочину в період невідбутої частини строку покарання; 4) відсутність довідок про місце роботи та проживання після звільнення; 5) попередній висновок адміністрації колонії про те, що засуджений не став на шлях виправлення².

¹ Архів Полтавського районного суду Полтавської області. Справа № 5-319/10 за 2010 рік.

² Див.: Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І.С. Яковець. – PRI, 2012. – С. 120 – 126. 322

Для точного визначення допустимості умовно-дострокового звільнення суддя повинен всебічно та ретельно вивчати матеріали подання. Зрозуміло, ухвалити правильне рішення не завжди є легкою справою – застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є діяльністю суду за розсудом. Як бачимо, закон (ст. 81 КК України) не містить *чітких* показників (орієнтирів), за якими суд може достовірно встановити факт виправлення засудженого. Тому висновок про те, що для свого звільнення засуджений не потребує повного відбуття призначеного покарання, має завжди ґрунтуватися на уникненні формалізму та всебічному врахуванні сукупності конкретних фактичних даних, що характеризують поведінку засудженого за весь період знаходження у виправній установі або поза нею та підтверджують його виправлення. Судова практика застосування умовно-дострокового звільнення свідчить, що правозастосувачі не завжди встановлюють саме ті дані, які б дозволяли суду зробити висновок про виправлення особи.

Так, Маловисківський районний суд Кіровоградської області, вирішуючи питання про умовно-дострокове звільнення особи від виконання додаткового покарання у виді позбавлення права керування транспортними засобами, відмовив у його застосуванні через недоцільність такого звільнення. Які ж обставини (поведінка особи, його ставлення до праці) унеможливили позитивне рішення не зрозуміло; враховано лише тяжкість та характер скоєного злочину¹.

В іншій ситуації суд серед іншого послався на те, що засуджений дотримується правил санітарії та гігієни, має охайний вигляд².

На мій погляд, такі фактори мають сумнівне значення для констатації доведеності виправлення.

У цьому контексті видається цікавою практика конституційного судочинства, яка склалася в РФ, де Конституційний Суд послідовно відхиляє доводи заявників, котрі заперечують

¹ Архів Маловисківського районного суду Кіровоградської області. Справа № 5-52/08 за 2008 рік.

² Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Справа № 473/1141/13-к за 2013 рік.

конституційність ст. 79 КК РФ («Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання») як такої, що не містить точних критеріїв, за наявності яких суд має ухвалити рішення про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання. Причина цьому – правова позиція, сформульована Конституційним Судом РФ в ухвалі від 20 лютого 2007 р. № 110-О-П, згідно з якою кримінальний і кримінально-виконавчий закони, не встановлюючи при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання заздалегідь визначеного значення тим чи іншим обставинам, надає суду загальної юрисдикції право в кожному конкретному випадку вирішувати, чи достатні відомості, що містяться в клопотанні та інших наданих суду матеріалах, для визнання засудженого таким, що потребує умовно-дострокового звільнення. При цьому висновок про наявність або відсутність підстав для застосування умовно-дострокового звільнення, до якого дійде суд у своєму рішенні, повинен бути обґрунтований посиланнями на конкретні фактичні обставини, досліджені в судовому засіданні¹.

Варто також звернути увагу на загальновідому завдяки ЗМІ ситуацію з умовно-достроковим звільненням одного з керівників нафтогазового комплексу «ЮКОС» П.Л. Лебедева. Як відомо, його клопотання про таке звільнення не було задоволено з мотивів того, що він відбуває покарання за вчинення тяжких злочинів і в скоєному не розкаюється, протягом тривалого часу допускав порушення встановленого порядку відбування покарання, жодного разу не заохочувався, динаміка його поведінки не підтверджує наміру до законослухняної поведінки, мета покарання не досягнута. Залишивши осторонь політичні аспекти справи П.Л. Лебедева, більшість фахівців у галузі кримінального права з великою долею іронії поставилася до згаданого рішення суду. Зокрема відомі російські правники

¹ Див.: Елинский А.В. Проблемы уголовного права в конституционном измерении: монография. / А.В. Елинский. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 271.

Н.О. Лопашенко і В.В. Степанов взагалі назвали свій критичний опус посібником для суддів-початківців «Як обійти закон і не надати умовно-дострокове звільнення...», у якому яскраво довели, що відсутність чітких законодавчих критеріїв, які б підтверджували виправлення особи, як і загалом однозначної зрозумілості матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення, здатна призвести до ухвалення сумнівних судових рішень¹.

З іншого боку, небажано, щоб судове засідання з питання умовно-дострокового звільнення, навпаки, ставало фікцією, а рішення суду базувалося лише на тих загальних даних, що надійшли від органів та адміністрацій установ виконання покарання. Слід підтримати резонну думку про те, що умовно-достроковому звільненню мають підлягати тільки гідні, а не ті засуджені, котрі формально продемонстрували своє виправлення: відбули встановлену частину строку покарання та не мають стягнень на момент розгляду питання судом². Такий формалізм здатен призвести до збільшення кількості осіб, які вчиняють злочини під час невідбутої частини покарання.

Для забезпечення ухвалення судом найбільш оптимального рішення в науковій літературі пропонують ураховувати позицію потерпілого, особистісні дані засудженого, усі обставини скоєного злочину (злочинів), його вид, каяття засудженого під час розслідування та судового засідання, наявність в минулому факту звільнення від кримінальної відповідальності³, а також обов'язково досліджувати питання про заходи, які вживалися засудженим для відшкодуван-

¹ Див.: Лопашенко Н.А. «Как обойти закон и не предоставит УДО...» / Н.А. Лопашенко, В.В. Степанов. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт газети «Новая газета». – № 86 від 8 серпня 2011 року. – Режим доступу: // <http://www.novayagazeta.ru/data/2011/086/23.html>

² Див.: Кропачев А. Когда возникает право осужденного на условно-досрочное освобождение? / А. Кропачев // Законность. – 2003 – № 9 – С. 24.

³ Див.: Воронин В.В. Соответствие условно-досрочного освобождения основным принципам и целям наказания / В.В. Воронин // Уголовный процесс. – 2005. – № 4. – С. 54 – 55.

ня завданих ним збитків¹, оцінювати характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння та інші обставини, які могли би свідчити про те, що засуджений не потребує повного відбуття призначеного йому покарання² тощо. Як свідчить правозастосовна практика, деякі із зазначених факторів можуть мати істотне значення.

Прикладом слугує рішення Тельманівського районного суду Донецької області про відмову в застосуванні умовно-достроково звільнення від покарання. 7 вересня 2007 року особа була засуджена за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) до виправних робіт. Суд, розглянувши подання кримінально-виконавчої інспекції про умовно-дострокове звільнення цієї особи, зробив висновок, що засуджений заборгованість за виплатою аліментів не погасив і не заслуговує на застосування до нього умовно-дострокового звільнення³.

Прянагідно зауважу, що деякі фахівці висловлюють пропозицію при регламентації матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення замість терміна «виправлення», який має неюридичне походження, використовувати суто кримінально-правовий понятійний зворот «суспільна небезпека» особи, яка звільняється. Аргументується така ідея тим, що: по-перше, з'являється можливість розглядати умовно-дострокове звільнення як один із невід'ємних елементів процесу ресоціалізації засудженого, що продовжує здійснюватись й після відбутого покарання; по-друге, це допомагає зосередити увагу саме на запобіганні злочинів після звільнення засудженого, що є невід'ємною умовою успішної реалізації самої ресоціалізації; по-третє, використовуючи

¹ Див.: Курченко В.Н. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / В.Н. Курченко // Уголовный процесс. – 2006. – № 9. – С. 58; Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яценко Андрій Миколайович. – Х., 2006. – С. 176.

² Див.: Бутенко Т. Некоторые вопросы применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы / Татьяна Бутенко, Максим Петров // Уголовное право. – 2012. – № 1. – С. 8.

³ Архів Тельманівського районного суду Донецької області. Справа № 5-19/08 за 2008 рік.

пропоноване поняття й у такий спосіб установлюючи його показники, що висуваються до минулого, сьогодення й майбутнього, буде можливим побудувати імовірнісний прогноз можливої злочинної поведінки умовно-достроково звільненої особи, що також сприятиме прийняттю безпомилкового рішення¹.

Висловлена точка зору є слушною, адже при ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення особи суду навряд чи варто обмежуватися лише даними про поведінку та ставлення до праці (*обов'язкові критерії доведення виправлення*), а в сукупності з цими даними окрему увагу варто звертати на суспільну небезпечність особи, яка звільняється. Про втрату чи суттєве зниження суспільної небезпечності такої особи, зокрема, можуть свідчити: спосіб життя до вчинення злочину; попередня злочинна діяльність, характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину; ставлення винного до вчиненого злочину, виражене в конкретних діях прагнення відшкодувати завдані злочинном збитки; психологічні якості особи, наявність родичів, умови, в які може потрапити ця особа після звільнення; обіцянка жити в правомірний спосіб; реальна можливість працевлаштуватися; згода (клопотання, порука) трудових колективів, громадських організацій або окремих громадян контролювати поведінку звільненого (*додаткові критерії доведення виправлення*)².

¹ Див.: Щерба Д.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практики : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.А. Щерба. – Владивосток, 2007. – С. 16.

² Разом з тим суперечливою видається позиція, за якою явно перебільшується значення окремих додаткових критеріїв з наданням їм статусу окремої підстави для умовно-дострокового звільнення. Так, складно погодитись з ідеєю надання суду права застосовувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у випадках укладення угоди про примирення та його узгодження сторонами (див.: Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. – Х. : Юрайт, 2013. – С. 236 – 237). Адже досягнення консенсусу з потерпілим може поліпшити його становище, але не виключатиме появу нових потерпілих. На ризик вчинення нового злочину після звільнення суд має звертати особливу увагу, що можна зробити лише на підставі врахування комплексу факторів.

Вивчення зарубіжного досвіду з цього питання показує, що кримінальне законодавство деяких країн передбачає врахування нижче зазначених додаткових критеріїв виправлення при ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення. Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 77 КК Литви розглядуваний вид звільнення може бути застосований лише щодо особи, яка повністю відшкодувала заподіяний злочином матеріальний збиток або відшкодувала чи усунула частково та зобов'язалася протягом невідбутого строку покарання відшкодувати або усунути його повністю. Відповідно до КК ФРН (ч. 2 § 57) та Пенітенціарного кодексу Естонії (ч. 3 ст. 76) при розв'язанні питання про умовно-дострокове звільнення треба брати до уваги, зокрема, особу засудженого, його колишнє життя, обставини вчиненого ним злочину, умови його життя та наслідки, яких можна очікувати від нього в разі умовно-дострокового звільнення.

У деяких країнах перспективам поведінки засудженого після звільнення та наявності реальних можливостей для його ресоціалізації надається особливе значення. Наприклад, у США до слухання справи про умовно-дострокове звільнення засуджений повинен підготувати план свого перебування на волі після звільнення з вказівкою того, де та з ким він проживатиме, чим він має намір займатися, який спосіб життя буде вести¹. З огляду на зазначений та інший зарубіжний досвід, поділяю міркування фахівців, які пропонують якомога раніше надавати засудженому пропозиції з ресоціалізації, обладнювати їх, надаючи можливість для дострокового звільнення за умови співробітництва та зусиль, пов'язаних з поверненням у суспільство².

¹ Див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 396 – 397.

² Див.: Кури Х. Строгость уголовного наказания как предмет криминологического изучения / Х. Кури, В. Поклад // Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 6. У трьох частинах. – Частина 1. – Луганськ, 2010. – С. 57.

На сьогодні КК України не передбачає жодних обмежень аналогічного характеру в застосуванні умовно-дострокового звільнення за винятком установлення обов'язкових критеріїв виправлення. Тому формально юридично необґрунтованими слід визнати відмови в умовно-достроковому звільненні за мотивами, наприклад, тяжкості вчиненого злочину, наявності рецидиву злочинів¹. З тієї ж причини не можна погодитися з думкою авторів одного з коментарів КК України про те, що «при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання суди повинні враховувати поведінку засудженого за весь період відбування ним покарання, а також дані про його попередні судимості та відшкодування матеріальних збитків»². Неоднозначним слід визнати і висловлювання Н.В. Нестор про те, що положення чинного кримінального законодавства надають можливість для врахування позитивного результату медіації як обставини, що враховується при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання та при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким³. Про необхід-

¹ Див.: Письменський Є.О. Матеріальна підстава застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є.О. Письменський // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 934. Серія «Право». – 2010. – № 8. – С. 117.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 207.

Привертає увагу і той факт, що згідно з рекомендацією Пленуму ВСУ, викладеною ним у п. 13 постанови від 26 квітня 2002 року № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким», суд може повернути матеріали про умовно-дострокове звільнення органу, який відає виконанням покарання, якщо в цих матеріалах немає даних про *попередні судимості та відшкодування матеріальних збитків*. Навряд чи таке роз'яснення повною мірою відповідає чинному законодавству.

³ Див.: Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н.В. Нестор. – К., 2013. – С. 14.

ність урахування судами факультативних критеріїв виправлення (тобто таких, що не передбачені законом) пише Б.М. Телефанко¹. На практиці зазначених рекомендацій залюбки дослухаються, що можна додатково проілюструвати на таких прикладах.

Мотивуючи прийняте рішення про відмову в умовно-достроковому звільненні, Долинський районний суд Івано-Франківської області відзначає, що на день розгляду справи засудженого останній не відшкодував збитки, завдані злочинними діями, на суму 19861,91 грн. За таких обставин суд не приходить до переконання про виправлення засудженого².

Не менш цікавою є інша ситуація.

Під час судового розгляду подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання прокурор наполягав на відмові в його задоволенні, оскільки під час розгляду кримінальної справи засуджений свою вину не визнавав та у вчиненому злочині не розкався³.

¹ Див.: Телефанко Б.М. Рецидив злочинів і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання / Б.М. Телефанко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 217.

² Архів Долинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-411/10 за 2010 рік.

На факти непоодиноких випадків необґрунтованої відмови в умовно-достроковому звільненні засуджених, які відбули обумовлену законом частину строку покарання (через попередню судимість, тяжкість вчиненого злочину тощо) і своє виправлення довели примірною поведінкою і чесним ставленням до праці, звертали увагу вчені ще в радянський період (див.: Орел Л. Недоліки застосування умовно-дострокового звільнення від покарання / Л. Орел // Радянське право. – 1964. – № 4. – С. 98; Белых Ф. Практика умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким / Ф. Белых // Радянське право. – 1980. – № 1. – С. 37). Отже, це питання, будучи давно і добре відомим вітчизняним юристам, і досі не втрачає своєї актуальності.

³ Архів Оріхівського районного суду Запорізької області. Справа № 5-296/10 за 2010 рік.

Як пише А.П. Мукшименко, у частині регіонів України мають місце випадки, коли члени спостережних комісій відмовляються погоджувати подання адміністрацій установ виконання покарань про застосування ст. 81 (або ст. 82) КК України з підстав, не передбачених законом, зокрема, виходячи зі складу злочину (особливо це стосується засуджених за зґвалтування та низки інших злочинів проти особи). Аналіз положень КВК України засвідчує, що адміністрація установи виконання покарань може прийняти рішення про недоцільність представлення засудженого до умовно-дострокового звільнення лише у випадку, коли він не довів своє виправлення, висновок про що робиться на підставі поведінки засудженого та ставлення до праці за весь період відбування покарання. Якщо спостережна комісія при відмові в направленні до суду спільного подання щодо умовно-дострокового звільнення особи керується будь-якими іншими обставинами, її дії є неправомірними та такими, що порушують перш за все ст. 81 КК України¹. Обґрунтування відмови в задоволенні клопотання засудженого про умовно-дострокове звільнення однією із обставин, про які йшлося вище, без урахування даних, які мають визначальне значення для ухвалення законного рішення за таким клопотання, може свідчити, щонайменше, про формальний підхід до його розгляду.

Проте окремі правники недаремно висловлюють занепокоєння з приводу відсутності законодавчо визначеного переліку з додатковими (факультативними) критеріями визнання засудженого таким, що не потребує повного відбування покарання (на кшталт запропонованих вище і перед-

¹ Див.: Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х. : Кроссруд, 2011. – С. 262.

бачених у законодавстві деяких зарубіжних країн – Є.П.)¹. Пропозиція доповнення закону таким переліком заслуговує на увагу, бо сприятиме уникненню зайвого суб'єктивізму в діяльності суду, дозволить всебічно та об'єктивно оцінити рівень суспільної небезпечності особи та мінімізує можливість помилки при застосуванні умовно-дострокового звільнення. Однак, як і завжди, у схожих ситуаціях «золотої середини» не знайти: оціночні поняття дозволяють застосовувати більш гнучкі заходи впливу залежно від конкретних обставин й особи винного, будучи зорієнтованим на сумлінного правозастосувача.

Щодо *формальної* підстави звільнення (її кількісної характеристики), то вона полягає у вимозі до засудженого відбутися певну частину покарання, оскільки висновок про те, що особа довела своє виправлення, можна зробити тільки на підставі оцінки її поведінки протягом достатньо тривалого періоду відбування нею покарання. Так, умовно-дострокове звільнення від покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

¹ Див.: Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судовострій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – С. 13; Ефремова І.А. Недостатки института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания и пути их преодоления / И.А. Ефремова // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29 – 30 января 2009 г. – М.: Проспект, 2009. – С. 276.

Перші кроки на цьому шляху зроблені в РФ, де відповідно до Концепції розвитку кримінально-виконавчої системи РФ до 2020 р. у сфері соціальної, виховної та освітньої роботи із засудженими передбачається оновлення механізму умовно-дострокового звільнення, що враховує при його застосуванні тяжкість скоєного злочину, рецидив злочинів і відшкодування шкоди потерпілим (див.: Соколова О. Основания применения условно-досрочного освобождения: анализ правоприменительной практики / Ольга Соколова // Уголовное право. – 2013. – № 1. – С. 68).

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання¹.

У кримінальному законодавстві низки країн (передусім тих, які політично і географічно наближені до України – Вірменії, Казахстану, РФ, Узбекистану) передбачено інший мінімальний розмір покарання, який має відбути засуджений для того, щоб претендувати на умовно-дострокове звільнення. Йдеться про відбуття відповідно не менше однієї третини, половини та двох третин строку первісно призначеного покарання. Цей підхід, безумовно, є більш гуманним, певною мірою виправданим з огляду на максимальну межу покарання у виді позбавлення волі, однак, справедливо критикується у юридичному середовищі.

¹ Цікавим є той факт, що в усіх вітчизняних нормативних актах до 1958 р. встановлювався єдиний строк, який не піддавався зміні залежно від категорії засуджених, розміру, виду покарання та скоєного злочину. Вперше диференціація строків була здійснена в Основах кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р. Критерії виділення мінімального строку покарання, що підлягає відбуттю, базувалися на виді покарання (1/2 для засуджених до позбавлення волі, виправних робіт, заслання, висилки або направлення до дисциплінарного батальйону) та категорії злочину – 2/3 за особливо небезпечні державні злочини, а також інші тяжкі злочини (див.: Маликов С.В. Еволюция регулирования сроков в институте условно-досрочного освобождения / С.В. Маликов // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 229).

Так, В.В. Сверчков на підставі вивчення даних емпіричних досліджень зробив висновок про доцільність законодавчого підвищення межі (мінімально відбутого строку покарання) умовно-дострокового звільнення для певних категорій засуджених, що пов'язано з необхідністю зниження зростаючої динаміки небезпечного та особливо небезпечного, корисливого й насильницького видів рецидиву, а також практики дострокового звільнення від покарання осіб, які вчинили нові умисні злочини¹. З аргументованою критикою щодо скорочених стро-

¹ Див.: Сверчков В. Пределы условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / В. Сверчков // Российская юстиция. – 2002. – № 10. – С. 50.

Варто зазначити, що російський законодавець, хоча і в україн казуїстичний спосіб, але передбачив у 2012 р. зміни до ч. 3 ст. 79 КК РФ, на яких наполягав згаданий учений. Було збільшено мінімальний розмір строку, необхідного для умовно-дострокового звільнення, до трьох чвертей строку стосовно осіб, які вчинили злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх, тяжкі та особливо тяжкі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів, та інші категорії злочинів, а також до чотирьох п'ятих строки покарання, призначеного за злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх, які не досягли чотирнадцятирічного віку.

Досить імовірно, що український законодавець піде тим же шляхом, обмеживши застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених за вчинення щодо малолітніх злочинів, передбачених ст.ст. 152 та 153 КК України. Принаймні про це свідчить проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх)» (реєстр. № 2738 від 05 квітня 2013 р.), позитивно оцінити який не можу. Як слухшно зазначають щодо зазначеного законопроекту фахівці Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ, чинний КК передбачає однаковий загальний підхід до встановлення умов умовно-дострокового звільнення від покарання незалежно від індивідуальних ознак вчиненого злочину. Законопроектом фактично пропонується скасувати цей загальний підхід і розпочати встановлення «спеціальних» умов умовно-дострокового звільнення від покарання та заміни невідбутого покарання більш м'яким для тих чи інших окремих злочинів, з чим неможливо погодитись. При цьому запропоновані положення не можуть бути логічно вписані в загальну систему норм кримінального закону. Зокрема в разі їх прийняття умови умовно-дострокового звільнення від покарання для осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 152 та 153, стануть гіршими, ніж для осіб, винних в умисному вбивстві, що є алогічним і несправедливим.

ків умовно-дострокового звільнення висловлювалися також А.Є. Якубов¹ і С.В. Данелян. Останній з цього приводу писав: невеликі строки не можуть бути гарантією того, що особа певним чином зможе довести своє виправлення, а можуть лише слугувати для адаптації, ознайомлення з правилами виконання покарань². Тому, враховуючи, що рішення російського законодавця, як дотепно висловлюється В.О. Навроцький, у нас дуже люблять «мавпувати» з відповідним часовим лагом, наведена пересторога буде корисною.

У зв'язку з цим неоднозначною видається пропозиція Д.В. Казначєвої скоротити в КК України тривалість частини строку покарання, обов'язкової для відбування при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання. На думку згаданої авторки, по-перше, це дозволить знизити негативний вплив умов відбування покарання на особу та поведінку засудженого, особливо при відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, знизить вплив умов ізоляції на засудженого, а також буде сприяти поверненню засудженого до нормального життя у суспільстві шляхом його планомірної та контрольованої ресоціалізації. По-друге, це буде сприяти здійсненню державної політики України, спрямованої на гуманізацію призначення покарань, шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. По-третє, пропонуваний крок сприятиме попередженню повторного вчинення злочинів умовно-достроково звільненими особами. По-четверте, це буде сприяти зменшенню чисельності спецконтин-

¹ Див.: Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации / А.Е. Якубов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 156.

² Див.: Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данелян Сергей Владимирович. – Махачкала, 2006. – С. 72.

генту в установах виконання покарання та відповідно витрат держави, пов'язаних з їх утриманням¹.

Не з кожним із наведених аргументів можна погодитися. Так, не зрозуміло, яким чином скорочення мінімуму відбутого покарання сприятиме запобіганню повторного вчинення злочинів. Чи не більш імовірним є зворотний процес? Найголовніше – зниження чисельності засуджених у місцях відбування покарання (передусім позбавлення волі) не є головною та єдиною метою інституту звільнення від покарання та його відбування, не тільки її повинен прагнути законодавець. Цьому вторинному ефекту звільнення від покарання останнім часом надається надмірне значення, що провокує не виправдано широке застосування деяких видів дострокового звільнення, у т. ч. передбаченого ст. 81 КК України.

Законодавство низки зарубіжних країн установлює певний мінімальний строк покарання, який за будь-яких умов потрібно фактично відбути засудженому для отримання права на умовно-дострокове звільнення. Цей строк може дорівнювати одному місяцю (Швеція), двом місяцям (ФРН, Данія), трьом місяцям (Австрія), шести місяцям (Азербайджан, РБ, Грузія, Казахстан, Польща, Португалія, РФ), одному рокові (Естонія). Смісл такого обмеження полягає в тому, щоб виключити випадковість звільнення, що може відбутися при занадто короткому перебуванні особи у виправній установі. Як слушно зауважує І.Я. Козаченко, аналізоване законодавче застереження виправдане, оскільки органам, які виконують покарання, необхідний мінімальний час для того, щоб переконатися в щирому, а не імітованому виправленні².

¹ Див.: Казначеева Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначеева. – Х., 2011. – С. 9.

² Див.: Уголовное право. Общая часть : учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – С. 634 – 635.

У ст. 81 КК України зазначене питання не регламентоване зовсім та винесене на розсуд суду. Хоча заради справедливості треба сказати, що не для всіх видів покарань це питання є актуальним. Так, для позбавлення волі шестимісячний термін є тим мінімальним і цілком прийнятним строком, що дозволяє порушити питання про умовно-дострокове звільнення, через те, що позбавити волі згідно з ч. 2 ст. 63 КК України можна на строк не менше одного року. В інших випадках шість місяців мають стати тією мінімальною межею, починаючи з якої можна застосовувати досліджуваний вид звільнення. У короткий строк практично неможливо встановити з достатньою впевненістю факт доведеності засудженим свого виправлення. До того ж мета покарання навряд чи може бути реалізованою якою-небудь мірою за менший період. За більш короткий строк практично неможливо застосувати необхідний арсенал каральних та виховних заходів впливу, як слід вивчити особу засудженого і насамкінець зробити об'єктивний висновок про необхідність застосування умовно-дострокового звільнення.

Закон також не розв'язує питання, яку частину строку покарання повинні відбутися особи, засуджені за сукупністю злочинів або вироків за злочини, що відносяться до різних категорій. Однак у доктрині кримінального права є конкретна відповідь на це питання. На думку харківських учених, з якою я цілком погоджуюся, якщо покарання було призначене за сукупністю злочинів або вироків, то слід виходити з остаточного покарання, а той мінімальний строк покарання, що дозволяє умовно-достроково звільнити засудженого, визначається більш тяжким злочином, який входить у сукупність¹. Схожу точку зору висловлювали російські юристи².

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 392.

² Див.: Дементьев С. Условно-досрочное освобождение по совокупности преступлений и приговоров / С. Дементьев, А. Шевченко // Уголовное право. – 2002. – № 4. – С. 15.

Наприклад, за злочин невеликої тяжкості суд призначив покарання у виді позбавлення волі строком на один рік і за необережний особливо тяжкий злочин одинадцять років позбавлення волі, а всього шляхом повного складання винуватій особі призначено 12 років позбавлення волі. Умовно-дострокове звільнення від покарання за наявності матеріальної підстави можливе лише після відбуття двох третин призначеного строку (тобто в цьому разі 8 років), адже один із вчинених злочинів був необережним особливо тяжким (п. 2 ч. 3 ст. 81 КК України).

Отже, визначаючи мінімально необхідну частину строку відбуття покарання при засудженні за сукупністю злочинів або вироків, варто виходити з вимог, установлених у законі для більш тяжкого злочину, який утворює сукупність. Задля усунення потенційно можливих непорозумінь у судовій практиці є резонним дослухатися пропозиції В.В. Степанова¹ та зафіксувати в кримінальному законі правило про вирахування мінімально необхідної частини покарання в разі засудження особи за сукупністю злочинів, сформулювавши його таким чином: *у разі засудження особи за злочини різного ступеня тяжкості за сукупністю злочинів або вироків необхідна до відбуття частина строку покарання визначається, виходячи з вимог, які ставляться до більш тяжкого злочину, що входить у сукупність.*

За основу визначення мінімально необхідної частини строку, після відбуття якої можливе застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, передусім покладено тяжкість скоєного злочину, а, крім того, форму вини, наявність судимості, вид покарання, що відбуває засуджений, а також той факт, що особа раніше умовно-достроково звільня-

¹ Див.: Степанов В.В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретические и правоприменительные проблемы: монография / В.В. Степанов; под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 108.

лася від відбування покарання. Погоджуюся з думкою Є.С. Назимка, котрий вважає вагомим досягненням вітчизняного законодавця використання в чинному КК України диференційованого підходу до застосування умовно-дострокового звільнення залежно від цих факторів¹. Проте залишається не зрозумілим, чому продовжується мінімально необхідний для застосування ст. 81 КК України строк покарання при вчиненні злочину особою, яка раніше умовно-достроково звільнялась від покарання, і те ж саме не передбачено щодо особи, якій покарання замінюється більш м'яким на підставі ст. 82 КК України. До таких осіб, як пише Ю.М. Ткачевський, також було виявлено довіру, яку вони не виправдали².

Варто однак підкреслити, що зазначені вище обставини можуть впливати лише на визначення мінімального строку, потрібного для звільнення особи за ст. 81 КК України, а не на можливість такого звільнення взагалі. Це питання у вітчизняному законодавстві загалом вирішено правильно, позаяк істотне обмеження застосування умовно-дострокового звільнення здатне позбавити багатьох засуджених важливого стимулу до виправлення, вони вимушені невинувато втрачати перспективу дострокового припинення реалізації покарання. Для певних категорій осіб (стосовно яких є обґрунтовані сумніви в можливості швидкого виправлення) справедливо продовжено мінімально необхідні строки відбування покарання. Щоправда, кожне правило повинне мати свої винятки, зумовлені необхідністю більш ефективного застосування самого правила.

¹ Див.: Назимко Є. Формальний елемент підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання: порівняльно-правовий аналіз та аргументація доцільності певних змін до кримінального законодавства України / Єгор Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 127.

² Див.: Ткачевський Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 471.

Вивчення зарубіжного досвіду дає підстави для висновку, що кримінальний закон може містити низку загальних обмежень щодо застосування умовно-дострокового звільнення стосовно тих чи інших осіб. Деякі з них варті уваги. Розглянемо декілька прикладів.

Так, кримінальне законодавство США передбачає, що умовно-достроковому звільненню не підлягають особи, засуджені за тяжке вбивство, зґвалтування, ті, хто намагався скоїти втечу, засуджені до довічного позбавлення волі (у деяких штатах для них установлюються підвищені строки фактичного відбуття позбавлення волі, що є підставою для розгляду питання про умовно-дострокове звільнення – 35 і більше років)¹. Відповідно до ч. 2 ст. 70 КК Болгарії умовно-дострокове звільнення не застосовуються до особи, засудженої за злочин, що становить небезпечний рецидив. Згідно з ч. 7 ст. 76 КК Таджикистану заборонено застосовувати умовно-дострокове звільнення щодо особи, якій страта в порядку помилування замінена позбавленням волі; у випадку особливо небезпечного рецидиву; організаторові, учасникам організованої групи або злочинної організації; особі, засудженій за злочини проти миру та безпеки людства. За КК Казахстану умовно-дострокове звільнення не застосовується до особи, якій покарання у виді страти замінено позбавленням волі в порядку помилування, особі, яка скоїла в період відбування покарання умисний злочин, особі, засудженій за терористичний злочин, а також особі, яка раніше умовно-достроково звільнялась. КК Литви встановлює аналогічну заборону: не можна умовно-достроково звільнити особу, засуджену до довічного позбавлення волі.

Про інші обмеження в застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання пише Є.С. Назимко, одночасно називаючи позицію тих країн, у кримінальному

¹ Див.: Крылова Н.Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учебное пособие / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Издательство «Зерцало», 1998. – С. 192.

законодавстві яких не передбачено формальних обмежень у застосуванні умовно-дострокового звільнення, більш послідовною та перспективною. На думку цього автора, значне обмеження застосування умовно-дострокового звільнення необґрунтовано позбавляє багатьох засуджених стимулу до зміни свого кримінально-виконавчого, а, можливо, і кримінально-правового статусу. Кожному засудженому в перспективі необхідно мати надію на краще майбутнє, яке може змінитися його власними зусиллями, зокрема, і під час відбування покарання¹. Такий же висновок роблять окремі російські фахівці. Так, Ю.М. Ткачевський вважає, що позиція кримінальних кодексів тих країн, у яких немає формальних обмежень у застосуванні умовно-дострокового звільнення від покарання, є переконливішою. Значне обмеження застосування умовно-дострокового звільнення позбавляє багатьох засуджених стимулу до виправлення. Будь-якому засудженому треба дати в перспективі надію на звільнення від покарання². Ю.В. Грачова зауважує, що обмежувати суддівський розсуд шляхом визначення у кримінальному законі категорії засуджених, до яких не можна застосовувати умовно-дострокове звільнення, недоцільно. По-перше, це позбавить потужного стимулу до зразкової поведінки, по-друге, у суду і так є законна можливість не звільняти достроково особу, якщо вона не досягла необхідного ступеня виправлення³.

¹ Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 173 – 174.

² Див.: Ткачевский Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 460.

³ Див.: Грачева Ю.В. Проблемы судейского усмотрения в применении условно-досрочного освобождения / Ю.В. Грачева // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 135.

Не погоджуючись з висловленими думками, підкреслю, що чинний кримінальний закон України, який не передбачає жодних обмежень при застосуванні умовно-дострокового звільнення, не відображає реально існуючих закономірностей рецидивної злочинності, не враховує достеменної картини практики застосування досліджуваного виду звільнення від відбування покарання та створює добре підґрунтя для проявів негативного суддівського розсуду. Деякі обмеження можуть стати результатом більш диференційованого та раціонального підходу до застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Так, не позбавленою сенсу є заборона застосовувати умовно-дострокове звільнення до особи, якій найвища міра покарання замінена позбавленням волі на певний строк. На необхідність доповнення КК України таким положенням уже вказувалося на сторінках цієї роботи з огляду на виключну тяжкість скоєного, особливий характер суспільної небезпечності злочинів, які вчинені особами, засудженими до найвищої міри покарання.

Крім того, доцільно замислитися над питанням, чи доречно дозволяти умовно-дострокове звільнення особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково (або якій покарання замінювалося більш м'яким) і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання. Чинний закон дозволяє це робити після відбуття не менше трьох чвертей строку покарання (п. 3 ч. 3 ст. 81 КК України). Однак особи, про яких йде мова, вже не виправдали високої довіри суду, вчинили умисний злочин, а отже, яскраво довели нещирість свого виправлення або засвідчили помилковість прийнятого рішення про звільнення. Перекоаний у необхідності заборони згаданих категорії осіб користуватися привілеями умовно-дострокового звільнення та у доцільності прислухатися до позиції болгарського законодавця, який у ч. 3 ст. 70 КК зафіксував таке: «Не допускається повторне застосування умовно-дострокового звільнення, за винятком випадку, коли особа була реабілітована за зло-

чин, за вчинення якого було застосоване умовно-дострокове звільнення».

Законодавець даремно відмовився від заборон, аналогічних запропонованим, які містилися у КК України 1960 р., згідно з яким умовно-дострокове звільнення від покарання не застосовувалося до: 1) особи, якій покарання у виді довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії (п. 4 ст. 52¹); 2) особи, яка раніше звільнялася з місць позбавлення волі до повного відбуття призначеного судом строку покарання умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (п. 6 ст. 52¹). Як зазначає з цього приводу І.І. Євтушенко, обмеження, передбачені раніше чинним законодавством, ґрунтувалися та підтверджувалися узагальненням статистичних даних, кримінологічними дослідженнями. Вони показали недоцільність поширення умовно-дострокового звільнення на деякі, особливо небезпечні категорії засуджених, передусім на тих, хто неодноразово вчиняв умисні злочини. У більшості випадків саме такі особи після дострокового звільнення знову скоюють злочини, які характеризуються особливою зухвалістю та жорстокістю¹.

У літературі також справедливо ставиться питання про заборону умовно-дострокового звільнення від покарання (і так само застосування деяких інших видів звільнення) щодо осіб, стосовно яких не припинено примусове лікування в передбаченому законом порядку².

Порядок умовно-дострокового звільнення від відбування покарання регламентований кримінально-виконавчим зако-

¹ Див.: Євтушенко І.І. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация : монография / И.И. Евтушенко. – Волгоград : ВолГТУ, 2005. – 174 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.window.edu.ru/resource/830/45830/files/kti75.pdf

² Див.: Музика А.А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А.А. Музика, О.П. Горх. – Хмельницький : вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. – С. 164.

нодавством. Зокрема ч. 3 ст. 154 КВК України передбачає таке: стосовно засудженого, щодо якого відповідно до ст. 81 КК України може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, орган або установа виконання покарань надсилає подання до суду в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством.

Адміністрація органу або установи виконання покарань після відбуття засудженим установленної кримінальним законом частини строку покарання зобов'язана в місячний термін розглянути питання щодо можливості представлення його до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Якщо суд вирішує питання не на користь засудженого, то повторне подання може бути винесено не відразу, а після закінчення конкретних строків: для осіб, засуджених за тяжкі й особливо тяжкі злочини до позбавлення волі на строк не менше п'яти років, – не раніше як через один рік з дня винесення постанови про відмову, а щодо засуджених за інші злочини та неповнолітніх засуджених – не раніше як через шість місяців (ч. 7 ст. 154 КВК України). Такий підхід законодавця є зрозумілим, адже засудженій особі потрібен певний строк (може навіть дещо триваліший, ніж є зараз) для реалізації другої спроби підтвердити своє виправлення.

Проблемним слід визнати питання про можливість самого засудженого звертатися до суду з клопотанням про умовно-дострокове звільнення, незважаючи на наявність рішення адміністрації органу або установи виконання покарань. Кримінально-виконавче законодавство такої можливості не передбачає, надаючи відповідне право органам з виконання покарання. При цьому згідно зі ст. 55 Конституції України кожній особі гарантується право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи. Відповідно, будь-якому засудженому за Конституцією має бути надана можливість безпосередньо звернутися до суду за захистом своїх прав з проханням про дострокове звільнення від відбування пока-

рання. Сьогодні ж суди відмовляють у прийнятті заяв від засуджених про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, формально мотивуючи своє рішення неможливістю їх розгляду за відсутності спільного подання органу, що відає відбуванням покарання та спостережної комісії.

Відповідне рішення ухвалив Шепетівський міськрайонний суд Хмельницької області, отримавши від засудженого заяву про його умовно-дострокове звільнення, у якій серед іншого той просив урахувати, що він брав участь в олімпіаді з шахів, відбуває покарання за межами області, де постійно проживає, що негативно відображається на спілкуванні з рідними¹.

Свого часу аналогічну ваду містило законодавство РФ, яке до 2003 р., так само, як і українське, не надавало засудженому права на безпосереднє звернення до суду з проханням про умовно-дострокове звільнення. Намагаючись розв'язати це питання, Конституційний Суд РФ у Постанові від 26 листопада 2002 р. № 16-П слушно зазначає, що право кожного засудженого за злочин прохати про пом'якшення покарання є безпосереднім вираженням конституційних принципів поваги гідності особи, гуманізму, справедливості, законності. Це право, що гарантує засудженому можливість пом'якшення його участі, включаючи повне зняття всіх обмежень у правах і свободах, які встановлені для нього обвинувальним вироком, належить кожному засудженому незалежно від того, за скоєння якого злочину він був засуджений, яке покарання йому призначене та які умови його виконання².

Досліджуваний вид звільнення від відбування покарання марно називається умовним, адже таке звільнення не є остаточним. Фактичне звільнення особи від відбування покарання після висновку суду про доведеність виправлення засу-

¹ Архів Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області. Справа № 5-323/10 за 2010 рік.

² Див.: Елинский А.В. Проблемы уголовного права в конституционном измерении : монография. / А.В. Елинский. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 273 – 274.

дженого не є таким звільненням *de jure*. При умовно-достроковому звільненні невідбута частина покарання не анулюється. Лише після закінчення певного строку, рівного невідбутій частині призначеного судом покарання, при дотриманні звільненим певної вимоги, повернення до виконання чи відбування невідбутої частини строку покарання, тобто загроза його продовження остаточно скасовується, і особа реально стає звільненою від покарання.

Згідно з ч. 4 ст. 81 КК України вимогою, про яку йде мова, є невчинення нових злочинів протягом невідбутого строку покарання. Під час цього періоду особа має виправдати довіру суду і підтвердити своє виправлення без необхідності повного відбуття призначеного покарання. Такий строк спеціально не призначається, його розмір чітко не визначений законом і його зазвичай називають іспитовим або контрольним. Так, на думку К.В. Михайлова, більш прийнятним є визначення цього періоду саме як контрольного строку, оскільки протягом нього здійснюється перевірка висновку суду про правильність застосування умовно-дострокового звільнення, підтверджується виправлення особи¹. Чинний кримінальний закон при регламентації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не використовує понять на кшталт «контрольний строк» або «іспитовий строк». Однак видається правильним використовувати останній з названих термінів та приєднатись до позиції А.А. Музики, котрий у цьому контексті зазначає таке. За тлумачним словником, **іспитовий** (стосовно до іспиту) – це перевірка яких-небудь якостей, властивостей і т. ін., а **контрольний** (прикм. до **контроль**) – який здійснює контроль; *контрольний орган*. Тому в аспекті аналізованих кримінально-правових норм більш вдалим є поняття «іспитовий строк». Очеви-

¹ Див.: Михайлов К. Контрольный срок при условно-досрочном освобождении от отбывания наказания / Константин Михайлов // Уголовное право. – 2008. – № 6. – С. 27 – 28.

дно, тут немає проблеми, а дискусію щодо назви зазначених строків слід визнати надуманою¹.

На цікаву проблему звертає увагу С.В. Маліков, вважаючи, що використання єдиного поняття «іспитовий строк» призвело до того, що в кримінально-правовій літературі неодноразово висловлювалися пропозиції про застосування за аналогією деяких ознак іспитового строку при умовному засудженні щодо невідбутої частини покарання при умовно-достроковому звільненні. Передусім це стосується встановлення фіксованих часових рамок, що перевищують невідбуту частину покарання². Повністю погоджуюсь з тим, що встановлення іспитового строку понад строк невідбутої частини покарання може фактично продовжити перебування особи під кримінально-правовим впливом. Така ситуація ставить під сумнів доцільність застосування умовно-дострокового звільнення як заходу, здатного ефективно заохочувати та стимулювати виправлення засудженого. Умовно-достроково звільнені особи ставляться в значно гірше становище порівняно з іншими засудженими, які звільняються після відбуття строку покарання, призначеного за вироком суду, без додаткових правообмежень³.

Отже, іспитовий строк – це період, протягом якого існує можливість скасування умовно-дострокового звільнення й виконання раніше призначеного покарання стосовно засудженого, який не підтвердив своє виправлення та не дотримався установлені законом вимоги не вчиняти нових злочинів.

Цілями іспитового строку традиційно називаються: 1) досягнення спеціальної та загальної превенції; 2) забезпечення

¹ Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 350.

² Див.: Маликов С.В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика : монография / под ред. А.И. Чучаева. – М. : Проспект, 2009. – С. 107.

³ Там само. – С. 108.

процесу ресоціалізації та закріплення того ступеня виправлення, досягнутого засудженням під час відбування покарання; 3) перевірка здатності звільненої від покарання особи жити в правомірний спосіб, дійсної щирості її попередньої поведінки, що стала підставою для констатації судом виправлення.

Початком перебігу іспитового строку слід уважати день ухвалення судом рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, а закінченням – день спливу строку покарання, визначеного вироком суду. Тривалість такого іспитового строку закон чітко не встановлює, оскільки він завжди дорівнюватиме невідбутій частині призначеного покарання. Цю частину строку покарання суд повинен зазначати у своїй постанові.

У теорії кримінального права виникає питання про обчислення іспитового строку при умовно-достроковому звільненні засуджених від додаткового покарання. Приєднуюся до позиції тих учених (Ю.М. Ткачевський, С.Б. Гавриш, С.В. Гізімчук та інші), які вважають, що в разі одночасного умовно-дострокового звільнення від основного та додаткового покарань невідбута частина строку основного покарання більша за строк додаткового, а іспитовий строк має дорівнювати невідбутій частині основного покарання. Якщо ж додаткове покарання є тривалішим, ніж невідбута частина основного, іспитовий строк дорівнює строку додаткового покарання¹. Такий висновок є можливим з огляду на окремі застереження, використані в законі. Тривалість іспитового строку має дорівнювати невідбутій частині строку покарання (ч. 4 ст. 81 КК України), а у

¹ Див.: Ткачевський Ю.М. Досрочное освобождение от наказания / Ю.М. Ткачевский. – М. : Юрид. лит., 1962. – С. 70; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2005. – С. 403; Гізімчук С. Умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: перспективи вдосконалення / Сергій Гізімчук, Дар'я Говорун // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 116.

випадку умовно-дострокового звільнення як від основного, так і від додаткового покарання вона складатиметься, відповідно, з невідбутої частини строку основного покарання та повного або частини строку додаткового покарання, яким, як уже зазначалося, при умовно-достроковому звільненні може бути строкове покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Залежно від того, чи виконує особа вимогу умовно-дострокового звільнення, можна виокремити такі два види його правових наслідків: 1) у разі, якщо засуджений не вчинив нового злочину під час невідбутої частини покарання, він остаточно звільняється від його відбування, що відбувається автоматично – без прийняття спеціального рішення щодо нього судом (наслідки, які є сприятливими, позитивними для звільненої особи); 2) у разі, якщо засуджений вчинив новий злочин під час невідбутої частини покарання, суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими ст.ст. 71, 72 КК України (наслідки, які є несприятливими, негативними для особи); в такому випадку невідбута частина покарання, як правило, стає однією зі складових остаточного покарання, призначеного за сукупністю вироків.

Деякі українські правники висловлюють пропозицію застосовувати диференційований підхід до визначення негативних правових наслідків умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Зокрема пропонується завжди признавати особі покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК України, у разі вчинення нею умисного злочину, а при вчиненні протягом невідбутої частини покарання злочину через необережність давати можливість суду обирати: скасовувати умовно-дострокове звільнення чи ні¹.

¹ Див.: Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – С. 187.

Загалом позитивно ставлячись до будь-яких ідей стосовно відображення в кримінальному законодавстві диференційованого підходу до осіб, які вчиняють умисні та необережні злочини, все ж зауважу, що у цьому випадку варто замислитись над доцільністю реалізації пропонованих змін. Вчинення правопорушення найвищого рівня суспільної небезпечності (тобто будь-якого злочину незалежно від форми вини) є яскравим підтвердженням помилки суду, який необґрунтовано застосував заохочувальну кримінально-правову норму. Можна не зважати на вчинення інших правопорушень, ігнорування певних обов'язків (за умови законодавчої реалізації викладених нижче змін) тощо, але злочин – це універсальний показник відсутності правослухняної поведінки особи, а отже, її псевдовиправлення.

Важливим питанням у контексті правових наслідків умовно-дострокового звільнення є доцільність покладення на звільнену особу додаткових обов'язків, ухилення від виконання яких також може бути підставою для скасування розглядуваного виду звільнення. Чинне законодавство України дає негативну відповідь на це питання, однак вивчення досвіду зарубіжної нормотворчої практики (зокрема, Зводу законів США, КК Іспанії, КК Латвійської Республіки, КК РБ, КК РФ, КПК Франції, КК ФРН, КК Швеції, КК Швейцарії, КК Японії) свідчить про можливість суду скасовувати умовно-дострокове звільнення при вчиненні особою різного роду правопорушень або при невиконанні покладених на неї обов'язків. Таку законодавчу практику слід визнати більш прийнятною та констатувати наявність відповідної прогалини у КК України. Погоджуюсь з Н.А. Розенфельд у тому, що ефективність законодавства, яке забезпечує правову регламентацію певних сфер суспільних відносин, досягається передусім завдяки повноті правового покриття. Прогалини у правовому, зокрема, законодавчому регулюванні не лише зменшують ефективність застосу-

вання наявних у такій сфері законів, а й унеможливлюють правильну реалізацію окремих груп суспільних відносин¹.

Поглиблене дослідження законодавчого досвіду зарубіжних країн у регулюванні порушеного питання дозволяє звернути увагу на позицію російського законодавця, який надав суду право, застосовуючи умовно-дострокове звільнення, зобов'язувати особу, яка звільняється, протягом іспитового строку не змінювати постійного місця проживання, роботи, навчання без повідомлення про це спеціального державного органу, уповноваженого здійснювати контроль за достроково звільненим, не відвідувати певні місця, пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії або венеричного захворювання, здійснювати матеріальну підтримку родини. Суд також може покласти на особу виконання інших обов'язків, що сприятимуть його виправленню.

Не менш цікавими є законодавчі положення інших країн. Наприклад, відповідно до польського законодавства особа, яка була умовно-достроково звільнена, може перебувати під наглядом куратора або на неї можуть бути накладені обов'язки на випробувальний термін, як у випадку з умовним відстроченням покарання². У ФРН так само на умовно звільненого поширюються всі правила, що стосуються виконання спеціальних обов'язків і вказівок, передбачених при наданні відстрочки виконання покарання. За ст. 731 КПК Франції надання умовно-дострокового звільнення супроводжується «особливими умовами», «мірами сприяння й контролю», «покликаними полегшити й підтвердити повернення звільненого до нормального життя»³. За даними дослідників, у Японії для

¹ Див.: Розенфельд Н.А. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства / Н.А. Розенфельд. – К. : Юстініан, 2009. – С. 14.

² Див.: Хипс С. Система покарань за кримінальним правом Республіки Польща / Славомир Хипс // Право України. – 2011. – № 9. – С. 191.

³ Див.: Крылова Н.Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учебное пособие / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Издательство «Зерцало», 1998. – С. 193.

осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, передбачена ціла система «захисного нагляду», підготовка до якого починається ще під час перебування злочинця в тюрмі, коли відповідна служба проводить роботу за місцем його проживання. Співробітник служби захисного нагляду вивчає найближче оточення засудженого, визначає, чи можливе повернення засудженого до попереднього місця проживання. Захисний нагляд передбачає реабілітацію злочинця. Якщо умовно-достроково звільнений порушить умови, на яких йому було надано умовно-дострокове звільнення, він повертається до пенітенціарної установи. Захисний нагляд застосовується як контроль за умовно-достроково звільненими¹.

На цьому фоні позитивно сприймаються спроби окремих українських юристів обґрунтувати необхідність доповнення норм про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання елементами випробування в контексті врахування потреб підвищення ефективності постпенітенціарного контролю за поведінкою суб'єкта, звільненого від відбування покарання². Має рацію Д.В. Казначєєва, стверджуючи, що закріплена в законодавстві єдина вимога до звільненого – не вчиняти нового

¹ Див.: Казначєєва Д.В. Питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у законодавстві закордонних країн / Д.В. Казначєєва // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х. : Золота миля, 2012. – С. 85 – 86.

² Див.: Чутуников І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / І.І. Чутуников. – Одеса, 2001. – С. 17.; Дашенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Дашенко. – Запоріжжя, 2009. – С. 4, 12.

злочину під час невідбутої частини покарання – є недостатньою умовою надання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Для закріплення виправлення умовно-достроково звільнених та їх успішної ресоціалізації на них упродовж невідбутої частини покарання доцільно покладати певні обов'язки¹.

Поза всяким сумнівом, невідбута частина покарання має більш продуктивно використовуватися для закріплення його мети. Адже існуюча сьогодні практика в Україні не лише не сприяє соціальній адаптації засуджених і стимулюванню їх правослукняної поведінки, а і загалом знижує ефективність умовно-дострокового звільнення. Зокрема покладення на достроково звільнених осіб певних обов'язків (за аналогією з обов'язками, що покладаються на осіб, звільнених з випробуванням) є обґрунтованим, а законодавче закріплення повноваження суду щодо покладення на умовно-достроково звільнених певних обов'язків (або, інакше кажучи, застосування до нього заходів безпеки) дозволить підвищити соціальну корисність іспитового строку і виправдовуватиме назву цього виду звільнення в частині його умовності. Безперечно, характер додаткових умов, виконання яких дозволить вважати особу остаточно звільненою, має бути ретельно обміркованим. Ухилення ж від виконання обов'язків, які підлягають виконанню умовно-достроково звільненою особою, може утворювати підставу для повернення до відбування частини покарання, що залишилася.

У цьому плані не можна оминати увагою досить одіозну пропозицію про те, що при умовно-достроковому звільненні від покарання доцільно заохочувати ініціативу потерпілого чи його представника здійснювати спостереження за умовно-достроково

¹ Див.: Казначесва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначесва. – Х., 2011. – С. 11.

звільненням від покарання в період невідбутої його частини та надавати інформацію про поведінку цієї особи¹. Посилене спостереження, справді, не завадило б, але ж чи це справа потерпілих? Як іронічно висловлюється з цього приводу А.А. Музика, у розвиток згаданої пропозиції не зайвим було б запровадити і приватні «тюрми», у яких би засуджені утримувались за власний кошт потерпілих, надати останнім право займатися оперативно-розшуковою діяльністю, та й ще багато чого ...².

Чинний КК України, на відміну від багатьох зарубіжних країн, не передбачає, що за умовно-достроково звільненими особами здійснюється певний контроль з боку держави³. Фактично ці особи виявляються наданими самим собі та з'являються в полі зору правоохоронних органів тільки у випадку вчинення нового злочину. У зв'язку з цим переконаний у тому, що певний контроль має бути невід'ємною складовою дотримання ряду вимог при звільненні (передусім, ураховуючи попередні пропозиції), також він дозволятиме впевнитися у виправленні особи чи, навпаки, – доцільності відбування нею всього строку покарання⁴. Правий І.М. Усманов, вважаючи,

¹ Див.: Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судустрій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – С. 12.

² Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 349.

³ Наприклад, у країнах, де існує інститут пробації, за умовно-звільненою особою встановлюється нагляд чиновника з пробації (див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть: монография / В.Н. Додонов; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 400).

⁴ Див.: Письменський Є.О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є.О. Письменський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 85.

що умовно-дострокове звільнення тільки тоді отримає належний ефект і сприятиме виправленню та ресоціалізації звільнених, якщо його застосування супроводжуватиметься постійними заходами контролю¹. При цьому не зайвим було б постійно проводити моніторинг вивчення причин та умов вчинення повторних злочинів умовно-достроково звільненими особами².

На сьогодні така робота проводиться фрагментарно, без належної комплексності підходу. Однак вона беззаперечно свідчить про її корисність для подальшого вдосконалення законодавства та підвищення якості організації постпенітенціарного супроводу судимих осіб. Скажімо, за результатами дослідження пенітенціаріїв Запорізької області рецидиву «перших шести місяців» після умовно-дострокового звільнення було встановлено, що раніше повертаються до злочинної діяльності особи, які мають: а) більший кримінальний досвід, б) сформовані асоціальні установки, в) несприятливе соціальне оточення. Отриманий висновок серед іншого дозволив констатувати відсутність дієвих механізмів запобігання зазначеним руйнівним чинникам рецидиву умовно-достроково звільнених, що пропонується виправити, запровадивши інститут пробації для такої категорії осіб³.

Аналіз деяких нормативних актів, що могли б стосуватися регулювання розглядуваного питання, дозволив відшукати кілька документів, тією чи іншою мірою присвячених контролю за поведінкою осіб, котрі умовно-достроково звільнилися від відбування покарання. По-перше, йдеться про ст. 160 КВК України,

¹ Див.: Усманов И.М. Условия эффективности условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / И.М. Усманов // Право и безопасность. – 2009. – № 4 (33). – С. 98.

² Див.: Самофалов О.Л. Моніторинг засуджених, які вчинили злочини після звільнення з місць позбавлення волі / О.Л. Самофалов, С.В. Царюк // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 154.

³ Див.: Кравчук П.П. Рецидив серед звільнених умовно-достроково. Кримінологічний етюд / П.П. Кравчук. – Запоріжжя: ССВІПР УДДУ ПВП у Запорізькій області, 2011. – С. 28 – 29.

згідно з якою за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання встановлюється контроль громадських організацій і трудових колективів, з ними проводиться виховна робота з метою закріплення результатів виправлення і ресоціалізації. По-друге, як зазначається у ч. 1 ст. 10 Закону України від 23 червня 2005 року «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», органом, який здійснює контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, є кримінально-виконавча інспекція¹. По-третє, ст. 3 Закону України від 1 грудня 1994 року із змінами «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» передбачає встановлення адміністративного нагляду за засудженими до позбавлення волі за тяжкі, особливо тяжкі злочини або засудженими два і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів внутрішніх справ, систематично порушують громадський порядок і права інших громадян, вчиняють інші правопорушення. По-четверте, згідно з п. 3 ст. 3 Положення про спостережні комісії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 429, на спостережні комісії покладається завдання організації виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання.

Щодо дієвості перелічених суб'єктів у виконанні облікових, контрольних, профілактичних і виховних функцій виникають

¹ Правова основа та законність діяльності кримінально-виконавчої інспекції з контролю за поведінкою умовно-достроково звільнених осіб ставиться під сумнів деякими юристами. Одним із аргументів для такого висновку є положення ст. 81 КК України, які не передбачають контрольних функцій для кримінально-виконавчої інспекції (див.: Лепеха А.Г., Бадира В.А. Погляд правозахисників на здійснення контролю за поведінкою умовно-достроково звільнених осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://umdpl.info/index.php?id=1298918831>).

суттєві сумніви. Адже органи внутрішніх справ не мають належних повноважень для здійснення контролю за умовно-достроково звільненими, а згаданий адміністративний нагляд стосується лише окремої категорії осіб. Здійснення ж громадського контролю як з боку громадських організацій і трудових колективів, так і з боку спостережних комісій взагалі вважається найвищою мірою профанацією. Щодо спостережних комісій, то на сьогодні цей орган не здатний ефективно працювати, участь у роботі зазначених комісій для багатьох його членів є обтяжливою справою. Причиною цього багато в чому є недосконалість чинного Положення про спостережні комісії, що фактично скопійовано з аналогічного документу радянських часів. Так, у членів спостережних комісій фактично відсутній реальний механізм здійснення своїх повноважень, які, до речі, нормативно чітко не визначені. У підсумку маємо формалізм у діяльності спостережних комісій, їх нездатність ефективно працювати та виконувати належний контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання¹.

На схожі проблеми звертають увагу в кримінально-виконавчій літературі. Зокрема мова йде про таке: завдання і функції спостережних комісій жодним чином не підкріплені достатніми для їх належного виконання повноваженнями; в Положенні про спостережні комісії містяться загальні заклики й побажання, не підкріплені (або слабко підкріплені) юридичним механізмом їх реалізації; відсутній законодавчий механізм здійснення громадського контролю за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання (не визначено ні форм, ні методів, ні періодичності, ні змістовних ресурсів

¹ До таких висновків дійшли учасники конференції «Вдосконалення діяльності спостережних комісій як основного механізму громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання», яка була організована Луганською обласною організацією Громадської служби правової допомоги та проведена за участю членів спостережних комісій Луганської області 30 квітня 2010 року в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

реалізації цього права спостережних комісій); діяльність спостережних комісій має в переважній більшості виключно формальний характер (усі документи готуються самою адміністрацією установ виконання покарань, а представники спостережних комісій лише проставляють на них печатку та отримують свій примірник документів)¹.

Залишається кримінально-виконавча інспекція як єдиний повноважний орган зі здійснення розглядуваного контролю. Можна лише здогадуватися, яким чином він (контроль) реально здійснюється, якщо врахувати відсутність належної кількості персоналу кримінально-виконавчих інспекцій, необхідного рівня фінансування їх діяльності, матеріальної бази тощо. Невипадково у ВРУ зареєстровано законопроект (реєстр. № 7012), яким пропонується внести до КВК України та Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу» зміни, що передбачають відмову кримінально-виконавчої інспекції в передачі їй функцій щодо обліку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, та щодо контролю за їх поведінкою, які виконувались органами внутрішніх справ. Цей законопроект має шанси бути ухваленим, він підтриманий профільним Комітетом. Однак доцільність запропонованих змін викликає обґрунтовані сумніви, особливо якщо врахувати зауваження щодо них, висловлені Головним науково-експертним управлінням Апарату ВРУ.

Як підкреслюється у відповідному висновку, необхідність позбавлення органів внутрішніх справ функцій щодо обліку осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, а також здійснення контролю за їх поведінкою, була зумовлена міжнародними зобов'язаннями, взятими Україною на себе ще при вступі до Ради Європи в 1995 р. Законодавча практика свідчить, що більшість прийнятих згодом нормативно-правових актів у цій

¹ Див.: Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссрууд, 2011. – С. 249, 252, 256, 261 – 262.

сфері були спрямовані на поступове «витіснення» органів внутрішніх справ з процесу безпосереднього контролю за особами, які відбувають покарання за вчинення злочину, та особами, звільненими від відбування такого покарання. Поділяю думку експертів і вважаю, що такий підхід законодавця був цілком вірним. Потрібно залишити функції контролю за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, за кримінально-виконавчою інспекцією як спеціалізованим державним органом, однак поступово реформуючи цю структуру та посилюючи її матеріальне забезпечення. Не зайвим буде також додати, що кримінально-виконавчі інспекції мають налагоджену схему роботи з особами, звільненими від покарання з випробуванням.

З огляду на сказане, необхідно доповнити ст. 81 КК України положенням, згідно з яким уповноважити здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, кримінально-виконавчу інспекцію за місцем їх проживання.

3.2. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

Покарання, яке є гуманним, справедливим, заснованим на законі, призначеним з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що його пом'якшують та обтяжують, слід визнати необхідним і ефективним елементом системи заходів протидії злочинності. За своїм змістом покарання має бути таким, щоб воно забезпечувало в т. ч. реалізацію мети виправлення конкретної особи, котра засуджується, і тим самим досягнення мети спеціальної превенції. Передусім з об'єктивних причин (не кажучи вже про банальні помилки) у суду не має можливості максимально точно та персонально виважено визначити вид і розмір та-

кого покарання. Тому цілком справедливо КК України (ст. 82) передбачає можливість корегування первинно призначеного покарання під час його відбування шляхом заміни цього покарання іншим більш м'яким видом¹. Завданнями такої заміни традиційно визнаються стимулювання до якнайшвидшого виправлення засуджених, заохочення їх до відмови від подальшої злочинної поведінки, подальша реалізація принципу гуманізму тощо.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає за певних умов застосування судом до засудженого більш м'якого покарання, ніж те, яке він відбуває. Фактично йдеться про дострокове звільнення особи від одного покарання з одночасним призначенням їй іншого, «нового». У літературі іноді висловлюються заперечення з приводу такого трактування.

Наприклад, П.Л. Фріс зауважує, що заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) не належить до звільнення від покарання, адже у випадку застосування цієї норми не відбувається звільнення, а здійснюється лише заміна одного (більш тяжкого виду покарання) на інший (більш

¹ О.П. Рябчинська висловлює, щонайменше, неординарну пропозицію, вважаючи за доцільне переформулювати назву ст. 82 КК України, виклавши її в такій редакції: «Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким **видом покарання**» (виділено мною – Є.П.). На думку дослідниці, поняття «більш м'яке покарання» та «більш м'який вид покарання» не є тотожними, оскільки перше з них необхідно розуміти в контексті його використання в ст. 69 КК України. Тож оскільки ст. 82 КК України встановлює лише можливість для заміни одного покарання іншим видом покарання, виникає необхідність у внесенні зазначених змін (див.: Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. – С. 313).

Як на мене, позиція О.П. Рябчинської не є переконливою. Посилання на ст. 69 КК України для її обґрунтування не можна визнати коректним хоча б тому, що в ній йдеться не загалом про більш м'яке покарання, а про більш м'яке покарання, ніж передбачене законом. Відповідно, не слід пов'язувати поняття більш м'якого покарання, використане в ст. 69 КК України, з аналогічним поняттям, вжитим у назві ст. 82 КК України. Жодного безпосереднього логічного зв'язку між ними не існує.

м'який) його вид¹. Про заміну покарання як самостійний правовий інститут, який претендує на виділення з інституту звільнення від покарання та його відбування, пише О.В. Ус, яка, щоправда, визнає, що при застосуванні заміни покарання вирішуються питання, пов'язані з повним або частковим звільненням від відбування покарання².

Однозначно заперечувати проти такого підходу немає сенсу, оскільки при заміні особа, справді, продовжує відбувати покарання, хоча й іншого його виду. Можливі непорозуміння з цього приводу, з одного боку, зумовлюються розміщенням норми про заміну покарання більш м'яким у розділі кримінального закону про звільнення від покарання та його відбування, з іншого – правовою природою та внутрішньою суттю заміни покарання, розуміння якої пов'язано з фактичним звільненням від одного покарання і призначенням нового. Свого часу подібну точку зору висловлював Л.Є. Орел, котрий відзначав таке: заміна невідбутої частини покарання більш м'яким означає, що засуджений фактично достроково звільняється від відбуття більш тяжкого виду покарання³. За твердженням нашого сучасника В.П. Герасименка, заміна покарання – це своєрідний комплексний кримінально-правовий інститут, при застосуванні якого вирішуються питання, пов'язані як із призначенням покарання, так і зі звільненням від відбування покарання. На думку дослідника, своєрідність заміни полягає в тому, що вона здійснюється в декілька етапів: а) призначення вироком суду певного (згодом замінюваного) виду покарання;

¹ Див.: Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – С. 407.

² Див.: Ус О.В. Заміна покарання за КК України / О.В. Ус // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 246, 247.

³ Див.: Орел Л. Щодо питання умовно-дострокового звільнення від покарання / Л. Орел // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 71.

б) звільнення особи від призначеного покарання в цілому або частково (у цьому вбачається схожість інституту заміни покарання з інститутом звільнення від покарання або його відбування); в) зрештою, заміна всього або невідбутої частини призначеного раніше покарання іншим його видом¹.

Заміна покарання більш м'яким як своєрідний різновид звільнення від його відбування у виді, передбаченому вітчизняним законодавством, не відома більшості європейських держав. Лише в кримінальних кодексах країн колишнього СРСР (як спадок радянського кримінального законодавства) можна відшукати привілейовані норми про заміну невідбутої частини покарання іншим, які б у загальних рисах збігалися за змістом із відповідними положеннями українського закону. Про доцільність подальшого існування таких норм не дискутуватиму, лише відзначу з позитивного боку наявність можливості корегування державою заходів карального впливу під час реалізації однієї з найсуворіших форм кримінальної відповідальності. Адже принцип індивідуалізації покарання має діяти не лише при призначенні покарання, а і під час його відбування.

Згідно з ч. 1 ст. 82 КК України невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким лише тим особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. З цього випливає, що інші види покарання не підлягають заміні більш м'яким². Розглядаючи це питання в порівняльно-правовій

¹ Див.: Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / В.П. Герасименко. – Х., 2007. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07gvpkpu.zip>

² Як не прикро, але вітчизняній правозастосовній практиці відомі випадки застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким до осіб, які відбувають інші, крім позбавлення та обмеження волі, види покарання.

Так, Маневицький районний суд Волинської області задовольнив подання кримінально-виконавчої інспекції та, керуючись ст. 82 КК України (!), замінив засудженому невідбуту частину покарання у виді виправних робіт на штраф (Архів Маневицького районного суду Волинської області. Справа № 164/349/13-к за 2013 рік).

площині, можна зробити висновок, що кримінальне законодавство більшості країн (у яких передбачена можливість заміни невідбутої частини покарання більш м'яким) установлює для заміни лише один вид покарання – позбавлення волі. Йдеться, зокрема про Азербайджан, Вірменію, Казахстан, Молдову. Дисонують з цими країнами РБ, кримінальний закон якої встановлює досить широкий перелік покарань, що дозволяється замінювати більш м'яким, та РФ, кримінальне законодавство якої в цій частині зазнало певних змін, передбачаючи заміну покарання не лише у виді позбавлення волі (як було раніше), а й у виді тримання в дисциплінарному батальйоні та примусових робіт.

Зважаючи на сказане, дещо колізійним виглядає положення ч. 2 ст. 46 КВК України, яке надає кримінально-виконавчій інспекції право за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених до виправних робіт застосовувати такий захід заохочення, як подання до суду матеріалів на засудженого щодо заміни невідбутої частини покарання штрафом. Перекоаний у тому, що така заміна не має матеріально-правової підстави та суперечить КК України, виключно який установлює підстави для корегування застосовуваних заходів кримінально-правового впливу. Кримінально-виконавче право – це така галузь права, яка на основі норм кримінального права про підстави, умови та порядок призначення покарання та звільнення від його відбування визначає і регулює порядок реалізації кримінального закону в цій частині. Отже, саме поняття покарання, його мета, види та інші суміжні питання, які розв'язує КК України, мають вирішальне значення для визначення предмету правового регулювання кримінально-виконавчого права¹. До того ж доцільність застосування заміни покарання у виді виправних робіт, передбаченої ст. 46 КВК України, сумнівна з

¹ Див.: Письменский Е.А. О соотношении уголовного и уголовно-исполнительного права (на примере законодательства Украины) / Е.А. Письменский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы Седьмой международной научно-практической конференции 28 – 29 января 2010 г. – М. : Проспект, 2010. – С. 505.

огляду як на характер покарання, що замінюється, так і покарання, яке його замінює¹.

Оскільки для заміни покарання більш м'яким необхідно встановлювати певну стадію (далеко не завершальну) виправлення засудженого, було б доцільним вважати тільки один вид покарання «гідним» заміни більш м'яким. Мається на увазі позбавлення волі як найбільш довгострокове і одне з найсуворіших видів покарання, лише під час відбування якого можна виокремлювати якісь етапи виправлення на кшталт «став на шлях виправлення». Ще одним аргументом на користь висловленої пропозиції є відсутність у суду реальної можливості обирати різні варіанти покарань для їх заміни, про що докладніше йтиметься далі².

¹ Слід зауважити, що проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» (реєстр. № 1131), поданий 20 грудня 2012 року Кабінетом Міністрів України на розгляд ВРУ, у первинній редакції усував зазначений недолік, передбачаючи виключення зі ст. 46 КВК України положення про можливість заміни невідбутої частини покарання штрафом. Однак в остаточній редакції цей закон був прийнятий без внесення будь-яких змін до ст. 46 КВК України.

² У контексті сказаного варто заперечити доцільність запропонованих Є.С. Назимком змін до ст. 82 КК України, які б передбачали можливість заміни невідбутої частини арешту більш м'яким покаранням (див.: Назимко Є.С. Взаємозв'язок депеналізації з прогресивною системою відбування покарання / Є.С. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2. – С. 151 – 152).

При відбуванні такого короткострокового покарання, як арешт українською складно та практично неможливо встановити наявність матеріальної підстави для застосування будь-якого кримінально-правового привілею. Суперечливими з цього приводу є міркування Ю.В. Шинкарьова, який спочатку констатує, що арешт відповідно до особливостей правового регулювання його виконання та відбування складно віднести до покарання з елементами прогресивності. А далі засмучується відсутністю можливості застосування умовно-дostroкового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, що знижує можливості стимулювання правислухняної поведінки засуджених в арештних домах (див.: Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шинкарьов Юрій Вікторович. – Х., 2006. – С. 178, 180). Ураховуючи позитивні моменти, які властиві прогресивній системі відбування покарання, можна погодитися з пропозицією Ю.В. Шинкарьова дозволити заміну умов тримання засуджених до арешту (див.: там само. – С. 181 – 182), проте вкрай сумнівим є вимагати для цього становлення на шлях виправлення.

Законодавець не диференціює заміну покарання більш м'яким залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину (як це зроблено в Азербайджані, Вірменії, Казахстані, Молдові та деяких інших країнах). Варто відзначити правильність такого рішення та вказати на недоцільність розширення кола осіб, до яких унеможливується застосування розглядуваної заміни, керуючись такими міркуваннями. По-перше, зверну увагу на необхідність забезпечення максимально допустимої реалізації принципів справедливості та гуманізму, по-друге, є смисл збереження можливості для більшості засуджених контролювати свою поведінку при відбуванні покарання, впливати на свою власну долю, а не спостерігати за спливом часу до закінчення строку відбування покарання за відсутності мотивації до покращення свого становища¹.

Більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК України для обраного судом виду покарання², і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком. Хоча певної залежності між строком невідбутої частини первинно призначеного покарання і строком більш м'якого виду покарання ст. 82 КК України не передбачає, суд має здійснювати таку заміну, враховуючи та зіставляючи вид і розмір покарання, яке замінюється, з видом і розміром нового більш м'якого покарання.

Більш м'яким вважається покарання, яке в системі покарань знаходиться вище, ніж те покарання, яке особа відбуває (ст. 51 КК України). Наприклад, відбування покарання у виді

¹ Див.: Письменський Є. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми тлумачення, практика застосування та вдосконалення законодавства / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 (179). – С. 114.

² Сказане означає, що ці строки не можуть перебільшувати верхню межу, встановлену КК України для відповідного виду покарання. Так, максимальна тривалість виправних робіт складає два роки (ч. 1 ст. 57), арешту – не більше 6 місяців (ч. 1 ст. 60). Навіть якщо невідбута частина первинно призначеного покарання перевищує зазначені строки, їх збільшення неприпустиме.

позбавлення волі може бути замінено таким покаранням, як обмеження волі, а покарання у виді обмеження волі – арештом. Але закон не забороняє заміну невідбутої частини покарання на будь-яке інше покарання, яке є більш м'яким. Тому позбавлення волі *de jure* може бути замінено засудженому не тільки обмеженням волі, а, наприклад, арештом або виправними роботами. Те саме стосується й обмеження волі, яке може бути замінено, наприклад, громадськими роботами.

Так, Кагарлицький районний суд Київської області, розглядаючи подання в.о. начальника Кагарлицької виправної колонії (№ 115) Київської області про заміну невідбутої частини основного покарання більш м'яким, обурився висловленим у ньому проханням замінити засудженому покарання у виді позбавлення волі на покарання у виді обмеження волі. Як пояснив суд, заміняючи позбавлення волі на виправні роботи, визначення виду більш м'якого покарання згідно з чинним КК України є прерогативою суду, тому слід критично поставитися до зазначення виду більш м'якого покарання в поданні щодо заміни покарання більш м'яким покаранням на обмеження волі. До того ж при заміні невідбутої частини покарань більш м'яким суд має право обрати будь-який з більш м'яких видів основного покарання, а не лише той, що є найближчим до раніше призначеного згідно з переліком ст. 51 КК України¹.

Варто зауважити, що існують певні види покарань, які неможливо замінити за будь-яких умов або є вірогідність заміни тільки в поодиноких випадках. Наприклад, не можна замінити невідбуту частину обмеження або позбавлення волі покаранням, яке застосовується до військовослужбовців (тримання в дисциплінарному батальйоні або службові обмеження), позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (за винятком випадків, коли злочин було вчинено засудженим за посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю), а також будь-якими видами додаткових покарань

¹ Архів Кагарлицького районного суду Київської області. Справа № 368/449/13-к за 2013 рік.

(ч. 4 ст. 52 КК України передбачає, що такі покарання можуть призначатися тільки разом з основними і самостійно не застосовуються).

Крім того, фахівці називають безглуздою заміну покарань у виді позбавлення або обмеження волі такими видами покарань, які мають короткочасний або безстроковий характер¹. Заміні підлягають саме строкові, а не одноактні види покарань, – пише О.В. Ус, – оскільки підставою такої заміни є становлення особи на шлях виправлення, для встановлення наявності якого потрібен певний, інколи досить значний час². На переконання В.М. Куца і Р.І. Брящєй, «нове покарання обов'язково має бути строковим, тому не можна замінити невідбуту частину покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі, наприклад, штрафом чи конфіскацією майна»³.

Справді, щонайменше недоцільним та неефективним при розгляді заміни слід визнати штраф, адже він не має строкового характеру і нагадує своєрідний відкуп від відбування суворішого покарання. Як зазначають з цього приводу в літературі, це пов'язано з тим, що основна маса засуджених не належить до забезпечених верств населення. Вони не сподіваються, вийшовши на волю, погасити встановлений судом штраф⁴. Формально-юридично штраф не може бути використаний як заміняюче покарання на підставі ст. 82 КК України з огляду на те, що за змістом ч.ч. 1 і 6 зазначеної статті

¹ Див.: Рибянцев А.А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рибянцев Андрій Анатольович. – Луганськ, 2011. – С. 158 – 164.

² Див.: Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / Ольга Ус // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць / редкол.: В.Я. Тацій та ін. – Х.: Право, 2011. – Вип. № 2 (65). – С. 185.

³ Куц В. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Віталій Куц, Руслан Брящєй // Вісник прокуратури. – 2012. – № 12. – С. 64.

⁴ Див.: Курганский М. Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания / М. Курганский // Законность. – 2007. – № 7 (873). – С. 52.

заміняюче покарання може бути тільки строковим у той час, як штраф є одноактним¹.

Серед українських фахівців активним прибічником висловленої думки є, зокрема, В.О. Попрас, який категорично стверджує, що чинне кримінальне законодавство не допускає можливості заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі штрафом. Цей висновок, на його переконання, випливає з того, що відповідно до ч. 1 ст. 82 КК України «у цих випадках більш м'яке покарання призначається *в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком*». Цілком очевидно, що законодавець допускає заміну невідбутої частини покарання тільки більш м'яким строковим покаранням. Оскільки штраф, як відомо, є не строковим, а одноактним покаранням, він при такій заміні за жодних обставин не може бути використаний². Додатковим аргументом на користь сказаного є той факт, що згідно з ч. 3 ст. 72 КК України штраф не може переводитись у покарання у виді обмеження або позбавлення волі.

Досить сумнівною вважається пом'якшена заміна більш суворого покарання арештом. Суть цього виду покарання полягає в триманні засудженого в умовах *суворої* ізоляції від суспільства. У такій ситуації, за твердженням фахівців, жорсткість державного примусового впливу на особу може лише посилитися (позбавлення волі означає «звичайну» ізоляцію, яка при обмеженні волі і того менша)³. Справді, оскільки заміна покарання більш м'яким спрямована на покращення становища

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю.А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю.В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – С. 53.

² Див.: Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В.О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – С. 188.

³ Див.: Уголовное право России. Общая часть : курс лекций / под ред. С.Н. Сабанина. – Екатеринбург : Издательство Уральского юридического института МВД России, 2001. – С. 367.

засудженої особи, то видається, щонайменше, некоректним при такій заміні фактично його погіршувати. Між тим, складно не погодитися з Ю.А. Пономаренком, який вважає, що арешт може бути визнаний більш м'яким покаранням порівняно з обмеженням волі та позбавленням волі тільки з урахуванням розміру невідбутої частини цих видів покарання. Зокрема, якщо невідбута частина обмеження волі або позбавлення волі перевищує (і чим більше, тим краще) шість місяців, то за певних умов можлива заміна невідбутої частини цих покарань (особливо позбавлення волі) арештом, який у такому випадку не може бути застосований на строк понад 6 місяців¹.

Цікава ситуація склалася і стосовно заміни невідбутої частини покарання виправними роботами. Згідно з ч. 1 ст. 57 КК України це покарання відбувається за місцем роботи засудженого. Однак особа, щодо якої вирішується питання про застосування ст. 82 КК України, ще не працевлаштована. Аналіз практики правозастосування свідчить, що суди, незважаючи на це, сміливо замінюють обмеження або позбавлення волі виправними роботами. В одному з рішень суду, якими позбавлення або обмеження волі замінювалися виправними роботами, вдалося знайти вказівку на перспективне працевлаштування.

Так, Залізничний районний суд м. Сімферополя АРК у постанові від 12 лютого 2009 року зазначив, що від ТОВ «Волишебница» в особі його директора надійшов гарантійний лист, у якому він зобов'язується взяти на роботу засудженого після його звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі².

У багатьох же інших випадках гарантії того, що після заміни покарання засуджений буде відразу працевлаштований, фактично відсутні. Однозначно це питання потребує більш глибокого і комплексного дослідження. Вважаю, що при заміні

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : Издательство «ФИНН», 2009. – С. 158.

² Архів Залізничного районного суду м. Сімферополь Автономної республіки Крим. Справа № 5-149/09 за 2009 рік.

невідбутої частини покарання виправними роботами в обов'язковому порядку має направлятися до суду гарантійний лист від керівника підприємства, установи, організації або фізичної особи – підприємця та прирівняних до неї осіб про майбутнє працевлаштування засудженого. За відсутності такої гарантії заміна покарання повинна унеможливлюватися.

Як зауважує в цьому зв'язку М.В. Романов, існує вказівка ДПтС України, за якою для якісного розгляду судами питання згідно зі ст. 82 КК України щодо заміни позбавлення волі на виправні роботи відповідні матеріали слід подавати до суду лише в разі наявності довідки з організації, підприємства або установи, де особу передбачається працевлаштувати, із зазначенням майбутньої заробітної плати та про надання засудженому житлової площі на період виконання нового виду покарання. За твердженням науковця, відсутність довідок про майбутнє місце роботи не може бути підставою для відмови в застосуванні ст. 82 КК України, оскільки вона не висуває такої вимоги. Більше того: на практиці такі довідки, навіть якщо вони є, завжди ні до чого не зобов'язують роботодавця (такий документ не передбачений трудовим законодавством), і нерідко вони є «формальними». Ніякі роботодавці їх не давали і навіть не знають про такі довідки¹. О.П. Барков додає, що відомчий підхід до зазначеного питання безпідставно обмежує права засуджених. «Перш за все це зумовлюється різницею у родинних зв'язках засуджених, оскільки особа, яка перебуває в місцях позбавлення волі та не має рідних, які б вирішили питання про отримання довідки з «майбутнього» місця роботи, фактично позбавляється можливості реалізувати своє право на застосування заохочувальної норми у виді заміни невідбутої частини покарання більш м'яким»².

¹ Див.: Романов М.В. Звільнення від відбування покарання: навч. посіб. / М.В. Романов. – Х.: Права людини, 2012. – С. 55.

² Барков О. Практика заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким покаранням // Олексій Барков // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3. – С. 121.

Не погоджуючись зі сказаним, зазначу, що заміна покарання згідно зі ст. 82 КК України повинна відбуватися не довільно, а обов'язково враховувати можливість реалізації нового покарання. Без цього ст. 82 КК України втрачатиме свою ефективність. Щодо формальності довідок, то з огляду на відсутність (принаймні за чинного законодавства) кращого способу підтвердження майбутнього працевлаштування, відповідні документи (довідки, гарантійні листи тощо) можуть бути для суду хоча б якимось орієнтиром у визначенні реальності виконання покарання у виді виправних робіт.

Таким чином, покарання у виді позбавлення волі беззаперечно може замінюватися лише такими покараннями, як обмеження волі та громадські роботи, а в спеціальних випадках – позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Покарання у виді обмеження волі може замінюватися лише громадськими роботами, а в спеціальних випадках – позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Щодо інших більш м'яких покарань, то їхня заміна згідно з КК України, хоч теоретично і можлива, але є досить сумнівною чи недоречною з практичної точки зору або такою, що не відповідає духові самого закону. З урахуванням сказаного та з метою уникнення неефективності заміни покарання вважаю за доцільне чітко зафіксувати в примітці до ст. 81 КК України ті види покарань, якими можна замінити позбавлення волі та обмеження волі, відповідно.

Як і у випадку умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким потребує для цього наявності *матеріальної та формальної* підстав.

Матеріальна підстава полягає в тому, що засуджена особа, відбуваючи покарання, ще не виправилася, однак, уже **стала на шлях виправлення**. Якихось чітких критеріїв, які можна було б покласти в основу рішення суду про те, чи знаходиться засуджений на шляху виправлення чи десь «блукає» далеко

від нього, закон не містить. Звичайно, розглядувана вимога закону є оціночною й у загальному вигляді може трактуватися як наявність загалом позитивної поведінки засудженого, що обґрунтовано свідчить про відносно успішне протікання процесу виправлення, який ефективно триватиме за умов відбування не первинно призначеного покарання, а інших, більш м'яких видів покарання¹. Як наголошують деякі криміналісти, зрушення в поведінці засудженого мають свідчити, що подальше відбування призначеного судом покарання недоцільне, а, можливо, і шкідливе для повного досягнення мети виправлення особи, і це варто робити за умов більш м'якого покарання, що буде з вдячністю і відповідально сприйнято засудженим, сприяти швидшому досягненню мети покарання².

Під позитивною поведінкою зазвичай розуміють нормальний хід відбування покарання, дотримання норм законодавст-

¹ Цікавою є ідея М.С. Пузирьова, котрий пропонує запровадити нові критерії для оцінки можливості зміни умов тримання засуджених, які стають на шлях виправлення, а саме «правослухняна поведінка» та «позитивне ставлення до праці (навчання)». Показниками правослухняної поведінки можуть бути відсутність порушень установленого порядку відбування покарання, правильне реагування на вимоги адміністрації колонії відповідно до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, участь у програмах диференційованого виховного впливу, відмова від негативних зв'язків із кримінальним оточенням та впливу злочинної моралі тощо. Показниками позитивного ставлення до праці (навчання) можна визнавати відсутність відмов від роботи, виконання без порушень і суттєвих зауважень трудових обов'язків, старанність у навчанні, добра поведінка на заняттях, підвищення своєї кваліфікації або навчання новій професії тощо (див.: Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.С. Пузирьов. – К., 2012. – С. 12). Складно повністю погодитись із висловленою думкою, оскільки за такої бездоганності характеристики становлення на шлях виправлення не зрозуміло, яким критеріям має відповідати поведінка особи, яка довела своє виправлення (ст. 81 КК України). Напевно, вона має бути ще кращою, проте не зрозуміло, чи враховує це М.С. Пузирьов?

² Див.: Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Ю.В. Александров, В.А. Клименко]. – К. : МАУП, 2004. – С. 285.

ва, правил громадського порядку, відсутність суттєвих порушень режиму відбування покарання, відповідальне ставлення до праці та навчання, прагнення здобуття чи підвищення професійного та освітнього рівня, участь у диференційованих програмах виховного впливу тощо. При цьому в адміністрації виправної установи відсутня повна впевненість щодо остаточного виправлення особи (наприклад, засуджений від початку відбування покарання мав стягнення, а потім неодноразово заохочувався; працював добре, але за об'єктивної можливості міг ще краще), тому слід вважати, що засуджений ще своє виправлення не довів. До речі, з цих причин *зразкова* поведінка та *сумлінне* ставлення до праці як критерії доведення виправлення, сформульовані законодавцем для умовно-дострокового звільнення від покарання, навряд чи повною мірою можуть вважатися свідченням того, що засуджений *став на шлях виправлення*¹.

Для вирішення питання про заміну покарання більш м'яким також є важливим урахування публічного каяття засудженого у вчиненні злочину. На переконання Б.М. Телефанка, з яким варто погодитися, це пояснюється тим, що «відповідь на питання, чи став засуджений на шлях виправлення, лежить у глибині його психіки і не завжди може мати зовнішній прояв у зразковій поведінці. Така поведінка може бути фальшивою, нещирою»².

Так, Центральний районний суд м. Миколаєва, обґрунтовуючи ухвалене рішення про заміну невідбутої частини позбавлення волі більш м'яким покаранням, справедливо констатував таке: зі слів, засуджений у скоєному злочині розкаюється³.

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 323.

² Телефанко Б.М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі Закону України про амністію або акта помилування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Телефанко Богдан Миколайович. – Львів, 2004. – С. 155 – 156.

³ Архів Центрального районного суду м. Миколаїв. Справа № 5-4-6/08 за 2009 рік.

Формальна підстава означає, що для заміни первісно призначеного покарання особа має відбутися його певну частину, яка диференціюється залежно від ступеня тяжкості злочину, форми вини, наявності судимості, а також того факту, що особа раніше умовно-достроково звільнялася від відбування покарання. Відбуття засудженим певних строків призначеного судом покарання необхідне для того, щоб засуджена особа мала достатній час стати на шлях виправлення, доводячи, що вона потребує застосування менш репресивних заходів кримінально-виправного впливу, а отже, невідбута частина більш суворого покарання може бути замінена більш м'яким його видом.

Згідно з ч. 4 ст. 82 КК України заміна невідбутої частини покарання більш м'яким застосовується після фактичного відбування засудженим: 1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Як було констатовано раніше, закон про кримінальну відповідальність може і повинен містити низку загальних обмежень застосування деяких пільгових норм щодо певної категорії осіб. Деякі із наведених обмежень можуть поширюватися на осіб, яким покарання замінюється більш м'яким відповідно до ст. 82 КК України. Наприклад, так само, як і у випадку з умовно-достроковим звільненням, недоречно дозволяти заміну покарання більш м'яким особі, котра раніше звільнялася

умовно-достроково, або щодо якої здійснювалася привілейована заміна покарання та яка знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (періоду відбування більш м'якого покарання).

При заміні невідбутої частини основного покарання більш м'яким закон передбачає можливість звільнення особи від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Буквальне тлумачення відповідного положення закону (ч. 2 ст. 82 КК України) дозволяє стверджувати, що мова йде саме про повне звільнення, однак, вирішення цього питання потребує більш гнучких варіантів дій. Можна припустити, що в деяких випадках (з урахуванням певних обставин кримінального провадження) буде виправданим лише часткове звільнення від додаткового покарання. З огляду на сказане, приєднуюсь до пропозиції В.П. Герасименка передбачити в законі можливість не тільки повного, а і часткового звільнення від додаткового покарання при заміні невідбутої частини основного покарання більш м'яким видом¹.

Відповідно до ч. 5 ст. 82 КК України до осіб, яким покарання замінено більш м'яким, за правилами, передбаченими ст. 81 КК України, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Важливим є те, щоб при відбуванні заміненого покарання засуджений своєю поведінкою вже довів виправлення.

Так, особі за постановою Літинського районного суду Вінницької області від 26 грудня 2006 року невідбута частина покарання у виді 5 років 6 місяців позбавлення волі була замінена більш м'яким покаранням – виправними роботами строком на 1 рік 6 місяців 5 днів з відрахуванням 15 % заробітку на користь держави щомісячно. 2 червня 2008 року Замостянський районний суд м. Вінниці, керуючись

¹ Див.: Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.П. Герасименко. – Х., 2007. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07/gvpkpu.zip>

ст. 81 КК України, застосував щодо цієї особи умовно-дострокове звільнення від виконання заміненого покарання¹.

Варто відзначити, що положення про можливість умовно-дострокового звільнення, передбачене в ч. 5 ст. 82 КК України, є не зовсім коректним. Власне кажучи, після заміни покарання особа може розраховувати на звільнення від покарання за різними підставами (через хворобу, у зв'язку з вагітністю та до досягнення дитиною трирічного віку тощо), а не лише за ст. 81 КК України. Тому краще було б сформулювати ч. 5 ст. 82 КК України таким чином: «Особи, яким покарання замінене більш м'яким, можуть бути звільнені від відбування покарання за підставами, передбаченим цим Кодексом».

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким не є обов'язком суду. Ця міра остаточна та безумовна, адже закон не ставить жодних вимог до поведінки засудженого протягом невідбутого ним строку покарання (строку відбування більш м'якого виду покарання). Вона не може бути скасована через порушення режиму відбування більш м'якого покарання, антигромадську поведінку, притягнення до адміністративної відповідальності тощо.

У разі вчинення особою, яка відбуває більш м'яке покарання, нового злочину, суд відповідно до правил, визначених у ст. 71 і ст. 72 КК України, додає до покарання за новий злочин невідбуту частину більш м'якого покарання. Вважаю, що інша ситуація має бути, якщо особа ухиляється від заміненого покарання. Справедливим є після реалізації щодо винного кримінальної відповідальності за ст. 389 або ст. 390 КК України додавати до покарання за ці злочини невідбуту частину не більш м'якого покарання, а того покарання, що призначалося до заміни.

Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким має багато спільного з умовно-достроковим звільненням від відбуван-

¹ Архів Замостянського районного суду м. Вінниці. Справа № 5-65/08 за 2008 рік.

ня покарання, але водночас вони суттєво відрізняються одне від іншого. Серед основних відмінностей можна назвати такі:

1) заміна покарання більш м'яким можлива при засудженні особи до таких покарань, як обмеження волі або позбавлення волі, тоді як умовно-дострокове звільнення застосовується при засудженні і до інших видів покарань (виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців);

2) на відміну від умовно-дострокового звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає менші частини фактично відбутого покарання (від третини до двох третин), але так само, як і умовно-дострокове звільнення, ставить їх у залежність від виду злочину за ступенем тяжкості, форми вини, з якою його вчинено, наявності судимості та попереднього умовно-дострокового звільнення;

3) хоча в обох випадках відбувається істотне покращення правового становища засудженого, однак, заміна покарання більш м'яким передбачає пом'якшення кримінально-правової репресії (здійснення карального впливу продовжується з меншою інтенсивністю за умов відбування іншого, м'якішого покарання), на відміну від умовно-дострокового звільнення, яким особа позбавляється взагалі будь-яких обмежень прав і свобод, властивих покаранню;

4) умовно-дострокове звільнення застосовується за певної умови, а заміна невідбутої частини покарання – захід виключно безумовний¹.

Найголовніша ж відмінність між умовно-достроковим звільненням від відбування покарання та заміною невідбутої частини покарання більш м'яким полягає в матеріальній підставі для їх застосування. Ці підстави сформульовані по-різному,

¹ Див.: Письменський Є.О. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми розмежування та вдосконалення законодавства / Є.О. Письменський // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 126.

але недостатньо чітко, щоб можна було обґрунтовано визначати, якого заохочувального заходу гідний засуджений.

Так, при умовно-достроковому звільненні ступінь виправлення особи один (засуджений *довів своє виправлення*), а при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання – інший (засуджений *знаходиться на шляху до виправлення*). Не дивно, що в правозастосовній практиці інколи відбувається ототожнення зазначених ступенів виправлення.

Наприклад, 27 березня 2009 року Залізничний районний суд м. Сімферополя АРК замінив засудженому невідбуту частину покарання у виді позбавлення волі більш м'яким покаранням, а саме виправними роботами. Ухвалюючи таке рішення, суд зазначив, що особа своєю поведінкою і ставленням до праці довела своє виправлення¹.

Між тим для матеріальної підстави заміни покарання більш м'яким закон вимагає констатації становлення особи на шлях виправлення.

В іншому випадку суд відмовив у застосуванні до засудженого заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким покаранням через те, що після вчинення тяжких злочинів він своєю поведінкою і ставленням до праці не довів своє виправлення².

Недаремно в літературі відсутність у КК України чітких критеріїв, якими повинен керуватись суд при вирішенні питання про застосування умовно-дострокового звільнення, зокрема при визначенні ступеня виправлення засудженого, називають однією з основних прогалин у чинному законодавстві, що зумовлюють

¹ Архів Залізничного районного суду м. Сімферополя Автономної Республіки Крим. Справа № 5-327/09 за 2009 рік.

² Архів Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області. Справа № 0909/5390/2012 за 2012 рік.

Проблема відмежування розглядуваних видів звільнення від відбування покарання в судовій практиці гостро стоїть вже багато років. Ще за радянських часів фахівці зауважували, що деякі суди не вбачають різниці між умовно-достроковим звільненням, з одного боку, та заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, з іншого, змішують їх і тому приймають рішення, які суперечать законам (див.: Орел Л. Щодо питання умовно-дострокового звільнення від покарання / Л. Орел // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 70). І хоча підстави їх застосування було законодавчо уточнено, ситуація, по суті, дотепер залишається незмінною.

неоднозначне тлумачення його положень правозастосовними органами¹.

Поясненням ситуації, що склалася, можна визнати міркування В.Я. Конопельського, який зазначає, що законодавець, визнаючи матеріальні підстави для позитивного вирішення питання про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким або ж умовно-дострокове звільнення, формулює різний ступінь виправлення: у першому випадку особа має стати на шлях виправлення, у другому – довести своє виправлення. Проте ці поняття відтворюють ідентичну за змістом поведінку засудженого. Засуджена особа має і в першому, і в другому випадках сумлінно поводитися та сумлінно ставитися до праці й навчання. Зміст поведінки є однаковим, різниця лише в строках відбування покарання².

Виходить, що ключовою проблемою є відсутність чітких і зрозумілих критеріїв, які б допомагали розмежовувати вимоги закону, покладені в основу застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким³. До того ж самі

¹ Див.: Барков О. Колізії між кримінально-правовими та кримінально-виконавчими аспектами визначення виправлення засуджених і його роль при вирішенні питання застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Олексій Барков // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 132.

² Див.: Конопельський В.Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення / В.Я. Конопельський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 165.

³ За КК України 1960 р. підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни покарання більш м'яким взагалі були тотожними: доведеність особою свого виправлення. Окремі правники для розв'язання цієї проблеми пропонували визначити підставою заміни покарання більш м'яким тверде ставлення засудженого на шлях виправлення, оскільки виправлення засудженого виключає необхідність застосування до нього покарання. Така підстава будувалась б на ідеї про незавершеність процесу виправлення засудженого на відміну від умовно-дострокового звільнення, за якого особа доводить виправлення (див.: Сахнюк С.В. Теоретичні та практичні аспекти пом'якшення покарання за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / С.В. Сахнюк. – К., 2001. – С. 13). При ухваленні КК України 2001 р. законодавець загалом сприйняв висловлену пропозицію, однак навряд чи можна говорити про остаточну вирішеність цього важливого питання.

формулювання «довів виправлення» та «став на шлях виправлення» в юридичному контексті виглядають занадто розпливчастими і, крім того, завжди суб'єктивно забарвленими.

Наприклад, Шосткінський міськрайонний суд Сумської області, приймаючи постанову про заміну покарання на підставі ст. 82 КК України та вмотивовуючи своє рішення, відзначив: засуджений зарекомендував себе добре, порушення режиму відбування покарання та правил внутрішнього розпорядку не допускав, неухильно додержується загальноприйнятих норм і правил поведінки, сумлінно виконує трудові обов'язки¹.

Залишається не зрозумілим, чому така «феєрична» характеристика поведінки особи свідчить про її становлення на шлях виправлення, а не про доведення виправлення з наступним умовно-достроковим звільненням?

Фахівці пропонують певні варіанти вирішення аналізованого питання, на жаль, не завжди прийнятні. Так, В.П. Герасименко переконує в тому, що з метою більш точного і ємного формулювання матеріальної підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (відповідно, і його заміни) в ч. 2 ст. 81 КК України слова «сумлінною поведінкою і ставленням до праці» треба замінити на «зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці»². Пізніше таку точку зору підтримала О.В. Ус, стверджуючи, що при характеристиці позитивної поведінки особи її необхідно розглядати як зразкову, оскільки це більш точне і ємне формулювання (поведінка як приклад; поведінка, що відповідає певним правилам, нормам, прикладам або стандартам, які склалися в суспільстві). Про сумлінність же слід говорити при характери-

¹ Архів Шосткінського міськрайонного суду Сумської області. Справа № 5-176/08 за 2008 рік.

² Див.: Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.П. Герасименко. – Х., 2007. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07gvpkpu.zip>

стиці ставлення засудженого до праці (сумлінне виконання обов'язків, доручень, роботи). У зв'язку з цим авторка пропонує матеріальний елемент підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання характеризувати зразковою поведінкою засудженого та його сумлінним ставленням до праці¹.

Д.В. Казначєва вважає за можливе застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не тільки до осіб, які досягли найвищого ступеня виправлення (довели своє виправлення), а і до більш широкої категорії засуджених – до тих, хто *твердо став на шлях виправлення*, що значно розширить рамки застосування цього виду звільнення від відбування покарання, а також буде сприяти гуманізації покарання і досягненню поставлених перед ним цілей².

Своєю чергою, А.А. Рибянцев, навпаки, впевнений у тому, що *тверде становлення на шлях виправлення* має характеризувати матеріальну підставу саме заміни покарання більш м'яким (на кшталт того, що пропонував С.В. Сахнюк, – Є.П.) та вважає за доцільне визначення терміну «тверде становлення на шлях виправлення» дати в ст. 82 КК України, виклавши її частину третю в такій редакції: «Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений твердо став на шлях виправлення, і його остаточне виправлення можливе в умовах відбування іншого, більш м'якого покарання»³. З приводу певної непослідовності позиції науковця у відгуку офіційного опонента В.Ф. Примаченка на дисертацію А.А. Ри-

¹ Див.: Ус О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання / О.В. Ус // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 100.

² Див.: Казначєва Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначєва. – Х., 2011. – С. 10.

³ Див.: Рибянцев А.А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рибянцев Андрій Анатольович. – Луганськ, 2011. – С. 155 – 156.

бянцева зазначається, що не можна вважати вищенаведену дефініцію визначенням терміну, оскільки в цьому випадку йдеться лише про закріплення зазначеного терміну на законодавчому рівні, оскільки жодних ознак, характерних для твердого становлення на шлях виправлення і чим воно має відрізнитись від становлення на шлях виправлення, автор не наводить.

Упевнений, що пропонувані вище заміни – це не більше, як «гра слів»; вони не здатні достатньою мірою допомогти в розв'язанні ключової проблеми – розмежувати матеріальні підстави застосування ст. 81 і ст. 82 КК України, а в широкому сенсі – зробити мову кримінального закону зрозумілою правозастосувачу. Більш близьким, на мій погляд, до вирішення досліджуваної проблеми є І.Д. Бадамшин, який пропонує в кримінальному законодавстві зафіксувати конкретні вимоги до поведінки засудженого при його умовно-достроковому звільненні, а саме: відсутність дисциплінарних стягнень за порушення режиму відбування покарання та трудової дисципліни, зразкова поведінка і сумлінне ставлення до обов'язків, покладених на засудженого¹. Схожу позицію займає С.В. Данелян, котрий пропонує дозволяти умовно-дострокове звільнення в разі виконання засудженим правил відбування покарання². Однак пропозиції цих науковців теж по суті мало чим допомагають у чіткості визначення матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Немає сумнівів у тому, що відсутність зрозумілих критеріїв застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання і заміни невідбутої частини покарання більш

¹ Див.: Бадамшин І.Д. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в законодательстве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Бадамшин Ильфат Давлетнурович. – Уфа, 2005. – С. 8, 103.

² Див.: Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данелян Сергей Владимирович. – Махачкала, 2006. – С. 77.

м'яким може негативно вплинути на ефективність покарання загалом¹. До того ж проблема повинна розглядатися під кутом потенційно високого корупційного ризику, який у нашій країні виникає завжди при невинуватій дискреції. Тому, так само, як і А.В. Жуков, думаю, що основний шлях удосконалення законодавства в зазначеній частині полягає в максимально можливій конкретизації та формалізації підстав і правових умов заміни покарання, що дозволяють застосовувати той або інший захід кримінально-правового характеру².

Як варіант вирішення цього проблемного питання необхідно суттєво формалізувати критерії визначення ступеня виправлення засудженого при умовно-достроковому звільненні та заміні покарання. Для цього варто: внести зміни до кримінально-виконавчого законодавства, у якому чітко розрізняти два ступені виправлення: умовно кажучи, перший (презумпція повної втрати суспільної небезпечності) та другий (презумпція часткової втрати суспільної небезпечності) ступені виправлення; розробити у зв'язку з цим систему умовних одиниць оцінки виправлення засудженого, за якої йому мають присуджуватися певні бали з урахуванням поведінки в процесі відбування (виконання) покарання. Бали можуть нараховувати співробітники кримінально-виконавчих інспекцій та адміністрацій виправних установ за конкретні, умовно кажучи, добрі вчинки: відсутність стягнень, участь у самодіяльності, сумлінне виконання трудових обов'язків тощо³.

¹ Див.: Абдуллин Э.М. Нарушение принципа системности при регулировании замены наказания / Э.М. Абдуллин // Актуальные проблемы российского права. – 2007. – № 2. – С. 310.

² Див.: Жуков А.В. Замена наказания в уголовном праве России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жуков Андрей Викторович. – Самара, 2002. – С. 219.

³ Див.: Письменський Є.О. Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми відмежування при визначенні матеріальної підстави / Є.О. Письменський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол.: Г.Є. Болдзарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 384 – 385.

Принагідно зауважу, що на проблему удосконалення системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки та ресоціалізації (зокрема, шляхом їх дострокового звільнення) звернуто увагу в уже згаданій Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, де говориться про необхідність розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених. За задумом ДПтС України¹, такі критерії заплановано розробити за участі фахівців цієї служби та Міністерства юстиції України, однак не зрозуміло, якої нормативної форми вони набудуть.

Висновок про виправлення особи перш за все має робитись через призму режимних вимог покарання, яке відбувається або виконується, оскільки «режим є найбільш вагомим і дієвим інструментом досягнення цілей покарання, які ставляться кримінальним законом перед органами і установами виконання покарань»². Як підкреслює О.О. Пилипенко, поведінка є вирішальним чинником у формуванні позитивних або негативних установок особи, характеризується наявністю або відсутністю з боку засудженого порушення режиму відбування покарання. Якщо засуджений не порушував установлений режим відбування покарання та до нього не застосовувалися заходи стягнення, це свідчить про його здатність дотримуватись установлених правил поведінки³. Оцінка належного ступеня виправлення засудженого, гідного застосування умовно-дострокового

¹ Див.: Завдання і заходи з виконання Державної цільової програми модернізації пенітенціарної системи на 2013 – 2017 роки [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/661291>

² Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссрод, 2011. – С. 79.

³ Див.: Пилипенко О.А. Законодательная регламентация понятия «исправление осужденного» как материального основания условно-досрочного освобождения / О.А. Пилипенко // Юрист-правовед. – 2009. – № 1. – С. 38 – 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibrary.ruitem.aspxid=12160955>

звільнення або заміни покарання більш м'яким, передусім повинна базуватися на позитивній поведінці засудженого та його ставленні до основних засобів виправлення (режим, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання тощо).

Отже, цілком справедливо в юридичній літературі наголошують на тому, що висновок суду про відсутність у засудженого потреби в повному відбuvанні призначеного судом покарання має бути заснований на всебічному врахуванні даних про його поведінку за весь період знаходження у виправній установі, з урахуванням засобів виправлення, застосованих до засудженого при відбuvанні ним покарання, досягнутих при цьому результатів і ставлення засудженого до вчиненого, застосованих заходів заохочень, наявності стягнень, а також даних про те, як сам засуджений реагував на застосування засобів виправлення¹.

Далі розглянемо, як можна визначити належний ступінь виправлення на прикладі відбuvання покарання у виді позбавлення волі.

Пропоную, щоб особа претендувала на застосування до неї кримінально-правових заходів заохочення у формі умовно-досрочового звільнення від відбuvання покарання або заміни покарання більш м'яким, якщо під час відбuvання покарання вона:

1.1. Максимально повно і точно виконувала вимоги режиму (системи правил поведінки і заходів, необхідних для досягнення мети покарання), не порушувала встановлений порядок і умови відбuvання покарання, як слід виконувала обов'язки засудженого, а саме: а) дотримувалася розпорядку дня; б) мала правомірні взаємовідносини з іншими засудженими та персоналом колонії, не чинила опір законним діям персоналу колонії, не перешкоджала виконанню ним своїх службових обов'яз-

¹ Див.: Долгополов Д. Практика применения судами условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / Дмитрий Долгополов // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 23.

ків; в) дбайливо ставилася до майна колонії та інших засуджених; г) не ухилялася від суспільно корисної праці, допомагала адміністрації колонії в її облаштуванні та благоустрої; ґ) дотримувалася санітарно-гігієнічних норм; д) дотримувалася вимог пожежної безпеки і безпеки праці тощо. Про наявність перелічених показників позитивної життєдіяльності об'єктивно може свідчити відсутність у засудженого будь-яких стягнень і обов'язкова наявність як мінімум двох заохочень, що до певної міри умовно, але є гарантією його законослухняної поведінки після звільнення (за цим напрямком засудженому має присуджуватись найбільша кількість балів: від 90 до 100. Адже, за слушним твердженням Ю.В. Грачової, режим виконує важливу виховну функцію, привчаючи засуджених до дисципліни, організованості та порядку, створюючи тим самим необхідні умови для застосування інших засобів виправлення¹).

1.2. Виконувала вимоги режиму певними періодами або не досить сумнівно, про що може свідчити наявність не більше двох стягнень і як мінімум одного заохочення (від 40 до 50 балів).

2. Отримувала загальноосвітнє або професійно-технічне навчання, займалася самоосвітою (від 30 до 40 балів).

3. Брала участь у виховних заходах, які проводяться в колонії в порядку, визначеному ст.ст. 123 – 124 КВК України (від 30 до 40 балів).

4. Брала участь у самодіяльних організаціях (зокрема, у раді колективу колонії і відділенні соціально-психологічної служби, яка створюється на підставі ч. 3 ст. 127 КВК України) або гуртках соціально корисної спрямованості (від 20 до 30 балів).

5. Брала участь у богослужіннях і релігійних обрядах (від 10 до 20 балів).

6. Займалася фізкультурою і спортом (від 10 до 20 балів).

¹ Див.: Грачева Ю.В. Проблемы судейского усмотрения в применении условно-досрочного освобождения / Ю.В. Грачева // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 126.

Перелічені напрями (показники) в оцінці поведінки особи є основними, і вони найбільшою, найсуттєвішою мірою дозволяють упевнитись у схильності засудженого до виправлення, його здатності жити в правомірний спосіб. Однак не слід забувати про врахування так званих додаткових критеріїв виправлення (не пов'язаних із покаранням, що відбувається), про доцільність встановлення яких йшла мова в попередньому підрозділі. Лише в сукупності основних (безпосередньо пов'язаних з процесом відбування покарання) і додаткових (не пов'язаних з ним) критеріїв виправлення можна зробити максимально вивірений висновок про доцільність застосування до засудженого конкретного заходу кримінально-правового заохочення. Механізм урахування додаткових критеріїв виправлення має бути ретельно обміркований, після чого він потребує регламентації в кримінально-виконавчому законодавстві.

Особа вважається такою, що досягла першого ступеня виправлення, тобто за термінологією чинного законодавства довела своє виправлення та може підлягати умовно-достроковому звільненню від відбування покарання, якщо вона отримала не менше 200 балів мінімум за трьома показниками. Особа вважається такою, що досягла другого ступеня виправлення, тобто стала на шлях виправлення та може розраховувати на заміну покарання більш м'яким, якщо вона отримала не менше 100 балів мінімум за двома показниками.

Якщо засуджений під час відбування покарання отримав більше трьох стягнень та жодного заохочення, до нього не можуть бути застосовані положення ст. 81 або ст. 82 КК України. Таке обмеження серед іншого зумовлено необхідністю впливати на осіб, які намагаються краще поводитися, не порушувати вимоги встановленого в місцях позбавлення волі порядку відбування покарання тощо лише незадовго до того, як у них виникає право на застосування кримінально-правових заходів заохочення.

Яскравим є приклад, коли адміністрація виправної установи для умовно-дострокового звільнення звертається до суду з поданням що-

до особи, яка, відбуваючи покарання, допустила чотири порушення режиму утримання, за які притягалася до дисциплінарної відповідальності¹.

У контексті висловленої пропозиції маю зауважити, що в науковій літературі використання методів кількісних ознак та бальних одиниць для вирішення питання про умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким зазнає аргументованої критики. Так, І.С. Яковець пише: необхідно мати на увазі, що, незважаючи на наочність методу кількісних ознак, проведення оцінки з закріпленням за кожною ознакою та показником відповідного числового еквіваленту може призвести до формалізації цієї складної процедури, до невинуватених суджень, коли не будуть враховуватись численні окремі особливості того чи іншого засудженого. Щодо використання методу бальних одиниць, то він вимагає введення умовного еталону, що практично неможливо здійснити, оскільки кожен засуджений характеризується властивими лише йому якостями та ознаками².

Пропонований мною підхід до визначення певного ступеня виправлення має обмежено формалізований характер і є досить умовним, оскільки поведінка особи не завжди чітко вкладається в заздалегідь установлені рамки. Найскладніше зрозуміти, наскільки засуджений щирий у своїх учинках, і якою мірою вони відбивають його дійсні наміри й цілі. Однак, незважаючи на це, – як резонно зауважує Л.В. Яковлева, – теорія кримінального права виходить із положення, відповідно до якого про людину судять за її вчинками, а не думками. Тому поведінка є практично єдиним критерієм, за яким оцінюється ступінь відповідності дій людини висунутим до неї з боку сус-

¹ Архів Гусятинського районного суду Тернопільської області. Справа № 5-41/10 за 2010 рік.

² Див.: Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І.С. Яковець. – PRI, 2012. – С. 141 – 142.

пільства вимогам і рівень готовності особи вести із цим суспільством конструктивний діалог¹.

На думку І.С. Яковець, оскільки об'єктивно оцінити ступінь виправлення особи, а, тим більше, чітко визначити критерії такої оцінки неможливо, шляхом розв'язання обговорюваної проблеми є запровадження практики доведення не ступеня виправлення засудженого, а обставин, які свідчать про його залишення небезпечним для суспільства з покладанням обов'язку такого доведення на адміністрацію колонії, а визначення доцільності застосування заохочувальних інститутів – на судові органи². Безумовно, висловлена ідея є цікавою, але, як на мене, вона дещо суперечлива. За її реалізації суть умовно-дострокового звільнення навряд чи зміниться: якщо за чинної редакції ч. 1 ст. 81 КК України адміністрація виправної установи має звертати увагу на позитив у поведінці засудженого, то за умов пропонованих змін вона встановлюватиме негатив. Але не зрозуміло, у чому цей негатив більш-менш об'єктивно можна виміряти, за якими факторами визначатиметься належний рівень небезпечності засудженого?

Це питання видається актуальним з огляду на існуючу наразі корупційну спрямованість персоналу установ покарання, про що пише сама І.С. Яковець³. Звісно, і бальне оцінювання не розв'яже проблеми корупції, адже і з його застосуванням суттєву роль продовжить відігравати оціночний момент, збережеться серйозна доля суб'єктивізму при встановленні певних критеріїв виправлення. Уникнути цього повністю навряд чи вдасться (суб'єктивний фактор завжди є невід'ємним еле-

¹ Див.: Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – М., 2003. – С. 176.

² Див.: Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І.С. Яковець. – РРІ, 2012. – С. 143.

³ Там само. – С. 145 – 146.

ментом будь-якої діяльності, пов'язаної з установленням критеріїв оцінки людської поведінки), але його можна хоча б мінімізувати.

Насамкінець слід зазначити, що для визначення найбільш вдалого варіанту визначення можливості умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким було б правильним проведення експериментальних досліджень (санкціонованих і організованих державою) із впровадження певного підходу в діяльності конкретних виправних установ, результати яких здатні продемонструвати як вади, так і переваги тієї або іншої позиції та слугували б поштовхом у подальших наукових дослідженнях цього важливого питання.

3.3. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

Відповідно до ч. 1 ст. 83 КК України засуджених до обмеження волі або до позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, суд може звільнити від відбування покарання в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

У всі часи, навіть у період застосування найжорстокіших покарань, було особливе ставлення кримінально-правової репресії до вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей.

Історично складалася традиція людинолюбства та лояльного ставлення до таких засуджених¹. Ця тенденція збереглася з поступовим розвитком кримінального права, набуваючи різних форм законодавчого втілення. Наявність вагітності або дитини як підстава для звільнення від відбування покарання жінок з'явилася у вітчизняному кримінальному законодавстві порівняно недавно.

27 липня 1994 року Закон України «Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами відбування покарання засудженими» чинний на той час Кримінальний кодекс доповнив ст. 46². У цій статті передбачалась можливість відстрочки відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років. Пізніше з ухваленням у 2001 році нового кримінального закону аналогічна за змістом норма з'явилася у зазначеній ст. 83 КК України. По суті, була внесена чи не єдина коректива – зворот «відстрочка відбування покарання» був замінений на словосполучення «звільнення від відбування покарання».

За даними В.О. Меркулової, спочатку відстрочка відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей, була апробована в 1990 – 1991 рр. під час проведення експерименту в семи жіночих виправно-трудових колоніях загального режиму РФ та України. Одним із головних завдань експерименту (з поміж інших) було створення найсприятли-

¹ Див.: Шимончук І.В. Історичний розвиток та юридична природа інституту звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей / І.В. Шимончук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозиум, 12 – 13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тести повідомлень. – Львів, 2008. – С. 335 – 336; Павлычева О.Н. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, по законодательству России : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / О.Н. Павлычева. – М., 2005. – С. 9 – 11.

віших умов для народження і виховання дітей засудженими жінками. За умовами експерименту щодо вагітних жінок і жінок, які мали дітей віком до трьох років, застосовувалась особлива форма звільнення від відбування покарання – так звана відстрочка відбування покарання у виді позбавлення волі. Вона не поширювалася на жінок, засуджених за розбій з метою розкрадання державного, колективного або індивідуального майна, умисне вбивство за обтяжуючих обставинах, умисне тяжке тілесне ушкодження, засуджених більш як два рази за будь-які умисні злочини, на осіб, які не завершили примусове лікування від алкоголізму, наркоманії й обов'язкового лікування від венеричних захворювань, а також на злісних порушників режиму утримання¹.

Під час аналізу зазначеного експерименту, що виправдав себе на практиці та отримав законодавче втілення, вдалося з'ясувати, що фактично лише на теренах колишнього Радянського Союзу вагітність засудженої або наявність у неї малолітньої дитини існує як підстава для звільнення або відстрочки відбування покарання. Відповідні норми, з'явившись на радянському правовому ґрунті, з певними елементами новизни зберегли свою дію після оновлення кримінального законодавства в більшості країн колишнього СРСР.

Причини для збереження та подальшого вдосконалення цього виду звільнення ясні та зрозумілі.

По-перше, застосування звільнення від відбування покарання до особливої категорії – вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, дає підстави стверджувати про просування Україною по шляху виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань у царині забезпечення прав людини. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за жодною ознакою (у т. ч. й народження від засудженої матері) відповідно до п. 1

¹ Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія / В.О. Меркулова. – вид. 2-е. – Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – С. 246 – 248.

ст. 24 Міжнародного пакту про цивільні та політичні права (1955 р.) має право на такі засоби захисту, які потрібні в становищі малолітнього з боку його родини, суспільства й держави. У розвиток положень міжнародних документів в Україні було ухвалено низку нормативних актів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав. Серед них чільне місце посідає Закон України від 26 квітня 2001 року «Про охорону дитинства», у ст. 4 якого підкреслюється, що система заходів щодо охорони дитинства включає забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності.

По-друге, передбачивши можливість застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, законодавець забезпечив посправжньому гуманний і справедливий підхід до однієї з вкрай уразливих та особливо незахищених категорій осіб у сучасному суспільстві. Мається на увазі: створення нормальних, максимально сприятливих умов для пологів, що мають відбутися, та наступного виховання малолітніх дітей; заохочення материнства; турбота про фізичний і моральний розвиток дітей у повноцінній родині тощо. Невипадково деякі вчені спеціальною метою розглядуваного виду звільнення від відбування покарання називають охорону суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням народження, нормального розвитку дітей та їх виховання¹.

¹ Див.: Степашин В.М. Цели, основания и условия применения отсрочки (ст. 82 УК РФ) / В.М. Степашин // Правовые проблемы укрепления российской государственности : сб. статей. – Ч. 54 / под ред. С.А. Елисеева, Л.М. Прокуменова, В.А. Уткина, О.И. Андреевой, М.К. Свиридова, Н.С. Дергача. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2012. – С. 17.

Адже сім'я справедливо визнається однією з найбільш чутливих соціальних груп, яким держава має надавати особливої охорони і захисту, тим більше, якщо це сім'я, у якій народжена та виховується дитина. Підставою підвищеної турботи про сім'ю з боку суспільства і держави є те, що сім'я становить собою унікальну суспільну цінність, виконуючи властиві лише їй одній соціальні функції. При цьому, як слушно зауважують фахівці, найбільш значною є роль сім'ї на самому початку її життєвого шляху, коли закладаються моральні, психологічні, емоційні засади особи¹.

З огляду на сказане, визнається неприпустимим народження і виховання дитини в умовах місць обмеження або позбавлення волі, які складно назвати сприятливими для повноцінного розвитку нового члена суспільства. До того ж знаходження дитини в суворих умовах режиму відбування покарання означало б їх незаслужене покарання. Слід підтримати думку С.В. Данеляна про те, що значення розглядуваного виду звільнення від відбування покарання полягає в створенні сприятливих умов засудженим жінкам для вагітності, пологів і для виховання малолітніх дітей. Навряд чи має сенс висувати на перший план виправлення засудженої та інші складові мети покарання в ситуації, коли жінка вагітна і готується стати матір'ю або вже має малолітню дитину, яка потребує постійної турботи. Інтереси виховання дитини та нормальні умови, у яких повинна перебувати вагітна жінка, ставляться законом вище, ніж реалізація віддаленої мети покарання².

По-третє, звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України є заохочувальним заходом, здатним стимулювати жі-

¹ Див.: Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс / Ж.Т. Тощенко. – М. : Прометей, 1994. – С. 161.

² Див.: Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данелян Сергей Владимирович. – Махачкала, 2006. – С. 104 – 105.

нку до позитивної посткримінальної поведінки як результату перегляду її ціннісних соціально-правових орієнтацій. Вагітність як специфічний фізіологічний і психологічний стан, а також стан, який виникає в жінки після народження нею дитини, можуть суттєво ускладнювати процес відбування покарання, а отже, здатні вплинути на ефективність реалізації мети покарання. У засудженої відбувається суттєве зниження суспільної небезпеки. Вважається, що в такої жінки не вистачає ані часу, ані сил чи бажання на скоєння протиправних вчинків, що свідчить про потенційну можливість досягнення мети покарання (передусім таких її складових, як спеціальна превенція та виправлення – Є.П.) без його реального відбування¹. Якщо таке справді відбудеться, то жінка, довівши можливість свого виправлення поза виправним закладом за умови виконання своїх соціальних функцій матері, вже не повернеться до місць відбування покарання.

Обов'язковими **умовами** застосування передбаченого ст. 83 КК України звільнення є: 1) відбування засудженою покарання у виді обмеження волі на будь-який строк і за вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості; 2) відбування засудженою покарання у виді позбавлення волі на певний строк, за винятком випадків, коли воно призначено на строк більше п'яти років за умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Наприклад, якщо жінка засуджена за вчинення незаконного виготовлення наркотичних засобів з метою збуту (ч. 1 ст. 307 КК України), що є тяжким злочином, до 5 років позбавлення волі, то вона може бути за рішенням суду звільнена від відбування покарання за розглядуваних підстав, однак, до засудженої за цей злочин на строк більше 5 років ст. 83 КК України не застосовуватиметься.

¹ Див.: Михайлов К. Отсрочка отбывания наказания / Константин Михайлов // Законность. – 2009. – № 2. – С. 51.

Вважаю, що передбачені законом обмеження для застосування аналізованого виду звільнення від відбування покарання є досить обґрунтованими та наближеними до оптимальних. Ступінь гуманного ставлення до винного, хай навіть, це жінка, повинен мати певні межі. Стосовно деяких осіб мета покарання може стати недосяжною при їх звільненні від відбування покарання. Недоцільність звільнення окремої категорії жінок зумовлюється також необхідністю забезпечення безпеки життя та здоров'я дитини засудженої, а також інших осіб, щодо яких може вчинюватися злочинне посягання.

Однак серед юристів і законодавців різних країн відсутня єдина точка зору щодо того, якими мають бути обмеження до застосування досліджуваної заохочувальної норми. Як показує вивчення зарубіжного досвіду, можливою є радикальна ситуація у формі відсутності жодних умов, які б обмежували застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей.

Так, за КК Грузії та КК Киргизстану дозволяється вказаній категорії осіб відстрочувати відбування покарання за умови вчинення ними злочину будь-якого ступеня тяжкості. Можна лише критично поставитися до позиції законодавця зазначених країн, адже такі сприятливі умови здатні спровокувати негативні наслідки для дитини, сприяти продовженню злочинної поведінки звільненою. Крім того, будь-який прояв гуманізму, як вже зазначалось, повинен мати розумні межі.

Утім зворотні крайнощі теж слід визнати неприйнятними. Наприклад, кримінальне законодавство Азербайджану, Казахстану, Молдови, РФ містить положення, згідно з яким відстрочка відбування покарання для вагітних жінок і жінок, як мають малолітніх дітей, є неможливою лише у випадку вчинення ними тяжкого або особливо тяжкого злочину

проти особи¹. У цій ситуації, зокрема, деякі російські правники підкреслювали недоречність такого законодавчого формулювання. Адже з приводу розуміння того, що визнається злочинами проти особи, виникає багато суперечок². Є природним, що при цьому пропонується вдосконалити існуючу модель обмежень, а саме лунає пропозиція не звільняти лише тих жінок, які вчинили тяжкий або особливо тяжкий злочин, пов'язаний із застосуванням насильства або погрози його застосуванням до особи³. При цьому ряд учених, не вбачаючи проблеми, навпаки, наполягає на доцільності звільнення жінок від відбування покарання при засудженні їх до позбавлення волі на строк більше п'яти років за вчинення виключно злочинів проти особи без урахування їх ступеня тяжкості⁴.

Цікаво, але в Україні є прибічники певного запозичення висловлених пропозицій, а також неоднозначного досвіду зарубіжних країн, законодавство яких зазначеним чином звужує застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей. Наприклад, П.В. Хряпінський пропонує поширювати таке звільнення в напрямі зняття обмежень з передумов звільнення, що стосуються категорій

¹ Щоправда, у РФ до зазначеної заборони з 2012 р. додана ще одна – стосовно засуджених до обмеження волі та позбавлення волі за злочини проти статеві недоторканності неповнолітніх, які не досягли чотирнадцятирічного віку.

² Див.: Кацуба С.А. Институт отсрочки отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / С.А. Кацуба. – Рязань, 2003. – С. 12 – 13; Скобелин С. Применение отсрочки отбывания наказания / Сергей Скобелин // Уголовное право. – 2011. – № 4. – С. 60.

³ Див.: Низамитдинова Е.М. Освобождение от отбывания наказания по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Низамитдинова Елена Марсовна. – Казань, 2006. – С. 134.

⁴ Див.: Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 611.

злочинів, за які засуджувались жінки, а саме обмежити звільнення лише засудженими до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі насильницькі злочини¹. Пізніше науковець дещо відкоригував свою думку, запропонувавши заборонити звільняти на підставі ст. 83 КК України лише жінок, які засуджувалися до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини проти життя та здоров'я особи². Такої ж точки зору дотримується І.В. Шимончук³, а раніше ідею обмеження застосування аналізованого виду звільнення щодо тяжких і особливо тяжких злочинів проти особи висувала В.О. Меркулова⁴.

Будь-яка правова норма має формулюватися точно, повно та зрозуміло. Тому перше, що впадає у вічі, – це не лише певна сумнівність запропонованих законодавчих змін, а і складність, яка виникатиме в правозастосувача при тлумаченні формулювань на кшталт «насильницькі злочини», «злочини проти особи» або навіть «злочини проти життя та здоров'я особи». Так, щодо першого з них, то було б неправильно віддавати на розсуд практики не зовсім досліджене та до кінця зрозуміле теоретиками кримінологічне поняття. Стосовно другого та третього не ясно, що автори пропонують розуміти під злочинами проти життя та здоров'я особи та злочинами проти особи відповідно. Злочини проти життя та здоров'я особи – це лише ті з

¹ Див.: Хряпінський П.В. Щодо гуманізації звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей / П.В. Хряпінський // Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 71 – 72.

² Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / П.В. Хряпінський. – Х., 2010. – С. 24.

³ Див.: Шимончук І.В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності / І.В. Шимончук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 233.

⁴ Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – С. 313.

них, які передбачені Розділом II Особливої частини КК України? Чи усі злочини, додатковим об'єктом яких є життя та здоров'я? Крім того, не можна не вказати на існування безлічі інших вкрай небезпечних злочинів, учинення яких свідчитиме про недоречність застосування розглядуваного привілею¹.

У контексті розгляду умов звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України потребує обговорення низка питань.

По-перше, виходячи з буквального тлумачення кримінального закону, до осіб, засуджених за декілька злочинів середньої тяжкості, і яким, відповідно, призначено покарання за сукупністю злочинів у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років, можна застосувати зазначений вид звільнення, адже жінка не засуджувалася за тяжкий або особливо тяжкий злочин. Таку ситуацію слід визнати несправедливою. Сукупне покарання, яке перевищує п'ятирічну межу позбавлення волі, само по собі досить яскраво свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності скоєного, тим більше, що йдеться про множинність злочинів. У зв'язку з цим шляхом внесення змін до кримінального закону доречно було б надати суду можливість застосування звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України тим жінкам, які засуджені до позбавлення волі за умисні злочини (будь-якого ступеня тяжкості) строком більше п'яти років².

По-друге, у ст. 83 КК України чітко не врегульовано питання про звільнення жінки від додаткових видів покарань. Шляхом поширювального тлумачення відповідних положень закону робимо висновок, що засуджена може бути звільнена як від основного, так і додаткового видів покарання (передусім ідеться про штраф і конфіскацію майна, які можуть на момент вирішення

¹ Див.: Письменський Є.О. Умови звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років / Є.О. Письменський // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 3 (10). – І ч. – С. 163.

² Такий саме підхід видається доцільним застосувати до осіб, які підлягають звільненню від покарання на підставі ст. 79 КК України, уніфікувавши його з розглядуваним.

питання про звільнення залишатись не виконаними)¹. За відсутності законодавчої регламентації цього питання розгортаються дискусії щодо доцільності застосування зазначеного звільнення від додаткових видів покарань. Зокрема, існує думка, що звільняти вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, треба лише від основного покарання. Мовляв, смисл застосовуваного заохочення полягає насамперед не в позбавленні жінки правообмежень, які містить покарання, а в створенні нормальних умов для догляду за дитиною. І якщо основне покарання реально не виконується, то держава все ж зобов'язана вплинути на ті риси особи засудженої, які відбилися у злочині та були враховані при призначенні їй додаткового покарання². Не погоджуючись зі сказаним, зауважу, що ті додаткові види покарань, звільнення від яких реально можливе, мають матеріальний характер. Їх виконання може істотним чином вплинути на сприятливість умов виховання дитини. Виконання додаткових покарань є можливим лише у випадках, урегульованих ч. 5 ст. 83 КК України.

З метою законодавчого відображення зазначеного питання є доцільним у ст. 83 КК України вказати на можливість звільнення жінки від виконання додаткових покарань у виді штрафу і конфіскації майна.

По-третє, окремі автори резонно вказують на неоднозначність рішення законодавця про неможливість застосування до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років,

¹ Іншу позицію з цього приводу займає Д.С. Шиян, який пише таке: якщо засуджена до обмеження або позбавлення волі як основного та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання була звільнена від відбування покарання в порядку ст. 83 КК України, це додаткове покарання підлягає реальному виконанню (див.: Шиян Д.С. Застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при звільненні засудженого від покарання та його відбування / Д.С. Шиян // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 276).

² Див.: Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Л.В. Яковлева. – М., 2003. – С. 37.

звільнення від відбування покарання у виді арешту. Вагітність або наявність дитини у віці до трьох років є перешкодою до призначення зазначеного покарання. Тому, якщо такі обставини виникли в процесі відбування цього покарання, вони повинні бути підставою для безумовного звільнення від його подальшого відбування. Зрозуміло, що жінка не може народити дитину під час відбування арешту, якщо вона не була вагітною до моменту призначення покарання. Однак така засуджена може завагітніти в процесі відбування арешту. Хоча можливість такої події малоімовірна у зв'язку з суворістю режиму арешту та крайньою обмеженістю побачень, між тим, зовсім виключати її не можна. Законодавство не втратило б від того, якби в ст. 83 КК України була передбачена можливість звільнення від відбування арешту жінки, яка завагітніла під час його відбування¹. Загалом погоджуючись з висловленою думкою, мушу зауважити, що пропонуване звільнення від відбування арешту, так саме як і від інших покарань, має бути не безумовним, як пропонується, а умовним з причин, про які йтиметься далі.

По-четверте, заслуговує на увагу питання про звільнення від покарання у виді громадських і виправних робіт жінок, які завагітніли під час їх відбування. У ч. 3 ст. 56 КК України заборонено призначати громадські роботи вагітним жінкам, а у ч. 2 ст. 57 КК України встановлена така заборона щодо вагітних жінок і жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, при призначенні виправних робіт. Зрозуміло, що жінки, які завагітніли після початку виконання цих видів покарання (а так само інші особи, щодо яких заборонено застосовувати покарання у виді громадських або виправних робіт), мають підлягати звільненню від їх відбування. Це питання на сьогодні врегульовано КВК України в ч. 3 ст. 37 щодо звільнення від відбування громадських робіт і в ч. 6 ст. 42 щодо звільнення від відбування виправних робіт. Аналіз судової практики з цього питання засвідчує, що суди ухвалюють рішення

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : издательство «ФИНН», 2009. – С. 161.

про звільнення від відбування покарання, керуючись нормою кримінально-виконавчого права, оскільки відсутня матеріально-правова підстава для аналізованого звільнення.

Зазначену проблему в більш широкому аспекті (а саме субсидіарного зв'язку норм кримінально-виконавчого права з нормами кримінального права) розглядають К.П. Задоя та О.В. Ільїна, роблячи схожі висновки. Вони стверджують, що в окремих випадках норми кримінально-виконавчого права, по суті, заповнюють прогалини, які мають місце в кримінальному праві. Так, відповідно до ч. 3 ст. 56 КК України громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби. На жаль, законодавець не зазначив у ст. 56 КК України, яким чином мають вирішуватись ситуації, коли обставини, які унеможливають призначення засудженому покарання у виді громадських робіт, виникають після початку його відбування. Очевидно, ситуація підлягає розв'язанню відповідно до ч. 3 ст. 37 КВК України, яка передбачає, що стосовно осіб, які після постановлення вироку стали вагітними, кримінально-виконавча інспекція направляє до суду подання про звільнення таких осіб від подальшого відбування покарання. Із цього випливає, що норма, передбачена в ч. 3 ст. 37 КВК України, має не лише кримінально-виконавчу, а і кримінально-правову природу; відповідно, у ній передбачений самостійний вид звільнення від подальшого відбування покарання, який не може розглядатися як прояв одного з видів звільнення від відбування покарання, що передбачені в чинному КК України¹.

Як зауважує в цьому контексті Ю.А. Пономаренко, формальне встановлення підстави для звільнення від відбування покарання в кримінально-виконавчому законодавстві суперечить ч. 1 ст. 74 КК України, відповідно до якої лише кримінальний закон може передбачати підстави звільнення від пока-

¹ Див.: Задоя К.П. Типи зв'язків норм кримінально-виконавчого права з нормами кримінального права та процесу / К.П. Задоя, О.В. Ільїна // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 264 – 265.

рання. Між тим, КВК так само є законом, а тому заповнення в ньому прогалини, допущеної у КК, не суперечить п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України. У майбутньому ж варто було б вирішити це питання в самому КК¹.

Чи прийнятною є така ситуація? Чи повинна міститися в кримінально-виконавчому законодавстві матеріальна норма кримінального права? Як і Ю.А. Пономаренко, думаю, що ні. Саме в кримінальному законі слід регламентувати питання про звільнення від окремих видів покарань, відбування яких унеможливується з огляду на причини, які не дозволяють їх застосовувати до певної категорії осіб. У цьому зв'язку привертає увагу ч. 8 ст. 59 КВК України, яка уповноважує кримінально-виконавчу інспекцію вносити до суду подання про звільнення від відбування покарання у виді обмеження волі щодо особи, котра після постановлення вироку визнана інвалідом першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною. Таке положення вступає в колізію з однією з умов застосування ст. 83 КК України в частині можливості звільнення жінки від відбування покарання у виді обмеження волі. Виявляється, що жінка, яка завагітніла після засудження за вчинений злочин, може бути звільнена як з підстави, передбаченої ст. 83 КК України, так і з підстави, передбаченої ч. 8 ст. 59 КВК України². На сьогодні, як було констатовано, при конкуренції норм про звільнення від відбування покарання застосуванню підлягає лише та з них, яка є більш привабливою для засудженого³. Тобто в нашому випадку жінку варто звільняти від покарання на підставі ч. 8 ст. 59 КВК

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : издательство «ФИНН», 2009. – С. 106.

² Звичайно можна припустити, що в ч. 8 ст. 59 КВК України мається на увазі саме звільнення, передбачене ст. 83 КК України. Проте, видається, що ця норма сформульована в розвиток положення, передбаченого ч. 3 ст. 61 КК України про заборону застосування обмеження волі до окремих категорій осіб, тому має зовсім іншу правову природу.

³ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми вдосконалення кримінального законодавства / Є.О. Письменський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 3. – С. 108 – 109.

України, оскільки звільнення за ст. 83 КК України має умовний характер, тож є менш м'яким. Однак проблемна ситуація буде розв'язана правильно по суті, але не за формою. З кримінально-виконавчого законодавства повинні бути виключені норми, які мають суто матеріально-правовий характер та формулюють підстави для звільнення від відбування покарання.

Із урахуванням сказаного пропонуємо:

1. Звільняти жінку від відбування покарання на підставі ст. 83 КК України лише у випадку її засудження до покарання у виді арешту або позбавлення волі, оскільки застосування обмеження волі до вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, слушно заборонено в ч. 3 ст. 61 КК України як таке.

2. З огляду на неможливість відбування низки видів покарання внаслідок прямої заборони, установленої законом, передбачити в Розділі XII Загальної частини КК України окрему статтю з назвою «Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установами обставин, що унеможливають застосування покарання», зафіксувавши в ній положення, за якими:

- на підставі ч. 3 ст. 56 КК України підлягають звільненню від покарання у виді громадських робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої або другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними;

- на підставі ч. 2 ст. 57 КК України підлягають звільненню від покарання у виді виправних робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними¹;

- на підставі ч. 3 ст. 61 КК України підлягають звільненню від покарання у виді обмеження волі або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої або другої

¹ До речі, схожий вид звільнення містить ст. 75 КК Республіки Узбекистан, яка передбачає можливість звільнення від відбування покарання засуджених, які втратили працездатність або досягли пенсійного віку в період виконання покарання у виді виправних робіт.

групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними¹.

Підстави звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, варто поділяти на *формальну* та *матеріальну*².

Формальна підстава пов'язана з особливими характеристиками засудженої, а саме: 1) виникненням вагітності під час відбування покарання; 2) народженням дитини або дітей під час відбування покарання. Інакше кажучи, специфіка розглядува-

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років: проблеми і перспективи вдосконалення законодавчої регламентації / Є.О. Письменський // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012 – С. 271.

² За відсутності в Україні комплексних правових досліджень висвітлюваного виду звільнення від відбування покарання немає й належних міркувань з приводу того, що слід вважати підставами для застосування цього звільнення. Скажімо, в Росії, де за останні роки проблематиці звільнення (відстрочки) від відбування покарання через вагітність та наявність малолітніх дітей (ст. 82 КК РФ) було присвячено кілька кандидатських дисертацій та безліч інших наукових досліджень, склалася неоднозначна ситуація щодо розуміння зазначених підстав. Докладний огляд дискусії, яка виникла з приводу підстав застосування звільнення (відстрочки) від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, наводиться в роботі О.М. Павличевої. Як показує ця дослідниця, одні автори вважають, що підставою застосування відстрочки в порядку ст. 82 КК РФ є вагітність жінки або наявність у неї дитини встановленого законом віку (Р.Р. Галіакбаров, О.І. Парог та ін.). На думку інших науковців, підставою застосування відстрочки від відбування покарання відповідно до ст. 82 КК РФ є впевненість суду в правомірній поведінці засудженої жінки і можливості становлення її на шлях виправлення без ізоляції від суспільства за умов зайнятості вихованням власної дитини (Т.Ф. Міняєва, В.В. Ніколюк та ін.). Із цього питання висловлювали інші судження В.К. Дуюнов, О.В. Тюшнякова та ін. (див.: Павлычева О.Н. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, по законодательству России: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О.Н. Павлычева. – М., 2005. – С. 12).

ного виду звільнення полягає передусім у моменті виникнення вагітності або народженні дитини, яким є час відбування покарання. Такою, що відбуває покарання, особа вважається після ухвалення щодо неї та наступного набрання законної сили обвинувального вироку суду, але не раніше початку фактичного виконання призначеного покарання.

Звертає на себе увагу позиція деяких українських юристів, одні з яких пропонують поширювати звільнення від відбування покарання на жінок, які мають дітей віком до 14 років¹, а інші – на жінок, які мають дітей віком до 7 років (за аналогією зі ст. 79 КК України)². Тобто звільнення від відбування покарання пропонується застосовувати не лише до жінок, які народили дитину під час відбування покарання, а і до тих, які вже мали її на момент засудження.

Слід критично поставитися до висловлених думок із таких міркувань. По-перше, момент виникнення вагітності та народження дитини є своєрідним засобом диференціації умовних видів звільнення від покарання, що відбувається. По-друге, у випадку законодавчого втілення викладених пропозицій буде відсутня суттєва різниця між звільненням на підставі ст. 83 КК України та звільненням жінок з випробування за ст. 79 КК України, створюватиметься невинуватана конкуренція між цими двома нормами. Адже жінка, яка вчинила злочин і на момент засудження має малолітню дитину, відразу підпадає під сферу дії спеціальної норми про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Якщо суд вважав за необхідне звільнити жінку через її вагітність або наявність дитини, він зробить це при ухваленні підсумкового рішення саме на підста-

¹ Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / П.В. Хряпінський. – Х., 2010. – С. 24.

² Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – С. 311.

ві ст. 79 КК України. Інакше стає не зрозумілим, як можна до жінки, яка має малолітню дитину, при її засудженні не застосувати звільнення від відбування покарання, а згодом застосувати аналогічний вид звільнення, передбачений ст. 83 КК України (поведінка жінки під час відбування покарання може не підлягати врахуванню). В.О. Меркулова переконує, що може не враховуватися та обставина, що в певній частини засуджених, до яких не застосовувалася ст. 79 КК України за характером злочину, терміном покарання, надалі мали місце зміни у вироку суду (амністія, помилування, перегляд справи наглядовою інстанцією)¹. Однак якщо застосовувались амністія або помилування, то чи виправдані ще додаткові заохочення? Заміна ж вироку наглядовою (касаційною) інстанцією тягне за собою і зміну характеру карального впливу (призначення нового покарання) з можливістю одночасного застосування тієї ж ст. 79 КК України.

У зазначеному контексті розглянемо таку ситуацію.

Вироком Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 30 березня 2006 року особа була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 2 ст. 358, ст. 15, п. 4 ст. 27, ч. 2 ст. 369 КК України до 5 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Це рішення суду переглядалося апеляційною та касаційною інстанціями, однак зазначена міра покарання залишена без змін. Вирок щодо засудженої не виконувався, і з часом вона завагітніла. ВСУ, переглядаючи справу в касаційному порядку, не визнав за необхідне застосувати менш репресивні заходи, у т. ч. ст. 79 КК України, будучи поінформованим про вагітність винної, та маючи для цього всі підстави. У проханні суду про застосування ст. 83 КК України було відмовлено серед іншого через відсутність формальної підстави – призначене покарання фактично ще не виконувалося².

¹ Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – С. 311.

² Архів Коростенського міськрайонного суду Житомирської області. Справа № 1-60/07 за 2007 рік.

Матеріальна підстава аналізованого звільнення пов'язана з висновком суду про те, що звільнення засудженої від відбування покарання буде повною мірою сприяти забезпеченню інтересів майбутньої дитини або такої, яка народилася, особливо щодо повноцінного догляду за нею та її виховання. Цей висновок відповідно до ч. 2 ст. 83 КК України може зумовлюватися тією обставиною, що засуджена має сім'ю або родичів, котрі дали згоду на спільне з нею проживання, або вона сама, будучи звільненою від відбування покарання, має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Для застосування ст. 83 КК України достатньо наявності хоча б однієї з названих умов, які мають прискіпливо перевірятися судом при ухваленні рішення про звільнення.

Як випливає з тексту закону, він не містить чіткого матеріального критерію, на який мав би спиратися суд при розв'язанні розглядуваного питання. Сформульована матеріальна підстава виглядає занадто оціночною, особливо що стосується наявності в засудженої належних умов для виховання дитини. Зокрема в кримінально-правовій доктрині під такими умовами прийнято розуміти: а) наявність житла (в якому є умови для повноцінного проживання малолітньої дитини); б) наявність матеріальної можливості для забезпечення розвитку дитини, за необхідності – її лікування; в) наявність соціально-корисних зв'язків; сприятливе сімейне оточення; відсутність обставин, за яких дитина зростатиме в атмосфері ворожнечі, неприязні, регулярних конфліктів тощо. Особливо слід звернути увагу на матеріальні умови жінки, адже фактор відсутності засобів для існування чи їх явна недостатність можуть, з одного боку, спровокувати продовження злочинної поведінки жінки, а, з іншого, бути причиною захворювання або навіть смерті дитини.

Щодо наявності сім'ї та родичів, то в юридичній літературі існує таке тлумачення зазначеного положення закону. Сім'єю засудженої можна вважати як сім'ю її батьків (коли засуджена є незаміжною), так і її власну сім'ю, що утворена як на підставі шлюбу, так і з інших, передбачених сімейним законодавством

підстав. Родичами засудженої необхідно вважати інших осіб, які з певних причин не можуть бути визнані членами її сім'ї, але з якими вона знаходиться у кровній спорідненості¹.

Неоднозначною є пропозиція деяких фахівців про відмову від матеріальної підстави як такої. Наприклад, І.В. Шимончук пише про необхідність виключення з ч. 2 ст. 83 КК України положення про згоду родичів на спільне проживання із засудженою або про підтвердження такою засудженою самостійних можливостей на виховання дитини, оскільки це дасть можливість звільнитися в порядку ст. 83 КК України і тим жінкам, які не мають родин, або втратили їх в результаті засудження; у такий спосіб буде створено одну із гарантій реалізації принципу рівності всіх перед законом².

Заперечуючи проти такої ідеї, зауважу, що, по-перше, принцип рівності всіх перед законом у черговий раз трактується вельми довільно; по-друге, відмова від матеріальної підстави (навіть незважаючи на її оціночний характер) призведе до ситуації, за якої сама дитина опиниться в небезпеці, і, по-третє, за відсутності жодних гарантій стосовно благополучних умов існування звільненої буде відсутня впевненість у її подальшій правомірній поведінці.

Зважаючи на те, що звільнення на аналізованих підставах є правом, а не обов'язком суду, при прийнятті відповідного рішення варто враховувати дані про особу винної, обставини скоєного злочину, характер участі в ньому засудженої, її поведінку до і після вчинення злочину, а також під час відбування покарання. Наприклад, було б недоречним застосовувати звільнення на підставі ст. 83 КК України до жінок, які: а) система-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 329.

² Див.: Шимончук І.В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності / І.В. Шимончук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 233.

тично порушують режим відбування покарання та загалом характеризуються негативно (фахівці слушно рекомендують урахувати лише ті порушення, які відтворюють стійку анти-соціальну налаштованість засудженої жінки, злісність порушення вимог режиму, а не її реакцію на негативний вплив перебування в місцях позбавлення волі та антисоціально налаштоване оточення інших засуджених¹); б) мають хворобу, яка небезпечна для здоров'я інших осіб або таку хворобу, яка заважатиме повноцінному догляду за дитиною (як відомо, питома вага засуджених жінок (майже кожна третя), які навіть уперше відбувають покарання у виді позбавлення волі, є хворими на алкоголізм та наркоманію²); в) раніше звільнялися від кримінальної відповідальності або покарання та знову вчинили злочин; г) завагітніли, розраховуючи на пом'якшення заходів кримінально-правової репресії; ґ) не визнали вини в скоєному злочині та щиро не розкаялися в ньому.

У контексті сказаного звертає на себе увагу ідея З.А. Тростюк, яка вважає, що звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, має бути не правом, а обов'язком суду, а відповідна норма (ч. 1 ст. 83 КК України) підлягає викладенню як імперативна. Така пропозиція впливає з характеру формулювання умов зазначеного виду звільнення від відбування покарання, які викладені достатньо чітко, з використанням формалізованої лексики³. Справді,

¹ Див.: Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Г.С. Резніченко. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 9.

² Там само. – С. 8.

³ Див.: Тростюк З.А. Институты освобождения от уголовной ответственности, наказания и его отбывания: отдельные аспекты нормотворческой техники Уголовного кодекса Украины / З.А. Тростюк // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 137.

законодавець однозначно підходить до визначення формальної підстави звільнення (ч. 1 ст. 83 КК України). Разом з тим потрібно враховувати і наявність матеріальної підстави (ч. 2 ст. 83 КК України), про яку вже йшлося як про таку, що побудована з використанням оціночної лексики. З урахуванням викладеного вище видається доцільним піти зворотним шляхом і для розв'язання дилеми, визначеної З.А. Тростюк, доповнити ч. 1 ст. 83 КК України положенням, відповідно до якого при вирішенні питання про звільнення суд повинен урахувати тяжкість вчиненого злочину, особу засудженої та інші обставини справи.

Звільнення від відбування покарання визначається **межами певного строку**. Це строк, протягом якого жінка зобов'язана виконувати висунуті до неї вимоги під погрозою поновлення реального відбування призначеного покарання. Тривалість строку визначається законом, згідно з яким жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. За змістом окремих положень ст. 83 КК України цей строк у своєму максимальному проміжку є часом із моменту набрання законної сили відповідної постанови суду (з установленням факту вагітності) та до досягнення дитиною трирічного віку.

Законом, який згадується, є КЗУпП. Зокрема в ч. 1 ст. 179 цього нормативного акту передбачено, що жінкам надається відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56 календарних днів (у разі народження двох і більше дітей, або у разі будь-яких ускладнень при пологах – 70) після пологів, починаючи з дня пологів. Оскільки тривалість нормальної вагітності дорівнює в середньому 280 добам, то звільнення засудженої з місць відбування покарання має здійснюватися не раніше 210 доби вагітності жінки.

Відпустка також може надаватися для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. У виключних випадках це можливо до досягнення нею шестирічного віку. Скажімо, згідно з ч. 6 ст. 179 КЗУпП у разі, якщо дитина потребує домаш-

нього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку.

У цьому контексті хотілося б зазначити, що вказівка в ч. 1 ст. 83 КК України на строк, згідно з яким жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку, звужує можливості суду в забезпеченні диференційованого кримінально-правового впливу, дозволяє неоднозначно тлумачити закон та не виправдано позбавляє засуджену (яка не характеризується високим рівнем суспільної небезпечності) більш раннього звільнення. Зазначене формулювання містила ст. 46-2 КК України 1960 р., і воно було автоматично перенесене в нове кримінальне законодавство, хоча, як видається, суд повинен мати можливість звільняти жінку від покарання раніше, ніж за 70 днів до початку пологів. Цей період вважається прийнятним у трудових правовідносинах і не враховує особливостей реалізації кримінальної відповідальності. Зауважу, що законодавчий досвід окремих країн підтверджує доречність зазначених змін (наприклад, ст. 96 КК Молдови передбачає відстрочку відбування покарання до досягнення дитиною 8 років). Отже, доцільно усунути наявну в ч. 1 ст. 83 КК України бланкетність та зафіксувати в законі можливість звільняти жінок, які завагітніли під час відбування покарання, на строк до досягнення дитиною трьох років.

У законодавстві зарубіжних країн питання про досягнення вікової межі дитини, до якої дозволяється звільняти її матір від відбування покарання, розв'язується по-різному. Це може бути – 14 років (КК Казахстану, КК РФ), 8 років (КК Азербайджану, КК Киргизстану, КК Молдови), 5 років (КК Грузії), 3 роки (КК РБ, КК Вірменії, КК Таджикистану).

Оскільки в ч. 4 ст. 83 КК України слушно передбачено можливість після спливу нині чинного строку (досягнення дитиною трьох років) диференційовано поставитися до подальшої долі звільненої, то строк у межах трьох років треба визнати най-

більш оптимальним. Установлення більшого періоду є не виправданим (зокрема, як це пропонується І.В. Шимончук¹), адже якщо жінка демонструє добру поведінку, забезпечує належні умови для виховання дитини, чим доводить своє виправлення, то немає жодних підстав далі продовжувати за нею контроль. Можливостей інституту судимості для цього буде достатньо.

Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті (маються на увазі випадки переривання вагітності, викидню, народження мертвої дитини або її подальшої кончини) суд залежно від поведінки засудженої може прийняти одне з таких рішень:

1. Звільнити жінку від покарання при констатації її позитивної поведінки, що свідчитиме про доведеність виправлення та недоцільність подальшого відбування покарання.

2. Замінити покарання будь-яким більш м'яким покаранням, ніж те, від відбування якого звільнялася жінка в разі, якщо буде встановлено, що засуджена стає на шлях виправлення, однак для закріплення досягнутих результатів ще необхідний вплив на неї в умовах відбування більш м'якого покарання.

3. Направити засуджену для відбування покарання, призначеного їй за вироком суду за умови, що жінка не бажає ставати на шлях виправлення. У цьому випадку дозволяється повністю або частково зарахувати в строк покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання. На жаль, законом не визначено, з якого розрахунку має здійснюватися таке зарахування (день за день, день за два або якимось іншим чином), що здатне викликати різні трактування цього важливого питання. Можна погодитися з думкою С.Я. Улицького, який вважає, що в будь-якому разі один день невідбутої частини

¹ Див.: Шимончук І.В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності / І.В. Шимончук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 233.

покарання не може прирівнюватися більше, ніж до одного дня позбавлення волі¹.

Закон не називає певних критеріїв, що дозволяли б чітко визначити, яке з трьох вказаних вище рішень має ухвалити суд. Міститься лише загальна вказівка на поведінку жінки, оцінюючи яку на підставі сукупності обставин, що характеризують засуджену за час, коли вона не відбувала покарання, можна вирішити її подальшу долю. За змістом ст. 83 КК України така поведінка має характеризуватися за двома основними напрямками. Перший з них стосується народженої дитини, характеру піклування про неї, забезпечення нормальних умов догляду та виховання дитини, а другий – наявності доброї поведінки в побуті, суспільстві, повсякденному житті.

Як засвідчує аналіз правозастосовної практики, суди зазвичай обмежуються загальною характеристикою поведінки засудженої, констатацією відсутності вчинення злочинів та інших правопорушень, навіть не згадуючи про виконання материнських обов'язків. Розглянемо лише декілька прикладів.

Обґрунтовуючи доцільність звільнення від відбування покарання жінки після досягнення її дитиною трирічного віку (у порядку ч. 4 ст. 83 КК України), Верховинський районний суд Івано-Франківської області в постанові від 9 липня 2007 року обмежився таким: засуджена характеризується позитивно, за місцем проживання поводить себе добре².

В іншому випадку Ялтинський міський суд АРК, остаточно звільняючи особу від відбування покарання, мотивував своє рішення лише тим, що засуджена до кримінальної та адміністративної відповідальності не притягалася, характеризується позитивно³.

¹ Див.: Улицкий С. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей / Семен Улицкий // Законность. – 1993. – № 7. – С. 25.

² Архів Верховинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-22/07 за 2007 рік.

³ Архів Ялтинського міського суду Автономної Республіки Крим. Справа № 5-63/09 за 2009 рік.

Переконалий однак у тому, що навіть урахування даних про виконання материнських обов'язків і загальну поведінку замало для того, щоб прийняти правильне рішення. Не завадить зважати також на ступінь тяжкості вчиненого злочину, каяття винної у вчиненому, строк невідбутої частини покарання, стан здоров'я жінки та її дитини, поведінку під час відбутої частини покарання тощо.

У цьому зв'язку звертає на себе увагу рішення Новобузького районного суду Миколаївської області, яким жінка була звільнена від відбування покарання на підставі ст. 83 КК України, серед іншого через те, що вона під час відбування покарання зарекомендувала себе позитивно, умови та порядок відбування покарання не порушувала¹.

Наявність у законі положення, згідно з яким жінка може остаточно звільнитися від подальшого відбування покарання, слід оцінити схвально. Перспектива зміни свого правового становища сприяє більш відповідальному ставленню жінки до виконання законодавчих приписів і дотримання вимог, висунутих до її поведінки. Водночас цілком логічно припустити, що до моменту, коли дитині виповниться три роки, жінка може досягти різних ступенів виправлення. Використовуючи термінологію, застосовувану в Розділі XII Загальної частини КК України, припускаю, що жінка за впливом періоду догляду за дитиною може або стати на шлях виправлення, або довести це виправлення. І якщо суд устанавлює, що вона лише стає на шлях виправлення (ч. 3 ст. 82 КК України), покарання їй повинне замінюватися більш м'яким².

¹ Архів Новобузького районного суду Миколаївської області. Справа № 5-141/07 за 2007 рік.

² Наприклад, Ю.В. Грачова вважає, що заміна невідбутої частини призначеного покарання більш м'яким видом доцільна в тих випадках, коли засуджена особа, формально не відмовляючись від дитини та не ухиляючись від її виховання, своєю поведінкою здійснює на неї негативний вплив (зловживає алкоголем, веде розпусний спосіб життя тощо) або не звертає достатньо уваги навчанню та дозвіллі дитини (див.: Грачева Ю.В. Отсрочка отбывания наказания: некоторые основания и пределы судейского усмотрения / Ю.В. Грачева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 226).

Якщо ж констатується доведеність виправлення (ч. 2 ст. 81 КК України), жінка заслуговує на остаточне звільнення від відбування покарання. З огляду на сказане, судовим органам варто порекомендувати в постанові чітко формулювати висновок стосовно ступеня виправлення особи, що, своєю чергою, зумовлюватиме загальне рішення – звільнити від покарання чи замінити його. Поки що суди не надають великої уваги цьому питанню, сіючи і далі термінологічну плутанину.

Наприклад, постановою Барського районного суду Вінницької області від 24 квітня 2008 року особа була звільнена від відбування покарання у порядку, передбаченому ч. 4 ст. 84 КК України, як така, що стала на шлях виправлення. Про становлення на шлях виправлення свідчили ті обставини, що засуджена зарекомендувала себе позитивно, злочинів та правопорушень не допускала, у громадських місцях та побуті поводити себе добре, займалася вихованням неповнолітніх дітей, помилку у скоєному усвідомила¹.

Як було встановлено вище, період, протягом якого жінка є звільненою від відбування покарання, передусім визначається сумлінним виконанням нею материнських обов'язків і правохлунням способом життя. Відповідно, при порушенні цих правил, які свідчать про таку, що не виправдана, довіру суду, останній абсолютно справедливо може прийняти рішення про скасування звільнення від відбування покарання. Згідно з ч. 5 ст. 83 КК України це відбувається в тому разі, коли засуджена: а) відмовляється від дитини (тобто повністю припиняє виконання материнських обов'язків); б) передала її в дитячий будинок (як своєрідний прояв відмови від дитини з офіційною її передачею до спеціалізованої установи); в) зникла з місця проживання; г) ухиляється від виховання дитини, догляду за нею (наприклад, передає дитину для опікування своїм знайомим або сусідам, залишає її тривалий час без догляду, вживає у присутності дитини алкоголь або наркотичні засоби); г) систе-

¹ Архів Барського районного суду Вінницької області. Справа № 5-47/08 за 2008 рік.

матично (не менше трьох разів) вчиняє правопорушення, що потягли адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення. За таких обставин суд може скасувати звільнення і прийняти рішення про направлення засудженої до відповідної установи для відбування покарання, призначеного за вироком.

Так, Ленінський районний суд м. Дніпропетровська 23 червня 2009 року постановив скасувати звільнення жінки від відбування покарання за ст. 83 КК України та направити її для відбування залишку покарання. Як установив суд, звільнена до кримінально-виконавчої інспекції за викликами не з'являлась, зникла з місця проживання, а її місцезнаходження не відоме. Крім того, вона ухиляється від виховання і догляду за дитиною¹.

Дуже сумнівною вважаю ідею (О.В. Тюшнякова², І.О. Петрова³ та інші) надавати суду право, а не покладати на нього обов'язок скасовувати прийняте рішення про звільнення від відбування покарання через умови, викладені вище. Якщо звільнена від відбування покарання жінка ухиляється від виконання материнських обов'язків, не демонструє поведінки, яка б свідчила про її виправлення, цілком виправданим є покладання на суд обов'язку направляти таку жінку для продовження відбування покарання.

До того ж оскільки звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України має на меті не лише забезпечення належних умов для догляду та виховання дитини, а і спрямоване на реа-

¹ Архів Ленінського районного суду м. Дніпропетровська. Справа № 5-295/09 за 2009 рік.

² Див.: Тюшнякова О.В. Отсрочка отбывания наказания женщинам как мера уголовно-правового воздействия : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / О.В. Тюшнякова. – Самара, 2002. – С. 21.

³ Див.: Петрова И.А. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.А. Петрова. – М., 2005. – С. 24.

лізацію мети покарання без його реального відбування, то підставою для скасування такого звільнення мало б стати вчинення нового злочину (передусім з умисною формою вини). На сьогодні не зовсім зрозуміло, чи повинен суд скасовувати звільнення від відбування покарання в разі скоєння звільненою нового злочину. У ч. 6 ст. 83 КК України зазначається лише, що при вчиненні засудженою в період звільнення від відбування покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК України. Тобто до покарання, призначеного за другий злочин, має повністю або частково приєднуватися реально невідбута частина покарання за першим вироком. Не допомагає в розв'язанні цього питання і звернення до кримінального процесуального законодавства. Якщо ст. 408³ КПК України 1960 р., хоча і в загальному вигляді, але окремо регламентувала порядок скасування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (зокрема в ч. 1 цієї статті йшлося про скасування звільнення лише за наявності підстав, передбачених ч. 4 і ч. 5 ст. 83 КК України), то в КПК України 2012 р. це питання взагалі не конкретизовано, будучи розглядуваним при визначенні порядку вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку.

Не викликає сумніву, що вчинення нового умисного злочину після звільнення (не менш, ніж систематичне вчинення адміністративних правопорушень) свідчить про небажання жінки виправлятися, а отже, неодмінно має тягнути за собою скасування рішення про звільнення від відбування покарання з наступним виконанням вимог ч. 6 ст. 83 КК України. Питання про скасування такого звільнення при вчиненні злочину з необережності (за відсутності «злої волі» винної) має вирішуватися на розсуд суду залежно від фактичних обставин справи.

З огляду на сказане, видається необхідним, щоб ст. 83 КК України містила більш чітке та конкретне формулювання на кшталт такого: *«При вчиненні засудженою умисного злочину в пері-*

од звільнення, суд зобов'язаний скасувати рішення про звільнення й призначити покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК України. У разі вчинення засудженою в період звільнення злочину з необережності питання про скасування звільнення вирішується судом залежно від обставин справи»¹.

Контроль за поведінкою звільнених від відбування покарання жінок здійснює орган кримінально-виконавчої системи² за місцем їх проживання (ч. 3 ст. 83 КК України). Такий контроль, зокрема, має на меті:

1. Забезпечення виконання вимог, висунутих законом до поведінки жінки в період звільнення, що сприяє запобіганню вчинення засудженою нових протиправних учинків і сумлінності виконання материнських обов'язків.

2. Підтвердження чи спростування висновку суду про необхідність остаточного звільнення від відбування покарання (його заміни більш м'яким) на підставі ч. 4 ст. 83 КК України, або направлення для подальшого відбування покарання на підставі ч. 5 ст. 83 КК України (у разі неналежної поведінки засудженої в межах указанного вище строку контролюючий орган звертається з поданням до суду про направлення засудженої для відбування покарання, призначеного за вироком суду).

Особливості здійснення контролю за поведінкою звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, докладно регламентовані Ін-

¹ Див.: Письменський Є.О. Підстави та правові наслідки звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років / Є.О. Письменський // Вісник прокуратури. – 2011. – № 1 (115). – С. 107.

² Варто підтримати пропозицію В.О. Меркулової, котра вважає, що з огляду на особливий стан здоров'я дітей, які обтяжені фізичними вадами їхніх матерів, необхідність чіткого постійного контролю за їхнім благополуччям, доцільно розширити перелік суб'єктів, які зможуть проконтролювати стан дитини, умови в яких вони перебувають, у необхідних випадках надати посильну допомогу. Такими можуть бути органи опіки і піклування, дитячі медичні заклади за місцем проживання звільненої (див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – С. 317).

струкцією про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затвердженою спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 року № 270/1560. Згідно з п. 1.5 розділу IV цієї Інструкції контроль за поведінкою вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, включає в себе: персональний облік засуджених осіб; проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими особами; додержання засудженими особами громадського порядку і виконання обов'язків, покладених на них судом; привід засуджених осіб, які не з'явились за викликом до інспекції; проведення початкових розшукових заходів засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме; проведення інших заходів, передбачених законодавством.

Насамкінець зазначу, що за своєю правовою природою та змістом розглядуваний вид звільнення від відбування покарання все ж правильніше називати відстрочкою відбування покарання (як це було раніше – в КК України 1960 р.). Процес відбування покарання за такого звільнення переривається та його продовження переноситься на більш пізній час, що відбувається з неабілітуючих, але поважних причин. Такий висновок впливає з ч. 4 ст. 83 КК України, яка передбачає можливість подальшого відбування покарання особою, котра була спочатку звільнена від нього: жінка направляється для відбування покарання, призначеного вироком суду, після досягнення дитиною трирічного віку чи в разі її смерті (за відсутності підстав для прийняття інших рішень, передбачених законом). Крім того, якщо співвіднести положення ч. 1 і ч. 4 ст. 83 КК України, то можна встановити їх внутрішню суперечливість. Виходить так, що суд двічі здійснює звільнення: в перший раз умовно (ч. 1 ст. 83 КК України), а у другий раз – остаточно (ч. 4 ст. 84 КК України).

Варто підкреслити, що законодавець певною мірою прислухався до зазначених міркувань, проте зробив це в супереч-

ливий спосіб. Так, у КПК України 2012 р. з'явилась стаття 536 під назвою «Відстрочка виконання вироку», яка серед іншого передбачає відстрочку виконання вироку про засудження особи до виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі в разі вагітності засудженої або за наявності в неї малолітньої дитини – на час вагітності або до досягнення дитиною трьох років, якщо особу засуджено за злочин, що не є особливо тяжким.

Складно збагнути, яким чином цей припис узгоджуватиметься зі ст. 83 КК України, яка, орієнтована на звільнення від покарання (*de facto* ту ж саму відстрочку виконання покарання) жінок, які засудженні лише до обмеження та позбавлення волі на строк не більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини. Правий О.П. Горох, зазначаючи, що норми, передбачені ст. 83 КК та п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК, перебувають у певній конкуренції, і дати однозначну відповідь на запитання, яку норму застосувати до вагітної засудженої (чи засудженої, що має дітей), суду буде не так просто¹. Між тим очевидно, що за чинним КПК України 2012 р. отримати відстрочку має можливість більша кількість жінок, що явно суперечить її матеріально-правовій основі застосування.

Отже, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України), будучи, по своїй суті, відстрочкою відбування покарання як складним правовим явищем, з одного боку, є тимчасовим, умовним невиконанням частини призначеного судом покарання, яке протягом певного періоду реально не відбувається,

¹ Див.: Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: комплексний аналіз норм кримінального та кримінального процесуального кодексів України / О.П. Горох // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 46.

а, з іншого боку, одним із видів звільнення від відбування покарання (з огляду на можливість не продовжувати відбування покарання). Із урахуванням наявності такої неоднозначної кримінально-правової природи є підстави замислитися над необхідністю внесення певних змін до ст. 83 КК України з метою уникнення низки суперечностей, що можуть виникнути в процесі правозастосування¹.

3.4. Звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування

Принцип гуманізму у звільненні особи від покарання на підставі акту про помилування знаходить своє відображення найвищою мірою. Як слушно зауважує О.Я. Гришко, акт помилування – це найвища форма (зі всіх видів дострокового звільнення від покарання) прояву гуманізму до особи, яка вчинила злочин і засуджена за нього. Гуманізм прагне виявити в людині все краще, що закладено в неї природою, і зробити це надбанням усіх². Саме виходячи з міркувань гуманності та необхідності послідовної реалізації політики Президента щодо декриміналізації та гуманізації українського законодавства,

¹ Див.: Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – С. 319; Письменський Є. Особливості погашення судимості за перебігом певних строків після виконання або відбуття покарання / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 120; Письменський Е.А. Институт освобождения от наказания и его отбывания в уголовном праве Украины и России: сравнительно-правовой анализ / Е.А. Письменский // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29 – 30 января 2009 г. – М. : Проспект, 2009. – С. 533.

² Див.: Гришко А.Я. Амнистия. Помилування. Судимість / А.Я. Гришко, А.М. Потапов. – М. : Университетская книга ; Логос, 2009. – С. 40. 422

було рекомендовано в квітні 2013 року голові держави помилювати одного з найвідоміших засуджених останніх часів, екс-міністра внутрішніх справ України Ю.В. Луценка¹.

Утім на сьогодні все більш утверджується думка, що звільнення від покарання на підставі акту про помилування не повинно обґрунтовуватися лише милосердям до винного, а має зумовлюватися ще і: доведеністю виправлення винної особи; необхідністю спонукання інших осіб, які засуджені за вчинення злочинів, до якнайшвидшого виправлення; доцільністю реагування на позитивні зміни в засудженому, які виникли в ньому за час відбування покарання, тощо. У якому ж напрямі мають знаходити свій розвиток норми про помилування? Спробуємо з'ясувати це питання, почавши з ретроспективного розгляду таких норм.

Законодавчі положення щодо помилування – одні з найдавніших, їм не менше чотирьох тисяч років. Помилування визнавалось і в стародавньому світі (був відомий Хаммурапі – авторові першого писаного кодексу, який дійшов до нас), і в середньовічному праві, особливо після рецепції римського права. Норми про помилування властиві і вітчизняній правовій системі. Як відзначають деякі фахівці, «помилування, хоч і різниться за формою та умовами свого виявлення, у суспільстві сприймається як акт державної волі верховної влади (президента, парламенту, прем'єр-міністра, монарха), що визначає незастосування кримінального закону до окремого злочинного діяння»².

Як зазначає О.В. Чепелюк, в історичному аспекті прообразом помилування є право потерпілої особи прощати свого кривдника. Перші згадки про звільнення від покарання на

¹ Див.: Лукаш О. Комісія у питаннях помилування у своєму рішенні виходила з необхідності реалізації політики Президента щодо гуманізації законодавства [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/27346.html>

² Сердюк В. Інститут помилування в контексті засад поділу державної влади / В. Сердюк // Віче. – 2006. – № 23 – 24. – С. 27.

території сучасної України шляхом милування або прощення можна знайти ще за часів Київської Русі, у якій правом помилування був наділений не лише князь Київський, а й інші князі праукраїнських земель. Подальший розвиток законодавства здійснювався в кілька етапів, зокрема, виокремлюються:

1. Імперський період (XV століття – 1845 рік).

На цьому етапі більшість земель сучасної України входять до складу царської Росії, і, відповідно, розвиток помилування відбувається в межах правового поля держави-метрополії. У цей період помилування характеризується такими основними ознаками: з'являються перші писані зводи законів, у яких у сфері повноважень царя згадується і про його право на здійснення помилування та прощення; помилування здійснюється шляхом видання царського Маніфесту; помилування передбачає як повне, так і часткове звільнення від покарання або пом'якшення призначеного покарання; помилування («милість царя») приурочується до певних визначних або святкових подій.

2. Пізній імперський період (1845 – 1917 роки).

Виокремлення такого періоду в історії розвитку інституту помилування є доцільним у зв'язку з прийняттям у 1845 р. Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке, на відміну від нормативних актів «імперського періоду», містить у собі низку прогресивних норм, котрі урегулювали процедуру застосування помилування.

У подальші роки в радянському законодавстві норми про помилування чітко зберігаються та укорінюються¹. Як резюмує В.Р. Мойсик, попри багатовіковий шлях цивілізаційного розвитку й державного становлення різних народів світу суть помилування як соціально-правового інституту залишається фактично незмінною – прояв милосердя з боку

¹ Див.: Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – С. 32 – 33.

держави до своїх підданих, які вчинили злочини будь-якої тяжкості¹.

Щодо нормативного закріплення дефініції «помилування» в системі нормативно-правових актів України, слід констатувати її відсутність. У юридичній літературі неодноразово зауважувалося на необхідності законодавчого визначення помилування. Зокрема, такої думки дотримується дослідниця проблем амністії та помилування О.В.Палійчук. Вона пропонує вважати помилування актом гуманізму та милосердя з боку держави щодо конкретно визначеної особи (групи осіб), що вчинили злочини, який слугує підставою звільнення від покарання або застосування більш м'якого покарання². Серйозних заперечень запропонована дефініція не викликає; можна лише наголосити на відсутності вказівки на деякі ключові ознаки помилування, про які йтиметься далі.

Конституція України в п. 27 ст. 106, а також ст. 87 КК України зазначають, що помилування здійснює Президент України³ стосовно індивідуально визначеної особи. Вкрай важливим актом у сфері процедури звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування є Положення про порядок здійснення помилування, затверджене указом Президента Ук-

¹ Див.: Мойсик В.Р. Помилування як правовий інститут / В.Р.Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 4 (116). – С. 35.

² Див.: Палійчук О.В. Інститути амністії та помилування: поняття, особливості / О.В.Палійчук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 81.

³ Треба зауважити, що з відповідним положенням Конституції не погоджуються окремі правники, вважаючи, що право на помилування має бути надане тільки судам України. Так, О.А. Губська, аргументуючи цю позицію пише: наявність норм про помилування порушує поділ влади у правовій державі на законодавчу, виконавчу і судову гілки. Оскільки право призначення покарання принципово належить виключно суду, то і процес його виконання може змінюватись судом певним чином лише в передбачених законом випадках (див.: Губська О.А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності й покарання під час застосування амністії і помилування / О.А. Губська // Адвокат. – 2001. – № 4 – 5. – С. 18).

раїни від 16 вересня 2010 р. № 902/2010 (далі – Положення)¹. Порядок подання до Адміністрації Президента України матеріалів за клопотаннями засуджених про помилування та виконання указів Президента України про помилування затверджений наказом Міністерства юстиції України від 28 вересня 2012 року № 1439/5.

Положення вміщує як норми матеріального права, так і процедурні норми здійснення помилування. До матеріальних норм необхідно віднести положення про:

1. Види помилування: а) заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; б) повне або часткове звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; в) заміна покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням² (п. 2 Положення).

¹ Чинне Положення є вже четвертим, прийнятим після проголошення незалежності нашої держави. З обранням кожного нового Президента з'являвся новий документ, покликаний урегулювати здійснення помилування в Україні.

² Про такий вид помилування як заміна покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням не йдеться в ст. 85 КК України, яка регламентує загальні питання застосування амністії та помилування. На думку деяких правників, виникає ситуація, за якої положення підзаконного акту суперечать приписам закону (див.: Зінченко І.О. Щодо вдосконалення інституту помилування в кримінальному праві України / І.О. Зінченко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 219).

З одного боку, як зауважувалося мною раніше, заміну покарання більш м'яким цілком можливо вважати достроковим звільненням особи від одного покарання з одночасним призначенням їй іншого, «нового» (див.: Письменський Є. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми тлумачення, практика застосування та вдосконалення законодавства / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 (179). – С. 113). Однак, ураховуючи, що при помилуванні жодного призначення покарання одночасно зі звільненням а пріорі відбуватися не може, то Положення як нормативний акт, який за своєю юридичною силою постується КК України, має бути узгодженим із законом. Як варіант цього узгодження пропоную, щоб у ст. 87 КК України була передбачена можливість як заміни довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі, так і заміни іншого покарання більш м'яким. Доцільність збереження такої форми помилування, але в дещо обмеженому виді обґрунтовуватиметься в роботі далі.

2. Суб'єкти подання клопотання про помилування: право клопотати про помилування має особа, яка: засуджена судом України і відбуває покарання в Україні; засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України; засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування (п. 3 Положення).

3. Умови щодо можливості подачі клопотання: воно може бути подано після набрання вироком законної сили; клопотання про помилування особи, яка засуджена до довічного позбавлення волі, може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання (п. 4 Положення).

4. Визначення кола суб'єктів, які можуть бути помилувані лише у виняткових випадках: особа, яку раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до якої раніше було застосовано амністію, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин (п. 5 Положення).

5. Визначення кола суб'єктів, які можуть бути помилувані лише за наявності обставин, що потребують особливо гуманного ставлення: засуджені, які не стали на шлях виправлення або не відбули половини призначеного їм строку покарання, а також засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини (п. 6 Положення).

Останні два пункти привертають особливу увагу, оскільки містять досить розпливчасті формулювання. Зокрема, виникає питання, які випадки є винятковими для помилування категорії осіб, визначеної в п. 5 Положення, та які обставини слід вважати такими, що потребують особливо гуманного ставлен-

ня при застосуванні п. 6 Положення? Оскільки саме Положення, як і будь-який інший нормативний акт не містять їх конкретного переліку, однозначної відповіді в подібних випадках дати, напевно, не можна¹.

Переконаний у тому, що позначений підхід є хибним, оскільки занадто суб'єктивно забарвлений і несе в собі величезний корупційний ризик. Наприклад, винятковість може зумовлюватися будь-якими обставинами, і розсуд кожного посадовця малюватиме різні варіації (не виключено, що суперечливі) таких обставин. Правотворцю, як на мене, потрібно максимально уникати неконкретних формулювань, від правильного розуміння яких залежить доля особи. У розглядуваній ситуації доцільно заборонити помилування щодо окремої категорії осіб або обмежити його застосування, встановивши перелік відповідних заборон (як це, наприклад, зроблено для амністії). Так, вважаю недоцільним помилування осіб, які: 1) на момент вчинення злочину мали судимість за вчинення умисного злочину; 2) раніше звільнялися від кримінальної відповідальності, засуджувалися із застосуванням звільнення від покарання або звільнялися від відбування його частини, якщо вони до погашення чи зняття судимості знову вчинили умисний злочин.

¹ Спробою внести ясність є трактування виняткових обставин та таких, що потребують особливо гуманного ставлення, зроблене В.Р. Мойсиком. На думку правника, питання щодо їх наявності чи відсутності вирішується в кожному окремому випадку. Причому в різних ситуаціях аналогічні обставини можуть бути визнані як винятковими, так і такими, що потребують особливо гуманного ставлення. До них, як правило, належать: вчинення злочину неповнолітнім чи особою похилого віку або внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; наявність особливих заслуг засудженого перед суспільством чи державою; активне сприяння розкриттю злочину; усунення заподіяної шкоди; тяжке захворювання засудженого або його близьких родичів; наявність у засудженого кількох неповнолітніх дітей, похилого віку батьків; відсутність відповідної опіки над малолітніми дітьми чи престарілими батьками засудженого; виникнення тяжкого матеріального стану сім'ї засудженого внаслідок стихійного лиха тощо (див.: Мойсик В.Р. Помилування як правовий інститут / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 4 (116). – С. 40).

Принагідно зауважу, що нове Положення, на відміну від його попереднього варіанту (2005 р.), дещо звузило можливість здійснення помилування, що, на мою думку, є прогресивним шляхом. Утім варто вказати на наявність протилежної думки з цього приводу. Деякі правники відзначають, що зміни, які відбулися (йдеться про звуження кола осіб та самої можливості клопотати про помилування для певної кількості засуджених – Є.П.), вказують на те, що норми про помилування стають більш утрудненими для засудженого та орієнтованими передусім на осіб, які мають невисокий рівень суспільної небезпечності. Тобто унікальний шанс на звільнення, яким за своєю правовою природою є помилування (оскільки основною його ознакою є відсутність обмежень щодо можливості помилування), у нашій державі стає чимось недоступним для більшості засуджених¹. Складно зрозуміти: невже орієнтація помилування на осіб, які мають невисокий рівень суспільної небезпечності, може розглядатися як негативне явище? Навпаки, видається, що звуження сфери застосування помилування має продовжуватися. Зокрема потребує обговорення питання про доцільність при вирішенні питання про застосування помилування враховувати щодо цього думку потерпілого².

У літературі багато фахівців висловлюють пропозицію про необхідність правової регламентації помилування на рівні закону. Так, С.М. Школа аргументує необхідність прийняття розробленого ним законопроекту «Про здійснення помилування

¹ Див.: Романов М. Нове положення про здійснення помилування фактично позбавило засуджених «милості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpq.org/index.php?id=1298992497>

² Загалом з приводу місця й ролі інституту потерпілих від злочинів у формуванні кримінальної та кримінологічної політики держави та зокрема щодо доцільності визначення нормативних характеристик урахування думки потерпілого при звільненні засудженого від покарання та його відбування висловлювався В.О. Туляков (див.: Туляков В.А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины / В.А. Туляков // Научный вестник Международного гуманитарного университета. – 2011. – № 1. – С. 24).

в Україні»¹. Схожу позицію займає О.В. Чепелюк, яка зазначає, що порядок, механізм та процедура здійснення помилування повинні визначатися нормами саме Закону. Такий Закон «Про порядок здійснення помилування» повинен урегулювати основні засади здійснення помилування Президентом України на законодавчому рівні². Резонною також є думка В.Г. Гончаренка про необхідність урегулювання соціальних відносин, пов'язаних із здійсненням помилування, спеціальним законом, оскільки, відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, діяння, які є злочинними, визначаються виключно законами нашої держави, а тому і звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання як елементи однієї системи повинні регулюватись законами³. Про доцільність прийняття спеціального закону щодо помилування з огляду на потребу в законодавчому вдосконаленні норм про помилування та задля підвищення його ефективності пише С.С. Яценко, зауважуючи, що в окремих країнах (Нідерланди) подібні закони існують⁴.

З огляду на сказане, не виглядає дивним поява на законотворчому просторі відразу кількох спроб розв'язати зазначену проблему. Так, у ВРУ протягом 2012 – 2013 рр. було зареєстровано три законопроекти, спрямовані на визначення порядку здійснення Президентом України помилуван-

¹ Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 11 – 12, 240 – 244.

² Див.: Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – С. 100.

³ Див.: Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування. В кн. : Вибране / В.Г. Гончаренко. – К. : Прецедент, 2011. – С. 773.

⁴ Див.: Яценко С.С. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти інституту помилування у співставленні з конституційним принципом презумпції невинуватості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ekonomika.org.rs/PDF/Ekonomika/4-2010.pdf

ня¹. Щоправда, такі ініціативи в процесі підготовки законопроектів до розгляду не знайшли переважної підтримки. Так, згідно з позицією Міністерства юстиції України визначення порядку здійснення помилування є прерогативою Президента України, реалізованою згідно з ч. 3 ст. 106 Конституції України. Відповідно, прийняття проекту Закону України про порядок здійснення помилування є недоцільним². Аналогічну думку висловили представники Генеральної прокуратури України, зауваживши, що питання здійснення помилування не може бути предметом регулювання законом, оскільки відповідно до ст. 106 Конституції України помилування здійснює Президент України, який не може передавати свої повноваження іншим особам або органам³. Більш докладно зазначені вище законопроекти були проаналізовані Головним науково-експертним управлінням Апарату ВРУ, висновки якого ідентичні попереднім. Так, на думку парламентських експертів, пропозиція ініціаторів проекту щодо закріплення порядку здійснення Президентом України помилування в окремому законі є недоцільною і суперечить принципам законодавчої техніки. Чинні нормативно-правові акти, що регулюють питання помилування, – Конституція України, КК України, Положення про порядок здійснення помилування, затверджене указом Президента України від 16 вересня 2010 року № 902/2010, повністю

¹ Див.: Проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування», поданий народним депутатом України В.Р. Мойсиком, реєстр. № 11392 від 05.11.2012 р.; проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування», поданий народними депутатами М.П. Паламарчуком і С.Г. Міщенком, реєстр. № 2130а від 24.05.2013 р.; проект Закону України «Про порядок здійснення помилування», поданий народними депутатами Ю.Б. Дерев'янком і О.С. Донієм, реєстр. № 2130а-1 від 27.05.2013 р.

² Див.: Міністерство юстиції України : лист № 2147-0-112/6.1 від 23 листопада 2012 р.

³ Див.: Генеральна прокуратура України : лист № 12/2-175вих-12 від 23 листопада 2012 р.

відповідають системі та класифікації нормативно-правових актів та не утворюють асиметрії в національній ієрархії джерел права на міжгалузевому рівні.

Як видається, найбільш компромісним варіантом вирішення цього проблемного питання міг би стати проект Закону щодо здійснення помилування, розроблений Президентом України і ним як суб'єктом законодавчої ініціативи внесений на розгляд ВРУ. До поки такого законопроекту не існує, найбільш правильним варіантом є доповнення ст. 87 КК України певними законодавчими положеннями. Передусім ідеться про: види помилування; випадки, за яких здійснення помилування унеможливується або обмежується тощо. Позицію, за якої зазначені та інші ключові питання помилування, можуть бути закріплені на законодавчому рівні без прийняття для цього окремого закону, відстоюють також фахівці Головного науково-експертного управління Апарату ВРУ у висновку на законопроект «Про порядок здійснення помилування» (реєстр. № 2130а-1 від 24.05.2013). Однак вони пропонують це зробити в більш суперечливий спосіб: шляхом внесення відповідних змін до закону, який регулює застосування амністії, назвавши його Законом України «Про застосування амністії та помилування в Україні». Вважаю, що змішування амністії та помилування в одному нормативному акті, щонайменше, не прийнятне з теоретичної точки зору, адже зазначені види звільнення від покарання мають різну правову природу, що докладно висвітлюватиметься далі.

Якщо оцінювати зміст розглядуваних законопроектів, можна побачити, що вони мало відрізняються від чинного на сьогодні Положення, так чи інакше дублюючи його найбільш суперечливі приписи. Разом з тим їх прикметною ознакою є розширення кола осіб, які мають право на порушення перед Президентом України клопотання про помилування (зокрема, про це ідеться у проектах реєстр. № 2130а від 24.05.2013, № 2130а-1 від

27.05.2013). Крім самого засудженого, до таких осіб пропонується віднести захисника, батьків, дружину (чоловіка), дітей, законних представників, народних депутатів України, Уповноваженого ВРУ з прав людини, громадські організації (реєстр. № 2130а від 24.05.2013) або близьких осіб (чоловіка, дружину, батька, мати, вітчима, мачуху, сина, дочку, пасинка, падчерку, рідного брата, рідну сестру, діда, бабу, прадіда, прабабу, внука, внучку, правнука, правнучку, усиновлювача чи усиновленого, опікуна чи піклувальника, особу, яка перебуває під опікою або піклуванням), Уповноваженого ВРУ з прав людини (№ 2130а-1 від 27.05.2013).

У контексті викладеного цікавою є ситуація, яка склалась навколо помилування екс-міністра внутрішніх справ України Ю.В. Луценка. Як відомо, Президент України застосував таке помилування за ініціативою Уповноваженого ВРУ з прав людини, а не за клопотанням самого засудженого. Згодом зазначене політико-правове рішення стало предметом оскарження у Вищому адміністративному суді України. За словами заявника, підписуючи указ про помилування Ю.В. Луценка, Президент України порушив норми Положення про порядок здійснення помилування, згідно з якими право бути помилуваним має лише засуджений, що особисто звернувся до Президента з відповідним проханням. Відповідно, заявник просить суд скасувати помилування Ю.В. Луценка, доставивши його до Менської виправної колонії Чернігівської області для продовження відбування покарання¹.

Ідея про розширення кола суб'єктів, які можуть звертатись до Президента про помилування, не є новою. Так, раніше чинне Положення про порядок здійснення помилування, затверджене указом Президента України від 19 липня 2005 р. № 1118/2005, містило відповідний припис, згідно з яким право

¹ Див.: Донецький адвокат вимагає скасувати «насильне помилування» Луценка [Електронний ресурс] / Інтернет-газета «Українська правда». – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/14/6999936>

на порушення клопотання про помилування надавалось фактично будь-кому. Так, з клопотаннями про помилування дозволялось звертатися захиснику, батькам, дружині (чоловіку), дітям, законному представникові, громадським організаціям тощо (ч. 3). Серед правників немає одностайної думки з приводу порушеного питання. Одні вважають за потрібне залишити право просити про милування лише за засудженим (як це зроблено в чинному Положенні), інші ратують за істотне розширення кола суб'єктів, наділених таким правом (як пропонується в зазначених вище законопроектах), треті наполягають на компромісному варіанті. Зокрема, Головне науково-експертне управління Апарату ВРУ висловилося проти надання такого права окремій категорії суб'єктів (народні депутати і громадські організації), мотивувавши свою думку таким чином. Широке коло осіб, яким надається право порушувати клопотання про помилування, може призвести до подання різними суб'єктами десятків чи навіть сотень однотипних клопотань про помилування однієї й тієї ж особи. З іншого боку, такий «плюралізм» організацій та осіб, яким надається право клопотатись про долю засудженого без його згоди на це, може призвести до того, що певні клопотання про помилування спеціально будуть подані передчасно або без достатнього обґрунтування з тим, щоб віддалити можливість задоволення повторних клопотань про помилування.

На моє переконання, найбільш правильним варіантом є залишення ініціатором помилування лише засудженого, для якого це рішення повинне бути усвідомлюваним і будуватись на почутті розкаяння за вчинене. Погоджуюсь з логікою міркувань М.В. Романова, який пише, що в акті про помилування слід убачати елемент каяття засудженого, оскільки, подаючи клопотання про помилування, засуджений фактично визнає вину, розкаюється та бере на себе моральну відповідальність за вчинений злочин, просить його вибачити. Подання клопотання

про помилування – це індивідуальний акт-волевиявлення засудженого, його власне прохання про прощення¹.

За своєю правовою природою помилування дуже схоже з амністією, про яку докладно йтиметься в підрозділі 4.4. монографії. Зокрема треба звернути увагу на такі їх спільні риси.

1. Помилування та амністія є актами прощення осіб, які вчинили злочин, передбачаючи за своїм змістом однакову форму пом'якшення становища засуджених – звільнення від відбування покарання. Як наголошують у літературі, амністію та помилування поєднує їх загальна інструментальна роль у правовому регулюванні – роль юридичного факту і єдиний соціальний початок, що виражає їх загальну соціальну природу, – соціальний акт, який конструє й диференціює соціально-правову реальність, соціально-дієвими підставами якого є забуття, спокущо.²

Помилування та амністія не скасовують і не змінюють положень кримінального законодавства, не декриміналізують скоєне діяння. Вони не втручаються в діяльність суду, а також не ставлять під сумнів справедливість і законність судового рішення. Вони абстрагуються від цього, і за основу актів амністії та помилування береться гуманність і, в певних випадках, – оцінка процесу виправлення засудженого.

¹ Див.: Романов М.В. Звільнення від відбування покарання: навч. посіб. / М.В. Романов. – Х.: Права людини, 2012. – С. 36, 37.

Шоправда, не дивлячись на сказане, учений робить інший висновок, зазначаючи, що з огляду на гуманітарну суть помилування і те, що воно є актом прощення засудженого з боку держави обмеження кола суб'єктів, які мають право подавати клопотання про помилування є недоцільним та таким, що суперечить самій суті помилування. Помилування повинно бути шансом для кожного засудженого, його правом та надією на прощення (див.: Романов М.В. До питання про поняття помилування в контексті кримінально-виконавчого права / М.В. Романов // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 283).

² Див.: Шоргина Е.В. Некоторые вопросы правовой и социальной природы института прощения в праве / Е.В. Шоргина // Вестник Владимирского юридического института. – 2010. – № 3 (16). – С. 172.

2. Застосування помилування та амністії є прерогативою найвищих державних органів і посадових осіб. Це зумовлює їх комплексний міжгалузевий характер. Питання здійснення помилування та оголошення амністії регламентовано на найвищому юридичному рівні – в Конституції України.

Однак, незважаючи на позначену подібність, існує ціла низка ознак, за якими помилування відрізняється від амністії:

1. На відміну від амністії, норми про помилування є загальновизнаними. Право помилування відноситься до числа основних конституційних повноважень глави держави майже в усіх країнах світу. У деяких федеративних державах зазначене право також належить главам суб'єктів федерації (наприклад, губернаторам штатів США)¹.

2. Акт помилування має індивідуальний (персоніфікований) характер, оскільки стосується конкретного засудженого, на відміну від амністії, яка спрямовує свою дію на невизначену кількість осіб. Як слушно зазначає В.В. Устименко, акт про помилування, яким є Указ Президента, завжди виноситься стосовно конкретної, персоніфікованої особи або групи осіб. Помилування – акт одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи осіб, персонально зазначених в Указі Президента України. Навіть якщо цей Указ стосується багатьох осіб, усі вони повинні бути персонально зазначені в акті помилування². Разом з тим, щонайменше, сумнівним є віднесення до юридичних підстав для здійснення адміністрацією органів і установ виконання покарань дій щодо звільнення засуджених від відбування покарання документів, виданих компетентним органом, до яких серед іншого віднесено: «указ

¹ Див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 403.

² Див.: Устименко В.В. Звільнення від кримінальної відповідальності й покарання на підставі акта про помилування / В.В. Устименко // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 65. – С. 154 – 155.

Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилювання»¹.

3. Помилювання не має нормативного характеру, а становить собою акт застосування права в конкретному випадку і стосовно конкретної особи. Через це слід визнати не зовсім коректною думку деяких авторів про те, що помилювання і амністія є нормативними актами². Як зауважує О.В. Чепелюк, акт про помилювання, на відміну від акта про амністію, який приймається у формі закону, не носить нормативного характеру, незважаючи на те, що приймається в особливому порядку у формі Указу Президента України. Акт, який стосується конкретної особи, не може бути нормативним³. Набагато раніше М.С. Таганцев писав, що помилювання не звертається до закону, воно становить собою вилучення із закону⁴.

4. На відміну від амністії, здійснення процедури помилювання є компетенцією Президента України, і тільки він має право своїм Указом вирішувати питання про звільнення від покарання конкретної особи або групи осіб (якихось додаткових рішень, у т. ч. судових, для виконання Указу не потрібно). Ухвалення рішення про помилювання або відмова в помилюванні не можуть бути оскаржені в суді.

5. Згідно зі ст.ст. 85, 87 КК України помилювання засуджених здійснюється виключно у виді: повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміни покарання або невідбутої його частини більш

¹ Див.: Журова І.І. Правове регулювання звільнення від відбування покарання / І.І. Журова // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 177.

² Див.: Ніколаєнко Т. Амністія та помилювання як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання / Тетяна Ніколаєнко // Кримінальне право. – 2009. – № 10. – С. 71.

³ Див.: Чепелюк О.В. Амністія та помилювання в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – С. 83.

⁴ Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2 / Н.С. Таганцев. – Тула: Автограф, 2001. – С. 498 – 499.

м'яким покаранням; заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. До речі, останнє формулювання, використане в ч. 2 ст. 87 КК України, на думку деяких юристів, свідчить про порушення принципу визначеності побудови системи покарань. Оскільки за чинним кримінальним законом 25 років є максимальною межею для покарання у виді позбавлення волі, то цілком слушною видається пропозиція відкоригувати відповідне положення ч. 2 ст. 87 КК України, заборонивши застосовувати при помилуванні більш довгий строк позбавлення волі, ніж 25 років¹. Реалізація цієї пропозиції позбавить також Президента України не властивих йому функцій, пов'язаних з визначенням строку позбавлення волі, який нині знаходиться в межах «не менше двадцяти п'яти років».

Помилування не передбачає звільнення засудженого від кримінальної відповідальності. До набрання чинності Законом України від 2 червня 2011 року «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» на підставі закону про амністію таке звільнення могло відбуватися. Амністія застосовувалася не лише щодо осіб, які вже засуджені за вчинення злочину, а і щодо осіб, підозрюваних чи обвинувачених у скоєнні злочинів, кримінальні справи стосовно яких знаходилися у провадженні органів досудового розслідування. Зазначені особи могли бути звільнені судом від кримінальної відповідальності за поданням органів дізнання та досудового слідства.

При цьому помилування у КК України так само розглядалось як підстава для звільнення і від кримінальної відповідальності, і від покарання. Щоправда, реальна правозастосовна практика була зорієнтована на непов'язане зі звільненням від кримінальної відповідальності помилування засуджених. З

¹ Див.: Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови: монографія / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – С. 372.

моменту набрання чинності КК України 2001 р. не було зафіксовано жодного випадку звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з актом помилування¹.

Частина українських науковців називала закріплене у КК України положення про звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта помилування юридично неспроможним, таким, що суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості. Стверджувалось, що з урахуванням суті помилування як акта вищого органу державної влади (глави держави) та етимології цього поняття помилування має стосуватись лише засуджених осіб, тобто осіб, вже підданих кримінальній відповідальності. Відзначалось, що акт помилування як обставина, що виключає провадження у кримінальній справі, повинен бути виключений зі ст. 6 попереднього КПК України, як це вже зроблено у кримінально-процесуальному законодавстві низки пострадянських держав, у т. ч. РФ, РБ, Азербайджану².

Натомість інші вітчизняні дослідники вважали, що з урахуванням ієрархії нормативних актів і закріпленого у п. 27 ст. 106 Конституції України повноваження Президента Украї-

¹ Констатуючи такий стан справ, В.К. Гришук зазначав, що звільнення від кримінальної відповідальності Президент України на підставі акта помилування не здійснює через відсутність правового механізму застосування (див.: Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. / В.К. Гришук. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – С. 421, 424).

² Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-те вид., переробл та доповн.] – К. : А.С.К., 2005. – С. 179; Яценко С.С. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти інституту помилування у співставленні з конституційним принципом презумпції невинуватості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ekonomika.org.rs/PDF/Ekonomika/4-2010.pdf; Мойсик В.Р. Помилування – важлива державна функція Президента / В.Р. Мойсик // Голос України. – 5 листопада 2009 р. – № 209; Шиян А.Г. Неможливість застосування акта помилування як обставини, що виключає провадження у кримінальній справі / А.Г. Шиян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 412 – 419.

ни здійснювати помилування рішення помилувати певну особу може бути ухвалене на стадії порушення кримінальної справи, досудового розслідування, попереднього розгляду справи чи судового розгляду. Колізію між ст. 44 КК України і Положенням про здійснення помилування пропонувалось вирішувати на користь КК, норми якого в цій частині узгоджуються з Конституцією України і мають вищу юридичну силу¹.

Урешті-решт ясність із розглядуваного питання була досягнута на законодавчому рівні. На підставі Закону від 2 червня 2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» ч. 1 ст. 44 КК викладено в такій редакції: «Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом». У ст. 85 КК, викладеній у редакції вказаного Закону, йдеться про те, що на підставі закону або акта помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань. Наведені редакції норм КК України вирішують давно обговорювану правниками проблему визнання або невизнання помилування підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Чинне з 1 січня 2012 р. законодавство виключає можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування. Вибачення особи, яка вчинила злочин, у виді застосування щодо помилування, є похідним від засудження цієї особи та здійснюється у межах реалізації кримінальної відповідальності.

¹ Див.: Зінченко І.О. Щодо вдосконалення інституту помилування в кримінальному праві України / І.О. Зінченко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 218; Устименко В.В. Звільнення від кримінальної відповідальності й покарання на підставі акта про помилування / В.В. Устименко // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 65. – С. 157 – 158; Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2009. – С. 343.

6. Питання про помилування розглядається у зв'язку з тим, що воно порушено персонально ким-небудь стосовно конкретної особи, що є неможливим при амністії. Тобто якщо видання амністії не залежить від засудженого, його бажання та волевиявлення (акти про застосування амністії завжди видаються за ініціативи органів влади, які є правомочними на їх видання), то подання клопотання про помилування є правом засудженого.

7. Помилування, на відміну від амністії, не має обмежень стосовно категорій засуджених, які можуть бути звільнені на підставі акта про помилування. Фактично це може бути будь-яка особа, яка засуджена та щодо якої виконується покарання. Утім є невеличке застереження. Згідно з п. 5 Положення особа, яку раніше було неодноразово (два і більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до якої раніше застосовувались помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин, може бути помилувана лише у виняткових випадках.

8. Акти амністії, як правило, видаються в ознаменування важливих державних подій чи знаменних дат, чого не можна сказати про акти помилування.

Порівняльний аналіз помилування та інших схожих з ним видів звільнення від відбування покарання (зокрема, передбачених ст.ст. 81, 82, 84 КК України) дозволяє зробити висновок про універсальний характер підстав помилування. Так, умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутого покарання більш м'яким орієнтовані перш за все на зміну поведінки засудженого, звільнення через хворобу – на стан його здоров'я. Застосування помилування може зумовлюватись і позитивною поведінкою засудженого, і погіршенням стану його здоров'я та іншими оригінальними (унікальними) обставинами. Як зауважує Ф.Р. Сундуrow, специфіка помилування як виду звільнення

або пом'якшення покарання полягає в тому, що воно розраховане не на типові ситуації, а на індивідуальні випадки, коли формальні вимоги кримінального закону не дозволяють прийняти таке рішення і коли відсутня можливість використання інших правових інститутів. Інакше кажучи, помилування – це виняток із загальних правил про звільнення від покарання або його пом'якшення, установлених у кримінальному законі¹. Крім того, у певних випадках застосування помилування не обмежується формальними вимогами закону (відбування певної частини покарання, вчинення злочинів певної категорії тощо).

З урахуванням викладеного та з огляду на положення чинного законодавства України, можна визначити такі основні ознаки помилування: 1) воно є виключною прерогативою Президента України та здійснюється на підставі відповідного указу; 2) помилування застосовується щодо конкретно визначеної особи (групи осіб); 3) може поширюватися на осіб, засуджених за вчинення злочинів будь-якої тяжкості до будь-якого виду покарання; 4) помилуваною може бути лише особа, щодо якої обвинувальний вирок набрав законної сили; 5) помилування здійснюється за відповідним клопотанням зацікавленої особи (засудженого) у виді звільнення від відбування частини покарання або особливої форми заміни покарання більш м'яким².

Помилування не стосується питання про визнання особи неправильно засудженою. Така особа і надалі визнається винуватою у вчиненні злочину і тому за наявності до того підстав може вимагати своєї реабілітації.

Під час розгляду клопотання про помилування передусім ураховуються такі дані: 1) ступінь тяжкості вчиненого злочи-

¹ Див.: Сундуrow Ф.Р. Помилування в системі видів освободження от наказания / Ф.Р. Сундуrow // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2009. – № 70. – С. 88 – 95 [Електронний ресурс] <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=17949318>

² Див.: Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування / Є.О. Письменський // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 133.

ну, строк відбутого покарання, особа засудженого, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, поведінка і ставлення особи до праці до засудження та в установах й інших органах виконання покарань, стан відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди¹ та інші обставини; 2) думка адміністрації установи виконання покарань або іншого органу, який виконує покарання, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх, місцевого органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, громадських організацій, трудових колективів тощо про доцільність помилування (п. 9 Положення). За цими вимогами неабияке значення набуває поведінка засудженого, який сам клопоче про своє помилування. Відтак, законослухняна поведінка, яка знаходить свій прояв у дотриманні режиму відбування покарання, сумлінному ставленні до праці є певною мірою гарантією позитивного вирішення питання щодо помилування. Про це пише П.В. Хряпінський, слушно вбачаючи в кримінально-правовій нормі про помилування елементи заохочення².

Окремі юристи висловлюють думку про те, що наведені «критерії», які підлягають урахуванню при розгляді клопо-

¹ Неоднозначною видається думка І.І. Митрофанова про необхідність установити в Положенні заборону на застосування помилування стосовно осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну шкоду в повному обсязі (див.: Митрофанов І.І. Роль амністии и помилования в механизме реализации уголовной ответственности / И.И. Митрофанов // Проблемы правового регулирования і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 64). Ще раз підкреслю, що набагато важливішим є факт примирення з потерпілим (останній може і не наполягати на відшкодуванні збитків), а також об'єктивоване намагання засудженого залагодити шкоду або відшкодувати збитки у межах реально можливо.

² Див.: Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – С. 243.

тання про помилування, суперечать доктрині кримінального та кримінально-виконавчого права, оскільки названі обставини повинні враховуватися судом при призначенні покарання, вони впливають, а нерідко і визначають той обсяг кари, який буде застосовано до підсудного. Тобто призначене покарання – це і є оціночна «міра» каяття особи, його сприяння розкриттю злочину тощо. Саме у вирокі суд враховує всі ці обставини і втілює їх в конкретній мірі покарання. Отже, врахування під час вирішення питання про помилування тих факторів, які вже були враховані і щодо яких є рішення суду, проголошене ім'ям держави, видається недоцільним і таким, що дублює функції суду¹.

Не можу погодитися зі сказаним і зауважу, що те ж щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину не завжди знаходять свій прояв на момент ухвалення рішення в кримінальному провадженні. Цілком імовірно припустити, що особа починає розкаюватися у вчиненому злочині та допомагати у встановленні співучасників злочину лише під час відбування покарання. Для ухвалення рішення про помилування всі ці обставини мають суттєве значення. Результати, до яких варто прагнути державі за допомогою застосування покарання до засуджених, повинні зводитися до виправлення та запобігання скоєння нових злочинів. Акт про помилування не має суперечити цим цілям. Тому помилування можливе лише при досягненні певного ступеня виправлення засудженого, інакше милість з боку держави не буде гідно сприйнята особою, яка відбуває покарання, та суспільством. Необхідним є прогноз майбутньої поведінки засудженого, ґрунтуючись на якому Президент України зможе прийняти правильне рішення.

Разом із тим перелік обставин, на підставі яких Президент ухвалює рішення про помилування, міг би містити не лише

¹ Див.: Романов М. Нове положення про здійснення помилування фактично позбавило засуджених «милості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1298992497>

дані, які характеризують ступінь виправлення особи та його поведінку загалом, а й інші зумовлюючі помилування фактори, незалежні від поведінки засудженого, але такі, що потребують особливо милосердного ставлення. Ідеться про складні життєві ситуації – обставини, пов’язані зі зміною стану здоров’я як самого засудженого, так і його близьких родичів (наприклад, тяжке захворювання, одержання інвалідності), родинного стану (смерть чоловіка або дружини за наявності неповнолітніх дітей або інших утриманців), майнового становища (стихійне лихо, повінь, землетрус, пожежа, що заподіяли серйозний матеріальний збиток родині засудженого) тощо.

З огляду на особливу правову природу помилування, урахування таких обставин при його здійсненні має стати обов’язковим. Солідарний з Ю.В. Саженковим, який зауважує, що норми про помилування мають сприяти підвищенню авторитету керівника держави, демонструючи його принциповість і державний прагматизм, з одного боку, людинолюбство і милосердя, з іншого. У цьому полягає один з аспектів соціально-правового призначення помилування¹.

Підготовку матеріалів до розгляду клопотань про помилування здійснює Управління з питань помилування Адміністрації Президента України. Це управління має право витребувати від суду, органів прокуратури, юстиції, внутрішніх справ, установ та органів, які виконують покарання, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування матеріали, необхідні для розгляду клопотань про помилування, їхню думку про доцільність застосування помилування, а також дооручати їм перевірку окремих питань.

За результатами попереднього розгляду клопотання про помилування і матеріалів, підготовлених Управлінням, Комісія в питаннях помилування вносить Президентові України

¹ Див.: Саженков Ю.В. Правовое регулирование помилования в российском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саженков Юрий Викторович. – М., 2005. – С. 20.

пропозиції про застосування помилування. Про клопотання, підстав для задоволення яких Комісією не знайдено, Комісія доповідає Президентові України. При відхиленні Комісією клопотання про помилування повторне клопотання щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, Комісія може внести не раніш як через рік, а щодо особи, засудженої до інших видів покарання, – не раніш як через шість місяців із часу відхилення попереднього клопотання.

Одним з ключових питань, пов'язаних з помилуванням, є оцінка ефективності його дії за сучасних умов розвитку нашої держави. Як зауважує В.Р. Мойсик, завдяки чітко визначеному в національному законодавстві механізму реалізації норм про помилування як важливої державної функції Президента, у правозастосовній практиці відповідних інституцій напрацьована й використовується доволі проста і прозора, а тому доступна кожному засудженому, його захисникові, родичам чи іншим зацікавленим особам процедура ініціювання та розгляду цих питань. На думку правника, за період, який минув після заснування в Україні президентської влади та передачі главі держави повноважень щодо прощень осіб, які скоїли злочини будь-якої тяжкості, склалася ефективна система реалізації Президентом свого виключного права на помилування. Тому на сьогодні немає ні юридичних, ні фактичних підстав піддавати сумніву існування в Україні інституту помилування засуджених осіб як важливої державної функції Президента¹.

Протилежну позицію займає В.Г. Гончаренко, який, проаналізувавши процедуру здійснення помилування, зробив такі висновки. Законодавче забезпечення здійснення помилування є вкрай недосконалим і з позиції теорії права, і з точки зору процедурної надійності та неупередженості прийняття юридичних рішень. Помилування фактично здійснюється келій-

¹ Див.: Мойсик В.Р. Помилування як правовий інститут / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 4 (116). – С. 41.

но, не прозоро і заочно особами з неконституційних органів, які за умови мінімальної та опосередкованої участі Президента в цьому процесі створюють виключно сприятливе підґрунтя для практично безкарної корупції. З огляду на сказане, інститут помилування, на думку В.Г. Гончаренка, принципово підлягає скасуванню як прояв образливої для людської гідності феодально-монархічної необмеженої влади, що грубо порушує закріплений Конституцією поділ функцій влади і нехтує принципами демократичного судочинства, перешкоджає утвердженню дійсно персонального і гласного обґрунтованого безпосереднього звільнення від покарання з урахуванням інтересів засудженого, потерпілого і суспільства в цілому в межах здійснення справедливого правосуддя як необхідної цінності світового цивілізованого співтовариства¹.

Інші вчені менш категоричні та наполягають лише на удосконаленні законодавчих процедур і практики застосування норм про помилування. Так, С.М. Школа з метою підвищення

¹ Див.: Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування. В кн. : Вибране / В.Г. Гончаренко. – К. : Прецедент, 2011. – С. 773 – 777.

Висловлена ідея не нова, адже ще в XVII столітті деякі видатні мислителі епохи Просвітництва розглядали реалізацію монархом права помилування як прояв свавілля, несумісного із принципами правосуддя та правової держави. Зокрема, нещадно критикував це право «батько» сучасного кримінального права Чезаре Беккарія. В одній зі своїх праць він відзначав таке. По мірі пом'якшення покарань милосердя та прощення стають менш необхідними. Щаслива нація, у якій вони вважаються шкідливими! Милосердя – це чеснота, що була іноді доповненням обов'язку суверена, повинна бути виключена з доброго законодавства, при якому покарання повинні бути м'якими, а суд – правильним і швидким. Потрібно пам'ятати, що милосердя – чеснота законодавця, а не виконавця законів, що вона повинна блищати в Законі, а не в окремих рішеннях. Показувати людям, що можна прощати злочини, що покарання не є необхідним їх наслідком, – означає плекати в них надію на безкарність і змушувати думати, що, оскільки може бути дане прощення, виконання покарання над тими, кого не вибачили, є скоріш зловживанням сили, ніж проявом правосуддя (див.: Беккариа Ч. О преступлении и наказании / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 155).

рівня ефективності інституту помилування пропонує запровадити умовне помилування, сформулювавши відповідні нормативні положення, якими необхідно доповнити КК України. Умовність полягає в тому, що засуджений не звільняється остаточно від покарання, невідбує покарання (або його частина) для нього стає випробувальним строком. Якщо упродовж цього часу винуватий вчинить злочин, суд визначає йому остаточне покарання згідно з правилами призначення покарання за сукупністю вироків¹.

Пропозицію про запровадження умовного помилування з покладенням на особу певних обов'язків висували Ю.В. Сажєнков² та інші юристи, зауважуючи, що умовне звільнення від покарання при помилуванні сприяло б ресоціалізації звільненої особи, стимулювало би її правислухняну поведінку, слугувало цілям запобігання скоєння нових злочинних діянь³. За умовного характеру помилування істотного значення набуває побудова дієвої системи нагляду за особами, звільненими від покарання в порядку помилування. Для цього пропонується створити спеціалізовані органи або призначити окремих осіб, уповноважених на здійснення нагляду, які мають здійснювати наглядові функції, допомагати помилуваним особам тощо⁴.

Зауважу, що помилування має умовний характер у деяких зарубіжних країнах, зокрема в РБ, Туркменістані та Узбекис-

¹ Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 10.

² Див.: Сажєнков Ю.В. Правовое регулирование помилования в российском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сажєнков Юрий Викторович. – М., 2005. – С. 97 – 99.

³ Див.: Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2011. – С. 727.

⁴ Див.: Коновалова И.А. Амнистия и помилование как реализация права осужденных на досрочное освобождение от отбывания наказания / И.А. Коновалова // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – № 1 (2). – С. 75.

тані. Якщо помилуваний під час певного строку вчинить новий злочин, покарання йому призначатиметься за сукупністю вироків. Умове помилування застосовується й у деяких інших країнах (наприклад, у Великобританії та США)¹.

М.І. Хавронюк обстоює позицію, згідно з якою звуження сфери дії помилування має відбуватися шляхом залишення лише здійснюваних в порядку помилування: а) заміни засудженому довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; б) заміни невідбутої частини позбавлення волі на певний строк більш м'яким покаранням або часткового звільнення від відбування позбавлення волі на певний строк за умови відбуття засудженим більше половини призначеного строку покарання².

Схожі пропозиції, спрямовані на обмеження сфери застосування норм про помилування, висловлюють і російські правники. Так, О.М. Нізамітдінова вважає за доцільне здійснювати помилування у виключних випадках, якщо відсутні підстави для зміни статусу особи на підставі інших передбачених кримінальним законом видів звільнення від покарання³. На думку О.Я. Гришка, помилування має застосовуватися до найбільш складних і нетипових ситуацій, коли інші види дострокового звільнення від відбування покарання не застосовні⁴.

Питання може полягати лише в тому, як правильно визначити випадки, за яких засуджений буде гідним такого істотного

¹ Див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 404.

² Див.: Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозиуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 248.

³ Див.: Низамитдинова Е.М. Освобождение от отбывания наказания по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Низамитдинова Елена Марсовна. – Казань, 2006. – С. 190.

⁴ Див.: Гришко А.Я. Амнистия. Помилування. Судимість / А.Я. Гришко, А.М. Потапов. – М. : Университетская книга ; Логос, 2009. – С. 36.

привілею, як помилування, ураховуючи, що досить широкий спектр інших видів звільнення від відбування покарання застосуванню до нього не підлягає. Розуміючи цей аспект проблеми, С.Ф. Сундуrow зауважує, що необґрунтовано широке застосування помилування на основі політичних і моральних мотивів об'єктивно порушує його та може породжувати нову несправедливість, а тому пропонує підставами помилування визнавати надпозитивні форми поведінки засудженого (наприклад, активна участь у припиненні масових безладів, порятунків на пожежі з ризиком для свого життя інших осіб), а також виникнення виняткових особистих обставин (смерть єдиного працездатного члена родини засудженого, знищення житла під час стихійного лиха, пожежі тощо), за наявності яких продовження виконання покарання суперечило б моральним уявленням, що склалися в суспільстві¹. Висловлена думка мені загалом імпонує, однак проблема звільнення від покарання через виняткові особисті обставини, на мою думку, має вирішуватись в інший спосіб, про що йшлося в підрозділі 1.3. цієї роботи.

Л.В. Яковлева, розмірковуючи з приводу долі помилування в ХХІ столітті, слушно зазначає, що помилування – це винятковий захід, і застосовувати його слід досить рідко. Можливі випадки, коли засуджений виправився, але за формальними ознаками не має права на жоден вид дострокового звільнення. На переконання авторки, до таких осіб, а також до тих, у кого склалася надзвичайна життєва ситуація, і повинне застосовуватися помилування. Саме тому помилування застосовується не на тих же підставах, що й інші види пом'якшення участі засуджених, а нерідко всупереч їм. Нехай кількість помилуваних обчислюється одиницями. Від цього цінність такого заохочення не зменшиться. Але саме в цьому виді помилування повинне існувати в наш час, а доцільність

¹ Див.: Сундуrow Ф.Р. Помилування в системі видів освободження от наказания / Ф.Р. Сундуrow // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2009. – № 70. – С. 88 – 95 [Електронний ресурс] <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=17949318>

збереження його самого не підлягає сумніву, оскільки милосердя вище справедливості¹.

З урахуванням викладених точок зору вважаю, що найбільш правильним шляхом подальшого розвитку норм про помилування буде не їх повне скасування (що пропонує зробити, зокрема, В.Г. Гончаренко), а вдосконалення правових засад і механізму здійснення помилування з перспективою вимірювання цього явища одиничними (винятковими) випадками. Для цього доречно інтегрувати пропозиції С.М. Школи, М.І. Хавронюка та інших авторів, а саме максимально звужити сферу застосування норм про помилування, дозволивши лише:

- заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк;

- звільнення від відбування частини покарання та заміну позбавлення волі на більш м'яке покарання в разі неможливості їх застосування в порядку ст. 81 і ст. 82 КК України за формальною підставою, у т. ч. стосовно окремої категорії громадян, на яких *de lege ferenda* не поширюється умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким.

У випадку, якщо після звільнення або заміни покарання особа вчинить новий злочин, вона має втрачати право на помилування та застосування до неї інших заходів кримінально-правового заохочення.

Висновки до розділу 3

1. При ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення особи (*de lege ferenda*) суду не варто обмежуватися ли-

¹ Див.: Яковлева Л.В. Помилование в XXI веке / Л.В. Яковлева // Проблемы правового регулирования і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 107, 108.

ше даними про поведінку та ставлення до праці (*обов'язкові критерії доведення виправлення*), а в сукупності з цими даними окрему увагу звертати на суспільну небезпечність особи, яка звільняється. Про втрату чи суттєве зниження суспільної небезпечності такої особи, зокрема, можуть свідчити: спосіб життя до вчинення злочину; попередня злочинна діяльність; ставлення винного до вчиненого злочину, прагнення відшкодувати завдані злочином збитки; психологічні якості особи, наявність родичів, умови, у які може потрапити ця особа після звільнення; обіцянка жити у правомірний спосіб; реальна можливість працевлаштуватися; згода (клопотання, порука) трудових колективів, громадських організацій або окремих громадян контролювати поведінку звільненого (*додаткові критерії доведення виправлення*). Додаткові (факультативні) критерії визнання засудженого таким, що не потребує повного відбування покарання, мають набути законодавчо визначеного переліку.

2. Доведено недоцільність скорочення передбаченої КК України тривалості частини строку покарання, обов'язкової для відбування при умовно-достроковому звільненні.

3. У ст. 81 КК України потрібно встановити низку обмежень щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання стосовно осіб: 1) яким довічне позбавлення волі замінене позбавленням волі на певний строк; 2) стосовно яких не припинено примусове лікування у передбаченому законом порядку; 3) які раніше звільнялися від покарання умовно-достроково (або яким покарання замінювалося більш м'яким) та які знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (або протягом відбування більш м'якого покарання). Останній категорії варто також заборонити застосування заміни покарання більш м'яким на підставі ст. 82 КК України.

4. Будь-якому засудженому має бути надано право на самостійне звернення до суду з проханням про умовно-достро-

кове звільнення від відбування покарання. На сьогодні таке звернення – компетенція пенітенціарної установи.

5. Покладення на умовно-достроково звільнених осіб певних обов'язків (за аналогією з обов'язками, що покладаються на осіб, звільнених з випробуванням, для забезпечення ефективності контролю за ними) визнане обґрунтованим; законодавче закріплення покладання на таких осіб певних обов'язків дозволить підвищити соціальну корисність іспитового строку і виправдовуватиме назву цього виду звільнення в частині умовності.

6. На сьогодні КК України, на відміну від кримінальних законів багатьох зарубіжних країн, не передбачає, що за умовно-достроково звільненими особами здійснюється контроль з боку держави, що слід визнати прогалиною закону. Певний контроль має бути невід'ємною складовою дотримання частини вимог при звільненні (передусім враховуючи попередню пропозицію), також він дозволить впевнитися у виправленні особи чи, навпаки, – у доцільності відбування нею всього строку покарання. Доведено, що функції такого контролю мають виконуватися кримінально-виконавчими інспекціями. З огляду на сказане, пропонується доповнити ст. 81 КК України положенням, згідно з яким уповноважити здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, кримінально-виконавчу інспекцію за місцем їх проживання.

7. При застосуванні ст. 82 КК України («Заміна покарання більш м'яким») покарання у виді позбавлення волі беззаперечно може замінюватися лише такими покараннями, як обмеження волі та громадські роботи, а в спеціальних випадках – позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Покарання у виді обмеження волі може замінюватися лише громадськими роботами, а в спеціальних випадках – позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Щодо інших більш м'яких пока-

рань, то їх заміна згідно з КК України, хоч теоретично і можлива, але є досить сумнівною чи недоречною з практичної точки зору або такою, що не відповідає духові самого закону. З урахуванням сказаного та з метою уникнення неефективності заміни покарання пропонується чітко зафіксувати в примітці до ст. 81 КК України ті види покарань, якими можна замінити позбавлення волі та обмеження волі, відповідно.

8. Оскільки для заміни покарання більш м'яким за ст. 82 КК України необхідно встановлювати певну стадію (далеко не завершальну) виправлення засудженого, було б правильним uważати лише один вид покарання «гідним» заміни більш м'яким. Ідеться про позбавлення волі як найбільш довгострокове і одне з найсуворіших видів покарання, лише під час відбування якого можна виокремлювати якісь етапи виправлення на кшталт «став на шлях виправлення». Ще одним аргументом на користь висловленої пропозиції є відсутність у суду реальної можливості обирати різні варіанти покарань для їх заміни.

9. Звернуто увагу на відсутність чітких і зрозумілих критеріїв, які б допомагали розмежовувати вимоги закону, покладені в основу застосування умовно-дострокового звільнення та заміни покарання більш м'яким. Ці підстави, хоч і сформульовані по-різному, але недостатньо чітко, щоб можна було обґрунтовано визначати, якого заохочувального заходу заслуговує засуджений. Так, при умовно-достроковому звільненні ступінь виправлення особи один (засуджений довів своє виправлення), а при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким видом покарання – інший (засуджений знаходиться на шляху до виправлення).

Як варіант вирішення цієї проблеми пропонується суттєво формалізувати критерії визначення ступеня виправлення засудженого при умовно-достроковому звільненні та заміні покарання більш м'яким. Для цього варто внести зміни до кримінально-виконавчого законодавства, у якому чітко розрізняти два ступені виправлення: умовно кажучи, перший та другий

ступінь виправлення; розробити у зв'язку з цим систему умовних одиниць оцінки виправлення засудженого, за якої йому мають присуджуватися певні бали з урахуванням поведінки у процесі відбування (виконання) покарання. Бали можуть нараховуватися співробітниками кримінально-виконавчих інспекцій та адміністрацій виправних установ через призму режимних вимог покарання, яке відбувається або виконується, враховуючи додаткові критерії виправлення (не пов'язані з покаранням, що відбувається). Лише в сукупності основних (безпосередньо пов'язаних з процесом відбування покарання) і додаткових (не пов'язаних з ним) критеріїв виправлення можна зробити максимально вивірений висновок про доцільність застосування до засудженого конкретного заходу кримінально-правового заохочення. Відповідно, відсутність жодного додаткового критерію виправлення має унеможливлювати звільнення або заміну покарання навіть при встановленні обов'язкових критеріїв.

10. З метою вдосконалення правової регламентації умов та наслідків звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, запропоновано: 1) шляхом внесення змін до КК України надати суду можливість застосування звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України тим жінкам, які засуджені до позбавлення волі за умисні злочини (будь-якої тяжкості) строком більше п'яти років; 2) викласти ч. 6 ст. 83 КК України більш чітко, диференціювавши правові наслідки вчинення звільненою особою нового злочину.

11. З кримінально-виконавчого законодавства повинні бути виключені норми, які мають суто матеріально-правовий характер та формулюють підстави для звільнення від відбування покарання. Для втілення цієї пропозиції та з огляду на неможливість відбування окремих видів покарань внаслідок прямої заборони, встановленої законом, пропонується установити положення, згідно з якими:

- на підставі ч. 3 ст. 56 КК України підлягають звільненню від відбування частини покарання у виді громадських робіт особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої або другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними;

- на підставі ч. 2 ст. 57 КК України підлягають звільненню від відбування частини покарання у виді виправних робіт особи, які після постановлення вироку досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними;

- на підставі ч. 3 ст. 61 КК України підлягають звільненню від відбування частини покарання у виді обмеження волі особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої або другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними.

12. За своєю правовою природою та змістом звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України), а також звільнення від покарання за хворобою (ч.ч. 1, 2 ст. 84 КК України) правильніше називати відстрочкою відбування покарання (як це було раніше – у КК України 1960 р.). Процес відбування покарання за такого звільнення переривається та його продовження переноситься на більш пізній час, що відбувається з нереабілітуючих, але поважних причин. Такий висновок впливає з ч. 4 ст. 83 і ч. 4 ст. 84 КК України, які передбачають можливість подальшого відбування покарання особою, котра була спочатку звільнена від нього (за відсутності підстав для прийняття інших рішень, передбачених законом).

13. Передбачений законом строк відбуття покарання для звернення з клопотанням про помилування до Президента України слід визнати необґрунтовано завищеним і таким, що потребує скорочення, щонайменше, вдвічі. Відповідне законодавче положення має бути сформульоване чітко та зрозуміло, щоб виключати можливість суперечливого тлумачення. З огляду на сказане, пропоную таку редакцію ч. 7 ст. 151 КВК

України: «Після відбуття не менше десяти років покарання у виді довічного позбавлення волі засуджений може порушити клопотання про помилування, яким невідбуте покарання замінюється покаранням у виді позбавлення волі строком на двадцять п'ять років».

14. Задля орієнтації застосування помилування на осіб, які мають невисокий рівень суспільної небезпечності, потрібно заборонити помилування щодо окремої категорії осіб або обмежити його застосування, встановивши перелік відповідних заборон (як це, наприклад, зроблено для амністії). Зокрема вважаю за недоцільне помилування осіб, які: 1) на момент вчинення злочину мали судимість за вчинення умисного злочину; 2) раніше звільнялися від кримінальної відповідальності, засуджувалися із застосуванням звільнення від покарання або звільнялися від відбування його частини, якщо вони до погашення чи зняття судимості знову вчинили умисний злочин.

15. З тією ж метою доцільно максимально звузити сферу застосування норм про помилування, дозволивши лише:

- заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на двадцятип'ятирічний строк позбавлення волі;

- звільнення від відбування частини покарання та заміну позбавлення волі на більш м'яке покарання в разі неможливості їх застосування відповідно до ст. 81 і ст. 82 КК України за формальною підставою, у т.ч. стосовно окремої категорії громадян, на яких *de lege ferenda* не поширюється умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким.

У випадку, якщо після звільнення або заміни покарання особа вчинить новий злочин, вона має втрачати право на помилування та застосування до неї інших заходів кримінально-правового заохочення.

РОЗДІЛ 4

Теоретичні, правотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання та відбування його частини

4.1. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання

Відповідно до ч. 2 ст. 74 КК України особа, засуджена за діяння, караність (а отже, і злочинність) якого усунена законом, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а в ч. 3 ст. 74 КК України встановлено, що призначене засудженому покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. Зазначена норма розвиває закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України та в ст. 5 КК України не порушний принцип зворотної дії закону в часі, згідно з яким закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі,

тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у т. ч. на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Підставою для звільнення від покарання та зниження (пом'якшення) призначеного засудженому покарання в зазначених випадках цілком справедливо визнається зворотна дія в часі закону про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність¹.

Скасування злочинності діяння (виключення його з числа злочинів) означає його декриміналізацію, яка може досягатися передусім у викладені нижче способи:

1. Виключення певної статті (частини статті) Особливої частини з КК України, тобто скасування кримінальної відповідальності за вчинення злочину (повна декриміналізація). Наприклад, з 18 травня 2004 року декриміналізовано незаконне перетинання державного кордону шляхом виключення з КК України ст. 331. Ціла низка статей (202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 230, 234, 235) була виключена з Особливої частини КК України після ухвалення Закону України від 15 листопада 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності».

Щоправда, це не завжди може означати саме декриміналізацію. Скажімо, карані раніше за ст. 221 КК України («Незаконні дії у разі банкрутства»), а наразі передбачені ст. 166-16 КУпАП фальсифікація, приховування чи знищення документів, які відображають господарську чи фінансову діяльність суб'єкта господарської діяльності, за наявності підстав можуть кваліфікуватись за ст. 357, ст. 358 або ст. 366 КК України².

¹ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 194.

² Див.: Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 1 – Луганськ : Видавництво «Елтон – 2», 2012. – С. 447.

2. Внесення змін до статті (частини статті) Особливої частини КК України шляхом включення до диспозицій додаткових конститутивних або кваліфікуючих ознак складу відповідного злочину або виключення таких ознак, які були в попередній редакції закону (часткова декриміналізація). Варіантів часткової декриміналізації є досить багато. Як свідчить вивчення правотворчої практики, найпоширеніші випадки такої декриміналізації пов'язані зі змінами в об'єктивній стороні складу злочину. Наприклад, з ухваленням нового кримінального закону у 2001 р. часткова декриміналізація здійснена стосовно хуліганства за рахунок виключення вказівки на винятковий цинізм чи особливу зухвалість з положення, яким встановлювалися ознаки кваліфікованого складу хуліганства, із залишенням їх ознаками основного складу цього злочину.

У літературі докладно описують й інші приклади. Зокрема, йдеться про виключення кримінальної відповідальності за «товарну» контрабанду, здійснену на підставі Закону України від 15 листопада 2011 року. Особи, засуджені за контрабанду товарів, мають підлягати звільненню від покарання (його відбування).

Так, вироком Сумського районного суду Сумської області від 18 червня 2010 року Н. був засуджений за ч. 2 ст. 201 КК України до 5 років позбавлення волі (із застосуванням ст. 75 КК України звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на 3 роки). Краснопільський районний суд Сумської області своєю постановою від 3 лютого 2012 року на підставі ч. 2 ст. 74, ч. 2 ст. 5 КК України звільнив Н. від покарання, призначеного Сумським районним судом Сумської області, у зв'язку з декриміналізацією законодавцем контрабанди товарів, вчиненої у великих розмірах¹.

3. Внесення змін до Загальної частини кримінального закону, коли та чи інша стаття Загальної частини повністю або

¹ Горох О.П. Звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунута / О.П. Горох // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 154 – 155.

частково виключає відповідальність за злочини, передбачені в Особливій частині КК України. Зокрема, мова йде про випадки встановлення нових обставин, що виключають злочинність діяння, або про підвищення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів.

Згідно з п. 1 розділу II Прикінцевих і перехідних положень КК України підлягають звільненню від основного і додаткового покарання на підставі ч. 2 ст. 74 КК України певні категорії осіб, засуджених за КК України 1960 р. за діяння, відповідальність за які не передбачена КК України 2001 р. Відповідно до положень п. 4 розділу II Прикінцевих і перехідних положень КК України особи, які відбувають покарання, призначене за сукупністю вироків, у разі звільнення їх від відбування покарання за окремі злочини на підставі п. 1 зазначеного розділу продовжують відбувати покарання, призначене вирокіом суду за інші злочини, що входять у сукупність, якщо це покарання ними ще не відбуте.

Одним із способів декриміналізації визнається зміна нормативно-правових актів регулятивного законодавства, пов'язаних із бланкетними диспозиціями Особливої частини КК України, проблеми якої в контексті звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння розглядались в підрозділі 1.3. монографії.

Відповідно до кримінально-правової доктрини зміни кримінального закону, які призводять до декриміналізації діяння, можуть стосуватися форми кримінального закону, його змісту, або форми і змісту кримінального закону одночасно. Типовою вважається одночасна зміна форми і змісту кримінального закону. Вона відбувається тоді, коли законодавець змінює текст кримінального закону (його форму), у результаті чого змінюються один чи декілька приписів щодо визначення злочинності діяння чи його караності (зміст кримінального закону).

Але найбільший інтерес викликає зміна тексту (форми) кримінального закону при залишенні незмінними його при-

писів (змісту). Ці ситуації мають місце, наприклад, при скасуванні спеціальних складів злочину з одночасним збереженням в кримінальному законі загального складу злочину¹. Саме така декриміналізація відбулася в 2008 р., коли Закон України від 15 квітня 2008 року «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів щодо гуманізації кримінальної відповідальності» виключив із кримінального закону статтю 188, якою передбачалась відповідальність за викрадення шляхом демонтажу та іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання. У розглядуваному випадку кримінально-правовий припис про те, що розкрадання вказаних речей є злочином, залишився змістом кримінального закону. Відповідно, діяння осіб, які відбували покарання за ст. 188 КК України, мали отримувати іншу кваліфікацію (наприклад, за ст. 185 КК України), та в разі необхідності покарання за вчинений злочин підлягало зменшенню за правилами ч. 3 ст. 74 КК України.

Як засвідчило вивчення правозастосовної практики, суди не завжди займають таку позицію, у багатьох випадках, звільняючи особу, засуджену за вчинення злочину, передбаченого ст. 188 КК України, від покарання нібито через декриміналізацію на підставі ч. 2 ст. 74 КК України.

Наприклад, Вижицький районний суд Чернівецької області рішенням від 17 липня 2008 року за ч. 2 ст. 74 КК України звільнив від призначеного покарання у виді 5 років позбавлення волі особу, засуджену за скоєння злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 188 КК України, з огляду на виключення з КК України ст. 188 КК України².

До аналогічного висновку дійшов О.П. Горох, котрий, узагальнивши судову практику щодо перегляду кримінальних справ стосовно осіб, які вчинили злочини, передбачені ст. 188

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Зворотна дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – С. 82.

² Архів Вижицького районного суду Чернівецької області. Справа № 5-37/08 за 2008 рік.

КК України, підкреслює, що окремі суди неоднаково застосовують закон про кримінальну відповідальність у цій частині. Науковець справедливо визнає правильною практику тих судів, які, переглядаючи відповідні кримінальні справи, перекваліфіковували дії винних осіб на ст. 185 КК України¹.

Системне тлумачення кримінального закону дозволяє констатувати, що на підставі ч. 2 ст. 74 КК України особа звільняється від покарання, якщо: 1) відбуває або виконує покарання за діяння, караність якого усунена новим законом; 2) засуджена за вчинення діяння, караність якого новим законом усунена, однак призначене їй покарання відбувати (виконувати) не почала; 3) засуджена за діяння, караність якого новим законом усунена, з умовним звільненням від відбування покарання на підставі ст.ст. 75, 79, 81, 83, ч.ч. 1, 2 ст. 84 КК України, якщо на момент набрання чинності вказаним законом така особа не звільнена від покарання остаточно. Допускається також звільнення від покарання за ч. 2 ст. 74 КК України у випадку, коли особа, звільнена від покарання за діяння, караність якого законом усунена, з будь-яких інших підстав, передбачених КК України, якщо на момент набрання вказаним законом чинності відповідне рішення суду, що передбачало таке звільнення, не набрало чинності².

З урахуванням цього підходу до розуміння суті досліджуваного виду звільнення від покарання слід дещо критично поставитися до пропозиції Ю.А. Пономаренка про включення до

¹ Див.: Горох О.П. Про звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунута / О.П. Горох // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2013 року, м. Харків) / Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 40, 41.

² Див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури. – 2009. – С. 211.

КК України замість припису, сформульованого в ч. 2 ст. 74, положення такого змісту: «Особа, яка вчинила діяння, злочинність якого скасована, не може бути піддана кримінальній відповідальності, а вже засуджена підлягає звільненню від відбування призначеного покарання чи від випробувального строку, призначеного при звільненні від відбування покарання з випробуванням»¹.

Так, вказівку на «звільнення від випробувального строку, призначеного при звільненні від відбування покарання з випробуванням» можна визнати зайвою, оскільки при застосуванні ст. 75 КК України («Звільнення від відбування покарання з випробуванням») покарання обов'язково призначається, і саме від нього відбувається звільнення, що, своєю чергою, тягне анулювання всіх елементів режиму випробування (у т. ч. випробувального строку). Те саме стосується всіх інших видів умовного звільнення².

Разом з тим нова редакція ч. 2 ст. 74 КК України, запропонована Ю.А. Пономаренком, варта уваги в частині встановлення можливості звільнення особи не лише від покарання, а і погашення кримінальної відповідальності (тобто незастосування до особи, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом заходів кримінальної відповідальності з моменту закінчення кримінальних правовідносин). Як резонно зауважує науковець, чинне законодавство не містить жодних положень про ненакладення кримінальної відповідальності на осіб, які ще не засуджені за декриміналізовані діяння, у зв'язку з чим суди та органи кримінального переслідування посила-

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Зворотна дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – С. 167.

² Див.: Письменський Є.О. Декриміналізація як підстава для звільнення особи від покарання або його відбування / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 192.

ються на статтю, яка не має жодного відношення до вирішення питання про накладення кримінальної відповідальності¹.

Принагідно зауважу, що існують й протилежні точки зору з цього приводу, адже, на думку деяких учених, проблема може бути вирішена іншим шляхом. Скажімо, С.С. Яценко, О.О. Дудоров і П.С. Берзін висловлювали критичні міркування щодо позиції М.І. Хавронюка про необхідність запровадження звільнення особи від кримінальної відповідальності в разі декриміналізації діяння. На їх думку, у випадках, коли на час розслідування або розгляду справи в суді той чи інший злочин вже виключено законодавцем з кола кримінально караних діянь, застосуванню підлягає правило про зворотну дію в часі закону про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння (ч. 1 ст. 5 КК України). Від кримінальної відповідальності можна звільнити лише ту особу, яка вчинила суспільно небезпечні діяння, що містить склад конкретного злочину, чого у випадку декриміналізації немає².

У цьому аспекті фахівці називають перевагою КПК України 2012 р. (порівняно з попереднім кримінально-процесуальним законом) те, що в новому КПК передбачено як самостійну підставу для закриття кримінального провадження набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК 2012 р.)³.

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Зворотна дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – С. 160.

² Див.: Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / переднє слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – С. 901.

³ Див.: Навроцька В.В. Проблеми співвідношення та застосування КК України 2001 р. та нового КПК 2012 р. / В.В. Навроцька // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 167.

Закон (ч. 2 ст. 74 КК України) вимагає негайного звільнення від покарання особи, засудженої за діяння, караність якого усунена, породжуючи тим самим дискусію з приводу розуміння поняття «негайності». Воно є оціночним, а отже, не зрозумілим. З одного боку, вказівка на негайність виправдана, оскільки вона здатна убезпечити особу від зволікань компетентних органів держави зі звільненням її від покарання. З іншого, буквально тлумачення зазначеного поняття здатне в окремих випадках буквально паралізувати вітчизняну судову та кримінально-виконавчу систему. Виходів із ситуації, що склалося, два.

По-перше, можна вилучити з тексту ч. 2 ст. 74 КК України вказівку на негайність звільнення (як таку, що сама собою розуміється). Прихильником такої ідеї є А.В. Андреев, котрий наполягає на виключенні слова «негайному» з тексту ч. 2 ст. 74 КК України. На думку правника, такі зміни жодним чином не вплинуть на ефективність застосування відповідного законодавчого положення, а, навпаки, усунуть одну з багатьох суперечностей чинного кримінального закону¹.

По-друге, існує пропозиція конкретизувати в цій частині закон, про що пише В.М. Куц, вважаючи за необхідне передбачити в КК України положення про те, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, звільняється від призначеного покарання протягом доби з часу набрання чинності відповідним законом².

Складно погодитись з висловленими міркуваннями. Відсутність будь-якої вказівки на строк, у який має відбутись звільнення від покарання, може потягти зволікання з його реалізацією. Стосовно пропозиції В.М. Куца, то переконаний у тому,

¹ Див.: Андреев А.В. Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування / А.В. Андреев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 163.

² Виклад. за: Пономаренко Ю.А. Зворотна дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – С. 167.

що доби замало для реалізації потенційно багаточисельних випадків звільнення від покарання. Більш прийнятним було б установити строк для такого звільнення на рівні не менше місяця після набрання чинності законом, що декриміналізує певне діяння (вивчення судової практики з ухвалення рішень про звільнення від покарання за ч. 2 ст. 74 КК України дає підстави для висновку, що в переважній кількості випадків відповідні рішення приймаються після закінчення строків понад один місяць).

Закон, що пом'якшує кримінальну відповідальність, встановлює більш м'які умови караності діяння, тобто передусім змінює в бік пом'якшення санкції тієї чи іншої норми Особливої частини КК України. При пом'якшенні санкції норми Особливої частини КК України новий закон може: а) встановлювати інший, менш тяжкий вид основного покарання (одного із альтернативних основних покарань за рівності інших основних покарань); б) скасовувати найбільш тяжке серед альтернативних основних покарань; в) робити максимальну межу основного покарання того ж виду (одного із альтернативних основних покарань) нижчою (меншою); г) робити мінімальну межу основного покарання того ж виду (одного із альтернативних основних покарань) нижчою (меншою); ґ) не передбачати додаткове покарання; д) встановлювати інший, менш тяжкий вид додаткового покарання (одного із альтернативних додаткових покарань); е) скасовувати найбільш тяжке серед альтернативних додаткових покарань; є) робити максимальну межу додаткового покарання того ж виду (одного із альтернативних додаткових покарань) нижчою (меншою); ж) робити мінімальну межу додаткового покарання того ж виду (одного із альтернативних додаткових покарань) нижчою (меншою); з) робити додаткове покарання (одне із альтернативних додаткових покарань) факультативним, а не обов'язковим; и) передбачати меншу кількість додаткових обов'язкових покарань; і) робити додаткове покарання (одне із альтернативних додат-

кових покарань) таким, що може бути приєднане лише до окремих, а не до будь-якого із основних покарань, тощо¹.

Зазвичай зниження міри покарання до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 3 ст. 74 КК України), відбувається в межах одного і того самого виду покарання. У такому разі зменшується строк призначеного покарання. Як приклад можна взяти таку ситуацію. Особа була засуджена за вчинення масових заворушень, тобто злочину, передбаченого ч. 1 ст. 71 КК України 1960 р., до покарання у виді позбавлення волі строком на 11 років. Відповідно до ч. 1 ст. 294 КК України максимальна межа покарання за цей злочин, що установлена санкцією зазначеної статті, – восьмирічне позбавлення волі. Отже, застосовуючи ч. 1 ст. 294 КК України, суд призначену особі міру покарання знижує до восьми років.

У випадку, якщо зниження міри покарання пов'язане зі зміною самого виду покарання, слід звертати увагу на максимальний розмір найбільш суворого покарання, встановленого новим законом, дотримуючись у разі необхідності правил, передбачених ст.ст. 72, 73 КК України. Наприклад, особу засудили за скоєння погрози вчинити вбивство за ст. 100 КК України 1960 р. до покарання у виді позбавлення волі строком на один рік. Згідно з ч. 1 ст. 129 КК України 2001 року максимальна межа покарання за цей злочин, що передбачена санкцією кримінально-правової норми, – обмеження волі на строк до двох років. З огляду на це, при застосуванні ч. 1 ст. 129 КК України призначене покарання повинно знижуватися до двох років обмеження волі. Якщо ж ця особа за вчинення вказаного злочину відбула, скажімо, півроку позбавлення волі, то, керуючись правилами складання покарань (одному дню позбавлення волі відповідають два дні обмеження волі), їй залишиться відбутися рік покарання у виді обмеження волі.

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 199 – 200.

Відповідне правило регламентоване в ч. 3 ст. 74 КК України, за яким у разі якщо межа нового покарання передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК. Таке законодавче положення не викликає сумніву в його доцільності; разом з тим, на думку деяких правників, існує потреба в зміні його формулювання. Так, О.П. Рябчинська переконує в необхідності використання замість поняття «більш м'який вид покарання» поняття «менш суворий вид покарання», що, на її погляд, дозволить уніфікувати кримінальне законодавство, оскільки в ст. 65 КК України законодавець оперує словами «менш суворий» і «більш суворий»¹. Безумовно, висловлена позиція може бути сприйнята, хоча жодної користі (як у теоретичному, так і в практичному аспекті) від такої уніфікації не буде.

Широке застосування ч. 3 ст. 74 КК України було зумовлено набранням чинності Законом України від 15 листопада 2011 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», у результаті якого в багатьох санкціях, що раніше передбачали інші види покарання, штраф став безальтернативним. Призначене особі покарання на підставі попередньої редакції закону суд замінює максимальним розміром штрафу, встановленим у новій редакції санкції. Зарахування до розміру застосованого штрафу відбутої частини призначеного вироком покарання мало б відбуватись за правилами, описаними вище; утім ст. 72 КК України не передбачає можливості перерахунку штрафу в інший вид покарання. Таким чином, як пише Ю.А. Пономаренко, незалежно від розміру відбу-

¹ Див.: Рябчинська О.П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2013. – С. 30; Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. – С. 314.

того за вироком покарання, на підставі цієї заміни особа мала б повністю сплатити штраф, призначений у максимальному розмірі, що передбачений новою редакцією санкції¹. За результатами дослідження науковця, окремі суди саме таким чином і роблять, на жаль, ігноруючи спеціальний порядок застосування штрафу як заміняючого покарання, встановлений Законом від 15 листопада 2011 року². Напевно, що після здійсненого в 2011 р. реформування покарання у виді штрафу певні зміни потрібно внести до ст. 72 КК України, зокрема до її ч. 3, яка передбачає самостійне виконання штрафу як основного покарання при призначенні його у випадку сукупності злочинів (вироків). Наявний підхід при застосуванні штрафу за так званого великого розміру вже не може вважатись цілком виправданим.

Якщо розмір відбутої частини покарання, призначеного за попереднім законом, дорівнює розміру покарання, визначеного на підставі ч. 3 ст. 74 КК України, або перевищує його, особа підлягає звільненню від подальшого відбування покарання як така, що його відбула. Наприклад, особа була засуджена за скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 198-2 КК України 1960 р. (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань), до покарання у виді позбавлення волі строком на два роки. Після ухвалення нового кримінального закону у 2001 р. максимальне покарання за вчинення аналогічного злочину встановлено на рівні двох років обмеження волі. Припустимо, що на момент набрання чинності новим законом засуджений відбув один рік позбавлення волі, що за правилами ст. 72 КК України дорівнює двом рокам обмеження волі. Відповідно, він має бути звільнений від відбування покарання на підставі ч. 3 ст. 74 КК України.

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю.А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю.В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – С. 46.

² Там само. – С. 48.

У п. 5 розділу II Прикінцевих і перехідних положень КК України йдеться про певні особливості зниження міри покарання, призначеної за КК України 1960 року (відповідно до ч. 3 ст. 74 КК України), якщо вона перевищує санкції відповідних статей КК України 2001 року, до максимальних меж покарання, передбачених у КК України 2001 р. Схожі за змістом положення містяться і в ч. 2 п. 10 зазначеного розділу.

На недосконалість чинної редакції ч. 3 ст. 74 КК України цілком слушно вказує Ю.А. Пономаренко, обґрунтовуючи свою думку таким чином. Як відомо, однією із засад призначення покарання є врахування при цьому ступеня тяжкості вчиненого особою злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Ураховуючи названі фактори, суд призначає особі покарання, яке, на його думку, є у конкретному випадку справедливим. При цьому здійснюється диференціація кримінальної відповідальності на правозастосовному рівні: особі призначається покарання ближче до нижньої, верхньої межі чи медіани санкції. У випадку ж коли новим кримінальним законом пом'якшується покарання (тобто знижується його верхня чи нижня межа), законодавець встановлює необхідність зміни лише такого призначеного покарання, яке перевищує верхню межу, причому зміни лише настільки, наскільки воно цю межу перевищує.

У розвиток сказаного Ю.А. Пономаренком наводиться такий приклад: суд, засуджуючи двох співучасників за ч. 3 ст. 140 КК України 1960 р., визначив одному з них покарання у виді позбавлення волі строком на 10 років (що відповідає максимуму санкції цієї частини), а іншому – 6,5 років (що відповідає медіані цієї санкції). Коли під час відбування зазначеними особами призначеного їм покарання набрав чинності КК України 2001 р., ч. 3 ст. 185 якого передбачає за подібний злочин покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років, покарання, призначене обом співучасникам, має бути знижене до шести років позбавлення волі. Отже, виходить, що ві-

дображення в реально призначеному покаранні ступеня тяжкості вчиненого кожною особою злочину, суспільної небезпечності кожного співучасника, наявності в нього обставин, що пом'якшують чи посилюють покарання, у результаті зворотної дії кримінального закону зводиться нанівець. З огляду на викладене, Ю.А. Пономаренко пропонує, щоб при пом'якшенні покарання, призначеного особі, засудженій за діяння, караність якого законом пом'якшена, враховувалась не лише верхня, а і нижня межа нової санкції. Для цього ч. 3 ст. 74 КК України пропонується викласти в такій редакції: «Призначена засудженому міра покарання, що перевищує максимальний розмір покарання за новим законом, змінюється з урахуванням положень частин 1 і 2 статті 65 цього Кодексу в межах розміру покарання, встановленого новим законом»¹.

До висловленої ідеї та її аргументації слід поставитися схвально, оскільки за чинної редакції ч. 3 ст. 74 КК України в процесі правозастосування порушується важливий принцип кримінального права – принцип справедливості. До того ж запропонований шлях розв'язання порушеної проблеми вже добре відомий кримінальному законодавству окремих країн. Так, ч. 2 ст. 9 КК РБ вимагає від суду у випадку, якщо новий кримінальний закон пом'якшує караність діяння, за яке особа відбуває покарання, призначати покарання відповідно до санкції нового кримінального закону, керуючись ст. 62 КК РБ («Загальні засади призначення покарання»).

Закінчуючи розгляд проблемних питань звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання, треба зазначити, що форма їх правової регламентації потребує зміни. Адже на сьогодні відповідне питання регулюється в ст. 74 КК України, яка, за логікою законо-

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Зворотна дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – С. 171 – 173.

давця, присвячена загальним засадам звільнення від покарання та його відбування. Зважаючи на те, що досліджувані в цьому підрозділі монографії види звільнення від покарання та відбування його частини мають особливу правову природу, є самостійними елементами в системі видів звільнення від покарання, вважаю за доцільне присвятити їм окрему статтю під назвою *«Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання»*.

4.2. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

За загальним правилом, призначене судом покарання підлягає зверненню до виконання після набрання вироком законної сили в порядку, передбаченому законом. Однак інколи трапляються такі випадки, коли обвинувальний вирок, який набрав законної сили, з тих чи інших об'єктивних або суб'єктивних причин залишився своєчасно не виконаним, а подальше його виконання стає не потрібним.

Чим тісніший у часі зв'язок між вчиненням злочином і покаранням за нього, тим більше шансів на ефективну реалізацію мети покарання. З огляду на це, після спливу певних тривалих строків виконання покарання згідно з обвинувальним вироком вважається безглуздим, недоцільним, неактуальним, не здатним здійснювати достатньою мірою каральний і профілактичний вплив. Факт вчиненого особою злочину забувається, і покарання винного може сприйматися як банальна помста. Як правильно відзначає О.Ф. Ковітіді, «запізніле кримінальне покарання перетворюється на «чисту» кару, помсту, а це суперечить основним принципам кримінального права,

кримінально-правової політики правової держави»¹. Класик кримінально-правової науки М.С. Таганцев свого часу висловлювався стосовно значення часу щодо караності злочину таким чином: зціляючи рану, нанесену злочинцем суспільству, час робить покарання не тільки непотрібним, але іноді й шкідливим. Покривало забуття, накинуте часом на те, що давно відбулося, хоч воно і є кривавою подією, робить притягнення винного до відповідальності безцільною помстою, позбавляє його внутрішньої підстави. Громадська совість, схвильована злочином, заспокоїлася, його приголомшливе враження, пробуджений ним страх і занепокоєння забулися серед буденних хвилювань життєвої штовханини: приклад, який могло б дати своєчасне покарання винного, є через десять, п'ятнадцять років занадто запізнитим².

Запізніле покарання також свідчить про його антигуманність. Тому реалізація принципу гуманізму є наступним фактором, який зумовлює застосування розгляданого виду звільнення. Відсутні жодні сумніви в тому, що вчинення злочинного посягання має обов'язково каратися, навіть після закінчення тривалого часу з моменту його вчинення. Це однак не означає, що погроза покаранням повинна супроводжувати людину все її життя. Керуючись принципом гуманізму, держава у зв'язку із закінченням установлених строків давності вибачає порушника кримінально-правової заборони, надає йому можливість залишитися повноцінним членом суспільства. З цього приводу доречно нагадати міркування ще одного дореволюційного дослідника В.К. Саблера. Він писав, що інститут давності, визнаний теорією і сприйнятий у більш-менш широких обсягах усіма законодавствами, іноді заперечувався як інститут, який послаблює репресивну силу кримінального закону. Наприкін-

¹ Ковітіді О. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності / О. Ковітіді // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 31.

² Див.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2 / Н.С. Таганцев. – Тула: Автограф, 2001. – С. 473.

ці XVIII – на початку XIX століття нерідко висловлювалися подібні протести; згодом вони зникли і, незважаючи на розходження в думках криміналістів щодо давності, всі вони визнають цей інститут корисним і необхідним при здійсненні кримінального правосуддя¹.

Утім деякі сучасні юристи критично ставляться до гуманної складової звільнення від покарання за строками давності. Зокрема, на думку авторів одного з курсів кримінального права, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку не є прощенням, милістю для засудженого або поблажливістю до нього. Навпаки, звільнення від покарання через давність є скасуванням покарання із державних міркувань через недоцільність (марність) у конкретному випадку, а не поступкою інтересам окремих осіб². Безумовно, можна погодитися і з цим твердженням, однак заперечувати реалізацію принципу гуманізму за рахунок будь-яких норм про звільнення від покарання навряд чи правильно. Цей принцип знаходить своє відбиття загалом в інституті звільнення від покарання та його відбування³.

Продовжуючи розмірковувати про соціально-правову функцію давності виконання обвинувального вироку, слід зауважити, що через вплив закріплених у законі строків також презюмується втрата суспільної небезпечності особи, засудженої за скоєння злочину. Це положення ґрунтується на тому, що суспільна небезпечність особи, яка вчинила злочин, не існує нескінченно. Максимальна суспільна небезпечність знаходить свій прояв у момент

¹ Див.: Саблер В.К. О значении давности в уголовном праве / В.К. Саблер. – Москва, Типография т-ва. Рис., 1872. – С. 27.

² Див.: Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 1009.

³ Див.: Письменський Є.О. Закінчення строків давності виконання обвинувального вироку як підстава для звільнення особи від відбування покарання / Є.О. Письменський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 322.

скоєння злочину, згодом за певних умов вона здатна зменшуватися і врешті-решт зовсім втрачатися. Зрозуміло і те, що така втрата не може відбутися відразу, це досить тривалий процес, що справедливо залежить від тяжкості злочину¹.

Таким чином, засуджений, який не відбуває покарання та не випробовує на собі карального впливу держави, за досить тривалий проміжок часу може виправитися і без такого впливу, демонструючи правослухняну посткримінальну поведінку. У зв'язку із цим втрачається або істотно знижується його суспільна небезпечність, а отже, застосування до нього призначеного покарання після закінчення цього періоду часу стає не лише зайвим, а і несправедливим і нездатним мати належний каральний та попереджувально-виправний вплив.

Перелічені вище фактори зумовили появу у вітчизняному кримінальному законодавстві норм про давність виконання обвинувального вироку. Відповідно до ст. 80 КК України особа підлягає звільненню від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

За змістом закону та з урахуванням положень доктрини кримінального права під давністю виконання обвинувального вироку слід розуміти закінчення встановлених у законі строків з дня набрання обвинувальним вирокom законної сили, протягом якого засуджений не відбув покарання, і вирок залишився невиконаним. Отже, виконання вироку, про яке йде мова в ст. 80 КК України, полягає в реалізації покарання. Тому видається, що з кримінально-правової точки зору правильніше вести мову про давність виконання або відбування покарання. Виконання обвинувального вироку – категорія суто кримінально-процесуальна.

Причини, з яких обвинувальний вирок не виконується, можуть мати об'єктивний і (або) суб'єктивний характер, однак, не повинні залежати від волі самого засудженого. Зокрема, до них можуть бути віднесені недбалість службових осіб,

¹ Див.: *Энциклопедия уголовного права*. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 625.

які своєчасно не реалізували виконання покарання, знищення або втрата документів, соціальні потрясіння (державний переворот, революція тощо), стихійне лихо (наприклад, пожежа, землетрус, повень). Зазвичай людський фактор найчастіше впливає на невиконання вироку суду, про що свідчить аналіз правозастосовної практики¹.

Наприклад, 8 травня 2007 року Тисменицький районний суд Івано-Франківської області на підставі п. 2 ч. 1 ст. 80 КК України звільнив особу від відбування покарання у виді обмеження волі у зв'язку із закінченням строків давності. Як було констатовано, у передбачені законом строки вирок з вини суду до виконання не нап'явся, будучи отриманим до виконання лише через п'ять років².

Ще один приклад.

За рішенням Великобагачанського районного суду Полтавської області від 21 грудня 2009 року особа звільнена від виконання покарання у виді штрафу у зв'язку із закінченням строків давності. Суд установив, що вирок не виконувався через те, що виконавчий лист про стягнення із засудженого на користь держави штрафу в сумі 1700 грн. загубився при пересиланні поштою³.

Сплив строку давності обвинувального вироку є підставою обов'язкового звільнення від відбування покарання, оскільки таке звільнення, за загальним правилом, становить не право, а обов'язок суду і не залежить від його розсуду. Утім з огляду на існування пріоритетних за юридичною чинністю норм міжнародного права на деякі злочини, які мають виключний характер суспільної небезпечності, строки давності не розповсюджуються. Відповідно до Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування : коментар до кримінального законодавства та практики його застосування / Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 85.

² Архів Тисменицького районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-25/07 за 2007 рік.

³ Архів Великобагачанського районного суду Полтавської області. Справа № 1-П-23/09 за 2009 рік.

26 листопада 1968 року жодні строки давності не застосовуються при вчиненні низки злочинів проти миру та безпеки людства. За чинним кримінальним законодавством ідеться про вчинення засудженим злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених ст. ст. 437 – 439 та ч. 1 ст. 442 КК України. Особи, винуваті в цих злочинах, мають підлягати покаранню в будь-який час, без будь-яких обмежень за строками давності.

Крім цього, особам, засудженим до довічного позбавлення волі, не гарантовано обов'язкове звільнення від відбування покарання навіть після закінчення п'ятнадцятирічного строку давності¹. У цьому разі звільнення може відбутися за рішенням

¹ Як резонно зауважує Ю.А. Пономаренко, звільнення від довічного позбавлення волі у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку є теоретично мислимим, однак практично малоймовірним. Мала ймовірність такого звільнення зумовлена не тільки тим, що до моменту призначення довічного позбавлення волі засуджений завжди перебуває під вартою та строк відбування покарання для нього починає обчислюватися від дня взяття під варту, а і тим, що законодавець, формально допускаючи можливість такого звільнення, разом із тим не встановив строку давності виконання вироку, яким особа засуджена до довічного позбавлення волі. Те, що засуджений до цього виду покарання, може бути від нього звільнений у зв'язку із закінченням строку давності, впливає зі змісту ч. 5 ст. 80 КК України. Однак у п.п. 1 – 5 ч. 1 зазначеної статті встановлені лише строки давності виконання вироків, якими признається позбавлення волі на певний строк або більше м'які види покарання (див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : Издательство «ФИНН», 2009. – С. 242). Видається однак, що за змістом чинного законодавства строк давності до осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі, не може бути меншим за п'ятнадцятирічний, установлений за вчинення найбільш суспільно небезпечних діянь.

На погляд О.В. Ус, оскільки довічне позбавлення волі є більш суворим видом покарання, то необхідно і для нього встановити більш тривалий строк давності виконання обвинувального вироку, наприклад двадцять років. Тим паче і клопотання про помилування у разі засудження особи до довічного позбавлення волі може бути подане після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання (див.: Ус О.В. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011 – Вип. 22. – С. 71). Висловлена думка заслуговує на підтримку. Адже законодавче встановлення найбільш тривалого строку давності для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, забезпечуватиме диференційований підхід до осіб з різним ступенем суспільної небезпечності та усуне можливі непорозуміння в процесі застосування ст. 80 КК України. Отже, за відсутності у КК України вказівки на строк, що повинен сплинути до моменту вирішення питання про давність виконання обвинувального вироку суду, яким особу засуджено до довічного позбавлення волі, необхідно доповнити ч. 1 ст. 80 КК України пунктом шостим, урегулювавши в ньому зазначене питання.

суду з урахуванням характеру злочину, особи засудженого та інших обставин.

Якщо суд визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі (ч. 5 ст. 80 КК України). Між тим, не зрозуміло, на який строк може відбутися така заміна. Формально-юридично суд, керуючись загальними положеннями, передбаченими ч. 2 ст. 63 КК України, може замінити довічне позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі як на мінімальний (1 рік), так і на максимальний строк (15 років). Однак чи правильно це? Якщо суд ухвалив рішення не застосовувати давність до особи, засудженої до найсуворішого виду покарання, то і його заміна має здійснюватись лише максимальним строком позбавлення волі. Не має сумніву, що відповідне питання потребує свого законодавчого вирішення. Адже, як слушно зауважує О.В. Ус, відсутність вказівки на розмір заміняючого покарання у виді позбавлення волі на певний строк може породити певну невизначеність при прийнятті такого рішення і теоретично здатне призвести до ситуації, коли суд, не застосувавши строки давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, замінить цей вид покарання на позбавлення волі на строк згідно з ч. 2 ст. 63 КК України від 1 до 15 років; при цьому таке рішення не суперечитиме чинній редакції ч. 5 ст. 80 КК України¹. На переконання авторки, точку зору якої я поділяю, потрібно уточнити редакцію ч. 5 ст. 80 КК України такою вказівкою: «Довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на строк не менше п'ятнадцяти років»².

Початком перебігу строку давності є день набрання законної сили (чинності) обвинувальним вироком, установлен-

¹ Див.: Ус О.В. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011 – Вип. 22. – С. 73.

² Там само. – С. 74.

ний КПК України 2012 р. Набрання вироком законної сили зокрема означає, що спливли строки його оскарження в апеляційному порядку, і виконання вироку стає обов'язковим для всіх установ, підприємств, організацій, службових осіб і громадян. Відповідно до положень ч. 1 ст. 532 КПК України 2012 р. вирок або ухвала суду першої інстанції, якщо інше не передбачено законом, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 532 КПК України 2012 р.). При цьому якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, вважається, що вирок чи ухвала суду не набрала законної сили (ч. 3 ст. 532 КПК України 2012 р.). Рішення, ухвалені судами апеляційної та касаційної інстанцій, ВСУ набирають законної сили з моменту їх проголошення (ч. 4 ст. 532 КПК України 2012 р.).

На думку деяких правників, якщо звільнення у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку означає, що засуджений з якихось причин так і не почав відбувати покарання, у зворотному випадку, тобто в разі відбування засудженим покарання, строки давності виконання обвинувального вироку припиняються¹. Висловлена позиція має право на існування, адже буквальне тлумачення ч. 1 ст. 80 КК України дозволяє стверджувати, що строк давності виконання обвинувального вироку починає спливати з моменту набрання вироком законної сили до початку його виконання. Вважаю однак, що визначення моменту закінчення строку давності можливе із застосуванням поширювального тлумачення закону. Строки давності виконання покарання можуть закінчитися і після початку виконання покарання, але до його завершення.

¹ Див.: Романов М.В. Звільнення від відбування покарання: навч. посіб. / М.В. Романов. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – С. 38.

Наприклад, коли через різні форс-мажорні причини (знову ж незалежні від волі засудженого) виконання покарання переривається та його подальше виконання стає неможливим.

Важливе практичне значення має не лише початок спливу строку давності, а і його завершення. Неправильне визначення моменту, з якого покарання вважається виконаним, може потягти помилку в застосуванні досліджуваної норми про звільнення від відбування покарання.

Так, Канівський міськрайонний суд Черкаської області 4 березня 2010 року ухвалив рішення про звільнення особи від додаткового покарання у виді конфіскації всього майна. Обґрунтовуючи своє рішення, суд зазначив, що штраф (як основне покарання) у сумі 2 тис. грн. стягнуто із заробітної плати засудженої, а описане для конфіскації та арештоване майно (квартира) виставлялось на реалізацію, але не було реалізовано через відсутність покупця. З огляду на те, що конфіскована квартира не була продана, суд визнав за необхідне звільнити засуджену від конфіскації цієї квартири¹, забуваючи при цьому, що покарання у виді конфіскації майна вважається виконаним після примусового безоплатного вилучення у власність держави, що, власне кажучи, і відбулося в розглядуваному випадку.

Правила звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку справедливо стосуються як основного, так і додаткового видів покарання. Так, згідно з ч. 2 ст. 80 КК України строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду. Зазначений підхід до визначення строків давності щодо додаткових покарань є цілком обґрунтованим, оскільки останні, на переконання фахівців, не мають якоїсь окремої чи специфічної природи порівняно із основними². Натомість деякі правники, не поділяючи

¹ Архів Канівського міськрайонного суду Черкаської області. Справа № 5-26/10 за 2010 рік.

² Див.: Марченко Н.В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марченко Нінель Валеріївна. – Запоріжжя, 2009. – С. 74.

висловленої думки, вважають за необхідне подовжити строки давності виконання обвинувального вироку, відповідно до якого особі призначається основне та додаткове покарання. Наприклад, М.М. Головчак пропонує змінити ч. 2 ст. 80 КК України, вказавши в ній таке: «у випадку, якщо особі призначається додаткове покарання, строки давності збільшуються на кількість років, які дорівнюють строку додаткового покарання, призначеного за вироком суду»¹. Щонайменше, викликає сумнів погляд автора на характер збільшення строків давності. Не зрозуміло, про які роки йдеться, оскільки лише одне з передбачених чинним КК України видів додаткових покарань має строковий характер.

Передумовою звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності за ст. 80 КК України можна визнати засудження особи за вчинення злочину з призначенням їй будь-якого виду покарання незалежно від його розміру. Єдиною і достатньою підставою такого звільнення, що має формальний характер, є закінчення строків давності, передбачених ч. 1 ст. 80 КК України². Усе відбувається в часі. Його вплив відображається і на кримінально-правових відносинах, адже час може впливати на їх припинення. Саме час покладено в основу будь-яких норм про давність.

Давність обов'язково ґрунтується на строках певної тривалості. Під строком у царині права прийнято розуміти період часу, із закінченням якого пов'язані правові наслідки. Отже,

¹ Головчак М.М. Строки давності виконання обвинувального вироку та порядок їх обрахування за КК України / М.М. Головчак // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 243.

² Матеріальні підстави для звільнення законом не передбачені, тобто поведінка засудженого після набрання вироком законної сили з позиції можливого застосування ст. 80 КК України не підлягає оцінці як посткримінальна позитивна або негативна, за винятком випадків, пов'язаних із зупиненням та перериванням строку давності.

строк, який є періодом часу, виступає невід'ємним елементом давності. У загальному розумінні строк давності – це певний період часу, сплив якого припиняє кримінально-правові відносини, які виникли з приводу вчиненого злочину.

У ч. 1 ст. 80 КК України передбачено диференційовані строки, закінчення яких виключає виконання обвинувального вироку. Тривалість цих строків залежить від виду злочину (згідно зі ст. 12 КК України) та тяжкості фактично призначеного судом покарання. Чим суворіший вирок, тим довші строки звільнення від відбудовання покарання. Так, обвинувальний вирок не приводиться у виконання, якщо з дня набрання ним законної сили минули такі строки: 1) два роки – у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі¹;

¹ На цікаву проблему звертає увагу Ю.А. Пономаренко, який пише про певні складнощі звільнення від тримання в дисциплінарному батальйоні у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Так, у ст. 80 КК України не встановлені строки давності виконання обвинувального вироку, яким особа засуджена до тримання в дисциплінарному батальйоні. У п. 1 ч. 1 ст. 80 КК України встановлені строки давності виконання покарання менш суворого, ніж обмеження волі. Відомо, що тримання в дисциплінарному батальйоні – більш суворе покарання (ст. 51 КК України). У п. 2 тієї ж частини встановлені строки давності виконання обмеження волі та позбавлення волі, призначеного за злочин середньої тяжкості, а в наступних пунктах – тільки строки давності виконання позбавлення волі. Очевидно, про те, що існує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, законодавець у ст. 81 КК України просто забув. Таким чином, формально строки давності виконання вироку, яким особа засуджена до тримання в дисциплінарному батальйоні, в законі не встановлені, і такий вирок може бути виконаний по закінченню будь-якої кількості років. З іншого боку, більш доцільним є щодо вироку, яким призначене тримання в дисциплінарному батальйоні, за аналогією застосовувати строки давності, встановлені для вироків, якими признається позбавлення волі (див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография / Ю.А. Пономаренко. – Х.: Издательство «ФИНН», 2009. – С. 201). В ідеалі п. 2 ст. 80 КК України після слів «у разі засудження до покарання у виді обмеження волі» через кому варто доповнити словами «тримання в дисциплінарному батальйоні». Аналогічну пропозицію висловлювали й деякі інші дослідники, зокрема О.В. Ус (див.: Ус О.В. Звільнення від відбудовання покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / ред. кол.: В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – Вип. 22. – С. 68).

2) три роки – у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості; 3) п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; 4) десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин; 5) п'ятнадцять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин. При призначенні покарання за сукупністю злочинів або вироків враховується загальний строк покарання, призначений за правилами, передбаченими ст.ст. 70 – 72 КК України.

Як бачимо, перелічені строки встановлені з урахуванням того, щоб особа, стосовно якої не був виконаний вирок, не виявилася б звільненою від покарання раніше тієї особи, котра фактично його відбула, якщо їм було призначено однакове покарання, або раніше, ніж закінчиться призначений строк покарання. Вони певною мірою нагадують строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) з однією різницею: їх тривалість визначається не лише категорією вчиненого злочину, а і видом і розміром призначеного покарання.

Строки давності виконання покарання слушно ставляться законодавцем у залежність саме від фактично призначеного покарання за конкретне суспільно небезпечне діяння з урахуванням формальної категорії його тяжкості. Більш високий ступінь небезпечності діяння, який чітко віддзеркалюється судом у виді та розмірі покарання (обраному як оптимальний захід кримінально-правового впливу), тягне необхідність спливу триваліших строків. Це зумовлено підвищеною небезпечністю тяжких і особливо тяжких злочинів, більш широким обся-

гом і шкідливістю заподіюваних ними наслідків і, як результат, високим ступенем небезпечності винного.

Питання про тривалість строків давності завжди належало в науці кримінального права до числа неоднозначно вирішуваних. Зокрема в радянські часи велися жваві дискусії з приводу визначення найбільш оптимальних строків давності виконання обвинувального вироку, але на сьогодні обговорення цього питання фактично припинено. Між тим можна пригадати цікаву рекомендацію Ю.М. Ткачевського, згідно з якою строк будь-якого виду давності не повинен бути менш тривалим, ніж строк покарання, яке може бути призначене (або було призначено) за цей злочин. Більше того: варто встановлювати строк давності більш тривалий, ніж строк покарання за відповідний злочин¹. Про доцільність подовження строків давності виконання обвинувального вироку писав також А.Є. Якубов, посилаючись на вивчення досвіду європейських країн².

Строки давності, встановлені чинною редакцією ст. 80 КК України, виглядають виваженими. Водночас можна було б замислитися про їх пропорційне збільшення на один щабель³ з таких міркувань. По-перше, строки давності не повинні бути короткими – виходячи з феноменології давності в кримінальному праві з урахуванням загальносмыслового значення слова «давність», похідного від прислівника «давно» (багато часу тому

¹ Див.: Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве / Ю.М. Ткачевский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 41.

² Див.: Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации / А.Е. Якубов. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 152.

³ Замість двох років – три роки за п. 1 ч. 1 ст. 80 КК України, замість трьох років – п'ять за п. 2 ч. 1 ст. 80 КК України, замість п'яти років – десять за п. 3 ч. 1 ст. 80 КК України, замість десяти років – п'ятнадцять за п. 4 ч. 1 ст. 80 КК України, замість п'ятнадцяти років – двадцять за п. 5 ч. 1 ст. 80 КК України та двадцять п'ять років для засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі за умов урахування висловленої з цього питання пропозиції.

назад)¹. По-друге, аналіз відповідного зарубіжного досвіду (кримінальні кодекси Болгарії, Іспанії, Польщі, Франції, ФРН, Швейцарії, інших країн) переконує в тому, що максимальний строк давності може значно перевищувати п'ятнадцятирічну межу. По-третє, існуючі наразі в Україні строки давності породжують певну несправедливість щодо ситуації, за якої особа, яка реально відбуває покарання, та особа, яка цього не робить, опиняються в однаковому правовому становищі. Наприклад, одній особі призначено покарання у виді десяти років позбавлення волі за вчинення особливо тяжкого злочину, однак, це покарання вона не відбуває з причин, незалежних від власної волі. Іншій же особі призначається те саме покарання за скоєння подібного злочину, яке реально повністю відбувається. Маємо, вочевидь, несправедливу ситуацію щодо другої особи, котрій для виправлення треба було відбувати один із найсуворіших видів покарання, а першій – лише покірно очікувати закінчення строку давності².

До того ж, як засвідчує вивчення практики правозастосування, досить часто рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку ухвалюється судом за впливом значно триваліших строків, ніж того вимагає закон. Розглянемо такий приклад.

21 травня 2005 року Луцький міськрайонний суд Волинської області направив до виконавчої служби виконавчий лист про стягнен-

¹ Див.: Кострова М.Б. К вопросу об оптимизации продолжительности сроков давности преступления (на примере УК РФ) / М.Б. Кострова, З.И. Сагитдинова // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 247.

² Див.: Дудоров О.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 67.

ня з особи на користь держави штрафу в розмірі 510 грн. як основного виду покарання. Призначене покарання протягом наступних двох років не виконувалося, однак лише 7 вересня 2009 року, розглядаючи подання Державної виконавчої служби Рубіжанського міського управління юстиції про заміну штрафу виправними роботами, суд звільнив засудженого від відбудування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання вироку на підставі п. 1 ч. 1 ст. 80 КК України¹.

Давність виконання обвинувального вироку може бути застосована за впливом указаних строків лише за умов: 1) неухилення засудженого від відбудування покарання; 2) невчинення засудженим до закінчення строків давності нового злочину (середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого). Розглянемо кожну з цих умов окремо.

Якщо засуджений ухиляється від відбудування покарання, перебіг строків давності зупиняється (ч. 3 ст. 80 КК України). Це означає, що протягом усього періоду ухилення від відбудування покарання строк давності не спливає. Під ухиленням у доктрині кримінального права розуміються будь-які умисні дії або бездіяльність засудженого, спрямовані на невиконання покарання². З огляду на це та з урахування можливості ухилення від будь-якого покарання, складно погодитися з думкою окремих дослідників, що визначення поняття «ухилення», використане в ч. 3 ст. 80 КК України, міститься в ст. 390 КК України, яка передбачає відповідальність за ухилення від відбудування покарання у виді позбавлення волі³.

¹ Архів Луцького міськрайонного суду Волинської області. Справа № 5-356/09 за 2009 рік.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 205.

³ Див.: Проблеми кримінально-виконавчого права : навчальний посібник / [Кальман О.Г., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М., Плотнікова В.П., Туркот М.С.]; за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. – К. : Національна академія прокуратури України, 2011. – Чернівці : ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – С.304.

Звернемо у зв'язку з цим увагу на рішення Апеляційного суду Харківської області від 1 грудня 2006 року про відмову у звільненні особи від відбування покарання у зв'язку із закінченням строку давності виконання обвинувального вироку з мотивів зупинення перебігу цього строку. Як випливає з постанови суду, до нього надійшла заява про звільнення засудженого за ч. 2 ст. 368 КК України від відбування покарання у виді позбавлення волі. Обвинувальний вирок щодо особи набрав законної сили 6 лютого 2001 року і з того часу не виконувався, оскільки засуджений почав переховуватися від органів виконання покарання, через що був оголошений у розшук. Однак підстав для зупинення перебігу строку давності засуджений не вбачав, стверджуючи, що розшук стосовно нього оголошено незаконно, з грубими порушеннями законодавства. Суд при ухваленні рішення справедливо констатував, що дії засудженого з часу набрання вироком законної сили носили цілеспрямований характер і були спрямовані на те, щоб уникнути призначеного покарання. До того ж перебіг строку давності не пов'язаний з оголошенням засудженого в розшук¹.

Ухилення може здійснюватися різними способами і набувати всіляких форм залежно від того, чи знаходиться засуджений під вартою, тобто залежить від виду призначеного покарання – пов'язаного з позбавленням волі або не пов'язаного з таким.

Отже, якщо особа знаходиться під вартою (у разі призначення їй покарання у виді арешту, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі або довічного позбавлення волі), ухилення може набувати вигляду втечі з-під варти або неповернення до місця відбування покарання особи, якій було дозволено короточасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

При призначенні покарання у виді обмеження волі ухилення може набувати вигляду невиїзду у встановлений строк до місця відбування покарання, самовільного залишення місця обмеження волі або неповернення до місця відбування по-

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області. Справа № 11-2242 за 2006 рік.

карання особи, якій було дозволено короточасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

У разі знаходження засудженого на волі ухиленням можуть вважатися неявка до суду чи органів, які виконують покарання, імітація власної смерті, симуляція хвороби, зміна прізвища, зміна зовнішності, місця проживання, приховування доходів або майна, на яке може бути звернено стягнення, продаж майна тощо. Певний вид покарання може зумовлювати специфіку ухилення від його виконання (відбування). Наприклад, нез'явлення до місця відбування громадських робіт або несплата штрафу у встановлений для цього строк. Проілюструємо сказане на прикладі.

26 травня 2010 року за рішенням Гадяцького районного суду Полтавської області особа була звільнена від виконання покарання у виді штрафу за ст. 80 КК України. Як встановлено судом, засуджений ніде не працює, майно, на яке може бути звернено стягнення, у нього відсутнє, тому сплатити штраф він не має можливості. При цьому, як зазначається в постанові, суд не встановив дані про те, що засуджений умисно ухилявся від відбування покарання¹.

Можна допустити, що небажання працевлаштовуватися (безумовно, якщо відсутня об'єктивна причина для цього) уже є яскравим свідченням ухилення від виконання покарання у виді штрафу.

У контексті розгляду питання про ухилення від відбування покарання слід звернути увагу на такий важливий аспект. Відповідно до положень ч. 5 ст. 52 КК України у випадках, передбачених ст.ст. 389 і 390 КК України, особа, яка ухиляється від покарання, призначеного вироком суду, має підлягати кримінальній відповідальності. Однак вважаю, що поняття «ухилення від відбування покарання», яке вживається в ч. 3 ст. 80 КК України, та поняття «ухилення від покарання, призначеного вироком суду», яке використовується в ч. 5 ст. 52 КК

¹ Архів Гадяцького районного суду Полтавської області. Справа № 5-22/10 за 2010 рік.

України, не завжди є тотожними за змістом. Системне тлумачення положень кримінального закону дозволяє стверджувати, що термінологічний зворот «ухилення від відбування покарання» (ч. 3 ст. 80 КК України) є значно ширшим за змістом, ніж той, що містить ч. 5 ст. 52 КК України. Статті 389 і 390 КК України передбачають відповідальність за ухилення не від усіх, а лише деяких видів покарань та в формах, які не завжди є прийнятними для визначення факту зупинення перебігу строків давності.

Так, згідно з ч. 3 ст. 40 КВК України ухиленням від відбування покарання у виді громадських робіт визнається: невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження; невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння. Вчинення зазначених дій може трактуватися як ухилення від відбування громадських робіт, а отже, є кримінально караним і, відповідно, тягнучим відповідальність за ч. 2 ст. 389 КК України.

Проте за змістом ч. 3 ст. 80 КК України ухилення передбачає лише такі дії, які пов'язані з небажанням виконувати або відбувати покарання. Наприклад, допущення порушень трудової дисципліни, яке згідно з ч. 3 ст. 40 КВК України є формою ухилення від виконання громадських робіт, свідчити про зупинення перебігу строків давності виконання обвинувального вироку не може, адже не означає уникнення відбування цього покарання. Так само не може свідчити про ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі систематичне порушення громадського порядку чи встановлених правил проживання, передбачене ч. 1 ст. 390 КК України, як одна з форм об'єктивної сторони цього складу злочину.

Водночас ухилення від покарання, пов'язаного з позбавленням волі (передусім, якщо його виконання вже було розпочато), може здійснюватися лише у спосіб, передбачений Особливою частиною кримінального закону: ч. 3 ст. 390 КК України (ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі) або ст. 393 КК України (втеча з місця позбавлення волі або з-під варти). У цьому разі строк давності виконання обвинувального вироку одночасно буде зупинятися та перериватися, адже мова йде про вчинення протягом строків давності злочинів, не віднесених до категорії невеликої тяжкості. Ураховуючи, що мова йде про ухилення від покарання, яке набуває форми злочину, варто розв'язувати цю ситуацію за правилами, встановленими ч. 4 ст. 80 КК України.

Отже, якщо особа ухиляється від покарання, вона (за наявності підстав) має бути притягнута за це до кримінальної відповідальності. Одночасно ця обставина є підставою для зупинення перебігу давності згідно з положеннями ч. 3 ст. 80 КК України, так само, як і ухилення, яке з тих чи інших причин може не тягти за собою відповідальності особи¹.

Не слід розглядати як ухилення від відбування покарання події, які фактично перешкоджають виконанню вироку, коли відсутній умисел на ухилення від правосуддя (наприклад, тяжка хвороба засудженого, обстановка стихійного лиха, військового або надзвичайного стану).

Тривалість зупинення строку давності не має якихось обмежень у часі та фактично прирівняна до тривалості життя особи, яка ухиляється від виконання (відбування) покарання. На несправедливість такої ситуації вказує Л.В. Яковлева. Можливо, що особі вдасться ухилятися від відбування покарання досить тривалий час, по закінченню якого виконання пока-

¹ Див.: Письменський Є.О. Умови звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / Є.О. Письменський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (52). – С. 253.

рання стане не доцільним. Необхідно обмежити строк давності при ухиленні засудженого від відбування покарання, – пише авторка, – інакше строк, припинений до затримання засудженого або явки з повинною, може бути безкінечним¹. До речі, кримінальні кодекси РБ, Болгарії, Вірменії, Казахстану, Швейцарії, деяких інших країн передбачають можливість закінчення строків давності через вплив певного строку, незважаючи на його зупинення.

Переконаний у тому, що положення про будь-який вид звільнення від відбування покарання становить собою пільгову норму кримінального закону і не може застосовуватись у разі, якщо хтось на цьому спекулює. Ще раз слід підкреслити, що однією з причин існування досліджуваного різновиду звільнення від покарання є втрата особою суспільної небезпечності. До речі, на це вказувала і Л.В. Яковлева, резюмуючи таке: якщо протягом певного часу засуджений був правослухняним, можна допустити, що стосовно нього досягнута мета покарання без його реального відбування². Особа, котра свідомо уникає покарання, призначеного за вчинений нею злочин, навряд чи заслуговує на якісь пільги. Отже, чинний КК України вирішує аналізоване питання правильно: обов'язок понести покарання залишатиметься в засудженого доти, поки він ухиляється від покарання³.

Перебіг строку давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. При цьому строки давності, які спливали до моменту ухилення засудженого від відбування покарання, підлягають

¹ Див.: Яковлева Л.В. Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением сроков давности обвинительного приговора / Л.В. Яковлева // Российский следователь. – 2002. – № 12. – С. 41.

² Там само. – С. 39.

³ Див.: Дудоров О.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 73 – 74.

зарахуванню. Такий висновок можна зробити, застосовуючи граматичний спосіб тлумачення: зупинення перебігу строку давності передбачає його подальше відновлення, продовження, а не початок. Разом з тим для уникнення неоднозначного трактування цього важливого питання було б доцільним прямо вказати в ч. 3 ст. 80 КК України на таке: *«У строки давності зараховується час, який сплив до ухилення від відбудування покарання»*. Аналогічне за змістом застереження міститься, зокрема, у кримінальному законодавстві Грузії, Казахстану, РФ, де норми про звільнення від відбудування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку максимально наближені до вітчизняних.

Ураховуючи, що ухилення від реального відбудування покарання завжди становить собою усвідомлені діяння, вчинені засудженим з метою уникнути заслуженої кари, до нього цілком справедливо висуваються підвищені вимоги, які полягають у збільшенні тривалості строку давності. Так, у разі відновлення перебігу давності строки давності, передбачені пп. 1 – 3 ч. 1 ст. 80 КК України, подвоюються (ч. 3 ст. 80 КК України). Наприклад, особа була засуджена до покарання у виді виправних робіт строком на один рік, однак покарання щодо неї через надзвичайні обставини не виконувалося протягом року, після чого наступні два роки вона почала ухилятися від виконання покарання. Після затримання такої особи вона може звільнитися від покарання за п. 1 ч. 1 ст. 80 КК України через два роки, адже один рік їй зараховується, поки не виконувалося покарання, а ще один рік, який залишився, підлягає подвоєнню.

Ідея законодавця про подвоєння строків давності в разі ухилення особи від відбудування покарання є новелою, що заслуговує на схвальну оцінку. Застосування заходів, які поліпшують становище засудженого, пов'язується більшою мірою з його позитивною посткримінальною поведінкою, і якщо такого не відбувається (а ухилення від покарання, як правило, є яскравим свідченням цього), то цілком доречно певним чином

збільшити тривалість строків давності після відновлення їх спливу. Примітно, що свого часу С.М. Сабанін пропонував при ухиленні засудженого від відбування покарання збільшувати строки давності¹. Однак цієї пропозиції дослухався лише український законодавець, а російський та законодавці інших країн пострадянського простору її проігнорували.

Разом з тим постає питання, чому подвоєння відбувається лише у випадках, передбачених пп. 1 – 3 ч. 1 ст. 80 КК України? Чому неможливим є подвоєння строків давності у випадках, передбачених пп. 4 – 5 ч. 1 ст. 80 КК України? Вочевидь, строки у двадцять та тридцять років видалися законодавцю надмірно тривалими і нереальними в конкретній життєвій ситуації, однак заради загальнопревентивного ефекту не завадило б подвоювати всі строки давності, встановлені в ч. 1 ст. 80 КК України.

Формальне припинення засудженим ухилення від покарання, не пов'язане із з'явленням до компетентних органів або затриманням (скажімо, повернення на колишнє місце проживання), не є передумовою для відновлення перебігу строку давності. Адже момент припинення ухилення ставиться законом у залежність від конкретної форми поведінки засудженого (з'явлення) або від дій певних державних органів (затримання).

Ухиляючись від виконання вироку, особа вчиняє певні діяння, спрямовані на перешкоджання процесу реалізації кримінальної відповідальності. Через це відновлення строку давності слушно передбачається не просто з моменту припинення ухилення як такого, а з часу добровільного повідомлення про своє місцезнаходження або офіційне затримання. Крім того, практично неможливо встановити той момент, з якого особа фактично припинила ухилятися від виконання (відбування) покарання. Затримання або з'явлення з усією очевидністю, чіткістю та об'єктивністю свідчать про те, що засуджений припинив ухилення.

¹ Див.: Сабанін С.Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания / С.Н. Сабанін. – Екатеринбург, 1993. – С. 133.

Факт вчинення особою під час перебігу строку давності нового злочину свідчить насамперед про суспільну небезпечність засудженого, яка продовжує існувати, і природно, що в такому випадку не може бути і мови про досягнення мети покарання. Соціально-моральне призначення давності (попереджувальне завдання покарання) і, головне, наявність рецидиву дозволяють вважати, що особа, яка вчинила під час строку давності новий (але не будь-який) злочин, становить підвищену небезпеку, яка навіть більше, ніж в особи, котра ухиляється від відбування покарання, передбаченого обвинувальним вироком.

Тому вчинення протягом строку давності нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого є підставою для переривання перебігу строку давності. Давність виконання обвинувального вироку не переривається, якщо до спливу вказаних у ч. 1 ст. 80 КК України строків засуджений скоїть злочин невеликої тяжкості. Згідно з ч. 4 ст. 80 КК України частина строку давності, що перервався, втрачає своє юридичне значення і обчислення давності починається заново з дня вчинення нового злочину. Відповідно, час, який минув до вчинення нового злочину, не зараховується в строк давності. У разі вчинення нового злочину відповідної тяжкості починають спливати самостійно і паралельно два строки давності: один – за раніше вчинений злочин (строк давності виконання обвинувального вироку), другий – за новий злочин (строк давності притягнення до кримінальної відповідальності). Ці строки не складаються, не поглинаються, не подовжуються до самого довшого з них, а обчислюються і спливають окремо¹.

У контексті досліджуваного питання зауважу, що не категорія злочину, а форма вини має впливати на переривання перебігу строку давності, про що достатньо переконливо пи-

¹ Див.: Ус О.В. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011 – Вип. 22. – С. 70.

сала Л.В. Яковлева¹ і що є актуальним з огляду на вітчизняні реалії. Наприклад, особа засуджена за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за ч. 1 ст. 121 КК України. Через певні обставини покарання вона не відбуває, строки давності виконання обвинувального вироку спливають. До закінчення цих строків така особа вчиняє інший злочин – заподіює легкі тілесні ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК України).

Закон не передбачає можливості в такому випадку перервати строки давності, хоч характер злочинної поведінки свідчить про необхідність такого переривання. Тому вчинення будь-якого за ступенем тяжкості умисного злочину має бути підставою для переривання перебігу строків давності виконання покарання. Необережний злочин, навпаки, не може переривати вплив цих строків, адже, якщо вчинення необережного злочину може відбутися через відсутність усвідомлення суспільної небезпечності скоєного, то факт умисного злочину завжди свідчить про розуміння соціального значення діяння, його соціальну шкідливість, небажання виправлятися. Скоєння нового (принаймні невеликої тяжкості) умисного злочину – прояв певних тенденцій у поведінці особи, що, як правило, свідчить про підвищений ступінь її суспільної небезпечності. Тому немає підстав уважати, що необережний злочин може переривати перебіг строку давності.

4.3. Звільнення від покарання за хворобою

Права як здорової, так і хворої людини є найвищою цінністю суспільства, а їх захист – обов'язок держави, яка визнає

¹ Див.: Яковлева Л.В. Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением сроков давности обвинительного приговора / Л.В. Яковлева // Российский следователь. – 2002. – № 12. – С. 42.

високу цінність здоров'я для кожної людини. Серйозне захворювання (особливо психічне) може змінити ставлення людини до життя, самої себе та суспільства, а також ставлення суспільства до людини, впливаючи серед іншого на процес реалізації кримінальної відповідальності.

Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання через хворобу досліджувалися на теренах сучасної України, починаючи з кінця XIX століття. При цьому більшість криміналістів схвально ставилась до можливості дострокового звільнення засуджених, які страждають психічними розладами та іншими тяжкими захворюваннями. Свого часу про доцільність та корисність законодавчого положення про звільнення від покарання за хворобою висловлювалися такі відомі вчені, як Л.С. Білогриць-Котляревський, М.С. Таганцев, М.Д. Сергієвський, Б.С. Утевський, І.Я. Фойницький та ін.

До ухвалення у 2001 р. чинного кримінального закону України норма про звільнення особи від покарання за хворобою в ньому була відсутня. Як не дивно, подібні приписи містилися лише у кримінально-процесуальному й кримінально-виконавчому законодавстві. Сьогодні звільненню від покарання за хворобою присвячено ст. 84 КК України. У ній передбачено три окремі підвиди звільнення особи від покарання за хворобою, які визначаються характером захворювання та особливостями суб'єкта, до якого застосовуються. У будь-якому разі доцільність такого звільнення зумовлена міркуваннями про те, що покарання можуть відбувати (виконувати) тільки особи, які здатні повноцінно сприймати його каральну суть, піддаватися виправному впливу. Якщо ж, зважаючи на негативні зміни стану фізичного або психічного здоров'я винної особи після вчинення злочину, покарання не може досягти визначеної законом мети або здатне заподіяти при цьому їй лише страждання, воно не повинне відбуватися (виконуватись), а в разі, якщо покарання вже застосоване, його слід припинити.

Отже, хвороба є підставою для звільнення особи від покарання в таких випадках: 1) при її захворюванні на психічну

хворобу (ч. 1 ст. 84 КК України); 2) при захворюванні на іншу тяжку хворобу (ч. 2 ст. 84 КК України); 3) при визнанні військовослужбовця, засудженого до певних видів покарання, непридатним до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК України).

Розглянемо докладніше кожен із цих підвидів звільнення від покарання.

1. Звільнення від покарання за психічною хворобою. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України кримінальній відповідальності підлягає лише осудна особа. Не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу (ч. 3 ст. 19 КК України).

Кримінально-правова норма про звільнення від покарання за психічною хворобою послідовно розвиває положення ст. 19 КК України, яка передбачає наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння особою, котра *під час* його скоєння або *після*, але до засудження захворіла на психічну хворобу. У ч. 1 ст. 84 КК України йдеться про ситуації, коли особа стає психічно хворою, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, після постановлення вироку (її засудження) – *під час відбування покарання*.

С.С. Яценко в цьому контексті пише, що на момент вчинення злочину та до початку відбування покарання така особа була осудною, однак, захворіла на психічну хворобу вже після цього, набувши ознак неосудності¹. Разом з тим, як слушно відзначають у фаховій літературі, поняття психічнохворого ширше поняття неосудного, оскільки воно включає в себе не тільки осіб неосудних, а й: осіб осудних; осіб осудних, які захворіли на психічну хворобу після вчинення злочину, але до винесення судом вироку; осіб, які захворіли на психічне захво-

¹ Див.: Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-е вид., переробл. и доповн.]. – К.: А.С.К., 2005. – С. 177.

рювання під час відбування покарання¹. Таким чином, характеризувати особу як неосудну можна лише стосовно часу вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння. Виникнення психічного захворювання, яке унеможливило усвідомлення діяння або керування ним, після вчинення злочину про неосудність як таку свідчити не може.

Не можна оминати увагою некоректність формулювання, використаного законодавцем у ч. 1 ст. 84 КК України, щодо моменту захворювання засудженого: «Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу...». Як резонно з цього приводу зауважує А.А. Музика, якщо особа захворіла, наприклад, на стадії досудового розслідування (*не під час відбування покарання*), а хворобу виявили у процесі відбування покарання, на таку особу не поширюється дія зазначеної кримінально-правової норми. На думку вченого, текст ч. 1 ст. 84 КК України необхідно наповнити розумним змістом, узгодивши його з формулюваннями, закріпленими у п. 3 ч. 1 ст. 93 та ч. 4 ст. 95 КК України². Схожим чином розмірковує М.В. Романов: «правильним є зміна редакції ст. 84 КК України таким чином, щоб вона передбачала можливість звільнення особи, яка захворіла на психічну хворобу з ознаками втрати здібності усвідомлювати свої дії і керувати ними, від покарання на будь-якій стадії судового процесу або відбування покарання»³.

Погоджуючись з викладеними думками, вважаю за необхідне усунути виявлену ваду шляхом внесення змін до ч. 1

¹ Див.: Лень В.В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лень Валентин Валентинович. – Х., 2005. – С. 87.

² Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 345.

³ Романов М.В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 2 (4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/36.pdf

ст. 84 КК України, переформулювавши її в такий спосіб: *«Звільняється від покарання особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до або після постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними».*

Звільнення від покарання відповідно до ч. 1 ст. 84 КК України можливе за наявності двох критеріїв – медичного (наявність психічного захворювання) та хоча б однієї ознаки (інтелектуальної чи вольової) юридичного критерію.

Медичний критерій свідчить про наявність в особі такої психічної хвороби, яка зазвичай має тяжкий характер, позбавляючи винуватого можливості усвідомлювати суспільну значущість своїх дій або керувати ними. Інші психічні захворювання, які не тягнуть за собою зазначених наслідків (наприклад, різні види психічних аномалій або нехворобливі розлади психіки), можуть за певних обставин утворювати підставу для звільнення особи від покарання за ч. 2 ст. 84 КК України.

У цьому зв'язку привертає увагу рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 10 липня 2009 року, яким особа була звільнена від покарання на підставі ч. 1 ст. 84 КК України за психічною хворобою. Згідно з висновком суду, засуджений під час відбування покарання у виді громадських робіт захворів на психічну хворобу і на момент ухвалення рішення перебуває у психіатричній лікарні. На жаль, ані діагнозу (медичний критерій), ані вказівки на неможливість через хворобу усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (юридичний критерій) постановою суду не містить. Натомість, мотивуючи своє рішення, суд указує на ті обставини, що засуджений зарекомендував себе позитивно, вчинив злочин невеликої тяжкості, виконав більшу частину покарання¹.

Але ж для звільнення особи за ч. 1 ст. 84 КК України такі дані не мають жодного правового значення.

Для звільнення від покарання за психічною хворобою характерною є неможливість особи адекватно сприймати та реа-

¹ Архів Ленінського районного суду м. Кіровограда. Справа № 5-192/09 за 2009 рік.

гувати на правовий вплив при відбуванні покарання (юридичний критерій)¹. Відповідно, звільнення від покарання стосовно позначеної категорії осіб обґрунтовується тим, що в результаті наявності психічної хвороби засуджений не здатний як слід усвідомлювати суть обмежень його прав і свобод, смисл виправних і попереджувальних заходів, застосовуваних до нього, тощо. Лише психічно здорова людина свідомо обирає варіанти поведінки, здатна розуміти те, що чинить сама, і те, що відбувається навколо неї. Тому подальше відбування покарання для особи, яка захворіла на психічну хворобу, втрачає будь-яку ефективність та доцільність.

При такому звільненні не враховується характер вчиненого злочину, за який особа засуджувалася, її поведінка під час відбування покарання, вид і розмір призначеного покарання, тривалість невідбутої частини покарання, інші обставини. Якщо особа тяжко захворіла, за будь-якого ступеня тяжкості злочину та навіть негативної поведінки, вона вже не здатна повноцінно відбувати покарання, піддаючись каральному впливу держави. Саме тому звільнення за вказаною підставою є не правом, а обов'язком правозастосовних органів.

Кримінальний закон залишив не врегульованим питання про звільнення за хворобою особи від додаткових видів покарань. За допомогою поширювального тлумачення ст. 84 КК України можна зробити висновок, що засуджений може бути звільнений як від основного, так і додаткового видів покарання. Мета, яку покликані реалізовувати додаткові види покарання, так само зазвичай недосяжна. Утім цілком можна уявити, що в

¹ Правий В.М. Бурдін, зауважуючи, що йдеться не стільки про те, чи зберігає особа можливість забезпечувати свідомо-вольовий контроль за своїми діями, які вже можуть бути нейтральними з погляду кримінального права, скільки про те, чи має можливість особа відбувати призначене їй покарання або іншу форму кримінальної відповідальності (див.: Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія / В.М. Бурдін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 534 – 535).

ряді випадків звільнення хворих осіб від додаткових покарань (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) буде, навпаки, недоцільним.

У юридичній літературі навіть висловлюють категоричну думку про недоречність застосування та необхідність законодавчої заборони звільнення від окремих видів покарання за хворобою. Як пише Б.А. Спасенніков, складно уявити звільнення у зв'язку з психічною хворобою від штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення певного звання, класу, чину. Виконання цих покарань не залежить від наявності або відсутності захворювання в засудженого¹. Схожу точку зору висловлює І.І. Митрофанов, але стосовно звільнення засудженого, який захворів на іншу тяжку хворобу².

Не могу повністю погодитися з висловленими думками (особливо щодо застосування штрафу) і вважаю, що для уникнення суперечностей у практиці застосування розглядуваного виду звільнення слід було б у законі чітко регламентувати питання щодо звільнення особи за хворобою від додаткових покарань. Так, звільнення від таких додаткових покарань, як штраф або конфіскація майна, які на момент ухвалення судового рішення за ст. 83 КК України можуть залишатись не виконаними, видається обґрунтованим. Адже ці види покарань мають суто майновий характер, і їх виконання хворою особою здатне спровокувати негативні наслідки стосовно стану здоров'я особи, а також характеру її поведінки.

Психічні хвороби традиційно вважаються вираженими формами порушень психіки, які супроводжуються розладом само-

¹ Див.: Спасенников Б. Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством / Борис Спасенников // Российская юстиция. – 2003. – № 4. – С. 42.

² Див.: Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Шербатих О.В., 2010. – С. 397.

свідомості і усвідомлення дійсності, дезорганізацією поведінки, порушеннями критики. Вичерпний перелік захворювань, які є підставою для направлення в суди матеріалів про звільнення засуджених від дальшого відбування покарання, затверджений спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 року № 3/6 (далі – Перелік захворювань). Згідно з п. 6 цього наказу відповідними психічними хворобами є: 1) шизофренічні психози; 2) маніакально-депресивний психоз; 3) психотичні порушення внаслідок органічного ураження головного мозку; 4) затяжні реактивні психози з прогресивним перебігом із залученням соматичної ланки, що набувають характеру хронічного психічного захворювання; 5) хронічні психози різної етіології; 6) розлади особистості (психопатії).

Перелік психічних розладів (так само, як і інших тяжких захворювань) має своєчасно підлягати уточненню, адже медицина не стоїть на місці. Поступовий розвиток медичної науки неодмінно змінює уявлення про тяжкість та виліковність певної хвороби, а отже, є необхідність час від часу переглядати Перелік захворювань, вносячи до нього зміни і доповнення. Поки що констатуємо, що за тринадцять років свого існування чинний Перелік захворювань жодних змін не зазнавав.

До звільнених осіб можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до ст. ст. 92 – 95 КК України. До них відносяться: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; 2) госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом (ч. 1 ст. 94 КК України). Вибір виду конкретного заходу залежить від тяжкості й прогнозу щодо розвитку психічного захворювання, від небезпечності особи для себе та оточуючих її осіб.

Рішення про застосування або незастосування примусових заходів медичного характеру має ухвалюватись з урахуванням

положень ч. 4 ст. 504 КПК України 2012 року, згідно з якими такі заходи застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними. На мій погляд, зазначене застереження визначає головну і єдину умову для прийняття рішення про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, що має яскраво виражене матеріально-правове підґрунтя. До того ж використаний підхід, за яким застосовувати чи ні примусові заходи медичного характеру ставиться в залежність від неозначеної як в теорії, так і на практиці категорії суспільної небезпечності особи, видається неприйнятним. З огляду на викладене, пропоную доповнити ст. 92 КК України частиною другою такого змісту: *«Примусові заходи медичного характеру підлягають застосуванню у випадку, коли з урахуванням вчиненого діяння і тяжкості захворювання особа становить небезпеку для себе та оточуючих і потребує лікування»*. Водночас зі ст. 504 КПК України 2012 р. слід виключити частину четверту.

При застосуванні звільнення особи від відбування покарання через психічну хворобу суд не уповноважується оцінювати обставини, які стосуються скоєного злочину та особи винного і можуть зумовлювати таке звільнення. Як зауважувалося вище, врахуванню підлягає лише стан психічного здоров'я. Оскільки, з огляду на сказане, закон не вимагає досліджувати фізичну можливість вчинення нового злочину (хоча вона є досить імовірною), деякі науковці висловлюють пропозицію у разі ухилення від виконання примусових заходів медичного характеру або курсу лікування направляти засудженого для продовження відбування покарання¹. Порушене питання викликає інтерес, однак, як видається, має розв'язуватися дещо по-іншому. Застосовувати покарання до психічно хворого є не лише вкрай не гу-

¹ Див.: Скиба А.П. Институт приостановления исполнения наказания в отношении больных осужденных, лишенных свободы: обоснование необходимости разработки / А.П. Скиба // Образование и наука – основной ресурс третьего тысячелетия : материалы юбилейной международной научно-практической конференции (13 ноября 2006 года). – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 302.

манно, а і безглуздо, навіть за умов певних порушень з його боку після звільнення. Тому вважаю, що у випадку ухилення від лікування особою, до якої застосовувались примусові заходи медичного характеру, щодо неї доцільно змінювати застосований захід на більш суворий (наприклад, з амбулаторної допомоги перейти до госпіталізації).

Випадки одужання осіб, які страждають на психічну хворобу, можливі. Тому закон передбачає, що після одужання особа підлягає покаранню. При цьому час, протягом якого до неї застосовували примусові заходи медичного характеру, зараховується до строку покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК України (коли день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру)¹.

Частина 5 ст. 72 КК України відсилає до ч. 1 цієї статті, у якій визначається співвідношення між різними видами покарань при переведенні менш суворого виду покарання у більш суворий. Таким чином, одному дню примусових заходів медичного характеру відповідає один день позбавлення волі або один день тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців, або один день арешту, або два дні обмеження волі,

¹ До речі, ситуація, за якої прирівнювання всіх без винятку примусових заходів медичного характеру (передусім амбулаторної психіатричної допомоги) до позбавлення волі, деякі фахівці слушно визнають невдалим рішенням законодавця (див.: Ковітіді О.Ф. Правові наслідки звільнення від покарання та його відбування за хворобою: деякі проблеми законодавчої регламентації / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 38 – 39; Бурда С.Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою / С.Я. Бурда // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 8. – С. 33 – 34). Оскільки чіткого орієнтиру в цьому питанні не існує, а його визначення завжди буде до певної міри умовним, пропоную, не надто ускладнюючи, диференціювати правові наслідки амбулаторного та стаціонарного лікування таким чином, щоб у першому випадку зарахування відбувалось за правилом «два дні амбулаторного лікування прирівнюються до одного дня позбавлення волі», а в другому за правилом «один день стаціонарного лікування прирівнюється до одного дня позбавлення волі».

або три дні службового обмеження для військовослужбовців, або три дні виправних робіт, або вісім годин громадських робіт. У разі, якщо застосовані заходи медичного характеру «перекриють» частину покарання, що залишилася невідбутою, особа вважатиметься остаточно звільненою від покарання.

Суд може також передати особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом, якщо зробить висновок про недоцільність застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 6 ст. 94 КК України). Це впливає з посилення в ч. 1 ст. 84 КК України на ст.ст. 92 – 95 КК України.

У літературі викладена цікава думка, згідно з якою стосовно психічно хворих осіб, які відбувають покарання, доцільніше використовувати таке формулювання, як «призупинення виконання покарання». Адже розвиток психічного розладу включає можливість для засудженого бути суб'єктом кримінально-правових і кримінально-виконавчих правовідносин. Відповідно, звільнення від відбування покарання «не суб'єкта» навряд чи правомірне. Якщо психічний розлад виникає в особи в процесі відбування покарання, варто припиняти виконання цього покарання в кримінально-процесуальному порядку¹. Запропоновані зміни мають «раціональне зерно», але, на мій погляд, підлягають практичному втіленню дещо в іншому ракурсі, про що докладніше йтиметься при розгляді наступного підвиду звільнення за хворобою.

2. Звільнення від покарання за іншою тяжкою хворобою. Якщо особа після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку (не психічну) хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання, останнє стає недоцільним, антигуманним і, найголовніше, здатним завдати фізичних страждань засудженому. Як добре відомо, згідно з ч. 3

¹ Див.: Горшенин А.А. Освобождение от отбывания наказания в связи с болезнью: научные подходы и проблемы трактовки / А.А. Горшенин // Грамота. – 2011. – № 4 (10): в 3-х ч. Ч. II. – С. 51 – 52 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gramota.net/materials/3/2011/4-2/13.html

ст. 50 КК України покарання не повинне мати на меті завдання фізичних страждань або приниження людської гідності.

Цей підвид звільнення від покарання або від відбування його частини має принципові відмінності від попереднього підвиду звільнення внаслідок психічної хвороби, оскільки особа не втрачає можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Через те, що основними засобами виправлення засуджених є режим, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК України), а ці засоби не можуть повною мірою застосовуватися до засуджених, котрі захворіли на тяжку хворобу, говорити про виправлення таких осіб практично неможливо. За таких обставин особа об'єктивно неспроможна відбувати покарання (хоча з суб'єктивної точки зору цілком здатна сприймати здійснюваний щодо неї виправний і каральний вплив, який становить зміст покарання). До того ж у багатьох випадках хвора особа за станом здоров'я втрачає суспільну небезпечність та позбавляється реальної можливості знову скоювати злочини, тобто мова йде про вже реалізовану мету покарання в частині спеціальної превенції. З огляду на це, втрачається сенс здійснення виправних заходів, а отже, з'являється необхідність у звільненні від покарання.

Слід звернути увагу на те, що в ч. 2 ст. 84 КК України йдеться про осіб, котрі *після* вчинення злочину або постановлення вироку захворіли на тяжку хворобу. Із цього можна було б зробити висновок, що та особа, яка мала тяжку хворобу, вчиняючи злочин, не може розраховувати на звільнення від покарання на підставі ч. 2 ст. 84 КК України. Суди, розглядаючи подання про звільнення від покарання за тяжкою хворобою, визнають момент набуття хвороби обставиною, що не дозволяє ухвалити рішення про звільнення від покарання.

Наприклад, відповідно до постанови Кіровського районного суду м. Донецька від 20 травня 2010 року у задоволенні подання про звіль-

нення від покарання на підставі ч. 2 ст. 84 КК України було відмовлено в т.ч. через те, що винний вчинив злочин, уже маючи тяжке захворювання¹.

Формально кажучи, такий висновок відповідає «букві» закону, але суперечить його «духові». Час виникнення тяжкої хвороби не повинен впливати на звільнення особи від покарання. З урахуванням етіології багатьох тяжких захворювань вірогідність їх виникнення до вчинення злочину доволі суттєва. Тому, незважаючи на те, коли особа захворіла (до, під час або після вчинення злочину), якщо її хвороба справді тяжка, загрозна для життя або може спричинити серйозне погіршення здоров'я та інші тяжкі наслідки, вона повинна мати право претендувати на звільнення від покарання на підставі наявності в неї тяжкої хвороби. Адже відбування покарання так само суперечитиме принципу гуманізму, буде малоефективним або зовсім неідеальним. З огляду на сказане, є потреба у внесенні коректив до чинної редакції ч. 2 ст. 84 КК України, які б дозволяли звільняти тяжко хвору особу незалежно від часу набуття нею цієї хвороби.

Вирішення питання про звільнення від покарання або відбування його частини за тяжкою хворобою є правом, а не обов'язком суду. Факт іншого тяжкого захворювання (навіть якщо воно перешкоджає відбуванню покарання) сам по собі не тягне за собою обов'язкового звільнення від покарання. При прийнятті відповідного рішення мають ураховуватися *тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особа засудженого та інші обставини справи*, які б у сукупності давали можливість у кожному конкретному випадку знайти «золоту середину» між необхідністю гуманного ставлення до тяжко хворого і недопущенням з його боку протиправної поведінки (передусім рецидиву злочинів) після звільнення.

¹ Архів Кіровського районного суду м. Донецька. Справа № 5(11)-420/10 за 2010 рік.

У зв'язку з цим певний інтерес становить проблема співвідношення перелічених критеріїв доцільності звільнення, які прямо передбачені в ч. 2 ст. 84 КК України, з реальною правовою дійсністю. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що суди при застосуванні ч. 2 ст. 84 КК України можуть обмежуватися фактом наявності в засудженого тяжкої хвороби, не з'ясовуючи інших необхідних для ухвалення правильного рішення обставин справи.

Ось як Залізничний районний суд м. Сімферополя АРК вмотивовує прийняття постанови про звільнення особи від відбування покарання: суд вважає подання слідчого ізолятору обґрунтованим і таким, що підлягає задоволенню, оскільки засуджений після постановлення вироку захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає відбуванню покарання¹.

Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області задовольнив подання про звільнення від покарання за тяжкою хворобою, констатувавши лише таке: засуджений захворів на тяжке захворювання, яке перешкоджає відбуванню покарання².

В іншому випадку Дніпровський районний суд м. Херсона навіть робить висновок про те, що засуджений на шлях виправлення не став, однак оскільки він страждає невиліковним захворюванням (туберкульоз легень), яке перешкоджає подальшому відбуванню покарання, то заслуговує на звільнення за хворобою³.

Зрозуміло, що не кожна тяжка хвороба може в усіх без винятку випадках нейтралізувати соціально негативні властивості винуватої у вчиненні злочину особи до рівня, безпечного для суспільства. Як зауважує В.П. Малков, особи, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі з реальним його відбуванням, зазвичай характеризуються підвищеною суспільною

¹ Архів Залізничного районного суду м. Сімферополя Автономної республіки Крим. Справа № 5-69/09 за 2009 рік.

² Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Справа № 1407/5189/2012 за 2012 рік.

³ Архів Дніпровського районного суду м. Херсона. Справа № 5-147/09 за 2009 рік.

небезпекою, є носіями кримінальних традицій та інших негативних властивостей. Опинившись на свободі, такі особи, незважаючи на наявність у них тяжкої, а іноді невиліковної хвороби, нерідко вчиняють нові злочини, ігнорують виявлене до них з боку держави милосердя, демонструючи свою зневагу до чинних законів і правил соціального співіснування¹. А.П. Скиба зазначає, що при відбуванні позбавлення волі засудженому навіть «вигідніше» мати яке-небудь захворювання, оскільки від цього залежить отримання певних «пільг»², на які насправді він може не заслуговувати.

Іноді саме хвороба особи здатна підштовхнути її до скоєння нових злочинів, як свідчить практика, переважно корисливої спрямованості. Російські фахівці провели цікаве дослідження рецидивної злочинності серед засуджених, які звільнялися від покарання за хворобою. Хоч, як відомо, Україна – не Росія, припускаю, що приведені дані по сусідній країні мало чим відрізняються від вітчизняних реалій. Так, частка осіб, які раніше скоїли умисні злочини і знову вчинили новий умисний злочин після звільнення через іншу тяжку хворобу, склала 16 %. Серед цих нових злочинів переважають діяння корисливої спрямованості: крадіжки (37 %), грабежі (12,5 %), розбої (6 %)³. Підвищена кількість корисливих злочинів серед іншого може пояснюватися відсутністю в багатьох звільнених коштів для оплати лікування та втратою можливості їх легально заробити.

У контексті досліджуваної проблеми зверну увагу на позицію В.М. Бурдіна (раніше висловлену також деякими іншими

¹ Див.: Малков В. Ответственность граждан, освобожденных от отбывания наказания по болезни / В. Малков // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – С. 49.

² Див.: Скиба А.П. Размышления о смысле наказания в виде лишения свободы в отношении больных осужденных / А.П. Скиба // Юрист-правовед. – 2007. – № 3. – С. 72 – 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=15195031>

³ Див.: Алфимова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Алфимова Ольга Александровна. – Тюмень, 2006. – С. 16.

510

правниками), котрий називає дивним положення ч. 2 ст. 84 КК України в тій частині, коли законодавець прив'язує питання про зупинення відбування та виконання покарання до тяжкості вчиненого злочину, характеристик особи, а також інших обставин. Це засвідчує, що навіть у тих випадках, коли тяжке захворювання реально перешкоджає виконанню покарання, суд може і не зупиняти його виконання. Але в таких випадках цілком можливі ситуації, коли продовження застосування покарання не буде спрямоване на реалізацію його цілей, а, по суті, може перетворитися на знаряддя знущання над засудженим¹. Ситуації, про які йдеться, справді ймовірні, однак навіть при неможливості реалізації мети виправлення, як бачимо, не слід ігнорувати досягнення мети спеціальної превенції. Цілком правильно з цього приводу розмірковує К.С. Бородулькіна: суд повинен брати до уваги додаткові стосовно медичного критерію обставини, оскільки у зв'язку з настанням захворювання суспільна небезпечність особи істотно знижується, проте ці обставини дають підстави судити про ступінь її зниження. Звільнення від покарання без урахування різних дода-

¹ Див.: Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія / В.М. Бурдін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 528.

Схожу точку зору поділяє А.В. Андрєєв, зауважуючи таке. Якщо особа має тяжке захворювання, що позбавляє її можливості конструктивно сприймати всі засоби виправлення, які застосовуються до неї пенітенціарною службою, подальше відбування покарання втрачає будь-який сенс, стає цілком антигуманним. Тому є виправданим у кожному випадку захворювання на тяжку хворобу застосовувати обов'язкове звільнення від покарання. Однак здійснити такі зміни доречно лише, передбачивши в кримінально-виконавчому законодавстві певні контролюючі заходи щодо осіб, які звільнилися від покарання за цією підставою, з метою недопущення скоєння нових злочинів. Якщо особа, яка звільнена через тяжку хворобу від покарання, не бажає виправлятися, вона повинна повернутися до відбування покарання (див.: Андрєєв А.В. Засоби посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин, за КК України / А.В. Андрєєв // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 78).

ткових критеріїв несе в собі потенційну небезпеку для суспільства, оскільки після звільнення хвора особа, яка не спроможна проявляти повноцінну фізичну активність, здатна вчинити злочин як організатор, підбурювач або пособник¹.

Саме тому, вирішуючи, чи вчинюватиме особа в разі її звільнення нові злочини, та для розв'язання інших суміжних питань суд має забезпечити індивідуальний підхід до кожної особи, зокрема, зважати на її поведінку під час відбування покарання, ставлення до праці, причини виникнення хвороби, ступінь впливу хвороби на процес реалізації мети покарання, причини, які призвели до виникнення та розвитку хвороби, ухилення від лікування, тривалість відбутого покарання тощо.

Наприклад, за рішенням Голопристанського районного суду Херсонської області було відмовлено в задоволенні подання адміністрації виправної колонії про звільнення особи від відбування покарання за хворобою. У постанові суду, зокрема, зазначалося: враховуючи характер захворювання, а також те, що дотепер засуджений виправився не повною мірою, раніше неодноразово судимий, засуджений за вчинення тяжкого злочину, суд робить висновок, що в задоволенні подання слід відмовити².

Життя не прямолінійне, і ситуації трапляються різні. Не виключено, що саме тяжка хвороба (особливо якщо вона невиліковна або смертельна) з негативного боку впливає на поведінку засудженого, провокує його несумлінне ставлення до праці тощо. Тому відсутність позитивної характеристики засудженого не завжди свідчитиме про збереження ним високого рівня су-

¹ Див.: Бородулькіна Е.С. Учет дополнительных критериев при освобождении от уголовного наказания в случае иного тяжелого заболевания / Е.С. Бородулькіна // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов: тезисы докладов Международной научно-практической конференции (г. Минск, 4 апреля 2013 г.); УО «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Минск: Изд-во Академии МВД РБ, 2013. – С. 140.

² Архів Голопристанського районного суду Херсонської області. Справа № 5-56/08 за 2008 рік.

спільної небезпечності. У цьому контексті неоднозначним видається віднесення до вад неналежного оформлення документів для вирішення питання про звільнення від покарання за тяжкою хворобою відсутність висновків адміністрації установи виконання покарань про те, чи став засуджений на шлях виправлення¹. Правозастосувачам потрібно прискіпливо та не формально досліджувати всі обставини, які стосуються особи засудженого та його поведінки під час відбування покарання (при цьому не виходячи за межі вимог закону), адже ціна помилки в разі прийняття неправильного рішення досить велика.

Окремо хотілося б зупинитися на питанні врахування судом при прийнятті рішення про звільнення від покарання через тяжку хворобу імовірного місця проживання та реальної можливості догляду за хворим. Вважаю, що зазначені фактори мають одне з ключових значень. Припустимо, що засуджений тяжко хворий, самостійно пересуватися та належно підтримувати життєдіяльність не може, у цьому разі в процесі відбування покарання йому можуть допомогти інші засуджені та в'язні-реабілітанти сама виправна установа. У разі ж відсутності за межами місця відбування покарання осіб, які можуть піклуватися про хворого, може вийти так, що на волі він знаходитиметься в гірших умовах, ніж в ізоляції.

Як стверджує С.Я. Бурда, звільнення від покарання засуджених, які захворіли тяжкою хворобою, може поставити їх у безвихідне становище, якщо в них немає постійного місця проживання. Нерідко звільнені від покарання, утративши родин-

¹ Див.: Топіха Р.М. Проблеми підготовки та оформлення матеріалів, що подаються до суду для вирішення питання про звільнення від подальшого відбування покарання осіб, які захворіли на тяжку хворобу / Р.М. Топіха // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, професора Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 310.

ні зв'язки, поповнюють лави осіб без певного місця проживання і далі займаються злочинною діяльністю, або стають джерелами розповсюдження небезпечних інфекційних захворювань, через які вони були достроково звільнені від покарання¹. Невипадково деякі правники (М.Г. Курганський) називають утримування соціально-побутових умов, у яких може потрапити засуджений після звільнення (наприклад, наявність або відсутність місця проживання, родичів та інших близьких осіб, які можуть за ним доглядати) факультативним критерієм визначення доцільності застосування звільнення через тяжку хворобу. Однак не можна погоджуватися з ідеєю того ж автора про те, що додатковим критерієм має стати і врахування думки потерпілого². Якщо суд констатує в засудженого наявність тяжкої хвороби, через яку він втратив суспільну небезпечність, за загальним правилом, якими б не були міркування потерпілого з цього приводу, особа з поважних об'єктивних причин має підлягати звільненню від покарання як така, що не здатна вчинити нові злочини. Певні особливості у взаємовідносинах з потерпілим суд може і повинен брати до уваги, загалом досліджуючи обставини справи, як того вимагає ч. 2 ст. 84 КК України.

При вирішенні питання про звільнення від відбування покарання за ч. 2 ст. 84 КК України також варто бути пильним з іншою категорією засуджених, яка намагається якнайшвидше звільнитися з місць відбування покарання, удаватися до агравації (посилення яких-небудь хворобливих симптомів), покалічення, а іноді і до звичайної симуляції тії чи іншої тяжкої хвороби. Такі засуджені заслуговують на відмову у звільненні від відбування покарання, оскільки заохочення зазначених дій

¹ Див.: Бурда С.Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою / С.Я. Бурда // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 8. – С. 35.

² Див.: Курганский М.Г. Освобождение от наказания в связи с болезнью / М.Г. Курганский // Юрист-правовед. – 2007. – № 3. – С. 29 – 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibrary.ruitem.aspxid=15195020>

може бути добрим стимулом до їх масового поширення. Єдиним винятком рекомендується вважати випадки, коли під час агравації особа перебувала в стані гострого психічного розладу, що підтверджують лікарі-фахівці¹.

Прояв агравації встановлений ухвалою Менського районного суду Чернігівської області від 24 грудня 2012 року щодо засудженого Ю.В. Луценка. Як впливає з рішення суду, у засудженого був діагностований цироз печінки, однак лікарі у своєму висновку комісійного огляду зазначили, що причиною початку трансформації жирової хвороби печінки, яка малася до цього у Ю.В. Луценка, у цироз печінки було тривале голодування, яке оголосив засуджений. В обґрунтування прийнятого рішення про відмову у звільненні від покарання за хворобою суд послався на п. 2.1 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу» від 28 вересня 1973 року № 8, відповідно до якого засуджені, щодо яких службовою перевіркою встановлено, що їх хвороба є результатом умисного заподіяння собі ушкоджень під час відбування покарання, на звільнення від дальшого відбування покарання через хворобу не представляються².

Серед науковців лунає неординарна думка про встановлення кримінальної відповідальності за зазначені дії, які є способом спричинення шкоди діяльності органів, які виконують покарання³. Боротися з агравацією і тому подібними шкідливими діями потрібно, але чи властивий їм такий рівень суспільної небезпечності, який необхідний для криміналізації? Вважаю,

¹ Див.: Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [вид, третє, переробл. та доповн.]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2007. – С. 282.

² Архів Менського районного суду Чернігівської області. Справа № 2512/2758/2012 за 2012 рік.

³ Див.: Алфимова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Алфимова Ольга Александровна. – Тюмень, 2006. – С. 19.

що ні¹. Більш прийнятною є точка зору Л.В. Яковлевої, яка стверджує, що законодавчо закріплена заборона на застосування звільнення від відбування покарання осіб, які умисно викликали або інтенсифікували в себе тяжкі хвороби, могла б стримувати засуджених від здійснення подібних дій².

Не будь-яка тяжка хвороба дає підстави для звільнення від покарання. Традиційно вважається, що тяжкість хвороби встановлюється судом у кожному конкретному випадку з урахуванням медичних показників і на підставі спеціального нормативно-правового акту, у якому закріплюються переліки таких захворювань. Відповідно, до тяжких відносять хвороби, включені до згаданого вище Переліку захворювань, зокрема: 1) туберкульоз; 2) інфекція вірусу імунodefіциту людини (ВІЛ/СНІД); 3) лепра; 4) новоутворення; 5) хвороби ендокринної системи; 6) хвороби нервової системи та органів чуття; 7) хвороби органів кровообігу; 8) хвороби органів дихання; 9) хвороби органів травлення; 10) хвороби нирок з хронічною нирковою недостатністю в термінальній стадії; 11) хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини; 12) хвороби обміну; 13) анатомічні дефекти внаслідок захворювання чи травми в період останнього строку відбування покарання; 14) променева хвороба.

Однак ухвалення КПК України 2012 р. дозволяє дещо поіншому оцінити юридичну цінність зазначеного переліку хвороб і загалом нормативного акту, у якому він міститься. Так, якщо положення ст. 408 КПК України 1960 р. вимагало направлення до суду подання установи, яка відає відбуванням покарання з доданими до нього матеріалами лікарської комісії, то згідно зі ст. 537 КПК України 2012 р. питання про звільнення

¹ Зазначене питання потребує окремого глибокого дослідження поза межами цієї роботи.

² Див.: Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – М., 2003. – С. 281.

від покарання за хворобою суд може розв'язати лише на підставі клопотання (подання) прокурора, засудженого, його захисника, законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, установ або органів у випадках, установлених законом. Як відомо, Перелік захворювань розроблявся в межах правового поля КПК України 1960 р. і не випадково був зорієнтований на орган виконання покарань, як єдиний суб'єкт, що має право на звернення до суду з питання звільнення від покарання за ст. 84 КК України. Ситуацію, яка склалася, можна інтерпретувати таким чином: кожен засуджений, який вважатиме себе тяжко хворим (без звернення до жодних нормативних документів) має право порушити клопотання перед судом про своє звільнення.

До речі, таким чином зробили захисники Ю.В. Луценка, отримавши відмову в задоволенні свого клопотання серед іншого через те, що в засудженого під час оглядів фахівцями Міністерства охорони здоров'я України був виявлений цілий ряд захворювань, але жодне з них не передбачене Переліком захворювань¹. Застосований підхід за умов дії нового кримінального процесуального законодавства виглядає сумнівним². Звісно, питання про належність того або іншого захворювання до категорії тяжких повинне бути розв'язане на нормативному рівні з ухваленням нового Переліку захворювань та вдосконаленням процедури звернення до суду засудженого або його захисників, яка б дозволяла враховувати відповідний припис.

¹ Архів Менського районного суду Чернігівської області. Справа № 2512/2758/2012 за 2012 рік.

² У цьому контексті привертає увагу рішення Ковпаківського районного суду м. Сум, у якому дається оцінка хвороби, на яку страждає засуджений, на власний розсуд без посилання на Перелік. Зокрема, суд, відмовляючи у звільненні від покарання за ч. 2 ст. 84 КК України, зазначив, що захворювання особи не є тяжким, об'єктивно не перешкоджає відбуванню покарання, не загрожує її життю, не призводить до серйозного погіршення здоров'я чи інших тяжких наслідків (Архів Ковпаківського районного суду м. Сум. Справа № 1806/11380/12 за 2012 рік).

Виявлення хворих осіб покладається на спеціальну лікарську комісію, яка створюється при лікарнях для засуджених. У разі виникнення таких захворювань, як СНІД, променева хвороба, лепра та інші, що потребують спеціальних і складних засобів обстеження, діагнози встановлюються комісією з обов'язковим залученням фахівців відповідного профілю установ органів охорони здоров'я.

При ухваленні рішення про звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою суд обов'язково має зважати на специфіку певного виду покарання, яке відбувається засудженим, урахувати його сутнісні особливості, у т. ч. характер застосовуваного карального впливу. Можна допустити, що для одного виду покарання (наприклад, позбавлення волі) захворювання за своїми наслідками і тяжкістю перешкоджатиме його відбуванню, а для іншого (наприклад, виправних робіт) – ні.

Проілюструємо сказане на прикладі рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 19 листопада 2009 року, яким особу звільнено від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою. За вироком суду ця особа відбувала покарання у виді виправних робіт, працюючи водієм на приватному підприємстві. Пізніше їй був поставлений діагноз «хронічно протікаючий туберкульозний процес в легенях», через що протипоказана робота в громадських місцях. За таких обставин суд визнав неможливим подальше відбування покарання у виді виправних робіт¹.

Системне тлумачення ч. 2 ст. 84 КК України дозволяє стверджувати, що тяжка хвороба може перешкоджати лише строковим видам покарання, які можуть відбуватися. За такою логікою засудження винного, наприклад, до штрафу має виключати можливість його звільнення за тяжкою хво-

¹ Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області. Справа № 5-343/09 за 2009 рік.

робою¹. У період дії КПК України 1960 р. привертало увагу неоднозначне положення ч. 3 ст. 408, згідно з яким, якщо на психічну чи іншу тяжку хворобу захворів засуджений до виправних чи громадських робіт або *штрафу*, суддя в усіх випадках виносить постанову про звільнення його від подальшого відбування покарання². Щодо чинного КПК, то він не втручається в кримінально-правову матерію та не містить жодних обмежень у застосуванні звільнення особи від покарання за хворобою.

Деякі вчені цілком слушно вважають спірною можливість звільнення від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на підставі ч. 2 ст. 84 КК України. Як пише Ю.А. Пономаренко, хоч у самому законі жодних обмежень щодо застосування цієї підстави звільнення від зазначеного покарання не встановлено, проте сам характер покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або

¹ Щоправда, така думка має і супротивників, які зокрема вважають, що для звільнення особи від штрафу у зв'язку з тяжкою хворобою немає перешкод, за винятком випадків, коли тяжка хвороба позбавляє засудженого можливості працювати і отримувати винагороду за свою працю, з якої міг би бути сплачений штраф, і при цьому в нього відсутні заощадження або майно, на які могло б бути звернене стягнення (див.: Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю.А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю.В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – С. 56).

² Раніше я відзначав з цього приводу, що зазначене застереження кримінально-процесуального закону становить матеріально-правовий припис, і якщо якісь обмеження щодо застосування ч. 2 ст. 84 КК України потрібні, їм не місце в КПК України. Суд має вирішувати питання про звільнення від покарання по суті, а не виконувати якийсь формальний порядок, передбачений законом. Крім того, існувала колізія між КПК України в частині обов'язкового застосування звільнення засуджених до штрафу і КК України, який передбачає можливість звільнення за хворобою лише у випадку засудження до строкових видів покарання, штраф до яких не належить (див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія : передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 330 – 331).

займатися певною діяльністю є таким, що жодне із захворювань, яким би тяжким воно не було, не може перешкоджати виконанню цього покарання. Тому особа, засуджена до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не може бути звільнена від зазначеного покарання у зв'язку з тяжкою хворобою¹.

У разі одужання хворої особи вона має бути направлена для відбування покарання, якщо не спливли строки давності, передбачені ст. 49 або ст. 80 КК України², та за відсутності інших підстав для звільнення від покарання. Такій особі в разі її одужання строк лікування у строк відбутого покарання не зараховується. У цьому контексті слід зауважити, що різновиди звільнення від покарання за хворобою, передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 84 КК України, за своєю правовою природою є фактично *відстрочкою виконання покарання* до моменту одужання, а не звільненням від покарання в буквальному розумінні цього терміну. Адже після спливу певного часу, необхідного для одужання особи, вона розпочинає відбувати покарання або про-

¹ Див.: Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монография / Ю.А. Пономаренко. – Х. : Издательство «ФИНН», 2009. – С. 84.

² Якщо злочин вчинений неповнолітньою особою, потрібно враховувати строки, передбачені не ст. 49 або ст. 80 КК України, а строки, які встановлені для вказаної категорії осіб відповідно ч. 2 ст. 106 та ч. 3 ст. 106 КК України. Вирішення цього питання на підставі загальних норм свідчитиме про ігнорування встановлених законодавцем особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх. У юридичній літературі на некоректність посилання в ч. 4 ст. 84 КК України лише на ст. 49 і ст. 80 КК України і необхідність застосування в такій ситуації спеціальних норм уже звертала увагу О.Ф. Ковітіді (див.: Ковітіді О.Ф. Правові наслідки звільнення від покарання та його відбування за хворобою : деякі проблеми законодавчої регламентації / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 39 – 40). Вважаю необхідним виключити із зазначеного положення кримінального закону посилання на ст.ст. 49 і 80 КК України, обмежившись загальною вказівкою на спливу строків давності.

довжує його відбування. З цього приводу М.В. Романов зауважує, що, «формулюючи ч. 4 ст. 84 КК України, законодавець фактично наділив звільнення за хворобою деякими ознаками відстрочки виконання обвинувального вироку, передбачивши повернення до відбування покарання тих засуджених, які одужали. Але зважаючи на те, що за цією підставою частіше всього звільняють засуджені, які помирають протягом незначного часу після звільнення, цей «недолік» ст. 84 КК України можна не вважати суттєвим»¹. Разом з тим переконаний у тому, що порушене питання потребує подальшого обговорення з урахуванням раніше висловлених пропозицій із вдосконалення кримінального закону; зокрема, йдеться про зазначення в ч. 1 і ч. 2 ст. 84 КК України того, що особа не звільняється від покарання, а їй відстрочується виконання всього покарання або його частини².

Запрошує до дискусії В.М. Бурдін, висловлюючи схожу думку про те, що, формулюючи положення ч. 1 ст. 84 і ч. 2 ст. 84 КК України, законодавець не зовсім правильно оперує кримінально-правовими термінами для позначення правових наслідків зазначених захворювань. Адже і в першому, і в другому випадках, по суті, йдеться не про звільнення від покарання і навіть не про звільнення від відбування покарання чи подальшого відбування призначеного особі покарання, а про зупинення його відбування та виконання. Сам факт захворювання законодавець розглядає як тимчасову перешкоду виконанню покарання, яка за умови її зникнення не перешкоджає

¹ Романов М.В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 2 (4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirk/2.2013/36.pdf

² Див.: Письменський Є. Особливості погашення судимості за перебігом певних строків після виконання або відбуття покарання / Є. Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 120.

подальшому процесу його виконання¹. Однак розв'язання порушеної проблеми дослідник вбачає в іншому. Захворювання В.М. Бурдін називає однією поміж безлічі інших обставин, які перешкоджають виконанню покарання. У разі виявлення таких обставин, на думку науковця, виконання покарання за рішенням суду має зупинитися до часу зникнення обставин, що зумовили його зупинення або до закінчення строків давності виконання обвинувального вироку суду. З огляду на це, пропонується виключити ст. 84 КК України, натомість доповнивши КВК України новою статтею, у якій регламентувати процедуру зупинення виконання покарання у випадку виникнення обставин, що унеможливають його виконання².

Загалом ідея ясна і зрозуміла, однак складно погодитися з тим, що положення про зупинення або (як на мене) відстрочку виконання покарання передбачають процедурні норми, а тому мають включатися саме до КВК України. КК України регламентує не лише питання, пов'язані з виконанням та відбуванням покарання (яскравий приклад – це ст.ст. 81, 82 КК України), а й торкається заключної стадії реалізації кримінальної відповідальності (судимості). До того ж вважаю, що будь-яке рішення суду, яке змінює правовий статус особи при реа-

¹ Див.: Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія / В.М. Бурдін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 527 – 528.

Про необхідність трансформації дострокового звільнення особи від покарання через хворобу в аналогічний вид зупинення виконання покарання свого часу писали деякі російські науковці (див.: Скиба А.П. Институт приостановления исполнения наказания в отношении больных осужденных, лишенных свободы: обоснование необходимости разработки / А.П. Скиба // Образование и наука – основной ресурс третьего тысячелетия: материалы юбилейной международной научно-практической конференции (13 ноября 2006 года). – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 303).

² Див.: Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія / В.М. Бурдін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 532.

лізації щодо неї кримінальної відповідальності, має ухвалюватися на основі матеріально-правової підстави. З приводу подібних пропозицій О.О. Дудоров у відгуку офіційного опонента на докторську дисертацію В.М. Бурдіна «Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії і практики» слушно зазначає, що висуненню подібного роду теоретично-узагальнюючих висновків мав би передувати аналіз вироблених доктриною підходів щодо суті і реалізації кримінально-правових відносин та їх співвідношення з кримінально-процесуальними і кримінально-виконавчими відносинами.

Спробою допомоги в розв'язанні порушеного питання мав би КПК України 2012 р. Однак видається, він ще більше заплутав ситуацію, передбачивши в ст. 536 можливість відстрочки виконання вироку в разі тяжкої хвороби засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання, на час до його видужання. Яким чином ця норма узгоджується з редакцією чинної ст. 84 КК України, залишається лише здогадуватися. Вважаю, що скоріш за все вони не взаємопов'язані. Більше того: виникає певна колізія між п. 1 ч. 1 ст. 536 і ч. 2 ст. 84 КК України, оскільки обидві ці норми дозволяють відстрочку виконання покарання з одним невеличким застереженням – КПК України 2012 р. робить це на більш привабливих для засудженого умовах. Ідеться про те, що суду не потрібно, застосовуючи відстрочку згідно з КПК України 2012 р., ураховувати тяжкість скоєного злочину, характер хвороби, особу засудженого тощо. Тобто ч. 2 ст. 84 КК України взагалі позбавляється здатності діяти.

Звільнення від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою традиційно називається умовним видом. Однак у деяких випадках звільнення від покарання на підставі ч. 1 або ч. 2 ст. 84 КК України може мати безумовний характер. Ідеться про ситуації (крім вищезазначених та інших випадків звільнення від покарання), за яких особа, котра звільняється, має смертельну або хронічну невиліковну хворобу.

Звільняючи хворого від покарання, суд розраховує на те, що він буде лікуватися, дотримуватися здорового способу

життя, що сприятиме поступовому покращенню стану здоров'я. Ці обставини мають важливе кримінально-правове значення, оскільки безпосередньо з фактом одужання закон пов'язує можливість повернення звільненої особи до покарання, не кажучи вже про те, що така особа на момент звільнення зазвичай не втрачає суспільної небезпечності.

Проте за чинної редакції ч. 4 ст. 84 КК України особа може без негативних наслідків для неї умисно затягувати процес одужання, ухилятися від курсу лікування через цілком зрозуміле небажання повертатися до місця відбування покарання. Тим часом строк давності спливає, і повернення до покарання не відбувається. Вважаю, що гарантією найшвидшого одужання мала б стати можливість для суду покладати на особу, яка звільняється, низки обов'язків на кшталт таких: не ухилятися від лікування, не виїжджати за межі України та не змінювати місця проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи тощо¹. Розмірковуючи аналогічним чином, С.Я. Бурда зауважує, що є доцільним надати право судовим органам накладати на осіб, звільнених від покарання на підставах, передбачених у ст. 84 КК України, такі, наприклад, обов'язки: не ухилятися від курсу лікування, не міняти місця проживання без належного на це дозволу².

Якщо зазначені вимоги порушені, особа має підлягати направленню для відбування покарання раніше остаточного її одужання. У зв'язку з покладенням на звільненого від покарання певних обов'язків, а також, що не менш важливо, для точного встановлення факту одужання, доречним стає здійс-

¹ Див.: Письменський Є.О. Законодавчі та правозастосовчі проблеми звільнення від покарання за тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України) / Є.О. Письменський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (49). – С. 254.

² Див.: Бурда С.Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою / С.Я. Бурда // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 8. – С. 35 – 36.

нення державою контролю за процесом лікування та виконанням пропонуваного вище обов'язків.

Якщо звільнена особа сумлінно ставилася до лікування, не вчиняла правопорушення тощо, є необхідність не повертатися до «точки відліку» (покарання, що відбувалося), а призначити їй більш м'яке покарання або, якщо особа засуджувалася за злочин невеликої тяжкості, остаточно звільнити її від покарання. Таке рішення мало б стати суттєвим стимулом до виправлення винного.

До речі, деякі російські дослідники обстоюють схожий підхід у розв'язанні розглядуваної проблеми. Мова йде про ініційовані зміни до КК РФ у частині регламентації звільнення від покарання за тяжкою хворобою. Так, О.О. Алфімова пропонувала висувати до осіб, які звільняються, вимоги не вчинювати нових злочинів під час суворо диференційованих строків, залежних від покарання, призначеного за злочин, від якого здійснюється звільнення. У разі виконання зазначеної вимоги особа вважатиметься звільненою від покарання остаточно¹. Ю.В. Грачова пише про необхідність доповнення кримінального закону положенням, згідно з яким особа, яка страждає іншою тяжкою хворобою, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути судом звільнена від відбування як основного, так і додаткового покарання або невідбута частина покарання може бути замінена більше м'яким видом покарання².

Як уже зауважувалося, тяжка хвороба не завжди позбавляє засудженого фактичної можливості вчинювати нові злочини,

¹ Див.: Алфімова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Алфімова Ольга Александровна. – Тюмень, 2006. – С. 10.

² Див.: Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – Режим доступа : <http://sartracc.ru/Disser/grachova.rar>

рухаючись далі протиправним шляхом. Тому якщо після звільнення особа вчиняє новий злочин, суд має призначати їй покарання за правилами, передбаченими ст.ст. 71, 72 КК України. Перекоаний у тому, що, оскільки тяжка хвороба не завадила такій особі повернутися на шлях протиправної поведінки та існує загроза вчинення нових злочинів, звільнення за хворобою після набрання законної сили вироком має анулюватися, навіть незважаючи на те, що остаточно особа не одужала. Хоча, у цьому разі, як і при застосуванні ст. 83 КК України, варто підходити диференційовано, зважаючи на форму вини, з якою вчинений злочин. Відповідно, вважаю, що в разі вчинення засудженим у період відстрочки злочину з необережності питання про скасування відстрочки повинне вирішуватися судом залежно від обставин справи. Скоєння ж умисного злочину має завжди тягти за собою анулювання застосованого заходу кримінально-правового впливу.

Принагідно зауважу, що в юридичній літературі обговорюється питання про можливість повторного звільнення особи від покарання в разі вчинення нею нового злочину після попереднього звільнення за тією ж підставою. Безпосередньої законодавчої заборони здійснювати повторне звільнення за ч. 2 ст. 84 КК України не встановлено, хоча науці кримінального права відомі такі пропозиції¹. На мій погляд, найбільш точно розв'язує це питання Л.В. Яковлева, яка вважає, що повторно звільняти особу через хворобу за знову вчинений нею злочин після попереднього звільнення за тією ж підставою можна у випадках такої зміни стану її здоров'я під час відбування покарання за новий злочин, що має незворотний характер. В інших випадках таке звільнення доцільно заборонити².

¹ Див.: Михлин А.С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания : учебное пособие / А.С. Михлин. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – С. 143.

² Див.: Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – М., 2003. – С. 277 – 278.

Українською важливою проблемою є те, що багато тяжко хворих осіб після звільнення можуть опинитися у скрутному становищі за відсутності в них належних умов для проживання, коштів на лікування, близьких і родичів тощо (за умови ігнорування судом цих факторів, про що йшлося вище). У таких випадках держава повинна здійснювати допомогу особі, не дозволяючи їй займатися розв'язанням своїх проблем протиправним шляхом, передусім вчиняючи злочини. Відповідно до нині існуючої законодавчої бази така допомога є можливою у формі правових, економічних, організаційних, соціально-психологічних та інших заходів, які мають здійснюватися місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, центрами соціальної адаптації, центрами соціальних служб для молоді, спостережними комісіями, органами соціального захисту населення та іншими організаціями та установами.

3. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців. Третьою ситуацією є така, коли військовослужбовці, засуджені до одного із трьох видів покарання – службового обмеження, арешту (який відбувається військовослужбовцями на гауптвахті) або тримання в дисциплінарному батальйоні, визнаються до початку або в ході відбування покарання непридатними до військової служби у зв'язку із захворюванням. У таких випадках вони обов'язково та остаточно звільняються судом від покарання (ч. 3 ст. 84 КК України). Тобто цей різновид звільнення має безумовний характер: одужання особи не тягне за собою подальше відбування або закінчення відбування покарання. Дуже важливо також підкреслити, що при прийнятті рішення про звільнення військовослужбовців для суду не має значення ступінь тяжкості хвороби, її перешкоджання виконанню покарання, тяжкість скоєного злочину, особа винного або якісь інші обставини.

З урахуванням цього виникають слушні питання: чи не «перегнув» палицю у своїх гуманістично орієнтованих поглядах законодавець, дозволяючи безумовно звільняти військовослужбовців від покарання? «Незрозуміло, – пише В.М. Бурдін, – чому військовослужбовці опиняються в кращому становищі порівняно з іншими засудженими, щодо яких у таких випадках виконання покарання тільки зупиняється?»¹. Аналогічним чином розмірковує О.М. Сарнавський, зазначаючи, що порівняльний аналіз підстав та форм (імперативна, факультативна) звільнення від покарання за хворобою, визначених законодавцем у ст. 84 КК для військовослужбовців (ч. 3) та для інших осіб (частини 1, 2 та 4), свідчить про надання законодавцем певних преференцій для військовослужбовців. На погляд науковця, їх зміст та обсяг (у розглядуваному випадку) не можуть бути виправданими специфікою врегульованих кримінально-правовими засобами суспільних відносин².

Чи не варто за розглядуваних обставин не звільняти особу від покарання, а замінювати покарання таким, до відбування якого вона буде «придатною»? На мою думку, відповідь на це питання має бути ствердною. Законодавець невинувато не враховує ступінь можливої суспільної небезпечності вчиненого військовослужбовцем злочину. Захворювання, роблячи засудженого непридатним до військової служби, далеко не завжди виключають можливість відбування ним іншого, хай навіть м'якшого покарання. Адже цілком імовірно, що особа

¹ Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія / В.М. Бурдін. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 528 – 529.

² Див.: Сарнавський О.М. Звільнення військовослужбовців від покарання за хворобою / О.М. Сарнавський // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 313.

не виправилася і, незважаючи на хворобу, не заслуговує такого привілею¹.

До речі, схожий підхід тією чи іншою мірою знайшов своє відбиття у кримінальних кодексах Азербайджану, РБ, Казахстану, Молдови, РФ та інших країн, законодавство яких передбачає аналогічні з українським види звільнення від покарання за хворобою². У цьому аспекті привертає увагу виражена позиція О.В. Жданової, яка переконує, що можливість безумовного звільнення від відбування покарання військовослужбовців у випадку їх захворювання, що унеможлиблює подальшу військову службу, суперечить існуючим основоположним ідеям кримінального права та меті покарання. У зв'язку з цим вона пропонує застосовувати зазначену підставу звільнення військовослужбовців від відбування покарання лише щодо осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості³. Отже, звільняти військовослужбовця

¹ Слід зазначити, що висловлена позиція сприймається не всіма юристами. Наприклад, А.В. Савченко, полемізуючи з автором цих рядків, називає її дискусійною та зауважує таке. По-перше, ч. 3 ст. 84 КК України передбачає можливість звільнення від покарання військовослужбовців, засуджених до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я. По-друге, виконання перелічених покарань пов'язується із подальшим проходженням військової служби. По-третє, погіршення стану здоров'я у цьому випадку, як правило, пов'язується із проходженням військової служби (відбувається в результаті проходження військової служби). По-четверте, якщо законодавець передбачає можливість застосування цих покарань за злочини середньої тяжкості, то очевидно, що і передбачає можливість звільнення від цих покарань осіб, які за станом здоров'я не можуть їх виконувати (див.: Савченко А.В. Сучасний погляд на проблеми звільнення від покарання та його відбування / А.В. Савченко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 351).

² Переважно це країни, які свого часу входили до складу Радянського Союзу, а ось у кримінальному законодавстві більшості держав Європи (зокрема, Болгарії, Данії, Німеччини, Швеції, Швейцарії, Франції, Іспанії) відсутні норми про звільнення від покарання за хворобою. Відшукати можна лише певні норми, пов'язані із звільненням від покарання у зв'язку з психічною хворобою.

³ Див.: Жданова О.В. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Жданова Оксана Викторовна. – М., 2008. – С. 11.

від відбування покарання за ч. 3 ст. 84 КК України доцільно лише при вчиненні ним злочину невеликої тяжкості. У разі скоєння злочину іншого ступеня тяжкості покарання варто замінювати іншим, більш м'яким його видом¹.

Захворювання засудженого військовослужбовця може бути і не тяжким, однак, завжди таким, що унеможлиблює його подальшу військову службу. Скажімо, непридатність військовослужбовців Збройних Сил України визначається Розкладом хвороб, станів і фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби в Збройних силах України (Додаток № 1 до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402).

Особливістю захворювання, про яке йде мова, є те, що воно позбавляє військовослужбовця здатності (робить його непридатним) нести військову службу в умовах відбування зазначених у законі видів покарання. Згідно з п. «б» ч. 6 ст. 26 Закону України від 25 березня 1992 року «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, звільняються з військової служби за станом здоров'я – на підставі висновку військово-лікарської комісії як про непридатність, так і про обмежену придатність до військової служби. Тобто не лише повна непридатність перешкоджає подальшій військовій службі, а й обмежена непридатність здатна вплинути на процес нормального виконання військових обов'язків, а отже, і на реалізацію відповідного покарання. Разом з тим, як категорично стверджує Ю.А. Пономаренко в науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу, визнання військовослужбовця обмежено придатним до військової служби не створює підстави для звільнення його

¹ Див.: Письменський Е.А. К вопросу об адекватности уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Научный портал МВД России. – 2013. – № 3 (23). – С. 26.

від покарання за ч. 3 ст. 84 КК України¹. На сьогодні суди не завжди дослуховуються зазначеної рекомендації та застосовують поширювальне тлумачення ч. 3 ст. 84 КК України, звільняючи від покарання осіб, визнаних обмежено придатними до військової служби.

Так, рішенням Військового місцевого суду Київського гарнізону від 24 березня 2010 року особа була звільнена від відбування покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців строком на два роки з відрахуванням 10 % із суми грошового забезпечення на користь держави. При цьому суд констатував, що засуджений, який проходить службу за контрактом, визнаний військово-лікарською комісією обмежено придатним до військової служби і повністю підпадає під дію п. «б» ч. 6 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»².

Як бачимо, має місце певна колізія між КК України та Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», яка, на мою думку, підлягає усуненню шляхом внесення відповідних змін до ч. 3 ст. 84 КК України. Варто звільняти від покарання не лише тих військовослужбовців, які визнані непридатними до військової служби, а і тих, хто є обмежено придатними. Адже в разі обмеженої придатності хвороба так само перешкоджає особі виконувати військові обов'язки за контрактом³.

¹ Див.: Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-ге вид., допов. – Х. : Право, 2013. – С. 333.

² Див.: Архів Військового місцевого суду Київського гарнізону. Справа № 5-3 за 2010 рік.

³ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців (кримінально-правовий аспект) / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5 листопада 2010 року, Запоріжжя : у 3 ч. – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. II. – С. 127.

4.4. Звільнення від покарання за законом про амністію

Як і помилування, амністія є актом прощення, виявленням гуманізму і милосердя стосовно засудженого, через що особа звільняється від покарання або відбування його частини. За твердженням В.С. Малишева, процедура застосування амністії є одним із механізмів забезпечення принципів гуманізму та демократизму сучасного курсу правової політики держави у сфері протидії злочинності. Так, майже у всіх преамбулах до законів про амністії з 1996 року є вказівка на застосування принципу гуманізму при процедурі оголошення амністії¹.

Слово «амністія» – грецького походження: забуття, що буквально означає прощення². Пробачити – означає виявити по-благливість, вибачити, пробачити якусь провину, залишаючи її без покарання. У цьому сенсі справедливо буде вважати амністію різновидом юридично оформленого права пробачення особи, яка скоїла злочин, що реалізується від імені суспільства вищими органами державної влади³.

¹ Див.: Малишев В.С. Правова політика держави у сфері застосування амністії: поняття, рівні формування та реалізації / В.С. Малишев // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 628 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12mvcftr.pdf>; Малишев В.С. Рівні формування та реалізації правової політики держави у сфері застосування амністії: поняття та характеристика / В.С. Малишев // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 61.

² Див.: Словарь иностранных слов [сост. Локшина С.М.]. – 8-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1981. – С. 33.

³ Див.: Осмоловская Н.В. Юридическая природа институтов амнистии и помилования / Н.В. Осмоловская // Российская следователь. – 2005. – № 10. – С. 59.

Прощення (щодо амністії – всепрощення), по суті, є специфічної функцією носія державної влади, що полягає в припиненні кримінально-правових відносин за її розсудом. Соціальна суть цієї функції – милість влади, яка полягає в прощенні правопорушника. Політичний її аспект, з одного боку, пов'язаний з відмовою держави від застосування своєї репресивної влади до злочинця з тих або інших соціально-політичних мотивів, а, з іншого боку – є засобом утвердження самої влади. Як підкреслює Т.Г. Понятовська, оголошення амністії – право легітимної влади, яке вона не зобов'язана узгоджувати з будь-ким, право, не обмежене жодними принципами, крім доцільності. Так, політична та соціальна доцільність була головним мотивом широкого застосування амністування в практиці радянської держави (див.: Понятовская Т.Г. Природа амнистии в ретроспективном и сравнительном аспектах / Т.Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 88 – 89).

Амністія відома людству з давніх часів. Перші згадки про застосування амністії як державного заходу зафіксовані в історії демократичних Афін. Остаточно амністія як самостійне юридичне явище сформувалася в XIX столітті в Західній Європі. Звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у зв'язку з амністуванням відоме і вітчизняному законодавству¹. У дореволюційному законодавстві між амністією та помилуванням не проводилося чіткого розмежування. Амністія, у сучасному розумінні цього поняття, вважалася одним із видів помилування, яке включало в себе: помилування у вузькому значенні, реституцію, амністію. Перший акт амністії, дія якої поширювалася на територію України, був прийнятий 3 березня 1917 року. Амністія передбачалася і в Конституціях СРСР та УРСР різних часів, кримінальних і кримінально-процесуальних кодексах УРСР, в Основах кримінального законодавства СРСР та союзних республік від 25 грудня 1958 року та в інших нормативних актах². Історія становлення амністії після революційних подій 1917 р. у сучасній правовій літературі докладно досліджена В.Р. Мойсиком³.

¹ В.С. Малишев, проаналізувавши історію розвитку інституту амністії, виокремив дев'ять періодів розвитку амністії, починаючи з князівського періоду (882 – 1349 рр.) і закінчуючи сучасним періодом (з 1 січня 2012 р.): див.: Малишев В.С. Критерії періодизації історії розвитку амністії в Україні / В.С. Малишев // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 135 – 136.

² Див.: Дмитренко І.В. Застосування амністії в Україні: історія та сучасність / І.В. Дмитренко // Правова держава. – 2009. – № 11. – С. 102; Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – С. 18; Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 32.

³ Див.: Мойсик В.Р. Амністія та помилування в Україні: становлення і розвиток / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9 (145). – С. 35 – 47.

У сучасній кримінально-правовій науці України найсуттєвіший внесок у вирішення проблем, які стосуються вчення про амністію (так само, як і про помилування), зробили у своїх працях А.А. Березовський, В.С. Малишев, А.А. Музика, О.В. Чепелюк, Б.М. Телефанко, В.В. Устименко, С.М. Школа. Окремо слід відзначити аналіз сучасної судової практики застосування амністії в Україні, зроблений суддею Апеляційного суду Запорізької області В.М. Білоконевим¹.

Відповідно до положень ст. 92 Конституції України амністію оголошує ВРУ у формі відповідних законів. Крім того, ст. 74 Конституції передбачає додаткові гарантії забезпечення об'єктивності механізму оголошення амністії на території України, а саме – не може бути предметом референдуму законопроект про амністію. Загальні положення, що стосуються амністії, закріплені в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. (зі змінами від 1996 р., 1997 р., 2000 р., 2007 р., 2011 р.) (далі – Закон). Норми, які передбачають звільнення особи від покарання на підставі Закону України «Про амністію», також знайшли своє відображення у: ст.ст. 85 – 86 КК України; ст.ст. 152 – 155 КВК України. Примітно, що КПК України 2012 р., на відміну від свого попередника, взагалі не знає, що таке амністія, оскільки не містить безпосередніх згадувань неї.

За даними дослідників, амністія має широке поширення в сучасному світі. Зокрема, вона передбачена законодавством усіх країн СНД, Австрії, Албанії, Болгарії, Данії, Італії, КНР, Латвії, Литви, Португалії, Румунії, Сан-Марино, Туреччини, Франції. У країнах Латинської Америки амністія допускається тільки у виняткових випадках (як правило, лише стосовно «політичних злочинів»)². Дещо дисонують із зазначеною ін-

¹ Див.: Білоконев В.М. Застосування амністії в Україні (судова практика) : науково-методичний посібник / В.М. Білоконев. – Запоріжжя, 2009. – 211 с.

² Див.: Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2009. – С. 401. 534

формацією та результатами досліджень інших фахівців міркування Т.Г. Понятовської, яка зауважує, що амністію передбачає кримінальне законодавство дуже небагатьох країн дальнього зарубіжжя, а саме Франції, Аргентини, Республіки Сан-Марино та Туреччини. У переважній більшості зарубіжних держав (у т. ч. розвинутих у правовому відношенні) ідея амністії як кримінально-правового інституту не була прийнята¹. Неточним також слід визнати твердження О.В. Чепелюк про те, що у кримінальному законодавстві держав континентальної Європи спостерігається тенденція «включення» інституту амністії до складу інституту помилування. За твердженням цієї авторки, існує один інститут звільнення від покарання та відповідальності або пом'якшення покарання, який і носить загальну назву «помилування»². Як слушно з цього приводу зауважує А.А. Музика, аналіз відповідного зарубіжного законодавства свідчить про те, що нормативне регулювання амністії та помилування вирізняється неабияким розмаїттям, у різних країнах має свої особливості; у законодавстві деяких держав насправді не передбачено амністії. Тому узагальнено стверджувати, що фактично існує лише один інститут під назвою «помилування», є некоректним: такий висновок не повною мірою відображає реальність³.

Цікавим є той факт, що в більшості зарубіжних держав, законодавству яких відома амністія, остання або взагалі не використовується або застосовується у вкрай незначних випадках, зазвичай, у зв'язку з певними вагомими подіями в житті су-

¹ Див.: Понятовская Т.Г. Природа амнистии в ретроспективном и сравнительном аспектах / Т.Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 88

² Див.: Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – С. 38.

³ Див.: Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 350.

спільства та держави (наприклад, закінчення військових конфліктів, зміна політичних режимів тощо)¹.

У нашій державі застосування амністії базується на багаторічній законодавчій традиції, правозастосовній практиці, яка паралельно складалася, та низці принципів застосування амністії, які докладно проаналізовані в літературі². При цьому одним із ключових аргументів на користь доцільності застосування амністії в Україні вважається необхідність розвантаження установ кримінально-виконавчої системи. Так, за словами Б.М. Телефанка, оголошення амністії зумовлюється насамперед тим, що в установах виконання покарань утримується велика кількість осіб, засуджених до нетривалих строків покарання за незначні злочини, а також потребою зменшення перевантаженості цих установ³. У розвиток сказаного В.І. Тютюгін зазначає таке. Потрібно враховувати, що на сьогодні достатньо значна частина норм КК України передбачає досить суворі види покарань, у т. ч. позбавлення та обмеження волі. На думку вченого, навряд чи можна ігнорувати і те, що не лише кримінальний закон, а і реальна судова практика свідчить, що ще істотна кількість осіб в Україні засуджується до реальних строків позбавлення волі. Все це важким тягарем лягає на державний бюджет, веде до «переповнення» слідчих ізоляторів і виправних установ, а особи, які в них утримуються, будучи, по суті, безробітними, у зв'язку з чим не мають засобів для від-

¹ Див.: Тютюгін В.І. К вопросу о реформировании института амнистии в Украине / В.І. Тютюгін // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 197.

² Див.: Мальшев В.С. Принципы применения амнистии / В.С. Мальшев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 156 – 161.

³ Див.: Телефанко Б.М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі закону України про амністію або акта помилування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Телефанко Богдан Миколайович. – Львів, 2005. – С. 132.

шкодування заподіяної ними шкоди державі та конкретним потерпілим¹.

Це, справді, так. Утім соціальне призначення амністії не в останню чергу пояснюється прагненням держави надати ще один шанс особі, яка скоїла злочин. Така особа отримує можливість відчувати піклування про себе, повернутися до суспільства, жити у правомірний спосіб і переглянути свої антисоціальні погляди та звички. Як слушно зазначають у фаховій літературі, при «точному влученні» соціально-політичний ефект амністії може бути дуже високим. Мало того, що у вільне суспільство впливаються додаткові трудові ресурси, так ще і відбувається певна консолідація суспільства, нехай і на не дуже значному сегменті. В очах певної частини населення держава вже не виглядає винятково «машиною для придушення», а починає здобувати риси патерналізму. Кримінальне право виконує в такий спосіб свою соціально-інтегративну функцію².

Водночас набагато важливіше пам'ятати, що застосування амністії може мати і зворотну дію. Часте й розширене за колом осіб застосування амністії спричиняє неминучу її дискредитацію, викликає зневажливе ставлення населення до будь-яких рішень органів державної влади, демонструє нездатність держави протидіяти злочинності, підриває і без того хиткий авторитет правосуддя, через що особи, які вчинили злочин, починають вірити у свою безкарність. Ось чому застосування амністії має бути скоріш винятком, ніж правилом. У цьому сенсі варто прислухатися до думки Л.Л. Круглікова і О.В. Васильєвського, які небезпідставно пропонують суттєво звузити сферу застосування амністії (її періодичність та обсяг), оскільки вона

¹ Див.: Тютюгин В.И. К вопросу о реформировании института амнистии в Украине / В.И. Тютюгин // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 198.

² Див.: Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 668 – 669.

багато в чому перекреслює кропітку роботу з диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. На практиці під амністію підпадають цілі категорії осіб без урахування багатьох інститутів кримінального закону, що порушує і принцип рівності громадян перед законом, і принцип справедливості¹.

Схожим чином розмірковує В.М. Бурдін, котрий вважає, що застосування амністії як самостійного виду звільнення від покарання або його відбування не є ефективним засобом специфічного ліберального реагування держави на осіб, які вчинили злочини. Адже зазначений вид звільнення, на відміну від більшості інших, формально не пов'язується з поведінкою засудженого чи зміною певних обставин і фактично є безумовним його видом. До того ж складається ситуація, коли такого роду амністія «сьогодні» розвантажує кримінально-виконавчі установи від засуджених для того, щоб «завтра» ті самі засуджені туди знову повернулися. Амністія не повинна бути лише засобом розвантаження працівників правоохоронних органів та вивільнення місць у переповнених на сьогодні кримінально-виконавчих установах. Очевидно, що особа, яка вчинила злочин і отримала «прощення» цього злочину від держави, повинна довести, що вона гідна такої довіри і рішення про її звільнення не буде породжувати в неї відчуття безкарності².

¹ Див.: Кругликов Л.Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве : монография / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 269.

² Див.: Бурдін В.М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні / В.М. Бурдін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 336 – 337.

У розвиток сказаного наведу слова Л.Л. Кругликова про те, що рівень вимог, які висувуються до амністованої особи, невисокий, мінімальний, на відміну від умовно-достроково звільнених, помилуваних тощо. Тому амністія, яка «звалилася» на осіб, нерідко сприймається як всепрощення, виявляється неадекватною закладеній в ній ідеї милосердя, прощення; відповідно, цей контингент знову поповнює місця позбавлення волі, вчиняючи нові злочини (див.: Кругликов Л.Л. Правовая природа и некоторые особенности формулирования и применения актов амнистии / Л.Л. Кругликов // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 46).

Як додає Є.С. Назимко, «не можна допустити того, щоб застосування амністії було спричинене соціальними або економічними негараздами в країні. Інакше ми отримаємо ще більше напруження в економічній та соціальній сферах, а найголовніше – нівелюється мета покарання, заради якого працює вся система кримінальної юстиції. Це може призвести навіть до погіршення криміногенної ситуації в державі»¹.

Останній раз амністія в Україні оголошувалася Законом України від 8 липня 2011 року, а до цього – 12 грудня 2008 року, тобто з інтервалом більше двох з половиною років. За формальними ознаками під дію «найсвіжішого» Закону підпадало понад 12 тисяч осіб, з яких 2772 особи, що відбувають покарання у виправних колоніях, 85 – у виховних колоніях, 744 – у виправних центрах, 179 – у слідчих ізоляторах. З числа ж осіб, які стоять на обліку у кримінальному-виконавчій інспекції, під дію Закону за формальними ознаками підпадає ще понад 9 тисяч людей, які засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі².

¹ Малишев В. Амністія як елемент правової політики України у сфері протидії злочинності [Електронний ресурс] / В. Малишев, В. Бесчастний, Є. Назимко // Віче. – 2011. – № 23. – С. 28 – 31. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2829>; Назимко Є.С. Амністія в світлі сучасних тенденцій розвитку правової політики України в сфері протидії злочинності / Є.С. Назимко // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 79.

Як не дивно, але черговий законопроект «Про амністію в 2012 році», розроблений народним депутатом України А.П. Яценюком, серед іншого, був умотивований тезою про необхідність розвантажити місія позбавлення волі, зменшення бюджетних витрат на утримання осіб в установах виконання покарань. Як зауважує з приводу цього ініціатор законопроекту, на сьогодні має місце невідповідність норм забезпечення площею засуджених, що значно погіршує умови їх тримання в установах виконання покарань і призводить до порушення прав та законних інтересів.

² Див.: Бондар М. Засудженим дали волю / Максим Бондар // Юридичний вісник України. – 2011. – № 30 (838). – С. 3.

Після підписання Президентом України цього Закону про амністію Радник Президента України – тогочасний Керівник Головного управління з питань судоустрою Адміністрації Президента України А.В. Портнов, зокрема, дав такі пояснення: завдяки прийняттю та підписанню Закону України «Про амністію в 2011 році» буде реалізовано принцип гуманізму державної політики. Оголошення амністії дозволить знизити кількість осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та не становлять значної суспільної небезпечності. Досвід застосування амністії в минулі роки свідчить про ефективність цього інституту, а також про відсутність ускладнень криміногенної ситуації в державі внаслідок оголошення амністії¹.

Між тим оптимізм президентського радника справедливо не поділяють деякі науковці, розглядаючи амністію в чинній редакції відповідного Закону скоріш як одну з основних причин ескалації злочинності, фактора, який на фоні погіршення морально-психологічних характеристик сучасних злочинців формує психологію безкарності та стимулює стійкість злочинності. Адже насправді будь-яке покарання і, відповідно, звільнення від нього, яке застосовується від імені держави за вироком суду особи, визнаної винуватою у вчиненні злочину, повинно мати на меті перш за все виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так й іншими особами. Тому ще раз треба підкреслити, що розглядати амністію як засіб розвантаження закладів пенітенціарної системи є недопустимим у сучасній державі, оскільки така теза руйнує основні підвалини кримінально-правової політики української держави у сфері застосування покарань².

¹ Див.: Портнов А. Завдяки Закону України «Про амністію в 2011 році» буде реалізований принцип гуманізму державної політики [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/20818.html>

² Див.: Дрьомов С. Амністія по-президентські: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців? / Сергій Дрьомов, Григорій Усатий // Юридичний вісник України. – 2011. – № 21 (829). – С. 4.

У доктрині відсутня єдність поглядів стосовно того, до якої галузі права слід відносити амністію. Деякі автори (наприклад, З.А. Астеміров, М.Д. Дурманов, С.Г. Келіна, Л.Л. Кругліков, В.В. Скибицький, С.О. Сотніков, О.В. Семенова) визначають її належність до конституційного (державного) права; інші вважають амністію кримінально-правовим інститутом (М.Й. Коржанський, В.І. Курляндський, С.Й. Зельдов, К.М. Тіщенко, В.В. Устищенко та ін.). Окремі дослідники стверджують, що амністію не варто відносити до певної галузі права, позаяк вона має комплексний, міжгалузевий характер (зокрема, М.Д. Сергієвський, В.Є. Квашиш, С.І. Комарицький, І.Л. Марогулова, Б.А. Галкін, С.М. Школа, О.В. Чепелюк). Справді, амністія поєднує в собі конституційні, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі ознаки, у зв'язку з чим визначити, до якої галузі права вона належить, непросто.

У своїх попередніх роботах я займав позицію, відповідно до якої, оскільки амністію навряд чи можна віднести до однієї галузі права (норми про неї містяться в усіх названих галузях), вона має міжгалузевий правовий характер з превалюванням кримінально-правових норм, адже йдеться про вчинений злочин та його юридичні наслідки¹. Проте після подальшого осмислення цього питання вважаю, що амністія має конституційно-правовий (політичний) характер. Буде неправильним цей феномен обмежувати сферою прояву милосердя лише в галузі кримінального права. Амністія може стосуватися не лише кримінально-правових аспектів, вона здатна регламентувати також відмову від адміністративних, дисциплінарних та інших заходів. Погоджуюсь з Л.Л. Кругліковим, який пише, що, оскільки амністування – це право державної влади, яке

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія : передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 345.

надане їй конституцією та відсилає до сфер, урегульованих різними галузями (кримінального, адміністративного, податкового, трудового законодавства тощо), амністію варто вважати актом, що відноситься до сфери державної влади, до політики та, відповідно, – до царини конституційного права¹. Передбачені актом амністії конституційні норми відсилають до норм різних галузей права. У кримінальному законодавстві відповідною нормативною базою виступають передусім ст.ст. 85, 86 КК України.

Підтвердженням сказаному певною мірою слугує прийнятий 19 грудня 2013 року Закон України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань». Цей Закон безпосередньо не пов'язаний з кримінально-правовою амністією; більше того: він передбачає заборонене чинним законодавством звільнення від кримінальної відповідальності. Між тим за багатьма іншими ознаками можна встановити схожість з амністією (невипадково обивателі і журналісти називають цей неоднозначний нормативний акт² законом про амністію учасників мирних зібрань). Можу навіть припустити: якби Закон, як раніше, дозволяв застосовувати звільнення від кримінальної відповідальності на підставі

¹ Див.: Кругликов Л.Л. Правовая природа и некоторые особенности формулирования и применения актов амнистии / Л.Л. Кругликов // Проблемы правового регулирования і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упоряд.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 43.

² Цей документ, будучи соціально-політично вмотивованим, містить низку суперечностей з іншими законодавчими актами, а окремі його положення припускають подвійне тлумачення. Так, автори Закону не врахували того, що КК України встановлює вичерпний перелік випадків звільнення від кримінальної відповідальності, при цьому такі випадки можуть міститися виключно в цьому Кодексі. При ознайомленні з пояснювальною запискою до відповідного законопроекту складається враження, що його ініціатори взагалі не розуміють різниці між звільненням від кримінальної відповідальності та її виключенням.

акта про амністію, саме так документ від 19 грудня 2013 року й іменувався. Найголовніше це те, що зазначений законодавчий акт передбачає звільнення не лише від кримінальної, а й адміністративної відповідальності.

За роки незалежності України в колі фахівців неодноразово констатувалося чимало кримінально-правових проблем у частині застосування амністії: неузгодженість між різними законодавчими актами, якими регламентується амністія, відсутність чіткості та зрозумілості деяких законодавчих приписів, недосконалий порядок застосування амністії тощо. Одним зі способів їх розв'язання стало ухвалення 17 лютого 2011 р. Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України», який істотним чином обмежив сферу амністування. Як відомо, з такими новелами не погодився Президент України, який 11 березня цього ж року наклав вето на зазначений Закон з мотивів істотного звуження ним прав і свобод українських громадян. На початку квітня 2011 р. ВРУ відправила зазначений Закон на доопрацювання, який уже 2 червня 2011 р. був розглянутий повторно, підтриманий більшістю голосів депутатів, і вже 1 січня 2012 р. набрав чинності.

Ознайомлення з новими положеннями Закону дозволяє констатувати позитивну тенденцію в реалізації кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку нашої країни. Можливість здійснення амністії стає більш поміркованою; встановлюються досить вузькі та зрозумілі для правозастосувача межі її застосування. Аже до набрання чинності цим Законом існувала ситуація, за якої для особи, котра вчинила злочин, амністія передбачала максимально широкий спектр привілейованих наслідків, починаючи від заміни покарання, яке фактично відбувається, більш м'яким і завершуючи звільненням від кримінальної відповідальності. Незважаючи на все більш послідовне втілення в кримінальному законодавстві принципу гуманізму, «безмежне» амністування (фактично ба-

нальне вибачення злочинця і того, що він скоїв) дозволяло говорити про порушення іншого, не менш важливого принципу кримінального права – принципу справедливості. Добре відомо, що занадто широке застосування амністії отримувало й негативний ефект. Часте й розширене за колом осіб амністування було здатне неминуче дискредитувати цей кримінально-правовий захід, викликати зневажливе ставлення населення до будь-яких рішень органів державної влади, демонструвати нездатність держави протидіяти злочинності, підривати і без того хиткий авторитет правосуддя, призводити до того, що особи, які вчиняють злочини, почнуть бути впевненими у своїй безкарності тощо. Пригадується, яке обурення і бажання шукати справедливості в Європейському суді з прав людини викликало у близьких жертв рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку з амністією колишніх керівників ВАТ «Дніпрогаз», обвинувачених у службовій недбалості, що призвела до загибелі 23 дніпропетровців¹.

Загалом регулярне ухвалення законів про амністію має своїм наслідком цікавий феномен: певні верстви населення очікують, що відповідна категорія злочинів за наявності деяких умов (їх перелік є доволі сталим) буде тягнути за собою значно менший обсяг негативних кримінально-правових наслідків, ніж це передбачено КК України. У підсумку превентивний вплив на потенційних правопорушників чинить не стільки кримінальний закон у тому вигляді, у якому він ухвалюється законодавцем, скільки кримінальний закон у поєднанні з практикою амністування².

¹ Див.: Карпюк Г. Один день Комітету / Г. Карпюк // Юридичний вісник України. – 26 лютого – 4 березня 2011 р. – № 9; Сосницький Л. Слідство завершено. Амністія / Л. Сосницький // Голос України. – 10 грудня 2010 р. – № 234.

² Див.: Швець В.Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / вступне слово проф. Мельника М.І. / В.Д. Швець, В.М. Грицак, Я.І. Василькевич, В.О. Гацелюк. – К., 2008. – С. 38 – 39.

У юридичній літературі висловлюють небезпідставну думку про те, що застосування амністії має бути скоріш винятком, ніж правилом. Окремі науковці (А.В. Єндольцева, І.Л. Марогулова, А.В. Мохорєв, В.В. Сверчков та ін.) слушно вказували на шкідливість звільнення від кримінальної відповідальності за амністією, оскільки в такому контексті амністія як засіб реалізації принципу гуманізму може використовуватися органами державної влади з інших міркувань, серед яких особливого значення набувають політичні моменти, а також необхідність коригування недосконалого законодавства. Крім того, таке звільнення через його масовий характер не дозволяє враховувати принципи індивідуалізації та справедливості покарання, не дає можливості належним чином сприяти ресоціалізації осіб, які вчинили злочини¹.

Цілком справедливо, що як акт вибачення і милосердя амністія має бути певним чином віддаленою в часі від факту вчинення злочину і засудження з тим, щоб зло хоча б частково було покаране і забуте, а пам'ять сучасників не травмувалась б доброзичливим ставленням влади до винуватої особи. Вада «досудової амністії» вбачалася і в тому, що потерпілий (на фоні звільнення винуватця злочину від кримінального переслідування) позбавлявся можливості публічно висловити свої претензії злочинцю².

Деякі українські правники ще більш категоричні. Так, І.В. Дмитренко зазначає, що прийняття акту про амністію повинно бути цілком вираженим. На її думку, очевидно, що такий вид звільнення повинен існувати в державах з високою правовою культурою, з повагою населення до прав та свобод

¹ Виклад, за: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 171.

² Див.: Бойко А.І. Размышления криминалиста о памяти / А.І. Бойко // Российский ежегодник уголовного права. – 2007. – № 2 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Волженкина. – СПб., 2008. – С. 55 – 56.

інших осіб, із здатністю держави забезпечити охорону прав і свобод людини та громадянина тощо. Тому якщо держава не здатна гарантувати захист свої громадян від можливого рецидиву з боку осіб, яких вона щорічно звільнює, цей інститут застосовуватися не повинен¹. Інші юристи переконували в тому, що «чинний Закон України про застосування амністії є анахронізмом, адже був прийнятий ще 1 жовтня 1996 року, до набрання чинності КК України 2001 року. Зокрема, його положення про застосування амністії на досудовій стадії фактично виключали процедуру доказування винуватості особи та закріплення такого висновку в обвинувальному вирокі суду, обмежували право особи на реалізацію принципу змагальності»².

Урешті-решт Т.Б. Ніколаєнко, узагальнюючи викладену в літературі позицію вчених щодо недоцільності існування амністії як виду звільнення від кримінальної відповідальності, пише таке. Коли особу звільняють від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію, кримінальна справа закривається. При цьому до уваги не беруться фактичне виправлення особи, зниження її суспільної небезпечності. Звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію залишає соціальну справедливість не повернутою: особа не отримує негативної оцінки з боку держави, засудження своєї протизаконної злочинної поведінки. Для досягнення позитивного результату амністії (невчинення в майбутньому злочинів) варто при її застосуванні враховувати індивідуальний характер злочину й особи, яку амністують³.

¹ Див.: Дмитренко І.В. Застосування амністії в Україні: історія та сучасність / І.В. Дмитренко // Правова держава. – 2009. – № 11. – С. 105.

² Див.: Дрьомов С. Амністія по-президентськи: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців? / Сергій Дрьомов, Григорій Усатий // Юридичний вісник України. – 2011. – № 21 (829). – С. 4.

³ Див.: Ніколаєнко Т. Амністія та помилування як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання / Тетяна Ніколаєнко // Кримінальне право. – 2009. – № 10. – С. 69.

Отже, у результаті спроби розв'язати хоча б частину вищезазначених проблем, пов'язаних із застосуванням амністії, ніні згідно із Законом амністування передбачається лише в межах реалізації кримінальної відповідальності – як у найбільш ліберальній її формі, коли відбувається засудження обвинувальним вироком та одночасно особа звільняється від покарання, так і в найбільш репресивній формі, у межах якої особі призначається покарання, яке вона реально відбуває, і коли ця особа звільняється від невідбутої частини покарання. Вибачення стає похідним від засудження особи за вчинений злочин, що є цілком прийнятним з огляду на необхідність реалізації цілей кримінальної відповідальності навіть у випадку фактичного незастосування кримінально-правового примусу¹.

¹ Див.: Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбудовання: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія: передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров] / Є.О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 363.

Попри переважне схвалення основної ідеї Закону в редакції 2011 р. у літературі можна зустріти й інші думки з цього приводу. Наприклад, В.М. Бурдін стверджує, що відмова від застосування амністії до тих осіб, кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті судом з постановленням обвинувального вироку, звужуватиме правовий статус зазначених осіб. Така відмова може призводити до порушення ст. 24 Конституції України, яка гарантує рівність громадян перед законом. Адже момент остаточного постановлення обвинувального вироку суду стосовно тих осіб, які в один день вчинили тотожні злочини, значною мірою буде залежати від оперативності розслідування, яке будуть проводити працівники різних правоохоронних органів, та інших обставин. Отже, реалізація права на застосування амністії буде залежати від зовнішніх чинників, що порушуватиме принцип рівності (див.: Бурдін В.М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні / В.М. Бурдін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 339).

Незважаючи на аргументованість позиції В.М. Бурдіна, дозволю не погодитися з нею, оскільки за такої логіки навіть будь-яка криміналізація діяння може звужити правовий статус особи. Більш прийнятною є точка зору О.П. Гороха, котрий слушно зауважує, що прийняття актів амністії завжди було проявом гуманізму (і залишається таким) і завжди залежало (та залежить) від виключної волі законодавця. При цьому органи державної влади ніколи не мали обов'язку видавати акти амністії. У зв'язку з цим невидання державою актів про амністію протягом певного часу, видання їх лише стосовно певної категорії осіб, у певному обсязі (звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання) тощо не може розглядатися як порушення Конституції України («звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» – ч. 3 ст. 22), Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України (див.: Горох О.П. Щодо історії оновлення законодавства про застосування амністії в Україні / О.П. Горох // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 7).

Як відомо, реалізації такого підходу передувала напружена робота науковців, практиків, парламентаріїв та інших осіб, зацікавлених у розв'язанні проблеми, яка склалася. Голова Комітету ВРУ з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності В.Д. Швець (2007 – 2012 рр.), схвально ставлячись до основної ідеї ухваленого ще 17 лютого 2011 року Закону (який суттєво не відрізняється від того, що був прийнятий 2 червня 2011 року), вочевидь, небезпідставно стверджував, що набрання останнім чинності дозволило б покласти край корупційним схемам, суть яких полягає в незаконному порушенні кримінальних справ і наступному їх закритті за хабарі на стадії досудового розслідування у зв'язку з амністією¹. А в листі на ім'я В.Д. Швеця заступник Генерального прокурора України (на той час) Є.М. Блажівський називав цілком слушним положення відповідного на той час законопроекту, яке унеможливиловатиме амністування осіб, які вчинили злочини, без установлення їх вини судом². Висловлену думку підтримали науковці³. Зокрема В.І. Тютюгін називав неприпустимою можливість застосування амністії до осіб, кримінальні справи щодо яких ще знаходяться в провадженні органів досудового розслідування чи судів, але не розглянуті останніми,

¹ Див.: Швець В. «Маразм крепчает», або що робити з Путіним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://glavcom.ua/articles/3480.html>

² Див.: Дудоров О.О. Проблеми розвитку законодавства України про амністію / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / Упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 26.

³ Див.: Назимко Є.С. Окремі зауваження до деяких положень проекту Закону України «Про застосування амністії в Україні» / Є.С. Назимко // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Донецьк, 25 лютого 2011 року : матеріали у 2 ч. – Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2011. – Ч. II. – С. 45 – 46; Барвінська Ю.С. Щодо деяких змін у законодавстві про застосування амністії в Україні / Ю.С. Барвінська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Спец. вип. № 3. – 2013. – С. 58.

або навіть розглянуті судами, але вироки за якими ще не набрали законної сили. Адже амністувати (милувати, прощати) держава може лише тих осіб, які вже були визнані винуватими в скоєнні злочину в установленому законом порядку¹.

На інший аспект проблеми звернув увагу Ю.В. Александров, який, вітаючи зміни до Закону, спрямовані на заборону звільнення від кримінальної відповідальності за амністією, зауважував таке. Справи стосовно підозрюваних, обвинувачених, підсудних у багатьох випадках закривалися без усебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин скоєного, що призводило до того, що частина злочинів, вчинених особою, а також її співучасники не викривалися. У разі повноти дослідження такі особи в багатьох випадках не підпадали б під дію закону про амністію².

Варто зазначити, що рішення вітчизняного законодавця відмовитись від звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію узгоджується із загальносвітовою законотворчою практикою, згідно з якою за актом амністії здебільшого дозволяється звільняти особу саме від покарання. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з амністією передбачено в основному законодавством країн-учасниць СНД. За результатами спеціального компаративістського дослідження, М.І. Хавронюк відзначає, що кримінальне переслідування особи на підставі акта амністії може бути припинене ще до її засудження за законодавством Молдови, Болгарії, Італії, Сан-Марино; у всіх інших державах кримінальне законодавство передбачає, що за амністією відбувається звільнення

¹ Див.: Тютюгин В.И. К вопросу о реформировании института амнистии в Украине / В.И. Тютюгин // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 199.

² Див.: Александров Ю.В. Институт амнистии: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 154.

особи від покарання¹. Наприклад, ст. 133-9 КК Франції встановлює: амністія ліквідує наслідки обвинувальних вироків і тягне за собою звільнення від усіх покарань без будь-якої можливості перегляду справи.

Можливість за амністією звільнення як від кримінальної відповідальності, так і від покарання серед іншого протягом багатьох років призводила до численних судових помилок. Як зауважує В.М. Білоконев, «питання, коли особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, а коли від кримінального покарання, викликало і викликає в судах великі труднощі. Тому не випадково, що за одних і тих же обставин одні місцеві суди звільняють осіб від кримінальної відповідальності, інші – від покарання, а треті – одночасно від кримінальної відповідальності та покарання»².

Отже, рішення вітчизняного законодавця виключити звільнення від кримінальної відповідальності за амністією узгоджується як з конституційним принципом презумпції невинуватості, так і з загальносвітовою законотворчою практикою, згідно з якою за актом амністії здебільшого дозволяється звільнити особу саме від покарання.

Інші новели щодо амністії звелися до такого: 1) на підставі акта амністії унеможливилася заміна покарання більш м'яким; 2) розширилося коло засуджених осіб, до яких амністія не може бути застосована взагалі; 3) змінився порядок звільнення засуджених від відбування додаткового покарання³. Відносно новим

¹ Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 171.

² Див.: Білоконев В.М. Застосування амністії в Україні (судова практика) : науково-методичний посібник / В.М. Білоконев. – Запоріжжя, 2009. – С. 19.

³ Особи, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію. Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається (ст. 6 Закону).

слід також визнати положення щодо регламентації амністії щодо осіб, котрі відбувають покарання, за яким вона має здійснюватися після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання. Раніше така вимога встановлювалася на рівні окремих законів про амністію, з ухваленням нового базового закону про застосування амністії вона стала універсальним правилом¹.

У доктрині кримінального права не існує та не існувало єдиного чіткого визначення того, що слід розуміти під амністією. Так, свого часу в літературі була поширена думка про амністію як акт законодавчої влади, яким повністю або частково звільняються від кримінальної відповідальності і покарання певні категорії осіб, винних у вчиненні злочинів², або «акт вищого органу державної влади України, згідно з яким визначені ним категорії осіб, що вчинили відповідні види злочинів, повністю або частково звільняються від кримінальної відповідальності або подальшого відбування покарання»³. Такі визначення ґрунтувалися на положеннях ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року (в редакції до внесення змін у 2011 р.) та до певної міри дублювали його.

У період дії закону в редакції до 2011 р. О.О. Дудоров справедливо називав амністію правовим актом, який, не скасовуючи і не змінюючи відповідного кримінального закону, передбачає звільнення індивідуально невизначеної категорії осіб,

¹ Див.: Дудоров О. Примарний шанс на свободу – законодавчі новели щодо амністії / Олександр Дудоров, Євген Письменський // Правовий тиждень. – 2011. – № 34 – 35. – С. 10 – 11.

² Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2005. – С. 361; Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Ю.В. Александров, В.А. Клименко]. – К. : МАУП, 2004. – С. 291.

³ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – С. 432.

винуватих у вчиненні певних злочинів, від кримінальної відповідальності та покарання¹. Доповнюючи висловлені міркування, А.А. Музика та С.М. Школа стверджували, що амністія – це «спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності (повне звільнення) чи від покарання (повне або часткове звільнення) певної категорій осіб, винуватих у вчиненні злочинів, що здійснюється судом на підставі відповідного акта (закону про амністію), прийнятого Верховною Радою України»². У більш загальному виді амністія розглядається як акт милосердя вищої законодавчої влади, застосовуваний до певних категорій громадян, які вчинили злочин³.

Законодавче визначення амністії містить ст. 1 Закону і розвиває ч. 2 ст. 86 КК України. Згідно з положеннями цих нормативних актів амністією визнається повне або часткове звільнення від відбування покарання певної категорії осіб, визнаних винуватими у вчиненні злочину, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили.

Останнє застереження (щодо осіб, кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно яких не набрали законної сили) можна визнати зайвим, оскільки і ці особи визнані винуватими та щодо них постановлені обвинувальні вироки. З іншого боку, як відзначає Л.М. Демидова, таке уточнення порушує конституційні принципи законності та невинуватості особи у вчиненні злочину, поки її вину не доказано в обвинувальному вирокі суду, який є чинним. Вирок винесений, проте ненабрання ним законної сили є підставою

¹ Див.: Кримінальне право України: Заг. частина: підручник / [Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.] ; відп. ред. Кондратьєв Я.Ю. ; наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К. : Правові джерела, 2002. – С. 277.

² Музика А.А. Амністія і помилування в системі сучасного українського права / А.А. Музика, С.М. Школа // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 23.

³ Див.: Гришко А.Я. Амнистия. Помилование. Судимость / А.Я. Гришко, А.М. Потапов. – М. : Университетская книга ; Логос, 2009. – С. 30.
552

для визнання особи, стосовно якої такий вирок винесений, невинуватою. Навряд чи можна прощати таку особу, застосовуючи амністію, – переконує дослідниця. На її думку, амністія має поширюватися на осіб певних категорій або які вчинили певні види злочинів, вину яких доведено вироком суду, який набрав законної сили¹. Оскільки звільнення від покарання та його відбування (та зокрема амністія) є складовою форм реалізації кримінальної відповідальності, за яких завжди відбува-

¹ Див.: Демидова Л.М. Амністія та конституційні принципи законності, гуманізму та справедливості / Л.М.Демидова // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упоряд. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 12.

На іншу неточність законодавчої дефініції амністії вказує А.А. Музыка, який зазначає, що прагнення законодавця обмежити сферу застосування амністії лише звільненням від покарання в цьому випадку виявилось юридично незначущим. У визначенні амністії, по суті, не визначені відмінності між інститутами звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Інакше кажучи, нова дефініція передбачає можливість звільнення особи і від кримінальної відповідальності. Цей висновок ґрунтується на рішенні КСУ в справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 р. (кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили). Із цього випливає, що до зазначеного моменту особа може бути звільнена винятково від кримінальної відповідальності. Таким чином, хоча в аналізованій нормі мова йде як би тільки про звільнення від відбування покарання, фактично передбачене звільнення і від кримінальної відповідальності (див.: Музыка А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года) / А.А. Музыка // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 340 – 341).

Не погоджуючись з наведеною точкою зору по суті, водночас зауважу, що вклучене у легальне визначення поняття амністії застереження щодо осіб, кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирoki стосовно яких не набрали законної сили, є зайвим, здатним викликати суперечливі судження з приводу юридичної природи амністії, у зв'язку з чим воно потребує виключення з ч. 1 ст. 1 Закону «Про застосування амністії в Україні».

ється осуд особи (яке набуває форми обвинувального вироку, що набрав законної сили), то вказівка в законодавчому визначенні амністії на визнання осіб винуватими у вчиненні злочину або на те, що їх вину доведено вирокom суду, який набрав законної сили, є неточною та, відповідно, зайвою¹.

Теорія права виходить з того, що за умови наявності законодавчої дефініції той чи інший термін має розумітися саме в такому значенні, яке вона встановлює². З огляду на це, пропонуємо викласти ст. 1 Закону в редакції, яка сприятиме формуванню однозначної правозастосовної практики: *«Амністія є звільненням від покарання або відбування його частини осіб, категорії яких визначені КК України»*.

Здійснений аналіз чинного законодавства дозволяє констатувати, що засудженого може бути амністовано шляхом: 1) звільнення від основного і додаткового покарання (за якого покарання призначене обвинувальним вирокom, який набрав законну силу, але не виконується); 2) звільнення від невідбутої частини основного і додаткового покарання; 3) звільнення від основного покарання із залишенням додаткового покарання.

Досягти найбільш чіткого та зрозумілого уявлення про амністію можна, ураховуючи не лише нормативні положення, а і напрацювання вчених. Відповідно, поняття амністії має складатися з таких ключових елементів: 1) оголошення амністії є виключною прерогативою законодавчого органу держави – ВРУ; 2) амністія оголошується шляхом ухвалення відповідного закону; 3) амністія не скасовує і не змінює норми криміналь-

¹ До речі, з цих же причин безглуздо забороняти застосовувати амністію до осіб, кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті судом з винесенням обвинувального вироку (п. «а» ст. 4 Закону «Про застосування амністії в Україні»). Зазначені особи не можуть бути звільнені від покарання, так би мовити, за визначенням.

² Див.: Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти / Тетяна Подорожна // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 2. – С. 5.

ного законодавства; 4) вона застосовується щодо індивідуально невизначеної категорії осіб, однак, має чіткі вихідні умови та межі застосування (сформульовані у вигляді переліку ознак, яким повинні відповідати особи, котрі підлягають амністії); 5) акт про амністію містить нормативні підстави звільнення від покарання та його відбування; 6) звільнення у зв'язку з актом амністії здійснюється лише судом.

Як і будь-який інший закон, акт про амністію має *нормативний* характер, адже він розрахований на неодноразове застосування та поширюється на індивідуально невизначене коло осіб. Його приписи є обов'язковими для всіх органів і службових осіб, що мають відношення до кримінально-правової сфери. Він, як вже зазначалось, не змінює та не скасовує положень кримінального закону, а також не анулює вирок суду. Актом амністії не піддається сумніву законність та обґрунтованість обвинувального вироку суду. Акт амністії лише пом'якшує долю тих засуджених, на яких поширюється його дія.

У цьому сенсі амністію слід відрізнити від реабілітації – проголошення невинуватості осіб, несправедливо репресованих у судовому або позасудовому порядку, із поновленням їх прав (наприклад, Закон від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»). Вважається, що відмінний від інституту звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) інститут реабілітації виконує політичну, компенсаційну і моральну функції¹. Як писав свого часу М.М. Паше-Озерський, амністія не створює фікцію того, що злочин не мав місця, не знімає з уже вчинених діянь деліктний і злочинний характер, наданий їм законом. У протилежному випадку держава, наприклад, повинна була б винагороджувати

¹ Див.: Рохлин В.И. Институт реабилитации в российском законодательстве (возникновение, развитие, понятие, перспективы) / В.И. Рохлин, С.И. Захарцев, М.А. Миронов, А.П. Стуканов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – С. 9 – 33.

ти амністованого за частину відбутого ним покарання. За такого підходу неминуче стерлись б межі між амністією і поновленням прав невинно засуджених¹.

Закони про амністію (за винятком законів про умовну амністію) парламент може приймати не частіше одного разу протягом календарного року (ст. 7 Закону). Відповідно, прийняття актів про амністію залежить від волі законодавця і може здійснюватися лише на його розсуд.

Набрання чинності конкретним законом про амністію саме по собі нікого від покарання звільнити не спроможне. Як слушно зазначають у літературі, законодавець не знає, до кого персонально буде застосована амністія. Вона розрахована на застосування щодо *неперсоніфікованого кола осіб*, однак рішення про застосування акта амністії ухвалюється індивідуально щодо кожної особи². Отже, закон про амністію слід вважати юридичною передумовою для ухвалення судового рішення про повне або часткове звільнення від покарання особи, винуватой у вчиненні конкретного злочину. Установивши в стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, суд, за доведеності вини особи, постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від відбування покарання (ч. 2 ст. 3 Закону). Це законодавче положення орієнтоване на випадки, коли засудження ще не відбулося, вирок не постановлений, і особа поки не відбуває покарання.

Резонною є думка А.А. Музики, відповідно до якої, незважаючи на те, що в ч. 2 ст. 86 КК України йдеться про право суду на амністування, Закон у цій частині явно суперечить кри-

¹ Див.: Антологія української юридичної думки. В 10 т. Том 7 : Кримінальне право. Кримінальний процес / Упорядники: О.М. Костенко, О.О. Кваша ; відп. ред. О.М. Костенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. – С. 611.

² Див.: Маляренко В.Т. Амністія та помилування в Україні / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. – К. : Атіка, 2007. – С. 17; Енциклопедія уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина – СПб ГКА, СПб., 2008. – С. 655.

мінальному законодавству і уповноважує суд на обов'язкове застосування амністії¹. Справді, КК України містить чітке положення: законом про амністію особи, які вчинили злочин, *можуть бути* звільнені від відбування покарання. Тому ця колізія до її законодавчого усунення має розв'язуватися на користь кодифікованого нормативного акту. Проте в перспективі застосування амністії має бути обов'язковим для суду. Інакше залишатиметься суттєвий ризик для ухвалення корупційних рішень, а поміркованість в амністуванні може забезпечуватися в інший спосіб, про що йтиметься далі.

Приймаючи рішення про звільнення певної особи від покарання, відбування якого вже розпочато, а вирок набрав законної сили, суд зобов'язаний досліджувати матеріали кримінальної справи для з'ясування характеру поведінки особи під час відбування покарання. Як зазначається в ч. 1 ст. 3 Закону, рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом щодо кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання. Таке застереження означає, що звільнення від відбування частини покарання є правом суду. Імовірно, за логікою законодавця, прийняття закону про амністію не може дозволити звільнити від покарання будь-яку особу, без урахування окремих аспектів її поведінки, тобто таку, яка не гідна цього привілею та мета покарання щодо якої не реалізована.

У контексті положення, передбаченого ч. 1 ст. 3 Закону, про обов'язковість дослідження матеріалів особової справи для з'ясування характеру поведінки особи під час відбування покарання, виникає така проблема. Як зауважувалося раніше, обране законодавцем формулювання раніше використовувалося в деяких

¹ Див.: Музыка А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года) / А.А. Музыка // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 340.

законах про амністію, однак воно жодним чином не допомагає в досягненні благородної мети – зробити звільнення від відбування покарання залежним від поведінки особи, не застосовуючи амністію до тих, хто не бажає виправлятися. Як варіант, можна було б указати на певні характеристики поведінки засудженого, встановлення яких унеможливило б амністування. Наприклад, застосування амністії допускається лише за відсутності серйозних порушень умов відбування покарання (істотного порушення вимог режиму при відбуванні покарання у виді позбавлення волі).

Мені імпонує думка В.В. Сверчкова про те, що амністія має бути мірою не стільки поблажливості, скільки заохочення за правомірну посткримінальну поведінку¹. Водночас складно погодитися з міркуваннями І.Л. Марогулової про те, що підстави звільнення за амністією не повинні ставитися в залежність від поведінки засудженого, оскільки за нею не можна об'єктивно судити про виправлення і перевиховання винного, а амністія повинна застосовуватися без індивідуального підходу до особи, яка амністується².

Вельми повчальною в цьому контексті є практика, яка склалась у Словаччині. У цій країні, як впливає з листа посла Словацької Республіки в Україні, адресованого Голові профільного Комітету ВРУ В.Д. Швецю (2007 – 2012 рр.), при вирішенні питання про амністію застосовується виключно індивідуальний та конкретний підхід. Ураховується вся сукупність обставин, що стосуються попереднього життя засудженого, самого вчиненого злочину, поведінка під час перебування в пенітенціарних закладах, перспективи повернення засудженого до нормального життя, родинні стосунки і наявність членів родини, яким потрібне піклування.

¹ Див.: Сверчков В.В. Освобождение от уголовной ответственности, прекращение уголовного дела (преследования), отказ в его возбуждении: проблемы теории и практики / В.В. Сверчков. – СПб., 2008. – С. 287.

² Див.: Марогулова И.Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве: монография / И.Л. Марогулова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – С. 70.

У світлі сказаного постає і питання про те, чи варто було відмовлятися від заміни покарання більш м'яким на підставі акта амністії. З огляду на обов'язковість урахування поведінки особи, яка відбуває покарання, таке рішення українського законодавця виглядає небезспірним. Поведінка засудженого може характеризуватися різними ступенями виправлення, про що вже говорилося вище, у зв'язку з чим можна було б дозволити суду обирати, яка форма амністування є більш ефективною, – звільнення від невідбутої частини покарання чи заміна його більш м'яким покаранням.

Важливим є питання про подолання конкуренції, яка виникає між нормами про амністію та нормами про застосування інших видів звільнення від відбування покарання, у т. ч. умовно-дострокового звільнення. Йдеться, зокрема, про встановлення матеріальної підстави для звільнення, адже в обох випадках суд має враховувати поведінку засудженого при звільненні його від відбування покарання. Вважаю, що, оскільки умовно-дострокове звільнення є яскраво вираженим заходом заохочення засудженого, який застосовується лише у випадку доведеної виправлення особи, а амністія за своєю природою – це вибачення винного, то до поведінки особи при її амністуванні мали б висуватися менш суворі вимоги, ніж сумлінна поведінка та сумлінне ставлення до праці, як це має місце при умовно-достроковому звільненні. Наразі зазначена конкуренція може вирішуватися на користь застосування амністії як виду звільнення, більш сприятливого за наслідками для засудженого¹.

Обов'язковою умовою застосування закону про амністію є вчинення особою злочинів до дня набрання чинності закону про

¹ Щоправда, деякі юристи висловлюють іншу точку зору, відповідно до якої при конкуренції амністії з іншими видами дострокового звільнення, зокрема умовно-достроковим звільненням, пріоритет має бути відданий останньому (див.: Семенова О.В. Амнистия по законодательству России и стран-участниц СНГ: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Семенова Ольга Валерьевна. – М., 2005. – С. 9; Осяк А.Н. Институт амнистии в российском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Осяк Андрей Николаевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 174).

амністію включно. Дія закону про амністію не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності (ч. 1 ст. 5 Закону)¹. Так, якщо Закон України «Про амністію» від 12 грудня 2008 року був опублікований 26 грудня 2008 року, то під його дію підпадають особи, які вчинили злочини, передбачені цим Законом, до 00 год. 00 хв. 26 грудня 2008 року включно.

Важливе застереження в цьому контексті висловлює В.М. Білоконеv. Якщо особа на день набрання чинності закону про амністію мала право на застосування щодо неї амністії, таке право вона не може втратити в майбутньому. Наприклад, якщо особа була інвалідом або жінка була вагітною на день набрання чинності цим Законом, а потім до моменту розгляду в суді питання про застосування до них амністії, особа перестала бути інвалідом, а в жінки скоївся, наприклад, викидень, суд повинен застосувати до них акт амністії, оскільки це право на застосування закону про амністію визначається на день набрання чинності цим Законом, а не на день розгляду цього питання в суді. На підтвердження сказаного наводиться такий приклад.

Вироком місцевого суду від 12 січня 2007 року Р. був засуджений за ч. 2 ст. 286 КК України на 4 роки позбавлення волі за те, що 28 квітня 2002 року порушив правила дорожнього руху України, у результаті чого загинула людина. Із матеріалів справи вбачається,

¹ Слід зауважити, що закон передбачає і так звану *умовну амністію*, яка практично не застосовується. Її суть полягає в тому, що у виняткових випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів, чинність амністії може бути поширена на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію. Як пише М.В. Романов, така амністія може бути оголошена, наприклад, для складання зброї бандитськими угрупованнями, до певної дати після набрання чинності законом про амністію та передбачати їх звільнення від покарання (див.: Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. – Х. : Права людини, 2012. – С. 33).

що Р. був визнаний інвалідом 3-ої групи в період із 11 листопада 2003 року до 30 листопада 2005 року. Місцевий суд, відмовляючи Р. у застосуванні щодо нього Закону України «Про амністію» від 31 травня 2005 року, зазначив, що суд виходить із того, що останній ні на момент вчинення злочину, ні на момент постановлення вироку не є інвалідом 3-ої групи, а тому тепер ніщо не перешкоджає йому відбувати покарання. Апеляційний суд, змінюючи вирок і застосовуючи до Р. Закон України «Про амністію», зазначив, що для застосування амністії до Р. достатньо тільки того, щоб останній був інвалідом 3-ої групи на день набрання чинності цим Законом. Наявність підстав для застосування амністії не може припинитися через тривалий розгляд кримінальної справи судами, а тому поширювальне тлумачення судом Закону України «Про амністію» про те, що Р. повинен бути інвалідом як на момент вчинення злочину, так і на момент постановлення вироку, треба вважати необґрунтованим¹.

Закон про амністію передбачає: 1) повне звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (повна амністія, тобто поширення дії закону про амністію як на звільнення від основного покарання, так і додаткового²); 2) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія, яка відбувається шляхом звільнення від основного покарання із залишенням додаткових видів покарання).

Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається.

Застосування амністії не допускається, якщо обвинувачений заперечує проти цього³. Особа, щодо якої вирішується

¹ Див.: Білоконев В.М. Застосування амністії в Україні (судова практика) : науково-методичний посібник / В.М. Білоконев. – Запоріжжя, 2009. – С. 36 – 37.

² Сказане, щоправда, не стосується конфіскації майна – в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію.

³ Див.: Журова І.І. Амністія (порядок застосування та особливості адаптації звільнених від покарання чи його відбування) / І.І. Журова // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – частина 2, книга 1. – С. 254.

питання про застосування амністії, дає згоду суду в усній чи письмовій формі з обов'язковим зазначенням цього в протоколі судового засідання. Таку вимогу не містить базовий закон про застосування амністії (що є його вадою), однак вона сформульована в законах, якими амністія оголошується. Наприклад, у ст. 9 Закону «Про амністію у 2011 році» мова йде про заборону застосування амністії, якщо обвинувачений, підсудний або засуджений заперечує проти цього.

Цілком закономірно, що підсудний наділяється правом заперечувати проти амністування, оскільки він (поряд з іншими мотивами) може вважати себе невинуватим. Стосовно осіб, які засуджені та вже відбувають призначене їм покарання, виникає досить суперечливе питання. Іноді такі особи не бажають бути амністованими і, відповідно, залишати місця відбування покарання з соціально-психологічних, побутових та інших поважних для них причин¹. Чи вправі вони наполягати на тому, щоб їх відносини з державою тривали у звичайному порядку, тобто продовжувати відбувати покарання? Напевно, за таких обставин відповідь має бути негативною. Якщо та чи інша особа може відмовитися від амністії з огляду на можливість припинення кримінального провадження за реабілітуючими обставинами, то засуджений, який відбуває покарання, вже не має суттєвих підстав для цього і не може заперечувати проти рішення про амністію.

¹ За даними Ю.В. Александрова, в ході виконання Закону України «Про амністію» від 12 грудня 2008 р. мали місце випадки, коли особи, що відбували позбавлення волі і підпадали під норми зазначеного Закону, відмовлялися від амністування. Як правило, до звільнення за іншими підставами, у першу чергу – через відбуття строку покарання, призначеного вироком суду, таким особам залишалося кілька місяців. Мотивами відмови висувалася відсутність життєвих перспектив перебування на волі. Але були і такі, які, знаючи, що амністовані особи, в разі скоєння нового злочину, як правило, під наступну амністію не підпадають (пункт «е» ст. 7 Закону України «Про амністію у 2011 році»), і, вочевидь, плануючи свою подальшу злочинну діяльність, прямо наголошували про такий мотив своєї відмови (див.: Александров Ю.В. Інститут амністії: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 155).

Будучи висловленою мною в підручнику із Загальної частини кримінального права¹, ця думка отримала критичне сприйняття з боку окремих науковців. Так, Ю.В. Александров, не погоджуючись з можливістю амністування в примусовому порядку, зазначає, що воно суперечить відповідним нормам законів про амністію (ст. 9 Закону України «Про амністію у 2011 році», ст. 9 Закону України «Про амністію» від 12 грудня 2008 р.)². Як зауважувалося вище, Закон не регулює питання про згоду особи, яка підпадає під дію закону про амністію, хоча мав би це робити. За відсутності законодавчої урегульованості цього питання на рівні базового Закону, справді, примусове амністування може викликати сумніви з огляду на окремі положення законів, якими амністія оголошується. Утім мої міркування з цього приводу були викладені *de lege ferenda*; переконаний у тому, що в Законі порушене питання має розв'язуватися саме таким чином. Поділяю логіку міркувань російських науковців, які, визначаючи конституційно-правове розуміння юридичної природи актів законодавчих органів про амністію та актів глави держави про помилування, слушно підкреслюють, що помилування (у цьому аспекті пореформена амністія може бути порівняна з помилуванням – Є.П.), будучи актом милосердя, благодіянням, може здійснюватися у т. ч. без прохання засудженого та навіть всупереч його бажанню. Цим його права не порушуються і гідність не применшується, оскільки помилування, як і вирок, хоч і пов'язане з наслідками злочинної поведінки винуватої особи, не може ставитися в залежність від його волі³. При помилуванні після судо-

¹ Див.: Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гусласького, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – С. 928.

² Див.: Александров Ю.В. Інститут амністії: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 155.

³ Див.: Елинский А.В. Проблемы уголовного права в конституционном измерении : монография. / А.В. Елинский. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 320.

вого вироку про згоду на таке того, хто милується, не може бути й мови, оскільки воно стосується особи, яка вже визнана винуватою і засуджена до покарання¹.

Отже, пропоную доповнити ст. 4 Закону додатковим положенням, у якому б йшлося про те, що амністія не може бути застосована до осіб, які заперечують проти цього, за винятком тих, які відбувають покарання².

У законі про амністію мають зазначатися: категорії осіб, які підлягають звільненню за цією амністією; види покарань, від яких звільняються засуджені; обсяг амністії, тобто її поширення на певні види злочинів; категорії осіб, до яких не застосовується амністія; органи, на які покладається виконання закону про амністію; інші питання. Таким чином, рішенням суду про застосування амністії передую перевірка наявності: певної категорії злочинів і осіб, як їх вчинили, певного виду та строку покарання, відбування його частини тощо.

Має бути зафіксована відсутність обставин, які перешкоджають застосуванню амністії, адже амністія застосовується не до всіх засуджених, а до окремих їх категорій (груп), які заслуговують на застосування до них цього акту³. Серед таких можна виділити ту категорію, за якою особи звільняються на загальних підставах, і ту, за якою звільнення відбувається на, умовно кажучи, пільгових

¹ Див.: Авакьян С.А. [и др.] Экспертное заключение о правовом смысле института помилования [Электронный ресурс] – Режим доступа: [http:// khodorovskiy.ru/files/_docs/_ea2d38dc5b53eb361485b0b65045161b/expzak1.pdf](http://khodorovskiy.ru/files/_docs/_ea2d38dc5b53eb361485b0b65045161b/expzak1.pdf)

² Див.: Письменський Є.О. Сучасні проблеми звільнення від покарання за законом про амністію / Є.О. Письменський // Застосування кримінального законодавства органами внутрішніх справ: проблеми теорії і практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 31 трав. 2012 р.) ; упоряд. канд. юрид. наук В.В. Шаблістий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 33.

³ Аналіз останніх законів України про амністію, проведений В.М. Білоконовим, свідчить про те, що немає хоча б двох таких законів, де б повністю збігалися категорії осіб, до яких за одних і тих же умов могла бути застосована амністія (див.: Білоконов В.М. Застосування амністії в Україні (судова практика) : науково-методичний посібник / В.М. Білоконов. – Запоріжжя, 2009. – С. 26).

підставах. До першої категорії належать засуджені, звільнення котрих регламентується лише стосовно призначеного покарання. Як приклад, відповідно до ст. 3 Закону України «Про амністію» від 12 грудня 2008 року звільнялися від покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, особи, засуджені вперше за умисні злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років, якщо на день набрання чинності цим Законом вони відбули не менше половини призначеного строку основного покарання.

Визначаючи другу категорію осіб, законодавець підходить до зазначеного питання диференційовано і встановлює певні умови, за наявності яких до тієї чи іншої особи може бути застосована амністія. Наприклад, у деяких актах амністії йшлося про форму вини, з якою вчинено злочин, як умову застосування амністії. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про амністію» від 31 травня 2005 року звільнялися від покарання особи, засуджені за *умисні* злочини, за які законом передбачено покарання менш суворе, ніж позбавлення волі на строк не більше п'яти років, та за злочини, вчинені з *необережності*, за які законом передбачено покарання менш суворе, ніж позбавлення волі на строк не більше десяти років. Іншими умовами застосування амністії дослідники цього заходу на підставі аналізу попередніх законодавчих актів про амністію називають: 1) характер і ступінь суспільної небезпечності злочину (тяжкість злочину); 2) розмір призначеного судом покарання; 3) статті КК України, за якими кваліфіковані діяння винних; 4) розмір відбутої частини покарання; 5) вчинення злочину вперше чи повторно¹. Широко застосовується амністія до: неповнолітніх; осіб, які страждають на тяжкі захворювання; жінок, які мають малолітніх дітей; вагітних жінок; осіб похилого віку.

¹ Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилювання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 65 – 66.

З цього приводу Л.В. Яковлева слушно зауважує, що в застосуванні амністії на пільгових підставах до деяких категорій засуджених проявляється, з одного боку, гуманізм законодавця, а, з іншого – врахування реальних обставин, які характеризують окремі групи засуджених осіб. Так, при звільненні жінок береться до уваги не тільки те, що через свої психофізіологічні особливості вони характеризуються загалом меншою суспільною небезпечністю, ніж чоловіки, а і те, що багато з них мають дітей, які потребують материнської турботи. Крім того, сім'ї засуджених жінок розпадаються значно частіше, ніж засуджених чоловіків, що не сприяє зміцненню соціальних підвалин суспільства. Дострокове звільнення жінок за амністією може допомогти зберегти їм сімейні відносини і продовжити виховання дітей у повній сім'ї. Невелику загрозу для суспільства становлять інваліди, а також особи, які страждають на тяжкі захворювання, і особи похилого віку. При звільненні неповнолітніх ураховується не тільки їх потенційна суспільна небезпечність, а й інтереси самих засуджених, можливість їх виправлення без ізоляції від сім'ї шляхом здійснення на них позитивного впливу з боку оточуючих їх на волі осіб¹.

За даними А.А. Березовського, найбільшими в структурі амністування є категорії осіб, які вчинили злочини проти власності, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, злочини проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи, хуліганство та порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами².

¹ Див.: Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – М., 2003. – С. 201.

² Див.: Березовський А.А. Кримінологічні основи амністії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.А. Березовський. – Одеса, 2007. – С. 11.

Згідно зі ст. 4 Закону *не допускається застосування амністії* до: 1) осіб, стосовно яких здійснюється досудове розслідування або судове провадження до постановлення судом обвинувального вироку¹; 2) осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі; 3) осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів; 4) осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; 5) осіб, яких засуджено за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину, крім зазначених у попередньому пункті, які відбули менше двох третин призначеного вироком суду основного покарання; 6) осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб; 7) осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин; 8) осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду.

Запровадження останнього з наведених обмежень пояснюється потребою посилення ролі потерпілого від злочину в кримінально-правових відносинах, необхідністю реального та ефективного захисту прав громадян, юридичних осіб і держави, які зазнали шкоди від злочину, у разі амністування особи, яка його вчинила. Амністія, будучи анулюванням кримінально-правових наслідків вчиненого злочину, не повинна порушувати врегульованих цивільним законодавством майнових інтересів громадян, юридичних осіб, держави².

¹ Вище вже наводились критичні зауваження з цього приводу.

² Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2012. – С. 217.

Реалізована в Законі від 2 червня 2011 року пропозиція передбачати заборону застосування амністії до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочинном шкоду, у вітчизняній доктрині та в процесі законотворчої роботи висувалася неодноразово¹. Доречність таких змін обґрунтовувалася потребою посилення ролі потерпілого від злочину в кримінально-правових відносинах, необхідністю реального та ефективного захисту прав громадян, юридичних осіб і держави, які зазнали шкоди від злочину, у разі амністування особи, яка його вчинила². Навіть після набрання чинності Законом у літературі продовжується пошук шляхів удосконалення існуючого механізму відшкодування заподіяної майнової шкоди в разі застосування амністії. Так, Л.М. Демидова пропонує доповнити ст. 4 Закону положенням такого змісту: «При прийнятті судом рішення про застосування чи не засто-

¹ Закон у редакції до 2011 р. так само, передбачаючи повне або часткове анулювання кримінально-правових наслідків вчиненого злочину, не дозволяв порушувати врегульовані цивільним законодавством майнові інтереси громадян, юридичних осіб, держави. У ч. 2 ст. 5 Закону встановлювалось, що амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати заподіяну злочинном шкоду, покладеного на винну особу вироком чи рішенням суду. Тобто амністована особа мала в подальшому виконувати свої обов'язки, які випливають із задоволеного судом цивільного позову, пов'язаного із вчиненим злочинном. Проте більшість правників небезпідставно висловлювала сумніви стосовно того, що звільнені за амністією особи здатні повною мірою відшкодувати заподіяну злочинном шкоду з огляду на відсутність реального контролю з боку компетентних органів за виконанням зазначеного обов'язку.

² Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилювання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / С.М. Школа. – К., 2004. – С. 4, 9 – 10, 17; Глобенко Г.І. Закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Г.І. Глобенко – Х., 2007. – С. 10; Присяжнюк Т.І. Проблеми застосування амністії в Україні / Т.І. Присяжнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 9. – С. 41 – 42; Удалова Л.Д. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за nereабілітуючими підставами / Л.Д. Удалова, Н.З. Рогатинська. – К., 2009. – С. 58, 126; Музика А.А. Потерпілий від злочину: кримінально-правова концепція / А.А. Музика, Є.В. Лащук // Наука і правоохорона. – 2010. – № 4. – С. 122.

сування амністії має бути встановлене повне відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому особою, яка визнана винною у цьому і до якої застосовується амністія, і це треба відображати в постанові». На думку вченої, дотримання такої законодавчої вимоги сприятиме посиленню уваги судів до поновлення майнових прав потерпілих від злочинів та її зміст відповідатиме такому основному принципу кримінального права, як справедливість¹. Щоправда, доречність пропонованих змін з урахуванням категоричної заборони в Законі на застосування амністії до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду, видається сумнівною.

Прагнення посилити захист прав потерпілих від злочину є зрозумілим і виправданим. Однак давайте поглянемо і на «зворотний бік медалі». Чи не перекладаються в такий спосіб проблеми застосування п. «є» ч. 1 ст. 4 Закону на осіб, правове становище яких держава, керуючись передусім міркуваннями гуманізму, вирішила поліпшити? «Акт амністії – це насамперед виявлення державою гуманізму щодо громадян, які оступилися, та прояв поваги до прав людини, оскільки воля є невід'ємною складовою її повноцінного життя»². Тим більше, що амністовані особи, як правило, належать до найменш соціально захищених громадян. Дискутуючи з розглядуваного питання із С.М. Школою, М.І. Хавронюк зазначає, що серед десятків тисяч людей, стосовно яких щороку застосовується амністія, чималий відсоток становлять особи, які не мають матеріальної можливості відшкодувати завдані злочином збитки. Спроба поставити амністію в залежність від майнового стану

¹ Див.: Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л.М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – С. 532 – 533, 593 – 594.

² Див.: Музика А.А. Амністія і помилування в системі сучасного українського права / А.А. Музика, С.М. Школа // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 20.

того, хто вчинив злочин, розцінюється вченим як порушення ст. 24 Конституції України¹.

Положення Закону, згідно з яким амністія не може бути застосована до осіб, які не відшкодували завдані ними збитки або не усунули заподіяну злочином шкоду, викликає зауваження і в Ю.В. Александрова. На думку цього науковця, засуджений може поза своїм бажанням не мати можливості працювати (у т. ч. і в установі виконання покарання). Очевидно, що зазначена вимога доцільна тільки у випадках, коли засуджений злісно ухиляється від праці, але тоді він стає злісним порушником режиму в період відбування покарання, що може бути самостійною підставою для незастосування амністії (п. «є» ст. 7 Закону України «Про амністію у 2011 році»)².

Конкретний закон про амністію може визначати й інші категорії осіб, щодо яких амністія не застосовується. Наприклад, Закон України «Про амністію в 2011 році» забороняв застосовувати амністію до осіб, які раніше звільнялися з місць позбавлення волі умовно-достроково і знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання; до яких протягом 1998 – 2010 рр. було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин. Обмеження щодо суб'єктного складу амністії, поза всяким сумнівом, є справедливими: держава не може вибачати будь-якого злочинця, особливо якщо його особі притаманний високий ступінь суспільної небезпеки. Ігнорування зазначених законодавчих вимог може призвести до скасування рішення про звільнення від покарання у зв'язку з амністією. Характерними є такі приклади.

Дніпровський районний суд м. Києва постановою від 21 листопада 2007 року закryw кримінальну справу щодо М. на підставі п. «б» ст. 1

¹ Див.: Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 397.

² Див.: Александров Ю.В. Інститут амністії: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 155.

Закону від 19 квітня 2007 року № 955-V «Про амністію». У касаційному поданні прокурор послався на те, що М. не підлягає звільненню за амністією, оскільки має дві непогашені й незняті судимості за вчинення тяжких злочинів. Перевіривши матеріали кримінальної справи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ зробила висновок про те, що подання підлягає задоволенню, оскільки винний має дві непогашені судимості за вчинені ним раніше тяжкі злочини¹.

В іншому випадку вироком Чортківського районного суду Тернопільської області від 13 жовтня 2009 року Б. засуджено за ч. 2 ст. 286 КК України. Згідно з п. «з» ст. 7 Закону від 12 грудня 2008 року «Про амністію» амністія не застосовується до осіб, яких засуджено за порушення правил безпеки руху при обтяжуючих обставинах. Як констатувала колегія суддів Судової палати у кримінальних справах ВСУ, звільняючи особу від призначеного судом першої інстанції покарання на підставі п. «в» ст. 1 Закону від 12 грудня 2008 року «Про амністію», апеляційний суд не врахував положень п. «з» ст. 7 цього Закону, у зв'язку з чим прийняв рішення, яке не ґрунтується на вимогах закону².

Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників; торгівлю людьми або іншу незаконну угоду стосовно людини; за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; розбій; вимагання; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, або особою, яка зникла з місця дорожньо-транспортної пригоди;

¹ Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 серпня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2009. – № 1 (18). – С. 103 – 104.

² Див.: Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 січня 2010 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2011. – № 1 (22). – С. 106 – 107.

за одержання неправомірної вигоди службовою особою; застосування зброї масового знищення; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; піратство; найманство.

На мою думку, законодавець обрав не досить вдалий шлях, перераховуючи конкретні злочини, за вчинення яких звільнення від покарання у зв'язку з амністією є неможливим. Залишається не до кінця зрозумілим, за якими критеріями встановлювалися такі обмеження, які до того ж дублюють один одного¹. Не можна також погодитися з пропозицією науковців продовжити цей перелік вказівкою на інші злочини, як це робить, наприклад, Г.С. Крайник, пропонуючи, керуючись принципом справедливості кримінального права та етичними міркуваннями, виключити повну амністію у випадку необережного заподіяння загибелі одному потерпілому².

Більш прийнятною є позиція В.В. Навроцької, яка вважає доречним заборону застосовувати амністію та помилування до осіб, визнаних винуватими у вчиненні діянь, які, за загальним правилом, належать до категорії справ приватного обвинувачення. На думку авторки, доля справ зазначеної категорії повинна залежати передусім від волевиявлення безпосередньо постраждалого (його законного представника). Тому у справах

¹ Так, п. «г» ч. 1 ст. 4 Закону забороняє застосовувати амністію до осіб, яких засуджено за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, а в ч. 2 цієї статті йдеться про заборону амністування осіб, які засуджено за будь-яке умисне вбивство. Крім того, складно пояснити, чому, наприклад, за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, або особою, яка зникла з місця дорожньо-транспортної пригоди, амністія не може бути застосована, однак до осіб, які вчинили умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або вбивство через необережність, вона застосовуватись може.

² Див.: Крайник Г.С. Амністія за вчинення необережних злочинів, де було спричинено загибель кількох потерпілих / Г.С. Крайник // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 37.

приватного обвинувачення держава через свої органи не повинна втручатися у вирішення питань про звільнення засудженого від покарання (як за амністією, так і у зв'язку з помилуванням)¹. Намагаючись загалом посилити права потерпілого в процесі реалізації кримінальної відповідальності, В.В. Шаблистий розмірковує з приводу можливої заборони застосування амністії в разі, якщо потерпілий заперечує щодо цього².

Прагненням уніфікувати більше підходи до застосування амністії, певним чином звузивши можливість амністування що-

¹ Див.: Навроцька В.В. Амністія та помилування – акт справедливий для потерпілого? / В.В. Навроцька // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 74 – 75.

² Див.: Шаблистий В.В. Про невідповідність вітчизняного інституту амністії принципу гуманізму кримінального права України / В.В. Шаблистий // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 102 – 103.

Принагідно зауважу, що 3 лютого 2012 року народний депутат України П.М. Симоненко зареєстрував законопроект № 9669, яким передбачена заборона амністування осіб, згоду на що не дали потерпілі від скоєного ними злочину. Як вважає законотворець, необхідність прийняття зазначеного акту пояснюється тим, що при застосуванні амністії держава захищає лише права особи, винуватої у вчиненні злочину, і жодним чином не захищає права потерпілих від скоєних злочинів.

Але навряд чи цей законопроект має шанси бути ухваленим. З різкою критикою щодо нього виступили Комітет із законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та Головне науково-експертне управління Апарату ВРУ, на думку представників яких несправедливою і нелогічною буде ситуація, коли особи, які вчинили певні злочини, будуть звільнені від покарання за амністією, а інші особи, які вчинили такі ж злочини і також відповідають усім вимогам, які висуваються законом, залишаться і далі відбувати покарання тільки тому, що потерпілі саме від цих злочинів є людьми менш гуманними і не погодилися на застосування амністії до відповідних засуджених. До того ж механізм застосування запропонованої норми буде складним, а саме застосування – пов'язаним з додатковими витратами та необхідністю виконання значного обсягу додаткової управлінської роботи. Погоджуючись зі сказаним, можна додати, що потерпілий уповноважується визначати необхідність здійснення кримінального переслідування щодо тієї чи іншої особи, а так само межі кримінальної відповідальності, яка покладається на цю особу, лише за окремою категорією справ. В інших випадках таке право, з огляду на у цілому публічний характер кримінально-правових відносин, може належати тільки державі.

до окремої категорії осіб, можна пояснити пропозицію В.С. Малишева, котрий висловлюється за доповнення Розділу XII Загальної частини КК України новою статтею в такій редакції: «Амністію може бути застосовано після фактичного відбуття засудженим: 1) не менше ніж половини строку покарання, призначеного судом за злочин середньої тяжкості; 2) не менше ніж дві третини строку покарання, призначеного судом за тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа, стосовно якої протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування, незалежно від зняття чи погашення судимості знову вчинила умисний злочин; 3) не менше ніж три чверті строку покарання, призначеного судом за особливо тяжкий злочин». Дослідник пропонує також заборонити застосування амністії до осіб, яким призначено покарання у виді штрафу, громадських робіт або виправних робіт¹. Якщо ідея упорядкування строків покарання, відбуття якого дозволяє претендувати на застосування амністії, видається більш-менш прийнятною (хоча є сумнів у необхідності невинуватеного прощення осіб, які вчинили тяжкі злочини), то заборона застосування амністії до визначених В.С. Малишевим видів покарань не є прийнятною. Особливо це стосується пореформеного штрафу, можливості звільнення від виконання якого на сьогодні є найскромнішими.

На фоні безлічі ідей щодо шляхів звуження сфери застосування амністії неоднозначними виглядають міркування Т.В. Дуюнової, яка вважає, що «оскільки проведення амністії є доброю традицією і проявом гуманізму та поваги до прав людини, і її виконання сприятиме подальшому утвердженню гуманних засад в суспільстві, вона не повинна мати обмежень у своєму застосуванні з огляду на вчинений злочин або призначений вид і розмір покарання». На переконання авторки, єди-

¹ Див.: Малишев В.С. Амністія як елемент правової політики держави у сфері протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.С. Малишев. – Х., 2013. – С. 14.

ний критерій для неможливості і недоцільності завчасного припинення реалізації кари – це недоведеність засудженим свого виправлення¹. За такого підходу стає не зрозумілим, навіщо взагалі потрібна амністія; невже буде недостатньо існування інших, аналогічних за правовою природою видів звільнення від відбування частини покарання?

Значний науковий інтерес становлять міркування О.І. Бойка, котрий переконує в тому, що милість краща щодо тих деліктів, у яких постраждав державний інтерес, але не приватний або суспільний, адже політичні злочини частенько видумуються ангажованою владою, але загальнокримінальні – ніколи. Держава, найнята платниками податків для охорони їх безпеки, а тому вправі прощати тільки політичних злочинців, але не тих, хто посягає на права та свободи громадян². Погоджуючись з логікою міркувань вченого, зауважу, що пробащення державою лише тих злочинців, які посягають на неї саму, є цілком резонним. Безмежна поблажливість, яка реалізується від імені держави щодо інших злочинів (особливо злочинів приватного обвинувачення), не є прийнятною.

З огляду на сказане, видається необхідним:

1. Дозволити застосування амністії лише за вчинення злочинів проти держави, до яких згідно з системним аналізом чинного кримінального законодавства треба віднести злочини, передбачені Розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України», Розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», Розділом XV «Злочини

¹ Див.: Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Т.В. Дуюнова. – Х., 2013. – С. 13.

² Див.: Бойко А.И. Уголовная политика : учеб. пособ. / А.И. Бойко. – Ростов н/Д : Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2008. – С. 123.

проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», Розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» (у частині злочинів, що пов'язані з діяльністю держави), Розділом XVIII «Злочини проти правосуддя», Розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби», Розділом XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої КК України.

2. Не застосовувати амністію до кожного, хто засуджений за скоєння зазначених вище злочинів до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років¹.

За змістом нормативних положень, які регламентують застосування амністії, на осіб, засуджених за сукупністю злочинів або вироків, дія закону про амністію не поширюється, якщо хоча б один із цих злочинів виключає можливість його застосування. У доктрині кримінального права теж наголошується на тому, що при вирішенні питання про можливість застосування до засудженого акта амністії в разі вчинення ним двох або більше злочинів необхідно аналізувати та враховувати всі діяння, що утворюють їх сукупність. І якщо один із злочинів, що входить до сукупності, виключає застосування стосовно винного амністії, остання не застосовується взагалі. Це поширюється і на випадки, коли після постановлення вироку в справі буде встановлено, що засуджений винен ще і в

¹ Деякі фахівці пропонують обмежити застосування амністії, спрямовуючи її дію лише стосовно тих осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості (див.: Нестеренко І.В. Амнистия как институт досрочного освобождения: понятие и последствия исполнения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нестеренко Иван Валерьевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 9). Вважаю однак, що запропонований мною підхід виключатиме амністування за тяжкі злочини як через типовий, так і через індивідуальний ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, що додасть амністуванню більшої ефективності.

іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку¹.

Оскільки закон про амністію не може передбачати зняття судимості щодо осіб, які звільняються від відбування покарання, то питання про погашення чи зняття судимості щодо таких осіб, вирішується на загальних підставах (відповідно до положень статей 88 – 91 КК України), з огляду на вид і строк фактично відбутого засудженим покарання.

Особи, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від покарання або відбування його частини, звільняються не пізніше як протягом трьох місяців після опублікування закону про амністію (ч. 1 ст. 8 Закону).

Цей імператив викликає певні питання у фахівців. Зокрема С.М. Школа замислюється над тим, чи може бути закінчення зазначеного строку підставою для відмови в застосуванні амністії щодо осіб, які підпадають під її дію, якщо справу не було розглянуто в цей термін (незалежно від причин)? Відповідь на це питання, на думку науковця, має бути негативною. Зазначений строк (три місяці) встановлений законодавцем з метою забезпечити виконання акта про амністію якнайшвидше, тому його закінчення не може бути перешкодою для застосування зазначеного акта амністії в подальшому. Необхідно керуватися положенням про те, що дія будь-якого проголошеного закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно. У разі виявлення злочину, вчиненого особою кілька років тому, якщо винний підлягає амністуванню на підставі одразу декількох актів амністії, слід застосовувати амністію, що проголошена раніше або яка передбачає більш повне амністування². Аналогічним чином розмірковує С.Б. Фомін, вважаючи, що закони про амніс-

¹ Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 169.

² Там само. – С. 171.

тію не встановлюють строк їх дії, а лише встановлюють термін їх виконання. На його думку, якщо впродовж цього строку закон не виконаний, це зовсім не означає, що він не повинен виконуватися в подальшому¹.

А.А. Музика в цьому контексті зауважує, що, з одного боку, якщо розуміти припис закону щодо тримісячного строку застосування амністії буквально, ми обов'язково зіштовхнемося з фактами зловживань (або діями іншого характеру) органів досудового розслідування або суду, а, з іншого, не можна визнати нормальним таке положення закону про амністію, коли його застосування є безстроковим. Хоча б тому, що безліч законів «накладаються» один на інший, можлива конкуренція окремих законів тощо².

Невідомо, якими міркуваннями керувався законодавець, установлюючи тримісячний строк дії законів про амністію, однак видається, що вчинив він загалом правильно. Амністія має застосовуватися в певних часових межах, інакше не виключені зловживання з боку компетентних органів. Правий Л.Л. Кругліков, підкреслюючи, що строк дії амністії завжди суворо обмежений певними часовими рамками: один, три місяці, шість місяців тощо, після закінчення яких акт амністії втрачає свою юридичну чинність. Він має одноразовий харак-

¹ Див.: Фомін С.Б. Щодо застосування амністії за діючим та новим КПК України / С.Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 8 (143). – С. 26.

² Див.: Музика А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года) / А.А. Музыка // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 342.

Цікаво, що в запропонованому народним депутатом України А.П. Яценюком законопроекті «Про амністію в 2012 році» передбачалось внесення змін до ч. 1 ст. 8 Закону, згідно з якими трьохмісячний строк застосування амністії замінюється одномісячним. За відсутності певних пояснень можна лише здогадуватися про причини такої пропозиції, як і взагалі про неоднозначність інших запропонованих новел зі штучною їх прив'язкою до кримінальних проваджень стосовно конкретних осіб.

тер, становить собою разову акцію¹. Відповідно, поширювальне тлумачення аналізованого положення Закону видається неприпустимим.

Особи, стосовно яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення терміну покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення терміну покарання і про дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію (ч. 2 ст. 8 Закону). Щодо такого положення виникає низка питань, оскільки ані ст.ст. 85 – 86 КК України, ані Закон не передбачають можливості скорочення строку покарання. Тому цілком резонно визнати вказане положення беззмстовним.

Завершуючи дослідження амністії як підстави для звільнення особи від покарання та відбування його частини, хотілося б звернути увагу на неординарну думку Ю.В. Александрова про те, що різке обмеження в нормах нової редакції Закону можливостей для застосування амністії до певних категорій осіб – це перший важливий крок на шляху до повного скасування амністії, і це скасування, мабуть, треба здійснити раніше чи пізніше².

Справді, наскільки потрібна амністія (навіть у тому виді, у якому вона існує зараз)? Ю.В. Александров вважає, що без неї цілком можна обійтись, оскільки наше законодавство знає чимало альтернатив амністії. Треба значно ширше застосовувати альтернативні позбавленню волі покарання: штрафи (значно підвищуючи їх розмір), громадські роботи, виправні роботи тощо. Важливими інструментами є також широке застосування звільнення від відбування покарання з випробовуванням, умовно-достроко-

¹ Див.: Кругликов Л.Л. Правовая природа и некоторые особенности формулирования и применения актов амнистии / Л.Л. Кругликов // Проблемы правового регулирования і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 44.

² Див.: Александров Ю.В. Институт амнистии: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 154.

вого звільнення від відбування покарання, звільнення від покарання через хворобу. Ширшому застосуванню підлягає помилування, адже саме воно індивідуально застосовується до тих осіб, які насправді заслужили таку милість¹. На необхідність вжиття більш радикальних заходів у подальшому процесі реформування законодавства про амністію наголошує і категоричне висловлювання Г.О. Усатого та С.В. Дрьомова. Ці автори безспідставно стверджують, що амністія в чинній редакції Закону може розглядатися скоріш як одна з основних причин ескалації злочинності, як фактор, що на фоні погіршення морально-психологічних характеристик сучасних злочинців формує психологію безкарності та стимулює стійкість злочинності².

Близькою до цих міркувань, але більш прийнятною є позиція А.А. Музики, котрий обґрунтовано зауважує, що на сьогодні проблема полягає в тому, щоб наша держава розумно та досить ощадливо витрачала потенціал інститутів амністії та помилування. Проголошення амністії, так само, як і здійснення помилування, є винятковими заходами, які повинні бути схвалювані суспільством. Ними не можна підмінювати інститути звільнення від кримінальної відповідальності та покарання загалом, безліч видів яких передбачає КК України³. Відпо-

¹ Див.: Александров Ю.В. Інститут амністії: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 156 – 157.

² Див.: Усатий Г.О. Амністія по-президентські: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців? / Г.О. Усатий, С.В. Дрьомов // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 96.

³ Див.: Музыка А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года) / А.А. Музыка // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 338, 339 – 340.

відно, я не погоджуюсь з ідеєю перетворення амністії на умовний вид звільнення від покарання, як це пропонують зробити деякі науковці¹, адже буде створена невинуватита конкуренція з аналогічними видами звільнення від покарання, що існують наразі².

З урахуванням сказаного вважаю, що амністію потрібно зберегти як унікальне правове явище з огляду на позитивний соціально-правовий ефект, який може мати місце при її поміркованому застосуванні. Разом з тим подальший розвиток норм про амністію має спрямовуватися на істотне звуження її застосування, передбачаючи в перспективі здійснення таких законодавчих кроків: 1) сфера дії амністії повинна бути обмежена шляхом її поширення лише на осіб, котрі вчинили злочини проти держави, які не характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності; 2) амністія має здійснюватися не частіше одного разу в п'ятиріччя та лише з приводу значних подій у внутрішньому або міжнародному житті (як відомо, в Україні за роки незалежності амністія проголошувалася вісімнадцять разів)³.

¹ Див.: Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилювання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – С. 10; Осяк А.Н. Институт амнистии в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Осяк Андрей Николаевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 9 – 10; Нестеренко И.В. Амнистия как институт досрочного освобождения: понятие и последствия исполнения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нестеренко Иван Валерьевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 140.

² Див.: Яковлева Л.В. Освобождение от наказания в соответствии с актом об амнистии по законодательству Российской Федерации и Украины (сравнительный анализ) / Л.В. Яковлева, Е.А. Письменский // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 169.

³ Див.: Письменский Е.А. Об опыте Украины по реформированию законодательства в части применения амнистии и помилования / Е.А. Письменский // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. – 2012. – № 5. – С. 164.

Висновки до розділу 4

1. Заслугує на підтримку висловлена в літературі (Ю.А. Пономаренко) позиція, згідно з якою при пом'якшенні покарання, призначеного особі, засудженій за діяння, караність якого законом пом'якшена, має враховуватися не лише верхня, а і нижня межа нової санкції. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до КК України, які б дозволяли призначене засудженому покарання, що перевищує максимальний розмір покарання за новим законом, змінювати в межах розміру покарання, встановленого новим законом, ураховуючи загальні засади призначення покарання.

2. Форма правової регламентації звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання потребує зміни. На сьогодні відповідний вид звільнення регулюється в ст. 74 КК України, яка, за логікою законодавця, присвячена загальним засадам звільнення від покарання та його відбування. Зважаючи на те, що зазначені види звільнення від покарання та відбування його частини мають особливу правову природу, є самостійними елементами в системі видів звільнення від покарання, пропонується виключити зі ст. 74 КК України частини другу та третю і присвятити цим видам звільнення окрему статтю під назвою «*Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання*».

3. Ураховуючи відсутність у КК України вказівки на строк, який повинен сплинути до моменту вирішення питання про давність виконання обвинувального вироку суду, яким особу засуджено до довічного позбавлення волі, необхідно доповнити ч. 1 ст. 80 КК України пунктом шостим, урегулювавши в ньому зазначене питання.

Згідно з ч. 5 ст. 80 КК України, якщо суд визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі. Однак залишається не визначеним строк,

на який може відбутися така заміна. З огляду на сказане, пропонується уточнити редакцію ч. 5 ст. 80 КК України такою вказівкою: *«довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на строк не менше п'ятнадцяти років»*.

4. Хоча строки давності, передбачені чинною редакцією ст. 80 КК України, виглядають загалом виваженими, їх необхідно пропорційно збільшити на один щабель, встановивши: замість двох років – три роки за п. 1 ч. 1 ст. 80 КК України, замість трьох років – п'ять за п. 2 ч. 1 ст. 80 КК України, замість п'яти років – десять за п. 3 ч. 1 ст. 80 КК України, замість десяти років – п'ятнадцять за п. 4 ч. 1 ст. 80 КК України, замість п'ятнадцяти років – двадцять за п. 5 ч. 1 ст. 80 КК України та двадцять п'ять років для засуджених до покарання у виді довічного позбавлення волі.

5. Підставою для переривання перебігу строків давності виконання покарання має бути вчинення будь-якого за ступенем тяжкості умисного злочину. Необережний злочин, навпаки, не може переривати спливи цих строків, адже якщо вчинення необережного злочину може відбутися через відсутність усвідомлення суспільної небезпечності скоєного, то вчинення нового (принаймні невеликої тяжкості) умисного злочину – прояв певних тенденцій у поведінці особи, що, як правило, свідчить про підвищений ступінь її суспільної небезпечності. Тому немає підстав уважати, що необережний злочин може переривати перебіг строку давності.

6. Для усунення необґрунтованого звуження сфери дії положень ч. 1 і ч. 2 ст. 84 КК України пропонується виключити з них вказівку на момент виникнення захворювання в засудженого.

7. Рішення про застосування або незастосування примусових заходів медичного характеру при звільненні від покарання за психічною хворобою має ухвалюватись з урахуванням положень ч. 4 ст. 504 КПК України 2012 р., згідно з якими такі заходи застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпеч-

ними. Зазначене застереження визначає головну і єдину умову для прийняття рішення про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, що має яскраво виражене матеріально-правове підґрунтя. Використаний підхід, за якого застосовувати чи ні примусові заходи медичного характеру ставиться в залежність від неоднозначної як в теорії, так і на практиці категорії суспільної небезпечності особи, видається неприйнятним. З огляду на викладене, пропонується доповнити ст. 92 КК України частиною другою такого змісту: *«Примусові заходи медичного характеру підлягають застосуванню у випадку, коли з урахуванням вчиненого діяння і тяжкості захворювання особа становить небезпеку для себе та оточуючих і потребує лікування»*. Зіст. 504 КПК України 2012 р. слід виключити частину четверту.

8. Констатовано, що за чинної редакції ч. 4 ст. 84 КК України особа може без негативних наслідків для неї умисно затягувати процес одужання, ухилятися від курсу лікування через небажання повертатися до місця відбування покарання. Тим часом строк давності спіливає, і повернення до покарання не відбувається. Гарантією найшвидшого одужання мала б стати можливість для суду покладати на особу, яка звільняється, обов'язки не ухилятися від лікування, не виїжджати за межі України, не змінювати місця проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи тощо. Якщо ці вимоги порушені, особа має підняти направи для відбування покарання раніше остаточного її одужання. Якщо звільнена особа сумлінно ставилася до лікування, не вчиняла правопорушення тощо, потрібно не повертатися до покарання, що відбувалося, а призначити їй більш м'яке покарання або, якщо особа засуджувалася за злочин невеликої тяжкості, остаточно звільнити її від покарання. Таке рішення мало б стати суттєвим стимулом до виправлення винного. У зв'язку з покладенням на звільненого від покарання певних обов'язків, а також для точного встановлення факту одужання, є доречним здійс-

нення державою контролю за процесом лікування та виконанням пропонуваного вище обов'язків.

9. Доведено, що звільнення від покарання за ч. 2 ст. 84 КК України осіб, які умисно викликали або інтенсифікували в себе тяжкі хвороби, не повинне застосовуватись і потребує прямої законодавчої заборони.

10. Пропонується звільняти військовослужбовця від відбування покарання за ч. 3 ст. 84 КК України лише при вчиненні ним злочину невеликої тяжкості. У разі скоєння злочину іншої тяжкості покарання варто замінювати іншим, більш м'яким. Доведена доречність застосування положень ч. 3 ст. 84 КК України до військовослужбовців, визнаних не лише непридатними до військової служби, а й обмежено придатними до неї.

11. Аналіз положень Закону України від 2 червня 2011 р. «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» та інших законодавчих актів України» дозволяє констатувати позитивну тенденцію в реалізації кримінально-правової політики на сучасному етапі розвитку нашої країни. Можливість здійснення амністії стає більш поміркованою; встановлюються досить вузькі та зрозумілі для правозастосувача межі її застосування. Незважаючи на все більш послідовне втілення в кримінальному законодавстві принципу гуманізму, «безмежне» амністування (фактично банальне вибачення злочинця і того, що він скоїв) дозволяло говорити про порушення принципу справедливості. Часте й розширене за колом осіб амністування було здатне неминуче дискредитувати цей кримінально-правовий захід, викликати зневажливе ставлення населення до будь-яких рішень органів державної влади, демонструвати нездатність держави протидіяти злочинності, підірвати й без того хиткий авторитет правосуддя, призводити до того, що особи, які вчиняють злочини, почнуть бути впевненими у своїй безкарності тощо.

12. З метою продовження тенденції до звуження сфери застосування амністії вважаю за доцільне у подальшому дозво-

лити її застосування лише за вчинення злочинів проти держави, до яких згідно з системним аналізом чинного кримінального законодавства треба віднести злочини, передбачені Розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України», Розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», Розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», Розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» (у частині злочинів, що пов'язані з діяльністю держави), Розділом XVIII «Злочини проти правосуддя», Розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби», Розділом XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК України. Крім того, не варто застосовувати амністію до кожного, хто засуджений за скоєння зазначених вище злочинів до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років.

Загальні висновки

У монографії здійснено комплексне дослідження кримінально-правового інституту звільнення від покарання та його відбування. Стан розроблення теоретико-прикладних проблем такого звільнення в теорії кримінального права оцінюється як такий, що не повною мірою відповідає потребам правотворчості, правозастосування та юридичної освіти. Незважаючи на те, що обрана проблематика неодноразово розглядалась у юридичній літературі, низка проблемних аспектів звільнення від покарання та його відбування як елементу заходів кримінально-правового впливу висвітлюється недостатньо або ж взагалі не досліджувалася. Серед них: види звільнення від покарання та його відбування (*de lege lata* і *de lege ferenda*); його співвідношення із суміжними інститутами; вплив нового кримінального процесуального законодавства на кримінально-правове регулювання звільнення від покарання та його відбування; ефективність правового регулювання та практики звільнення від покарання та його відбування; межі правозастосовного розсуду при застосуванні норм про вказане звільнення; доцільність зміни законодавчої регламентації підстав і передумов окремих видів звільнення від покарання та його відбування etc.

Крім докладного аналізу всіх видів звільнення від покарання та його відбування, у роботі наводиться загальна характеристика інституту звільнення від покарання та його відбу-

вання в межах Розділу XII Загальної частини КК України, а також запропоновано ознаки, за якими звільнення від покарання та його відбування слід відмежовувати від суміжного інституту – звільнення від кримінальної відповідальності.

Робота містить наукові положення в галузі кримінального права, які, на мою думку, у сукупності розв'язують важливу науково-прикладну проблему – оптимізацію здійснення кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин, у виді звільнення від покарання та його відбування. Отримані результати дозволили розробити доктринальну модель відповідного розділу КК України, сформулювавши на цій основі пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства України та практики його застосування.

1. З'ясування правової природи звільнення від покарання та його відбування, визначення місця цього інституту в системі кримінального права України дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки:

а) реформування звільнення від покарання та його відбування, передбаченого Розділом XII Загальної частини КК України, як кримінально-правового інституту має відбуватись шляхом конкретизації та поміркованої формалізації відповідних законодавчих приписів, що дозволить забезпечити адекватність кримінально-правового впливу через забезпечення застосування норм про звільнення від покарання та його відбування до кожного, хто цього насправді потребує, та його унеможливлення до особи, яка за встановленими обставинами кримінального провадження не заслуговує на відповідний обсяг кримінально-правового привілею;

б) за змістом КК України звільнення від покарання та його відбування становить собою систему заходів реагування держави на злочин (тобто заходів кримінально-правового впливу на особу, яка його вчинила), здійснюваних у межах різних форм реалізації кримінальної відповідальності. При цьому частину норм про звільнення від покарання та його відбування можна

віднести до заохочувальних (реакція на позитивну посткримінальну поведінку), іншу – до пільгових (або до «квазізаходів», які зумовлюються певними подіями, що безпосередньо не залежать від поведінки засудженого). З огляду на це, звільнення від покарання та його відбування застосовується в разі: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання (*юридична недоцільність*); 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається передусім через *об'єктивну неспроможність* досягнення мети покарання;

в) установлена залежність ефективності кримінального закону в частині звільнення від покарання та його відбування від можливості досягнення його загальної мети та цілей кримінально-правових норм, що регламентують певний вид звільнення. Якщо те або інше нормативне положення сконструйоване таким чином, щоб досягти відповідних цілей (ураховуючи соціально-політичні, економічні та культурні фактори певного етапу розвитку держави), можна говорити про його потенційну ефективність. Запропоновано такі основні критерії визначення ефективності звільнення від покарання та його відбування: 1) динаміка застосування звільнення від покарання та його відбування в судовій практиці; 2) вчинення нового злочину після звільнення від покарання (його відбування) або (та) порушення визначених законом умов його застосування;

г) виокремлено чотири субінститути в межах єдиного інституту звільнення від покарання та його відбування, з урахуванням змісту яких запропоновано здійснити у т. ч. термінологічні зміни у відповідному розділі КК України. Цими субінститутами пропонується визнавати: 1) *звільнення від покарання*, за якого особа засуджується за вчинення злочину обвинувальним вироком суду, їй призначається конкретна міра покарання, яку вона умовно або безумовно не відбуває; 2) *звільнення від відбування частини покарання*, за якого особа починає відбувати призначене покарання та звільняється від частини

покарання, що залишилися; 3) *заміна покарання більш м'яким*, за якої призначене особі основне покарання замінюється більш м'яким видом основного покарання; 4) *відстрочка виконання покарання* (*de lege ferenda*), яка передбачає відкладення виконання покарання на певний строк у зв'язку з неможливістю або недоцільністю його виконання;

г) визнано недоцільність пропонованої в доктрині заміни всіх передбачених КК України (або його Загальною частиною) видів звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними видами звільнення від покарання з розширенням сфери дії інституту звільнення від покарання. Запропоновано компромісний варіант розв'язання цієї проблеми;

д) у випадку потенційного запровадження інституту кримінального проступку запропоновано сформулювати таку систему видів звільнення від покарання та його відбування, призначеного за вчинення кримінального проступку: 1) звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання; 2) звільнення від покарання за спливом строків давності вчиненого проступку; 3) звільнення від покарання (відбування його частини) у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку; 4) звільнення від покарання (відбування його частини) за хворобою; 5) звільнення від покарання на підставі Закону України «Про амністію»;

е) визнано доцільним доповнити КК України ст. 80¹ під назвою «Відстрочка виконання покарання у зв'язку з надзвичайними обставинами», яка дозволить відстрочувати виконання покарання для осіб, які вчинили нетяжкі злочини, з урахуванням виникнення складних форс-мажорних обставин у засудженого або в його родині.

2. Аналіз видів звільнення від покарання дозволяє констатувати необхідність скасування законодавчого положення про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності, у зв'язку з чим ч. 4 ст. 74 потребує виключення з

КК України. Щодо положення про закінчення строків давності вчиненого злочину як підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України), то воно і аналогічний йому припис, передбачений ч. 5 ст. 74 КК України, потребують виключення із КК України із залишенням єдиної підстави для звільнення від покарання (ст. 79¹ КК України).

3. Установлено, що звільнення від покарання з випробуванням належить до різновидів заходів кримінально-правового впливу, які активно застосовують у судовій практиці. Аналоги такого звільнення відомі законодавству більшості зарубіжних держав, що підкреслює його корисність та дієвість, випробувані світовою практикою. Між тим, аналіз фахової літератури, вітчизняних реалій правозастосування, емпіричних досліджень дають можливість стверджувати, що законодавче визначення умов та підстав звільнення від покарання з випробуванням допускає таке його застосування, що не є адекватним вчиненому злочину та особі засудженого. З цього випливає необхідність на законодавчому рівні виключити можливість довільного та безмежного застосування норм, передбачених ст. 75 і ст. 79 КК України.

З метою вдосконалення правового регулювання звільнення від покарання з випробуванням, підвищення ефективності його застосування пропонується: 1) уповноважити суд у випадках затвердження угоди, де сторони узгодили види та розміри покарань, передбачені в ч. 1 ст. 75 КК України, звільняти осіб від покарання з випробуванням на підставі, визначеній у ч. 1 ст. 75 КК України; 2) передбачити можливість такого звільнення лише від чотирьох найбільш суворих видів покарання: обмеження волі, позбавлення волі, утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 3) залишити можливість застосування додаткових покарань у разі звільнення від основного покарання з випробуванням; 4) заборонити застосування звільнення від відбування пока-

рання з випробуванням: а) щодо осіб, які вчинили новий злочин упродовж іспитового строку, встановленого судом у зв'язку з їх звільненням від покарання, призначеного за попередній злочин, б) щодо осіб, які мають непогашену або незняту судимість за вчинення умисного злочину, в) з одночасним призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; 5) вважати підставою для звільнення від покарання з випробуванням висновок суду про можливість досягнення мети покарання без його відбування, який формується з урахуванням установлення пропонованого співвідношення між обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, що диференційовано за ознакою ступеня тяжкості вчиненого злочину; 6) розширити перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу при її звільненні від покарання з випробуванням, поділивши їх на суто контрольні та такі, що безпосередньо пов'язані з кримінально-правовим впливом, здійснюваним на засудженого; 7) установити при звільненні від покарання з випробуванням, призначеного особі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, максимальний іспитовий строк; 8) крім скоєння нового злочину вважати виключними обставинами, які свідчать про порушення режиму випробуванням з настанням несприятливих наслідків відповідно до ч. 2 ст. 78 КК України, невиконання хоча б одного з покладених на засудженого обов'язків, а також ухилення від виконання додаткового покарання, призначеного при звільненні з випробуванням; 9) надати чоловіку, який має малолітню дитину, рівні з жінкою можливості для більш привілейованих умов звільнення від відбування покарання з випробуванням, визначених у ст. 79 КК України.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання (ст. 81 КК України) є одним із найбільш затребуваних у сучасній практиці правозастосування, що не є випадковим з огляду на доведену в роботі корисність корегування обсягу та характеру кримінально-правового впливу задля досягнення найбільш позитивного ефекту. Проведене дослідження

дозволило сформулювати низку висновків, які можуть сприяти успішній реалізації цього завдання: 1) установлено, що передбачений законом строк відбуття покарання для звернення з клопотанням про помилування до Президента України є необґрунтовано завищеним і таким, що потребує скорочення до десяти років; 2) доведено, що умовно-дострокове звільнення особи від додаткового покарання (лише у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю) можливе тільки одночасно з ухваленням рішення про застосування цього ж виду звільнення від основного покарання; умовно-дострокове звільнення лише від додаткового покарання справедливо унеможлиблюється за змістом положень ч. 1 ст. 81 КК України; 3) пропонується вважати матеріальною підставою для застосування умовно-дострокового звільнення втрату засудженим суспільної небезпечності, що мають засвідчувати встановлені згідно з кримінально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення; 4) доведено недоцільність скорочення у КК України тривалості частини строку покарання, обов'язкової для відбування при умовно-достроковому звільненні; 5) запропоновано в ст. 81 КК України зафіксувати правило про вирахування мінімально необхідної частини покарання в разі засудження особи за сукупністю злочинів; 6) ініціюється встановлення обмежень щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання стосовно певних категорій осіб: а) тих, яким довічне позбавлення волі замінене позбавленням волі на певний строк; б) щодо яких не припинено примусове лікування в передбаченому законом порядку; в) тих, які раніше звільнялися від покарання умовно-достроково (або яким покарання замінювалося більш м'яким) та які знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (або протягом відбування більш м'якого покарання); останній категорії також пропонується заборонити застосування заміни покарання більш м'яким за ст. 82 КК України; 7) критикується позиція законодавця, за якою засуджений позбавлений права

самостійно звертатись до суду з проханням про умовно-дострокове звільнення; 8) пропонується покладати на умовно-достроково звільнених осіб певні обов'язки (за аналогією з обов'язками, що покладаються на осіб, звільнених з випробуванням, для забезпечення ефективності контролю за ними); при ухиленні від виконання обов'язків суд повинен мати право приймати рішення про направлення засудженого для відбування частини покарання, від якої він звільнявся; 9) установлена необхідність доповнення ст. 81 КК України положенням про те, що здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, має кримінально-виконавча інспекція за місцем їх проживання.

5. Заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) визнано потенційно ефективним засобом коригування первинно призначеного покарання під час його відбування шляхом заміни цього покарання іншим, більш м'яким видом задля стимулювання до найшвидшого виправлення засуджених, заохочення їх до відмови від подальшої злочинної поведінки тощо. З приводу вдосконалення правової регламентації та практики застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким у роботі сформульовано такі висновки: 1) пропонується замінити лише один вид покарання у виді позбавлення волі більш м'якими видами; 2) більш м'яким покаранням, яким можна замінити позбавлення волі, визнано покарання у виді обмеження волі, виправних робіт (лише за умови підтвердження можливості працевлаштування засудженого), громадських робіт, а також позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (якщо засуджений відбуває покарання за злочин, учинений за певною посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю); відповідне застереження має бути зроблене в примітці ст. 82 КК України; 3) матеріальна підстава для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким визначена як часткова втрата особою суспільної небезпечності, що засвідчують встановлені згід-

но з кримінально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення; 4) зазначені критерії вимагають певної формалізації шляхом їх регламентації у КВК України, у якому варто розрізняти два ступені виправлення: перший (втрата суспільної небезпечності) та другий (часткова втрата суспільної небезпечності); у зв'язку з цим потребує розроблення система умовних одиниць оцінки виправлення засудженого, за якої йому мають присуджуватися певні бали з урахуванням поведінки в процесі відбування покарання; 5) установлено необхідність законодавчої заборони застосування заміни покарання більш м'яким особі, котра раніше звільнялася умовно-достроково, або щодо якої здійснювалася привілейована заміна покарання та яка знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (періоду відбування більш м'якого покарання).

6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК України), є закономірною реакцією держави на необхідність забезпечення охорони дитинства, заохочення материнства тощо. У процесі вдосконалення відповідних положень закону доведено необхідність: 1) надати суду можливість застосування звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України тим жінкам, які засуджені до позбавлення волі за умисні злочини (будь-якого ступеня тяжкості) строком більше п'яти років; 2) передбачити можливість звільнення жінки від виконання додаткових покарань у виді штрафу і конфіскації майна; 3) дозволити застосування до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, звільнення від відбування покарання у виді арешту, виключивши можливість такого звільнення жінок, які відбувають покарання у виді обмеження волі; 4) усунути наявну в ч. 1 ст. 83 КК України бланкетність та зафіксувати в законі можливість звільняти жінок, які завагітніли під час відбування покарання, на строк до досягнення дитиною трьох років; 5) доповнити КК України статтею 74² з назвою «Звільнення від покарання або

відбування його частини у зв'язку з установленням обставин, що унеможливають застосування покарання», у якій установити ті види звільнення від відбування частини покарання, які мають застосовуватись до осіб, які відбувають покарання у виді громадських робіт, виправних робіт та обмеження волі; 6) доповнити ч. 1 ст. 83 КК України положенням, відповідно до якого при вирішенні питання про звільнення суд повинен ураховувати тяжкість вчиненого злочину, особу засудженої та інші обставини справи; 7) диференціювати правові наслідки вчинення звільненою особою нового злочину; 8) трансформувати зазначений вид звільнення в аналогічний різновид відстрочки виконання покарання.

7. Помилування – один з найдавніших засобів реалізації милосердя з боку найвищої влади держави стосовно до осіб, які вчинили злочини. Він закономірно закріплений у вітчизняному правовому полі (зокрема ст.ст. 85, 87 КК України), передбачаючи можливість звільнення засудженого від відбування частини покарання та заміни покарання у виді довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі.

Подальший розвиток норм про помилування доцільно здійснювати за такими напрямками: 1) розроблення з ініціати-ви Президента України проекту Закону «Про помилування», покликаного регламентувати: види помилування; випадки, за яких здійснення помилування унеможливується або обмежується тощо (до цього аналогічні питання потребують розв'язання у ст. 87 КК України); 2) установа можливість заміни довічного позбавлення волі покаранням у виді позбавлення волі на строк не тільки не менше, але і не більше 25 років; 3) запровадження заборони застосування помилування до осіб з потенційно високим рівнем рецидивонебезпечності (зокрема тих, які на момент вчинення злочину мали судимість за умисний злочин, звільнялися від кримінальної відповідальності, засуджувалися із застосуванням звільнення від покарання або звільнялися від відбування його частини, якщо до погашення

чи зняття судимості вони знову вчинили умисний злочин); 4) здійснення помилування у виді: а) заміни довічного позбавлення волі на двадцятип'ятирічний строк позбавлення волі та б) звільнення від відбування частини покарання та заміни позбавлення волі на більш м'яке покарання в разі неможливості їх застосування в порядку ст. 81 і ст. 82 КК України за формальною підставою, у т.ч. стосовно окремої категорії громадян, на яких *de lege ferenda* не поширюється умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким.

8. Принцип зворотної дії закону в часі, згідно з яким закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі, знаходить свій закономірний розвиток у ч. 2 і ч. 3 ст. 74 КК України, які передбачають звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати про: 1) необхідність створення окремої кримінально-правової норми, присвяченої зазначеним видам звільнення від покарання (ст. 74¹ «Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання»); 2) доречність відмови від використання в ч. 2 ст. 74 КК України слова «негайному» та установлення строку для такого звільнення не менше місяця після набрання чинності законом, що декриміналізує певне діяння; 3) доцільність урахування при пом'якшенні покарання, призначеного особі, засудженій за діяння, караність якого законом пом'якшена, не лише верхньої, а і нижньої межі нової санкції; 4) необхідність вилучення з ч. 2 ст. 74 КК України слова «законом», наявність якого звужує сферу застосування цієї норми, що дозволить реагувати на випадки як безпосередньої, так і опосередкованої декриміналізації.

9. Сплив строків давності виконання покарання, призначеного особі згідно з обвинувальним вироком суду, є підставою

для звільнення від покарання або відбування його частини відповідно до ст. 80 КК України. Рішення законодавця передбачити в кримінальному законодавстві такий вид звільнення визнано слушним. Проте його правова регламентація потребує вдосконалення, а саме: 1) доведено, що в контексті ст. 80 КК України треба використовувати не кримінально-процесуальне поняття «виконання обвинувального вироку», а кримінально-правове поняття «виконання покарання»; 2) визначено, що ст. 80 КК України не встановлює строки давності виконання обвинувального вироку, яким особа засуджена до тримання в дисциплінарному батальйоні, що є вадою цієї норми, яка (вада) потребує усунення; 3) встановлено прогалину в правовому регулюванні звільнення за ст. 80 КК України від покарання у виді довічного позбавлення волі, через що необхідно внести зміни до ч. 1 та ч. 5 зазначеної статті; 4) визнано доцільним пропорційно збільшити строки давності, визначені в ч. 1 ст. 80 КК України, на один щабель; 5) ініційовано пропозицію про подвоєння всіх строків давності, встановлених у ч. 1 ст. 80 КК України, у випадку ухилення особи від виконання покарання; 6) з'ясовано, що переривати перебіг давності має будь-який умисний злочин незалежно від ступеня його тяжкості.

10. Хвороба як підстава для звільнення особи від покарання або відбування його частини передбачена в ст. 84 КК України, у якій розрізняють три підвиди такого звільнення: 1) у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1); 2) у зв'язку з іншою тяжкою хворобою (ч. 2); 3) у зв'язку з визнанням військовослужбовця не придатним до військової служби (ч. 3). Аналіз відповідних положень закону дозволив сформулювати такі положення щодо їх удосконалення: 1) запропоновано трансформувати звільнення, передбачене ч. 1 і ч. 2 ст. 84 КК України, в аналогічні види відстрочки виконання покарання; 2) встановлена недоречність вказівки в цих частинах ст. 84 КК України на момент виникнення хвороби; 3) визнано за доцільне урегулювати в ст. 84 КК України питання про звільнення за хворобою особи від додат-

кових видів покарань; 4) запропоновано в ст. 92 КК України визначити загальне правило стосовно випадків, за яких до особи застосовуються примусові заходи медичного характеру; 5) визнано несправедливим прирівнювання в ч. 4 ст. 84 КК України всіх видів примусових заходів медичного характеру до позбавлення волі, у зв'язку з чим висловлено пропозицію в строк покарання зараховувати такі заходи, ураховуючи спосіб, у який вони здійснювались (амбулаторно або стаціонарно); 6) констатовано, що в разі умисного посилення особою певних хворобливих симптомів вона не повинна підлягати звільненню за ч. 2 ст. 84 КК України, а відповідне застереження закріпити в законі; 7) визначено, що питання про належність того або іншого захворювання до категорії тяжких повинне бути розв'язане на нормативному рівні з ухваленням нового Переліку захворювань та вдосконаленням процедури звернення до суду засудженого та інших осіб, яка б дозволяла враховувати відповідний припис; 8) визнано за доцільне виключити з ч. 4 ст. 84 КК України посилання на ст.ст. 49 і 80 КК України, обмежившись загальною вказівкою на сплив строків давності; 9) запропоновано здійснювати за особами, звільненими від покарання за хворобою контроль за їх поведінкою та лікуванням, установивши для цього конкретні обов'язки, які особа має виконувати; 10) залежно від того, як особа виконували покладені на неї обов'язки, і від тяжкості вчиненого нею злочину висловлено пропозицію щодо диференціації правових наслідків застосування ст. 84 КК України; зокрема є доцільним звільняти від покарання або відбування його частини тих хворих, які скоїли злочини невеликої тяжкості та виконали покладені на них обов'язки; 11) доведено, що у випадку вчинення особою, до якої було застосоване звільнення за ч. 2 ст. 84 КК України, нового злочину, суд має призначати їй покарання за правилами, передбаченими ст.ст. 71, 72 КК України; 12) зазначено, що правова регламентація звільнення від покарання військово-службовців (ч. 3 ст. 84 КК України) має зазнати змін, серед ін-

шого спрямованих на безумовне звільнення тих з них, які вчинили злочини невеликої тяжкості та встановлення можливості для решти замінювати покарання більш м'яким.

11. Амністія широко поширена в практиці правозастосування багатьох країн світу; вона має глибоке історичне коріння. Позитивний ефект від амністії не викликає заперечень, якщо остання застосовується помірковано, щодо вузьких категорій осіб, на певному етапі розвитку держави. Доведено, що амністія має загалом конституційно-правовий характер, оскільки може знаходити свій прояв у будь-якій сфері правового регулювання.

Особливістю правового регулювання амністії є її регламентація поряд з КК України в окремому законі – Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р., який у 2011 році зазнав істотних змін, спрямованих на звуження сфери дії амністії (зокрема, унеможлиблюється звільнення від кримінальної відповідальності за амністією). Такий законодавчий крок заслуговує на схвальну оцінку, адже він свідчать про можливі зміни кримінально-правової політики держави в частині реалізації принципу гуманізму, упорядкування елементів системи заходів кримінально-правового впливу тощо. Разом із тим нова редакція згаданого Закону зумовила появу інших вад, на яких наголошується в роботі і які потребують усунення.

Перспективним напрямом вдосконалення норм про амністію визнається подальше звуження сфери дії закону про амністію за рахунок поширення її на осіб, котрі засуджені лише за вчинення злочинів проти держави, з установленням можливості їх звільнення від відбування частини покарання та заміни покарання більш м'яким. З урахуванням цього застосування амністії пропонується зробити обов'язковим для суду.

За підсумками монографічного дослідження розроблено доктринальну модель розділу Загальної частини КК України про звільнення від покарання та його відбування, редакція якого запропонована нижче (ініційовані законодавчі новели

виділені курсивом). Ця модель може бути покладена в основу законопроекту «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України» (щодо вдосконалення інституту звільнення від покарання та його відбування).

Р о з д і л XII

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ЙОГО ЧАСТИНИ. ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття 74. Загальні засади звільнення від покарання, відбування його частини, відстрочки виконання покарання

Звільнення засудженого від покарання або відбування його частини, відстрочка виконання покарання, а також заміна покарання більш м'яким, крім випадків, передбачених законом України про амністію чи актом про помилування, може застосовуватися тільки судом згідно з цим Кодексом.

Стаття 74¹. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання

1. Особа, засуджена за діяння, караність якого усунена, підлягає звільненню від покарання або відбування його частини у строк не пізніше місяця після набрання законної сили законом, що усуває караність діяння.

2. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, з урахуванням загальних засад призначення покарання знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі, якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбусте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, установленними частиною першою статті 72 цього Кодексу.

Стаття 74². Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установленням обставин, що унеможливають застосування покарання

1. На підставі частини третьої статті 56 цього Кодексу звільняються від покарання у виді громадських робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними.

2. На підставі частини другої статті 57 цього Кодексу звільняються від покарання у виді виправних робіт або відбування його частини особи, які після постановлення вироку досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними.

3. На підставі частини третьої статті 61 цього Кодексу звільняються від покарання у виді обмеження волі або відбування його частини особи, які після постановлення вироку визнані інвалідами першої чи другої групи або досягли пенсійного віку, а також жінки, які стали вагітними.

Стаття 75. Звільнення від покарання з випробуванням

1. Якщо суд при призначенні покарання у виді обмеження волі, утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, ураховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість досягнення мети покарання без його відбування, він може прийняти рішення про звільнення від покарання з випробуванням. Підтвердженням такого висновку є встановлення не менше трьох обставин, які пом'якшують покарання (за правилом, визначеним у частині другій статті 66 цього Кодексу), та не більше однієї обставини, яка обтяжує покарання (без урахування положень, передбачених частиною другою статті 67 цього Кодексу). Звільнення від покарання з випробуванням осіб, засуджених за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, здійснюється за наявності не менше чотирьох обставин, які пом'якшують покарання, та за відсутності обставин, які обтяжують покарання.

2. Не підлягають звільненню від покарання з випробуванням: особи, які вчинили новий злочин упродовж іспитового строку, установленого судом у зв'язку з їх звільненням від покарання, призначено-

го за попередній злочин; особи, які мають непогашену або незняту судимість за вчинення умисного злочину; особи, яким призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом згідно зі статтею 69 цього Кодексу.

3. При звільненні від покарання з випробуванням встановлюється іспитовий строк тривалістю від одного року до трьох років. При звільненні від покарання з випробуванням, призначеного особі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, встановлюється максимальний іспитовий строк.

4. Якщо протягом іспитового строку засуджений не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки, правові наслідки застосованого заходу анулюються відповідно до частини першої статті 78 цього Кодексу.

Стаття 76. Обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від покарання з випробуванням

1. У разі звільнення від покарання з випробуванням на засудженого можуть покладатися такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення в потерпілого;

2) відшкодувати завдані злочином збитки, усунути заподіяну шкоду або примиритися з потерпілим;

3) не відвідувати певні місця й утримуватися від контактування з потерпілим або іншими особами, визначеними судом;

4) не залишати місця постійного проживання в певний період часу.

5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Обов'язки, передбачені п.п. 2 – 4 частини першої цієї статті, покладаються лише в разі, якщо буде доведено, що з урахуванням особливостей вчиненого злочину та інших обставин справи вони можуть бути реально виконані.

2. Для забезпечення ефективності здійснення контролю за звільненою від покарання особою на неї покладаються такі обов'язки:

1) не виїжджати за межі України протягом іспитового строку;

2) повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання;

3) періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції.

3. Суд має право покласти на трудовий колектив або особу, за їх згодою або на їх прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи.

4. Контроль за поведінкою засуджених, звільнених від покарання з випробуванням, здійснює кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командири військових частин.

Стаття 77. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від основного покарання з випробуванням

Звільнення від покарання з випробуванням не виключає застосування до засудженого додаткових покарань, крім конфіскації майна.

Стаття 78. Правові наслідки звільнення від покарання з випробуванням

1. Правові наслідки засудження зі звільненням від покарання з випробуванням анулюються щодо особи, яка після закінчення іспитового строку виконала покладені на неї обов'язки та не вчинила нового злочину.

2. Якщо засуджений не виконує хоча б один із покладених на нього обов'язків або ухиляється від виконання додаткових покарань, він направляється для відбування призначеного покарання.

3. У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 цього Кодексу.

Стаття 79. Звільнення від покарання з випробуванням вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років, чоловіків, які мають дітей віком до трьох років та є єдиними батьками

1. У разі призначення покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі вагітним жінкам, жінкам, які мають дітей віком до трьох років, чоловікам, які мають дітей віком до трьох років

років та є єдиними батьками, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні злочини, суд може звільнити таких засуджених як від основного, так і додаткового покарання з установленням іспитового строку до досягнення дитиною трирічного віку, але не менше одного року.

2. Звільнення від покарання, передбачене частиною першою цієї статті, допускається при встановленні не менше двох обставин, що можуть пом'якшувати покарання (за правилом, визначеним у частині другій статті 66 цього Кодексу) та не більше однієї обставини, що обтяжує покарання (без урахування положень, передбачених частиною другою статті 67 цього Кодексу).

3. На осіб, зазначених у частині першій цієї статті, поширюються положення, передбачені частинами першою, другою та третьою статті 76 цього Кодексу.

4. Контроль за поведінкою засуджених здійснює кримінально-виконавча інспекція.

5. Після закінчення іспитового строку за відсутності обставин, зазначених у частинах шостій або сьомій цієї статті, правові наслідки засудження особи зі звільненням від покарання з випробуванням анулюються.

6. У разі, коли звільнена від покарання з випробуванням особа відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує хоча б один із покладених на неї обов'язків або ухиляється від виконання додаткових покарань вона за поданням контролюючого органу направляється для відбування призначеного покарання.

7. Якщо засуджений вчинив у період іспитового строку новий злочин, суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Стаття 79¹. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності

1. Особа звільняється від покарання, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

1) два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі;

2) три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі;

3) п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;

4) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

5) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2. Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа *звільняється від покарання*, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років.

3. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у частинах першій та другій цієї статті строків особа вчинила новий *умисний злочин*. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

4. Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і заміняється позбавленням волі на певний строк.

5. Давність не застосовується в разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437 – 439 і частині першій статті 442 цього Кодексу.

Стаття 80. Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку із закінченням строків давності виконання покарання

1. Особа звільняється від *покарання або відбування його частини*, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:

1) *три роки* – у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) *п'ять років* – у разі засудження до покарання у виді обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

3) *десять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) *п'ятнадцять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) *двадцять років* – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

6) *двадцять п'ять років* – при засудженні до покарання у виді довічного позбавлення волі.

2. Строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

3. Перебіг давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від виконання покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для виконання покарання або з дня його затримання, а строки давності подвоюються. У строки давності зараховується час, який сплив до ухилення від відбування покарання.

4. Перебіг давності переривається, якщо до закінчення строків, зазначених у частинах першій та третій цієї статті, засуджений вчинить новий *умисний* злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину.

5. Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі заміняється позбавленням волі на строк не менше *п'ятнадцяти років*.

6. Давність не застосовується в разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437 – 439 та частиною першою статті 442 цього Кодексу.

Стаття 80¹. Відстрочка виконання покарання у зв'язку з надзвичайними обставинами

1. За наявності надзвичайних обставин, які становлять небезпеку для близьких родичів засудженого, або тяжкої хвороби чи смерті єдиного працездатного члена сім'ї особі, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, на її прохання відстрочується виконання покарання або відбування його частини.

2. Якщо засуджений не сприяє усуненню наслідків надзвичайної події або не надає допомоги в утриманні сім'ї, а також у разі вчинення нового злочину суд за поданням контролюючого органу направляє засудженого для відбування визначеного вироком покарання або частини, що є невідбутою. При вчиненні нового злочину суд признає покарання за правилами, передбаченими в статтях 71 і 72 цього Кодексу.

3. Після усунення обставин, які зумовили відстрочку відбування покарання, особа має бути направлена для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання.

Стаття 81. Умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання

1. До осіб, які відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання. Особа може бути умовно-достроково звільнена повністю або частково і від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

2. Умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання може бути застосоване, якщо засуджений утратив суспільну небезпечність, про що свідчать встановлені згідно з кримі-

нально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення.

3. Умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання не може бути застосоване до осіб:

1) яким довічне позбавлення волі замінене позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років;

2) стосовно яких не припинене примусове лікування в передбаченому законом порядку;

3) які раніше звільнялися від покарання умовно-достроково (або яким покарання замінювалося більш м'яким) та які знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (або протягом відбування більш м'якого покарання).

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженням:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин.

5. У разі засудження особи за злочини різного ступеня тяжкості за сукупністю злочинів або вироків необхідна до відбуття частина строку покарання визначається, виходячи з вимог, які ставляться до більш тяжкого злочину, що входить у сукупність.

6. На засудженого, умовно-достроково звільненого від відбування частини покарання, покладаються такі обов'язки:

1) не виїжджати за межі України протягом строку невідбутої частини покарання;

2) повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання;

3) періодично з'являтися для реєстрації до кримінально-виконавчої інспекції.

У разі ухилення від виконання хоча б одного обов'язку суд приймає рішення про направлення засудженого для відбування частини покарання, від якої було здійснене звільнення.

7. У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування частини покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу.

8. Контроль за поведінкою умовно-достроково звільнених осіб здійснює кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командири військових частин.

Стаття 82. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

1. Особам, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині цього Кодексу для певного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

2. У разі заміни невідбутої частини основного покарання більш м'яким засудженого може бути звільнено повністю або частково і від додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

3. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений частково втратив суспільну небезпечність, про що свідчать встановлені згідно з кримінально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення.

4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким не може бути застосована до осіб, які раніше звільнялися від покарання умовно-достроково (або яким покарання замінювалося більш м'яким) та

які знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання (або протягом відбування більш м'якого покарання).

5. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженням:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин.

6. Особи, яким покарання замінене більш м'яким, можуть бути звільнені від його відбування за підставами, передбаченим цим Кодексом.

7. Якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу.

Примітка.

1. Під більш м'яким покаранням слід розуміти покарання у виді обмеження волі, виправних робіт, громадських робіт, а також позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо засуджений відбуває покарання за злочин, учинений за певною посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю.

2. Заміна покаранням у виді виправних робіт можлива за умови підтвердження можливості працевлаштування засудженого.

Стаття 83. Відстрочка виконання покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей віком до трьох років

1. Засудженням до арешту або позбавлення волі жінкам, які стали вагітними або народили дітей під час відбування пока-

рання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні злочини, може надаватись відстрочка виконання покарання до досягнення дитиною трирічного віку. При вирішенні цього питання враховується тяжкість вчиненого злочину, особа засудженого та інші обставини.

2. Особі може бути відстрочено виконання додаткових покарань у виді штрафу або конфіскації майна, якщо вони на момент ухвалення рішення за частиною першою цієї статті залишились не виконаними.

3. Відстрочка виконання покарання застосовується до засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини.

4. Контроль за поведінкою таких жінок здійснює кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання.

5. Після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті засуджену залежно від її поведінки можна звільнити від покарання або замінити його більш м'яким покаранням за правилами, передбаченими в частині першій статті 82 цього Кодексу, чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі час, протягом якого засуджена не відбувала покарання, може повністю або частково зараховуватись у строк відбування покарання.

6. Якщо засуджена, до якої була застосована відстрочка покарання, відмовляється від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, вона за поданням контролюючого органу направляється для відбування призначеного покарання.

7. При вчиненні засудженою умисного злочину в період відстрочки суд зобов'язаний скасувати прийняте рішення та призначити покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу. У разі вчинення засудженою в цей період злочину з необережності питання про скасування відстрочки вирішується судом.

Стаття 84. Відстрочка виконання покарання через хворобу та звільнення від покарання або відбування його частини військовослужбовців

1. Особі, яка вчинила злочин у стані осудності, але до або після постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, надається відстрочка виконання покарання. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92 – 95 цього Кодексу.

2. Особі, яка захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає виконанню покарання, може бути надана відстрочка щодо виконання всього покарання або відбування його частини. При вирішенні цього питання враховується тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особа засудженого та інші обставини. Не застосовується відстрочка виконання покарання до осіб, які умисно викликали або інтенсифікували в себе тяжкі хвороби.

3. На підставі частини першої та другої цієї статті особі може бути відстрочено виконання додаткових покарань у виді штрафу або конфіскації майна, якщо вони залишилися не виконаними.

4. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні за вчинення злочину невеликої тяжкості, у разі визнання їх непридатними або обмежено придатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання або відбування його частини. У разі вчинення злочину іншого ступеня тяжкості покарання замінюється більш м'яким за правилами, передбаченими в частині першій статті 82 цього Кодексу.

5. При відстрочці покарання відповідно до частин першої та другої цієї статті на особу покладаються такі обов'язки:

- 1) не ухилятися від лікування;
- 2) не виїжджати за межі України;
- 3) не змінювати місця проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи.

6. Якщо особи, зазначені в частинах першій та другій цієї статті, які вчинили злочин невеликої тяжкості, виконали покладені на

них обов'язки та не вчинили нового злочину, вони після одужання звільняються від покарання. У разі вчинення злочину іншого ступеня тяжкості покарання замінюється більш м'яким за правилами, передбаченими в частині першій статті 82 цього Кодексу.

В інших випадках покарання повинне бути звернуте до виконання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені цим Кодексом, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру, якщо особу госпіталізували до психіатричного закладу, та двом дням за умови амбулаторного лікування.

7. Контроль за процесом лікування та виконанням обов'язків здійснює кримінально-виконавча інспекція за місцем проживання.

8. При вчиненні засудженим умисного злочину в період відстрочки, суд зобов'язаний скасувати прийняте рішення та призначити покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 цього Кодексу. У разі вчинення засудженим у цей період злочину з необережності питання про скасування відстрочки вирішується судом.

Стаття 85. Звільнення від покарання або відбування його частини на підставі закону України про амністію або акта про помилування

На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарань, а також засудженому може бути замінено невідбуту частину покарання більш м'яким покаранням.

Стаття 86. Амністія

1. Амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб.

2. Законом про амністію звільняються від покарання або відбування його частини особи, засуджені за вчинення злочинів, передбачених Розділом I «Злочини проти основ національної безпеки Украї-

ни», Розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», Розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян», Розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» (ст.ст. 364, 365, 366, 367, 368, 368-2, 369-2), Розділом XVIII «Злочини проти правосуддя», Розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби», Розділом XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини цього Кодексу.

3. На підставі Закону про амністію цим особам невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким.

4. Амністія не застосовується до осіб, які засуджені до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років.

Стаття 87. Помилування

1. Помилування здійснює Президент України стосовно індивідуально визначеної особи.

2. Акт про помилування може:

1) замінити засудженому призначене покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком на двадцять п'ять років без урахування періоду відбутого покарання до ухвалення рішення про помилування;

2) звільнити від відбування частини покарання або замінити позбавлення волі на більш м'яке покарання в разі неможливості їх застосування відповідно до статей 81 або 82 цього Кодексу за формальною підставою, визначеною в частинах третій, четвертій статті 81 та частинах четвертій, п'ятій статті 82 цього Кодексу.

3. Помилування не може бути застосоване до осіб, які:

1) на момент вчинення злочину мали судимість за вчинення умисного злочину;

2) раніше звільнялися від кримінальної відповідальності, засуджувалися із застосуванням звільнення від покарання або звільнялися від відбування його частини, якщо вони до погашення або зняття судимості знову вчинили умисний злочин.

Крім того, у роботі пропонується:

1. Внести зміни до ч. 3 ст. 88 КК України, сформулювавши її таким чином: *«Особи, звільнені від покарання (крім випадків, передбачених ст. 89 цього Кодексу) чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунуто законом, визнаються такими, що не мають судимості».*

2. Доповнити ст. 92 КК України частиною другою такого змісту: *«Примусові заходи медичного характеру підлягають застосуванню у випадку, коли з урахуванням вчиненого діяння і тяжкості захворювання особа становить небезпеку для себе та оточуючих і потребує лікування».*

3. Внести зміни до КПК України 2012 р., виключивши з нього ч. 4 ст. 504, ст. 536 та виклавши в новій редакції такі його положення:

1) ст. 2 КПК України 2012 р.: *«Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, зазнав адекватних заходів кримінально-правового впливу, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура»;*

2) ч. 2 ст. 373: *«Якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність»;*

3) ч. 1 ст. 377: *«Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання у разі виправдання; звільнення від покарання; засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі».*

4. Внести зміни до КВК України 2003 р., виключивши з нього перший абзац частини третьої ст. 164, та виклавши в новій редакції такі положення:

1) ч. 2 ст. 46: *«Кримінально-виконавча інспекція за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі заходи заохочення: подання до суду матеріалів на засудженого щодо умовно-дострокового звільнення, зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання»;*

2) ч. 7 ст. 151: *«Після відбуття не менше десяти років покарання у виді довічного позбавлення волі засуджений може порушити клопотання про помилування, яким невідбуте покарання замінюється покаранням у виді позбавлення волі строком на двадцять п'ять років».*

5. Внести зміни до Закону України «Про застосування амністії» від 1 жовтня 1996 р. (в редакції від 2011 р.), згідно з якими:

1) викласти ст. 1 в такій редакції: *«Амністія є звільненням від покарання або відбування його частини осіб, категорії яких визначені КК України»;*

2) викласти ч. 3 ст. 2 в такій редакції: *«Закон про амністію не знімає судимість»;*

3) виключити частину третю зі статті 1 та частину першу зі статті 3;

4) викласти ст. 4 в такій редакції: *«Амністія не може бути застосована до осіб, які заперечують проти цього, за винятком тих, які відбувають покарання».*

Додатки

Таблиця А
Інформація про практику застосування судами
України норм КК України щодо звільнення
від покарання з випробуванням у 2009 – 2012 роках

Роки	Кількість засуджених осіб (за вироками, що набрали законної сили)						
	усього	з них					
		кількість засуджених осіб, звільнених від покарання з випробуванням					
		усього	пи- тома вага, % *	з них кількість засу- джених осіб за тяжкі злочини	пи- тома вага, %	з них кількість засудже- них осіб за особливо тяжкі злочини	пи- тома вага, %
2009	146383	70523	48,2	26697	18,2	1285	0,9
2010	168774	79955	47,4	32162	19,1	1031	0,6
2011	154356	64584	41,8	25593	16,6	674	0,4
2012	162881	67912	41,7	25938	15,9	646	0,4

* Від загальної кількості засуджених осіб.

Таблиця Б
Інформація про практику застосування
судами України норм КК України щодо засуджених осіб,
які були раніше судимими, за 2009 – 2012 роки

Період (рік)	Кількість засуджених осіб (за вироками, що набрали законної сили)				
	усього	у тому числі			
		Кількість засуджених осіб, які мають незняту і непогашену судимість	питома вага, %	Кількість умовно-достроково звільнених від покарання	питома вага, %
2009	164,4 тис.	36,8 тис.	25,1	9 тис.	24,6
2010	168,7 тис.	39,3 тис.	23,3	9,6 тис.	24,4
2011	154,4 тис.	35,8 тис.	23,2	8,2 тис.	23,0
2012	162,8 тис.	36,9 тис.	22,6	7,8 тис.	21,2

Бібліографія

I. Нормативно-правові акти, їх проекти, супровідні матеріали

1. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» (реєстр. № 3413 від 26.11.2008 р.) : лист Верховного Суду України від 29 січня 2009 року № 20 – 352/0/8-09.

2. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства шляхом впровадження пробації)» (реєстр. № 3413-1 від 28.11.2008 р.) : лист Верховного Суду України від 29 січня 2009 року № 20 – 355/0/8-09.

3. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)» (реєстр. № 3413 від 26.11.2008 р.) : лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 29 липня 2009 року № 16/3-897/3413.

4. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства шляхом впровадження пробації)» (реєстр. № 3413-1 від 28.11.2008 р.) : лист Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 30 липня 2009 року № 16/3-599/3413-1.

5. Висновок на проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування» (реєстр. № 11392 від 05.11.2012 р.) : лист Генеральної прокуратури України від 23 листопада 2012 року № 12/2-175вих-12

6. Висновок на проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування» (реєстр. № 11392 від 05.11.2012 р.) :

лист Міністерства юстиції України від 23 листопада 2012 року № 2147-0-112/6.1

7. Завдання і заходи з виконання Державної цільової програми модернізації пенітенціарної системи на 2013 – 2017 роки [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державної пенітенціарної служби України. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/661291>

8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; Офіц. вісн. України. – 2010. – № 72/1, спец. вип. – Ст. 2598. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

9. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : схвалена указом Президента України від 8 листопада 2012 року №631/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. – 19 трав. (№ 90/91). – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

12. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 3 – 4. – Ст. 21. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>

13. Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення, затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань : збірник методичних документів з питань організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, засуджених до позбавлення волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та переведення до колоній-поселень / уклад. : С. Скоков, Ю. Олійник, О. Двойнос. – К. : МП Леся, 2002. – С. 2 – 18.

14. Методологія проведення антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів : постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 року № 1346 (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 2 листопада 2011 року № 1126) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1346-2009-p>

15. Пенитенціарный кодекс Республики Эстония [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://estonia.news-city.info/docs/sistems/dok_iegdab

16. Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від дальшого відбування покарання : затверджений спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 року № 3/6 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0155-00>

17. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : затверджене наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>

18. Положення про спостережні комісії : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 429 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 року № 1042). – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-p>

19. Про амністію у 2011 році : Закон України від 8 липня 2011 року № 3680-VI // Голос України. – 2011. – 27 лип. (№ 135/136). – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3680-17>

20. Про амністію : Закон України від 11 липня 2003 року № 1131-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 283. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1131-15>

21. Про амністію : Закон України від 12 грудня 2008 року № 660-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 15. – Ст. 189 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/660-17>

22. Про амністію : Закон України від 31 травня 2005 року 2591-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 25. – Ст. 332 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2591-15>

23. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 5 вересня 2013 року № 435-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25/26. – Ст. 131. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-18>

24. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 30. – Ст.409. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>

25. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 року № 392/96-ВР в ред. від 2 червня 2011 року № 3465-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 580. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/392/96-вр>

26. Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань : затверджена спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МВС України від 19 грудня 2003 року № 270/1560 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04>

27. Про затвердження Порядку подання до Адміністрації Президента України матеріалів за клопотаннями засуджених про помилування та виконання указів Президента України про помилування : наказ Міністерства юстиції України від 28 вересня 2012 року № 1439/5 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1667-12>

28. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>

29. Про Положення про порядок застосування помилування : затверджене Указом Президента України від 16 вересня 2010 року № 902/2010 – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Електрон.

версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902/2010>

30. Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань : Закон України від 19 грудня 2013 року № 712-VII. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/712-18>

31. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації)», поданий народним депутатом України В. Швецем, реєстр. № 3413 від 26.11.2008 р.

32. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства шляхом впровадження пробації)», поданий народним депутатом України О. Фельдманом, реєстр. № 3413-1 від 28.11.2008 р.

33. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання», поданий Кабінетом Міністрів України, реєстр. № 1131 від 20.12.2012 р.

34. Проект Закону України «Про внесення змін до статей 78 і 79 Кримінального кодексу України (щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням)», поданий народним депутатом України В. Мойсиком, реєстр. № 6232 від 29.03.2010 р.

35. Проект Закону України «Про внесення зміни до статті 76 Кримінального кодексу України» (щодо встановлення обов'язкових громадських робіт для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням), поданий народним депутатом України О. Зарубинським, реєстр. № 6160 від 10.03.2010 р.

36. Проект Закону України «Про порядок здійснення помилування», поданий народними депутатами Ю.Б. Дерев'янком і О.С. Донієм, реєстр. № 2130а-1 від 27.05.2013 р.

37. Проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування», поданий народним депутатом України В.Р. Мойсиком, реєстр. № 11392 від 05.11.2012 р.

38. Проект Закону України «Про порядок здійснення Президентом України помилування», поданий народними депутатами М.П. Паламарчуком і С.Г. Міщенком, реєстр. № 2130а від 24.05.2013 р.

39. Проект Закону України «Про пробацію», поданий Кабінетом Міністрів України, реєстр. № 1197-1 від 18.01.2013 р.

40. Проект Федерального закона «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в целях совершенствования прав потерпевших в уголовном судопроизводстве», поданный депутатами Государственной Думы РФ И.Я. Яровой и др., реестр. № 173958-6. – Режим доступа: [http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/\(SpravkaNew\)?OpenAgent&RN=173958-6&02](http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/(SpravkaNew)?OpenAgent&RN=173958-6&02)

41. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242908>

42. Уголовный кодекс Голландии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923>

43. Уголовный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370>

44. Уголовный кодекс Дании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241524>

45. Уголовный кодекс Испании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923>

46. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252>

47. Уголовный кодекс Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243545>

48. Уголовный кодекс Латвийской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>

49. Уголовный кодекс Литовской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877>

50. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241378>

51. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242720>

52. Уголовный кодекс Республики Болгария [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1245689>

53. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243100>

54. Уголовный кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241144>

55. Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817>

56. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1253084>

57. Уголовный кодекс Республики Таджикистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242456>

58. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242643>

59. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/ukrf>

60. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733>

61. Уголовный кодекс Франции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018>

62. Швейцарский Уголовный Кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950>

II. Матеріали правозастосовної практики, результати її узагальнення, статистика

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2009 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/09F805995C5F5CA6C2257752002A196D?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=09F805995C5F5CA6C2257752002A196D&Count=500&>

2. Архів Апеляційного суду Вінницької області. Справа № 1-208/11 за 2011 рік.

3. Архів Апеляційного суду Івано-Франківської області. Справа № 11-158/2011 за 2011 рік.

4. Архів Апеляційного суду Харківської області. Справа № 11-2242 за 2006 рік.

5. Архів Апостолівського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 171/820/13-к за 2013 рік.
6. Архів Барського районного суду Вінницької області. Справа № 5-47/08 за 2008 рік.
7. Архів Березнегуватського районного суду Миколаївської області. Справа № 1-20/08 за 2008 рік.
8. Архів Бориспільського міськрайонного суду Київської області. Справа № 1/1005/214/2012 за 2012 рік
9. Архів Великобагачанського районного суду Полтавської області. Справа № 1-П-23/09 за 2009 рік.
10. Архів Верховинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-22/07 за 2007 рік.
11. Архів Верховинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-15/08 за 2008 рік.
12. Архів Вижицького районного суду Чернівецької області. Справа № 5-37/08 за 2008 рік.
13. Архів Військового місцевого суду Київського гарнізону. Справа № 5-3 за 2010 рік.
14. Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Справа № 1407/5189/2012 за 2012 рік.
15. Архів Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області. Справа № 473/1141/13-к за 2013 рік.
16. Архів Володимир-Волинського міського суду Волинської області. Справа № 5-42/07 за 2007 рік.
17. Архів Врадіївського районного суду Миколаївської області. Справа № 1-111/10 за 2010 рік.
18. Архів Гадяцького районного суду Полтавської області. Справа № 5-22/10 за 2010 рік.
19. Архів Глибоцького районного суду Чернівецької області. Справа № 1-19/09 за 2009 рік.
20. Архів Голопристанського районного суду Херсонської області. Справа № 5-56/08 за 2008 рік.
21. Архів Гоцанського районного суд Рівненської області. Справа № 557/437/13-к за 2013 рік
22. Архів Гусятинського районного суду Тернопільської області. Справа № 5-41/10 за 2010 рік.
23. Архів Деражнянського районного суду Хмельницької області. Справа № 1/673/20/13 за 2013 рік

24. Архів Дніпровського районного суду м. Херсона. Справа № 5-147/09 за 2009 рік.
25. Архів Долинського районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-411/10 за 2010 рік.
26. Архів Залізничного районного суду м. Сімферополя Автономної республіки Крим. Справа № 5-69/09 за 2009 рік.
27. Архів Залізничного районного суду м. Сімферополя Автономної республіки Крим. Справа № 5-149/09 за 2009 рік.
28. Архів Залізничного районного суду м. Сімферополя Автономної республіки Крим. Справа № 5-327/09 за 2009 рік.
29. Архів Замостянського районного суду м. Вінниці. Справа № 5-65/08 за 2008 рік.
30. Архів Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області. Справа № 1-147/09 за 2009 рік.
31. Архів Кагарлицького районного суду Київської області. Справа № 368/449/13-к за 2013 рік.
32. Архів Канівського міськрайонного суду Черкаської області. Справа № 5-26/10 за 2010 рік.
33. Архів Кіровського районного суду м. Донецька. Справа № 5 (11)-420/10 за 2010 рік.
34. Архів Кіровського районного суду м. Кіровограда. Справа № 1-10/2011 за 2011 рік.
35. Архів Ковпаківського районного суду м. Сум. Справа № 1806/11380/12 за 2012 рік.
36. Архів Ковпаківського районного суду м. Сум. Справа № 592/3342/13-к за 2013 рік.
37. Архів Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області. Справа № 0909/5390/2012 за 2012 рік.
38. Архів Коростенського міськрайонного суду Житомирської області. Справа № 1-60/07 за 2007 рік.
39. Архів Коростенського міськрайонного суду Житомирської області. Справа № 279/2024/13-к за 2013 рік.
40. Архів Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської області. Справа № 2310/609/2012 за 2012 рік.
41. Архів Краснокутського районного суду Харківської області. Справа № 1-18/08 за 2008 рік.
42. Архів Ленінського районного суду м. Дніпропетровська. Справа № 5-295/09 за 2009 рік.

43. Архів Ленінського районного суду м. Кіровограда. Справа № 5-192/09 за 2009 рік.
44. Архів Ленінського районного суду м. Севастополя. Справа № 1-16/10 за 2010 рік
45. Архів Луцького міськрайонного суду Волинської області. Справа № 5-356/09 за 2009 рік.
46. Архів Любашівського районного суду Одеської області. Справа № 1518/1000/2012 за 2012 рік.
47. Архів Маловисківського районного суду Кіровоградської області. Справа № 5-52/08 за 2008 рік.
48. Архів Маневицького районного суду Волинської області. Справа № 164/349/13-к за 2013 рік.
49. Архів Менського районного суду Чернігівської області. Справа № 2512/2758/2012 за 2012 рік.
50. Архів Миколаївського районного суду Миколаївської області. Справа № 5-01-02/10 за 2010 рік.
51. Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області. Справа № 5-343/09 за 2009 рік.
52. Архів Новобузького районного суду Миколаївської області. Справа № 5-141/07 за 2007 рік.
53. Архів Новосанжарського районного суду Полтавської області. Справа № 1-50/09 за 2009 рік.
54. Архів Новосанжарського районного суду Полтавської області. Справа № 1-51/09 за 2009 рік.
55. Архів Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області. Справа № 1-39/10 за 2010 рік.
56. Архів Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області. Справа № 1-44/09 за 2009 рік.
57. Архів Онуфріївського районного суду Кіровоградської області. Справа № 1-50/07 за 2007 рік.
58. Архів Оріхівського районного суду Запорізької області. Справа № 5-296/10 за 2010 рік.
59. Архів Полтавського районного суду Полтавської області. Справа № 5-319/10 за 2010 рік.
60. Архів Сакського міськрайонного суду Автономної Республіки Крим. Справа № 115/1610/13-к за 2013 рік
61. Архів Самарського районного суду м. Дніпропетровська. Справа № 5-75/10 за 2010 рік.

62. Архів Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області. Справа № 1-91/08 за 2008 рік.

63. Архів Сокирянського районного суду Чернівецької області. Справа № 1-51/09 за 2009 рік.

64. Архів Солонянського районного суду Дніпропетровської області. Справа № 5-549/10 за 2010 рік.

65. Архів Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області. Справа № 1-301/10 за 2010 рік.

66. Архів Староміського районного суду м. Вінниці. Справа № 5-425/09 за 2009 рік.

67. Архів Тельманівського районного суду Донецької області. Справа № 5-19/08 за 2008 рік.

68. Архів Тисменицького районного суду Івано-Франківської області. Справа № 5-25/07 за 2007 рік.

69. Архів Центрального районного суду м. Миколаєва. Справа № 5-4-6/08 за 2009 рік.

70. Архів Чемеровецького районного суду Хмельницької області. Справа № 1-11/07 за 2008 рік.

71. Архів Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області. Справа № 5-323/10 за 2010 рік.

72. Архів Шосткінського міськрайонного суду Сумської області. Справа № 5-176/08 за 2008 рік.

73. Архів Ялтинського міського суду АРК. Справа № 5-63/09 за 2009 рік.

74. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : лист № 511 – 981/0/4-13 від 27 червня 2013 р.

75. Державна судова адміністрація України : лист № інф/П-174/13 від 31 травня 2013 р.

76. Державна судова адміністрація України : лист № інф/П-275/13 від 22 серпня 2013 р.

77. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>

78. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>

79. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 2. – Електрон. версія ред. від 1 січня 2014 року. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-02>

80. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання від 1 вересня 2013 року // Юридичний вісник України. – 2013. – № 49 (вкладка). – С. 7 – 26.

81. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 квітня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 339 – 341.

82. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 29 вересня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 376 – 378.

83. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 22 січня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (16). – С. 104.

84. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2003 року // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 11 – 12.

85. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 серпня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2009. – № 1 (18). – С. 103 – 104.

86. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 грудня 2007 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (16). – С. 102 – 103.

87. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 378 – 380.

88. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 лютого 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 66 – 67.

89. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 2 лютого 2012 року // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 4. – С. 27 – 28.

90. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 січня 2010 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2011. – № 1 (22). – С. 104 – 106.

91. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15 січня 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 62 – 64.

92. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 жовтня 2008 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2009. – № 1 (18). – С. 101 – 103.

93. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 січня 2008 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 65 – 66.

94. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 372 – 374.

95. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 січня 2010 року (витяг) // Рішення Верховного Суду України. – 2011. – № 1 (22). – С. 106 – 107.

96. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 14 квітня 2009 року // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2008 – 2009 роки / за ред. П.П. Пилипчука. – К. : Істина, 2011. – С. 370 – 371.

97. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 лютого 2013 року // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2013. – № 2 (11). – С. 98 – 100.

III. Підручники, навчальні посібники, коментарі до законодавчих актів

1. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К. : Вища школа, 1980. – 216 с.

2. Бергель Ж.-Л. Общая теория права : пер с фр. / Ж.-Л. Бергель ; под общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.

3. Білоконев В.М. Застосування амністії в Україні (судова практика) : науково-методичний посібник / В.М. Білоконев. – Запоріжжя, 2009. – 211 с.
4. Бойко А.И. Уголовная политика : учеб. пособ. / А.И. Бойко. – Ростов н/Д : Ростовский государственный экономический университет «РИНХ», 2008. – 192 с.
5. Васильев И.М. Наказание по советскому уголовному праву : учеб. пособ. / И.М. Васильев ; под ред. докт. юрид. наук, проф. В.А. Владимиrowa. – М., 1970. – 90 с.
6. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. / В.К. Гришук. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.
7. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Г.А. Есаков, Н.Е. Крылова, А.В. Серебrenникова. – М. : Проспект, 2008. – 336 с.
8. Ефимов М.А. Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания / М.А. Ефимов, Н.Ф. Савин. – М. : Госуд. изд-во юрид. лит., 1963. – 32 с.
9. Звільнення від відбування покарань : програма навчальної дисципліни / уклад. М.В. Романов. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – 9 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/111/1/Pr_0009.htm
10. Звільнення від покарання та його відбування : програма навчальної дисципліни / розробник О.К. Марін. – Львів, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Zvlnennja_vid_pokarannja_ta_iogo_vidbuvannja.pdf
11. Зельдов С.И. Актуальные проблемы совершенствования форм реализации уголовной ответственности : учебное пособие / С.И. Зельдов. – Орджоникидзе : Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1990. – 96 с.
12. Коробков Г.Д. Освобождение от уголовной ответственности и наказания по советскому уголовному праву : учебное пособие / Г.Д. Коробков. – М., 1981. – 72 с.
13. Кримінальне право України (Загальна частина) : підручник / за заг ред. О.М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.
14. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / [Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.] ; відп. ред. Кондратьев Я.Ю. ; наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.

15. Кримінальне право України : навч. посіб. / [С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.] ; за ред. О.М. Омельчука. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 297 с.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
17. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. – Х. : Юрінком Інтер-Право, 2005. – 480 с.
18. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / [І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін.] – К. : КНТ, 2006. – 432 с.
19. Кримінальне право : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Ю.В. Александров, В.А. Клименко]. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.
20. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. А.С. Беніцького, В.С. Гуславського, О.О. Дудорова, Б.Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.
21. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 1 – Луганськ : Видавництво «Елтон – 2», 2012. – 780 с.
22. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [вид. третє, переробл. та доповн.]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2007. – 1184 с.
23. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – 376 с.
24. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии) : учебное пособие / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Издательство «Зерцало», 1998. – 208 с.
25. Курс советского уголовного права : в 6 т. / под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – Т. 3. – 364 с.

26. Литвинов О.М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навч. посіб. / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко / за заг. ред. О.М. Литвинова. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – 214 с.

27. Михайленко П.П. Кримінальне право України / П.П. Михайленко, В.В. Кузнєцов, В.П. Михайленко, Ю.В. Опалинський. – К., 2006. – 440 с.

28. Михлин А.С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания : учебное пособие / А.С. Михлин. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1982. – 151 с.

29. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2-х т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.] – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.

30. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / відп. ред. С.С. Яценко. – [4-тє вид., переробл та доповн.] – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

31. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-тє вид., переробл. та доповн.] – К. : Юридична думка, 2012. – 1326 с.

32. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Украины / под ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронюка. – [8-е изд., перераб. и доп.] – Х. : Фактор, 2011. – 1280 с.

33. Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2011. – 785 с.

34. Песлякас В.Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее : учебное пособие / В.Ч. Песлякас. – Минск : МВШ МВД СССР, 1988. – 64 с.

35. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування : коментар до кримінального законодавства та практики його застосування / Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 216 с.

36. Полный курс уголовного права : в 5 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – т. I : Преступление и наказание. – 1133 с.

37. Проблеми кримінально-виконавчого права : навчальний посібник / [Кальман О.Г., Мірошніченко С.С., Подільчак О.М., Плот-

нікова В.П., Туркот М.С.]; за заг. ред. проф. О.Г. Кальмана. – К. : Національна академія прокуратури України, 2011. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – 336 с.

38. Проблеми кримінально-правового впливу : програма навчальної дисципліни / розробник Є.О.Письменський. – Луганськ, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp-lduvs.at.ua/load/0-0-0-142-20>

39. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – 90 с.

40. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання : навч. посіб. / М.В. Романов. – Х. : Права людини, 2012. – 112 с.

41. Российское уголовное право. В двух томах. Том I. Общая часть / под ред. проф. А.И. Рарога. – М. : Профобразование, 2003. – 600 с.

42. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнєцов, О.Ф. Штанько. – [2-е вид.] – К. : Вид. Паливода А.В., 2006. – 636 с.

43. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Т. 2 / Н.С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.

44. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс / Ж.Т. Тощенко. – М. : Прометей, 1994. – 384 с.

45. Уголовная ответственность и ее реализация в деятельности органов внутренних дел : учебное пособие. – М. : МВШМ МВД СССР, 1987. – 100 с.

46. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части : учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перерб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.

47. Уголовное право России : Общая часть : учебник / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербург. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербурга. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.

48. Уголовное право России. Общая часть : курс лекций / под ред. С.Н. Сабанина. – Екатеринбург : Издательство Уральского юридического института МВД России, 2001. – 410 с.

49. Уголовное право. Общая часть : учебник / отв. ред. И.Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 720 с.

50. Уголовный кодекс Украины : научно-практический комментарий / отв. ред. С.С. Яценко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1088 с.

51. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

52. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / П.Л. Фріс. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 488 с.

53. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

54. Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав : навчальний посібник / С.С. Яценко. – К. : ВД Дакор, 2013. – 168 с.

IV. Монографії, вибрані праці, інші комплексні наукові роботи

1. Азарян Е.Р. Преступление. Наказание. Правопорядок / Е.Р. Азарян. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 229 с.

2. Александров А.С. Назначение уголовного судопроизводства и наказания : монография / А.С. Александров, И.А. Александрова, И.В. Круглов. – Н. Новгород : Нижегородская правовая академия, 2006. – 111 с.

3. Алексеев И.Н. Условное осуждение в уголовном праве / И.Н. Алексеев. – Ростов н/Д. : Феликс, 2007. – 256 с.

4. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть вторая / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса : Юридическая литература, АО БАХВА, 2000. – 412 с.

5. Баулін Ю.В. Конституційні основи уголовно-правового регулювання суспільних відносин. В кн. : Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – С. 782 – 785.

6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

7. Баулін Ю.В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. В кн. : Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – С. 669 – 672.

8. Баулін Ю.В. Структура Загальної частини нового Кримінального кодексу України. В кн. : Вибрані праці / Ю.В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – С. 627 – 628.

9. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В.С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 155.
10. Берзін П.С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія / П.С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – 736 с.
11. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В.М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 780 с.
12. Галабала М.В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини : монографія / М.В. Галабала. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 240 с.
13. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головки. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 544 с.
14. Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування. В кн. : Вибране / В.Г. Гончаренко. – К. : Прецедент, 2011. – С. 771 – 778.
15. Грачева Ю.В. Источники судебного усмотрения в институтах освобождения от уголовной ответственности и от наказания : монография / отв ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Чучаев. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 240 с.
16. Гришко А.Я. Амнистия. Помилование. Судимость / А.Я. Гришко, А.М. Потапов. – М. : Университетская книга; Логос, 2009. – 272 с.
17. Грищук В.К. Проблеми сучасної кримінальної політики України. В кн. : Вибрані наукові праці / В.К. Грищук. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – С. 317 – 324.
18. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / В.К. Грищук. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – 768 с.
19. Демидова Л.М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика : монографія / Л.М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.
20. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть : монография / В.Н. Додонов ; под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф., заслуженного деятеля науки РФ С.П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 448 с.

21. Дроздович Н.Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: монографія / Н.Л. Дроздович ; [наук. ред. М.І. Сірий]. – К. : Наук. світ, 2013. – 120 с.
22. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / передне слово д-ра юрид. наук, проф. В.О. Навроцького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.
23. Евтушенко И.И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация: монография / И.И. Евтушенко. – Волгоград: ВолгГТУ, 2005. – 174 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.window.edu.ru/resource/830/45830/files/kti75.pdf
24. Елинский А.В. Проблемы уголовного права в конституционном измерении: монография. / А.В. Елинский. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 496 с.
25. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – Х.: Кроссруд, 2011. – 323 с.
26. Звечаровский И.Э. Ответственность в уголовном праве / И.Э. Звечаровский. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 100 с.
27. Кваша О.О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія / О.О. Кваша; НАН України; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 560 с.
28. Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві: монографія / О.О. Книженко. – Х.: НикаНова, 2011. – 336 с.
29. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія / О.О. Книженко. – Х.: Акта, 2013. – 384 с.
30. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: монография / под науч. ред. Н.В. Щедрина; Сиб. федер. ун-т. – Красноярск: СФУ, 2010. – 324 с.
31. Кравчук П.П. Рецидив серед звільнених умовно-достроково. Кримінологічний етюд / П.П. Кравчук. – Запоріжжя: ССВПР УДДУ ПВП у Запорізькій області, 2011. – 44 с.
32. Кривоченко Л.М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія / Л.М. Кривоченко. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 87 – 90

33. Кригер Г.А. Условное осуждение и роль общественности в его применении / Г.А. Кригер. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 101 с.
34. Кругликов Л.Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве : монография / Л.Л. Кругликов, А.В. Васильевский. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 300 с.
35. Куц В.М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. – Х. : Юрайт, 2013. – 328 с.
36. Левченков О.І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти : монографія / О.І. Левченков ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 528 с.
37. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность : монография / Н.С. Лейкина. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1968. – 129 с.
38. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2000. – 400 с.
39. Личность преступника и применение наказания : монография / под науч. ред. Б.С. Волкова, В.П. Малкова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 216 с.
40. Ломако В.А. Применение условного осуждения / В.А. Ломако. – Харьков : Вища школа, 1976. – 125 с.
41. Маликов С.В. Сроки в уголовном праве России: понятие, виды, характеристика : монография / под ред. А.И. Чучаева. – М. : Проспект, 2009. – 168 с.
42. Маляренко В.Т. Амністія та помилування в Україні / В.Т. Маляренко, А.А. Музика. – К. : Атіка, 2007. – 700 с.
43. Марогулова И.Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве : монография / И.Л. Марогулова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 140 с.
44. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія / В.О. Меркулова. – Вид. 2-е. – Одеса : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – 280 с.
45. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В.О. Меркулова. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.

46. Митрофанов І.І. Вчення про механізм реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2012. – 448 с.

47. Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – 520 с.

48. Музика А.А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – Хмельницький : вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. – 256 с.

49. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 404 с.

50. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О.В. Наден. – Х. : Право, 2012. – 272 с.

51. Отчет по проекту «Условное осуждение как мера альтернативного уголовному наказанию воздействия на преступность: понятие, социальная и правовая обусловленность, проблемы социальной легитимизации и повышения качественной эффективности» (2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.sartraccc.ru/print.php?print_file=Explore/calenditog2013.htm

52. Павлухин А.Н. Уголовная ответственность как научная категория российской правовой доктрины. Генезис, состояние, перспективы : монография / А.Н. Павлухин, А.А. Чистяков. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 80 с.

53. Панько К.К. Методология и теория законодательной техники уголовного права России : монография / К.К. Панько ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 272 с.

54. Пионтковский А.А. Об условном осуждении или системе испытания. – Одеса : Типо-Литогр. Штаба Одес. воен. округа, 1894. – 187 с.

55. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія / Є.О. Письменський ; передм. д-ра юрид. наук, доц. М.І. Хавронюка ; [наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О.О. Дудоров]. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.

56. Письменський Є.О. Інститут судимості в кримінальному праві України : монографія ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка / Є.О. Письменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. – 216 с.

57. Пономаренко Ю.А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія / Ю.А. Пономаренко. – Х. : Издательство «ФИНН», 2009. – 344 с.
58. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю.А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.
59. Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю.А. Пономаренко ; [наук. ред. Ю.В. Баулін]. – Х. : Право, 2012. – 80 с.
60. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В.О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
61. Правова доктрина України (у 5 томах). Том 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – 1238 с.
62. Рекомендації Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності» (м. Харків, 10 – 11 жовтня 2013 року). – Х., 2013. – 14 с.
63. Розенфельд Н.А. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства / Н.А. Розенфельд. – К. : Юстініан, 2009. – 48 с.
64. Рохлин В.И. Институт реабилитации в российском законодательстве (возникновение, развитие, понятие, перспективы) / В.И. Рохлин, С.И. Захарцев, М.А. Миронов, А.П. Стуканов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 407 с.
65. Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. – 448 с.
66. Сабанин С.Н. Справедливість освобождения от уголовного наказания / С.Н. Сабанин. – Екатеринбург, 1993. – 170 с.
67. Саблер В.К. О значении давности в уголовном праве / В.К. Саблер. – Москва, Типография т-ва. Рис., 1872. – 90 с.
68. Сверчков В.В. Освобождение от уголовной ответственности, прекращение уголовного дела (преследования), отказ в его возбуждении: проблемы теории и практики / В.В. Сверчков. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 586 с.
69. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія / П.П. Сердюк. – Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. – 800 с.

70. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В.В. Скибицкий. – К. : Наукова думка, 1987. – 183 с.

71. Степанов В.В. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: теоретические и правоприменительные проблемы : монография / В.В. Степанов ; под науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Н.А. Лопашенко. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 184 с.

72. Тарасов А.Н. Условное осуждение по законодательству России: вопросы теории и практики / А.Н. Тарасов. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 190 с.

73. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – 344 с.

74. Ткачевский Ю.М. Давность в советском уголовном праве / Ю.М. Ткачевский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 241 с.

75. Ткачевский Ю.М. Досрочное освобождение от наказания / Ю.М. Ткачевский. – М. : Юрид. лит., 1962. – 136 с.

76. Ткачевский Ю.М. Исполнение условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 524 – 541.

77. Ткачевский Ю.М. Понятие условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 484 – 501.

78. Ткачевский Ю.М. Применение условного осуждения / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 502 – 523.

79. Ткачевский Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / Ю.М. Ткачевский // Избранные труды. Составление канд. юрид. наук, доц. А.В. Пашковской; вступительные статьи докт. юрид. наук, проф. В.С. Комисарова, докт. юрид. наук, проф. Н.Е. Крыловой. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2010. – С. 455 – 483.

80. Тютюгин В.И. Условно-досрочное освобождение от наказания / В.И. Тютюгин. – Харьков : Юрид. ин-т, 1981. – 68 с.

81. Удалова Л.Д. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за не реабілітуючими підставами / Л.Д. Удалова, Н.З. Рогатинська. – К., 2009. – 152 с.

82. Федотов А.В. Фикция «среднего» человека в российском уголовном праве. Часть 2 / А.В. Федотов ; под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ Жалинского А.Э. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 616 с.

83. Филимонов О.В. Посткриминальный контроль: теоретические основы правового регулирования / О.В. Филимонов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 180 с.

84. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

85. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П.В. Хряпінський. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 448 с.

86. Чубарев В.Л. Тяжесть преступного деяния : монография / В.Л. Чубарев. – К. : Вища школа. – 1992. – 171 с.

87. Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монография. / А.И. Чучаев, А.П. Фирсова. – М. : Проспект, 2010. – 320 с.

88. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід вивчення : монографія / С.А. Шалгунова. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 472 с.

89. Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики: монография / Т.Ш. Шарипов. – М. : Проспект, 2008. – 176 с.

90. Яковець І.С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І.С. Яковець. – РІІ, 2012. – 212 с.

91. Якубов А.Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации / А.Е. Якубов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 206 с.

92. Якушин В.А. Наказание и его применение / В.А. Якушин, О.В. Тюшнякова. – Тольятти : Волжский ун-т им. В.Н. Татищева, 2006. – 284 с.

93. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія ; за ред. В.О. Навроцького / Г.З. Яремко. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 432 с.

V. Дисертації та їх автореферати

1. Алфимова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью : уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / О.А. Алфимова. – Тюмень, 2006. – 23 с.

2. Андреев А.В. Форми реалізації кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Андреев Андрій Васильович. – Луганськ, 2013. – 224 с.

3. Антипов В.В. Обстоянии, що виключають можливість застосування певних видів покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Антипов Владислав Володимирович. – К., 2005. – 211 с.

4. Бавсун М.В. Уголовно-правовое воздействие: идеология, цели и средства реализации : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / М.В. Бавсун. – Омск, 2013. – 39 с.

5. Бадамшин И.Д. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания в законодательстве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бадамшин Ильфат Давлетнурович. – Уфа, 2005. – 182 с.

6. Батманов А.А. Личность виновного вне связи с преступлением как критерий дифференциации ответственности и наказания : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А.А. Батманов. – Казань, 2008. – 24 с.

7. Батхулэг С. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика условного осуждения в Монголии : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / С. Батхулэг. – Краснодар, 2005. – 24 с.

8. Березовський А.А. Кримінологічні основи амністії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08

«Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.А. Березовський. – Одеса, 2007. – 20 с.

9. Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.А. Бурлакова. – М., 2003. – 25 с.

10. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Є.М. Вечерова. – Одеса, 2010. – 20 с.

11. Волинець Р.А. Кримінальна відповідальність за порушення бюджетного законодавства України (ст. 210 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Р.А. Волинець. – К., 2011. – 20 с.

12. Гареев М.Ф. Цели иных мер уголовно-правового характера и средства их достижения по российскому уголовному праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гареев Марат Фанзович. – Казань, 2005. – 198 с.

13. Герасименко В.П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.П. Герасименко. – Х., 2007. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07gvprku.zip>.

14. Глобенко Г.І. Закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Г.І. Глобенко – Х., 2007. – 19 с.

15. Годилю Н.Н. Теоретические проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Годилю Николай Николаевич. – Пятигорск, 2004. – 195 с.

16. Головка Т.М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Т.М. Головка. – К., 2010. – 16 с.

17. Горбачова І.М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горбачова Ірина Михайлівна. – Одеса, 2008. – 245 с.

18. Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – Режим доступу: <http://sartraccc.ru/Disser/grachova.rar>

19. Губська О.А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Губська Олена Анатоліївна. – К., 2002. – 209 с.

20. Данелян С.В. Освобождение от отбывания наказания в уголовном законодательстве Российской Федерации (теоретические, законодательные и правоприменительные аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данелян Сергей Владимирович. – Махачкала, 2006. – 180 с.

21. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Дащенко. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.

22. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / Т.А. Денисова. – Запоріжжя, 2011. – 38 с.

23. Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Дуюнов Владимир Кузьмич. – Тольятти, 2001. – 512 с.

24. Дуюнова Т.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / Т.В. Дуюнова. – Х., 2013. – 20 с.

25. Дядькин Д.С. Теоретико-методологические основы назначения уголовного наказания [Электронный ресурс] : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.С. Дядькин. – М., 2009. – Режим доступу: <http://sartraccc.ru/Disser/dyadkin.rar>

26. Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та крими-

нологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Євдокімова. – Х., 2007. – 19 с.

27. Євдокімова О.В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Євдокімова Олена Володимирівна. – Х., 2007. – 235 с.

28. Жданова О.В. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Жданова Оксана Викторовна. – М., 2008. – 31 с.

29. Жуков А.В. Замена наказания в уголовном праве России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жуков Андрей Викторович. – Самара, 2002. – 254 с.

30. Звенигородський О.М. Контроль та нагляд кримінально-виконавчої інспекції за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.М. Звенигородський. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

31. Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / А.І. Золотарьов. – К., 2008. – 20 с.

32. Золотарьов А.І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. – Х., 2007. – 222 с.

33. Іванюк Т.І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – 203 с.

34. Івасюк І.Г. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Івасюк Ігор Георгійович. – Львів, 2002. – 207 с.

35. Казначеева Д.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / Д.В. Казначеева. – Х., 2011. – 20 с.

36. Кацуба С.А. Институт отсрочки отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / С.А. Кацуба. – Рязань, 2003. – 27 с.

37. Кваша О.О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кваша Оксана Олександрівна. – К., 2013. – 467 с.

38. Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / А.О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

39. Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Клевцов Андрій Олексійович. – Дніпропетровськ, 2009. – 210 с.

40. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.О. Книженко. – Х., 2003. – 20 с.

41. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – 207 с.

42. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2011. – 431 с.

43. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Козак Олександра Сергіївна. – Дніпропетровськ, 2008. – 228 с.

44. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 38 с.

45. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порів-

няльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Красницький Іван Васильович. – Львів, 2005. – 220 с.

46. Лень В.В. Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лень Валентин Валентинович. – Х., 2005. – 215 с.

47. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / А.С. Макаренко. – Одеса, 2012. – 20 с.

48. Малишев В.С. Амністія як елемент правової політики держави у сфері протидії злочинності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / В.С. Малишев. – Х., 2013. – 18 с.

49. Марченко Н.В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Марченко Нінель Валеріївна. – Запоріжжя, 2009. – 257 с.

50. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Меркулова Валентина Олександрівна. – К., 2003. – 365 с.

51. Мишкин В.Б. Смягчение наказания в уголовном праве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / В.Б. Мишкин. – Омск, 2013. – 23 с.

52. Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мостепанюк Людмила Олександрівна. – К., 2005. – 196 с.

53. Назимко Є.С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Назимко Єгор Сергійович. – Донецьк, 2010. – 254 с.

54. Нестеренко И.В. Амнистия как институт досрочного освобождения: понятие и последствия исполнения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нестеренко Иван Валерьевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – 175 с.

55. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н.В. Нестор. – К., 2013. – 19 с.

56. Низамитдинова Е.М. Освобождение от отбывания наказания по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Низамитдинова Елена Марсовна. – Казань, 2006. – 208 с.

57. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – 37 с.

58. Осяк А.Н. Институт амнистии в российском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Осяк Андрей Николаевич. – Ростов-на-Дону, 2006. – 205 с.

59. Павлычева О.Н. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, по законодательству России : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / О.Н. Павлычева. – М., 2005. – 18 с.

60. Петрова И.А. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / И.А. Петрова. – М., 2005. – 28 с.

61. Пономаренко Ю.А. Зворотня дія кримінального закону в часі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович. – Х., 2003. – 225 с.

62. Попрас В.О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Попрас Віктор Олексійович. – Х., 2007. – 234 с.

63. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.С. Пузирьов. – К., 2012. – 20 с.

64. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / Г.С. Резніченко. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

65. Рибянцев А.А. Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рибянцев Андрій Анатольович. – Луганськ, 2011. – 257 с.

66. Рябко Д.А. Уголовно-правовая характеристика условного осуждения : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.А. Рябко. – СПб., 2007. – 23 с.

67. Рябчинська О.П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.

68. Рясина А.С. Оценочные категории: общетеоретический и нравственно-правовой аспекты : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве» / А.С. Рясина. – Саратов, 2013 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.ssla.ru/dissertation/referats/07-05-2013-2.pdf>

69. Саженов Ю.В. Правовое регулирование помилования в российском законодательстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саженов Юрий Викторович. – М., 2005. – 238 с.

70. Сахнюк С.В. Теоретичні та практичні аспекти пом'якшення покарання за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / С.В. Сахнюк. – К., 2001. – 20 с.

71. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Северин Оксана Олександрівна. – Х., 2009. – 278 с.

72. Семенова О.В. Амнистия по законодательству России и стран-участниц СНГ: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Семенова Ольга Валерьевна. – М., 2005. – 178 с.

73. Сердюк П.П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / П.П. Сердюк. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.

74. Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – 20 с.

75. Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российском уголовном праве, законодательстве и практике его применения : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Р.В. Смаева. – Ижевск, 2002. – 32 с.

76. Соболев О.І. Класифікація злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / О.І. Соболев. – Дніпропетровськ, 2012. – 20 с.

77. Телефонко Б.М. Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ на підставі Закону України про амністію або акта помилування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Телефонко Богдан Миколайович. – Львів, 2004. – 237 с.

78. Тюшнякова О.В. Отсрочка отбывания наказания женщинам как мера уголовно-правового воздействия : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / О.В. Тюшнякова. – Самара, 2002. – 22 с.

79. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – К., 2005. – 406 с.

80. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 552 с.

81. Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – 255 с.

82. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія ; кримінально-виконавче право» / П.В. Хряпінський. – Х., 2010. – 39 с.

83. Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чепелюк Ольга Володимирівна. – К., 2008. – 207 с.

84. Черкасов С.В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Черкасов Святослав В'ячеславович. – Одеса, 2005. – 226 с.

85. Чугуников І.І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / І.І. Чугуников. – Одеса, 2001. – 16 с.

86. Чунталова О.В. Личность виновного: проблемы назначения наказания по уголовному законодательству России и других стран СНГ : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Чунталова Олеся Вячеславовна. – Краснодар, 2005. – 218 с.

87. Шатанкова Е.Н. Условное осуждение и пробация за рубежом: сравнительно-правовой анализ : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Е.Н. Шатанкова. – М., 2008. – 22 с.

88. Шинкарьов Ю.В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості правового регулювання його виконання та відбування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шинкарьов Юрій Вікторович. – Х., 2006. – 243 с.

89. Шиян Д.С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шиян Денис Сергійович. – Дніпропетровськ, 2008. – 270 с.

90. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / С.М. Школа. – К., 2004. – 20 с.

91. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Школа Сергій Миколайович. – К., 2003. – 248 с.

92. Щерба Д.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практики : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Д.А. Щерба. – Владивосток, 2007. – 21 с.

93. Эрхитуева Т.И. Условное осуждение: юридическая природа, основания применения и порядок исполнения : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Т.И. Эрхитуева. – Иркутск, 2007. – 26 с.

94. Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : автореф. дисс. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Л.В. Яковлева. – М., 2003. – 54 с.

95. Яковлева Л.В. Институт освобождения от наказания в российском праве : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Яковлева Лариса Владимировна. – М., 2003. – 393 с.

96. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яремко Галина Зіновіївна. – Львів, 2010. – 408 с.

97. Ященко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ященко Андрій Миколайович. – Х., 2006. – 218 с.

VI. Статті, нариси, доповіді та повідомлення на наукових заходах

1. Абдуллин Э.М. Нарушение принципа системности при регулировании замены наказания / Э.М. Абдуллин // Актуальные проблемы российского права. – 2007. – № 2 (5). – С. 307 – 313.

2. Авакьян С.А. [и др.] Экспертное заключение о правовом смысле института помилования [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://khodorkovsky.ru/files/_docs_/ea2d38dc5b53eb361485b0b65045161b/expzak1.pdf

3. Азаров Д.С. Диференціація кримінальної відповідальності та судова дискреція: утопія і реальність / Д.С. Азаров // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 5 – 9.

4. Азаров Д.С. Проблеми диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності з урахуванням ступеня тяжкості злочинів / Д.С. Азаров // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт.

2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 256 – 259.

5. Александров Ю.В. Институт амнистии: його розвиток і можливі перспективи / Ю.В. Александров // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. – 2011. – № 4 (31). – С. 154 – 157.

6. Алексеев А. На шляху до нової практики кримінальних покарань / Андрій Алексеев // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 10 – 11.

7. Андреев А.В. Безумовні види звільнення від покарання: проблеми вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування / А.В. Андреев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 162 – 168.

8. Андреев А.В. Законотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання з випробуванням / А.В. Андреев // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 236 – 245.

9. Андреев А.В. Засоби посткримінальної диференціації кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила злочин, за КК України / А.В. Андреев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 70 – 80.

10. Андреев А.В. Проблемні питання звільнення від відбування покарання з випробуванням / А.В. Андреев // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 538 – 543.

11. Антипов В.В. Аналогія у кримінальному праві України / В.В. Антипов // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, докт. юрид. наук, проф. Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 17 – 19.

12. Аскеров Э. Институт освобождения от уголовного наказания в уголовном законодательстве зарубежных стран / Эльчин Аскеров // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С. 8 – 10.

13. Бабаян С.Л. Поощрительные нормы и институты уголовно-исполнительного права как средства позитивного стимулирования исправления осужденных / С.Л. Бабаян // Уголовное право: истоки,

реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 535 – 539.

14. Байбарин А.А. Пожилой возраст субъекта преступления / А.А. Байбарин // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. / ред. колл. : С.Г. Емельянов [и др.] ; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 26 – 33.

15. Барвінська Ю.С. Щодо деяких змін у законодавстві про застосування амністії в Україні / Ю.С. Барвінська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Спец. вип. № 3. – 2013. – С. 56 – 61.

16. Барков О. Колізії між кримінально-правовими та кримінально-виконавчими аспектами визначення виправлення засуджених і його роль при вирішенні питання застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Олексій Барков // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 129 – 132.

17. Барков О. Практика заміни невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі більш м'яким покаранням / Олексій Барков // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3. – С. 119 – 122.

18. Баулін Ю.В. Освобождение от уголовной ответственности по законодательству Украины: правовая природа, понятие, процессуальный порядок / Ю.В. Баулін // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 19 – 31.

19. Баулін Ю.В. Поняття кримінальної відповідальності та його значення для практики застосування нового Кримінального кодексу України / Ю.В. Баулін // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25 – 26 жовт. 2001 р. / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 39 – 42.

20. Безпалюк О. Застосування інституту умовно-дострокового звільнення / О. Безпалюк, А. Гель // Вісник прокуратури. – 2007. – № 4. – С. 70 – 77.

21. Белых Ф. Практика умовно-дострокового звільнення від покарання і заміни покарання більш м'яким / Ф. Белых // Радянське право. – 1980. – № 1. – С. 34 – 38.

22. Березовський А.А. Концептуальні засади кримінального права: необхідність визначення та узгодження / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 120 – 122.

23. Березовський А.А. Кримінально-правовий вплив: проблеми визначення / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2012. – № 4. – С. 143 – 147.

24. Березовський А.А. Методологічні передумови дослідження проблеми кримінально-правового впливу на злочинність / А.А. Березовський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 1. – С. 35 – 38.

25. Берзін П.С. Особливості систематизації різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування / П.С. Берзін // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 201 – 205.

26. Берзін П.С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / П.С. Берзін // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Том 23 (62), № 2. – С. 241 – 248.

27. Берсенева Т. Госдума ввела платное УДО [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://pravo.ru/news/view/99945/>

28. Беца О. Європейський досвід гуманізації кримінального судочинства / Олександр Беца // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 15 – 26.

29. Богатирьов І.Г. Місце та роль звільнення від відбування покарання з випробуванням у системі видів звільнення від покарання, передбачених КК України / І.Г. Богатирьов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 152 – 158.

30. Богатирьов І.Г. Статті 75, 76 Кримінального кодексу України потребують удосконалення / І.Г. Богатирьов, О.М. Звенигородський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 3. – С. 89 – 91.

31. Богатирьова О.І. Впровадження елементів пробації – крок до зниження рівня злочинності в Україні / О.І. Богатирьова // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 179 – 185.

32. Бойко А.И. Размышления криминалиста о памяти / А.И. Бойко // Российский ежегодник уголовного права. – 2007. – № 2 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Б.В. Волженкина. – СПб., 2008. – С. 44 – 64.

33. Бондар М. Засудженим дали волю / Максим Бондар // Юридичний вісник України. – 2011. – № 30 (838). – С. 3.

34. Бородулькина Е.С. Учет дополнительных критериев при освобождении от уголовного наказания в случае иного тяжелого заболевания / Е.С. Бородулькина // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов : тезисы докладов Международной научно-практической конференции (г. Минск, 4 апреля 2013 г.); УО «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Минск : Изд-во Академии МВД РБ, 2013. – С. 139 – 140.

35. Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його застосування / Р.І. Брящей // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 303 – 305.

36. Брящей Р.І. Кримінально-правова природа звільнення від покарання та юридичний склад його здійснення / Р.І. Брящей, В.М. Куц // Протидія злочинності: теорія і практика : матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів та молодих учених, Київ – Луганськ, 21 жовтн. 2011 р. – Київ – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 91 – 95.

37. Брящей Р.І. Про необхідність вдосконалення кримінально-правового інституту звільнення від покарання / Р.І. Брящей // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 90 – 92.

38. Бурда С.Я. Міжнародний та національний досвід щодо звільнення від покарання у зв'язку з хворобою / С.Я. Бурда // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 8. – С. 32 – 37.

39. Бурдін В.М. Вплив нового Кримінального процесуального кодексу України на інститути матеріального кримінального права / В.М. Бурдін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. – 2012. – № 4. – С. 255 – 264.

40. Бурдін В.М. Деформація новим КПК України окремих положень КК України / В.М. Бурдін // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-прак-

тичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 37 – 38.

41. Бурдін В.М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – № 9. – С. 64 – 73.

42. Бурдін В.М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні / В.М. Бурдін // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 335 – 341.

43. Бутенко Т. Некоторые вопросы применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы / Татьяна Бутенко, Максим Петров // Уголовное право. – 2012. – № 1. – С. 4 – 8.

44. Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є.М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 124 – 126.

45. Виноградов А.Б. Місце звільнення від відбування покарання з випробуванням в системі заходів кримінальної відповідальності / А.Б. Виноградов // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Том 19 (58), № 3. – С. 71 – 74.

46. Вознюк А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань частини 3 статті 2 Кримінального кодексу України / Андрій Вознюк // Кримінальне право. – 2010. – № 8. – С. 144 – 147.

47. Волкова Т. Пожизненная альтернатива: уместна ли гуманность? / Татьяна Волкова // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 18 – 19.

48. Воронин В.В. Соответствие условно-досрочного освобождения основным принципам и целям наказания / В.В. Воронин // Уголовный процесс. – 2005. – № 4. – С. 53 – 56.

49. Гель А. Застосування елементів прогресивної системи відбування покарання до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: проблеми правової регламентації / Андрій Гель // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8. – С. 157 – 161.

50. Гізімчук С. Умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: перспективи вдосконалення / С. Гізімчук, Д. Говорун // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 115 – 119.

51. Голіна В.В. Проблеми кримінально-правової правосвідомості в Україні / В.В. Голіна // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та

повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 57 – 60.

52. Головка Т.М. Правове забезпечення гендерної рівності в законодавстві України (кримінально-правовий контекст) / Т.М. Головка // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 219 – 224.

53. Головчак М.М. Строки давності виконання обвинувального вироку та порядок їх обрахування за КК України / М.М. Головчак // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали між-нар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 242 – 244.

54. Головчак М.М. Функции института давности в уголовном праве Украины / М.М. Головчак // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право» : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл. ; сост. : Л.В. Лобанова, Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 92 – 95.

55. Горох А.П. Становление института освобождения от наказания в украинском уголовном праве / А.П. Горох // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 31 – 41.

56. Горох О. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині Х ст. – першій половині ХІХ століття / Олексій Горох // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – С. 15 – 19.

57. Горох О.П. Види звільнення від покарання за кримінальним законодавством держав-учасниць СНД / О.П. Горох // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 223 – 228.

58. Горох О.П. Види звільнення від покарання за кримінальними кодексами деяких європейських держав / О.П. Горох // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень уча-

сників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 117 – 121.

59. Горох О.П. Втрата особою суспільної небезпечності як підстава для звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 КК України) / О.П. Горох // Наука і правоохорона. – 2013. – № 3. (21). – С. 140 – 146.

60. Горох О.П. Звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунута / О.П. Горох // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 152 – 157.

61. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: деякі проблеми теорії і практики / О.П. Горох // Теорія та практика протидії злочинності: матеріали міжн. наук.-практ. конференції 15 квітня 2011 року. – Х., 2011. – С. 32 – 34.

62. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування: комплексний аналіз норм кримінального та кримінального процесуального кодексів України / О.П. Горох // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 44 – 47.

63. Горох О.П. Про визначення понять загальної частини Кримінального кодексу України / О.П. Горох // Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології Кримінального кодексу України. – Х. : Права людини, 2011. – С. 50 – 54.

64. Горох О.П. Про звільнення від покарання осіб, засуджених за діяння, караність якого усунута / О.П. Горох // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2013 року, м. Харків) / Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Х. : Золота миля, 2013. – С. 39 – 42.

65. Горох О.П. Про формування засад кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання / О.П. Горох // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 263 – 266.

66. Горох О.П. Щодо історії оновлення законодавства про застосування амністії в Україні / О.П. Горох // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріа-

ли міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 5 – 11.

67. Горох О.П. Розвиток кримінально-правової політики у сфері звільнення від покарання (перша половина Х – перша половина ХХ ст.) / О.П. Горох // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса: Фенікс 2012. – С. 58 – 61.

68. Горшенин А.А. Освобождение от отбывания наказания в связи с болезнью: научные подходы и проблемы трактовки / А.А. Горшенин // Грамота. – 2011. – № 4 (10): в 3-х ч. Ч. II. – С. 50 – 54 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gramota.net/materials/3/2011/4-2/13.html

69. Грачева Ю.В. Проблемы судебного усмотрения в применении условно-досрочного освобождения / Ю.В. Грачева // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 116 – 144.

70. Грачева Ю.В. Отсрочка отбывания наказания: некоторые основания и пределы судебного усмотрения / Ю.В. Грачева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М.: Проспект, 2011. – С. 224 – 227.

71. Грищук В.К. Деякі сучасні проблеми удосконалення Кримінального кодексу України / В.К. Грищук // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 312 – 318.

72. Грищук В.К. Поняття «покарання» за чинним КК України: проблеми удосконалення / В.К. Грищук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 38 – 44.

73. Грищук В.К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності / В.К. Грищук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності. Міжнародний симпозіум, 11 – 12 вересня 2009 р. – Львів, 2009. – С. 66 – 72.

74. Грошова О.В. Проблемні аспекти здійснення нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням / О.В. Грошова // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 138 – 142.

75. Губська О.А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності й покарання під час застосування амністії і помилування / О.А. Губська // Адвокат. – 2001. – № 4 – 5. – С. 16 – 18.

76. Гуменюк Ю. Окремі проблеми судової дискреції (розсуду) при призначенні покарання / Юлія Гуменюк // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції 3 – 4 лютого 2011 року. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 288 – 291.

77. Гуторова Н.О. Методологічні проблеми пеналізації злочинів / Н.О. Гуторова // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 217 – 221.

78. Гуторова Н.О. Окремі питання диференціації кримінальної відповідальності / Н.О. Гуторова // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 143 – 146.

79. Далматова Г.А. Історико-правовий аналіз звільнення від відбування покарання з випробуванням / Г.А. Далматова // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3 (11). – С. 121 – 136.

80. Дашенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років / О.В. Дашенко // Форум права. – 2007. – № 1. – С. 40 – 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FR/2007-1/07dovdvr.pdf>.

81. Дашенко О.В. Юридичний аналіз умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені неповнолітніми / О.В. Дашенко // Право і безпека. – 2007. – № 2. – С. 69 – 70.

82. Дементьев С. Условно-досрочное освобождение по совокупности преступлений и приговоров / С. Дементьев, А. Шевченко // Уголовное право. – 2002. – № 4. – С. 14 – 15.

83. Демидова Л.М. Амністія та конституційні принципи законності, гуманізму та справедливості / Л.М. Демидова // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 11 – 15.

84. Денисова Т.А. Пробація як форма контролю суспільства за виконанням покарань / Т.А. Денисова, В.М. Пальченкова // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса: Фенікс 2012. – С. 70 – 73.

85. Дмитренко І.В. Застосування амністії в Україні: історія та сучасність / І.В. Дмитренко // Правова держава. – 2009. – № 11. – С. 102 – 106.

86. Долгополов Д. Практика применения судами условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / Дмитрий Долгополов // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 20 – 23.

87. Донецький адвокат вимагає скасувати «насильне помилування» Луценка [Електронний ресурс] / Інтернет-газета «Українська правда». – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/10/14/6999936>

88. Дрьомов С. Амністія по-президентські: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців? / Сергій Дрьомов, Григорій Усатий // Юридичний вісник України. – 2011. – № 21 (829). – С. 4.

89. Дудоров А.А. Изменение обстановки или декриминализация? / А.А. Дудоров // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.]; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 41 – 53.

90. Дудоров О. Примарний шанс на свободу – законодавчі новели щодо амністії / Олександр Дудоров, Євген Письменський // Правовий тиждень. – 2011. – № 34 – 35. – С. 10 – 11.

91. Дудоров О.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Митна безпека. Серія «Право». – 2010. – № 2. – С. 64 – 78.

92. Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво : монографія / О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 400 с.

93. Дудоров О.О. Про поняття кримінальної відповідальності / О.О. Дудоров // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2007. – № 4. – С. 148 – 161.

94. Дудоров О.О. Проблеми звільнення від покарання та його відбування в контексті нового КПК України / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 51 – 57.

95. Дудоров О.О. Проблеми розвитку законодавства України про амністію / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 15 – 35.

96. Дуюнов В.К. Реагирование на преступления должно быть комплексным, системным и последовательным / В.К. Дуюнов // Научовий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2012. – № 4. – С. 137 – 142.

97. Дуюнов В.К. Системность – важнейшее свойство права, необходимая предпосылка его эффективности / В.К. Дуюнов // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Салтєвського (м. Одеса, 2 листопада 2012 року). – Одеса : Фенікс 2012. – С. 78 – 81.

98. Дуюнова Т.В. Обчислення строків звільнення засуджених до довічного позбавлення волі у разі заміни цього покарання позбавленням волі на певний строк / Т.В. Дуюнова // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 323 – 326.

99. Евтушенко И. Каким быть условно-досрочному освобождению? / Инна Евтушенко // Уголовное право. – 2008. – № 4. – С. 20 – 24.

100. Ендольцева А.В. Всегда ли возможно освобождение от наказания лица в связи с болезнью? / А.В. Ендольцева // Российский следователь. – 2004. – № 9. – С. 28 – 30.

101. Ефремова И.А. Недостатки института условно-досрочного освобождения от отбывания наказания и пути их преодоления / И.А. Ефремова // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29 – 30 января 2009 г. – М. : Проспект, 2009. – С. 274 – 276.

102. Журова І.І. Амністія (порядок застосування та особливості адаптації звільнених від покарання чи його відбування) / І.І. Журова // Митна справа. – 2013. – № 1 (85). – частина 2, книга 1. – С. 253 – 259.

103. Журова І.І. Інститут звільнення від відбування покарання в сучасному розумінні / І.І. Журова // Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Бровари, 11 – 12 травня 2011 р.). – Бровари : Поліцейська фінансово-правова академія ; Чернігів : КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2011. – С. 37 – 38.

104. Журова І.І. Правове регулювання звільнення від відбування покарання / І.І. Журова // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 175 – 179.

105. Журова І.І. Ретроспективний аналіз звільнення засуджених від відбування покарання / І.І. Журова // Вісник Запорізького національного університету [Юридичні науки]. – 2013. – № 1. – С. 182 – 187.

106. Задоя К.П. Типи зв'язків норм кримінально-виконавчого права з нормами кримінального права та процесу / К.П. Задоя, О.В. Ільїна // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 264 – 266.

107. Закалюк А.П. Ідеї гуманізму і сучасна практика кримінальних покарань / А.П. Закалюк // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 12 – 14.

108. Зінченко І.О. Щодо вдосконалення інституту помилування в кримінальному праві України / І.О. Зінченко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 216 – 219.

109. Иногамова-Хегай Л.В. Индивидуализация уголовной ответственности и наказания / Л.В. Иногамова-Хегай // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник мате-

ріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, докт. юрид. наук, проф. Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 113 – 115.

110. Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция норм об освобождении от наказания / Л.В. Иногамова-Хегай // Государство и право. – 2000. – № 2. – С. 57 – 64.

111. Іванченко Я.М. Застосування умовно-дострокового звільнення від покарання в умовах переходу до нового кримінального законодавства України / Я.М. Іванченко // Наукові записки НаУК-МА. – 2002. – Т. 20: Спеціальний випуск : у двох частинах. Частина 2. – С. 352 – 354.

112. Іванюк Т.І. Проблеми застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за новим Кримінальним кодексом України / Т.І. Іванюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 4. – С. 113 – 116.

113. Ільїна О.В. Проблеми впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність / О.В. Ільїна // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 191 – 195.

114. Казначеева Д.В. Історико-правовий аналіз виникнення та розвитку інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Д.В. Казначеева // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (50). – С. 54 – 62.

115. Казначеева Д.В. Питання умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у законодавстві закордонних країн / Д.В. Казначеева // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х. : Золота миля, 2012. – С. 83 – 88.

116. Карелова Г.А. Окремі питання взаємодії положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України / Г.А. Карелова // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19 – 20 вересня 2013 р.). – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – С. 60 – 65.

117. Карпушева И.Ю. Необходимость введения в законодательство Украины института пробации / И.Ю. Карпушева, С.О. Новиков, Т.Ш. Алиев // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. – Т. 1 – Одеса, 2010. – С. 120 – 123.

118. Карпюк Г. Один день Комітету / Г. Карпюк // Юридичний вісник України. – 26 лютого – 4 березня 2011 р. – № 9.

119. Клевцов А.О. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні: сучасний стан та шляхи вдосконалення / А.О. Клевцов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – № 1. – С. 168 – 179.

120. Кленова Т.В. Об условных видах освобождения от наказания как альтернативе наказанию / Т.В. Кленова // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 53 – 62.

121. Книженко О.О. Актуальні питання заходів кримінально-правового впливу / О.О. Книженко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 243 – 246.

122. Книженко О.О. Санкції у кримінальному праві: проблеми розроблення теоретичних засад їх установлення / О.О. Книженко // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 230 – 234.

123. Книженко О.О. Співвідношення кримінальної відповідальності та заходів кримінально-правового впливу / О.О. Книженко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 1028. Серія «Право». – 2012. – № 12. – С. 266 – 269.

124. Книженко О.О. Щодо підвищення ефективності застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням / О.О. Книженко // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. / ред. кол. : В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2008. – С. 43 – 46.

125. Ковальський Д. Відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною: українське законодавство та закордонний досвід / Д. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2010. – № 1 – 2 (757 – 758).

126. Ковітіді О. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності / О. Ковітіді // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 31 – 34.

127. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінального покарання у зв'язку із закінченням строків давності / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 2 (54). – С. 43 – 47.

128. Ковітіді О.Ф. Обов'язки, що покладаються на особу, умовно звільнену від покарання чи його відбування: досвід деяких країн Європейського Союзу / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 9 (61). – С. 44 – 47.

129. Ковітіді О.Ф. Правові наслідки звільнення від покарання та його відбування за хворобою : деякі проблеми законодавчої регламентації / О.Ф. Ковітіді // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 37 – 40.

130. Козаченко О. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічна концепція / Олександр Козаченко // Право України. – 2013. – № 1 – 2. – С. 351 – 356.

131. Козаченко О.В. Видові характеристики кримінально-правових заходів / О.В. Козаченко // Новітні наукові дослідження держави і права – 2012 : збірник наукових праць / за ред. П.М. Шапірка, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2012. – 574 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nikolaevonua.org.ua/12_Sbornik_molodezh_2012.doc

132. Козаченко О.В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів / О.В. Козаченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 238 – 242.

133. Колб О.Г. Диференціація кримінальної відповідальності / О.Г. Колб, З.В. Журавська // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності. Міжнародний симпозиум, 11 - 12 вересня 2009 р. - Львів, 2009. - С. 123 - 129.

134. Кондалов А.Н. Условное осуждение и механизмы его обеспечения / А.Н. Кондалов // Государство и право. - 1999. - № 2. - С. 102 - 106.

135. Коновалов А. Досрочно без суда / А. Коновалов // Ведомости. - 2010. - 17 декабря // http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/251981/dosrochno_bez_suda#ixzz18Udj06YO

136. Коновалова И.А. Амнистия и помилование как реализация права осужденных на досрочное освобождение от отбывания наказания / И.А. Коновалова // Вестник Владимирского юридического института. - 2007. - № 1 (2). - С. 73 - 75.

137. Конопельський В.Я. Ступінь виправлення засуджених до позбавлення волі: окремі аспекти законодавчого визначення / В.Я. Конопельський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. - 2011. - № 1 (2). - С. 161 - 170.

138. Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика современной России: проблемы пенализации и депенализации / А.И. Коробеев // Российский ежегодник уголовного права. - 2012. - № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. - СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. - С. 32 - 41.

139. Коробов П. О первоначальной индивидуализации уголовной ответственности / Петр Коробов // Уголовное право. - 2011. - № 2. - С. 35 - 41.

140. Коробов П.В. К вопросу о понятии уголовной ответственности / П.В. Коробов // Реализация уголовной ответственности: уголовно-правовые и процессуальные проблемы. - Куйбышев: Изд-во Куйбышев. гос. ун-та, 1987. - С. 3 - 12.

141. Коробов П.В. Некоторые вопросы применения условного осуждения / П.В. Коробов // Противодействие современной преступности: оценка эффективности уголовной политики и качества уголовного закона : сборник научных трудов / под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. - Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции : Сателлит, 2010. - С. 258 - 262.

142. Костенко А.Н. О законах природного права как первоисточнике законодательства об уголовной ответственности / А.Н. Костенко // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 79 – 83.

143. Костенко А.Н. О криминологических основаниях реформирования уголовной юстиции в Украине / А.Н. Костенко // Криминологія в Україні та протидія злочинності : зб. наук. статей / за ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. – Одеса : Фенікс, 2008. – С. 20 – 26.

144. Костенко О.М. Кримінальний кодекс і доктрина / О.М. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43 – 47.

145. Кострова М.Б. К вопросу об оптимизации продолжительности сроков давности преступления (на примере УК РФ) / М.Б. Кострова, З.И. Сагитдинова // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 246 – 249.

146. Крайник Г.С. Амністія за вчинення необережних злочинів, де було спричинено загибель кількох потерпілих / Г.С. Крайник // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 35 – 40.

147. Красницький І.В. Поняття та форми кримінальної відповідальності за чинним Кримінальним кодексом України / І.В. Красницький // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3 – 4. – С. 219 – 225.

148. Красницький І.В. Про звільнення від покарання за чинним КК України та його відмежування від суміжних кримінально-правових інститутів / І.В. Красницький // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 200 – 204.

149. Кропачев А. Когда возникает право осужденного на условно-досрочное освобождение? / А. Кропачев // Законность. – 2003. – № 9. – С. 22 – 24.

150. Кругликов Л.Л. Данные, характеризующие личность виновного вне связи с преступлением, и вопросы уголовно-правового воздействия / Л.Л. Кругликов, А.А. Батманов // Следователь. – 2007. – № 10. – С. 21 – 22.

151. Кругликов Л.Л. О месте смягчающих и отягчающих обстоятельств в уголовном праве / Л.Л. Кругликов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 227 – 230.

152. Кругликов Л.Л. Об аксиомах, презумпциях и фикциях в уголовном праве / Л.Л. Кругликов // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 72 – 75.

153. Кругликов Л.Л. Правовая природа и некоторые особенности формулирования и применения актов амнистии / Л.Л. Кругликов // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 41 – 48.

154. Кубанцев С.П. Применение пробации и досрочного освобождения от отбытия наказания в виде лишения свободы в США / С.П. Кубанцев // Журнал российского права. – 2006. – № 1. – С. 121 – 132.

155. Курганский М. Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания / М. Курганский // Законность. – 2007. – № 7 (873). – С. 50 – 52.

156. Курганский М.Г. Освобождение от наказания в связи с болезнью / М.Г. Курганский // Юрист-правовед. – 2007. – № 3. – С. 29 – 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=15195020>

157. Кури Х. Строгость уголовного наказания как предмет криминологического изучения / Х. Кури, В. Поклад // Кримінальна

юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 6. У трьох частинах. – Частина 1. – Луганськ, 2010. – С. 53 – 63.

158. Кури Х. Эффективность наказания: результаты международных исследований / Х. Кури, О. Ильченко // Актуальные проблемы экономики и права. – 2013. – № 2. – С. 240 – 256.

159. Курченко В.Н. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания / В.Н. Курченко // Уголовный процесс. – 2006. – № 9. – С. 57 – 61.

160. Куц В.М. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру / В.М. Куц // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 170 – 172.

161. Куц В. Кримінально-правова природа та види корегування призначеного покарання / Віталій Куц, Руслан Брящей // Вісник прокуратури. – 2012. – № 12. – С. 59 – 66.

162. Ландина А.В. Кримінальна відповідальність: форми реалізації / А.В. Ландина // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2011. – № 4. – С. 112 – 116.

163. Лановенко К.С. Правова сутність оціночних понять кримінального законодавства / К.С. Лановенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 326 – 329.

164. Левитин С.А. Актуальные вопросы применения условно-досрочного освобождения к лицам, отбывающим наказание за преступления, предусмотренные главой 30 УК РФ / С.А. Левитин // Уголовно-правовые нормы об экономических и служебных преступлениях: проблемы правоприменительной и законодательной техники: итоговые материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 1000-летию г. Ярославля (1 октября 2010 г.) / отв. ред. Л.Л. Кругликов; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2010. – С. 193 – 196.

165. Левченков О.І. Знову до питання ефективності дії права / О.І. Левченков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 3. – С. 5 – 15.

166. Лемешко О.М. Звільнення від кримінальної відповідальності: диференціація чи індивідуалізація кримінальної відповідальності? / О.М. Лемешко // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук.

праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 95 – 108.

167. Лепеха А.Г., Бадира В.А. Погляд правозахисників на здійснення контролю за поведінкою умовно-достроково звільнених осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://umdpd.info/index.php?id=1298918831>

168. Лизогуб Я.Г. Колізії чинного Кримінального кодексу України / Я.Г. Лизогуб // Юридичний вісник України. – 2005. – № 4. – 29 січня-4 лютого.

169. Ломако В. Підстави застосування умовного засудження / Володимир Ломако // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 45 – 48.

170. Лопашенко Н.А. «Как обойти закон и не предоставит УДО...» / Н.А. Лопашенко, В.В. Степанов. – [Електронний ресурс] / Офіційний сайт газети «Новая газета». – № 86 від 8 серпня 2011 року. – Режим доступу: // <http://www.novayagazeta.ru/data/2011/086/23.html>

171. Лукаш О. Комісія у питаннях помилування у своєму рішенні виходила з необхідності реалізації політики Президента щодо гуманізації законодавства [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/27346.html>

172. Максимов С.В. Цель в уголовном праве / С.В. Максимов // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб. : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 145 – 165.

173. Маликов С.В. Значение сроков в институте освобождения от наказания или его отбывания / С.В. Маликов // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 241 – 245.

174. Маликов С.В. Эволюция регулирования сроков в институте условно-досрочного освобождения / С.В. Маликов // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 227 – 230.

175. Малинин В.Б. «Пошаговая» система назначения наказания / В.Б. Малинин // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 197 – 202.

176. Малишев В. Амністія як елемент правової політики України у сфері протидії злочинності / В. Малишев В. Бесчастний, Є. Назимко // Віче. – 2011. – № 23. – С. 28 – 31 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2829>

177. Малишев В.С. Критерії періодизації історії розвитку амністії в Україні / В.С. Малишев // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 133 – 136.

178. Малишев В.С. Правова політика держави у сфері застосування амністії: поняття, рівні формування та реалізації / В.С. Малишев // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 626 – 631 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12_mvctr.pdf

179. Малишев В.С. Рівні формування та реалізації правової політики держави у сфері застосування амністії: поняття та характеристика / В.С. Малишев // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 57 – 65.

180. Малков В. Ответственность граждан, освобожденных от отбывания наказания по болезни / В. Малков // Российская юстиция. – 2001. – № 6. – С. 49 – 50.

181. Малишев В.С. Принципы применения амнистии / В.С. Малишев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 156 – 162.

182. Маляренко В.Т. Гуманізація кримінального покарання / В.Т. Маляренко // Вісник Центру суддівських студій. – 2004. – № 2 – 3. – С. 3 – 5.

183. Манойлова С.А. Значение гуманизации уголовно-правовых предписаний, влияющих на оценку свойств личности виновного при назначении наказания / С.А. Манойлова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 202 – 204.

184. Марін О.К. Окремі думки щодо змісту системності в кримінальному праві / О.К. Марін // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр.

справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 299 – 303.

185. Меняйло Н.Е. Проблемы освобождения от отбывания наказания в Украине / Н.Е. Меняйло // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгосударственный сборник научных статей / редкол. : Е.А. Письменский (отв. ред.) [и др.] ; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2013. – С. 347 – 355.

186. Меркулова В.О. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування / В.О. Меркулова, Д.С. Смоков // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 2. – С. 27 – 31.

187. Минязева Т.Ф. Отсрочка отбывания наказания мужчине / Т.Ф. Минязева // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). У 2 т. – Т. 1 – Одеса, 2010. – С. 196 – 199.

188. Минязева Т.Ф. Эффективность условного осуждения сегодня в современной России / Т.Ф. Минязева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Российского конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 212 – 214.

189. Митрофанов И.И. Роль амнистии и помилования в механизме реализации уголовной ответственности / И.И. Митрофанов // Проблемы правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 56 – 64.

190. Митрофанов І.І. Окремі методологічні помилки при дослідженні проблем кримінальної відповідальності / І.І. Митрофанов // Право і суспільство. – 2010. – № 6. – С. 184 – 189.

191. Михайлов К. Отсрочка отбывания наказания / Константин Михайлов // Законность. – 2009. – № 2. – С. 51 – 53.

192. Михайлов К. Контрольный срок при условно-досрочном освобождении от отбывания наказания / Константин Михайлов // Уголовное право. – 2008. – № 6. – С. 27 – 29.

193. Мойсик В.Р. Амністія та помилування в Україні: становлення і розвиток / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. (145). – С. 35 – 47.

194. Мойсик В.Р. Помилування – важлива державна функція Президента / В.Р. Мойсик // Голос України. – 5 листопада 2009 р. – № 209

195. Мойсик В.Р. Помилування як правовий інститут / В.Р. Мойсик // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 4 (116). – С. 35 – 43.

196. Мостепанюк Л.О. Особливості заміни окремих видів покарань в процесі їх відбування / Л.О. Мостепанюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2011. – Вип. 53. – С. 501 – 505.

197. Музика А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / Анатолій Музика, Олексій Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174 – 183.

198. Музика А.А. Амністія і помилування в системі сучасного українського права / А.А. Музика, С.М. Школа // Кримінальне право України. – 2006. – № 1. – С. 10 – 23.

199. Музика А.А. Вітчизняне дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування (нетрадиційна рецензія) / А.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 1 (19). – С. 343 – 358.

200. Музика А.А. Казки Кримінального кодексу та реальність / А.А. Музика // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 156 – 162.

201. Музика А.А. Потерпілий від злочину: кримінально-правова концепція / А.А. Музика, Є.В. Лащук // Наука і правоохорона. – 2010. – № 4. – С. 112 – 124

202. Музыка А.А. Закону «О применении амнистии в Украине» посвящается (в редакции от 2 июня 2011 года) / А.А. Музыка // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітн. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 337 – 343.

203. Мяханова А.Н. К вопросу о коррупции при условно-досрочном освобождении / А.Н. Мяханова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию: материалы VI Российского

конгресса уголовного права (26 – 27 мая 2011 года). – М. : Проспект, 2011. – С. 553 – 555.

204. Навроцька В.В. Амністія та помилування – акт справедливий для потерпілого? / В.В. Навроцька // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 72 – 75.

205. Навроцька В.В. Проблеми співвідношення та застосування КК України 2001 р. та нового КПК 2012 р. / В.В. Навроцька // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 162 – 169.

206. Назимко Є. Формальний елемент підстави застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання: порівняльно-правовий аналіз та аргументація доцільності певних змін до кримінального законодавства України / Єгор Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2. – С. 126 – 128.

207. Назимко Є.С. Амністія в світлі сучасних тенденцій розвитку правової політики України в сфері протидії злочинності / Є.С. Назимко // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 76 – 83

208. Назимко Є.С. Взаємозв'язок депеналізації з прогресивною системою відбування покарань / Є.С. Назимко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2. – С. 149 – 153.

209. Назимко Є.С. До перспектив розвитку законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.С. Назимко // Правова політика Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Том 2. / 19 – 20 лютого 2010 року. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. – С. 264 – 265.

210. Назимко Є.С. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням: реформування з урахуванням зарубіжного дос-

віду / Є.С. Назимко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4 – 5. – С. 218 – 224.

211. Назимко Є.С. Окремі зауваження до деяких положень проекту Закону України «Про застосування амністії в Україні» / Є.С. Назимко // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Донецьк, 25 лютого 2011 року : матеріали у 2 ч. – Донецьк : ООО «Цифровая типография», 2011. – Ч. II. – С. 43 – 46.

212. Наумов О.О. Становлення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей у правових пам'ятках України / О.О. Наумов // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 4 (38). – С. 154 – 157.

213. Нечепуренко А.А. Статистический поход к оптимизации практики условного осуждения / А.А. Нечепуренко // Российская юстиция. – 2008. – № 11. – С. 27 – 30.

214. Ніколасенко Т. Амністія та помилування як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання / Тетяна Ніколасенко // Кримінальне право. – 2009. – № 10. – С. 68 – 71.

215. Орел Л. Недоліки застосування умовно-дострокового звільнення від покарання / Л. Орел // Радянське право. – 1964. – № 4. – С. 96 – 99.

216. Орел Л. Щодо питання умовно-дострокового звільнення від покарання / Л. Орел // Радянське право. – 1968. – № 11. – С. 70 – 74.

217. Орлов В.В. О характеристике эффективности норм уголовного права / В.В. Орлов // Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы : сб. науч. ст. / ред. колл. : С.Г. Емельянов [и др.] ; Юго-Зап. гос. ун-т. – Курск, 2011. – С. 65 – 68.

218. Орловська Н.А. Економія заходів заохочення як принцип побудови кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaaу/2013-1/13onakps.pdf>

219. Орловська Н.А. Питання заохочувальних санкцій у контексті кримінально-правової політики / Н.А. Орловська // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 1 – 2 березня 2013 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. – С. 66 – 69.

220. Осадчий В.І. Звільнення від покарання та його відбування: проблемні питання / В.І. Осадчий, Г.В. Подзігун // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 2. – С. 3 – 6.

221. Осмоловская Н.В. Юридическая природа институтов амнистии и помилования / Н.В. Осмоловская // Российской следователь. – 2005. – № 10. – С. 59 – 60.

222. Палійчук О.В. Інститути амністії та помилування: поняття, особливості / О.В. Палійчук // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – С. 75 – 83.

223. Панов М. Кримінальна відповідальність та її підстава / Микола Панов // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 45 – 52.

224. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття / М. Панов, Л. Герасіна // Право України. – 2001. – № 8. – С. 38 – 40.

225. Пилюпенко О.А. Законодательная регламентация понятия «исправление осужденного» как материального основания условно-досрочного освобождения / О.А. Пилюпенко // Юрист-правовед. – 2009. – № 1. – С. 38 – 41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=12160955>

226. Письменский Е.А. Институт освобождения от наказания и его отбывания в уголовном праве Украины и России: сравнительно-правовой анализ / Е.А. Письменский // Уголовное право : стратегия развития в XXI веке : материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29 – 30 января 2009 г. – М. : Проспект, 2009. – С. 530 – 533.

227. Письменский Е.А. К вопросу об адекватности уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Научный портал МВД России. – 2013. – № 3 (23). – С. 23 – 27.

228. Письменский Е.А. Место освобождения от наказания и его отбывания в системе мер уголовно-правового воздействия (на примере законодательства Украины) / Е.А. Письменский // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост.: Л.В. Лобанова,

Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 281 – 289.

229. Письменский Е.А. О соотношении уголовного и уголовно-исполнительного права (на примере законодательства Украины) / Е.А. Письменский // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы Седьмой международной научно-практической конференции 28 – 29 января 2010 г. – М. : Проспект, 2010. – С. 505 – 508.

230. Письменский Е.А. Об адекватности уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Проблемы борьбы с преступностью и подготовки кадров для правоохранительных органов : тезисы докладов Международной научно-практической конференции (г. Минск, 4 апреля 2013 г.); УО «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь». – Минск : Изд-во Академии МВД РБ, 2013. – С. 177 – 178.

231. Письменский Е.А. Об опыте Украины по реформированию законодательства в части применения амнистии и помилования / Е.А. Письменский // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции. – 2012. – № 5. – С. 160 – 167.

232. Письменский Е.А. Освобождение от наказания и отбывания его части как меры уголовно-правового воздействия / Е.А. Письменский // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгосударственный сборник научных статей / редкол. : Е.А. Письменский (отв. ред.) [и др.]; МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко, Волгогр. гос. ун-т. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2013. – С. 355 – 365.

233. Письменский Е.А. Соотношение освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания и его отбывания (на примере УК Украины) / Е.А. Письменский // Российский следователь. – 2013. – № 8. – С. 45 – 48.

234. Письменський Є. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми тлумачення, практика застосування та вдосконалення законодавства / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 11 (179). – С. 113 – 117.

235. Письменський Є. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: окремі аспекти законодавчого регулювання та практики застосування / Є. Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 2 (170). – С. 113 – 117.

236. Письменський Є. Особливості погашення судимості за перебігом певних строків після виконання або відбуття покарання

/ Є. Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 2. – С. 119 – 122.

237. Письменський Є. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства / Євген Письменський, Андрій Ряжський // Юридична Україна. – 2009. – № 10. – С. 119 – 126.

238. Письменський Є. Формальна підстава застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Євген Письменський // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 3 (183). – С. 82.

239. Письменський Є.О. Декриміналізація як підстава для звільнення особи від покарання або його відбування / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 189 – 193.

240. Письменський Є.О. Закінчення строків давності виконання обвинувального вироку як підстава для звільнення особи від відбування покарання / Є.О. Письменський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (2). – С. 320 – 328.

241. Письменський Є.О. Законодавчі та правозастосовчі проблеми звільнення від покарання за тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України) / Є.О. Письменський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (49). – С. 247 – 256.

242. Письменський Є.О. Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми відмежування при визначенні матеріальної підстави / Є.О. Письменський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. / редкол. : Г.Є. Болдари, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 383 – 388.

243. Письменський Є.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років: проблеми і перспективи вдосконалення законодавчої регламентації / Є.О. Письменський // Основні напрями розвитку кримінального права та

шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012 – С. 267 – 271.

244. Письменський Є.О. Звільнення від відбування покарання чи пробація? / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми юридичної науки очима молодих вчених: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Донецьк, 25 лютого 2011 року: матеріали у 2 ч. – Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2011. – Ч. II. – С. 8 – 11.

245. Письменський Є.О. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності: кримінально-правовий аспект / Є.О. Письменський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 1. – С. 81 – 92.

246. Письменський Є.О. Звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців (кримінально-правовий аспект) / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5 листопада 2010 року, Запоріжжя: у 3 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. II. – С. 125 – 127.

247. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу / Є.О. Письменський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 5 (8). – С. 110 – 117.

248. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування з позиції десятирічної дії КК України / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 325 – 328.

249. Письменський Є.О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми вдосконалення кримінального законодавства / Є.О. Письменський // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2011. – № 3. – С. 104 – 110.

250. Письменський Є.О. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності: дискусійні аспекти / Є.О. Письменський // Протидія злочинності: теорія і практика: матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених, Київ – Луганськ, 21 жовтн. 2011 р. – Київ – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 24 – 28.

251. Письменський Є.О. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності: проблеми вдосконалення законодавства та практики його застосування / Є.О. Письменський // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2 (3). – С. 132 – 138.

252. Письменський Є.О. Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування / Є.О. Письменський // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 129 – 137.

253. Письменський Є.О. Матеріальна підстава застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є.О. Письменський // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 934. Серія «Право». – 2010. – № 8. – С. 113 – 118.

254. Письменський Є.О. Місце звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу / Є.О. Письменський, А.В. Андреев // матеріали Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення». – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – С. 118 – 121.

255. Письменський Є.О. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням: проблеми вдосконалення кримінального законодавства / Є.О. Письменський // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2011 – С. 237 – 241.

256. Письменський Є.О. Окремі проблеми диференціації кримінальної відповідальності та вдосконалення законодавства (на прикладі звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності та у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності) / Є.О. Письменський // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозіуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 179 – 183.

257. Письменський Є.О. Підстави та правові наслідки звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років / Є.О. Письменський // Вісник прокуратури. – 2011. – № 1 (115). – С. 100 – 108.

258. Письменський Є.О. Правова природа звільнення від покарання та його відбування і місце цього інституту в системі кримінального права України / Є.О. Письменський // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, докт. юрид. наук, проф. Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 245 – 247.

259. Письменський Є.О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є.О. Письменський // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 80 – 87.

260. Письменський Є.О. Про класифікацію звільнення від покарання та його відбування / Є.О. Письменський // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 410 – 417.

261. Письменський Є.О. Проблеми вдосконалення законодавства про звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.О. Письменський // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 294 – 297.

262. Письменський Є.О. Сучасні проблеми звільнення від покарання за законом про амністію / Є.О. Письменський // Застосування кримінального законодавства органами внутрішніх справ: проблеми теорії і практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 31 трав. 2012 р.) ; упоряд. канд. юрид. наук В.В. Шаблій. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 28 – 35.

263. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми визначення підстави застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням / Є.О. Письменський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2011. – Вип. 54. – С. 366 – 374.

264. Письменський Є.О. Умови звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

/ Є.О. Письменський // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 3 (10). – І ч. – С. 158 – 165.

265. Письменський Є.О. Умови звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / Є.О. Письменський // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (52). – С. 249 – 256.

266. Письменський Є.О. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: проблеми розмежування та вдосконалення законодавства / Є.О. Письменський // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2. – С. 124 – 133.

267. Погосян А.Р. Условное осуждение как мера уголовно-правового характера: история и современность / А.Р. Погосян // материалы Научной сессии, г. Волгоград 23 – 27 апреля 2012 г. – Вып. 4 : Право / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т» ; редкол.: А.Э. Калинина (отв. ред.), И.С. Дикарев (зам отв. ред.) [и др.]. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 89 – 91.

268. Подорожна Т. Динаміка законодавчих дефініцій у процесі правозастосування: теоретичні аспекти / Тетяна Подорожна // Підприємство, господарство і право. – 2013. – № 2. – С. 3 – 6.

269. Пономаренко Ю. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Юрій Пономаренко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 9 (123). – С. 63 – 67.

270. Пономаренко Ю.А. Поняття кримінальної відповідальності / Ю.А. Пономаренко // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 102. – С. 138 – 148.

271. Понятовская Т.Г. Природа амнистии в ретроспективном и сравнительном аспектах / Т.Г. Понятовская // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 88 – 92.

272. Понятовская Т.Г. Уголовно-политическое значение судебного усмотрения при назначении наказания / Т.Г. Понятовская // Держава та регіони. Серія : Право. – 2010. – № 2. – С. 187 – 190.

273. Попович Н.П. Окремі колізії Кримінального кодексу України 2001 року / Н.П. Попович // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези

доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 202 – 204.

274. Портнов А. Завдяки Закону України «Про амністію в 2011 році» буде реалізований принцип гуманізму державної політики [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/20818.html>

275. Портнов А.В. Довідка-пропозиція щодо наявності підстав для звільнення судді Баришівського районного суду Київської області Єременка Володимира Максимовича з посади за порушення присяги судді [Електронний ресурс] / Інтернет-сайт газети «Дзеркало тижня». – Режим доступу: http://static.zn.ua/system/ckeditor_assets/attachments/000/003/051/rada.pdf?1337259401

276. Присяжнюк Т.І. Проблеми застосування амністії в Україні / Т.І. Присяжнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 9. – С. 39 – 42.

277. Прокуратура оскаржує вирок суду, яким депутату райради дали три роки умовно за вбивство людини [Електронний ресурс] / Офіційний інтернет-сайт Прокуратури Дніпропетровської області. – Режим доступу : <http://dnipr.gp.gov.ua>

278. Пыталев Р.М. Альтернативы уголовному преследованию и наказанию в виде лишения свободы – случайное заимствование зарубежного опыта или последовательное развитие отечественного законодательства и практики правоприменения? / Р.М. Пыталев // Проблемы укрепления законности и правопорядка – наука, практика, тенденции. – 2011. – № 4. – С. 138 – 147.

279. Рада звільнила суддів, які дали умовний термін убивці [Електронний ресурс] / Інтернет-портал Міжнародного фонду «Центр суддівських студій». – Режим доступу: <http://http://judges.org.ua/dig4566.htm>

280. Рожко В.В. Справедливість як межа суддівського розсуду / В.В. Рожко // Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (м. Львів, 7 грудня 2012 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 208 – 211.

281. Романов М.В. До питання про поняття помилування в контексті кримінально-виконавчого права / М.В. Романов // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 280 – 283

282. Романов М.В. До питання про сутність і поняття «звільнення від відбування покарання» / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 1 (3) [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Romanov.pdf

283. Романов М.В. Звільнення від відбування покарання за хворобою: теоретичні та практичні питання / М.В. Романов // Теорія і практика правознавства. – 2013. – № 2 (4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/2.2013/36.pdf

284. Романов М. Нове положення про здійснення помилування фактично позбавило засуджених «милості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1298992497>

285. Рябчинська О.П. Співвідношення системи покарань з іншими засобами кримінально-правового впливу / О.П. Рябчинська // Право та державне управління. – 2012. – № 3. – С. 134 – 139.

286. Савченко А.В. Сучасний погляд на проблеми звільнення від покарання та його відбування / А.В. Савченко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – № 1. – С. 347 – 352.

287. Самофалов О.Л. Моніторинг засуджених, які вчинили злочини після звільнення з місць позбавлення волі / О.Л. Самофалов, С.В. Царюк // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 150 – 154.

288. Сарнавський О.М. Звільнення військовослужбовців від покарання за хворобою / О.М. Сарнавський // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 311 – 315.

289. Сверчков В. Пределы условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / В. Сверчков // Российская юстиция. – 2002. – № 10. – С. 49 – 51.

290. Сердюк В. Інститут помилування в контексті засад поділу державної влади / В. Сердюк // Віче. – 2006. – № 23 – 24. – С. 27 – 30.

291. Скиба А.П. Інститут припинення виконання покарання в отношении больных осужденных, лишенных свободы: обоснование необходимости разработки / А.П. Скиба // Образование и наука – основной ресурс третьего тысячелетия: материалы юбилейной международной научно-практической конференции (13 ноября 2006 года). – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 299 – 302.

292. Скиба А.П. Размышления о смысле наказания в виде лишения свободы в отношении больных осужденных / А.П. Скиба

// Юрист-правоведь. – 2007. – № 3. – С. 72 – 75 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibrary.ruitem.aspx?id=15195031>

293. Скибицький В. Испитовий строк при умовному засудженні / Володимир Скибицький // Радянське право. – 1971. – № 3. – С. 42 – 46.

294. Скибицький В. Про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання / Василь Скибицький // Радянське право. – 1984. – № 3. – С. 57 – 60.

295. Скобелин С. Применение отсрочки отбывания наказания / Сергей Скобелин // Уголовное право. – 2011. – № 4. – С. 57 – 60.

296. Соколова О. Основания применения условно-досрочного освобождения: анализ правоприменительной практики / Ольга Соколова // Уголовное право. – 2013. – № 1. – С. 66 – 70.

297. Соловьев О. Понятие дифференциации уголовной ответственности / О. Соловьев, А. Самойлов // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 75 – 80.

298. Сорока В. Про критерії виправлення і перевиховання засуджених до позбавлення волі / В. Сорока // Радянське право. – 1984. – № 12. – С. 46 – 48.

299. Сосницький Л. Слідство завершено. Амністія / Л. Сосницький // Голос України. – 10 грудня 2010 р. – № 234.

300. Спасенников Б. Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством / Борис Спасенников // Российская юстиция. – 2003. – № 4. – С. 42.

301. Степанов В.В. Ограничения применения условно-досрочного освобождения к отдельным категориям осужденных / В.В. Степанов // Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью: сборник научных трудов / под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Лопашенко. – Саратов, Саратовский Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2008. – С. 324 – 326.

302. Степашин В.М. Обязанности, возлагаемые на условно осужденного / В.М. Степашин // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секция «Уголовное право»: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Россия, г. Волгоград, 13 – 14 дек. 2012 г. / Федер. гос. авт. образоват. учреждение высш. проф. образования «Волгогр. гос. ун-т», Прокуратура Волгогр. обл.; сост.: Л.В. Лобанова, Н.В. Висков, Л.Н. Ларионова. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 336 – 342.

303. Степашин В.М. Цели, основания и условия применения отсрочки (ст. 82 УК РФ) / В.М. Степашин // Правовые проблемы укрепления российской государственности : сб. статей. – Ч. 54 / под ред. С.А. Елисеева, Л.М. Прокументова, В.А. Уткина, О.И. Андреевой, М.К. Свиридова, Н.С. Дергача. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2012. – С. 17 – 19.

304. Сундуров Ф.Р. Помилование в системе видов освобождения от наказания / Ф.Р. Сундуров // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2009. – № 70. – С. 88 – 95 [Электронный ресурс] <http://www.elibrary.ru/item.asp?id=17949318>

305. Сундуров Ф.Р. Социально-правовая природа института освобождения от уголовной ответственности / Ф.Р. Сундуров, А.М. Балафендиев // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 120 – 132.

306. Таций В. Стабільність як умовне ефективності законодавства України об уголовной ответственности / Василий Таций, Вячеслав Борисов, Владимир Тютюгин // Голос Украины. – 5 апреля 2013 года. – № 66 (5566). – С. 4 – 5.

307. Телефонко Б.М. Рецидив злочинів і умовно-дострокове звільнення від відбування покарання / Б.М. Телефонко // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 216 – 218.

308. Терентьева В.А. Соотношение понятий «освобождение от уголовного наказания» и «освобождение от отбывания наказания» / В.А. Терентьева // Правовые проблемы укрепления российской государственности : сб. статей. – Ч. 54 / под ред. С.А. Елисеева, Л.М. Прокументова, В.А. Уткина, О.И. Андреевой, М.К. Свиридова, Н.С. Дергача. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2012. – С. 14 – 15.

309. Титаренко О.М. Щодо перспективи розширення судової практики застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, як передумова реформування судової системи в Україні / О.М. Титаренко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 195 – 201.

310. Толкаченко А. Пределы судебного усмотрения при назначении уголовного наказания / Анатолий Толкаченко // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 58 – 63.

311. Топіха Р.М. Проблеми підготовки та оформлення матеріалів, що подаються до суду для вирішення питання про звільнення від подальшого відбування покарання осіб, які захворіли на тяжку хворобу / Р.М. Топіха // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, докт. юрид. наук, проф. Бахіна Володимира Петровича. – Ірпінськ : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. – С. 308 – 311.

312. Трапицын А.Ю. Условно-досрочное освобождение в контексте современной уголовной политики / А.Ю. Трапицын, И.А. Зинченко // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – 2011. – № 2. – С. 14 – 19.

313. Тростюк З.А. Институты освобождения от уголовной ответственности, наказания и его отбывания: отдельные аспекты нормотворческой техники Уголовного кодекса Украины / З.А. Тростюк // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол. : Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 133 – 143.

314. Трубников В.М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказаний / В.М. Трубников // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна № 945. Серія «Право». – 2011. – № 9. – С. 193 – 201.

315. Тубелець О.С. Реалізація кримінально-правової політики України шляхом застосування інституту звільнення від покарання та його відбування / О.С. Тубелець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8 (142). – С. 112 – 119.

316. Туляков В.А. Методология пустыни: в поисках оптимизации уголовно-правового регулирования / В.А. Туляков [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Національного університету «Одеська юридична академія». – Режим доступу: // http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=954&catid=3&Itemid=139&lang=ru

317. Туляков В.А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой доктрины / В.А. Туляков // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 1. – С. 23 – 25.

318. Тютюгин В.И. К вопросу о реформировании института амнистии в Украине / В.И. Тютюгин // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 196 – 201.

319. Тютюгин В.И. Некоторые вопросы реализации норм об особенностях уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних / В.И. Тютюгин // Питання боротьби зі злочинністю. – 2004. – № 8. – С. 47 – 50.

320. Улицкий С. Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей / С. Улицкий // Законность. – 1993. – № 7. – С. 23 – 25.

321. Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / Ольга Ус // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол.: В.Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. № 2 (65). – С. 182 – 191.

322. Ус О.В. Заміна покарання за КК України / О.В. Ус // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої регламентації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13 – 14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 245 – 249.

323. Ус О.В. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку / О.В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011 – Вип. 22. – С. 67 – 75.

324. Ус О.В. Кримінально-правовий вплив: сутність і зміст / О.В. Ус // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 213 – 217.

325. Ус О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання / О.В. Ус // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 117. – С. 98 – 105.

326. Усатий Г.О. Амністія по-президентськи: соціальний конфлікт чи сучасна індульгенція для злочинців? / Г.О. Усатий, С.В. Дрьомов // Проблеми правового регулювання і практики застосування

амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 93 – 97.

327. Усманов И.М. Условия эффективности условно-досрочного освобождения от отбывания наказания / И.М. Усманов // Право и безопасность. – 2009. – № 4 (33). – С. 97 – 98.

328. Устименко В.В. Звільнення від кримінальної відповідальності й покарання на підставі акта про помилування / В.В. Устименко // Проблеми законності. – 2004. – Вип. 65. – С. 154 – 160.

329. Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України / В. Філонов, Є. Назимко // Право України. – 2010. – № 3. – С. 184 – 189.

330. Фомін С.Б. Щодо застосування амністії за діючим та новим КПК України / С.Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 8 (143). – С. 24 – 28.

331. Фролова О.І. Довічне позбавлення волі у вітчизняному законодавстві / О.І. Фролова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2001. – № 2. – С. 307 – 317.

332. Хавронюк М. Диференціація кримінальної відповідальності: чи кримінальна безвідповідальність? / Микола Хавронюк // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 3 – 7.

333. Хавронюк М.І. Закон про кримінальну відповідальність: у чому сенс? / М.І. Хавронюк, А.М. Хавронюк // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 23 – 24 вересня 2011 року. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 429 – 435.

334. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу і кримінальна відповідальність / М.І. Хавронюк // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10 – 11 жовт. 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 130 – 134.

335. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового характеру: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6 – 7; 2013. – № 22 (935). – С. 5.

336. Хавронюк М.І. Кримінальне покарання: що змінилося за останні п'ять тисяч років? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконален-

ня : тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21 – 22 вересня 2012 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2012. – С. 227 – 233.

337. Хавронюк М.І. Перспективи розвитку Загальної частини КК України / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7 – 8 квітня 2006 р. У 2-х ч. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – Ч. 1. – С. 122 – 125.

338. Хавронюк Н. Постановления Пленума Верховного Суда Украины постепенно утратят силу / Николай Хавронюк // Юридическая практика. – 2010. – 21 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurpractika.com/news.php?id=0023497>.

339. Хавронюк Н.И. Каким должно быть уголовное наказание, или почему юриспруденция отстает от физики? / Н.И. Хавронюк [Електронний ресурс] / Веб-сайт Центру Політико-правових реформ. – Режим доступу : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/Khavronyuk_Pekin_globalization.pdf

340. Хавронюк М.І. Диференціація кримінальної відповідальності або чи не очікує Україну соціальна катастрофа? / М.І. Хавронюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності : матеріали міжнародного симпозиуму 11 – 12 вересня 2009 року. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – С. 243 – 248.

341. Халимон С.І. Деякі проблеми застосування та виконання покарань у виді громадських робіт (перспективні питання теорії і практики) / С.І. Халимон // Право і безпека. – 2006. – № 5/1. – С. 102 – 105.

342. Хипс С. Система покарань за кримінальним правом Республіки Польща / Славомир Хипс // Право України. – 2011. – № 9. – С. 184 – 195.

343. Хруслова Л. Недоліки законодавчого визначення сутності кримінальної відповідальності та форм її реалізації / Лариса Хруслова // Вісник прокуратури. – 2010. – № 7 (109). – С. 41 – 49.

344. Хряпінський П.В. Відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди у законі про кримінальну відповідальність / П.В. Хряпінський // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19 – 20 квітня 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 550 – 554.

345. Хряпінський П.В. Кримінально-правове заохочення позитивної пенітенціарної поведінки засуджених / П.В. Хряпінський // Визначальні тенденції генезису державності і права: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції «Треті Прибузькі юридичні читання» / за ред. В.І. Терентьева, О.В. Козаченка. – Миколаїв, 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nikolaevonua.org.ua/04_Treti%20Prybuzski%20chitannya.doc

346. Хряпінський П.В. Кримінально-правові санкції скрізь призму кримінальної відповідальності / П.В. Хряпінський // Вісник Запорізького національного університету [Юридичні науки]. – 2010. – № 3. – С. 174 – 180.

347. Хряпінський П.В. Щодо гуманізації звільнення від покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей / П.В. Хряпінський // Право і суспільство. – 2008. – № 6. – С. 67 – 74.

348. Хряпінський П.В. Кримінально-правове заохочення дострокового зняття судимості / П.В. Хряпінський // Запорізькі правові читання: тези доповідей щорічної міжнародної науково-практичної конференції, Запоріжжя, 15 – 16 травня 2008 р. / за заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломосьця. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – С. 451 – 455.

349. Чеботарьова Г.В. Особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, засуджених за злочини у сфері медичної діяльності / Г.В. Чеботарьова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2012. – № 3. – С. 103 – 106.

350. Чучаев А.И. Уголовно-правовое воздействие: сущность и общая характеристика / А.И. Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6 / под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.И. Бойцова. – СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2013. – С. 311 – 345.

351. Шаблистий В.В. Про невідповідність вітчизняного інституту амністії принципу гуманізму кримінального права України / В.В. Шаблистий // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн.: Є.О. Письменський; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 100 – 103.

352. Шапоренко О.И. Институт пробации как альтернатива лишению свободы / О.И. Шапоренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2011. – № 2. – С. 111 – 114.

353. Шапченко С.Д. Закон щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: деякі кримінально-правові аспекти / С.Д. Шапченко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11 – 12 жовт. 2012 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012 – С. 372 – 375.

354. Шарипов Т. Обязанности, возлагаемые судом на осужденного при условном неприменении наказания / Такдиршош Шарипов // Уголовное право. – 2008. – № 3. – С. 61 – 64.

355. Швец В. Как восстановить баланс между правами лиц, совершивших преступление, и интересами потерпевших? / Виктор Швец, Валерия Гусева // Голос Украины. – 16 ноября 2010 р. – № 215 (4965). – С. 4.

356. Швець В. «Маразм крепчает», або що робити з Путіним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://glavcom.ua/articles/3480.html>

357. Шимончук І.В. Застосування інституту звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, та його роль у досягненні цілей кримінальної відповідальності / І.В. Шимончук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 225 – 233.

358. Шимончук І.В. Історичний розвиток та юридична природа інституту звільнення від покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей / І.В. Шимончук // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозіум, 12 – 13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тести повідомлень. – Львів, 2008. – С. 334 – 338.

359. Шиян А.Г. Невозможність застосування акта помилування як обставини, що виключає провадження у кримінальній справі / А.Г. Шиян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 412 – 419.

360. Шиян Д.С. Застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при звільненні засудженого від покарання та його відбування / Д.С. Шиян // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 269 – 278.

361. Школа С.М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації / С.М. Школа // Право і суспільство. – 2012. – № 6. – С. 149 – 153.

362. Шоргина Е.В. Некоторые вопросы правовой и социальной природы института прощения в праве / Е.В. Шоргина // Вестник Владимирского юридического института. – 2010. – № 3 (16). – С. 170 – 172.

363. Юрченко Л.В. Притягнення до кримінальної відповідальності – як стадія кримінального провадження / Л.В. Юрченко, А.Г. Забабуріна // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25 (64), № 2. – С. 238 – 243.

364. Ягунов Д.В. Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 64 / редкол. : С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін., відп. за вип. В.М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2012. – С. 682 – 689.

365. Яковець І.С. Місце суспільно корисної праці в системі прав та обов'язків засуджених до позбавлення волі / І.С. Яковець // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / ред. кол. : В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 20. – С. 156 – 170.

366. Яковець І.С. Проблемні питання практичного здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, на яких судом не покладено обов'язки / І.С. Яковець // Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 грудня 2006 р.). – Чернігів, 2007. – С. 125 – 127.

367. Яковлева Л.В. Освобождение от наказания в соответствии с актом об амнистии по законодательству Российской Федерации и Украины (сравнительный анализ) / Л.В. Яковлева, Е.А. Письменский // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 161 – 172.

368. Яковлева Л.В. Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением сроков давности обвинительного приговора / Л.В. Яковлева // Российский следователь. – 2002. – № 12. – С. 39 – 42.

369. Яковлева Л.В. Помилование в XXI веке / Л.В. Яковлева // Проблеми правового регулювання і практики застосування амністії та помилування : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Луганськ, 6 – 20 лют. 2012 р. / упорядн. : Є.О. Письменський ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 103 – 109.

370. Яценко С. Заходи безпеки у кримінальному праві: порівняльно-правовий огляд / Станіслав Яценко // Юридичний вісник України. – 2011. – № 4 (812). – С. 6 – 7.

371. Яценко С.С. Кримінально-правовий та кримінально-процесуальний аспекти інституту помилування у співставленні з конституційним принципом презумпції невинуватості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.ekonomika.org.rs/PDF/Ekonomika/4-2010.pdf

372. Яценко С.С. Совместим ли институт освобождения от уголовной ответственности с принципом презумпции невиновности? / С.С. Яценко // Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты : сб. ст. / под науч. ред. Л.В. Лобановой, И.С. Дикарева ; редкол.: Л.В. Лобанова (отв. ред.) [и др.] ; Волгогр. гос. ун-т, Луг. гос. ун-т внутр. дел им. Э.А. Дидоренко. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2012. – С. 316 – 326.

373. Яценко С.С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності / С.С. Яценко // Право України. – 2011. – № 9. – С. 158 – 166.

374. Яцун О. Особливості врахування особи неповнолітнього при призначенні покарання / Олександр Яцун // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 20 – 24.

375. Яценко А.М. Звільнення від кримінальної відповідальності як окремих засіб кримінально-правового впливу / А.М. Яценко // Вісник Кримінологічної асоціації України : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ 12 травня 2012 року «Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. – Том 1. – Х. : Золота миля, 2012. – С. 213 – 220.

376. Яценко А.М. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків

давності / А.М. Яценко // Теорія та практика протидії злочинності : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції 15 квітня 2011 року. – Х., 2011. – С. 236 – 239.

VII. Енциклопедії, словники та інші довідкові праці

1. Антологія української юридичної думки. В 10 т. Том 7 : Кримінальне право. Кримінальний процес / упорядн. : О.М. Костенко, О.О. Кваша ; відп. ред. О.М. Костенко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. – 616 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Милиция в зеркале общественного мнения: опрос населения города Луганска 22 – 28 апреля 2013 года // Архив Научно-исследовательской лаборатории уголовно-правовых и криминолого-социологических исследований Луганского государственного университета внутренних дел имени Э.А. Дидоренко. – Луганск, 2013.

4. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Том первый. 1917 – 1925 гг. / П.П. Михайленко. – К., 1966. – 832 с.

5. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР / П.П. Михайленко. – Ч. 1. – К. : АН УРСР. – 1959. – 438 с.

6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917 – 1952 гг. / под ред. И.Т. Голякова. – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1953. – 460 с.

7. Словарь иностранных слов [сост. Локшина С.М.]. – 8-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1981. – 624 с.

8. Швець В.Д. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / вступне слово проф. Мельника М.І. / В.Д. Швець, В.М. Грицак, Я.І. Василькевич, В.О. Гацелюк. – К., 2008. – 244 с.

9. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина. – СПб ГКА, СПб., 2008. – 880 с.

Зміст

Перелік умовних скорочень	3

Передмова	4

Розділ 1. Правова природа звільнення від покарання та його відбування і місце цього інституту в системі кримінального права України.....	16

1.1. Реалізація кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання та його відбування: вихідні засади	16
1.2. Співвідношення звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування	79
1.3. Проблеми класифікації звільнення від покарання та його відбування.....	102
Висновки до Розділу 1.....	128

Розділ 2. Звільнення від покарання: проблеми тлумачення, застосування та вдосконалення кримінального законодавства.....	135

2.1. Звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності	135
2.2. Звільнення від покарання у зв'язку з давністю притягнення до кримінальної відповідальності	154
2.3. Звільнення від покарання з випробуванням.....	162
Висновки до Розділу 2.....	279

Розділ 3. Проблемні питання звільнення від відбування частини покарання в доктрині, законотворчій діяльності та правозастосуванні	285
3.1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.....	285
3.2. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким	359
3.3. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	390
3.4. Звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування.....	422
Висновки до Розділу 3.....	451
Розділ 4. Теоретичні, правотворчі та правозастосовні проблеми звільнення від покарання та відбування його частини	458
4.1. Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням карантності діяння та пом'якшенням покарання.....	458
4.2. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку	473
4.3. Звільнення від покарання за хворобою	496
4.4. Звільнення від покарання за законом про амністію.....	532
Висновки до Розділу 4.....	582
Загальні висновки.....	587
Додатки.....	618
Бібліографія.....	620
Зміст	701
Анотації	707
Про автора	726

Содержание

Перечень условных сокращений	3
Предисловие	4
Раздел 1. Правовая природа освобождения от наказания и его отбывания, место данного института в системе уголовного права Украины	16
1.1. Реализация уголовной ответственности путем освобождения от наказания и его отбывания: исходные положения	16
1.2. Соотношение освобождения от уголовной ответственности и освобождения от наказания и его отбывания	79
1.3. Проблемы классификации освобождения от наказания и его отбывания	102
Выводы к разделу 1.....	128
Раздел 2. Освобождение от наказания: проблемы толкования, применения и совершенствования уголовного законодательства.....	135
2.1. Освобождение от наказания вследствие утраты лицом общественной опасности.....	135
2.2. Освобождение от наказания в связи с давностью привлечения к уголовной ответственности.....	154
2.3. Освобождение от наказания с испытанием.....	162
Выводы к разделу 2.....	279

Раздел 3. Проблемные вопросы освобождения от отбывания части наказания в доктрине, законотворческой деятельности и правоприменении.....	285
3.1. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания	285
3.2. Замена неотбытой части наказания более мягким.....	359
3.3. Освобождение от отбывания наказания беременных женщин и женщин, имеющих детей в возрасте до трех лет	390
3.4. Освобождение от отбывания наказания на основании акта о помиловании	422
Выводы к разделу 3.....	451
Раздел 4 . Теоретические, правотворческие и правоприменительные проблемы освобождения от наказания и отбывания его части.....	458
4.1. Освобождение от наказания в связи с устранением наказуемости деяния и смягчением наказания.....	458
4.2. Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением сроков давности исполнения обвинительного приговора.....	473
4.3. Освобождение от наказания по болезни.....	496
4.4. Освобождение от наказания по закону об амнистии	532
Выводы к разделу 4.....	582
Общие выводы	587
Приложения	618
Библиография	620
Содержание.....	701
Аннотации	707
Об авторе	726

Table of Contents

Index of Relative Abbreviations.....	3
Foreword.....	4
Chapter 1. Legal Nature of Release from Punishment and Its Serving, Place of this Institution in the System of Criminal Law of Ukraine.....	16
1.1. Realization of Criminal Liability by Means of Release from Punishment and its Serving: Initial Provisions	16
1.2. Relation between Release from Criminal Liability and Release from Punishment and its Serving	79
1.3. Classification Issues of Release From Punishment and its Serving.....	102
Chapter 1 Conclusions	128
Chapter 2. Release from Punishment: Problems of Criminal Law Interpretation, Application and Improvement.....	135
2.1. Release from Punishment in Connection with Loss of Social Danger by a Person.....	135
2.2. Release from Punishment in Connection with Bringing to Justice Limitation Period.....	154
2.3. Release from Punishment in Connection with Probation.....	152
Chapter 2 Conclusions	279

**Chapter 3. Problem Issues of Release
from Serving Part of Punishment**

in Doctrine, Lawmaking and Law Enforcement.....	285
3.1. Conditional Early Release from Serving Punishment.....	285
3.2. Replacement of the Non-Served Part of Punishment with a Milder Punishment.....	359
3.3. Release of Pregnant Women and Women with Children Under Three Years Old from Serving Punishment.....	390
3.4. Release from Serving Punishment Based on Act of Pardon	422
Chapter 3 Conclusions	451

**Chapter 4. Theoretical, Lawmaking
and Law Enforcement Issues of Release**

from Punishment or Serving its Part	458
4.1. Release from Punishment in Connection with Elimination of Offense's Punishability and Leniency	458
4.2. Release from Punishment in Connection with Statute of Limitations Expiration for the Execution of Guilty Verdict	473
4.3. Release from Punishment in Connection with Illness.....	496
4.4. Release from Punishment in Connection with Amnesty Law	532
Chapter 4 Conclusions	582

General Conclusions.....	587

Appendices	618

Bibliography	620

Table of Contents	701

Annotation	707

About the Author	726

Анотація

Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. – Рукопис.

У монографії на підставі положень законодавства України та інших зарубіжних країн, вивчення вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, а також матеріалів правозастосовної практики досліджений комплекс теоретико-прикладних питань звільнення від покарання та його відбування (у межах Розділу XII Загальної частини КК України).

У **розділі I** з'ясована правова природа звільнення від покарання та його відбування, визначено місце цього інституту в системі кримінального права України. Обґрунтований висновок про те, що реформування звільнення від покарання та його відбування має відбуватись шляхом конкретизації та поміркованої формалізації відповідних законодавчих приписів.

Доведено, що звільнення від покарання та його відбування застосовується в разі: 1) коли досягнута або може бути досягнута мета покарання без невідкладного, реального чи повного відбування призначеного покарання; 2) коли досягнення цієї мети неможливе, і звільнення відбувається *передусім через об'єктивну неспроможність досягнення мети покарання.*

Установлено головні критерії визначення ефективності звільнення від покарання та його відбування: 1) застосування звільнення від покарання та його відбування в судовій практиці; 2) вчинення нового злочину після звільнення від покарання (його відбування) або (та) порушення визначених законом умов його застосування.

Виокремлено чотири субінститути в межах єдиного інституту звільнення від покарання та його відбування, з урахуванням змісту яких запропоновано здійснити у т. ч. термінологічні зміни у відповідному розділі КК України: 1) звільнення від покарання, 2) звільнення від відбування частини покарання, 3) заміна покарання більш м'яким, 4) відстрочка виконання покарання (*de lege ferenda*).

Запропоновано доповнити КК України статтею 80¹ «Відстрочка виконання покарання у зв'язку з надзвичайними обставинами», яка дозволить відстрочувати виконання покарання для осіб, які вчинили нетяжкі злочини, з урахуванням виникнення складних форс-мажорних обставин у засудженого або в його родині.

У **розділі II** проаналізовані види звільнення від покарання. Запропоновано виключити ч. 4 ст. 74 з КК України, скасувавши законодавче положення про звільнення від покарання внаслідок втрати особою суспільної небезпечності. Констатовано, що закінчення строків давності вчиненого злочину як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України) та покарання (ч. 5 ст. 74 КК України) потребують законодавчої уніфікації із залишенням єдиної підстави для звільнення від покарання (ст. 79¹ КК України).

Досліджені проблеми правового регулювання звільнення від покарання з випробуванням, за підсумками чого сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства та практики його застосування, серед яких: уповноважити суд у випадках затвердження угоди, де сторони узгодили види

та розміри покарань, передбачені в ч. 1 ст. 75 КК України, звільняти осіб від покарання з випробуванням на підставі, визначеній у ч. 1 ст. 75 КК України; передбачити можливість такого звільнення лише від чотирьох найбільш суворих видів покарання (обмеження волі, позбавлення волі, утримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців і штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); заборонити застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо окремої категорії осіб; вважати підставою для такого звільнення висновок суду про можливість досягнення мети покарання без його відбування, який формується з урахуванням установлення пропонованого співвідношення між обставинами, які пом'якшують та обтяжують покарання, що диференційовано за ознакою ступеня тяжкості вчиненого злочину; розширити перелік обов'язків, які можуть бути покладені на особу при її звільненні від покарання з випробуванням, поділивши їх на суто контрольні та такі, що безпосередньо пов'язані з кримінально-правовим впливом, здійснюваним на засудженого.

У **розділі III** досліджені проблемні питання звільнення від відбування частини покарання (умовно-дострокового звільнення, заміни покарання більш м'яким, Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, помилування).

Запропоновано вважати матеріальною підставою для застосування умовно-дострокового звільнення втрату засудженим суспільної небезпечності, що мають засвідчувати встановлені згідно з кримінально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення. Доведено недоцільність скорочення у КК України тривалості частини строку покарання, обов'язкової для відбування при умовно-достроковому звільненні. Обґрунтовано встановлення обмежень щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання стосовно певної категорії осіб. Установлено доцільність

покладати на умовно-достроково звільнених осіб певні обов'язки (за аналогією з обов'язками, що покладаються на осіб, звільнених з випробуванням, для забезпечення ефективності контролю за ними).

Визнано доцільним замінити лише один вид покарання у виді позбавлення волі більш м'якими видами. Запропоновано вважати матеріальною підставою для заміни невідбутої частини покарання більш м'яким часткову втрату особою суспільної небезпечності, що засвідчують встановлені згідно з кримінально-виконавчим законодавством основні та додаткові критерії виправлення. Доведено, що ці критерії вимагають певної формалізації шляхом їх регламентації у КВК України, у якому варто розрізнити два ступені виправлення: перший (втрату суспільної небезпечності) та другий (часткова втрата суспільної небезпечності). Визначено необхідність розроблення системи умовних одиниць оцінки виправлення засудженого, за якої присуджуються певні бали з урахуванням поведінки в процесі відбування покарання.

Доведена необхідність застосовувати звільнення від відбування покарання за ст. 83 КК України жінок, які засуджені до позбавлення волі за умисні злочини будь-якого ступеня тяжкості строком більше п'яти років. Запропоновано передбачити в законі можливість звільняти жінок, які завагітніли під час відбування покарання, на строк до досягнення дитиною трьох років. Обґрунтована доцільність доповнення КК України статтею 74² «Звільнення від покарання або відбування його частини у зв'язку з установами обставин, що унеможливають застосування покарання», у якій варто регламентувати ті види звільнення від відбування частини покарання, які мають застосовуватись до осіб, які відбувають покарання у виді громадських робіт, виправних робіт та обмеження волі. Визнано доцільним трансформувати зазначений вид звільнення в аналогічний різновид відстрочки виконання покарання.

Запропоновано здійснювати помилування у виді: а) заміни довічного позбавлення волі на двадцятиш'ятирічний строк позбавлення волі та б) звільнення від відбування частини покарання та заміни позбавлення волі на більш м'яке покарання в разі неможливості їх застосування відповідно до ст. 81 і ст. 82 КК України за формальною підставою, у т.ч. стосовно окремої категорії громадян, на яких *de lege ferenda* не поширюється умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким. Обґрунтовано доцільність запровадження заборони застосування помилування до осіб з потенційно високим рівнем рецидивонебезпечності.

Розділ IV присвячений дослідженню проблем звільнення від покарання та відбування його частини. У ньому проаналізовані звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, звільнення від покарання за хворобою, звільнення від покарання за законом про амністію.

Установлена необхідність створення окремої кримінально-правової норми, присвяченої зазначеним видам звільнення від покарання (ст. 74-1 «Звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння та пом'якшенням покарання»). Визнано доречним відмовитись від використання в ч. 2 ст. 74 КК України слова «негайному» та установити строк для такого звільнення не менше місяця після набрання чинності законом, що декриміналізує певне діяння. Констатовано необхідність вилучення з ч. 2 ст. 74 КК України слова «законом», наявність якого звужує сферу застосування цієї норми.

Установлено прогалину в правовому регулюванні звільнення за ст. 80 КК України від покарання у виді довічного позбавлення волі, через що запропоновано внести зміни до ч. 1 та ч. 5 зазначеної статті. Визнано доцільним пропорційно

збільшити строки давності, визначені в ч. 1 ст. 80 КК України, на один щабель. З'ясовано, що переривати перебіг давності має будь-який умисний злочин незалежно від ступеня його тяжкості.

Запропоновано трансформувати звільнення, передбачене ч. 1 і ч. 2 ст. 84 КК України, в аналогічні види відстрочки виконання покарання. Констатовано, що в разі умисного посилення особою певних хворобливих симптомів вона не повинна підлягати звільненню за ч. 2 ст. 84 КК України, а відповідне застереження закріпити в законі. Визначено, що питання про належність того або іншого захворювання до категорії тяжких повинне бути розв'язане на нормативному рівні з ухваленням нового Переліку захворювань та вдосконаленням процедури звернення до суду засудженого та інших осіб, яка б дозволяла враховувати відповідний припис. Запропоновано здійснювати за особами, звільненими від покарання за хворобою контроль за їх поведінкою та лікуванням, установивши для цього конкретні обов'язки, які особа має виконувати. Зазначено, що правова регламентація звільнення від покарання військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України) має зазнати змін, серед іншого спрямованих на безумовне звільнення тих з них, які вчинили злочини невеликої тяжкості та встановлення можливості для решти замінювати покарання більш м'яким.

Перспективним напрямом вдосконалення норм про амністію визнається подальше звуження сфери дії закону про амністію за рахунок поширення її на осіб, котрі засуджені лише за вчинення злочинів проти держави, з установленням можливості їх звільнення від відбування частини покарання та заміни покарання більш м'яким. З урахуванням цього застосування амністії пропонується зробити обов'язковим для суду.

За підсумками монографічного дослідження розроблено доктринальну модель розділу Загальної частини КК України про звільнення від покарання та його відбування, редакція

якого запропонована нижче (ініційовані законодавчі новели виділені курсивом). Ця модель може бути покладена в основу законопроекту «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України» (щодо вдосконалення інституту звільнення від покарання та його відбування).

Аннотация

Письменский Е.А. Теоретико-прикладные проблемы освобождения от наказания и его отбывания по уголовному праву Украины. – Рукопись.

В монографии на основе положений законодательства Украины и других зарубежных стран, изучения отечественных и зарубежных литературных источников, а также материалов правоприменительной практики исследован комплекс теоретико-прикладных вопросов освобождения от наказания и его отбывания (в рамках раздела XII Общей части УК Украины).

В **разделе I** выяснена правовая природа освобождения от наказания и его отбывания, определено место данного института в системе уголовного права Украины. Обоснован вывод о том, что реформирование освобождения от наказания и его отбывания должно происходить путем конкретизации и умеренной формализации соответствующих законодательных предписаний.

Доказано, что освобождение от наказания и его отбывания применяется в случае: 1) когда достигнуты или могут быть достигнуты цели наказания без неотложного, реального или полного отбывания наказания; 2) когда достижение этих целей невозможно, и освобождение происходит прежде всего в силу объективной невозможности достижения целей наказания.

Установлены главные критерии определения эффективности освобождения от наказания и его отбывания: 1) дина-

мика применения освобождения от наказания и его отбывания в судебной практике; 2) совершение нового преступления после освобождения от наказания (его отбывания) или (и) нарушение установленных законом условий его применения.

Выделено четыре субинститута в рамках единого института освобождения от наказания и его отбывания, с учетом содержания которых предложено осуществить изменения в соответствующем разделе УК Украины: 1) освобождение от наказания, 2) освобождение от отбывания части наказания, 3) замена наказания более мягким, 4) отсрочка исполнения наказания (*de lege ferenda*).

Предложено дополнить УК Украины статьей 80¹ «Отсрочка исполнения наказания в связи с чрезвычайными обстоятельствами», которая позволит отсрочить исполнение наказания для лиц, совершивших нетяжкие преступления, при возникновении сложных форс-мажорных обстоятельств у осужденного или в его семье.

В **разделе II** проанализированы виды освобождения от наказания. Предложено исключить ч. 4 ст. 74 УК Украины, отменив законодательное положение об освобождении от наказания вследствие утраты лицом общественной опасности. Констатируется, что истечение сроков давности совершенного преступления как основание для освобождения лица от уголовной ответственности (ст. 49 УК Украины) и наказания (ч. 5 ст. 74 УК Украины) требует законодательной унификации с сохранением единого основания для освобождения от наказания (ст. 79¹ УК Украины).

Исследованы проблемы правового регулирования освобождения от наказания с испытанием, по итогам чего сформулированы предложения, направленные на совершенствование законодательства и практики его применения, среди которых: уполномочить суд в случаях утверждения соглашения, где стороны согласовали виды и размеры наказаний, предусмотренные в ч. 1 ст. 75 УК Украины, освобождать лиц от наказания с испытанием на основании, определенном в ч. 1 ст. 75

УК України; предусмотреть возможность такого освобождения только от четырех наиболее суровых видов наказания (ограничение свободы, лишение свободы, содержание в дисциплинарном батальоне военнослужащих и штраф в размере трех тысяч необлагаемых минимумов доходов граждан); запретить применение освобождения от отбывания наказания с испытанием к отдельной категории лиц; считать основанием для такого освобождения вывод суда о возможности достижения цели наказания без его отбывания, формируемый на основе установления предлагаемого соотношения между обстоятельствами, смягчающими и отягчающими наказание; расширить перечень обязанностей, возлагаемых на лицо при его освобождении от наказания, разделив их на контрольные и непосредственно связанные с уголовно-правовым воздействием, осуществляемым на осужденного.

В разделе III исследованы проблемные вопросы освобождения от отбывания части наказания (условно-досрочное освобождение, замена наказания более мягким, освобождение от отбывания наказания беременных женщин и женщин, имеющих детей в возрасте до трех лет, помилование).

Предложено считать материальным основанием для применения условно-досрочного освобождения утрату осужденным общественной опасности, что должны удостоверить установленные согласно уголовно-исполнительному законодательству основные и дополнительные критерии исправления. Доказана нецелесообразность сокращения в УК Украины продолжительности части срока наказания, обязательной для отбывания при условно-досрочном освобождении. Обосновано установление ограничений по применению условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в отношении определенной категории лиц. Признано целесообразным возложение на условно-досрочно освобожденных лиц определенных обязанностей (для обеспечения эффективности контроля за ними).

Признано целесообразным заменять только один вид наказания в виде лишения свободы более мягкими видами.

Предложено считать материальным основанием для замены неотбытой части наказания более мягким частичную утрату лицом общественной опасности, удостоверяемую установленными согласно уголовно-исполнительному законодательству основными и дополнительными критериями исправления. Доказано, что эти критерии требуют определенной формализации путем их регламентации в УИК Украины, в котором предлагается различать две степени исправления: первый (утрата общественной опасности) и второй (частичная утрата общественной опасности). Предложено разработать систему условных единиц оценки исправления осужденного, в соответствии с которой ему присуждаются баллы с учетом поведения, демонстрируемого в процессе отбывания наказания.

Доказана необходимость применять освобождение от отбывания наказания по ст. 83 УК Украины к женщинам, осужденным к лишению свободы за умышленные преступления любой степени тяжести сроком более пяти лет. Предложено предусмотреть в законе возможность освобождать женщин, забеременевших во время отбывания наказания, на срок до достижения ребенком трех лет. Признано целесообразным трансформировать указанный вид освобождения в аналогичный вид отсрочки исполнения наказания. Обоснована целесообразность дополнения УК Украины статьей 74² «Освобождение от наказания или отбывания его части в связи с установлением обстоятельств, исключающих применение наказания», регламентировав в ней те виды освобождения от отбывания части наказания, которые должны применяться к лицам, отбывающим наказания в виде общественных работ, исправительных работ и ограничения свободы.

Предложено осуществлять помилование в виде: а) замены пожизненного лишения свободы на двадцатипятилетний срок лишения свободы и б) освобождения от отбывания части наказания и замены лишения свободы на более мягкое наказание в случае невозможности их применения в соответствии со ст. 81 и ст. 82 УК Украины по формальным основаниям. Обос-

нована целесообразность введения запрета применения помилования к лицам с потенциально высоким уровнем рецидивоопасности.

Раздел IV посвящен исследованию проблем освобождения от наказания и отбывания его части. В нем проанализированы освобождение от наказания в связи с устранением наказуемости деяния и смягчением наказания, освобождение от отбывания наказания в связи с истечением сроков давности исполнения обвинительного приговора, освобождение от наказания в связи с болезнью, освобождение от наказания на основании закона об амнистии.

Установлено необходимость выделения уголовно-правовой нормы, посвященной указанным видам освобождения от наказания (ст. 74¹ «Освобождение от наказания в связи с устранением наказуемости деяния и смягчением наказания»). Признано уместным отказаться от использования в ч. 2 ст. 74 УК Украины слова «немедленному» и установить срок для такого освобождения не менее месяца после вступления в силу закона, декриминализирующего определенное деяние. Констатирована необходимость исключения из ч. 2 ст. 74 УК Украины слова «законом», наличие которого сужает сферу применения этой нормы.

Установлен пробел в правовом регулировании освобождения по ст. 80 УК Украины от наказания в виде пожизненного лишения свободы, вследствие чего предложено внести изменения в ч. 1 и ч. 5 указанной статьи. Целесообразно пропорционально увеличить сроки давности, определенные в ч. 1 ст. 80 УК Украины, на одну ступень. Выяснено, что прерывать течение давности должно любое умышленное преступление независимо от степени его тяжести.

Предложено трансформировать освобождение, предусмотренное ч. 1 и ч. 2 ст. 84 УК Украины, в аналогичные виды отсрочки исполнения наказания. Констатировано, что в случае умышленного усиления лицом определенных болезненных симптомов оно не должно подлежать освобождению по ч. 2 ст. 84 УК Украины. Определено, что вопрос об отнесении того

или иного заболевания к категории тяжких должен быть разрешен на нормативном уровне с принятием нового Перечня заболеваний и совершенствованием процедуры обращения в суд осужденного и других лиц. Предложено осуществлять за лицами, освобожденными от наказания по болезни контроль за их поведением и лечением, установив для этого конкретные обязанности, которые лицо должно выполнять. Отмечено, что правовая регламентация освобождения от наказания военнослужащих (ч. 3 ст. 84 УК Украины) должна претерпеть изменения, среди прочего направленные на безусловное освобождение тех из них, кто совершил преступление небольшой тяжести и установления возможности для остальных заменять наказания более мягким.

Перспективным направлением совершенствования норм об амнистии признано дальнейшее сужение сферы действия закона об амнистии за счет распространения его на лиц, осужденных лишь за совершение преступлений против государства, с установлением возможности их освобождения от отбывания части наказания и замены наказания более мягким. С учетом этого применение амнистии предлагается сделать обязательным для суда.

По итогам монографического исследования разработана доктринальная модель раздела Общей части УК Украины об освобождении от наказания и его отбывания. Данная модель может быть положена в основу законопроекта «О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Украины» (о совершенствовании института освобождения от наказания и его отбывания).

Annotation

Pismensky E.A. Theoretical and Applied Issues of Release from Punishment and Its Serving Under the Criminal Law of Ukraine. – Manuscript.

Based on law of Ukraine and of other foreign countries, study of domestic and foreign literature sources and also materials of law enforcement practice system of theoretical and applied issues of release from punishment and its serving (within Chapter XII of General Part of the Criminal Code of Ukraine) is researched in the manuscript.

Chapter I is dedicated to the assessment of legal nature of release from punishment and its serving, place of this legal institution is defined in the system of criminal law of Ukraine. A conclusion that reforming release from punishment and its serving has to occur by means of specification and moderate formalization of appropriate law provisions is substantiated.

It is proved that release from punishment and its serving is employed in case: 1) when punishment goals are met or can be met without urgent, real and full serving of punishment; 2) when meeting these goals is impossible and release occurs first of all under objective impossibility of meeting punishment goals.

Main criteria of determining effectiveness of release from punishment and its serving are established: 1) dynamics of applying release from punishment and its serving in court practice; 2) committing a new crime after release from punishment (its serving) or (and) violation of its application conditions established by law.

Four sub institutions within unified institution of release from punishment and its serving are outlined, it is proposed to make changes in the appropriate Chapter of the Criminal Code of Ukraine based on their substance: 1) release from punishment, 2) release from serving a part of punishment, 3) substitution of punishment with a milder one; 4) deferral of punishment execution (*de lege ferenda*).

It is proposed to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 80¹ «Deferral of punishment execution in connection with extraordinary circumstances» that will allow to defer punishment execution for persons who have committed non grave crimes during difficult force majeure circumstances that occurred with the convicted or his family.

Types of release from punishment are analyzed in **Chapter II**. It is proposed to exclude part 4 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine by repealing a legal provision about release from punishment in connection with loss of social danger by a person. It is stated that statute of limitations expiration for committed crime as a ground for releasing a person from criminal liability (Article 49 of the Criminal Code of Ukraine) and punishment (part 5 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine) requires legal unification with preserving common basis for release from punishment (Article 79¹ of the Criminal Code of Ukraine).

Legal regulation issues of release from punishment with probation are researched, proposals aimed at improving law and its application are formulated under these results. Among such proposals: to empower court to release persons from punishment with probation on basis defined in part 1 of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine in cases of approving agreement where parties have coordinated types and sizes of punishments under part 1 of Article 75 of the Criminal Code of Ukraine; to provide possibility of such release only from four most serious types of punishment (judicial restraint, imprisonment, detaining in disciplinary battalion for servicemen and fine in the amount of three thousand exemption limits of citizens' incomes); to prohibit application of re-

lease from punishment with probation for a separate group of persons; to regard court's conclusion about possibility of reaching punishment goal without its serving that is formed by establishing proposed correlation between mitigating and aggravating circumstances of punishment as a ground for such release; to extend a list of obligations that are assigned to a person upon his release from punishment by dividing them into those monitoring and directly connected to criminal law influence exercised on a convict.

Problem issues of release from serving a part of punishment are researched in **Chapter III** (conditional early release, replacement of punishment with a milder one, release of pregnant women and women with children under three years of age from serving punishment, pardon).

It is proposed to consider loss of social danger by a convict verified by main and additional criteria of correction established according to criminal executive law as a material ground for employing conditional early release. Irrationality of decreasing the length of a punishment period part that is obligatory for serving in case of conditional early release is proved. Establishment of limitations on employing conditional early release from serving punishment with respect to a specific group of persons is substantiated. Vesting specific responsibilities on conditionally early released persons (for securing effectiveness of control over them) is recognized rational.

Substituting only one type of punishment such as imprisonment with milder ones is recognized rational. It is proposed to consider loss of social danger by a person that is verified by main and additional criteria of correction established according to criminal executive law as material ground for substituting not served part of punishment with a milder one. It is proved that these criteria require some formalization by their regulation in the Criminal Executive Code of Ukraine in which two degrees of correction are proposed to distinguish: first (loss of social danger) and second (partial loss of social danger). It is proposed to develop a system of relative units of convict correction

assessment in accordance to which points are awarded to him depending on behavior demonstrated in the process of serving punishment.

Necessity of applying release from punishment under Article 83 of the Criminal Code of Ukraine to women convicted for imprisonment for willful crimes of any degree for a period of over five years is proved. It is proposed to incorporate in law possibility of releasing women who got pregnant during the period of serving punishment for a period before a child reaches three years of age. Transforming the named form of release into similar form of punishment execution deferral is recognized rational. Appropriateness of adding Article 74² «Release from Punishment or Serving its Part in Connection with Establishing Circumstances that Exclude Punishment Application» is substantiated with regulation of those forms of release from serving part of punishment that must be applied to persons who serve sentences in the form of public labor, corrective labor and judicial restraint in it.

It is proposed to execute pardon in the form of: a) substitution of imprisonment for life with imprisonment for a period of twenty five years and b) release from serving a part of punishment and substitution of imprisonment with a milder punishment in case of impossibility of their application according to Articles 81 and 82 of the Criminal Code of Ukraine due to formal grounds. Rationality of introduction of prohibition to apply pardon to persons with potentially high level of recidivism is substantiated.

Chapter IV is dedicated to the research of problems of release from punishment and serving its part. Release from punishment in connection with elimination of offense's punishability and leniency, release from serving punishment in connection with statute of limitations expiration for verdict of guilty execution, release from punishment in connection with illness, release from punishment in connection with amnesty law are analyzed in it.

Necessity of singling out a criminal law provision related to the named forms of release from punishment (Article 74¹ «Release from Punishment in Connection with Offenses' Punishability Elimination and Punishment's Mitigation») is established. It is found

appropriate to refuse from using the word «immediate» in part 2 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine and to set a period for such release no less than a month after the enactment of law that decriminalizes specific offense. Necessity of excluding the word «law» from part 2 of Article 74 of the Criminal Code of Ukraine that narrows this norm's application area is ascertained.

Blank in the legal regulation of release from punishment in the form of imprisonment for life under Article 80 of the Criminal Code of Ukraine is established, under which it is proposed to make corrections in parts 1 and 5 of the mentioned Article. Proportional increase of statute of limitations defined in part 1 of Article 80 of the Criminal Code of Ukraine for one step is recognized rational. It is ascertained that any willful crime despite its degree must interrupt statute of limitations run.

It is proposed to transform release described in part 1 and 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine into similar forms of punishment execution deferral. It is stated that in case of willful increase of specific abnormal symptoms by a person, such person is not entitled to release under part 2 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine. It is defined that the question of referral of either illness to the category of serious must be resolved on the normative level with adoption of a new list of illnesses and enhancement of the court petitioning procedure by a convict and other persons. It is proposed to exercise control over behavior and treatment of persons who were released from punishment in connection with illness by establishing certain responsibilities that a person must perform. It is noted that legal regulation of release of servicemen from punishment (part 3 of Article 84 of the Criminal Code of Ukraine) must go through changes aimed, among other, at unconditional release of those of them who have committed a small degree crime and establishing opportunity for others to substitute punishment with a milder one.

Further narrowing of the amnesty law's range by covering persons convicted for committing crimes against state only with establishing opportunity of their release from serving a part of punishment

and substitution of a punishment with a milder one is recognized as a promising direction of improving amnesty provisions.

Based on the overall results of the manuscript research doctrinal model of the Chapter covering release from punishment and its serving of General Part of the Criminal Code of Ukraine is elaborated based on the overall results of the manuscript research. This model can serve as the foundation for the draft law «About Including Changes and Additions to the Criminal Code of Ukraine» (About Improving the Institution of Release from Punishment and Its Serving).

Про автора

*Письменський
Євген Олександрович*

Начальник кафедри кримінального права факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Кандидат юридичних наук, доцент.

Член Науково-консультативної ради при Верховному Суді України.

Член Луганського місцевого осередку Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права».

Народився в м. Луганську. Закінчив з відзнакою Луганську академію внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. Після закінчення навчання працював слідчим СВ Ленінського РВ Луганського міського управління УМВС України в Луганській області. З 2006 р. працював на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедри кримінального права.

У 2009 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради в Академії адвокатури України (м. Київ) захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Інститут судимості в кримінальному праві України».

У 2011 р. присвоєно вчене звання доцента.

Завершив дисертаційне дослідження на тему «Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (науковий консультант – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України О.О. Дудоров).

Автор (співавтор) понад 90 наукових та навчальних праць з кримінального права, зокрема: монографій «Інститут судимості в кримінальному праві України» (2009 р.) і «Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування» (2011 р.); науково-практичного коментаря «Звільнення від покарання та його відбування» (2012 р.); підручників із Загальної та Особливої частин кримінального права (2011, 2012, 2013 рр.); навчальних посібників з кримінального права та кваліфікації злочинів (2008, 2009, 2010 рр.).

Основні сфери наукових інтересів: кримінально-правовий вплив, кримінальна відповідальність, звільнення від покарання та його відбування, судимість, кваліфікація злочинів.